॥ શ્રી ॥

વ્યાખ્યાન સાહિત્ય સંગ્રહ

ભાગ ૩

(દેવ, ગુરુ અને ધર્મ આદિના સ્વરૂપને સમજ[illegible]વા
દર્શાવનાર ગ્રંથ.)

સંશોધક અને વિવેચક,

મુનિમહારાજ શ્રીવિનયવિજયજી.

પ્રકાશક,

વકીલ ચુનીલાલ ચત્રભુજ

સાહિત્ય પ્રકાશક મંડળના સેક્રેટરી,—જામનગર

પ્રથમાવૃત્તિ પ્રત ૧૦૦૦

શ્રી " જૈન વિદ્યાવિજય "પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમા, શા પોપટલાલ
અમથાશાએ છાપ્યું—અમદાવાદ

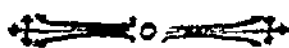
વિક્રમ સં ૧૯૭૫ વીર સં ૨૪૪૫ સને ૧૯૧૯

કિંમત રૂ ૨-૮-૦

અત્ર ફકત નમુના દાખલ આ સામી બાજુએ એકજ અભિપ્રાય છાપેલ છે. બાકીના જુઓ વ્યા. સા. સં. ભાગ બીજાના પૃષ્ટ ૫૬૯ થી ૫૯૭ સુધી તથા ત્રીજા ભાગના પૃષ્ટ ૫૧૩ થી ૫૧૮ સુધી.

પ્રકાશક.

સ્વ૦ માતુશ્રી માણેકબાઇને ચરણે.

હરિગીત છંદ.

સૌરાષ્ટ્રના સ્મિતહાસ્યસમી, ભૂમિ ભાવનગરની ભલી,
જેણે કર્યો જય સિદ્ધ, રામારત્ન નિજ ઉદરે રળી,
જાણે શું સંશોધી ખરી, જગસૌખ્ય-મન્ત્રણી જડી,
ત્યાં તપબળે તરપાવી આ, વાત્સલ્યની મૂર્તિ વડી ૧

(૨)

એવી અનુપમ ઐક્ય ને, આનંદના અભિયોગમાં
'સ્રષ્ટા' કરે સરજાઈ, સચિત સ્નેહના સંયોગમાં,
પ્રત્યક્ષ થઈ શું પૃથ્વીપર, ધરી ધર્મ ને આવી ધૃતિ,
નામાભિધાન નિમિત્ત, 'माणेकबाई' આ મનુષ્યાકૃતિ ૨

(૩)

સ્થૂળાક્ષરો ન શિખેલ, પાવરધાઈ પણ પરમાક્ષરે,
જે આદિ બળ ઔદાર્ય, અંત:કરણ પટપર આવરે,
એ સર્વગુણ સમર્થ શું વક્તૃત્વથી 'વક્તા' વર્યા,
વા સીંચતા પય માતૃએ, શિશુ ઉરે સમજી ભર્યા ૩

(૪)

એ કુદરતી કૃતિ ગોપ્ય, શું જન ઔરસદના જાણશે,
ના'ના તથાપિ નેકીને શું, પ્રેમથી ન પિછાણશે,
જન હિતની જ્યોત્સ્નાથી ભર્યા, સુતના સ્વપર્શિત ભાવને,
જે દેખશે જગના જનો, બહલાવી દિલ દરિઆવને ૪

(૫)

તે 'રતન' રત્ન કહી સદા, શાણામીઓ સરખાવશે,
ને અન્યને એ પથ-પ્રથા, હલકે કહી હરખાવશે,
વિરતિવિશારદ વિશ્વ કરીને, 'કર્મયોગ' લિપે કર્યું,
સહુ આપશે એ માતૃ-સુતને, માન બહુ મહતા ભર્યું ૫

મુંબઈ } કવિ, ભાઇશંકર નિ. પંડિત.
તા ૧-૧૨-૧૮

એક વિદ્વાન વકીલ લખે છે કેઃ—" રા. રતનલાલ વક્તા એક સમર્થ વિદ્વાન અને કાર્યકર્ત્તા છે. તેમના પ્રત્યે અમને ઘણું માન અને વિશ્વાસ છે. અને તેઓ ધારશે તેવું કાર્ય પાર પાડી શકશે તેની અમને સંપૂર્ણ ખાત્રી છે."

તેની આગલી તારીખના 'હિંદુસ્થાન' માં અને અન્ય અંગ્રેજી પત્રોમાં પણ તેવાજ પ્રકારની નોંધો જોવામાં આવે છે. જનસેવા કરવાની ઉત્તમતક અને પોતાને તે સ્થિતિએ પહોંચવું એ બધો પ્રતાપ રા. વક્તા તેમનાં માતુશ્રીનોજ સમજે છે અને ખરેખર હતું પણ તેમજ. રા. વક્તાના પિતાશ્રી સાગરદાસ તો તેમને બાલવયમાં મૂકીનેજ સદ્દગત થયા હતા. જેથી તેમના સર્વ પ્રકારના શિક્ષણનો બોજો તેમની માતાને શિરે હતો.

માતુશ્રી માણેકબાઇને માટે શ્રીમાન ડાહ્યાભાઈ માસ્તર લખે છે કેઃ—

" નરવિરલ હીરલાની રસાળી, ખનિ કાઠીયવાડની;
" ઉત્તમકુળે ધરી જન્મ ત્યાં, પમરાવી ભૂમિ ગુજરાતની.
" જન્મભૂમિ ને જનની ગરવાં, સ્વર્ગથી ત્રિલોકમાં;
" એ સત્ય હૃદય ઉતારતાં, ઉર ઉભળકે જન થોકમાં.
" માણકબાઈ મણિ માણેક મુક્તા, રત્ન કે હીરલો કહું;
" દૈવી ગુણદાતા દેવમાત, સાહૃદયતા શું ઉર લહું.
" વેલી નવેલી પ્રફુલ્લેલી, ઉપરહેલી અમીતણી;
" મારકતમણિ નિર્મળ વિષે, શશિબિંબ ઉપમા ઉરતણી."

આગળ ચાલતાં તેજ લેખક લખે છે કેઃ—

" સાક્ષરમણિ સુતરત્ન ઉમદા, 'રત્નલાલ' ઉછેરીને;
" નિજ માતૃભૂમિની સેવમાં, સોંપ્યા સગુણતા પ્રેરીને.
" એવી દૈવી સંપતિમય મા, દેવને જન્માવતી;
" ભારતવિષે ઘર ઘર હજો, સુતરત્ન અંક હુલાવતી."

ખરેખર; માતુશ્રી માણેકબાઇ તે માણેકબાઇજ હતાં. 'રા. રત્નલાલ ભા' જેવા સાક્ષર રત્નને ગુર્જરીને ચરણે સોંપી આપણા ઉપર તેમણે મોટો ઉપકાર કર્યો છે. માતુશ્રીની યાદગીરી કાયમ રહે તથા તે નિમિત્તે પુણ્યદાન તેમના ગુણોનું પ્રતિવર્ષે સ્મરણ થાય એવા હેતુથી રા. વક્તાના મિત્રો અને ... નારાઓએ એક ફંડ ઉભું કરવા વિચાર્યું છે.

તે પુણ્યવતા માતુશ્રીનું હમણા ત્રેતાલીસ વર્ષની સામાન્ય ઉમરે ઓર સદમા વિ૦ સ ૧૯૭૪ ના અશાડની કૃષ્ણચતુર્થીએ દેહાવસાન થયું છે એક સુખનિદ્રામાજ શાન્ત હૃદયે અક્લિષ્ટ અત.કરણે ગ્રાઝો મ દવાડ વેઠ્યા વિના એમનો આત્મા સ્વરૂપમા સમાઈ ગયો આથી રા વકતાએ હૃદયને વિશ્રામ અને પ્રેમનું ઉત્કૃષ્ટ આકર્ષણ ખોયું, અને તેના પર સદાના શ્વેત પ છવાઈ જવાથી તેમને તથા તેમના બહોળા મિત્રમ ડળને ભારે ગ્લાનિ ઉત્પન્ન થઈ આવી સહૃદય માતાઓના અવસાન અતિ ખેદકારક, હૃદયદારક શોક ફુગાર કરાવે એ નિ સશય છે અનેક ગુજરાતી પત્રોએ માતુશ્રીના દેહાવ સાનની નોધ લઈ શ્ર વકતાને દિલાસો આપ્યો હતો અમો તે સદ્‌ગત માતુ શ્રીના અમર આત્માને અનત આનદ ઇચ્છીએ છીએ

ચરોતર સભા. વકીલ—આર. જી. ઠારવાળા
તા. ૧–૪–૧૯ બી. એ એલ એલ બી.

તથા

ડૉ. સી એ. દેસાઈ.
એલ એમ એસ (નેશનલ).
સ૦ આ૦ સદ્‌જન—
ખ ભાત

ભારતવાસીઓને મારો એક સંદેશો.

—:(૦):—

વિ ઘશાળાના આજદિન સુધીના મારા અનુભવે હું તો એ નિર્ણયપર આવ્યો છું કે "આવા ઉત્કૃષ્ટ સંયમી સાધુ મુનિઓ, બ્રહ્મચારી સંન્યાસીઓ, અને ઉચ્ચ કોટિનું જીવન નિર્ગમતા ચારિત્રવાન વિદ્વાનો જ્યાં સુધી પોતાના વિચારો ઉપયોગી ગ્રંથોદ્વારા જગદ્‌‌વ્યાપી બનાવે નહિ ત્યાં સુધી દેશોદય કે આત્મોન્નતિની આશાઓ બાંધવી વ્યર્થ છે."

(વક્તા.)

ગ્રંથાવલોકન યા ઉપોદ્‌ઘાત તે આ નથી તેમજ મુનિશ્રીના ચારિત્રનું ચિત્ર પણ આમાં નથી જો કે જે મહાત્માને વસુધા એજ કુટુંબ છે, પરોપકાર એજ આત્મોન્નતિ છે, આત્મ સંયમમાં જેની સર્વશક્તિ પર્યવસિત છે, દયા, પ્રેમ, ભક્તિ અને આત્માના પાઠો શીખવા શીખવવા એ જેનો જીવનહેતુ છે તથા શાન્તિની પ્રગતિ કરવી એ જીવનસૂત્ર છે, તેવા મુનિશ્રીનું જીવન બોધક પ્રેમ સૂચક હોય તેમાં બીલકુલ નવાઇ નથી, છતાં તે આ લેખવાનો પ્રસંગ મને સંપ્રાપ્ત થયો નથી.

અત્ર ગ્રંથ-સૃષ્ટિમાં પ્રવેશ કરતા પાન્થને પ્રથમ આ સંદેશો અવલોકવાથી યથાયોગ્ય લાભ થવા સંભવ છે. છેલ્લા કેટલાક માસથી વિદ્વાન મિત્રોના આગ્રહ છતાં સાહિત્યના પ્રદેશમાં મૌન રહેવાનું ઉચિત ધાર્યું હતું, છતાં તત્સમયે મુનિશ્રીની આજ્ઞાને આધીન થઈ ગ્રંથ પ્રવેશારંભ પૂર્વે વિવિધ વિષયો ગ્રથિત વાસિત પુષ્પમાલા વાચકસૃષ્ટિને સમર્પણ કરવાને મને યથેષ્ટ સમજાયું છે.

હરકોઈ સદ્‌ગ્રંથનું પઠન અધ્યયન કરતા પહેલાં તેનાં ચાર અનુબંધનો ખાસ કરીને લક્ષમાં લેવાં જોઇએ. તેમ નહિ થવાથી મિથ્યા કાલક્ષેપ અને અસંતોષ વિના અન્ય ફલ થતું નથી. તેવી રીતે અર્થગ્રહણ શક્તિમાં ન્યૂનતા હોય તો સારામાં સારી વાચનશક્તિથી પણ અર્થ સમજાતો નથી.

આથી પોતાની ન્યૂનતા અજ્ઞ વાચક લેખકને આરોપે છે, માટે ખાસ તેને ચાર અનુબંધનો પ્રથમથીજ જાણવાની અપેક્ષા છે.

ગ્રંથનો વિષય શું છે? વિષયનો તેમજ લેખકનો સંબંધ શો છે? ગ્રંથ રચવાનું પ્રયોજન શું છે? અને કયા વર્ગના મનુષ્યો ગ્રંથને સમજવાને અધિકારી છે? આ ચાર નિયમો પ્રત્યેક ગ્રંથપ્રત્યે અવશ્ય જાણવા જોઈએ ગ્રંથનો વિષય હોય તેને અનુકૂળ શબ્દ અને વાક્યરચના તે પુસ્તકમાં આવવા જોઈએ પ્રત્યેક લખાણની અમુક પરિભાષા હોય છે તેને દષ્ટિરહિત કરી વિષય તૈયાર કરતાં અર્થ શિથિલ થઈ જાય છે, એટલુંજ નહિ પણ પરંપરાથી ચાલી આવતી વિચારશ્રેણીને સમજવાનું મુખ્ય સાધન વાચકના હાથમાંથી જતું રહે છે વિષયનું યથાર્થ જ્ઞાન લેખકને હોવું જોઈએ વાચકે લેખકની શી યોગ્યતા છે તથા તે ક્યાં સ્થાનથી પ્રવર્તે છે તે જાણી લેવું જોઈએ, નહિતો તેનો આશય કાંઈક હોય અને ગ્રહાય કાંઈક, કારણકે દૃષ્ટિબિંદુમાં અંતર હોવાથી દર્શનમાં પણ અંતર પડી જાય છે બોલેલા ભાષણો કે શબ્દોકરતાં ગ્રંથો ઘણે દૂર ફેલાય છે આથી લેખકના ઉમદા વિચારો જગદ્વ્યાપી બને છે, અને સેંકડો કરતાં વધારે વર્ષો સુધી ભવિષ્યની પ્રજાને આ એક ઉપયોગી તેમજ કિંમતી વારસો છે મહાત્માઓનું જ્ઞાન એ ઉન્નત ભાવપૂર્ણ પ્રવાહ છે, ફક્ત શબ્દરચનાના આડંબરમાજ જે લેખનું લેખત્વ છે તે તો જાતમૃત બાલક જેવા અત્યંત નિષ્ફલજ છે દિનપ્રતિદિન શિક્ષણના વિસ્તારસાથે વાચનનો વિસ્તાર વધતો જાય છે પણ આપણે અને આપણે સ્થાને આવનારા બાળકો શું વાચીએ છીએ એનો વિચાર કરવાની બહુ આવશ્યક્તા છે શરીરને પુષ્ટિ આપનાર અન્નની અને ભોજનની આપણે અનેક રીતે પરીક્ષા કરીએ છીએ પણ મન અને આત્માને પુષ્ટિ આપનાર જે વાચન તેની યથાયોગ્ય પરીક્ષા આપણે કરતા નથી દોડતે દોડતે જ્ઞાન માત્ર ઉપાડી લેવાયતો ઠીક એવી સાધારણ તૃષ્ણા દીઠામાં આવે છે ગ્રંથ હાથમાં લીધો, પ્રથમ અને છેલ્લું એમ બે પૃષ્ઠો જોયા, વચમાં આમ તેમ ઉથાર્યું અને તે પુસ્તકના વિષયસંબંધે અભિપ્રાય બાંધી ઉંચે મૂક્યું આજકાલ એવી શોચનીય સ્થિતિ જોવામાં આવે છે આનું કારણ સેંકડે પંચાણું જનના સંબંધે તો આલસ્ય, બેપરવા, અને પોતાની બુદ્ધિનું અભિમાન સંતાડવાનો એક ખોટો માર્ગ છે આટલું છતાં જોઈ શકાય છે, કે અભણમાં અભણ માણસના ગૃહમાં બે ચાર પુસ્તક પડયા હશે ગાંધીની દુકાને હીંગ, મરીના ઠામમાં પણ નાટકના ગાયનો પડેલા હશે કોઈ પેપર–છાપું રાખતા હશે ઘણાક જનોને તો નિત્ય પેપર જોયા વિના અન્ન ભાવતું નથી એવી પણ સ્થિતિ છે તે ઠીક છે પણ એનો સાર શો છે? જેને જોતાં કશો ઉપદેશ નથી, ઉલટું આડકતરી રીતે અવળો ઉપદેશ આપનારી વાર્તાઓ, તે વાજ નાટકો અને વેપાર, લડાઈ, કેસ, ઈત્યાદિની ખબર અંતરોના પેપરો એ

વિનાનું વાચન, આ બધી પ્રવૃતિમાં નજરે આવતું નથી એ બહુ ખેદ ઉપજાવનાર છે. આ જગતમાં જન્મી મરવાની વચમાં જાણે ખાવા પીવા અને મોજ શોખ કરવા વિના કશું કર્ત્તવ્યજ નહોય તેવી લઘુતા, ચંચળતા, વિકલતા આપણા વાચકોના અંગમાં વારંવાર જણાય છે. અભિમાન તથા સંકુચિતમન અને વિચાર સાથે સ્વચ્છંદિતા વિગેરે સર્વત્ર નિયામક થઈ ગયાં હોય એવું ખેદકારક ભાન વિચારવાનને થયા વિના રહેતું નથી. વાંચવામાં ઘણું વાંચવા ઉપર લોભ ન રાખતાં સારૂં વાંચવા ઉપર લોભ કરવો, ઘણાં પાના કે ઘણા ગ્રંથ વાંચવા કરતાં થોડાં પાનાં કે થોડા ગ્રંથ બરાબર સમજીને વાંચવા એજ ઉત્તમ માર્ગ છે. વાંચતી વખતે લખનાર શું કહેવા ઇચ્છેછે, તેજ સમજવા ઉપર દૃષ્ટિ રાખવી. વાંચેલા વિષયને મનમાં ઉતારી લઇ અવકાશના સમયે મનન કરવું, સત્સમાગમની સર્વદા અભિરૂચિ રાખવી, યોગ્ય મુનિના મુખમાંથી નીકળતાં–અન્ય સ્થાને ક્ષારજલવત્ લાગતાં–વચનો પણ મેઘદ્વારા આવતાં સમુદ્રજળની પેઠે મિષ્ટ અને પોષક થઈ રહે છે. જ્ઞાન અને અનુભવ ઉભયનો જેનામાં પ્રત્યક્ષ ભાવ પ્રતીત હોય તેવા મુનિઓ સંગ માત્રથી પણ બહુ બહુ લાભ કરે છે. ધર્મ એ મનુષ્યના આત્માનું ઉંડામાં ઉંડું રહસ્ય છે અને એના ઉપર એની સર્વ પ્રવૃત્તિઓનો આધાર છે. ધર્મ સારો તો પ્રવૃત્તિ સારી, એટલે પ્રવૃત્તિ સિદ્ધ કરવામાટે અને તેદ્વારા જનમંડળનાં ગૃહ–રાજ્ય વિગેરે સર્વ અંગોને આરોગ્ય અને બળ અર્પવા પણ ધર્મ સમજવો આવશ્યક છે.

ધર્મની આવશ્યકતા દર્શાવવા અનેક કારણો કહેવામાં આવે છે પણ ખરૂં કારણ એ છે, કે જગતની સામાન્ય આપ–લેમાં જે રાગ–દ્વેષમય જીવન થાય છે કલેશ અને વિષવાદમાં જે અનવધિ દુઃખ વિસ્તરે છે તેની પારના એટલે અનંત અને અવ્યાબાધ સુખની દૃષ્ટિ આગળ રાખનાર ધર્મ છે. “ ધૃ ” એટલે ધારણ કરવારૂપ અર્થથી ધર્મની વ્યુત્પત્તિ દર્શાવી મનુષ્યને ધારણ કરનાર તે ધર્મ કહેવાય છે, પણ પ્રાકૃત એવું વ્યાવહારિક જીવન તેમાં રગદોલાવા ન દેતાં તેની પાર માણસને ધારણ કરી રાખનાર તેધર્મ એમ આપણે સમજવાનું છે.

ધર્મતત્ત્વ જાણવાનું પ્રયોજન શું છે ? ધર્મ આવશ્યક છે એમ કહેવાનું તાત્પર્ય એવું નથી, કે અન્નાદિ વિના જેમ મનુષ્યને ચાલતું નથી, તેમ ધર્મ વગર પણ ચાલતું નથી, પરંતુ મનુષ્યના મનુષ્યત્વમાં, સ્વભાવમાં ધર્મતત્વ રહેલું છે. પણ સંસારના અન્યવિષાદો, સ્વચ્છંદતા, અહંતા, ઇત્યાદિનો તિમિર પટ તેને ઉદયમાં આવવા દેતો નથી. કારભાર કરનારો કારભારી જાણે છે, કે હું કારભારૂં ડોહોળુંછું માટે મારાથી કશી વાત અગમ્ય હોયજ કેમ ? વિધા-

વિલાસી અધિકારીઓ સમજે છે કે અતિશ્રમે જે જ્ઞાન મેળવ્યું તેને ખોટુ કહેનારજ કોણ? ધર્માભિમાની પથપ્રવર્તકો જાણે છે કે અમો ઠાવકુ મો રાખી અહુબ્રહ્મ કહીએ છએ તેને ઇન્કાર કરનાર કોણ? મારો લાલીઓ કૂતરો પણ સમજે છે કે હુંતે હુંજ-ને મારા પગના બૂટ પણ જાણે અહુપદમા ચઢલે ચૌટે ચકુરો ચૂપ કરતાજ નથી બધી દુનિયામા અહમાજ ડુબી છે આ લખનારો પણ એમાનો એમાજ

મનુષ્યને જગતમા આવી વિશ્વ શુંછે? દેહ તથા આત્મા શુંછે? ઉભયનો શો સબધ છે, એ આદિ પ્રશ્નો ઉપજવા એજ પૂર્વના અતિ શુભ સસ્કારોનુ પરિણામ છે હાથ, પગ આદિ કર્મેન્દ્રિય, ચક્ષુ શ્રોત્રાદિ જ્ઞાનેન્દ્રિયના યત્રરૂપ આહાર વિહાર માત્રને શોધનાર અને પોતાનુ પ્રિય થાય એમાજ કૃતાર્થતા માનનાર એવા મનુષ્ય કેવળ પામર છે એમને સ્વ-પર, કશાનુ ભાન નથી, સુખ-દુખનો વિચાર નથી, એવા મનુષ્યોને પોતે જે અધમ વિષયોમા પ્રિયતા માની હોય તે વિષયો પ્રાપ્ત કરવાની કામના બહુ બલિષ્ઠ હોય છે, એટલે એમને એવા સ્વકલ્પિત પ્રિયસ્થાન જે જે વિષય તેમને પ્રાપ્ત કરવાને અર્થે અનેક વ્યાપાર કરવા રૂચે છે વ્યવહારમા અનેક ખટપટ, પ્રપચ, દગા, ફટકા, ઇત્યાદિ કર્યા છતા પરિતૃપ્ત થવાતુ નથી, એટલે ક્વચિત્ એવી શક્તિ મળી આવે કે જેથી ઇચ્છાનુસાર પ્રિયની પ્રાપ્તિ સાધી શકાય, તો તેને પણ એવા મનુષ્યો વારવાર શોધે છે પામરોની આવી દશા છે

આવી લોકસ્થિતિમા જીવનનો હેતુ શો છે? પુરૂષાર્થ શામા છે? એવા પ્રશ્નો પર લક્ષ જવુ એજ પૂર્વના અનેક શુભ કર્મોનો શુભોદય જાણવો હૃદયથી દૃઢ નિશ્ચય થાય કે એવા પ્રશ્નોનું નિરાકરણ યથાર્થ રીતે જાણવુ તો સદ્ગુરુના શરણ નીચે અનેક વાચન, મનન, અવલોકન કરતે કરતે એવુ નિરાકરણ પ્રાપ્ત થાય છે-ઉચ્ચ જીવનની ભાવના હાથ આવે છે ઉન્નત જીવનનો માર્ગ આત્મજ્ઞાન છે, એ આત્મજ્ઞાન એજ ધર્મ છે, એમ અનેક વાતોથી સિદ્ધ થાય છે પોતાના સ્વરૂપને જાણી પ્રકૃતિઉપર પોતાનો અધિકાર સ્થાપવો એટલામાજ ધર્મની સમાપ્તિ છે-ઉન્નત જીવનની પરાકાષ્ઠા છે ઉન્નત જીવનનો મુખ્ય મત્ર સ્વાર્પણ અને કર્તવ્ય છે-સ્વાર્પણ એટલે અભિમાનની વૃત્તિનો ત્યાગ કરીને પોતાને જે જ્ઞાન થયું હોય તે બધું પોતાના આચારમા પ્રદર્શિત કરવુ એજ સ્વાર્પણપૂર્વક કર્તવ્ય કરવાનો અર્થ છે-પછી તે કર્તવ્ય પોતાના લાભને અર્થે હોય કે પોતાના કરતા વધારે સખ્યા કે સ્થાનના લાભને માટે હોય અથવા તો આખા વિશ્વના હિતાર્થે હોય તોપણ જે કાળે જેટલુ જ્ઞાન હોય તે

જ્ઞાન માત્રને અભિમાનવિનાજ આચારમાં આણવું એ ઉન્નત જીવનનો માર્ગ છે. આ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર અધિક જ્ઞાન અને અધિક કર્તવ્યતા સમજાતાં મોક્ષપર્યન્ત પહોંચાય છે. આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે આત્મલાભથી વિદૂર તે બધું અનીતિ અસત્ય, અપ્રમાણિક છે, હવે આત્મહિતાર્થે ધર્મસાધન કરવામાં શ્રદ્ધાની બહુ બહુ જરૂર છે. ધર્મ યા ધર્મજ્ઞાન એ વિષયજ શ્રદ્ધાનો છે. શાસ્ત્રનાં અને ગુરુનાં વચનો ઉપર સત્યબુદ્ધિ રાખી તેમનું અવધારણ કરવું તેને સત્પુરુષો શ્રદ્ધા કહે છે, એનાથી વસ્તુની ઉપલબ્ધિ થાય છે અર્થાત્ વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે. વસ્તુ પ્રાપ્ત થવામાં કાંઈક વિવેક રાખવો જોઇએ. આંખો મીંચી બુદ્ધિ શૂન્ય કરી નાખીને કાંઇપણ જોયા સાંભળ્યા કે વિચાર્યા વિના જે એક વાત પકડાઈ તેને વળગી રહેવું એવી શ્રદ્ધાથી વસ્તુપ્રાપ્તિ થતી નથી. એવી શ્રદ્ધાથી તો દુરાગ્રહ, હઠ, ધર્મને નામે વહેમ તથા કુટેવોનીજ વૃદ્ધિ થાય છે, એવી કુટેવોનું બીજ હૃદયનો સંકોચ અને મનનું સાંકડાપણું છે, એટલે તેને અંધશ્રદ્ધા કહેવામાંજ આવે છે. આથી તો હૃદયના વિસ્તારને સ્થાને હૃદયનો સંકોચ સિદ્ધ થાય છે. જે શ્રદ્ધાથી વસ્તુની ઉપલબ્ધિ થાય છે તેના એ બે પ્રકાર છે; જડશ્રદ્ધા અને વિચારયુક્તશ્રદ્ધા. જડશ્રદ્ધા એવી છે કે વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરવું કે કોઈ ક્રિયા કરવાની છે, જેમાં આપણને બીલકુલ સમજણ પડતી નથી, પણ તેનો પાકો જાણનાર છે તેના કહ્યા મુજબ ચાલવાથી કલ્યાણ થાય તેમ છે, તો તે મુજબ ચાલવું આનું નામ જડશ્રદ્ધા છે. પણ આમ જડશ્રદ્ધા કરતે કરતે કાલાંતરે વિચાર કરવાની બુદ્ધિ ખીલે છે અને એમ જાણવા માંડે છે, કે અમુક શ્રદ્ધાનું કારણ અમુક છે. આમ જાણ્યા પછી બોધ અથવા ક્રિયા ઉપર જે દૃઢતા થાય છે તે વિચારયુક્ત શ્રદ્ધા જાણવી. બીજા પ્રકારની શ્રદ્ધા ઉત્તમ અને શ્રેયસ્કર છે-પ્રથમ પ્રકારની શ્રદ્ધા તેને પેદા કરાવવાવાળી છે. નાના બાળકો જેટલા પાઠો શીખે છે તેટલા શ્રદ્ધાથીજ શીખે છે. જે સમયે તેમને વિશેષ વિચાર કરવાની બુદ્ધિ હોતી નથી, તે વખતે ફક્ત શ્રદ્ધા તેમને જ્ઞાન આપવામાં મદદ કરે છે. જ્યાંસુધી જે વિષયનું પાકું જ્ઞાન આવ્યું નથી ત્યાં સુધી તે વિષયમાં ગમે તેટલી અવસ્થા થાય છતાં સર્વે બાળકજ છે, પણ આ સંસારમાં ગુરુ કરવાની અને તેની પાસે ઉપદેશ લઈ કેવળ જડશ્રદ્ધાથી આચાર કરવાની જરૂર આટલાજ સારૂ છે. આવી રીતની શ્રદ્ધામાંથી વિચારયુક્ત શ્રદ્ધા થાય છે, એમ પુનઃ કહેવાની જરૂર રહેતી નથી. આચાર અને વિચારની એકતા એજ અપરોક્ષ છે. મન, વચન, અને કાયાનું ઐક્ય એજ મહાત્માનું માહાત્મ્ય છે. એ શાથી આવે છે? વિચાર અથવા નિશ્ચયઉપર જે અતુલશ્રદ્ધા

થાય છે તેમાથી તે વિચારનું તે આચારમા અપરોક્ષ થાય છે અને મન,વચન તથા કાયાની એકતા ફળિત થાયછે મહાત્માઓના માહાત્મ્યનું તત્ત્વ શ્રદ્ધાજ છે. અનતાભવથી ચોરાશીમા ફેરા ફરતા આ સસારમા જન્મ લીધો, પણ આત્માનું સાર્થક કર્યું નહિ તો જન્મ વ્યર્થ ગયો એ શાસ્ત્રકારોએ કહેલી સિદ્ધ વાર્તા છે આથીજ ધર્મનો વિચાર પ્રત્યેક સ્ત્રીપુરુષને કર્ત્તવ્ય જણાવ્યો છે જે અવિચળ, અવ્યાબાધ અને કદાપિ ફરે નહિ એવુ સાચુ સુખ હોય તેજ સદ્ધર્મનુ પરિણામ છે, અને તેનેજ જ્ઞાનીઓએ મોક્ષ કહ્યો છે એવા સુખની પ્રાપ્તિ અર્થે સદ્ગુરુના બોધની અવશ્ય કરીને જરૂર છે ખરા ઉત્કૃષ્ટ સયમી આત્મજ્ઞાની વિના અનુભવનું સાક્ષાત જ્ઞાન રહસ્ય આપવા અન્ય કોઈ સમર્થ નથી સદ્ગુરુના શરણમા ગયા વિના મોક્ષ થતો નથી, માટે મનુષ્યમાત્રને ગુરુની અપેક્ષા છે, કેમકે ધર્મજ્ઞાનપરત્વે ઘણા લોકો સો-સો વર્ષના થયા છતા કેવળ એક-એક વર્ષના બાળક જેવા અજ્ઞાન હોય છે આથી સહજમા સમજાશે કે સદ્ગુરુ તરફથી થતા ધર્મ બોધ પરત્વે સપૂર્ણ શ્રદ્ધા હોવી જોઇએ, કારણકે શ્રદ્ધા વિના કોઇપણ રીતનુ જ્ઞાન માણસને થઇ શકતુ નથી "અશ્રદ્ધા એ મહાપાપ છે" શ્રદ્ધા વિના કરેલી ક્રિયા ફલિત થતી નથી જે લોકો અશ્રદ્ધાળુ છે તેમને સશય ઘણા થયા કરે છે અને તે સશય થયાને લીધે કોઇ વાતનો નિશ્ચય ન થતો હોવાથી તેઓ આત્મિક કલ્યાણ સાધી શકતા નથી આવી રીતે અનત સુખના સાધનરૂપ શ્રદ્ધા તે જ્ઞાનવિના પામી શકાતી નથી, માટે શ્રદ્ધાપૂર્વક જ્ઞાન મેળવવુ આવશ્યક છે

હું નિશ્ચય કરીશ તે સિદ્ધ કરીશ એવી પોતાના બળઉપર શ્રદ્ધા આવવી એતો અભ્યાસે બનાં આવે જગતમા સ્વાશ્રય, સ્વકર્ત્તવ્ય, પરાક્રમ, સાહસ, વીર્ય એના જે વ્યાવહારિક આધ્યાત્મિક મહાદષ્ટાતો આજપણ આપણી ભક્તિને સતેજ કરી આપણને કોઈ મહત્ કર્મમા નિયોજવા જેટલો વેગ ઉપજાવે છે તે આવી અતુલ આત્મશ્રદ્ધાના આત્મબળના કાયઉપર અતુલશ્રદ્ધાના પરિણામ છે

આથી આપણે જોઈ શકયા કે આત્મબળ અભ્યાસે આવે છે, તન્મયતા અભ્યાસે આવે છે, અને જ્ઞાનમા પણ અભ્યાસે આગળ વધી શકાયછે જ્ઞાનનો આનદ અનર્ઘ્ય છે એ આનદમય જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કેવળ બુદ્ધિના વિલાસોથી થતી નથી, એની સાથે હૃદયને વધારે સબધ છે માટે આપણે હવે તે ઉભયની વાત કરીએ

માથામાથી ઉપજતી પ્રવૃત્તિને બુદ્ધિ કહીએ છીએ, રક્તાશયમાથી ઉપજતી પ્રવૃત્તિને હૃદય કહીએ છીએ ભય, ક્રોધ, હર્ષ, આશ્ચર્ય, દયા, પ્રેમ આદિ લાગણી થતા હૃદયનો ધબકારો વધતા માડે છે કે મદ પડી જાય છે, અને આખા અગમા કોઈક અનર્ઘ્ય ચમક લાગીજાય એ વિલક્ષણ પ્રકાર હૃદયનો છે

વિવાદ–યુક્તિ, વ્યવસ્થા, વિદ્વત્તા, પાંડિત્ય આદિ જોતાં મનમાં આપણને એવા થવાની વૃત્તિ થઈ આવે છે એ ચમત્કાર બુદ્ધિનો છે. બુદ્ધિને વિસ્તાર છે, ઉંડાઈ નથી. હૃદયને ઉંડાઈ છે, વિસ્તાર નથી. દોષ કાઢવાનું કામ બુદ્ધિનું છે ક્ષમા આપવા લેવાનું કામ હૃદયનું છે, પણ બુદ્ધિ જ્યાં ક્ષમાનો દાવો કરે છે ત્યાં હૃદય ક્ષમા સમજતું નથી. બુદ્ધિને માન–અપમાન છે. સારૂં–નરસું સમજાય છે. હૃદયને સર્વત્ર માનનું માનજ છે, બધું સારૂંજ દેખાય છે. બુદ્ધિ આણી આવે છે. હૃદય આણ્યું આવતું નથી. બુદ્ધિ જોડે તો માણસોને લડવાનું મન થાય છે, હૃદયને તો મનુષ્ય તુર્તજ નમી પડે છે. પ્રેમમાં અનલહક એ હૃદય છે. હૃદય જેનાથી સંબંધ રાખે તે રૂપજ થઇ રહે છે. બુદ્ધિ તો "હું" "તું" મારૂં–તારૂં એવા ભેદ પાડી અમુક હદ અને મર્યાદા ઠરાવી પોતે અને પોતાનું એવા બે વિભાગ કરી બતાવશે. અહંકાર–અભિમાનનું નિદાન બુદ્ધિ છે, સ્વાર્પણ ત્યાગ વૈરાગ્ય તેનું નિદાન હૃદય છે. હૃદયને તો હૃદય વિના અન્ય કાંઇ જણાતું નથી. જ્યાં હોય ત્યાં હૃદય એકનું એકજ. વાદવિવાદ એ યુક્તિ બુદ્ધિની છે. હૃદયે હૃદયને કદાપિ તકરાર આવતી નથી. ગાઢ મૈત્રી, સ્નેહ સબંધ, શાન્ત સુખીસંસાર, તેમાં અનેકાનેક ક્લેશનાં બીજ રોપાય છે તે કારભાર બુદ્ધિનો છે. હૃદય સ્થાપે છે, બુદ્ધિ ઉથાપે છે. હૃદયને શાન્તિ, એક્તા, અનુપમ સુખ વિગેરે જોઇએ છીએ. બુદ્ધિને વૈભવ, ક્લેશ, પ્રવૃત્તિ જોઇએ છીએ. હૃદયને પૂજનાનું મુકી બુદ્ધિને પૂજનારા કેવળ નાસ્તિક છે. બુદ્ધિ પોતેજ નાસ્તિક છે, તેને કોઇ વાતની સ્થાપના ગમતી નથી. સ્થાપના, શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ, પ્રેમ એ તો હૃદયને છે. તેજ નિઃશંક નિર્ભય રહી શાન્તિનો પરમરસ અનુભવે છે. મુમુક્ષુ માત્રને ઉચિત છે, કે તેણે બુદ્ધિના વિલાસોની પૂંઠ મુકી હૃદયના આવેગને પ્રાપ્ત કરવા તરફ લક્ષ રાખવું. વિશ્વાસ, શ્રદ્ધા, પ્રેમ, દયા, દીનતા એમાંજ આત્માનું સાર્થક છે. બુદ્ધિ આત્મતત્ત્વના સંગીન વિષયો સામે વ્યર્થ માથું ફોડી અકળામણ ઉપજાવે છે, તેજ હૃદયને શિક્ષણરૂપ આત્મવિસ્તારના મરૂપ જણાય છે. બુદ્ધિ જેને મતભેદ કહે છે, હૃદય તેને અધિકાર કહે છે. હૃદયનો આશ્રય લઈ બુદ્ધિની જાળથી અળગા રહેવું ઉચિત છે; આથી સમજાય છે, કે જ્ઞાન એ હૃદયનો અધિકાર છે, બુદ્ધિનો નહિજ. હવે સંસારના વ્યૂહચક્રમાં નીતિપાઠ એ એક અગત્યનું સૂત્ર છે. મનુષ્યમાત્ર સત્ય અને શુદ્ધમાર્ગમાંજ વિચરવું ઇચ્છે છે. આથી યુક્તિ પ્રયુક્તિ અસત્ય તેમ અશુદ્ધ તેપણ સત્ય અને શુદ્ધનો આભાસ કરી આપવા મથે છે. નીતિ અને ન્યાયમાંજ કલ્યાણ મનાયું છે. પરંતુ સત્ય ન્યાય, નીતિ, પુણ્ય, પાપ ઇત્યાદિ શબ્દોના અર્થ એટલાબધા અનિશ્ચિત અને શિથિલ છે, કે વ્યક્તિએ વ્યક્તિએ તેનો અર્થ જુદો થઈ ગએલો જણાય છે. ગત વર્ષમાં મારા કાઠિઆવાડના પર્યટનમાં હું ત્યાંના

જાણીતા ઘણા વિદ્વાનોના સમાગમમા આવ્યો હતો તે પ્રસગે રાજકોટમા કવિ શ્રી ન્હાનાલાલના અતિથિ તરીકે રહેવાનો મને સમય પ્રાપ્ત થયો હતો. નીતિ સબધમા અમારે સારી વાતચિત થઈ હતી. રાજનીતિ, લોકનીતિ, ગૃહનીતિ, પથનીતિ એમ એકની એક નીતિનાપણ અનેક વિભાગ થઈ જાણે સત્યતા અને વિશુદ્ધિનો માર્ગ પ્રત્યેક સ્થાન અને પ્રસગને માટે જુદોજુદો હોય, તેવો પ્રચાર દીર્ઘકાલથી પ્રચલિત છે, છતા પ્રસિદ્ધ નીતિ એ કાઇક જુદી વાત છે તેને ધર્મ નીતિ સાથે કાઇક વધારે સબધ છે ચારિત્ર એ ધર્મનીતિનુ અગ છે નીતિ એ ધર્મરૂપી મહાલયનો પાયો છે ધર્મરહિત નીતિ અધિક લાભ આપે એ અ સભવિત છે, માટે ધર્મનુ યથાર્થ સ્વરૂપ સમજવુ તથા ધર્મનીતિ પ્રમાણે ચારિત્ર નિર્ગમવુ એ સાચા સુખનો મગલમય મહામત્રો છે

ગોડલ રાજ્યના કાર્યદક્ષ દિવાન અને મારા મુરબ્બી વિદ્વાન મિત્ર ભાઈ રણછોડદાસ પટવારીએ ધર્મ અને નીતિપરત્વે વિચારવાયોગ્ય લેખો લખ્યા છે, અને તેમણે ધર્મનીતિની અધિક મહત્તા દર્શાવી છે

વાચકો—આ સદેશાને હવે હુ અધિક લબાવવા ઇચ્છતો નથી, પણ આ બહુમૂલો પ્રતિધ્વનિ દૂરના પ્રદેશોસુધી પહોચે, અને પ્રત્યેક સ્ત્રી પુરુષ વિચારપૂર્વક સદાચારમા સચરે તેમજ તેમના જીવન ઉન્નત અને નિષ્કટક બનાવે એજ સદેશાની સાર્થકતા છે

ભાષા—ભાષા અમારા વિચાર પ્રમાણે ગોઠવાઇ છે ડા મેક્ષમ્યુલર જેવા સમર્થ પડિતોએ ભાષાને માટે તેવુજ મત પ્રગટ કર્યું છે

ભાષા એટલે વિચારને આપેલો વેષ, કેવા કેવા વેષવાળો વિચાર કેવં અસર કરી શકશે એ વિવેકપૂર્વક યોજાએલી શબ્દરચના, એટલુ નિશ્ચયપૂર્વક સ મજી રાખવા ભાષાના અમુક પ્રકારને આપણે સ્મરણમા લાવના પડે છે, અને ભાષાનુ આ સ્વરૂપ લક્ષમા ન રહેવાથી બહુ બહુ પ્રકારની ભૂલો થાય છે

અન્તમા એમ લખવાને ઉચિત સમજાય છે, કે મ૦ વિનયવિજયજીએ સાહિત્યપરત્વે જે આ પ્રવૃત્તિ આદરી છે તેમજ રસાત્મક લખાણો ચૂટી લેઇ તેઉપર વિવરણ કરવાને વિચાર્યું છે, તે દરેકને બહુ બહુ પ્રકારે ઉપયોગી છે જ્યારે આવા નિષ્કામ યોગીઓ જનસેવાઅર્થે સખ્યાબધ હિંદમા ઉભરાશે, ત્યારે ભાગ્યવાન ભારતના અભ્યુદયનો સુવર્ણમય સૂર્ય સર્વત્ર ઝગમગશે તેમા બીલકુલ આશ્ચર્ય નથી

કાવ્યકલામદિર
શુક્લપચમી માગશીર્ષ
૧૯૭૫
બોરસદ

લેખક,
રતનલાલ નાગરદાસ વકતા.

आ ग्रंथमां श्लोकोनी नीचे बांधेल अक्षरवाळा ग्रंथोनां नामोनुं स्पष्टीकरण.

अ. क.=अध्यात्म कल्पद्रुम.
आ. शा.=आत्मानुं शासन.
उ. सि. र.=उपदेश सिद्धान्त रत्नमाला.
क. सु=कल्प सुबोधिका.
का. प्र गु=काव्यमाला प्रथम गुच्छक.
का. स. वै.=काव्यमाला सप्तम गुच्छक वैराग्यशतक
जै. र.=जैन रत्न कोष भाग पांचमो.
ज्ञा. सा.= ज्ञान सार.
ज्ञा. पं. क.=ज्ञान पंचमी कथा.
दृ. प.=दृष्टान्त पचीशी.
दृ. श.=दृष्टान्त शतक जैनरत्नकोष भाग पांचमो.
न. च.=नरवर्म चरित्र.
पा. च.=पार्श्वनाथ चरित्र.
भ. वै. श.=भर्तृहरि वैराग्य शतक.
म. च.=महीपाल चरित्र.
यो. चिं.=योग चिंतामणि.
रू. च.=रूपसेन चरित्र.
शा. प.=शार्ङ्गधर पद्धति.
सिं. प्र.=सिंदूर प्रकर.
सु. र. भां.=सुभाषित रत्न भाण्डागार.
सु. र. सं.=सुभाषित रत्न सन्दोह
सू. मु.=सूक्तिमुक्तावलि.
हृ. प्र.=हृदय प्रदीप.

શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧	૯	પરિછેદ	પરિચ્છેદ
૩	૧૧	સ્વરુપ	સ્વરૂપ
૫	૨	અ ધકાર	અધિકાર
૧૭	૬	સ્રી	સ્રી
૨૪	૨૪	શાભતી	શોભતી
૩૫	૨૩	ગયલા	ગયેલા
૬૬	૫	तिरोहिते	तिरोहितो
૭૦	૧	અતિ	જાતિ
૭૨	૮	૧૧	૧૨
૭૬	૨૩	૨૧	૨૯
૮૦	૨૫	ત્રણુ ભક્ષણુ	તૃણુ ભક્ષણુ
૮૭	૧૪	शार्दुलविक्री डित	शार्दुलविक्री डित (૩૪થી) ૩૮
૯૨	૧૪	ઇંદ્રિયા	ઇંદ્રિયો
૯૮	૧૫	શાસ્ર	શાસ્ત્ર
૧૩૦	૧૧	पणघाना	पर्णघानाम्
૧૬૩	૬	तद्दूषित	दूषित
૧૫૭	૨	દુદુભિ	દુંદુભિ
૧૫૮	૧૦	काळ	काळ
૨૧૫	૨૮	नैःखे	नैःखै
૨૧૮	૦	૧	તથા
૨૫૩	૧૦	श्लक्ष्णा	श्लक्ष्णा
૨૮૧	૨૫	ઊલાળ્યો	ઊલાળ્યો
૨૯૫	૧૭	भवति	भवतु
૨૯૧	૯	मूर्खशो	मूर्खशौ
૨૯૮	૨	बिनय	विनय
૩૩૦	૨૧	बासी	वासी
૩૧૯	૨૨	फरः	फराः
૩૫૩	૨૫	सतुर्विधमे	चतुर्विधमे
૩૫૫	૪	रोगाग	रोगाग
૩૭૨	૧૭	ઇએ	લઇએ

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૭૬	૧૩	ચુબક	ચુંબક
૩૮૨	૯	ઉપ	ઉપર
૪૦૯	૧	શારા	સારા
૪૨૦	૩	મિશ્ર	મિષ્ટ
૪૨૪	૨	ધધો	ધ ધો
૪૨૫	૨૭	નથી ?	નથી !
૪૨૫	૩૧	વિનતિનો	વિનતિને
૪૨૬	૨	આદર	અદર
૪૪૧	૧	કુવધ	કુવૈદ્ય
૪૪૨	૩	વેદ્ય	વૈદ્ય
૪૪૩	૧	કુવદ્ય	કુવૈદ્ય
૪૪૩	૩	इतीव	इतीव
૪૪૩	૨૧	क्लीवाना	क्लीवानां
૪૪૫	૨૬	વેદ્યો	વૈદ્યો
૪૪૬	૧	શ્ર થસશ્રહિતા	શ્ર થસ શ્રહિ૦
૪૪૬	૩	विनय	विनय
૪૫૦	૮	કરવાળા	કરવાવાળા
૪૫૦	૧૬	मोहां	मोहो
૪૫૦	૨૨	सर्वै	सर्वो
૪૫૧	૯	लोष्ठ स्वण्डमु	लौष्ठ खण्ड
૪૫૧	૨૫	वलादसौ	बलादसौ
૪૫૨	૩	પામેલુ મ	પામેલું છે
૪૫૫	૪	स्रग्धरा	स्रग्धरा
૪૭૪	૧૭	श्रवना	श्रुतना
૪૭૮	૯	वीर्य	वीर्य
૪૮૩	૧૫	शरीरक	शरीरके
૪૯૦	૫	चेद्दाग्छ	चेद्वाठछ
૫૦૦	૧૦	કમ	કર્મ
૫૦૭	૧૩	સધના	સ ધના
૫૧૨	૧	ઓદ્ય	દ્વાદશ

ગ્રંથના પરિચ્છેદના અધિકાર (વિષય) ની

અનુક્રમણિકા.

જામનગર—સાહિત્ય પ્રકાશ મંડળ.

આ મંડળના પેટ્રન તથા લાઇફ મેંબરોને હવેથી વ્યાખ્યાનસાહિત્યસંગ્રહના જે જે ભાગો છપાશે તે ફક્ત ટપાલખર્ચનું વીપી કરી ભેટ મોકલવા મુકરર કરેલ છે એકી વખતે રૂ ૩૦૦ ત્રણસો કે તેથી વધારે રકમ આપનારને પેટ્રન મેંબર ગણવામાં આવશે

એકી વખતે રૂ ૨૫) પચીશ કે તેથી વધારે રકમ આપનારને મંડળના લાઇફ મેંબર તરીકે ગણવામાં આવશે

વિશેષ જાણનારે મંડળના ધારાધોરણો મંગાવી વાચવા

સાહિત્યપ્રકાશક મંડળના મેંબરો,

પેટ્રન

શેઠ મકનજી કાનજી	માગરોળ
શેઠ કસ્તુરચંદ કશળચંદ	જામનગર

લાઇફ મેંબરો,

શા. કાળીદાસ સવચંદ સાતભાઇયા	અમદાવાદ
શા નાનચંદ નિહાલચંદ	એકલારા
રા. રા ડોકટર સા શેશકરણ સોભાગ્યચંદ	ધોરાજી
શેઠ લાલજી રામજી	જામનગર
રા રા સુખલાલ કેવળદાસ વૈવટદાર સાહેબ હાલ પ્રભાસ પાટણ	જુનાગઢ
શા જેઠાલાલ કશળચંદ	જામનગર હાલ મુંબઇ
પારેખ કચરા મૂળજી	જામનગર
શા. કાનજી સુંદરજી	ધોરાજી
વોરા ડાહ્યા ભીમજી	ભોળગામડા
શા પ્રેમચંદ કચરાણી	ભાણવડ
શા હિમતરામ જીવન	બગસરા—હાલ રંગુન
શા કપુરચંદ હેમચંદ	બગસરા—હાલ રંગુન
શા પેથરાજ મેરગ	દાતા
રા રા. કામદાર નેણસી કુલચંદ	લખતર
શેઠ રણછોડ વસ્તા	લખતર
શેઠ માણેકલાલ ચુનીલાલ	અમદાવાદ
શા. પુરૂષોત્તમ નાગરદાસ	અમદાવાદ
શા. દીપચંદ ડાહ્યાભાઈ	અમદાવાદ
શા નાનચંદ પિતામર	બોરસદ

કોઇપણ સાધુ સાધ્વીને તાવ વિગેરેની દવાની જરૂર હોય તો અમરેલી ..રચંદ જીવાભાઈને ત્યાંથી મંગાવી લેવી.

વ્યાખ્યાન સાહિત્ય સંગ્રહ.

ભાગ ૩ જો.

दशम परिच्छेद.

આ પુસ્તકના ૧ લા વિભાગમા ૬ પરિચ્છેદ લેવામા આવ્યા છે જેનુ સક્ષિપ્ત સિંહાવલોકન બીજા વિભાગના સપ્તમ પરિચ્છેદના ઉપક્રમ સમયે કરવામા આવ્યુ છે અને બીજા વિભાગમા સપ્તમ, અષ્ટમ અને નવમ એમ ત્રણ પરિચ્છેદ લેવામા આવ્યા છે તેનુ સક્ષિપ્ત સિંહાવલોકન આ ત્રીજા વિભાગના દશમ પરિચ્છેદના ઉપક્રમ સમયે કરવુ આવશ્યક છે બીજા વિભાગમા સપ્તમ પરિચ્છેદમા ઘણે ભાગે ચારિત્ર્ય, વ્રત આદિ આવશ્યક ઉપાદેય અધિકારોનુ વર્ણન કરીને અષ્ટમ પરિચ્છેદમા મિથ્યાત્વ, કુશાસ્ત્ર વગેરે અનુપાદેય વિષયોના અધિકારો વર્ણવવામા આવ્યા, અને નવમ પરિચ્છેદમા વ્યવહારની સુસ્થિતિ તથા અતરાત્માની ઉન્નતિ ટકાવી રાખવા ખાતર ઉપદેશરૂપે ધન, દોષ આદિ અધિકારોની ગ્રાહ્યતા માનીને તે તે વિષયો વાચનારની સમક્ષ મૂકવામા આવ્યા છે અને એવી રીતે ત્રણ વિસ્તૃત પરિચ્છેદોમા એ બીજો વિભાગ પૂર્ણ થાય છે

આ ત્રીજા વિભાગનો દશમ પરિચ્છેદથી આરંભ થાય છે. એમાં સમાવામાં આવેલા દરેક પરિચ્છેદમાંના અધિકારો કોઈ વિસ્તારવાળા તો કોઈ ક્ષેપવાળા, તે તે વિષય તેના તેના વિષયની આવશ્યક્તાના પ્રમાણમાં તેમજ વિષયનો ઉપદેશ જેઓને જરૂરનો છે તેઓની યોગ્યતાના પ્રમાણમાં દાખલ રેલા જોવામાં આવશે. વિચારશીલ મનુષ્યો સહજ સમજી શકે તેવું જ છે કે ા સઘળા વિષયો જૈનશાસનમાં સૂત્રરૂપે જણાવેલા વિધિ તથા નિનષેધોના વવનરૂપજ છે. વગર જરૂરનો કે વિપરીતભાવનાને પોપણ આપે એવો એક ણુ શબ્દ ન આવે તેની સંભાળ લેવામાં આવી છે.

વળી આ ત્રીજા ભાગમાં હાલ ચાલતા વ્યવહારમાં ઘણાં ઉપયોગી વિષયોનો થો ગોઠવવામાં આવ્યો છે. તથા પરસ્પરમાં ચાલતા ઝઘડા બંધ કરવા સારૂ ર્ભિત રીતે ઉપદેશ આપ્યો છે. “શરીરે સુખી તો સુખી સર્વ વાતે, શરીરે ુઃખી તો દુઃખી છે સદા તે.” એ કહેવત ઉપર પણ ધ્યાન આપીને શરીરનું મ રક્ષણ કરવું ? એ વિષય ઉપર પણ સારી ચર્ચા કરી છે.

श्री मंगलाधिकार.

મોક્ષસ્વરૂપ ઋષભદેવ ભગવાનની સ્તુતિ.

वसन्ततिलका (१ थी ३.)

त्वामामनन्ति मुनयः परमं पुमांस-
मादित्यवर्णममलं तमसः पुरस्तात्।
त्वामेव सम्यगुपलभ्य जयन्ति मृत्युं,
नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र पन्थाः ॥१॥

હે મુનીંદ્ર! આપને મુનિ લોકો પરમ પુરૂષ કહે છે, તથા અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનો નાશ કરવામાં મોઢા આગળ રહેલ સૂર્યસમાન કહેછે ને નિર્મળ કહે છે. મુનિયો આપને મેળવીને મૃત્યુને જીતે છે તેમજ આપ ના અન્ય મોક્ષનો રસ્તો નથી એમ કહે છે.

વિવેચન—માનતુંગાચાર્ય વિનયપૂર્વક સ્તુતિ કરે છે કે હે ઋષભદેવ ગવાન્! અત્યંત મનશુદ્ધિવાળા પુરૂષો શાંત મનથી વિચાર કરીને કહે છે કે પ ઔદારિક તથા સકર્મ પુરૂષ કરતાં શ્રેષ્ઠ સિદ્ધ સ્વરૂપ છો. વળી જેમ સૂર્યના પ્રકાશમાં અંધકારનો ભાસ માત્ર હોય નહીં તેમ આપ કૃપાળુનાં અંતઃક-

રણમા દર્શન થવાથી પાપરૂપી અધકાર ટકી શકતો નથી તેમજ આપ રા
તથા દ્વેષથી રહિત હોવાને લીધે જે મનુષ્ય આપનો સમાગમ કરે છે તે મનુ
રાગ દ્વેષથી રહિત થાય છે મુનિયો આપની સેવા કરવાથી મૃત્યુને જીતી લે
એટલે સંસારમા અનેક વખત થતી ભ્રમણામાથી મુક્ત થાય છે આવા કારણ
શાસ્ત્રોમા આપને મૃત્યુંજય ની ઉપમા આપી છે હે દેવાધિદેવ! મોક્ષનો આ
વિના બીજો કોઈ રસ્તો છેજ નહિ ૧

સર્વ દેવના નામવડે ઋષભદેવ ભગવાનનુ સ્તવન.

त्वामव्ययं विभुमचिन्त्यमसङ्ख्यमाद्यं,
ब्रह्माणमीश्वरमनन्तमनङ्गकेतुम् ।
योगीश्वरं विदितयोगमनेकमेकं,
ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥२॥

આપ ક્ષય રહિત, વિભુ, અચિંત્ય, અનન્ત ગુણવાળા, આદ્ય, બ્રહ્મસ્વરૂ
ઇશ્વર, અનંત, કામદેવને વશ કરનારા, યોગીશ્વર, જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિ
રૂપ–તથા જ્ઞાને કરીને સર્વવ્યાપક, એકસ્વરૂપ, ક્ષાયિક કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપ અ
અમલ છો, એમ સંત પુરૂષો કહે છે

વિવેચન—માનતુંગાચાર્ય ઋષભદેવ ભગવાનની પુનઃ સ્તુતિ કરે છે કે
વિભો! મુમુક્ષુ પુરૂષો કહે છે કે આપ ચંચળ સ્વભાવથી રહિત છો એટલે સ્થિ
સ્વભાવવાળા છો, પુષ્કળ સમૃધિવાળા અથવા કર્મોને નિર્મૂળ કરવામા સમ
છો, જાણી ન શકાય તેવા સ્વરૂપવાળા છો અથવા તમારૂ સ્વરૂપ કોઇથી કળ
નહિ એવા છો, તમારામા એટલા બધા ગુણો છે કે તેની ગણના થઈ શકે
નહિ અથવા બીજા દેવોની માફક જેના મનમા ગણુ સંકલ્પ વિકલ્પ રૂપી સુ
નથી, લોક સૃષ્ટિના હેતુથી આપ આદ્ય છો અથવા આદ્ય તીર્થંકર છો અથ
પંચ પરમેષ્ઠિમા મુખ્ય છો આપ અનંત આનંદ સ્વરૂપ હોવાથી સર્વથી અ
સમૃદ્ધિવાળા છો અર્થાત્ બ્રહ્મસ્વરૂપ છો, સર્વના ઉપર નિયંતા હોવાથી ઇશ્વર છે
અનંત જ્ઞાનદર્શનના યોગથી અનંત છો, જગતનો નાશ કરવામા જેમ પૂ
ડીઓ તારો ઉગે છે તેમ કામદેવનો નાશ કરવામા આપ કારણભૂત છો, અથ
આપ કામદેવને વશ થયા નહિ, પરંતુ કામદેવને આપ ભય આપો છો યો
એટલે મન, વચન અને કાયારૂપ વ્યાપારને જીતનારા સામાન્ય કેવલી તે
ઇશ્વર છો જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રને આપ હસ્તામલકની પેઠે જાણો છો
થવા જ્ઞાની પુરૂષોને અષ્ટવિધ યોગ શીખવનારા છો, જ્ઞાને કરી સર્વગત હોવા

સર્વત્ર વ્યાપક છો, માટે પર્યાયથી અનેક છો, અદ્વિતીય ઉત્તમોત્તમ છો અથવા જીવ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ દ્રવ્યથી એક છો અને અનન્ય સ્વરૂપપણું છે માટે ક્ષાયિક કેવલજ્ઞાન સ્વરૂપતા છો, તેથી ક્ષાયિક સ્વરૂપી છો, અઢાર પાપસ્થાનથી રહિત છો. ૨

તથા—

बुद्धस्त्वमेव विबुधार्चितबुद्धिबोधात् ।
त्वं शङ्करोऽसि भुवनत्रयशङ्करत्वात् ॥
धातासि धीर ! शिवमार्गविधेर्विधानात् ।
व्यक्तं त्वमेव भगवन् पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २ ॥

भक्तामरस्तोत्र.

દેવતાઓએ આપના કેવળજ્ઞાનરૂપ બોધને માન આપવાથી આપ બુદ્ધ છો. ત્રણ ભુવનનું કલ્યાણ કરવાથી તમે શંકર છો, હે ધીર પુરૂષ ! મોક્ષ માર્ગનો વેધિ બતાવવાથી આપ બ્રહ્મા છો. હે ભગવાન્ ! સ્પષ્ટ રીતે આપ પુરૂષોત્તમ છો.

વિવેચન—આપના કેવળજ્ઞાનરૂપ બોધની મહત્ સત્તાથી દેવો પણ આપની સેવા કરવા લાગ્યા તેથી આપ બુદ્ધ ભગવાન છો. ત્રણ ભુવનનું કલ્યાણ કરવાથી આપજ શંકર છો, કારણ કે અન્ય દેવ ત્રણ ભુવનનું કલ્યાણ કરી શક્યા નથી, મોક્ષપંથના ઉપાયની જે પદ્ધતિ બતાવે છે તેનેજ ધાતા (બ્રહ્મા) કહેવા જોઇએ તો તે કામ આપ કરી શક્યા છો માટે આપજ બ્રહ્મા છો, વળી જે ભવ્યજીવમાં બીલકુલ દોષ હોય નહિ તેજ પુરૂષોત્તમ કહેવાય, એ નિ:સંદેહની વાત છે તો તે ઉપમા આપ પ્રભુને લાગુ પડે છે માટે આપજ પુરૂષોત્તમ છો.

આમ માનતુંગાચાર્યે પ્રભુની સ્તુતિ કરી અને પોતાના અંત:કરણમાં સુખમય શાંતિ મેળવી. તેવાજ હેતુથી આ ત્રીજા ભાગના વાચકવર્ગને તે માનવંતા માનતુંગાચાર્યની માફક શાંતિ મળો અને આ ગ્રંથનું નિર્વિઘ્નપણે કાર્ય પાર પડો એમ શાંતિમય શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનની પાસે આશીર્વાદ ઇચ્છવામાં આવે છે.

જગતમાં તથા સર્વ બ્રહ્માંડમાં અનેક પ્રકારના આર્ય તથા અનાર્ય જીવો વસે છે તેમાં સરસ્વતી દેવીનું ભજન કરવામાં કોઇ પણ વ્યક્તિના બે મત પડતા નથી. અર્થાત્ સરસ્વતી દેવીની સેવા કરવામાં દરેક પ્રજા એક મત છે અને તે પ્રમાણે અમલ પણ ચાલુ છે તથા લક્ષ્મી પણ જેની દાસી થઇને રહે છે

તેથી મહાદેવીની સ્તુતિ કરી જીભ તથા મન પવિત્ર કરવુ, એમ ઉચિત ધારી આવતો અધિકાર જગત્માતા સરસ્વતી (વિદ્યા)નો રાખી મગલાચરણના સમાપ્તિ કરી છે

—※—

विद्याप्रशंसा अधिकार.

विद्या राजसु पूजिता न तु धन विद्याविहीनःपशु. ।

(રાજાઓ પણ વિદ્યા (વિદ્વાનો)નુ પૂજન કરે છે પણ ધનનુ પૂજન કરતા નથી તેથી વિદ્યા રહિત મનુષ્ય પશુ ગણાય છે)

વિદ્યા બે પ્રકારની છે એક પરા-જ્ઞાનવિદ્યા અને બીજી અપરા-વ્યવહારિક વિદ્યા કહેવાય છે પ્રથમની વિદ્યા મેળવવાથી મનુષ્ય આ ફાની દુનીઆની જજાળ છોડીને મનમા શાતિ મેળવીને મોક્ષ જેવા દુર્લભ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરે છે એ પરાવિદ્યાનું બળ સમજવું. તે સમજાવવા શરૂઆતમા આઠ શ્લોકો ગોઠવ્યા છે

બીજી વિદ્યાને વ્યાવહારિક વિદ્યા કહે છે તે વિદ્યા વિના પણ મનુષ્ય પશુની પક્તિમા ગણાય છે કારણ કે વિદ્યા વિના વિદેશની મુસાફરી કરવામા ઘણા વિઘ્નો આવે છે હિસાબ કિતાબ નહીં જાણવાથી પ્રસગે પ્રસગે મુશ્કેલી ઉભી થાય છે વાચતા લખતા નહી જાણવાથી પોતાની કિંમતી વાતો બીજાને કહેવી પડે છે વિદ્વાનોના કે ધર્મશાસ્ત્રોના ગ્રથો વાચી શકાતા નથી, તથા પોતાના ફરજનને ઉકેલવામા પોતાની બુદ્ધિ કામ કરી શકતી નથી માટે બેઉ પ્રકારની વિદ્યા મેળવવા આ અધિકારમા ભલામણ રૂપે વિદ્યાની પ્રશસા કરવામા આવી છે એ અસ્થાને ગણાશે નહિ

તત્ત્વબુદ્ધિયે અવિદ્યા કઈ

अनुष्टुप् ॥ १ थी १३ ॥

नित्यशुच्यात्मताख्यातिरनित्याशुच्यनात्मसु ।
अविद्या तत्त्वधीर्विद्या योगाचार्यैः प्रकीर्तिता ॥ १ ॥

અનિત્ય, અશુદ્ધ અને અનાત્મને વિષે નિત્ય, શુદ્ધ અને આત્મતા બુદ્ધિ તે અવિદ્યા છે તત્ત્વને વિષે જે બુદ્ધિ, તેને યોગાચાર્યોએ વિદ્યા કહી છે

વિવેચન—અનિત્ય એટલે નાશવત, આત્માથી ભિન્ન સર્વ કાળ નહીં

રહેનાર. અશુચ્ય-એટલે પૂર્ણ બ્રહ્મનો સ્પર્શ નહીં કરવાથી હમેશાં સ્રવતા મલને લીધે અપવિત્ર, અનાત્મ એટલે જે આત્મરૂપ નથી એવા જે ધન, દેહ પરિજનાદિ પદાર્થો, તેને વિષે ક્રમથી નિત્યતા શુચિતા અને આત્મતા-ખ્યાતિ-(આત્મત્વજ્ઞાન) તે અવિદ્યા એટલે અજ્ઞાન છે. તત્ત્વને વિષે-શુદ્ધ આત્માને વિષે-અવિનાશીપણાથી નિત્યતા, સકલ કર્મલેપ રહિતપણાથી શુચ્યતા, અને સર્વકાલે પોતાથી અભિન્નપણાએ કરીને આત્મતા. પૂર્વોક્ત બુદ્ધિ તેજ ખરી વિદ્યા છે-અમોહજ્ઞાન છે-એમ યોગના આચાર્ય-શ્રીભદ્રબાહુ, જિનભદ્રગણિ હરિભદ્રસૂરિ, પતંજલિ, વસિષ્ઠ, ભગદત્ત, ભાસ્કરાદિ યોગશાસ્ત્રના કર્તાએ-કથન કર્યું છે.

નિત્યાનિત્યનો વિચાર.

यः पश्यन्नित्यमात्मानमनित्यं परसंगमम् ।
छलं लब्धुं न शक्नोति तस्य मोहमलिम्लुचः ॥ २ ॥

આત્મા નિત્ય છે, અને પરસંગ અનિત્ય છે, એમ જે જાણે છે તેને વિષે મોહરૂપી તસ્કર અવકાશ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

વિવેચન—વિદ્યા જેણે પ્રાપ્ત કરી છે એવા યોગી આત્માને-અવિચલિત ચિદ્ઘનજીવને-સનાતન અવિનાશી, વિમલ જ્ઞાનના ઉપયોગરૂપી દૃષ્ટિથી જુએ છે. તથા શરીર આદિ સર્વ પરસંયોગને અશાશ્વત, વિનાશી જુએ છે. એવા વિદ્વાનને વિષે મોહ-અજ્ઞાન, અવિદ્યા, મોહનીય કર્મના ઉદયથી થયેલા રાગાદિ-રૂપી ચોરો, અવકાશરૂપી છિદ્ર પ્રાપ્ત કરવાને સમર્થ થતા નથી.

તથા

तरङ्गतरलां लक्ष्मीमायुर्वायुवदस्थिरम् ।
अदभ्रधीरनुध्यायेदभ्रवद्भङ्गुरं वपुः ॥ ३ ॥

જેની બુદ્ધિ પુષ્ટ છે તે લક્ષ્મીને તરંગવત્ ચપલ જાણે છે. આયુષ્યને વાયુવત્ અસ્થિર જાણે છે. અને શરીરને મેઘની જેમ ભંગુર જાણે છે.

વિવેચન—સત્યજ્ઞાનભાવ અને શુદ્ધ ઉપયોગે કરીને જેની બુદ્ધિ પુષ્ટ છે એવો પુરૂષ, સ્થાવર જંગમ સંપત્તિને જલકલ્લોલ જેવી ચપલ સમજે છે. હૃદયને વિષે ધારે છે. હે જીવ, આ પાપનું મૂલ નાશવંત લક્ષ્મી ચિરકાલ રહેતી નથી; તેને વિષે શું રક્ત થવું એવી ભાવના ભાવે છે-જીવિત છે તે પવનની જેમ અસ્થિર છે, અને શરીર મેઘઘટાની જેમ ક્ષણમાં દેખાઇ ક્ષણમાં નષ્ટ થાય એવું છે. એમ જે સમજે છે તે વિદ્યાવાન્ છે. શરીર ક્ષણમાં નાશ [illegible]ાય એવું છે એ વાત જ્ઞાનવિલાસમાં સ્પષ્ટ બતાવેલી છે. જુઓ પદ અગીઆરમું.

ઈસિ મઠકા હે કવન ભરોસા, પડ જાવે ચટપટમે, અવધૂ સૂતા કયા ઈસિ મઠમે.
છિનમે તાતા, છિનમે શીતલ, રોગ શોક બહુ મઠમે, અવધૂ૦
પાની કિનારે મઠકા વાસા, કવન વિશ્વાસ એ તટમે, અવધૂ૦

સદ્વિદ્યાયે અશુચિ ભાવના.

शुचीन्यप्यशुचीकर्तुं समर्थेऽशुचिसम्भवे ।
देहे जलादिना शौचभ्रमो मूढस्य दारुणः ॥ ४ ॥

પવિત્ર વસ્તુને પણ અપવિત્ર કરવાને સમર્થ, અશુચીને વિષે જેની ઉત્પત્તિ છે એવા દેહને વિષે જલાદિએ કરીને પવિત્ર કરવારૂપ મૂઢ પુરૂષને આકરો ભ્રમ છે

વિવેચન—સુચીનિ એટલે ઘનસાર, કેશર, ચદન, રેશમી કપડુ, દૂધ વગેરે પવિત્ર વસ્તુઓ તેને અપવિત્ર કરવાની શક્તિવાળા, અને શુક્રશોણિત, પુરીષ, મલાદિને વિષે જેની ઉત્પત્તિ છે એવા શરીરને, જલ, ભસ્મ, દર્ભ, માટી આદિએ પવિત્ર કરવારૂપ સ્નાન વિલેપનાદિથી શાચ કરવારૂપ ભ્રમ—એ વસ્તુઓથી મારો દેહ પવિત્ર થયો એવી દારૂણ, ભયાનક, ભ્રાતિ—મૂઢ પુરૂષની હોય છે

પવિત્ર થવાની સદ્વિદ્યા

यःस्नात्वा समताकुडे हित्वा कश्मलज मलम् ।
पुनर्न याति मालिन्य सोऽन्तरात्मा परः शुचिः ॥ ५ ॥

સમતાના કુડમા સ્નાન કરીને અને કર્મમલને દૂર કરીને ફરીથી જે મલિનતાને પામતો નથી તે અતરઆત્મા ઉત્કૃષ્ટ પવિત્ર છે

વિવેચન—વિદ્યાતત્ત્વ સયુક્ત જે યોગી સમતા એટલે સર્વને વિષે તુલ્યવૃત્તિ તે રૂપી જળાશયમા સ્નાન કરીને, અને પાપકર્મથી થતા મેલનો, કર્મલેપથી થયેલી આત્માની મલિનતાનો—પરિહાર કરીને સમતારૂપી રસથી પાપમલનુ પ્રક્ષાલન કરીને શુદ્ધ થયેલ—ફરીથી પૂર્વોક્ત મલિનતાને પામતો નથી એવો અતરાત્મા—કાયાદિ બહિર્ભાવને સાક્ષીમાત્રપણાએ તટસ્થજ્ઞાતા—સર્વોત્કૃષ્ટ પવિત્ર છે

અવિદ્યાનુ બધન

आत्मबोधो नवःपाशो देहगेहधनादिषु ।
यःक्षिप्तो प्यात्मना तेषु स्वस्य बधाय जायते ॥६॥

દેહ, ઘર અને ધનાદિમા મારાપણાની બુદ્ધિ તે નવિન પાશ છે જે તે પદાર્થોને વિષે જીવે સ્થાપેલી છતા જીવના બધનને માટે થાય છે

વિવેચન—શરીર, ઘર, ધન, પુત્ર, સ્ત્રી વગેરેમા મદીયપણાની બુદ્ધિરૂપ

અભિનવ પ્રસિદ્ધ બંધનોમાં નહીં દેખાતો પાશ છે. પ્રાણીઓને બાંધવાને રજ્જુ છે. જે આત્મિય બુદ્ધિરૂપ પાશને જીવ દેહાદિ પદાર્થોને વિષે સ્થાપે છે-મૂકે છે, તોપણ આત્માના બંધન અર્થે-કર્મરજ્જુથી નિયંત્રણ અર્થે થાય છે પાશ જેને વિષે ક્ષિપ્ત હોય તેનાજ બંધનને માટે છે. પરંતુ આ પાશ, તેના નાંખનારનેજ બાંધે છે. માટે આત્માએ આત્માના ગુણ સિવાય અન્ય પદાર્થોને વિષે મદીયત્વબુદ્ધિનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. આ વિદ્યાતત્વનું ફળ છે.

આત્મપરિણામી વિદ્યા.

मिथो युक्तपदार्थानामसंक्रमचमत्क्रिया ।
चिन्मात्रपरिणामेन विदुषैवानुभूयते ॥ ७ ॥

પરસ્પરયુક્ત પદાર્થોના અસંક્રમરૂપી ચમત્કાર, ચિન્માત્ર પરિણામે કરીને પંડિતથી અનુભવાય છે.

વિવેચન—એક નભ: પ્રદેશ વિષે રહેલા ધર્માસ્તિકાયાદિ પદાર્થોનું અ-સંક્રમ-એકનું બીજા રૂપે પરિણમન ન થવું-તે રૂપી ચમત્કાર-લોકોત્તર વસ્તુ-ભાવ જોવાથી થયેલો ચિત્તનો આનંદ-શુદ્ધ જ્ઞાનના ઉપયોગે કરીને જિનાગમને વિષે નિપુણ પંડિતથી અનુભવાય છે. આ ચમત્કારને નહિ જાણનારા ભિન્ન ક્ષેત્રને વિષે અવગાહન કરનાર ધનકુટુંબાદિ પદાર્થોને વિષે સ્વસંક્રાંતિ જાણુ-નારા આ મારૂં છે, એમ અજ્ઞાનને વશ થવાથી બકે છે.

તેમજ—

अविद्यातिमिरध्वंसे दृशा विद्यांजनस्पृशा ।
पश्यन्ति परमात्मानमात्मन्येव हि योगिनः ॥ ८ ॥

ज्ञानसार.

અવિદ્યારૂપી અંધકારનો નાશ થયે સતે, વિદ્યારૂપી અંજન ગ્રહણ કરનારી નેત્રે કરીને યોગીઓ આત્માને વિષે પરમાત્માને જુએ છે.

વિવેચન—અવિદ્યા એટલે અનાત્મિયને વિષે મદીયપણાની બુદ્ધિ તે રૂપી તિમિર-દૃષ્ટિનો વ્યાઘાત કરનાર અંધકાર-નો નાશ થયે સતે, મુનિશ્વરો આત્મા અને આત્મધર્મને વિષે મારાપણાની મતિરૂપી નેત્ર રોગ હણનાર ઔષધનું ગ્રહણ કરનાર જ્ઞાનદૃષ્ટિએ કરીને-પોતાને વિષેજ પરમાત્મા-પૂર્ણ બ્રહ્મ-ને જુએ છે.

ઇહાં સુધી આત્મબળ અને યોગીશ્વરોએ ગ્રહણ કરેલી પરમશાંતિ પદને દેવાવાળી વિદ્યાનું સ્વરૂપ બતાવીને હવે પછી સંસારોપયોગી વ્યવહારિક વિદ્યા તરફ લક્ષ ખેંચવામાં આવે છે.

અભણને શ્વાનપુચ્છની ઉપમા

शुनः पुच्छमिव व्यर्थं जीवितं विद्यया विना ।
न गुह्यगोपने शक्तं न च दंशनिवारणे ॥ ९ ॥ (सु. र. भां.)

જેમ કૂતરાનુ પૂછડુ પોતાની ગુદા ઢાંકવાને તથા (મુખ ઉપર) બેસતી માખી કે મચ્છરના દંશને નિવારણ કરવામા સમર્થ નથી, તેથી પૂછડુ નિરૂપયોગી છે, તેમજ વિદ્યાવિના જીદગી નિષ્ફળ જાણવી ૯

વિદ્યાનું ગૌરવ

लक्ष्मीः सुवर्णरूपापि, पाणिपादेषु योज्यते ।
भूषयत्यन्तरात्मानं, वर्णरूपापि भारती ॥ १० ॥ (सू. मु.)

લક્ષ્મી (જો કે પૂજ્ય છે છતા) સુવર્ણમા ગણાવાથી પગમા પહેરવામ ઉપયોગી થાય છે અને સરસ્વતી તો વર્ણરૂપ છતા અતરાત્માને શણગારે છે-શાતિ આપે છે. ૧૦

તથા—

न हीनो धनहीनोऽपि, धनं वा कस्य निश्चलम् ।
विद्याहीनस्तु यः कोऽपि, स हीनः सर्ववस्तुषु ॥ ११ ॥ (सू. मु)

ધનવિનાના મનુષ્યને ગરીબ ન માનવો, કારણ કે ધન કોને કાયમ રહ્યુ છે ? પરંતુ જે મનુષ્ય વિદ્યારહિત છે તે મનુષ્ય સર્વ મનુષ્યોમ ગરીબ છે ૧૧

વિદ્યાવિનાનું રૂપ પણ શોભતું નથી

रूपयौवनसंपन्ना विशालकुलसंभवाः ।
विद्याहीना न शोभन्ते, निर्गंधा इव किंशुकाः ॥ १२ ॥ (सू. मु)

ખાખરાના કેશુડા, રૂપસહિત છે અને દેખવામા આલ્હાદકારી છે, પણ સુગંધીવગરના છે તેથી કિંમતી ગણાતા નથી, તેમ રૂપ, યૌવનયુક્ત અને મોટા કુળમા ઉત્પન્ન થએલા માણસો પણ વિદ્યાવગરના શોભતા નથી ૧૨

ખરા તત્ત્વવેત્તાઓ (વિદ્વાનો) દુર્લભ છે

कुलीनाः सुलभाः प्रायः सुलभाः शास्त्रशालिनः ।
सुशीलाश्चापि सुलभा, दुर्लभा भुवि तात्त्विकाः ॥ १३ ॥ (सू. मु.)

ઘણું કરીને કુલીનો મળી શકે, શાસ્ત્રો ભણનારા પણ મળી શકે, સદાચા-રીઓ પણ મળે; પણ ખરા તત્વવેત્તાઓ–વિદ્યાનું ખરૂં રહસ્ય જાણનારાઓ પૃથ્વીમાં દુર્લભ (મળવા અશક્ય અથવા થોડા) છે. ૧૩

સંસ્કૃત ભણવાનું આવશ્યક છે.

आर्या. (१४–१५)

यद्यपि वहु नाधीषे तथापि भव संस्कृते प्रयोगज्ञः ।
स्वजनः श्वजनो माभूत् सकलं शकलं शकृत् सकृत् ॥ १४ ॥ (सू. मु.)

એક પંડિતનું પોતાના પુત્ર પ્રત્યે કહેવું છે કે જો કે તું ઘણું નથી ભણતો તોપણ સંસ્કૃતમાં પ્રયોગ જાણનારો તો થા. જેથી स्वजनને બદલે श्वजन (કૂતરાં) सकलને બદલે शकल (ટુકડા)અને सकृत् (એક વખત) ને બદલે शकृत् (વિષ્ટા) એવા શબ્દોનો પ્રયોગ થઇ જાય નહિ. ૧૪

વિદ્યાનીજ ખરી શોભા છે.

यद्यपि भवति विरूपो, वस्त्रालंकारवेषपरिहीणः ।
सज्जनसभां प्रविष्ट शोभामुद्वहति सद्विद्यः ॥ १५ ॥ (सू. मु.)

સદ્વિદ્યાવાળો જો કે રૂપવિનાનો હોય, પહેરવા સારાં કપડાં ન હોય, કાંઈ ઘરેણાંગાંઠાં ન હોય, તોપણ સજ્જનોની સભામાં ગયો હોય તો તે શોભે; કારણ કે–

कविना च सभा सभया च कविः ।

વિદ્વાનથીજ સભા શોભે છે, તે વિના ખેતરનાં ઓડાંની માફક શણગારી મણગારીને ગયેલા મૂઢ ખેતરપાળોથી શોભતી નથી. જેમ ખેતરમાં ઓડું હોય તે કાંઈ બોલતું નથી તેવાજ મૂર્ખોને પણ સમજવા; અને વિદ્વાનો હોય તે પ્રસંગોપાત્ત કાંઇ પણ બોલ્યાવિના રહી શકતા નથી માટે સભાનો ખરો હેતુ તેથીજ પાર પડે માટેજ તેનાથી શોભે. ૧૫

વિદ્વાને ધનમોહમાં તણાઈ વિદ્યાનો અનાદર કરવો નહિ.

उपजाति. (१६–१७)

निरक्षरे वीक्ष्य महाधनत्वं, विद्यानवद्या विदुषा न हेया ।
रत्नावतंसाः कुलटाः समीक्ष्य, किमार्यनार्यः कुलटा भवन्ति ॥१६॥ (सु.र.भां.)

વિદ્વાન મનુષ્યે અભણ મનુષ્યપાસે ધનનો ઢગલો જોઈ શુદ્ધ વિદ્યાનો ત્યાગ ન કરવો કારણ કે કિંમતી રત્નોના ગણગારવાળી પુશ્ચલી સ્ત્રીઓને જોઇ સતી સ્ત્રીઓ શું કુલટા (વેશ્યા) બને છે ? (નહિજ). ૧૬

વિદ્યા એજ ખરૂં ધન છે.

न चोरहार्यं न च राजहार्यं, न भ्रातृभाज्यं न च भारकारि।
व्यये कृते वर्द्धत एव नित्यं, विद्याधनं सर्वधनप्रधानम् ॥ १७ ॥ } (સુ. ર. ભ

બધા ધનમાં વિદ્યારૂપી ધન છે તે મુખ્ય છે કારણ કે તે ચોરથી ચોરાઈ શકાય તેમ નથી, રાજાથી છીનવી લેવાય તેમ નથી, ભાઇઓના ભાગમાં વહેચાય તેવું નથી, તેમ કોઈ રીતે ભાર કરતું નથી (તેનો બોજો ઉપાડવો પડતો નથી) અને ખર્ચ કરવાથી સદા વધેછેજ

(બીજું ધન છે તે ચોર હરી જાય, રાજા દંડી લે, ભાઇઓ વહેચાવી લે, વજન ઉપાડવું પડે તથા ખરચવાથી ઓછું થઈ જાય અને આમાં કોઇને પણ ભય નહિ માટે એ સાચું ધન છે) ૧૭

વળી—

द्रुतविलम्बित.

वसुमतीपतिना नु सरस्वती, बलवता रिपुणापि न नीयते।
समविभागहरैर्न विभज्यते, विबुधबोधबुधैरपि सेव्यते ॥ १८ ॥ } (સુ. ર. ભ

સરસ્વતી બળવાન્ રાજા કે શત્રુથી ખેંચી લેવાતી નથી, ભાઇઓથી ભાગ પડાવાતી નથી અને તેથીજ દેવલોકના બોધવાળા વિદ્વાન પુરૂષોથી પણ સેવાય છે ૧૮

દરિદ્ર છતાં પણ વિદ્વાન્ પુરૂષ શોભે છે.

वंशस्थ.

वरं दरिद्रोऽपि विचक्षणो नरो, नैवार्थयुक्तोऽपि सुशास्त्रवर्जितः।
विचक्षणः कार्पटिकोऽपि शोभते, न चापि मूर्खः कनकैरलङ्कृतः॥१९॥ } (સુ. ર.

ભલે દરિદ્ર હોય પણ પુરૂષ વિચક્ષણ (ડાહ્યો-વિદ્વાન) હોય તે ઉત્તમ પરંતુ શાસ્ત્રજ્ઞાનરહિત ધનવાનને ઉત્તમ ન માનવો જોઇએ વિચક્ષણ માણસ ફાટેલ કપડાવાળો હોય (અર્થાત્ લંગોટીવાળો હોય) તોપણ શોભે છે પણ મૂર્ખ સોનાથી શણગારેલો હોય તોપણ શોભતો નથી ૧૯

વિદ્યાની કલ્પલતાની સાથે સરખામણી.

वसंततिलका. (२०-२१)

मातेव रक्षति पितेव हिते नियुङ्क्ते,
कान्तेव चापि रमयत्यपनीय खेदम् ।
लक्ष्मीं तनोति वितनोति च दिक्षु कीर्त्तिं,
किं किं न साधयति कल्पलतेव विद्या ॥ २० ॥ (सु. र. भां.)

વિદ્યા માતાની માફક રક્ષણ કરે છે, પિતાની માફક હિતમાં યોજી દે છે, તાની માફક ખેદને દૂર કરે છે, લક્ષ્મીને વધારે છે અને દિશાઓમાં કીર્તિ લાવે છે. કલ્પલતાની પેઠે તે શું શું નથી સાધતી? (અર્થાત્ સર્વ કાર્ય સાધી ધુર-મીઠાં ફળો ચખાડે છે). ૨૦

વિદ્યાના સંસ્કારવાળી બુદ્ધિનો પ્રભાવ.

शस्त्रैर्हतास्तु रिपवो न हता भवन्ति,
प्रज्ञाहताश्च नितरां सुहता भवन्ति ।
शस्त्रं निहन्ति पुरुषस्य शरीरमेकं,
प्रज्ञा कुलं च विभवं च यशश्च हन्ति ॥ २१ ॥ (सु. र. भां.)

શસ્ત્રોવડે હણાયેલા શત્રુઓ હણાયા ગણાતા નથી. પણ બુદ્ધિવડે હણાયા ાય તેજ અત્યંત સારી રીતે હણાયા ગણાય. કારણ કે શસ્ત્ર તો એકજ યક્તિનો નાશ કરે છે. પણ બુદ્ધિના પ્રભાવથી તો શત્રુનું કુળ, યશ અને ની સંપત્તિ એ સઘળું હણાઈ જાય છે. ૨૧

તમામ પદાર્થોની સીમા છે, પણ વિદ્યાથી સંસ્કાર પામતી બુદ્ધિના પ્રભાવની સીમાજ નથી.

शिखरिणि.

उदन्वच्छन्ना भूः स च निधिरपां योजनशतं,
सदा पान्थः पूषा गगनपरिमाणं कलयति ।
इति प्रायो भावाः स्फुरदवधिमुद्रामुकुलिताः
सतां प्रज्ञोन्मेषः पुनरयमसीमा विजयते ॥ २२ ॥ (म. च.)

પૃથ્વી સમુદ્રોથી વિંટાયેલી છે, તે સમુદ્ર પણ સો યોજન-૪૦૦ ગાઉ (કોઇ ાણે) લાંબા છે અને હમેશાં ફરનાર સૂર્યનારાયણ આકાશનું પણ પરિમાણ

કરે છે આમ ઘણુંકરીને તમામ પદાર્થો ખુલ્લી રીતે અવધિ (સીમા) ની મુદ્રાથી મુક્ત છે અર્થાત્ માપી શકાય તેવા છે પણ સત્પુરૂષોની બુદ્ધિનો ઉત્કર્ષ નિ:સીમપણે વિજય પામે છે (તેનો પાર આવે તેમ નથી) ૨૨

વિદ્યાહીનની પશુઓમા ગણના

શાર્દૂલવિક્રીડિત. (૨૩–૨૪)

विद्या नाम नरस्य रूपमधिकं प्रच्छन्नगुप्तं धनं,
विद्या भोगकरी यशःसुखकरी विद्या गुरूणां गुरुः ।
विद्या बन्धुजनो विदेशगमने विद्या परं दैवतं,
विद्या राजसु पूज्यते नहि धनं विद्याविहीनः पशुः ॥२३॥ (सु. र. भां.)

વિદ્યા એ ખરેખર મનુષ્યનું અધિક રૂપ છે, વિદ્યા ગુપ્તમા ગુપ્ત ધન છે, વિદ્યા ભોગ, કીર્તિ તથા સુખને આપનારી છે, તેમજ વિદ્યા ગુરૂઓની પણ ગુરૂ છે, વિદ્યા પરદેશની મુસાફરીમા બંધુરૂપે મદદ કરે છે, વિદ્યા એ પરમ દૈવત છે, (તેથી) વિદ્યા રાજાઓમા પૂજાય છે પણ ધન પૂજાતુ નથી, તેને લીધે વિદ્યારહિત પુરૂષ પશુ (સમાન) છે ૨૩

વિદ્યોપાર્જન કરવામા તત્પર રહેવાના કારણો

विद्या नाम नरस्य कीर्त्तिरतुला भाग्यक्षये चाश्रयो,
धेनुः कामदुधा रतिश्च विरहे नेत्रं तृतीयं च सा ।
सत्कारायतनं कुलस्य महिमा रत्नैर्विना भूषणं,
तस्मादन्यमुपेक्ष्य सर्वविषयं विद्याधिकारं कुरु ॥ २४ ॥ (सु. र. भां)

વિદ્યા મનુષ્યની ખરેખર અતુલ કીર્તિ છે, ભાગ્યના નાશ વખતે કામદુધા ગાય સ્વરૂપ છે (પ્રિયા) ના વિયોગમા આનંદદાયક છે, ત્રીજુ નેત્ર છે, સન્માનનું ઘર છે, કુળનો મહિમા છે અને રત્નવિનાનું ભૂષણ છે તેથી બીજા સર્વનો ત્યાગ કરી વિદ્યાનુ પાત્ર થા ૨૪

વિદ્યારૂચિ વચન–છપ્પો. ૨૫–૨૬

ગમન કરતા ગુપ્ત, પવનને પણ લઉં પકડી,
ચપળા ચંચળ ચાલ, જરૂર તેને લઉં જકડી,
પ્રબળ અનળ જળ સ્નેહ, મજુર થઇ કરે મજૂરી,
રવિ ચિત્રો કરનાર, હુકમ ધરનાર હજૂરી,

કરાં છૈયાંને દૂધ દહીંના તો ઓરતા, પણ જાડી પાતળી છાશ પણ મળતી નથી !! અરે ભાઈ! અક્કલનો કાંઈ દોકડો પણ ઉપજવાનો છે ? આતો તુરત પારખું ! છોકરાં *નવનીત ખાય છે ને રાજી થાય છે ! જો ઇશ્વર કરશે તો થોડા રોજમાં મોટા ગજાદાર થઈ પડશે ને પછી ખેડ કરશે તો થોડા રોજમાં કેટલા બધા રૂપિઆની ઉપજ આવશે !” દૈવયોગે છ મહિનામાં તો તે ભેંસ ગુજરી ગઈ ને પાછો હતો તેવોને તેવો થઈ રહ્યો. છોકરાંછૈયાં દૂધ દહીં વગર હાથ ઘસવા લાગ્યાં. પણ કરે શું ? કાંઈ ઈલાજ નહિ તેથી મોં ચુંબીને બેશી રહ્યો.

અક્કલ માગનાર નાનાભાઇને પંડિતે પ્રથમ વાંચનજ્ઞાન કરાવ્યું. પછી તુરત નીતિશતક, પંચતંત્ર, ઇત્યાદિકનો અભ્યાસ કરાવ્યો. તેને શીખવાનો ઘણો શોખ હતો ને તેમાં ઘણું ધ્યાન આપતો એટલે પૂરો અક્કલબાજ નીવડયો. કેટલાક દહાડા શીખ્યા પછી તેની હુશિઆરી જોઈ રાજાજી પ્રસન્ન થયા. પોતાના રાજ્યના કણબી વગેરે ખેડુત હતા તે સર્વનો દેશ–પટેલ ઠરાવી પાઘડી બંધાવી, અમુક પગાર બાંધી આપ્યો. સર્વ ખેડુતના કામકાજનો રાજ્ય તરફનો સંબંધ દેશ–પટેલની મારફત ચાલતો હતો, તેથી સર્વનો તે અધિપતિ ઠરી ચુકયો. તેને પગાર મળતો હતો તથા પોતે કેટલીક જમીન રાખી ખેડાવતો, સુધરાવતો, અને દરેક ખેડુની નીપજ ઉપર તેનો લાગો કરી આપવામાં આવેલ, તે સર્વની હજારો રૂપિઆની ઉપજ તે અક્કલવાળા દેશ–પટેલને થઈ પડી.

એ રીતે કેટલેક દહાડે અક્કલ માગનાર ભાઇનો પાસો ચઢીઆતો જોઈ ભેંસવાળો મોટો ભાઇ વિચારમાં પડયો. અરે! આપણે ભેંસ માગી તે મરી ગઈ! અક્કલવાળો તો આજે મોટો દેશ–પટેલ થઈ પડયો છે એમ કહી પોતાની મૂર્ખાઇને માટે પસ્તાવો કરવા લાગ્યો.

રાજાજી એક દિવસ સ્વારી કરી નીકળ્યા, તે પેલા ભેંસવાળાને જોઈ સવાલ કર્યો કે, પટેલ “**અક્કલ બડી કે ભેંસ ?**” તો કહે, “અક્કલ મોટી સાહેબ ! ભેંસ તો મરી ગઈ ને હું હેરાન છું”!

બીજા સર્વ પદાર્થ કરતાં અક્કલ (વિદ્યા) નું શ્રેષ્ઠપણું આ વાત બતાવી આપે છે.

સમય વિદ્યાવૃદ્ધિનો છે.

† દિલ્હીમાં જૈન ગુરૂ કુલ–અત્યારે ઉત્તર હિંદુસ્તાનની પ્રજા પોતાનામાં ઘટતા સુધારા વધારા કરવા અન્ય પ્રાંતોની પ્રજાની સરખામણીમાં ઘણું આગળ-

* માખણ. † જૈનપત્ર પુસ્તક ૯ અંક ૫ર.

પકતુ કાર્ય કરી રહી છે કેળવણીની દિશામા ત્યાની હિંદુ અને મુસલમાન કોમો પોતપોતાની સ્વતંત્ર યુનિવર્સીટીઓ સ્થાપવા કોશીશ કરે છે ત્યાની પ્રજાના હસ્તક પ્રજાના ફંડોથી શાળાઓ અને સ્કૂલોની મોટી સંખ્યા છે. વળી આર્ય સમાજીક અને સનાતન ધર્મિઓના ગુરૂકુળો પણ ત્યા જાહેર પ્રજાની સહાયતા ઉપરજ ચાલે છે ઉત્તર હિંદુસ્તાનના આપણા અન્ય ધર્માવલંબી બંધુઓ કેલવણીની દિશામા જે સ્તુતિપાત્ર કાર્ય કરી રહ્યા છે, તે સાથે ત્યાના આપણા જૈનબંધુઓમા પણ જાગૃતિ ફેલાયલી જણાય છે ત્યાના આપણા જૈનીબંધુઓ પણ પોતાની સામાજીક અને ધાર્મિક દશામા યથાયોગ્ય સુધારણા કરવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે અને તેમના પ્રયત્નના ફળતરીકે અત્યારે દિલ્હીમા જૈન વિદ્યાર્થિયો માટે એક નવુ ગુરૂકુલ સ્થાપન થયું છે આ ગુરૂકુલ કલકત્તાવાળા બાબુ બુદ્ધસિંહજીના હસ્તે ખુલ્લુ મુકવામા આવ્યુ છે અને તેની સાથે હિંસારનું જૈન અનાથાશ્રમ જોડી દેવામા આવ્યુ છે ગુરૂકુલ શબ્દથી અત્યારે ભાગ્યેજ કોઈ અપરિચિત હશે, પરંતુ પ્રાચીન શબ્દને પુનં આ જમાનામા સાકારરૂપે પ્રગટ કરવાનું માન આપણે આર્યસમાજને આપવુ પડશે. ગુરૂકુલો એ ધાર્મિક જીવન રાખનારા આપણા પૂર્વજોની યુનિવર્સીટી હતી કે જ્યા વિદ્યાર્થિયો બ્રહ્મચર્ય અવસ્થામા રહી ગુરૂની પાસે વિદ્યાભ્યાસ કરતા અને ગૃહસ્થાશ્રમમા પ્રવેશ કરવાને યોગ્ય આત્મીય અને શારીરિક દશાની ઉચ્ચ કોટીયે ગયેલા બ્રહ્મચારીયો તેવા ગુરૂકુલોમાથી બહાર પડતા જેમના પ્રતાપે આર્ય જાતિનો ગૃહસ્થાશ્રમ અન્ય જાતિયો કરતા સુખી અને સંસારને અસાર નહિ, કિન્તુ સારવાળો કરનાર નીવડતો હતો બ્રહ્મચર્યનો મહિમા અલૌકિક છે તે વ્રતધારી મહાત્માઓએ દુનીયામા અમર નામના કરી છે જ્યારે આખી આર્ય પ્રજામા આવા ગુરૂકુલોદ્વારા શિક્ષણ અપાતુ હતુ કે જ્યા એક વિદ્યાર્થિને પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળવાની તક મળતી ત્યારે એજ બ્રહ્મચર્યનો પ્રતાપ હતો કે આર્ય જાતિમા ઉચ્ચ સંસ્કાર અને વિચારો હોવાનું આપણા પૂર્વ પુરૂષોના જીવન ઉપરથી જણાય છે અને એક વેળા આર્ય પ્રજા સંસારની અન્ય પ્રજામા સર્વ પ્રકારે સર્વોપરિ મનાતી હતી વળી તેવા ગુરૂકુલોમા અપાતી કેળવણી હાલ જેટલી ખર્ચાલ અને અગવડકર્ત્તા થતી નહિ પૂર્વના ગુરૂઓ વિદ્યાર્થિયોને નિઃસ્વાર્થપણે વિદ્યાનું દાન કરવામા પોતાનું કર્ત્તવ્ય માનતા અને કેવળ ભિક્ષાવૃત્તિ ઉપર તે સમયના ગુરૂકુલોનો નિર્વાહ ચાલતો હતો તે ગુરૂકુલની શિક્ષણપદ્ધતિ એવા પ્રકારની હતી કે ત્યા રાય રંક–અમીર–ફકીર સૌના બાળકો એક સાથે અને એક સરખી રીતે અભ્યાસ કરતા હતા. ત્યા ગરીબ શ્રીમંત અને ઉચ્ચ નીચનો ભેદભાવ દૃષ્ટિગોચર થતો નહતો અભિમાન અને ભેદ

ભાવના સંસ્કારો તે બ્રહ્મચારિયોના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થતાજ નહિ અને એ આપણી પ્રાચીન મફત કેળવણીને પ્રતાપે આપણી જાતિ અને દેશનું સર્વ પ્રકારે કલ્યાણ થતું હતું. છોકરાઓ સાથે કન્યાઓનાં પણ ગુરૂકુલો તે સમયે અસ્તિત્વમાં હતાં કે જ્યાં કન્યાઓ પણ યોગ્ય વય સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળી વિદ્યાભ્યાસ કરી પોતા સમાન યોગ્ય વય-ગુણ અને જ્ઞાનવાળા સુશીલ પતિની સહચારિણી થઇ સંસારને સ્વર્ગતુલ્ય કરી મુક્તી. અત્યારે એ ચિત્ર તો ભૂતકાળની વાતોના સ્વપ્ન સમાન છે. તોપણ આપણા પૂર્વ પુરૂષોના ધાર્મિક અને સદાચરણી જીવનોનું સ્મરણ કરતાં આપણા અંતઃકરણમાં પ્રાચીન સમયમાં અપાતી ઉત્તમ શિક્ષણપદ્ધતિનાં યશોગાન ઘુંટાયા કરે છે. અત્યારે આ ઉન્નતિના જમાનામાં આપણો તે પૂર્વકાલ પુનઃ લાવવાની કોશિશો થાય છે અને તેમાં આપણા જૈનબાંધવો પણ જે હીલચાલ કરી રહ્યા છે અને અખતરાની ખાતર પણ ગુરૂકુલની શિક્ષણપદ્ધતિનો પ્રચાર કરવાનો જે પ્રારંભ કર્યો છે તે સ્તુતિપાત્ર છે. અમે માનીયે છિયે કે જૈન કોમમાં એવા ઉત્તમ સંસ્કારી ચારિત્રવાળા અને નીતિમાન પુરૂષો ઉત્પન્ન કરવાને માટે અવશ્ય ગુરૂકુલપદ્ધતિને માન આપવાની જરૂર છે. આપણા વિખવાદ અને અજ્ઞાનને ટાળવા અને આપણા જૈન ધર્મ અને તેના સિદ્ધાંતોનો પ્રચાર કરવા તેવાં ગુરૂકુલોમાંથી જ્યારે આપણે ધર્મ અને જાતિની ઉન્નતિ અર્થે પ્રયત્ન કરનાર બ્રહ્મચારિયો ઉત્પન્ન કરીશું તો ગુરૂકુલનો એક બ્રહ્મચારી જ્યારે અહિંસાના ઉંચ સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કરવા માંસાહારિ પ્રજા સન્મુખ ઉભો થશે ત્યારે તેના અદ્‌ભુત જ્ઞાન અને આત્મબળ આગળ સૃષ્ટિના પાપાત્માઓ તેના ચરણમાં મસ્તક નમાવશે અને હિંસાને સ્થળે જ્યાં ત્યાં શાંતિનાં દર્શન થશે. પાંજરાપોળો સ્થપાવા અને બકરીઈદને દિવસે તન અને ધનના ભોગે થતી કતલ અટકાવવાનું જૈન મહાજનનું ક્ષેત્ર ઘટી જશે. અમારા ગુજરાતના જૈનબાંધવો પણ એક એવું ગુરૂ*કુળ માત્ર અખતરા તરીકે પણ જો સ્થાપન કરવા પ્રયત્ન કરે તો અન્ય કોમોની માફક તેમને નાણાંને માટે બહુ સંકોચમાં આવવું પડે તેમ નથી. જૈનોમાં એવા શ્રીમંત નરો પડ્યા છે કે આવું એક ગુરૂકુલનું કાર્ય કરવું તેમને મન સહેલ છે. વળી શ્રી આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી પાસે પણ ખાસ શ્રાવક અને શ્રાવિકાઓના લાભાર્થે એક સારૂં ભંડોલ એકઠું થયું છે; તો જો શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીની આગેવાની હેઠળ આવી ગુરૂકુલજેવી કેલવણીની સંસ્થા

* હાલમાં મુંબાઇમાં ચાલતા મહાવીર જૈનવિદ્યાલયને જો સારી મદદ મળે તો તે બધુ કાર્ય પૂરૂં પાડે એમ જણાય છે.

સ્થાપવાની હિલચાલ થાય તો તે હિલચાલને સપૂર્ણ ટેકો મળવાની ખાત્રી છે વળી આવા કાર્યોમા ઉત્સાહ બતાવ્યાથી શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીનાં અસ્તિત્વનુ પણ સાર્થક ગણાશે અમે અમારા ઉત્તર હિંદુસ્તાનના જૈન બાધવોએ સ્થાપેલા ગુરૂકુલમા તેમની ફત્તેહ ઇચ્છીયે છીયે અને આશા રાખીયે છીયે કે તે †ગુરૂકુલમાથી પુરૂષાર્થિ બ્રહ્મચારિયો બહાર પડે અને જૈન સિદ્ધાંતોનો ડુંકો દુનીયામા ફરકાવો

*વિદ્યાવૃદ્ધિ માટે પ. મદનમોહન માળવીયાનુ કથન.

પ્રાચીન કાળમા હિંદમા ઘણા વિશ્વવિદ્યાલયો હતા. જે આચાર્ય દશહજાર વિદ્યાર્થીઓને ભણાવે અને ભોજન આપે તેને કુલપતિ ગણવામા આવતા હતા: અગાઉ દરેક હિંદુ પોતાના બાળકોને ગુરૂકુળમા વિદ્યાભ્યાસ કરવામાટે મોકલતા હતા એક વખત એવો હતો કે, ભોજ રાજાની કોર્ટમા તો દરેક માણસ સસ્કૃત ભાષાનું સારૂ જ્ઞાન ધરાવતો હતો, તે ચહડતીનો વખત ચાલ્યો ગયો છે અને હવે સ્થિતિ જૂદીજ છે યૂરોપમા સેકડે નેવુ ટકા જેટલો વર્ગ ભણેલો જોવામા આવે છે, ત્યારે હિંદમા તે આકડો આઠ જેટલો ભાગ્યેજ હોય છે એક વખત ભારત વિદ્યામા શિખરપર હતું, એક વખત આપણે આપણા દેશમા બનેલી વસ્તુ પહેરતા હતા, પણ હવે વખત બદલાઈ ગયો છે જ્યોતિષ, આયુર્વેદ વિગેરેમા હિંદ આગળ વધેલુ હતુ, પણ હવે તે શાસ્ત્રો આપણુને પશ્ચિમ તરફથી શીખવા પડે છે આપણી સભ્યતા ઘણી ઉંચી હતી, અત્યારે મામલો બદલાયો છે આપણુને આપણી સાધારણ દવાઓ માટે પરદેશઉપર આધાર રાખવો પડે છે ઢાકાનુ મલમલ તથા માહિસૂરનું પટ - જોઇને યૂરોપીઅનો છક થઈ જતા હતા, પણ તે કળા આપણા હાથમાથી ચાલી ગઇ છે તેનું કારણ અજ્ઞાન છે યૂરોપીઅનો પોતાની વિદ્યાને બળે તે હુન્નરો આપણી પાસેથી શીખી જઇને તેને ખીલવીને આપણુને વસ્તુઓ પૂરી પાડે છે આપણે અત્યારે ખેતીવાડીઉપર આધાર રાખતા બની ગયા છીએ હિંદની ખેતીવાડીની શક્તિ અમુક હદમા છે તે ધ્યાનમા રાખવાની જરૂર છે. આ સ્થિતિમા સુધારો કરવાનું ઓષધ વિદ્યા છે ઇગ્લાંડ, અમેરિકા વિગેરે દેશો આગળ વધવાનું કારણ વિદ્યા છે અમેરિકા વિદ્યાબળને લીધે ધનવાન્ બન્યું છે. તે

† આ ગુરૂકુલ અત્યાર સુધીમાં જોઇએ તેવુ કામ કરી શકયુ જણાતું નથી. જો તે ચાલતું હોય તો તેના નેતાઓએ તે પર પૂરતુ લક્ષ રાખવાની જરૂર છે

* જૈનપત્ર પુસ્તક ૧૪ તા ૨૩ મી જાન્યુઆરી

લક્ષ્મીની મૂર્તિ બની ગયું છે. અમેરિકા એટલું બધું ધનવાન બન્યું તેનું કારણ વિજ્ઞાનની વિદ્યા છે. ઇંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સમાં તે પ્રમાણે બન્યું છે. હિંદમાં પાંચ યુનીવર્સીટીઓ છે, પણ તેઓ ફક્ત પરીક્ષા લેછે. તેઓ શિક્ષણ આપતી નથી. અત્યારની સ્થિતિ એવી છે કે બાળકને એક મા પાળે અને બીજી તેની લાયકાતની કસોટી કરે; તેથી એવું બને છે કે સોમાંથી સાઠ જેટલા અને તેથી વધારે વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષામાં નાપાસ થાય છે. યૂરોપ, અમેરિકામાં પરીક્ષા લેનારી યુનીવર્સીટીને ઘણું માન આપવામાં આવતું નથી. જે યુનીવર્સીટી શિક્ષણ આપીને પરીક્ષા લેછે તે વધારે માન મેળવે છે. ત્યાં વિદ્યાર્થિઓને રહેવાની અને ખાવાની સગવડ કરી આપવામાં આવે છે. હિંદમાં ગુરૂકુળમાં તેજ પ્રમાણે હતું; ત્યાં વિદ્યાર્થિઓ રહેતા, ખાતા, પીતા, શિક્ષણ મેળવતા અને પરીક્ષા આપતા. તે ગુરૂકુળની પદ્ધતિ પ્રમાણે હિંદુ યુનીવર્સીટી સ્થાપવામાં આવનાર છે. અત્યારે હિંદમાં તેવી એક પણ યુનીવર્સીટી નથી. હાલની યુનીવર્સીટી તો ફક્ત પરીક્ષા લઇને સંતોષ પકડે છે. આપણી નવી યુનીવર્સીટીમાં વહેવારૂ જ્ઞાન ઉપર વધારે ધ્યાન આપવામાં આવશે. આપણને અન્ન અને વસ્ર મળી શકે તેવી વિદ્યા આપવાની પહેલી જરૂર છે. અન્ન વિના ફીલસુફી ભણવી સૂઝે નહિં. દેશને જે વસ્તુની જરૂર છે તે તમો અત્રે બનાવવાને શક્તિવાન બનો તો દેશમાં દરિદ્રતા રહેશે નહિ. અમારો ઇરાદો એ છે કે વિદ્યાર્થીઓને વહેવારૂ જ્ઞાન આપીને તેઓ અહીં ઉદ્યોગ હુન્નરો ખીલવે. આપણા દેશમાંથી રૂ, જ્યુટ, ચામડાં વિગેરે પરદેશ જાય છે, અને ત્યાંથી તેની નવી બનાવટો થઇને અહીં આવે છે. તે વસ્તુઓ બનાવી ત્યાંથી મોકલવાનું કારણ એ છે કે પશ્ચિમના લોકોમાં આપણા કરતાં વધારે વિદ્યા છે. સ્રીઓનાં સૌભાગ્યનાં ચિન્હ જેવી ચુડીઓ પણ પરદેશથી આવે છે તે શોચનીય છે. સ્વદેશી વસ્તુ મને ઘણી પ્રિય છે, હું તમોને કહું છું કે તમો બને ત્યાં સુધી દેશી વસ્તુઓ લ્યો કે જેથી ગરીબ હિંદની સ્થિતિ સુધરે; અત્યારે જાપાન પણ આપણને હઠાવતું જાય છે. તે બધાનું કારણ એ છે કે આપણને થોએરેટીક શિક્ષણ મળે છે. પણ વહેવારૂ વિદ્યા મળતી નથી. કાશીની યુનીવર્સીટીનો એક ઉદ્દેશ એ છે કે ત્યાં કળાકૌશલ્યનું વહેવારૂ શિક્ષણ આપવું. સરકારી શાળાઓમાં ધર્મનું શિક્ષણ આપવામાં આવતું નથી, તેથી પરિણામ એ આવ્યું કે આપણે યૂરોપની ફીલસુફી વિગેરે શીખીએ છીએ, પણ આપણાં ધર્મપુસ્તકો કથા વિગેરેનું કંઈ પણ જ્ઞાન મળતું નથી, તે ઠીક નહિ. આપણને ધર્મના અને નીતિના જ્ઞાનની જરૂર છે. ઇંગ્લાંડમાં અઢાર અને ફ્રાન્સમાં પંદર, જર્મનીમાં બાવીશ અને અમેરિકામાં એકસો ચોત્રીશ યુનીવર્સીટીઓ છે. અમેરીકામાં ચોવીશ હજાર પ્રોફેસર છે. ત્યારે હિંદનો કોલેજોમાં

વિદ્યાર્થીઓની સખ્યા તેટલી આવે છે અમેરિકામા કેળવણી મેળવવા માટે જેટલી સગવડ છે તેટલી બીજે ક્યાય નથી આપ વિદ્યારૂચી વચનને ઘણી યુનીવર્સીટીઓની જરૂર છે આપણી સ્થિતિ ગરીબ છે અમેરિકામા ત્રીશ વરસમા ખાનગી સખાવત મારફતે સાઠ કરોડ રૂપીઆ યુનીવર્સીટીઓ માટે મળ્યા છે અમારો અને તમારો ધર્મ છે કે આપણા બાળકોનું રક્ષણ કરવુ તે માટે તમો આ યુનીવર્સીટીને નાણાની છુટ્ટે હાથે મદદ કરો આ દેશમા અનેક લાખોપતિ છે, છતા હિંદના બેટાઓને વહેવારૂ કેળવણી લેવાને પરદેશ જવુ પડે છે, અને ત્યા કારખાનાઓમા દાખલ કરવામા આવે નહિ તે દીલગીરીભરેલુ કહેવાય જો આપણે આપણું કર્તવ્ય-ધર્મ સમજીશુ તો તમોને જે જ્ઞાન જોઇશે તે અહીં મળશે બનારસ યુનીવર્સીટીમા અમો ખેતીવાડીની વિદ્યા શીખવવા ઉપરાત આયુરવેદિકનું જ્ઞાન આપવા માગીએ છીએ આપણા દેશમા સખ્યાબધ જડીબુટ્ટીઓ છે જેને ઉપયોગમા લેવાને કોશિશ કરવામા આવશે રેલ્વે એનજીનીરીંગનું આપણને અહીં શિક્ષણ મળતુ નથી, તે ખાતાના મોટા ઓદ્ધા ઉપર હિંદીઓ નથી. તે ઓદ્ધાઓ માટે લાયક થાય, તેવી કેળવણી આપવાનો અમારો ઇરાદો છે

આચરણમા શઠ જેવો માણસ હોય તોપણ વિદ્યાના બળથી જગતમા કીર્તિ મેળવે છે ત્યારે સુશીલ વિદ્યાસપન્ન મનુષ્ય હોય તો તે પોતાનો કે અન્યનો ઉદ્ધાર કરે એ નિસશયની વાત છે એ સમજાવીને વિદ્યાની સદા જરૂર છે; માટે જીદગીપર્યંત તેનો અભ્યાસ કરવો જોઇએ, એ બતાવવા હવે પછી યાવજ્જીવન પઠન અધિકાર લેવા ધારેલ છે અને આ ચાલતો વિદ્યાપ્રશસા અધિકાર પરિપૂર્ણ કર્યો છે

यावज्जीवन पठन अधिकार.

વિદ્યાપ્રશસા સુખકર હોવાથી વિદ્યાભ્યાસ જીવનપર્યન્ત કરવો જોઇએ — તેમા કેટલાકનુ એમ મન્તવ્ય છે કે વૃદ્ધાવસ્થામા ઇન્દ્રિયો શિથિલ થઈ જવાથી વિદ્યા મેળવવામા આવે તોપણ તેનો કશો ઉપયોગ નથી તેથી તે અવસ્થામા વિદ્યા સપાદન કરી મગજને પરિશ્રમ આપવો વ્યર્થ છે, તેવા વાદીજનને નિરૂત્તર કરવા આ અધિકાર લેવામા આવ્યો છે.

આવતા જન્મમાં સહેલાઈથી વિદ્વત્તા મેળવવાની યુક્તિ.

अनुष्टुप् (१ थी ९).

गतेऽपि वयसि ग्राह्या, विद्या सर्वात्मना बुधैः ।
यद्यपि स्यान्न फलदा, सुलभा सान्यजन्मनि ॥ १ ॥ } (शा. प.)

અભ્યાસ કરવાને યોગ્ય એવી પ્રથમની અવસ્થા વ્યતીત થઇ ગઇ હોય તોપણ ડાહ્યા પુરૂષોએ વિદ્યા સર્વાત્મભાવથી (મન રાખીને) ગ્રહણ કરવી. ત્યાં શંકા થાય છે કે વૃદ્ધાવસ્થામાં વિદ્યા શું ફળ આપી શકશે ? તેના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે, જો કે વિદ્યા તેવી અવસ્થામાં કાંઇ ફળ આપી શકતી નથી પણ તે જીવને તે વિદ્યા બીજા જન્મમાં સુલભ થઇ જાય છે. અર્થાત્ પ્રાક્તન (પૂર્વભવના) સંસ્કારોથી વિદ્યા તુર્ત પ્રાપ્ત થાયછે. ૧

ચાર વસ્તુઓ નિકૃષ્ટ સ્થાનમાંથી પણ ખેંચી લેવી.

बालादपि हितं ग्राह्यममेध्यादपि काञ्चनम् ।
नीचादप्युत्तमां विद्यां, स्त्रीरत्नं दुष्कुलादपि ॥ २ ॥ } (शा. प.)

બાળક પાસેથી પણ હિત વચન ગ્રહણ કરવું, નીચ પાસેથી અથવા અપવિત્ર સ્થાનમાંથી પણ સુવર્ણ ગ્રહણ કરવું, નીચ મનુષ્ય પાસેથી પણ વિદ્યા ગ્રહણ કરવી અને દુષ્કુળમાંથી પણ સ્ત્રીરૂપી રત્ન ગ્રહણ કરવું. (એવું નીતિશાસ્ત્રમાં કહેલ છે.) ૨

પિતાની પુત્રતરફ સત્ય ફરજ.

पठ पुत्र किमालस्यमपठो भारवाहकः ।
पठितः पूज्यते लोके, पठ पुत्र दिने दिने ॥ ३ ॥ } (सू. मु.)

હે પુત્ર ! વિદ્યાભ્યાસ કર. આલસ્ય શા વાસ્તે કરે છે ? કારણ કે જે આલસ્યથી વિદ્યાભ્યાસ કરતો નથી તે ભાર (બોજા) ઉપાડી પોતાનો નિર્વાહ ચલાવે છે અને ભણેલ મનુષ્ય લોકમાં પૂજાય છે. માટે દિવસે દિવસે અર્થાત્ પ્રતિદિન વિદ્યાભ્યાસ કર. ૩

બુદ્ધિશાળી તથા મૂર્ખને ઓળખવાની સમજણ.

काव्यशास्त्रविनोदेन, कालो गच्छति धीमताम् ।
व्यसनेन हि मूर्खाणां, निद्रया कलहेन वा ॥ ४ ॥ } (सू. मु.)

બુદ્ધિમાન્ પુરૂષોનો સમય કાવ્યશાસ્ત્રોના વિનોદથી જાય છે, અને મૂર્ખ લોકોનો વખત વ્યસન (દુઃખ,) નિદ્રા અથવા ક્લેશથી વ્યતીત થાય છે. ૪

કયા સંતોષી થવું? તથા કયા સંતોષી ન થવું? તેની સમજ.

सन्तोषस्त्रिषु कर्तव्यः, स्वदारे भोजने धने ।
त्रिषु चैव न कर्तव्यो, दाने चाध्ययने जपे ॥ ५ ॥ (सू. मु.)

પોતાની સ્ત્રીમાં, ભોજનમાં અને ધનમાં આમ ત્રણ વસ્તુઓમાં સંતોષ રાખવો. અને દાન, વિદ્યાભ્યાસ, તથા જપ આ ત્રણ કાર્યોમાં સંતોષ ન કરવો ૫

અધ્યયનથી રહિત દિવસ ન કાઢવો

श्लोकार्धं श्लोकपादं वा, समस्तं श्लोकमेव वा ।
अवन्ध्यं दिवसं कुर्याद्, दानाध्ययनकर्मसु ॥ ६ ॥ (सू. मु.)

બની શકે તો આખો શ્લોક, અથવા અર્ધો શ્લોક અથવા પા શ્લોક હંમેશા ભણવો એવી રીતે દાન, વિદ્યાભ્યાસ અને અન્ય શુભ કાર્યોમાં દિવસને સફળ કરવો ૬

ઝેરના ચાર પ્રકાર.

अनभ्यासे विषं शास्त्रमजीर्णे भोजनं विषम् ।
विषं सभा दरिद्रस्य, वृद्धस्य तरुणी विषम् ॥ ७ ॥ (सू. मु.)

ઘણો વખત અભ્યાસ ન રાખવાથી શાસ્ત્ર ઝેરતુલ્ય થઈ જાય છે અને ઉદરમાં અજીર્ણ થયું હોય ત્યારે ભોજન વિષરૂપ છે કંગાલ માણસને ઉત્તમ પ્રકારની સભા વિષરૂપ છે અને વૃદ્ધ મનુષ્યને નવયૌવના સ્ત્રી વિષતુલ્ય છે ૭

બુદ્ધિના બે આભૂષણ

श्रद्धाघोषौ यदि स्यातां, प्रज्ञया किं प्रयोजनम् ।
तावेव यदि न स्यातां प्रज्ञया किं प्रयोजनम् ॥ ८ ॥ (सू. मु.)

શ્રદ્ધા તથા ગોખવું જો હોય તો બુદ્ધિથી શું પ્રયોજન છે અને જો તેજ (શ્રદ્ધા તથા ગોખવું) ન હોય તોપણ બુદ્ધિથી શું પ્રયોજન છે? અર્થાત્ બુદ્ધિમાન હોય છતાં શાસ્ત્રમાં શ્રદ્ધા તથા ગોખવું ન હોય તો તેની બુદ્ધિ વ્યર્થ છે, એટલે તે ભણી શકતો નથી અને બુદ્ધિમાં જગમંદ હોય છતાં શ્રદ્ધા અને ગોખવું બરાબર હોય તો ઉત્તમબુદ્ધિમાનની પેઠે તે શાસ્ત્રને વશ્ય કરી શકે છે. ૮

ભિન્નમતથી ઝેરનું સ્પષ્ટીકરણ

विषं कुपठिता विद्या, विषं व्याधिरुपेक्षितः ।
विषं गोष्ठी दरिद्रस्य, वृद्धस्य तरुणी विषम् ॥ ९ ॥ (सू. मु.)

કુત્સિત રીતે ભણેલી વિદ્યા વિષસમાન છે, કાલ મટી જશે, દવાની કશી જરૂર નથી, આમ ઉપેક્ષા કરેલ રોગ વિષસમાન છે. દરિદ્ર મનુષ્યને માટે આનંદ વિનોદની વાતો વિષસમાન છે તથા વૃદ્ધ પુરુષને માટે તરૂણ વયની સ્ત્રી વિષતુલ્ય છે. ૯

વિદ્વાનોનું જીવન તથા જન્મ સફળ છે.

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

नानाशास्त्रसुभाषितामृतरसैः श्रोत्रोत्सवं कुर्वतां,
येषां यान्ति दिनानि पण्डितजनव्यायामखिन्नात्मनाम्।
तेषां जन्मचजीवितं च सफलं तैरेव भूर्भूषिता,
शेषैः किं पशुवद्विवेकविकलैर्भूभारभूतैर्नरैः ॥ १० ॥ (सू. मु.)

વિવિધ શાસ્ત્રોનાં સુભાષિતરૂપ અમૃતરસવડે શ્રોત્રોત્સવ કરતા અર્થાત્ કાનને આનંદપ્રદ પ્રસંગ અનુભવતા અને પંડિતજનોની સાથે શાસ્ત્ર વિષયની કસરત કરવાથી થાકી રહેતા જે પુરૂષોના દિવસો નિર્ગત થાય છે તે પુરૂષોનું જન્મ અને જીવિત સફળ છે તથા તેઓએજ પૃથ્વીને શોભાવી છે. બાકીના પશુઓની પેઠે વિવેકવગરના અને તેથી પૃથ્વીપર બોજા સરખા પુરૂષો શું કામના છે? ૧૦

આ પ્રમાણે વૃદ્ધાવસ્થા થાય તોપણ, અને આજીવિકામાટે ગમે તે ધંધો કરતા હોઇએ તોપણ ઉત્તમ વિદ્યાનું ઉપાસન તો અવશ્ય ચાલુ રાખવું જોઇએ, કે જેનાથી જીવિત સફળ થાય છે. ગુણહીન વિદ્યાનું સેવન કરવાથી કશો લાભ નથી પણ હાનિજ છે. માટે ઉત્તમ-નિર્મળ વિદ્યાનું સેવન કરવું એમ ભલામણ કરી આ અધિકારની સમાપ્તિ કરવામાં આવે છે. અને વિદ્યા પણ પાત્ર વિના શોભતી નથી; માટે લક્ષણહીન વિદ્યા અધિકારને સ્થાન આપવું ઉચિત ધારેલ છે.

लक्षणहीन विद्या अधिकार.

જેમ લલના વેણી વિના શોભે નહિ તેમ વિદ્યા ઉત્તમ ગુણ વિના શોભતી નથી. કારણ કે मणिना भूषितः सर्पः किमसौ न भयंकरः। એટલે સર્પ મણિથી વિભૂષિત છે છતાં શું તે ભયંકર નથી? અર્થાત્ કે ભયંકર

છે, તેમ દુર્ગુણવાળો માણસ જો કે વિદ્યાથી ભૂષિત હોય તોપણ તે ભયકર છે, તે પ્રસગનુ સમર્થન કરતા આ અધિકાર અહીં ભૂષણરૂપ ગણ્યો છે

સદ્ગુણવિનાની વિદ્યા ઝાંખીજ જણાય છે

अनुष्टुप् (१–२)

लक्षणेन विना विद्या, निर्मलापि न शोभते ।
युवती रूपसपन्ना, दरिद्रस्येव वेश्मनि ॥ १ ॥ (सू मु.)

જેમ રૂપસપન્ન એવી નવયાવનવતી સ્ત્રી દરિદ્ર મનુષ્યના ઘરમા શોભતી નથી તેમ સદ્ગુણવિના નિર્મળ વિદ્યા પણ શોભતી નથી ૧

શાસ્ત્રોનો ઉદ્દેશ જાણવો કઠિન છે

सुलभानीह शास्त्राणि, गुर्वादेशस्तु दुर्लभः ।
शिरो वहति पुष्पाणि, गन्ध जानाति नासिका ॥२॥ (सू. मु)

પૈસાવાળા પુરુષોને પુસ્તકો ખરીદી લાયબ્રેરીના આકારમા ગોઠવી દેવા સુલભ છે, પણ સદ્ગુરૂનો ઉપદેશ (પાળવો એ) દુર્લભ છે, ત્યા દૃષ્ટાન્ત કહે છે કે, મસ્તક પુષ્પોને ધારણ કરે છે, પણ સુગન્ધ તો નાસિકાજ જાણે છે–અર્થાત્ પુસ્તકોના સમૂહો એકત્ર કરવાથી સુલક્ષણ વિદ્વાનો ગણાતા નથી પરતુ શાસ્ત્ર તથા ગુરૂની આજ્ઞાનુ પાલન કરવાથીજ વિદ્વત્તા દીપી નિકળે છે

પોપટની પેઠે વિદ્યા ભણીજવામા આવે પણ તેનુ રહસ્ય જે ગુરૂકૃપા તથા એકાગ્રવૃત્તિ અને શ્રદ્ધાને આધીન છે તે જાણવામા ન આવે તથા મળેલા ઉપદેશથી આચારવિચાર ન સુધરે તો તે લક્ષણહીન વિદ્યા નકામી છે એમ ટૂકામા જણાવી તથા હવે પછી વિદ્યાભ્યાસની સિદ્ધિ કેમ કહેવાય વગેરે જણાવવાનુ યોગ્ય ધારી આ અધિકાર સમાપ્ત કરવામા આવે છે

पठनसिद्धि कारण अधिकार.

વિદ્યા વૃદ્ધિમા જેમ ખતની જરૂર છે, તેમજ ગત જન્મમા પણ તે સબધી પ્રયાસ કરેલો હોવો જોઇએ કારણ કે पुरा दत्ता तु या विद्या, पुरा दत्त च यद्धनम् । पुरा दत्ता च या कन्या, अग्रे धावति धावति ॥ ગયેલા જન્મમા વિદ્યાદાન કર્યું હોય, દ્રવ્ય આપ્યુ હોય, કન્યાદાન કર્યું હોય તો તે સઘળા સાધનો બીજા જન્મમા અવસ્ય મદદ કરે છે તે બતાવ્યા બાદ આ ચાલતા વિષયમા તે સિદ્ધ થવામાટે કયા કયા સાધનોની જરૂર છે તે આ અધિકારમા બતાવવામા આવ્યુ છે

વિદ્યાર્થીએ પાંચ લક્ષણ ધારણ કરવાં.

अनुष्टुप् (१-१०)

काकचेष्टा वकध्यानं, श्वान निद्रा तथैव च ।
स्वल्पाहारः स्त्रियास्त्यागो, विद्यार्थी पञ्चलक्षणः ॥ १ ॥ (कस्यापि.)

કાગડાની તુલ્ય ચેષ્ટા, બગલાતુલ્ય ધ્યાન, શ્વાનતુલ્ય નિદ્રા, તેમ સ્વલ્પ આહાર અને સ્ત્રીનો ત્યાગ આમ પાંચ લક્ષણવાળો વિદ્યાર્થી વિદ્યાને પ્રાપ્ત થાય છે. અર્થાત્ વિદ્યાની પૂર્ણ પ્રાપ્તિનેમાટે સાવધાની રાખવી જોઈએ. એકાગ્ર વૃત્તિવાળા રહેવું જોઈએ, બહુ નિદ્રાધીન ન રહેવું જોઈએ, જેથી શરીર ભારે પડી જાય એવા આહારલોલુપ થવું ન જોઈએ તથા કામાસક્તિ રાખવી નહિ. કારણ કે બ્રહ્મચર્ય પાળવાથીજ વિદ્યાનો લાભ મેળવી શકાય છે. ૧

દરેકને ચાર સાધનની જરૂર.

पठतो नास्ति मूर्खत्वं, जपतो नास्ति पातकम् ।
मौनिनः कलहो नास्ति, न भयं चास्ति जाग्रतः ॥२॥ (सु. र. भां.)

વિદ્યાભ્યાસ કરનારને મૂર્ખપણું નથી. એટલે ઉદ્યમ લઈ ગોખવું તે પઠન-સિદ્ધિનું મુખ્ય કારણ છે. ત્યાં બીજાં પણ ત્રણ તેવા પ્રકારોને પ્રસંગવશાત્ પ્રાપ્ત થતાં કહે છે કે દેવાધિદેવના નામનો જપ કરનારને પાપ સ્પર્શ કરતું નથી. મૌન ધારણ કરનાર (એટલે કાર્યપૂરતું બોલનાર) મનુષ્યને કલહ કયાંય થતો નથી અને જાગતા મનુષ્યને બીક હોતી નથી. ૨

વિદ્યાર્થીએ ચાર અપલક્ષણનો ત્યાગ કરવો.

नोर्ध्वजानुश्चिरं तिष्ठेन्न स्यादुत्कटकासनः ।
न नासिकां विकुष्णीयात्,-न्न स्वयं कर्तयेन्नखान् ॥ ३ ॥ (शा. प.)

વિદ્યાર્થીએ ઉભા ગોઠણ રાખી લાંબો વખત ન બેસવું, આડા અવળા આસનમાં બેસી અભ્યાસ ન કરવો, એટલે સુખેથી બેસી શકાય તેવા આસન-ઉપર બેસવું, તેમ નાકને ખોતર્યા કરવું નહિ અને નખો કાપ્યા કરવા નહિ. ૩

વિદ્યામાં વિઘ્નરૂપ સાધનોના ત્યાગની ભલામણ.

सर्वथा सन्त्यजेद्वादं, न कञ्चिन्मर्मणि स्पृशेत् ।
सर्वान्परित्यजेदर्थान्, स्वाध्यायस्य विरोधिनः ॥ ४ ॥ (शा. प.)

વિદ્યાર્થીએ એકબીજા સાથે વાદ ન કરવો, કોઇને મર્મસ્થાનમાં સ્પર્શ

ન કરવો એટલે કોઈને હૃદયમા લાગે તેવુ કટુવચન ન કહેવુ અને અભ્યાસ કરવામા જે જે અર્થો વિરોધી હોય તે સર્વ–ધનાદિ મેળવવાના કાર્યો વગેરેનો ત્યાગ કરવો ૪

વિદ્યાર્થીએ સાત ગુણો સ્વીકારવા

शुश्रूषा श्रवण चैव, ग्रहण धारण तथा ।
ऊहापोहोऽर्थविज्ञान, तत्त्वज्ञान च धीगुणाः ॥ ५ ॥ } (कस्यापि,)

પ્રથમ તો વિદ્યાભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થીને પાઠ સાભળવાની ઉત્કટ ઇચ્છા જોઇએ તેવી ઇચ્છા કરી કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ ગુરુપાસે જાય છે પરતુ ત્યા તેવુ શ્રવણ કરવામા પ્રમાદી બને છે પણ જેવી શ્રવણની ઇચ્છાથી ગુરુપાસે ગયો છે તેવી રીતે ચિત્ત લગાડી અભ્યાસસબધી પાઠનુ શ્રવણ કરવુ જોઇએ, એમ શુશ્રૂષા તથા શ્રવણ થયા બાદ શુ કાર્ય કરવુ ત્યા કહે છે કે ग्रहणम् એટલે તે અભ્યાસનુ ગ્રહણ કરવુ, અને પુન તેનુ અક્ષરશ હૃદયમા ધારણ કરવું પછી તે કરેલ અભ્યાસમા પ્રશ્નોત્તર કરી સુદૃઢ કરવું જોઇએ અને ત્યારબાદ તેનુ અર્થજ્ઞાન વ્યાકરણની પદ્ધતિ પ્રમાણે કરવુ જોઇએ અને છેવટ આ અભ્યાસનુ તત્ત્વજ્ઞાન શુ છે ? તે યથાર્થરીતે સમજવું જોઇએ આ સાત બુદ્ધિના ગુણોનુ પરિશીલન યથાર્થરીતે કરી વિદ્યાર્થીએ અભ્યાસ કરવો જોઇએ તેથી ઉત્તમ પ્રકારનુ જ્ઞાન થાય છે ૫

વિદ્યા તથા ધન–મેળવવા તથા ગુમાવવાની રીત

क्षणशः कणशश्चैव, विद्यामर्थं च साधयेत् ।
क्षणत्यागी कुतो विद्वान्, कणत्यागी कुतो धनी ॥६॥ } (कस्यापि.)

વિદ્યાર્થીએ ક્ષણેક્ષણ મહેનત કરી વિદ્યા મેળવવી અને ધનાર્થી પુરુષે દાણે દાણે કરીને ધન મેળવવુ. એટલે કે વિદ્યાર્થી ક્ષણને પણ નકામો જવા દે તો તે વિદ્યા મેળવી શકતો નથી અને ધનાર્થી પુરુષ કણેકણનો સગ્રહ ન કરે તો તેપણ ધનાઢય ક્યાથી થાય ? ૬

વિદ્યા મેળવવાના ત્રણ સાધનો

विद्या विनयतो ग्राह्या, पुष्कलेन धनेन वा ।
अथवा विद्यया विद्या, चतुर्थो नैव विद्यते ॥ ७ ॥ } सू. मु.

નમ્રતાથી વિદ્યા ગ્રહણ કરવી, અથવા ઘણા ધનથી (ગુરુને પ્રસન્ન કરી

વિદ્યા મેળવવી, અથવા વિદ્યાથી વિદ્યા મેળવવી. આ ત્રણ સિવાય ચોથો ઉપાય નથી. ૭

વિદ્યાર્થીએ તુચ્છસુખમાં આસક્ત થવું નહિં.

सुखार्थी त्यजते विद्यां, विद्यार्थी त्यजते सुखम् ।
सुखार्थिनः कुतो विद्या, सुखं विद्यार्थिनः कुतः ॥ ८ ॥ (सू. मु.)

બાલ્યાવસ્થાના સુખની ઇચ્છાવાળો વિદ્યા ભણીશકતો નથી અને વિદ્યાની ઇચ્છાવાળો તેવું સુખ ભોગવીશકતો નથી. કારણ કે સુખાર્થિ એટલે ખાવું, નવીન નવીન સ્થાનોમાં ભમવું અને ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં આસક્ત થવું, આવી ઇચ્છાવાળા પુરુષને વિદ્યા ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય? અને વિદ્યાર્થી એટલે દિવસના ચાર પહોર તથા રાત્રિના ચાર પહોર કુલ આઠ પહોર છે તેમાં નિદ્રા સિવાયના બાકીના વખતમાં શ્રદ્ધાપૂર્વક ચિત્તલગાડી ગોખનાર પુરુષને બાલ્યાવસ્થાસંબંધી સુખ ક્યાંથી હોય? ૮

કેવા મનુષ્યો શાસ્ત્ર ભણી શકતા નથી.

अलसो मन्दबुद्धिश्च, सुखितो व्याधितस्तथा ।
निद्रालुः कामुकश्चेति, षडेते शास्त्रवर्जिताः ॥ ९ ॥ (सू. मु.)

આળસુ, બુદ્ધિવિનાનો, સુખી, રોગગ્રસ્ત, ઝાઝી નિદ્રાવાળો અને કામી એ છ પુરુષો શાસ્ત્રઅભ્યાસ કરીશકતા નથી. ૯

વિપરીત સાધન ઉદ્ભવવાથી ચાર વસ્તુની ભ્રષ્ટતા.

आलस्येन हता विद्या, आलापेन कुलस्त्रियः ।
अल्पबीजं हतं क्षेत्रं, हतं सैन्यमनायकम् ॥ १० ॥ (सू. मु.

આળસથી વિદ્યા ભણીશકાતી નથી, રાગ રાગણીથી કુલ સ્ત્રીઓ ભ્રષ્ટ થાય છે, થોડા બીજથી ખેતર બગડે છે અને સેનાધિપતિવિનાનું સૈન્ય નાશ પામે છે. ૧૦

वंशस्थ (૧૧-૧૨) ધારણ શક્તિ વધારવાનો ઉપાય

गुडूच्यपामार्गविडङ्गशङ्खिनी,
वचाभयाकुष्ठशतावरी समा ।
घृतेन लीढा प्रकरोति मानवं,
त्रिभिर्दिनैर्गीतसहस्रधारिणम् ॥ ११ ॥ (शा. प.)

ગળો, અઘેડા, વાવડીંગ, શંખાવલિ, વજ, હરડે, કઠ, શતાવરી આ આઠ ચીજનુ સમભાગે ચૂર્ણ કરવુ અને તે ચૂર્ણ ગાયના ઘી સાથે ચાટવામા આવે તો ત્રણ દિવસમા મનુષ્યને હજાર શ્લોક ધારણ કરવાની શક્તિવાળો બનાવે છે અર્થાત્ અતિશયોક્તિને દૂર કરી કહીએ તો યાદશક્તિ બહુ સારી બનાવે છે ૧૧

દરેક વસ્તુ ધીમે ધીમે વૃદ્ધિ તથા ક્ષય પામે છે

क्रमेण शैलः सलिलेन भिद्यते,
क्रमेण वल्मीकशिखाभिवर्धते ।
क्रमेण विद्या विनयेन चाप्यते,
क्रमेण मोक्षस्तपसाधिगम्यते ॥ १२ ॥ (सू मु)

એકપછીએક એમ અનુક્રમે પાણીના ધોધ પડવાથી પર્વત (શિલાઓનો જથ્થો) ભેદાઇ જાય છે, ક્રમેથી રાફડાની શિખા અભિવૃદ્ધિને પામે છે ક્રમથી વિદ્યા વિનયવડે પ્રાપ્ત થાય છે અને ક્રમેથી મોક્ષ તપવડે પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ વિદ્યા ભણનારે પોતાનુ શરીર બગડે તો એકદમ મહેનત ન કરવી, પણ નિયમસર અભ્યાસ કરવો તેમ કદી કઈ કઠણ પાઠ આવે ત્યારે મુઝાઈ કાયર ન થઈ જવુ પણ મગજ શાત રાખી વિદ્યાનુ ઉપાર્જન કરવામા તત્પર રહેવાથી અવશ્ય ઉત્તમ વિદ્વાન થઈ શકાય છે ૧૨

વિદ્યાદેવીની પ્રસન્નતા મેળવવામા દશ સાધનની જરૂર

वसन्ततिलका. (१३–१४)

आरोग्यबुद्धिविनयोद्यमशास्त्ररागाः,
पञ्चान्तराः पठनसिद्धिकरा भवन्ति ।
आचार्यपुस्तकनिवाससुसङ्गभिक्षा
बाह्यास्तु पञ्च पठनं परिवर्धयन्ति ॥ १३ ॥ (कस्यापि)

શરીરનું આરોગ્ય, બુદ્ધિ, નમ્રતા, મહેનત અને શાસ્ત્રોમા સ્નેહ આ પાચ અન્દરના સાધનો અભ્યાસમા સિદ્ધિ કરનારા થાય છે અને આચાર્ય, (સશયને છેદનાર સુશિક્ષક) પુસ્તકો, જેમા કોઈ જાતની ગડબડ ન હોય તેવો નિવાસ (રહેઠાણ), સારા વિદ્યાર્થીઓનો સગ અને સુભોજન (સારો આહાર) એવી રીતે આ પાચ બહારના સાધનો વિદ્યાભ્યાસને સારી રીતે વધારે છે ૧૩

વિદ્વાનોના પરિચયમાં રહેવાથી મળતો લાભ.

ज्ञानाधिकैरहरहः परिगृण्यमाणाः
प्रायेण मन्दमतयोऽपि भवन्ति तज्ज्ञाः ॥
संसर्गजं गुणमवाप्य हि पाटलाया-
स्तोयं कपालशकलान्यपि वासयन्ति ॥१४॥ (सू. मु.)

વિદ્વાન્ પુરુષોની સાથે દિનપ્રતિદિન વાર્તાલાપમાં ઘસડાતા એવા મન્દમતિવાળા પુરૂષો પણ તે તે શાસ્ત્રોને જાણનારા થાય છે. ત્યાં દૃષ્ટાન્ત કહે છે કે-લાલ સુગન્ધદાર પાટલા નામના વૃક્ષનાં પુષ્પોના સંસર્ગથી ઉત્પન્ન થયેલ સુગન્ધરૂપી ગુણને પામીને પાત્રોના, ભિન્ન ભિન્ન કટકાઓ પણ પાણીને સુગન્ધીદાર બનાવી શકે છે. ૧૪

સવૈયો.

નરમાં ગુણ જો નહિ હોય બીજા, પણ એક ઉપાય ધરે કરમાં,
કરમાંથી તજે નહિ કાગળને, ઉગતા દિનથી દિન આખરમાં;
ખરમાં ન ખપે કદિ તેહ ખરેખર, તેમ ગણાય ન ગાડરમાં,
ડરમાં ન રહે દલપત્ત કહે, હરરોજ ચડે ચિત હુન્નરમાં. ૧૫૯

*શિક્ષણની રીત.

સખ્તાઈ કરવી, ગુસ્સે થવું, એ છોકરાંઓના અંતરાત્માનો અનાદર કર્યા બરોબર છે. સમજાવીને કહ્યા સિવાય અથવા કારણ બતાવ્યા સિવાય ‘ ફલાણું કરીશ નહિ, અમુક જગાએ જઈશ નહિ ’ એવી નિષેધક આજ્ઞાઓ કરવી, એ ઉલટું પરોક્ષ રીતે તે કામ કરવાની સૂચના આપ્યા બરોબર છે. ઇશ્વરે જ્યારે બાવા આદમને હુકમ કર્યો કે ‘ ફલાણા જ્ઞાનવૃક્ષનું ફળ ખાઈશ નહિ ’ ત્યારે એ નિષેધને લીધેજ તે ફળ ખાવાનો કુવિચાર તેના મનમાં આવ્યો. તે નંદનવનમાં હજારો વૃક્ષ હતાં, પરંતુ જ્યારે ‘ આ ખાઈશ નહિ ’ એવો ખાસ નિષેધ કરવામાં આવ્યો, ત્યારે ખામોખા તેનેજ ખાવાનો તેને મોહ થયો. વર્તમાનપત્રોમાં અત્યંત મહત્ત્વની જાહેર ખબરોને મથાળે ‘ આ વાંચશો નહિ ’ એમ લખેલું હોય છે; તેમાં પણ આજ રહસ્ય રહેલું હોય છે. કોઇએ એક ફકીર પાસે મંત્ર માગ્યો, તે મહાત્માએ મંત્ર આપ્યો, અને કહ્યું કે “ ત્રણ વખત માળા જપવાથી મંત્ર સિદ્ધ થશે; પરંતુ માળા જપતી વખતે ફક્ત વાંદરાનો વિચાર મનમાં આવવો ન જોઇએ. ” થોડાક પ્રયત્ન કર્યા પછી તે બિચારો પાછો ફકીર પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો કે “ ગુરુમહારાજ ! વાંદરો મ્હારા સ્વપ્નમાં પણ નહોતો, પરંતુ આપે ના પાડી ત્યારથી તે વાંદરાનો

*સ્વામી રામતીર્થ.

વિચાર ક્ષણવાર પણ મ્હારા મગજમાથી ખસતો નથી." કેળવણીની આવી ઉલટી રીત અમેરિકામા હતી

કિન્ડરગાર્ટનની રીતે શિક્ષણ.

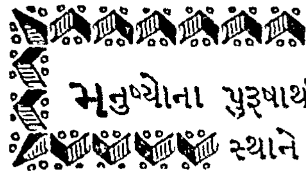
છોકરાઓને ત્યા કિન્ડરગાર્ટનની પદ્ધતિથી ભણાવવામા આવે છે શિક્ષકો છોકરાઓ સાથે રમતા, કૂદતા, ગાતા, નાચતા, શિક્ષણ આપતા ચાલ્યા જાય છે, અને છોકરા મોજમઝાની સાથે શિક્ષણ ગ્રહણ કરે છે ધારો કે છોકરાઓને વહાણનો પાઠ શિખવવો છે લાકડાનું વહાણ દરેક છોકરા આગળ મૂક્યુ છે, અને વહાણ બાધવાના ઉપયોગમા આવતી લાકડાની ચીપો વગેરે પાસે મૂક્યા છે, પુરુષશિક્ષક અથવા સ્ત્રીશિક્ષક છોકરાઓ સાથે મળી જઇને કહે છે કે "અમે તો હવે વહાણ બાધીશુ, અમે તો હવે વહાણ બાધીશું." છોકરાઓ પણ એકદમ કહેવા લાગે છે કે "અમે પણ બાધીશુ" એ ટચો! સર્વ છોકરાઓ નીચે બેસી ગયા એકે વહાણ તૈયાર કર્યું, બીજાએ પણ કર્યું, ત્રીજાને જરા વાર લાગતા શિક્ષક અને બીજા છોકરાઓએ તેને મદદ કરી, અને તેનું વહાણ પણ તૈયાર થયુ છોકરા પોતેજ હોશથી શિક્ષકને પૂછવા લાગ્યા કે "આ ભાગનું નામ શુ? આ ભાગ શુ કહેવાય? આ શુ? પેલુ શુ?" શિક્ષક વહાણના ભાગના નામ કહેતો ગયો, અને છોકરાઓને વહાણ વિષે બધી માહિતી સહજ મળી ગઈ!

આપણા દેશના છોકરાઓ ગોખે છે કે "Keel (કીલ) એટલે વહાણનું તળિયું, કીલ એટલે વહાણનું તળિયું' એમ કરતા કરતા મગજમા કીલ શબ્દ ઘુસી ગયો, પરતુ 'કીલ' શી વસ્તુ છે, અને વહાણ કેવુ થાય, તે એવી ગોખણપટ્ટીથી છોકરા જરાએ સમજી શકતા નથી ત્યા પ્રથમ પદાર્થ ઓળખતા શીખવે છે અને પછી નામ કહેવામા આવે છે અહીંઆ તો નામ જ ગોખાવવામા આવે છે, અને પદાર્થના આકારનો આખી ઉમ્મરમાએ અનુભવ મળતો નથી ત્યા છોકરાઓ પોતાના ચચળ સ્વભાવ પ્રમાણે સવાલો પૂછતા રહે છે, અને શિક્ષકોનુ કામ તો એટલુ જ હોય છે કે તેમને સવિસ્તર જવાબ આપવા અહીંઆના મોટા મોટા શિક્ષકો, ન્હાના ન્હાના છોકરાઓને સવાલો પૂછી પૂછીને ગુગળાવી નાખતા બિલકુલ શરમાતા નથી! **જેનાથી જ્ઞાનની અભિરૂચિ ઉત્પન્ન ન થાય તે શિક્ષણ શાનુ?** અહીંઆ માસ્તરને દેખીનેજ છોકરાઓ બ્હી મરે છે, જ્યારે ત્યા છોકરાઓને **શિક્ષકપર જેટલો પ્રેમ હોય છે, તેટલો માબાપ ઉપર પણ હોતો નથી.** અને શાળામા તેમને જેટલો આનદ થાય છે, તેટલો ઘેર પણ

થતો નથી. ત્યાંની શાળાઓમાં ફી લેવાતી નથી, અને પુસ્તકો મફત આપવામાં આવે છે.

વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવામાં કેમ પાર પડવું તથા તેમાં શું શું સાધનોની જરૂર છે તેનું ટુંક સ્પષ્ટીકરણ કરી આજ અધિકારના શ્લોક નવમાં કહ્યું છે કે નિદ્રા પણ પઠનસિદ્ધિમાં વિઘ્ન કરતા છે તેમજ તે નિદ્રા બીજા અનેક કામમાં નિષ્ફળતા દેવાવાળી છે તેનું ટુંક વિવેચન બતાવવા આ અધિકારને પૂર્ણ કર્યોછે.

निद्रा अधिकार.

મનુષ્યોના પુરૂષાર્થમાં હાનિ કરનારા છ દોષો છે, જેમાં નિદ્રા પ્રથમ સ્થાને બિરાજે છે તેને સારી રીતે સ્થાન મળે કે તુરત પોતાના અનુયાયીઓને ક્રમે ક્રમે બોલાવી લે છે. બહુજ નિદ્રાળુ થયા પછી તન્દ્રા (શરીરમાં સુસ્તી) આવે, તેની પાછળ કાંઈ કર્તવ્ય કાર્ય ન બની શકે તેથી ભય આવે અને ભયથી જેનો ભય હોય તેમના ઉપર ક્રોધ વધે, તેના વધવાથી દુષ્ટ ભાવનામાંને ભાવનામાં આલસ્ય આવે, આલસ્ય આવવાથી આજે કરશું, કાલ કરશું; આવા વિચારવાળી દીર્ઘસૂત્રતા આવે. તેમની પાછળ અસંખ્ય અનર્થો થાય માટે પોતાનું હિત ઇચ્છિનારે નિદ્રાના દાસ ન થવું એજ હિતરૂપ છે.

ઝાઝી નિદ્રા (ઊંઘ) થી થતા અનર્થો.

अनुष्टुप् (१–२)

निद्रा मूलमनर्थानां, निद्रा श्रेयोविघातिनी ।
निद्रा प्रमादजननी, निद्रा संसारवर्द्धिनी ॥ १ ॥ } रु. च.

નિદ્રા તમામ અનર્થોનું મુખ્ય કારણ છે. નિદ્રા કલ્યાણનો નાશ કરનારી છે, નિદ્રા પ્રમાદ (બેભાની) ઉપજાવનારી છે, નિદ્રા સંસાર વધારનારી છે, કારણ કે સંસારમાં જન્મ લઈ કરવાનાં કાર્યો બહુ નિદ્રાધીન થનારથી પૂરાં કરી શકાતાં નથી, એટલે કરવાનું તેમને તેમ બાકી રહે છે તેથી વખતો વખત અવતાર લેવા પડે છે. ૧

જ્યાં નિદ્રા ત્યાં ચોરી.

आजन्मोपार्जितन्द्रव्यं, निद्रया याति निश्चितम् ।
चोरैः सुगृह्यते सर्वं, तस्मादेतां विवर्जयेत् ॥ २ ॥ } रु. च.

જન્મથી આરભીને મેળવેલુ નાણું નિદ્રાથી અવશ્ય ચાલ્યું જાય છે ચોરોથી પણ સારી રીતે ચોરી શકાય છે, નિદ્રામા પડયા રહેવાથી વ્યાપાર, ધધોરોજગાર ન થાય જેથી મેળવેલુ એની મેળેજ ઓછુ થતા થતા ચાલ્યું જાય છે માટે તેનો વિશેષે કરી ત્યાગ કરવો ૨

એક કવિએ કહ્યુ છે કે—

દોહો

ચદહ વઈરી વદ્દલુ, જળ વઈરી શેવાળ,
માણુસ વઈરી નીંદડી, મચ્છા વઈરી જાળ ૩

દેશકાળને અનુસરીને પ્રવૃત્તિ કરવાને બદલે તેને જાણ્યા વગર મૂર્ખતાભરી પ્રવૃત્તિથી જેમ પુરૂષાર્થની હાનિ છે, તેમ નિદ્રાને હદ ઉપરાત વશ થવુ એ પણ પુરૂષાર્થની હાનિ કરનાર છે અને પુરૂષાર્થની હાનિ થઈ એટલે વિદ્યામા આગળ પડીશકે નહિં એ દેખીતું છે જે સમયમા જે જે સ્થાનમા, જાગૃત થવુ જોઇયે કે રહેવુ જોઇયે તે સમયમા કે તે સ્થાનમા આંખો મીંચીને પડયા રહેવામા આવે તેનુ પરિણામ અનિષ્ટ આવેજ માટે અતિ નિદ્રાને વશ ન થતા–તથા બીજા કામોને પણ ગણતામા રાખી વાચન–વ્યસનની મુખ્યતા રાખવા તે અધિકારને સ્થાન મળવા માટે આ નિદ્રા અધિકારની વિરતિ કરી છે

वांचन व्यसन अधिकार

ખોટા વહેમ તથા ખોટા ખર્ચ દૂર કરવા માટે અભ્યાસ કરવાની જરૂ છે કારણ કે જે દેશમા ઝાઝા મનુષ્યો અભણ જોવામા આવે છે તે દેશ કળા–હુન્નરની ખામીને લીધે દુર્દશા ભોગવે છે જેમક હિંદુસ્તાનમા સેકડે છ ટકા કેળવાયેલ વર્ગ જોવામા આવે છે તો અમેરિકા જેવામા સેકડે નેવુ ટકા કેળવાયેલ જોવામા આવે છે તેથી તે દેશ લક્ષ્મીજીની મૂર્તિરૂપ દેખાય છે

અભણ મનુષ્યો બીકણ, નિરૂત્સાહી, કળાહીન, કાલુડા, ભોળા જોવામા આવે છે તેથી જેમબનેતેમ કેળવણી ગ્રહણ કરવાની ખાસ જરૂર છે કે જેથી હાનિકર રીવાજો દૂર થાય.

વિદ્વાન પુરૂષોની કસાયેલી કલમથી લખાયેલા ગ્રંથો તથા મૂળ સૂત્રરૂ

લખાયેલા ગ્રંથોનું જો અવલોકન થયા કરે તો બંને લોક સુધરશે, અને બીજાને પણ સુધારી સદ્દરસ્તે લાવી શકશે. એ વાંચન વ્યસનનું ફળ સમજવું. એ બતાવવા આ અધિકારને સ્થાન આપ્યું છે.

*વાંચન વ્યસન.

વાંચો વાંચો, નિત બબ્બે ઘડિ વાંચો જ્ઞાન વધારવા,
નવરા બેશી, વ્યર્થ તડાકા મારો શું તક ગાળવા ? ટેક.
વાંચ્યાથી જ્ઞાન વધૂ વધશે, આસ્તે અંતરપટ ઊઘડશે,
અલ્લા બલ્લા સૌ દૂર થશે, વાંચો વાંચો૦ ૧
હથિઆર સતેજ સદા રહેશે, બહુ અલક મલક વાતો કહેશે,
ઘરમાં બેઠાં લ્હાવો લેશે, વાંચો વાંચો૦ ૨
ભણતી વખતે વય હતી કાચી, સમજી ન શકે ખોટી સાચી,
વિદ્વાન થયા વાંચી વાંચી, વાંચો વાંચો૦ ૩
સોબત રાખો સદ્ગ્રંથતણી, તો મેળવશોજ અમૂલ્ય મણી,
નિત્ય ખુશબખ્શી રે'શે બમણી, વાંચો વાંચો૦ ૪
બહુ ભિન્ન ભિન્ન મત જાણ પડે, જોતો રસ્તો જેમાંથી જડે,
આવે દિવ્યાક્ષી એજ વડે, વાંચો વાંચો૦ ૫
વાંચનનું વ્યસન કરો વા'લા, કરજોડી કરૂં કાલાવાલા,
અમૃતફળ શીદ ખુઓ ઠાલા ? વાંચો વાંચો૦ ૬
એ અનુભવી જ્ઞાન ખજાનો છે, પંડિતના ઘરનો છાનો છે,
મોટા મોટાએ માન્યો છે, વાંચો વાંચો૦ ૭
પંડિતે અમૃત પાત્ર ભર્યું, ભારે મે'નતથી ભેગું કર્યું,
ધરતીમાં તારે કાજ ધર્યું, વાંચો વાંચો૦ ૮
સંતોષ પમાડે છે સુખમાં, મન રાજી રાખે બહુ દુઃખમાં,
મીઠાશ અતી આવે મુખમાં, વાંચો વાંચો૦ ૯
સમજ્યાથી મનને શાંતિ વળે, વિપત્તિ વિષે વિશ્રામ મળે,
દિલના દુઃખદાયક વે'મ ટળે, વાંચો વાંચો૦ ૧૦
વાંચન બળ વધવાથી ફાવે, પછી કદિયે કંટાળો નાવે,
જાણે રસના ઘુંટડા આવે, વાંચો વાંચો૦ ૧૧
નવરાશ પ્રવાસે વૃદ્ધપણે, માંદગિમાં સોરવશે ન ક્ષણે,
ત્યારે સુખ સંગે ગ્રંથતણે, વાંચો વાંચો૦ ૧૨

સુબોધચિન્તામણી.

ચર્ચા ચાલે શું બધે હમણા, કેવા મત છે વિદ્વાનતણા,
વાચ્યે જાણ્યામા રે' ન મણા, વાચો વાચો૦ ૧૩
સાચુ ખોટુ સૌ સમજાશે, નીતિ ઉપર પ્રીતિ થાશે,
અંતે પ્રભુપદમા પહોચાશે, વાચો વાચો૦ ૧૪
શીખેલા નાનપણે ખંતે, પણ વાચન વ્યસન વિના અંતે,
બેવકૂફ બન્યા છે બહુ તંતે, વાચો વાચો૦ ૧૫
જે કંઈ ન ભણેલા બાળપણે, જોયેલી નિશાળ ન એક ક્ષણે,
તે વાચન વ્યસને વિબુધ બને, વાચો વાચો૦ ૧૬
મહા બુદ્ધિવાન થયેલ ખરે, ભાષણ બહુશ્રુત બન્યાથી કરે,
એવા બહુ નિરખ્યા છે નજરે, વાચો વાચો૦ ૧૭
વિચિત્ર ખુબી છે ખલકવિષે, તે સદ્ગ્રંથે સાક્ષાત દિસે,
જન્મ્યો મિથ્યા જાણ્યું ન હશે, વાચો વાચો૦ ૧૮

વલ્લભ

* ઉપયોગી વ્યસન

પ્રિય વાચક ! ઉપરનું મથાળુ જોઈ આપને એમ લાગ્યુંજ હશે કે, તંબાકુ, ગાંજો, અફીણ, ચડસ, ચ્હા ને દારૂ વગેરે વ્યસનો કે જે આજસુધી દુર્વ્યસનોને નામે ઓળખાય છે ને તેવા વ્યસનોનો કોઈપણ વ્યસની દીર્ઘાયુષી થયો નથી તો વળી આ ઉપયોગી વ્યસન તે કેવુ હશે ! ને તે શા ઉપયોગમા આવતુ હશે ! એ શંકા આપના નિર્મળ અંતઃકરણમા ઉદ્‌ભવ થવા પામી હશે, ને ઉદ્‌ભવ પામવી પણ જોઈએજ !

બેશક આપના ઉપલા ઉદ્‌ગારોના જવાબો આપે જાણવાજ જોઈએ ને તે જાણ્યાસિવાય ને વ્યસનની ઉપયોગિતા જોયાસિવાય તેનો આપ સંગ શી રીતે કરીશકો ? નહિજ

ને તેને લીધેજ કહીશ કે જે વ્યસનના પ્રતાપેજ પૂર્વે થઈ ગયલા મહાનરો હાલની ખ્યાતિમા ગણાવા પામ્યા છે, તે તેને લીધેજ વિદ્વાન વક્તા, પ્રોફેસર, પ્રેસિડેન્ટ ને જજ્જ જેવા શબ્દોનો સંબંધ પોતાના સારા નામને શોભાવવાને આગળ મૂકવા પામ્યા છે ને તેનેજ પ્રતાપે ઉત્તમ લેખકો કે ગ્રંથકર્ત્તાઓની પદવી મેળવી શકાય છે ને જેના પ્રતાપેજ રાજા રામમોહનરાય બેન્જામિન ફ્રાંકલિન, પ્રેસિડેન્ટ એબ્રાહિમ લીંકન, જ્યોર્જ વૉશિંગ્ટન, નૅપોલીયન બોનાપાર્ટ અને મહાવીર ગારફીલ્ડ જેવા પ્રતાપી પુરુષોના ચરિત્રો અદ્યાપિ પર્યંત આપણી સમક્ષ નજરે આવે છે, ને જે વડે સ્વામી વિવેકાનંદ

* બાગોદરા.

રા૦ રા૦ ઈ૦ સૂ૦ દેશાઈ અને મી૦ ભક્ત જેવા નરોનાં પરોપકારી કૃત્યો આપણી નજરે આવે છે.

આ બધું તે ઉપયોગી વ્યસનનોજ પ્રત્યય છે.

જ્યારે આવું અને અપૂર્વ ફળદાયક વ્યસન આપની નજરે પડયું તો જરૂર તમે તેના વ્યસની થવાનો વિચાર કર્યા શિવાય રહેશોજ નહિ; એ સ્વાભાવિકજ છે.

મ્હારે કહેવું જોઇએ કે બીજાં નિરૂપયોગી વ્યસનોમાં જે આબરૂ, આરોગ્ય ને અનહદ ધનનો વ્યય થાય છે ત્હેવું આંમાં કંઈપણ નથી; પણ આતો તેથી સઘળું ઉલટ પક્ષમાં ને આપને સઘળી રીતે લાભદાયી નિવડે ત્હેવુંજ વ્યસન છે. ને તેની સોબતથી આપ, આબરૂવાન મહાન્ પુરુષ તન્દુરસ્ત અને ધનવાનજ થવાના. નહિ કે ગરિબ થશો!

હવે આટલું જાણ્યા છતાં પણ સંતોષ ન થતો હોય તો વળી વધુમાં કહીશ કેઃ—તમારા સુખ, મોજશોખ, તન્દુરસ્તી અને ટુંકામાં કહીએ તો તમારા ભાગ્યોદયના સઘળા લાભો આ વ્યસનથી મળશેજ.

હવે તો ત્હમને એમ લાગ્યુંજ હશે કે આવા વ્યસનની સોબત સેવવી ી વધારે લાભદાયક છે, ને તે કયું વ્યસન છે તે જાણવા તમે ઉત્સુક થયા- ' હશો.

હવે કહીશ કે તે વ્યસન તો બીજું એકે નહિ પણ તમે તમારા શુદ્ધ ને નેર્મળ અંતઃકરણને પૂછો કે તમે કયું વાંચન પસંદ કરોછો! તમારૂં અંતઃ-રણ કબુલ કરે કે તે ગ્રંથો વારે વારે વાંચો. થોડું વાંચો પણ તેને તમારા દયમાં બરાબર પચાવો. કારણ કે ઉતાવળથી ચાવ્યા વગર ખાધેલો પાંચશેર આહાર તે માત્ર નિશ્ચિંતે ધીરે ધીરે ચાવીને ખાધેલા પાશેર આહાર જેટલો ગુણ કરે છે. તેમ ઉતાવળે અને માત્ર આંખ નીચે કહાડી જાઓ તેવી રીતે .૦૦૦ પૃષ્ઠ વાંચો અને હૃદયમાં બરાબર પચાવીને પ્રસંગે બહુ ઉપયોગી થઈ ડે ત્હેવું માત્ર એક પેજ વાંચો તે બે બરાબર છે.

આજે જેઓ વાંચનના શોખી છે તેઓજ સ્વાત્માને ઓળખી શક્યા છે ને તેઓજ લેખકો કે વિદ્વાનોની પાયરીએ ચઢવા સશક્ત થયા છે.

આપણા હિન્દુસ્થાનમાં હમણાં વચ્ચેનો કાળ એવો ગયો કે જ્યારે શોખીનોને વાંચવા પૂરાં પુસ્તકો પણ મળતાં નહિ. પણ હાલ તેથી ઉલટુંજ છે. તે એ કે તમારૂં મન કબુલ કરે ને ત્હમને પ્રિય લાગે ત્હેવાં પુસ્તકો માત્ર

વાચવા જેટલીજ તસ્દી લ્યો તો ઠેર ઠેર ફ્રી લાયબ્રેરીઓમાં ભડાર ને ભડાર ભર્યા છે.

વાચો વાચો, સાથે એ પણ ન ભુલી જતા કે રસ્તામાથી જડેલુ કે કોઇની તરફથી ભેટ મળેલુ પણ ઉપયોગી પુસ્તક જેટલુ ધ્યાન દઇને વચાય છે તેના કરતા પોતાની જાતકમાણીમાથી કિંમત ખરચી લીધેલુ પુસ્તક હજારગણે દરજ્જે વધારે ધ્યાન દઇને વચાય છે ને તેને લીધેજ કહેવુ પડે છે કે તમારી કમાણીમાથી તમારે શરીરને નીરોગી ને બળવાન રાખવા માટે ખાવાને જેમ ખોરાક લાવ્યા સિવાય ચાલતુંજ નથી તેમ તમારે તમારા નિર્મળ અંતઃકરણને, વારે વારે જેની સલાહ લેવાની છે ને જેને મ્હે મ્હારા એક લેખમા 'કુદરતી વજીર' યાને 'આતર મનની અદ્દભુત ચમત્કૃતિ' ને નામે ઓળખાવ્યું છે તેને કેળવવા માટે તેના ખોરાકરૂપે ઉત્તમ વાચનના પુસ્તકો ખરીદવા એના વિના પણ તમારે ચાલે તેમ નથી

કારણ કે માત્ર નીરોગી પણ અક્કલહીણુ રહેવા કરતા કદાચ રોગી પણ બુદ્ધિવત માણસ વધારે લેખાય છે

આ ઉપરથી એમ નથી સમજવાનુ કે તમારા ખોરાકનો ઘટાડો કરી તેની કિંમતના પુસ્તકો ખરીદો

સુપ્રસિદ્ધ નર બેન્જામિન ફ્રાંકિલન પોતાનુ ખર્ચ કરતા જે પૈસા વધતા તેનો ઘણો ઉપયોગ પોતાના મનને કેળવણી આપનાર ઉત્તમ પુસ્તકો ખરીદવામા કરતો ને તેને પ્રતાપેજ તે હાલ જે પ્રસિદ્ધિને પામ્યો છે તેવી સ્થિતિએ જવા પામ્યો હતો

હાલના સુધરેલા યુરોપ અમેરિકાદિ દેશોનો એક પણ કેળવણી પામેલો માણસ એવો નહિ હોય કે તેના ગજા પ્રમાણે ઘણા ઉપયોગી પુસ્તકોની લાયબ્રેરી તેના ઘરમા ન હોય! અને ઓછામા ઓછા એક બે માસિકપત્રો તેના ઘેર આવવાના તો ખરાંજ!

આપણા દેશીભાઇઓને જ્યાસુધી આ'વા વ્યસનનો ચેપ ઓછો લાગ્યો છે ત્યાસુધી દેશોદય અને ભાગ્યોદય થવામા ખામીજ આવવાની.

સુપ્રસિદ્ધ લેખક મીમરો કહે છે 'જે પુસ્તકોમાથી આનદ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તો મ્હારા વિચાર પ્રમાણે વાચનનો શોખ રાખવો એ ઉત્તમ વાત છે બીજી બાબતો દરેક કાળ કે દરેક સ્થળમા માફક આવતી નથી, પરતુ આ વાચન અભ્યાસ તો જુવાનીનું જીવન છે, વૃદ્ધાવસ્થાનો સુખહેતુ

છે, સમૃદ્ધિની શોભા છે, વિપત્તિનું વિશ્રામસ્થાન છે તથા વિનોદ છે. આપણે ઘેર હોઇએ છીએ ત્યારે તે આનંદ આપે છે અને પરદેશમાં કંઈ બોજારૂપ થઈ પડતું નથી; આપણી રાત્રિ તે ઝટ પસાર કરાવી દે છે વગેરે.'

મર્હુમ સર જયોન હર્ષેલે પણ તેવાજ પ્રકારના વિચારો દર્શાવ્યા છે, તે કહે છે કે:—' જો હું કોઈ પણ એવા પ્રકારના શોખની ઈચ્છા કરૂં કે જે શોખ, દરેક વસ્તુ, સ્થિતિ કે કાળ પ્રતિકૂળ થયા છતાં અને દુનિયાની કફા મરજી થયા છતાં મ્હારા જીવનમાં આનંદનું અને સુખનું સાધન થઈ પડે તેમ જીવનનાં દુઃખો કે સંકટો સ્હામે ઢાલની ગરજ સારે તેમજ હંમેશાં પાસેને પાસે રહે કે રાખી શકાય તો તે શોખ વાંચનનો છે. અલબત્ત હું આજે બોલુંછું તે ઐહિક સ્વાર્થ, હિત ને લાભોનેજ ઉદ્દેશીને કહું છું. પરંતુ ધાર્મિક તત્વો અને પારમાર્થિક વસ્તુ, આનંદ માટે જે કર્તવ્ય કે સાધનો છે તેને આ લખાણથી લેશમાત્ર પણ ઉણપ આપવાનો હેતુ નથી. એ શોખ તો મનની શાન્તિથી થતો આનંદ પ્રાપ્ત કરવાનો એક પ્રકાર તથા એક સાધન છે.

ખરે ઉમદા પુસ્તકોની સોબત એ એક મહાન્ સદુપદેશક કે ગુરૂની ગરજ સારે છે. ને બીભત્સ દુર્ગુણી ને એવાંજ બીજાં હાનિકારક પુસ્તકોની સોબત એ તો એક ખરાબ મિત્રની સોબત સેવવા સરખું છે. માટે ઉમદા સદ્ગુરૂનીજ સોબત સેવો.

કેવાં પુસ્તકો નુકશાનકર્ત્તા છે તે તો તમારી મેળે તમારા આંતરમનને પૂછશો કે તુર્તજ કહેશે. એટલે મ્હારે કહેવાની જરૂર નથી. તમારે તે જાણવાની વધારે ખાયશ હોય તો હું કહીશ કે જેમાં ધર્મ વિરૂદ્ધ લાગણી દુખાય ત્હેવાં, રાજ્યદ્રોહી ને વિષયીક બાબતોને વધારે ટેકો આપે ત્હેવાં અને શૃંગારિક બાબતોનો ઉલ્લેખ જેમાં વધારે કરેલો હોય અને તે દેખીતી રીતેજ તમને નુકશાનકર્ત્તા પુસ્તકો હોય તેવાં કદી પણ હાથમાંએ ઝાલશો નહિ.

વાંચવાનું વ્યસન તે સદ્ગુરૂના સંગની ગરજ સારે છે, તે પણ ઉત્તમ કોટીના ગ્રન્થોજ વાંચવા જે ભલામણ આ અધિકારમાં કરેલ છે, તે ઉપર પુરતું લક્ષ રાખવું જોઇયે, અને તેથી વિપરીત ગ્રન્થો જેવા કે માણસને અનીતિને રસ્તે દોરે છે તેવા અગર બેન કે બેટીની પાસે શબ્દ બોલ્યા પણ ન જાય તેવા–તેમજ જેમાં હિંસા, જુઠ, ચોરી વ્યભિચારીના દુર્ગુણોથી ભરેલા ગ્રન્થો વાંચવા કે વંચાવવા તે એક કાળા સર્પથી પણ વધારે કુસંગત છે. માટે તેવું વાંચન વાંચવા કરતાં તો ન વાંચવું તેજ સારૂં છે.

આ બધુ શિક્ષણ અધ્યાપક (મહેતાજી)ના તરફથી મળવા સભવ હોવાથી તે કેવા હોવા જોઇયે તથા તેમને કેવી રીતે વર્તવુ જોઇયે વિગેરે બતાવવા આ અધિકારની વિરતિ કરી છે

अध्यापक (મહેતાજીને) शिक्षण–अधिकार.

માસ્તર સાહેબ ! કડવુ પણ પરિણામે સુખકર ઔષધ પીઓ તે એ કે માતા પિતા આપને જે બચ્ચુ કેળવવા સોપે છે તેના ઉપર આપ પૂર્ણ ધ્યાન રાખતા નથી, એટલે બાળકને પાસ થવામા જેટલી ઉમેદ આપ ગખો છો તેના પ્રમાણુમા મન કેળવવામા બિલકુલ ધ્યાન આપતા નથી અગાઉના ઋષિ મુનિઓ દશ દશ હજાર શિષ્યો રાખતા અને તેઓના ભરણપોષણ સાથે અભ્યાસ કરાવીને મન કેળવતા એ વખત હાલ હિંદુસ્તાનમાથી ચાલ્યો ગયો છે, એ વખત જો પાછો આવશે તો હિંદુસ્તાન દેશ પુન ઝળહળતો–ચળકાટ કરતો દેખાશે અને બીજા દેશોને ઝખવી નાખશે એમ કરવાની હે માસ્તર સાહેબ! આપના હાથમા કુચી છે પણ જ્યા તમોનેજ માસિક સાત રૂપીઆ પગારના મળે ત્યા તમો તો ક્યાથી કેળવાયેલા હોવ તેમ કુટુબનું ભરણપોષણ કર્યા વિના પૂરતું ધ્યાન પણ ક્યાથી આપી શકાય ? એ વિઘ્ન દૂર કરવાનું કામ જાહેર પ્રજાનુ છે કે જેથી યોગ્ય નિશાળ સ્થાપીને ઉચ્ચ પગારથી સુશીલ માસ્તરો રાખવા

ઉપરોક્ત કાર્ય બનારસમા વિશ્વવિદ્યાલય સારી રીતે પૂર્ણ કરશે એમ માનવતા પડિતવર્ય મદનમોહન માળવીઆ આદિ સાક્ષરોના ભાષણોથી જણાઇ આવે છે તોપણ હાલ જેટલી આપણામા શક્તિ હોય તેટલી શક્તિ માસ્તર સાહેબોએ વાપરી બીજ સડી ન જાય તેમ બીજનું રક્ષણ કરવું કારણ કે આરભમા તો આપ મહાશયો જેવાના હાથમા બાળ બચ્ચા આવશે તે ભવિષ્યમા મહાપુરુષ થવાના છે એમ માનીને તેમનુ મગજ કેળવવા પર લક્ષ્ય રાખવુ એ બતાવવા આ અધિકારને માન આપવા ઉચિત ધાર્યુ છે

* મહેતાજીને શિખામણ

ઓ મેહેતાજી ! માન મર્તબો મોટો તારો માનજે,
પણ નવી પ્રજા, નવ સુધરી ભણુતા તો ધિક્‌ધિક જાણજે ટેક૦

* સુબોધચિન્તામણી.

હૉલ ધોરણમાં નિજ સ્વારથ છે, તેથી તુજ કામ જથારજ છે,
પણ આ મોટો પરમારથ છે, ઓ મેહેતાજી૦ ૧
બહુ પાસ કરાવા મન દીધું, બક્ષીસ બજેટ બહુ લીધું,
તેમાં તેં અદકું શું કીધું ? ઓ મેહેતાજી૦ ૨
કર નામ પ્રમાણે કામ સદા, અંગે આળસ નહિ આણુ કદા,
કરજે તારી સૌ ફરજ અદા, ઓ મેહેતાજી૦ ૩
પે'લાં આવે તારી પાસે, અભ્યાસ કરે છે ઉલ્લાસે,
તું રંગ દઈશ તેવા થાશે, ઓ મેહેતાજી૦ ૪
આળસ તજિ દે તું ઊંઘણશી, કર યત્ન અતીશે કમર કશી,
સંભાળ હમેશાં લે તું હશી, ઓ મેહેતાજી૦ ૫
કેળવવાને કાંડે ઝાલી, સોંપે છે તને લે સંભાળી,
સમજાવ ખરી વિદ્યા વા'લી, ઓ મેહેતાજી૦ ૬
સૌ બાળક છે તારે તાબે, કળ ફેરવી તું કુંચી દાબે;
બહાદુર બને તો બહુ વાતે, ઓ મેહેતાજી૦ ૭
શું શું શીખવવું સાંભળજે, તું મમત મુકી મતમાં ભળજે,
ભૂલ્યો હોય તો પાછો વળજે, ઓ મેહેતાજી૦ ૮
આ કાળે જે જે વે'મ વસે, તેની તું તપાસ કરી અતિશે,
કર ખંડન તોજ ખરાબી ખસે, ઓ મે'તાજી૦ ૯
ઘડિ ઘડિ મોઢેથી વાત કરી, તાદૃશ ચિતાર ભલો ચિતરી,
કર બોધ બધા સંદેહ હરી, ઓ મે'તાજી૦ ૧૦
ખુલ્લું કર ભટનું ભોપાળું, સમજાવી જોશીનું જાળું,
કર ડાકણ પ્રેત મુખે તાળું, ઓ મે'તાજી૦ ૧૧
શીખવજે મરણ પરણ ધારા-વળિ ખૂબ ખગોળતણા તારા,
ટૂંકામાં વે'મ કરો ન્યારા, ઓ મે'તાજી૦ ૧૨
કર નિર્મળ અંતરનો કાંટો, ઊખેળ તું અજ્ઞાની આંટો,
તો પછી સેજે ચડશે પાટો, ઓ મે'તાજી૦ ૧૩
નહિ કાંટે કાંઇ ધડો રાખે, તો ભ્રમણામાં કોઇ નહિ નાંખે,
અડચણ નહિ આવે ભવ આખે, ઓ મે'તાજી૦ ૧૪
વંચાવ પાઠ ફરી વિધવાનો, કહે બાળલગ્નનાં નુકશાનો,
ફૂલણજીમાં દ્વિજનાં દાનો, ઓ મે'તાજી૦ ૧૫
દર્શાવ તું દુઃખદાયક દા'ડા, કન્યાને દુખ કુળના ખાડા,
નિંદીને નાતતણા વાડા, ઓ મે'તાજી૦ ૧૬

જાદૂ ને જૂઠુ દેખાડી, સૌ મન્ત્ર તન્ત્ર ખોટા પાડી,
સુક માતા મેલડીને કાઢી, ઓ મે'તાજી૦ ૧૭
શીખવ નીતિ ને નમ્રપણું, દે જ્ઞાન ખરૂ જગદીશતણું,
આખેથી ભ્રમનું કાઢ કણું, ઓ મે'તાજી૦ ૧૮
એવી વાતો રોજ કર્યા કરવી, બહુ શોધી કળાઓ નિત્ય નવી,
પૂછે તો ભ્રમણાને હરવી, ઓ મે'તાજી૦ ૧૯
જે વે'મહરણ પાઠો આવે, તે ફરી ફરી વચાવો ભાવે,
શીખામણ દેવી એ દાવે, ઓ મે'તાજી૦ ૨૦
બહુ અર્ધબળ્યા આ કાળ બને, લજ્જાવે છે કેળવણીને,
તે સર્વે વાતે શરમ તને, ઓ મે'તાજી૦ ૨૧
શૂકન જન્મોતરી જોશ જુએ, ભૂત પ્રેત માનીને પ્રાણ ખુએ,
મિષ્ટાન્ન જમે છે મનુષ મુએ, ઓ મે'તાજી ૨૨
તુજ શિષ્ય થાય જૂના જેવો, તો ઠબકો તુજને શું દેવો ?
ધિક્કાર તને કહેવો કેવો, ઓ મે'તાજી. ૨૩
કાતો તારામા નથી શક્તિ, કા આવડતી નથી તે જુક્તિ,
જેથી થઈ નહિ ઊંડી અસર અતિ, ઓ મે'તાજી. ૨૪
તો તું પામે મોકલવાનું, કારણ નથી ચોપડી ભણવાનું,
પણ કેવળ મન કેળવવાનું, ઓ મે'તાજી. ૨૫
વાચન લેખન હિસાબ બધા, ગામઠિ મે'તાજી શીખવતા,
વ્યવહાર વિષે ખાતા ન ખતા, ઓ મે'તાજી ૨૬
તારી પાસે તેટલુ શીખવા, શીદ વખત ગુમાવે પાટકવા,
પણ આ આવે છે કુશળ થવા, ઓ મે'તાજી. ૨૭
છે કેક મતીહિણ મે'તાજી, જોશીને પૂછે તૃષ્ણા ઝાઝી,
રે રામ રામ ! શઠ ! મર લાજી, ઓ મે'તાજી ૨૮
પડ રાખે આખડી બાધા, ત્યા શિષ્ય સુધરવાના વાધા,
સધાય ન સે'જ પછી સાધા, ઓ મે'તાજી ૨૯
પડ બેઘડી અભ્યાસ કરો, લીલો રાખો નિજ જ્ઞાનઝરો,
કરી બુદ્ધિ વધારો પૂણ ખરો, ઓ મે'તાજી ૩૦
નથી ગરજ અમારે કઈ તારી, નથી સાબાશી લેવા ધારી,
જોડી કવિતા ખરૂ કહીશું દાડી, ઓ મે'તાજી. ૩૧
મીઠુ મીઠુ બોલી નથી ચોપડવુ, તેમ ગાળો દેને નથી લડવું,
આ ઉપદેશી ઔષધ કડવું, ઓ મે'તાજી. ૩૨

આ વલ્લભદાસ વણિક વદે, ફોગટ ભૂલામાં ઊંચ પદે,
છે કામ કઠણુ સરશે ન મદે, ઓ મે'તાજી. ૩૩

---

* અંગ્રેજી અભ્યાસ.

ધોરણુ ચોથું, ભણીને અંગ્રેજીમાં દાખલ થાય છે.
ગુજરાતીનું, કાચું જ્ઞાન મળેલું પાછું જાય છે. ટેક.
આવ્યો એક સુરતી અભ્યાસી, શીખેલ સાત ચોપડી ખાસી;
પણુ વાત કરતાં થઈ હાંસી, ધોરણુ ચોથું૦ ૧
"આ કલમ ઘડી આપો મારૂં, આ બાગ નઠારૂં કે સારૂં ?
હિવ બેટ કીયાં આવ્યું વારૂ?" ધોરણુ ચોથું૦ ૨
ભાષાનું જ્ઞાન ભલું ન મળે, અર્થો એને ઉતરે શું ગળે ?
એના શું રાખ સંદેહ ટળે ! ધોરણુ ચોથું૦ ૩
છઠ્ઠી ચોપડી શિખવા માંડી, ત્યાંથી તો ગુજરાતી રાંડી;
જે કામની તે છેકજ છાંડી, ધોરણુ ચોથું૦ ૪
ઝટપટ ભણી જાતાં બે બગડે, તે યોગ્ય વિના અમથા રગડે,
તેથી આખર આવી પીડ પડે, ધોરણુ ચોથું૦ ૫
નાની વય તે માટે નડતું, પછી છેવટમાં ખમવું પડતું,
ઉપયોગી જ્ઞાન નથી આવડતું, ધોરણુ ચોથું૦ ૬
પાંચમું છ ધોરણુ સારૂં, ઉપયોગી મન માન્યું મારૂં,
બ્હાદુર બને ભણુતર ન્યારૂં, ધોરણુ ચોથું૦ ૭
જો કદી પૂરણુ અંગ્રેજી ભણે, તોતો અડચણુ તે સર્વ હણે,
પણુ બે બગડે છે બાળપણે, ધોરણુ ચોથું૦ ૮
છે પાસ કરાવ્યાનો હેતૂ, શાળા સાગરનો એ સેતૂ,
પછી મર માને રાહૂ કેતૂ, ધોરણુ ચોથું૦ ૯
આ વિનતી વલ્લભદાસ વદે, પરણામ કરી પંડિતપદે,
નિરખ્યું તે નહિ રાખ્યું પડદે, ધોરણુ ચોથું૦ ૧૦

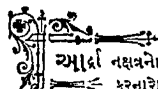
બીજાને વિદ્યા ભણાવવી એ પ્રવૃત્તિ જેમ સૌથી શ્રેષ્ઠ છે, તેમ સૌથી તેમાં જોખમદારી પણુ વધારે છે. કર્ત્તવ્યને સમજનારા ઉત્તમ ગુરૂના શિષ્યો દુનિયામાં આગળ પડતા થાય છે અને દુનિયાનું હિત કરનારા મહાપુરૂષોની પંક્તિમાં ગણાય છે. જ્યારે સ્વાર્થી અને મૂર્ખ છતાં ગુરૂ થઇ પડેલા માણસો બીજાઓને યોગ્ય માર્ગે ચ-

* સુબોધ ચિન્તામણી.

હાવી શકતા નથી એટલુજ નહિ પણ અયોગ્ય માર્ગે ચડાવનારા પણ બને છે ખરે ચોગ્ય ગુરૂ શિષ્યના અતઃકરણની જડતાને મટાડે છે, તેની બુદ્ધિરૂપ પુષ્પકળીને ખીલવે છે, તેના મગજના અંધકારને દૂર કરી તેને સુપ્રકાશિત બનાવે છે. આવા દૈવી સંપત્તિવાળા ગુરૂઓ આપણા દેશની સ્ત્રીઓને માટે આ વખતે વધારે જરૂરના છે કારણ કે સ્ત્રીઓ ઉચ્ચ પ્રકારે કેળવાયેલી હોય તો પુરૂષોની જીંદગી અને તે દ્વારા સમગ્ર સંઘ અને દેશની સ્થિતિ બહુ શ્રેષ્ઠ પ્રકારની થાય છે અને તેથી હવે પછી સીકેળવણી અધિકારને સ્થાન આપવા આ અધિકારની વિરતિ કરી છે

स्त्री केलवणी अधिकार.

આર્દ્રા નક્ષત્રનો વરસાદ હોય, ઉચા પ્રકારનું બીજ હોય, વાવેતર કરનારો કેળવાયેલો ખેડૂત હોય, પરંતુ જો બીજ ખારી જમીનમાં વાવે તો સઘળી મહેનત વ્યર્થ જાય છે એટલે કિંમતી બીજ તેવી અયોગ્ય જમીનમાં ઉગતું નથી તેજ પ્રમાણે સર્વ સામગ્રી ઉંચા પ્રકારની હોય પણ જેમાં નવ માસ સુધી બાળક પાકે છે એવી સ્ત્રીરૂપીક્ષેત્ર જો હલકુ હોય તો તેમાં સંતતિ સારી પાકતી નથી અને કદાચ પાકે છે તો થોડા દિવસમાં તે છિન્ન ભિન્ન થઈ જશે એટલે શ્રમ નિષ્ફળ થવાનો

ચાલતા વ્યવહારમાં શાંતિ મેળવવી હોય, કુળને ઉંચી ગણનામાં મેલવું હોય, દેશની પડતી દૂર કરવી હોય તો સ્ત્રીઓને કેળવો એટલે તેમાંથી અનેક રત્નો નેપોલ્યન બોનાપાર્ટ જેવા કે ભોજરાજા અથવા પરદુઃખભંજન વિક્રમ રાજા જેવા નીપજશે

ઘરગતુ જરૂરી કામ છોડીને દેશની પ્રીશઆરીમાં પડી ભ્રષ્ટ થઈ વર્ણસંકર સંતતિ પેદા કરવાથી દેશની અધોગતિમાં વધારો થશે એ આળમાંથી બચવા માટે સ્ત્રીઓને નીતિમય શિક્ષણ આપવાની જરૂર છે કેવળ વાત કરવાથી કે પેપરોમાં લખાણ કરવાથી આ કાર્ય બની શકશે નહિ, પણ ધનાઢ્ય તથા ઉત્સાહી પુરૂષોએ કમ્મર કસીને આ બાબત ઉપર અવશ્ય ધ્યાન આપવાથી કાર્યસિદ્ધિ થવા સંભવ છે અને સ્ત્રીઓએ કેમ સુધરવું તે વિષય ઉપર થોડીક નીચેની ગુર્જર કવિતાઓમાં વિવેચન કર્યું છે તે ઉપર આપ મહાશયો ધ્યાન આપશો

Comparing (i) and (ii)

* સ્ત્રી કેળવણી વિષે.

સ્ત્રી કેળવણી, સુખદાયક સઘળી રીતે સંસારમાં.
પણ નથી ફળતી, હમણાં તેનું કારણ વે'મવિચારમાં. ટેક૦
સ્ત્રીશિક્ષક સઘળે હાલ નથી, તેથી જાય ઉઠી ઝટ લઘુ વયથી,
ભણતી બહુ બાળા બાળમતી, સ્ત્રી કેળવણી૦ ૧
દશ વર્ષ સુધીજ ભણે કન્યા, સમજી ન શકે કંઈ ન્યા અન્યા,
કેમ રાખવી સૌની આમન્યા, સ્ત્રી કેળવણી૦ ૨
તે સમય નથી સૂધરવાનો, બહુ કાચું કાળજું છે માનો,
એ અવસર તો છે રમવાનો, સ્ત્રી કેળવણી૦ ૩
તે વખતે નહિ દ્દઢ અસર થશે, નહિ મજબૂત છાપ દિલે પડશે,
વર્ષો વિતતાં ધોવાઈ જશે, સ્ત્રી કેળવણી૦ ૪
ત્યાં થાય વિવાંની તૈયારી, વરને સોંપેછે શણગારી,
બાપડીને શિર બોજો ભારી, સ્ત્રી કેળવણી૦ ૫
છે મોટાં મૂરખ માત પિતા, વળી કંથ વિષે નહિ કૂશળતા,
ચડી ખોટે કેડે ખાય ખતા, સ્ત્રી કેળવણી૦ ૬
ખાનગી અભ્યાસ કરાવે નહિ, પંડે કરી યત્ન પઢાવે નહિ,
કેળવણીના ફળ આવે નહિ, સ્ત્રી કેળવણી૦ ૭
ઘરકામ કરાવે દિન આખો, નવરાશ મળે ન નજર નાખો,
અભ્યાસતણો શો અભ્રાખો? સ્ત્રી કેળવણી૦ ૮
પછી ભણતર જાય બધું ભૂલી, પણ ફોકટ મનમાં રે' ફૂલી;
ગુમાવે કેળવણી અમૂલી, સ્ત્રી કેવળણી૦ ૯
ઉલટી બહુબોલકિ થાય ખરે, સામું કહેતાં દિલમાં ન ડરે,
લઈ ઊંધો અર્થ વિવાદ કરે, સ્ત્રી કેળવણી૦ ૧૦
જ્યાં પ્રવિણ મતી નહિ પોતાની, ત્યાં વાત સાચી ખોટી માની,
થઈ તોફાનીજ કરે હાની, સ્ત્રી કેળવણી૦ ૧૧
બીજી વનિતા સંગે થઈ વે'મી, રહે જોશી ભુવા ઉપર રેહેમી,
વસ્ત્રાભૂષણપર બહુ પ્રેમી, સ્ત્રી કેળવણી૦ ૧૨
થઈ જાય હઠીલું બહુ હૈયું, કદી મુરખી માને નહિ કૈહ્યું,
વળિ જાળવી જાણે નહિ છૈયું, સ્ત્રી કેળવણી૦ ૧૩
એ પણ બિજીયોની જેવી બની, એનેય નડેછે રાહુ શની,

---

* સુબોધ ચિન્તામણી.

કંઇ અસર નહીં અભ્યાસતણી,— સ્ત્રી કેળવણી૦ ૧૪
જો પાઠ પ્રસૂતા વચાવે, સઘળી શીખામણ સમજાવે,
અભ્યાસ કદી નહિ અળસાવે, સ્ત્રી કેળવણી૦ ૧૫
પછી સોળ વરસની પરણાવે, વર પણ નિજ મરજી દર્શાવે,
બબ્બે ઘડિ દે ભણવા ભાવે, સ્ત્રી કેળવણી૦ ૧૬
તો સે'જે જન્મારો સુધરે, પછી કેળવણીથી નહિ કુધરે,
થાય સ્નેહ શાંતિનો વાસ ઘરે, સ્ત્રી કેળવણી૦ ૧૭
બાકી જે નિંદે કેળવણી, ટૂકી બુદ્ધિ છે તેહ તણી,
હું આપું હાથમાં બોલ ગણી, સ્ત્રી કેળવણી૦ ૧૮
છો નિશાળે ભણતી ભૂપા, એનો એ વણ નથી અન્ય ઉપા,
તુ તજ હઠને કરીનેજ કૃપા, સ્ત્રી કેળવણી૦ ૧૯
પંડિતશું ચાહુડિયા પાડે? આગ્રહથી આવીને આડે,
શું ધાડ પડે ધોળે દા'ડે? સ્ત્રી કેળવણી૦ ૨૦
જો માત પિતા સૌ સૂધરશે, તો પ્રેમે પુત્રીઓ પઢશે,
ત્યારે કેળવણીના લાભ થશે, સ્ત્રી કેળવણી૦ ૨૧
સાસરિયા પીયરિયા જ્યારે, ભણવાની ભલામણ દે ભારે,
મનમાન્યા ફળ મળશે ત્યારે, સ્ત્રી કેળવણી૦ ૨૨
કરવા દે તું અભ્યાસ પૂરો, અધવચથી રાખેછે અધૂરો,
તેથીજ સ્વાદ થઈ જાય તૂરો, સ્ત્રી કેળવણી૦ ૨૩
ફેરવ ઝટ પરણાવાની મતિ, લે તું પડ મેહેનત બનતી,
આ વલ્લભદાસ વદે વિનતી, સ્ત્રી કેળવણી૦ ૨૪

* સ્ત્રીનો ખાનગી અભ્યાસ

(હરિ ઓર્ધાનાના વૈરાગ જેને આવિયા એ રાગ)

હારે ભામનીને ભણાવો ભાવથી, હારે બોધ આપો હમેશ બનાવથીરે. ભા ૧
હારે ઘરણી તો છે ઘરનો થાભલો, હારે મુરખ રાખ્યે નથી સુખ સાભળોરે ભા ૨
હારે નહીં નિંદા નઠારી કહી નાગને, હારે એ સર્જ્યે પાળે સસારનેરે ભા ૩
હારે ગોરી વસ્ત્ર રહેવા દો ગોબરૂ, હારે પછી નિંદા તેતો શેનું ખરૂરે ભા ૪
હારે અંગ્રેજી પ્રજાથી અભાગિયા, હારે આપણે સૌ સસાર સુખમા થયારે ભા ૫
હારે તેનું કારણ અભણ છે કામની, હારે ગણી દામી નારી તો નામનીરે ભા ૬
હારે હથીઆર દેવા ઊભા થવું, હારે કમ વાપરવુ સાથ શિખાવવુંરે ભા ૭
હારે કદી સામાન્ય જ્ઞાન શિખી હશે, હારે પણ પૂર્ણ વિના હાની થશેરે ભા. ૮

* સુબોધ ચિન્તામણી.

હાંરે એવું મનમાં માને ઘણી મૂરખી; હાંરે ભણી ઉતર્યાં જાણ્યું વાંચી લખીરે. ૯
હાંરે સાર શોધી સંસાર સુધારવો; હાંરે સુનીતિનો ઉપદેશ ઉતારવોરે. ભા. ૧૦
હાંરે બાળલગ્ન બન્યાથી બાપડી, હાંરે હાથ આવી તમારે આ ઘડીરે. ભા. ૧૧
હાંરે ઘડી બબ્બે ભણાવો ખાનગી, હાંરે પછી વિદ્યાની જોઈ લ્યો વાનકીરે. ભા. ૧૨
હાંરે ગ્રંથ **સ્ત્રી નીતિ ધર્મ** ગોખાવજો, હાંરે સ્ત્રી સુબોધ સાથે સમજાવજોરે. ભા. ૧૩
હાંરે પશુ પેઠે પૂરે કામવાસના, હાંરે એવા હિંદુ જાણે શું આ ખિનારે. ભા. ૧૪

† અબળાની અરજી.

અબળાની અરજી જીનવરજી સાંભળોરે લોલ,
નહિં સાંભલશો ક્યાં જઈ કરીયે પોકારજો, અબળા૦
આ પંચમ કળિકાળ વિષે પ્રગટ્યા ઘણારે લોલ,
નારીગણના પુરણ પાપ પ્રકારજો. અબળા૦ ૧
દ્રુપદી બ્રાહ્મી સુંદરી મયણાસુંદરીરે લોલ,
સીતા કુંતા સતિયોમાં સિરદારજો. અબળા૦
એમ અનેક થઈ આગળ અવનીવિષેરે લોલ,
તે સઘળુ સુશિક્ષણને આભારજો. અબળા૦ ૨
હમણાં પણ કેળવણીના પ્રતાપથીરે લોલ,
કેઈ કોમનો ઉડી ગયો પ્રમાદજો. અબળા૦
જ્યારે ઉંચી જૈનજનોની કોમમાંરે લોલ,
સંપ ગયો ને વધ્યો અતિ વીખવાદજો. અબળા૦ ૩
શિક્ષણ દેવું સંતતીને ભૂલી ગયારે લોલ,
દાસી જેવો દીકરીનો અવતારજો. અબળા૦
કરવા જેવું આજ કરે છે જૈનિયોરે લોલ,
પ્રજા પછી શું કેમ બને ન ગમારજો. અબળા૦ ૪
નારીનો હક નરસીના જેવો ગણ્યોરે લોલ,
લૂટ્યા સારી નારીના શણગારજો, અબળા૦
શીયલ સત્ય સંતોષ વધે છે જ્ઞાનથીરે લોલ,
તેવું શિક્ષણ દેવા વિરૂદ્ધ વિચારજો. અબળા૦ ૫
કોઈ કહે કન્યાને શું છે કામનુંરે લોલ,
ભણતર શું છે કરવો કાંઈ વેપારજો. અબળા૦
પરણાવીને દેવી પરના હાથમાંરે લોલ,

† ઉજમસી માસ્તર.

શિક્ષણ શું રહેવાનું કહો તે વારજો અબળા૦ ૬
આમ કહેનારા કર્માધિન હજુ ઘણારે લોલ,
એ જિનવરજી વગતે ભરત મોઝારજો અબળા૦
સત્ય શિયલ ને સપરૂપી શણગારનારે લોલ,
માટે માનું લૂટારા નિરધારજો અબળા૦ ૭
હા! હા! પ્રભુજી પાપ અમે પુરા કર્યારે લોલ,
મુંગે મોઢે મરતા ન કરે વારજો અબળા૦
મરનારાને ફુટવારૂપી કઇનારે લોલ,
સાસરવાસો સોપ્યો અમને સારજો. અબળા૦ ૮
પુરૂષવર્ગને તેમાનુ કશુએ નહિરે લોલ,
ફુટવુ છે તે બૈરાનો વ્યવહારજો અબળા૦
માને આવુ મુરખજ્ઞાનના દ્વેષીઓરે લોલ,
છાતી-ભાગે તે નારી શ્રીકારજો અબળા૦ ૯
ન કરે પ્રભુ પણ ભણે ગણે જો તત્વનેરે લોલ,
તેવી બાઈના દ્વેષી આજ અપારજો અબળા૦
સુકા પાસે લીલું દાઝે દાખતેરે લોલ,
સમરણ થાતા શોક અમોને થાયજો. અબળા૦ ૧૦
દૂધથકી જેમ દાઝ્યા ફુકે છાશનેરે લોલ,
તેજ મુજબ સહનારી હક લુટાયજો અબળા૦
લખવુ કે સદ્વિષયોપર કાંઇ બોલવુ રે લોલ,
નારીને તે માને મુરખ કેરજો અબળા૦ ૧૧
ઉજમ કેઈ અજ્ઞાની જૈનાભાષથીરે લોલ,
વરતાયો પ્રભુ અહિયા અકરાકેરજો અબળા૦ ૧૨

ઉત્તમ રીતે કેળવાયેલી સ્રી સસારને સુખમય બનાવનારી છે અને અભણ-અર્ધદગ્ધ-અધુરી કેળવણી લઈ ફેશનમા ફસાઇ પડેલી સ્રી સસારને દુખમય બનાવી દેનારી છે સારી રીતે કેળવાયેલી સ્રી પોતાના કુટુબને—પોતાની સતતિને સુખી કરે છે અને ભવિષ્યના સુખોનું પણ બીજારોપણ કરે છે તે વ્યર્થ વિચારો અને વ્યર્થ પ્રવૃત્તિમા પોતાનો સમય ગાળતી નથી પણ ધર્મના તત્ત્વો જળવાઈ રહે તેવા ઉત્તમ વિચારોથી અને તેવી પ્રવૃત્તિથી કુળને ઉજ્વળ કરે છે, અને ઉપયોગી કળાકૌશલ્યથી પોતાના ઘરમાથી દરિદ્રતાને દૂર કરી સપત્તિને આવતી કરે છે માત્ર વિદ્યા હોય પણ કળા ન હોય તો તે વિદ્યા દીપી નિકળતી નથી, એટલુજ નહિ, પણ

કદાચ તે ઢંકાયેલીજ-નિષ્ફળજ રહે છે. પરંતુ તે તે વિદ્યાને તે તે યોગ્ય અનુકૂળ કળા સુપ્રકાશિત કરે છે. કળાયુક્ત મનુષ્યો મ્હોટી મુશ્કેલીઓને દૂર કરી ઉત્તમમાં ઉત્તમ ફળ મેળવે છે. માટે હવે પછી તેના અધિકારને આવકાર દેવા આ અધિકારની સમાપ્તિ કરવામાં આવે છે.

कळाधिकार.

વિદ્યા અને કળા સંપાદન કરવાં એ અતિ આવશ્યક છે પણ તેની સાથે ધર્મના સંસ્કારો ન હોય તો તે નકામાં થઈ પડે છે. એટલે આ લોકમાં સુખનાં સાધન થતાં દેખાય પણ પરલોકમાં થનારી દુર્ગતિને અટકાવનારાં થઈશકતાં નથી. પારલૌકિક સદ્ગતિના સાધનરૂપ તો ધર્મકળાજ છે, માટે મનુષ્યમાત્રને ધર્મકળાનું ઉત્તમ શિક્ષણ લેવાની ખાસ જરૂર છે તે છેવટ સિદ્ધ કરવા માટે વ્યવહારમાં ઉપયોગી કળાઓની આવશ્યકતા આ અધિકારમાં દેખાડી વ્યવહારોપયોગી કળાઓના પ્રભાવથી વ્યવહારની સરળતા પ્રાપ્ત કરીને પરિણામે ધર્મકળાપર અંતઃકરણને દોરવા માટે તે પછી ધર્મકળાનો અધિકાર લેવામાં આવશે.

કલ્યાણ કરનારી એક કળાજ બસ છે.

अनुष्टुप्.

वरमेका कला रम्या, ययाध क्रियते भवः ।
वह्विभिरपि किं ताभिः कलंको यासु वर्धते ॥ १ ॥ (सू. मु.)

(દૃષ્ટાન્ત-પ્રથમ અર્થ) ચન્દ્રમાની એક કળા પણ સુંદર છે (ધન્ય છે) કે જેથી શંકરદેવ પણ નીચે કરાય છે. અર્થાત્ તે શ્રીશંકરદેવના મસ્તક ઉપર બિરાજે છે. પરંતુ જેમાં કલંક (દુશ્ચિન્હ-ડાઘો) વૃદ્ધિને પામ્યા કરે છે તે બહુ કળાઓથી પણ શું ?

(સિદ્ધાન્ત-બીજો અર્થ) મનુષ્યની તે એક કળા પણ ઉત્તમ છે કે જે કળાથી સંસાર નીચે કરાય છે, એટલે કે જે કળાથી સંસારને તરી મોક્ષસુખ મેલવી શકાયછે તે કળાજ ઉત્તમ છે. અને જે કળાઓમાં કલંક (પાપ) વધ્યા કરે છે તેવી તે ઘણી (વ્યાપારાદિ) કળાઓથી પણ શું ? અર્થાત્ કાંઈ સત્ફળ નથી. ૧

ધર્મ કળા વિના શુન્ય

आर्या (२ थी ६)

वावत्तरि कलाकुसला, पण्डिअपुरिसा अपण्डिआ चेव ।
सव्वकलाण पवर, जेधम्मकलन याणन्ति ॥ २ ॥ (सू. मु.)

સર્વ કળાઓમા અગ્રેસર એવી જે ધમ કળા, તેને જે પુરૂષ જાણતો નથી તે પુરૂષ બોતેર કળાઓમા કુશળ હોય તથા પડિતમા અગ્રેસર હોય તોપણ મૂર્ખજ છે ૨ તથા—

त रूव जत्थगुणा, त मित्त ज निरतर वसणे ।
सो अत्थोजो हत्थे, त विन्नाण जहि धम्मो ॥ ३ ॥ (सू मु.)

સદ્ગુણો એ ખરૂ રૂપ છે, દુખમા મદદ કરે તે મિત્ર છે, પોતાને સ્વાધીન તેજ ધન છે, અને ધર્મ એ ખરૂ વિજ્ઞાન છે ૩

સુખની પાચ પ્રકારની સિદ્ધકળા કહે છે

मात्सर्यस्य त्यागः प्रियवादित्व सर्वैर्यमक्रोधः ।
वैराग्य च परार्थे, सुखस्य सिद्धाः कलाः पञ्च ॥ ४ ॥ (का.प्र गु.)

અદેખાઇનો ત્યાગ, પ્રિય ભાષણ, ધીરજ, અક્રોધ (ગુસ્સો નહિ કરવો તે) અને બીજાના ધનમા વૈરાગ્ય (રાગ ન રાખવો તે) આ પાચ સુખની સિદ્ધ (મહાત્માઓએ સિદ્ધ કરેલી) કળાઓ છે ૪

સદાચરણની સાત કળાઓ

सत्सग' कामजयः, शौच गुरुमेवन सदाचारः ।
श्रुतममल यशसि रतिर्मूलकला॰ सप्त शीलस्य ॥ ५ ॥ (का.प्र गु.)

સત્ પુરુષોનો સગ, કામનાઓનો વિજય, પવિત્રતા, ગુરુની સેવા, શુદ્ધ વર્તન, નિર્મલ એવુ ઉત્તમ શાસ્ત્રોનુ શ્રવણ અને યશમા પ્રીતિ આ સાત શીલ (ચારિત્ર) ની કલાઓ છે ૫

ત્રણ કળાઓ તો અવશ્ય ધારણ કરવી

मौनमलौल्यमयाच्ञा, मानस्य च जीवित कलात्रितयम् ।
एता' कला त्रिलक्ष्ये', स्वगता' कार्याश्चतुःषष्टि' ॥ ६ ॥ (का. प्र. गु)

મૌન (ઉપયોગથી વધારે ભાષણ ન કરવું તે), અલૌલ્ય, (ઇન્દ્રિયો તથા મનને ચપલ ન રાખવું તે) અને ભિક્ષા (દીનપણાની ભીખ) ન માગવી. ૭

આ ત્રણ માન (મનુષ્યની અધિકતા) નું જીવન છે, તેથી ચોસઠ કલાઓ જેટલી ઉપયોગી એવી આ ત્રણ કલાઓ ચતુર પુરુષોએ પોતાના આધીનમાં કરવી, એટલે ઉપરનાં ત્રણે લક્ષણોનું પ્રતિપાલન કરવું. ૬

રાજાપ્રતિ ઉપદેશ.

उपजाति.

भूपः कलावानपि तुल्यरूपावुभौ भवेतां भुवि तौ नरेन्द्र ।
पूज्येत राजा विषये स्वकीये, सर्वत्र पूजां लभते कलावान् ॥७॥ (म. च.)

હે રાજન્! પૃથ્વીમાં રાજા અને કળાવાળો મનુષ્ય બન્ને (તુલ્ય રૂપવાળા છે છતાં પણ) સમાન નથી, કારણ કે રાજા પોતાના દેશમાં પૂજાય છે અને કળાવાળો મનુષ્ય સર્વ ઠેકાણે પૂજાને મેળવે છે. ૭

કળાવાળો મનુષ્ય ગમે તેવા સંકટમાં આવ્યો હોય તોપણ
ઉચ્ચ સ્થાન મેળવી શકે છે.

इन्द्रवज्रा.

त्यक्तेन तेनोदधिनाऽपि पित्रा, दोषाकरेणापि कलङ्कभाजा ।
मित्रोज्झितेनापि कलावतात्र, लेभे पदं मूर्ध्नि महेश्वरस्य ॥ ८ ॥ (म. च.)

જે પોતાના પિતા એવા સમુદ્રથી તજાયેલો છે. તેમ દોષાકર (રાત્રિને કરવાવાળો) છે. પોતાના અંગમાં કલંકને જે ધારણ કરી રહ્યો છે તથા જે મિત્ર (સૂર્ય) થી રહિત (વિનાનો) છે, એવાં દૂષણોવાળો છે, છતાં પણ ચન્દ્રમા કળાવાળો છે માટે તેણે (ચન્દ્રે) શ્રી શંકરના મસ્તકઉપર પદ (સ્થાન) મેળવ્યું છે. એવી રીતે દુનીયામાં પણ જે મનુષ્ય પોતાના સમુદ્રતુલ્ય ગંભીર પિતાથી કાઢી મુકવામાં આવ્યો હોય તેમ દોષાકર એટલે દોષોની ખાણરૂપ હોય અને કલંકથી દૂષિત થયેલો હોય, અને પોતાના મિત્રોથી પણ તજાયેલ હોય પણ જો તે કળા (હુન્નર) ને જાણવાવાળો હોય તો મ્હોટા સ્થાનમાં પોતાની જગ્યા કરે છે. ૮

સર્વ કળાઓમાં અગ્રેસર ધર્મકળા વિના સર્વકળાઓ અંતે સુખદાતા થઇ શકતી નથી. કારણ જે ધર્મકળા વિના આ જીવ તે કળાઓનો ઉપયોગ ધર્મમાટે ન કરતાં આ સંસારના ક્ષણિક સુખને માટે કરે તે સ્વાભાવિક છે ને તેમ થતાં અંતમાં નિરાશ થાય છે. તેથી તે ધર્મકળા ખાસ જાણવાને આરાધવા પ્રયાસ કરવો. માટે આ વ્યવહાર ઉપયોગી કળા અધિકાર પરિપૂર્ણ કર્યો છે.

धर्मकला अधिकार.

વ્યવહારોપયોગી કળાઓનું ફળ ધર્મકળારૂપે થાય તેજ તે કળાઓ માટે લેવાયેલી મહેનત સફળ ગણાય છે પણ તે કળાઓનું ફળ વિનશ્વર સુખ તરીકે મેળવવામા આવે તો ખરી કમાણી કરી ન કહેવાય, માટે બીજી કળાઓ કરતા ખરી નજર ધર્મકળાઉપરજ રાખવી જોઇએ કારણકે આત્યંતિક સુખ અને શાંતિ તેના પ્રતાપથીજ મળી શકે છે વગેરે ધ્યાન ઉપર લાવવાને આ ધર્મકળાધિકારને સ્થાન આપવાની મોહોટી આવશ્યકતા છે.

ધર્મકળાના મુખ્ય અંગો

शार्दूलविक्रीडित (१-२)

रज्जोरप्युपरि भ्रमन्ति कतिचित्तीव्राभियोगान्नरा-
स्तर्कव्याकरणादिशास्त्रनिपुणाभ्यासस्तु शिल्पं कियत् ।
यद्गाढो विनयः श्रुतं यदमलं यद्वीतरागं मनो,
यत्सौजन्यमखण्डितं स हि गुणस्तेनैव विद्वान् पुमान् ॥ १ ॥ (सू. मु.)

તીવ્ર એવા અભ્યાસથી કેટલાક (નટ) મનુષ્યો દોરડાની ઉપર પણ ભ્રમણ કરી શકે છે અને કેટલાક પુરુષોને તર્ક (ન્યાય), વ્યાકરણ, વગેરે શાસ્ત્રોનો ઉત્તમ અભ્યાસ હોય છે અને કેટલાકને ઉત્તમ પ્રકારનું શિલ્પ (કારીગીરી) નું જ્ઞાન હોય છે પરંતુ આ બધું જો ઉત્તમ પ્રકારનો વિનય (નમ્રતા) હોય તથા નિર્મળ એવું શાસ્ત્રોનું શ્રવણ હોય અને વીતરાગ (વિષયોના રાગ જેમાથી નાશ પામ્યા છે) એવું મન હોય, અને અખંડિત એવું સુજનપણું હોય તો (તેની આગળ) કાંઇપણ હીસાબમા નથી કારણ કે વિનય વિગેરે કહેવામા આવ્યા તેજ નક્કી ઉત્તમ પ્રકારનો ગુણ છે અને તે ગુણથી મનુષ્ય વિદ્વાન્ પુરુષ કહેવાય છે એટલે કે આવી ઉત્તમ કળા ન હોય ને કેવળ શુષ્કવિદ્યા અને શુષ્ક કળાઓ હોય તો તેમાથી શો લાભ છે? અર્થાત્ કાંઈપણ લાભ નથી ૧

ધર્મકળામા ચતુરતા એજ ખરું મનુષ્યત્વ છે

विज्ञानं स्मृतु नोर्णनाभमधुगृहीगृध्मानिहमादिषु,
दृष्टं किं न खगायतारतरुले मेषे तथा कुक्कुटे ।
गीते नृत्यकला न केकिपिकयोर्वार् मारिकाकीरयो,
सद्धर्माचरणे परं चतुरता यत्रास्ति मानुष्यकं ॥ २ ॥ (सू. मु.)

મનુષ્યો એમ કહે કે અમારામાં ખરી ચતુરતા છે, એટલે જુદા જુદા પ્રકારનું જ્ઞાન, સ્ત્રી પુરુષોના આનંદનું સુખ, ગીત તથા નૃત્યની કળા, ઉત્તમ પ્રકારનું ભાષણ વગેરે છે. તેના ઉત્તરમાં કવિ પોતાનો મત જણાવે છે કે--કરોળીયો, સુગૃહી (સુઘરી) ભમરા અને હંસ વગેરે પ્રાણીઓમાં શું જ્ઞાન નથી? અર્થાત્ છે. કારણ તે તે પક્ષીઓ ચાતુર્માસ આવતાં પહેલાં પોતાના માળા બાંધે છે. પાડા, તેતર, બકરા તથા કુકડાઓમાં સ્ત્રી પુરુષોનાં શું જોડાં નથી? કોયલમાં ગીત ગાવાની કળા અને મયૂર (મોર) માં નાચવાની કળા શું નથી? અને પોપટ તથા મેનાને બોલતાં શું નથી આવડતું? અર્થાત્ જો મનુષ્ય આટલી સ્થિતિમાં આવીને અટકે તો તેની તે તે પશુ, પક્ષી, કીટ વગેરેની સાથે સમાનતા છે; પરંતુ જો મનુષ્યમાં સદ્ધર્મ (ઉત્તમ ધર્મ) નું આચરણ કરવાની ચતુરતા હોય તોજ તે મનુષ્યોની ઉત્તમ કળા કહેવાય છે. ૨.

માણસ ગમે તેટલું ધર્માચારણ કરે પણ જો વિવેકપૂર્વક ન હોય તો ધર્માચરણમાં ન્યૂનતા આવી જાય છે. માટે વિવેકને સારી રીતે જાળવી ધર્મકળાનો ઉપયોગ કરતાં ચુકવું નહિ. વિવેક જાણવાનો પ્રસંગ ઉત્પન્ન થવાથી હવે પછી તે અધિકારને આવકાર આપવામાં આવે છે, અને આ ચાલતો ધર્મકળા અધિકાર પૂર્ણ કર્યો છે.

विवेक-अधिकार.

ધર્મકળા અને વિવેકને પરસ્પર ગાઢ મિત્રતા છે. જ્યાં ધર્મ કળા છે ત્યાં વિવેકની પણ જરૂર છે તેથી "विवेको दशमो निधिः" ધનના નવભંડાર કુબેરભંડારીને ત્યાં છે, અને દશમો ભંડાર "વિવેક" સુજન પુરુષોમાં હોય છે. આ અધિકારમાં વ્યાવહારિક વિવેક તથા તત્ત્વજ્ઞાનનો વિવેક એમ બન્ને પ્રકારનો વિવેક બતાવવામાં આવ્યો છે, એટલે આ અધિકારમાં ૧ લા પદ્યથી ૬ સુધી વ્યાવહારિક વિવેક બતાવવામાં આવ્યો છે અને પદ્ય ૭-૮-૯-૧૦ વિગેરેમાં તત્ત્વજ્ઞાન સંબન્ધી વિવેકનું વર્ણન છે, તથા તે ... ન ભાષાનાં પદ્યોમાં પણ વિવિધ પ્રકારના વિવેકનું વર્ણન કરેલ છે. માટે વાંચકોએ તેનું યથાર્થ ત્યાં નિરીક્ષણ કરવું એવી ભલામણ છે.

વિવેકગુણ, સર્વ ગુણોમા શ્રેષ્ઠ છે

अनुष्टुप् (१ थी ५)

यथाद्रिषु गुरुर्मेरुर्ग्रहेषु दिवसाधिपः ।
चिन्तामणिश्च रत्नेषु, विवेकोऽपि गुणेष्विति ॥ १ ॥ (पा. च)

જેમ પર્વતોમા મેરુ પર્વત મહાન્ છે ગ્રહોમા સૂર્ય શ્રેષ્ઠ છે, અને રત્નોમા ચિન્તામણિ કે જેની પાસે જેની જે જે વસ્તુની ઇચ્છા કરીએ તે તે વસ્તુ તુર્ત પ્રાપ્ત થાય છે, તે જેમ સર્વોત્તમ છે તેમ સમગ્રગુણોમા વિવેક પણ શ્રેષ્ઠ છે ૧

વિવેકથી મનુષ્ય ઉત્તમ કીર્તિને પામે છે.

भोज्ये वचसि दानादौ सद्विवेकान्नर' पराम् ।
मतिष्ठा लभते लोके दिव्यधारादिवोपलः ॥ २ ॥ (पा. च.)

પથ્થર પ્રથમની સ્થિતિમા કાંઈ પણ કીમતવાળો નથી, પરતુ જો તેનો ઉત્તમ ઘાટ થયો હોય તો તે ઉત્તમ કિંમતથી અકાય છે તેમ પુરુષ ભોજનમા, વચનમા, અને દાન વગેરેમા ઉત્તમ પ્રકારના વિવેકને રાખવાથી લોકમા ઉત્તમ પ્રકારની પ્રતિષ્ઠા (કીર્તિ) પામે છે ૨

વિવેક એ મોક્ષ મેળવવાનુ સાધન છે

श्रूयते भरतश्चक्री, विवेकेन पुरा क्षणात् ।
राज्यपङ्कनिमग्नोऽपि, माप पार भवाम्बुधेः ॥ ३ ॥ (पा. च)

શાસ્ત્રોમા સભળાય છે કે પહેલા ચક્રવર્તી એવા ભરત રાજા રાજ્યરૂપી કાદવમા ડૂબી ગયા હતા તોપણ વિવેકથી ક્ષણમાત્ર કાલમા સસારસમુદ્રના પારને પામ્યા છે, એટલે વિવેકથી મોક્ષને પામ્યા છે ૩

કરોડો ગુણોકરતા પણ વિવેકની ઉત્તમતા

औचित्यमेकमेकत्र गुणाना कोटिरेकतः ।
विषायते गुणग्राम, औचित्यपरिवर्जित' ॥ ४ ॥ (सू मु)

એક તરફ એકલો વિવેક અને બીજી તરફ કરોડો ગુણો એ બન્ને સમાન ગણાય છે અર્થાત્ એકનો વિવેક કરોડો ગુણોની બરાબર છે વિવેકવગરના સખ્યાબધ ગુણો પણ ઝેર જેવું પરિણામ લાવે છે ૪

ગુરુપણ તથા લઘુપણ વિવેકનેજ આધીન છે

स्वतो न कश्चन गुरुर्लघुर्वापि न कश्चन ।
उचितानुचिताचारवश्ये गौरवलाघवे ॥ ५ ॥ (सू मु)

જગતમાં કોઈ સ્વતઃ મહાન્ નથી તેમ કોઈ સ્વતઃ લઘુ નથી, કારણ કે ગુરુપણું અને લઘુ (ન્હાના) પણું આ બન્ને લક્ષણો યોગ્ય અને અયોગ્ય એવા આચારનેજ અધીન છે. એટલે યોગ્ય અયોગ્યનો વિચાર કરી કાર્ય કરાય અગર ત્યજી દેવાય એ વિવેકનું સ્વરૂપ છે. ૫

વિવેકી મનુષ્યમાં ગુણો શોભે છે.

विवेकिनमनुप्राप्य, गुणा यान्ति समुन्नतिम् ।
सुतरां रत्नमाभाति, चामीकरनियोजितम् ॥ ६ ॥ } (सू. मु.)

વિવેકી પુરુષને પામીને ગુણો ઉચ્ચતાને પ્રાપ્ત થાય છે કારણ કે રત્ન હમેશાં સોનાની સાથે જડેલ હોય તોજ શોભે છે. ૬

જ્ઞાન અને કૃતિ બન્નેની જરૂર.

इन्द्रवज्रा.

जानन्ति केचिन्न तु कर्तुमीशाः,
कर्तुं क्षमा ये न च ते विदन्ति ।
जानन्ति तत्त्वं प्रभवन्ति कर्तुं,
ते केऽपि लोके विरला भवन्ति ॥ ७ ॥ } (हृ. प्र.)

અર્થ—આલોકને વિષે કેટલાક મનુષ્યો તત્ત્વ અથવા કર્ત્તવ્યાકર્ત્તવ્યને જાણે છે, પણ કરવાને સમર્થ હોતા નથી, અને કેટલાએક ધર્મકૃત્યાદિ કરવાને સમર્થ હોય છે પણ તત્ત્વને જાણતા નથી, પરંતુ તત્ત્વને જાણે અને ધર્મકાર્ય કરવાને પણ સમર્થ હોય એવા તો કોઇક વિરલા હોય છે. ૭

ભાવાર્થ—કેટલાક મનુષ્યોએ દ્રવ્યથી શુકપાઠરૂપે અગર શ્રદ્ધાનુરૂપે કરવા યોગ્ય પદાર્થોનું જ્ઞાન મેળવેલું હોય છે. જેમકે નવતત્ત્વમાં જીવ અને અજીવ એ બે તત્ત્વ જાણવાયોગ્ય છે; બંધ, આશ્રવ અને પાપ એ ત્રણ તત્ત્વ તેઓનાં કારણોમાં ન પ્રવર્તવાદ્વારા છાંડવાયોગ્ય છે; સંવર, નિર્જરા તથા મોક્ષ એ ત્રણ તત્ત્વ તેઓનાં કારણોમાં પ્રવર્તવાદ્વારા આદરકરવા યોગ્ય છે; શેષ રહેલું પુણ્યતત્ત્વ વ્યવહારનયે આદરવાયોગ્ય છે, તથા નિશ્ચયનયે છાંડવા યોગ્ય છે. આ પ્રકારનું જ્ઞાન હોય છે છતાં આદરવા યોગ્ય તત્ત્વોનો આદર કરી શકતા નથી અને છાંડવાયોગ્ય પદાર્થોને તજી શકતા નથી. કેટલાક છાંડવાયોગ્યને છાંડવા, તેમજ આદરવાયોગ્ય પદાર્થોને આદરવાની યોગ્યતા તથા સામર્થ્યવાળા હોય છે પણ તે તત્ત્વને જાણતા નથી. પરંતુ જે યથાસ્થિત પદા[illegible]ના રહસ્યને જાણે છે તથા તેજ પ્રમાણે વર્ત્તવાને સમર્થ થાય છે તેવા

આ શ્લોકમા ધર્મમા વર્તતા પ્રાણીઓના ત્રણ વર્ગ બતાવ્યા છે તેમા જ્ઞાન અને ક્રિયા બને જેને હોય છે તે અનુભવજ્ઞાની કહેવાય છે, તેવા માણુસો લોકમા બહુ થોડા હોય છે, એ એક વર્ગ બતાવ્યો આ વર્ગ તો સૌથી જલદી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે હવે જેને જ્ઞાન છે પણ ચારિત્રમોહનીયના ઉદયના પ્રબળપણાથી તે જ્ઞાન પ્રમાણે વર્તવા સમર્થ થઈ શકતા નથી આ બીજો વર્ગ પણ જેઓ ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપશમાદિકે કરી યથાર્થ વર્તવા સમર્થ છે તેના ઉપર આદરવાળા રહે અને પોતે પણ ચારિત્રમોહનીય તોડવાના ઉદ્યમમા તત્પર રહે તો કેટલાક વખત પછી પણ અવશ્ય મોક્ષપદને સાધી શકે છે હવે ત્રીજો વર્ગ કે જે ચારિત્રમોહનીય તથાપ્રકારનુ પ્રબળ નહિ હોવાને લીધે કરવા સમર્થ છે, પણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયને લીધે આદરવા યોગ્ય તથા છાડવાયોગ્ય પદાર્થને સમજી શકતા નથી આ વર્ગ પણ જે જ્ઞાનાવરણીયના ક્ષયોપશમના બળે કરી પદાથના સ્વરૂપને જાણુતા હોય તેઓની વિનયભક્તિ કરવામા તત્પર રહે, અને પોતે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ખપાવવા માસતુસ નામના પ્રસિદ્ધ મુનિમહારાજની પેઠે સાવધાન રહી કટાળારહિતપણે ઉદ્યમ કરે, અને જ્યાસુધી પોતાને હિતાહિતનુ જ્ઞાન ન થાય ત્યા સુધી જ્ઞાનીની નિશ્રાએ રહી તેમજ કર્યા કરે તો તે પણ કેટલાક કાળે અવશ્ય મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કરે પણ જેઓ કેવળ શુકપાઠરૂપ જ્ઞાન મેળવી ચારિત્રવતો ઉપર અરુચિવાળા હોય, એટલુજ નહિ પણ તેવાઓના અવર્ણવાદ બોલવાથી અને તેઓની અવજ્ઞાથી કેવળ પોતાની માનપૂજા વધારવાની વાછા રાખતા હોય તે, તથા જે ક્રિયા કરવા સમર્થ હોય પણ જ્ઞાનની તો કઇ ખબરજ ન હોય, છતા દુનિયામા અદ્વિતીય માન મેળવવામાટે કેવળ બાહ્ય ક્રિયાનો ડોળ કરી જ્ઞાનીઓના ચરણારવિંદની સેવાદ્વારા જ્ઞાનાવરણીય કર્મ તોડવાનો ઉદ્યમ તો ક્યાથી કરે! પણ ઉલટા જ્ઞાનના સાધનોની તથા જ્ઞાનીઓની અતિ આશાતના કરતા હોય તેવા પ્રાણીઓ તો અનતસસારી હોવાની સાથે જૈનશાસનની મર્યાદાથી બહાર જ છે એમ સમજવુ જો કે શુષ્કજ્ઞાન અથવા શુષ્કક્રિયાવાળા પોતાની મતિકલ્પનાથી અમે જૈનશાસનમા છીએ એમ માને છે તોપણ તેઓનુ જ્ઞાન અગર ક્રિયા કેવળ મતિકલ્પિત હોવાથી તેઓ આજ્ઞાથી પરાઙ્મુખ હોય છે તેથી તે વસ્તુ કેવળ તેને સસારરૂપ ફળને આપવાવાળી થાય છે ૭

વિવેકરૂપ સૂર્ય
उपजाति.

मोहान्धकारे भ्रमतीह तावत्, ससारदुःखैश्च कदर्थ्यमानः ।
यावद्विवेकार्कमहोदयेन, यथास्थित पश्यति नात्मरूपम्॥८॥ (हृ प्र.)

અર્થ—આ પ્રાણી સંસારના દુઃખોથી કદર્થના પામતો મોહરૂપી અંધકારમાં ત્યાં સુધીજ પરિભ્રમણ કરે છે કે જ્યાંસુધી વિવેકરૂપી સૂર્યના મહોદયવડે યથાસ્થિત એવા આત્મસ્વરૂપને જોઈ શકતો નથી. જ્યારે વિવેકરૂપ સૂર્યનો ઉદય થાય છે ત્યારે મોહાંધકાર નાશ પામે છે, આત્મસ્વરૂપ ઓળખાય છે અને સાંસારિક દુઃખોની કદર્થના નાશ પામે છે. ૮

ભાવાર્થ—આ જગતમાં મોહ ને વિવેક એ બંને ખરેખરા એક બીજાના પ્રતિસ્પર્ધી છે. મોહ વિવેકને ભૂલાવે છે અને વિવેક આવે છે કે મોહ નાશ પામે છે. આ પ્રાણીને સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવાનું કારણ મોહ છે અને તેમાંથી છુટવાનું-ઉંચા આવવાનું કારણ વિવેક છે. વિવેકરૂપ સૂર્યનો ઉદય થાય છે ત્યારેજ પ્રાણી પોતાના આત્મસ્વરૂપને જોઇ શકે છે; તે સિવાય આત્મસ્વરૂપનો બોધ થઇશકતો નથી. અને આત્મસ્વરૂપ યથાર્થ સમજાયા શિવાય મોહ ખસતો નથી. એમને પરસ્પર કાર્યકારણભાવ વર્તે છે. વળી મોહનો નાશ થાય ત્યારેજ સાંસારિક દુઃખોની કદર્થના નાશ પામે છે; તે શિવાય નાશ પામતી નથી. સાંસારિક દુઃખોનું કારણજ મોહ છે. સંસારનાં સર્વ દુઃખો મોહજન્યજ છે. મોહવડેજ તે તે દુઃખોને આ પ્રાણી દુઃખરૂપ માને છે. વિવેક જાગૃત થયા પછી તે તે દુઃખોને આ પ્રાણી દુઃખરૂપ માનતો નથી, પણ વસ્તુસ્વભાવ તરફજ તેની દૃષ્ટિ જાય છે. એટલે દુઃખને દુઃખરૂપ ન માનતાં ઉલટું કેટલીક વખત કર્મ નિર્જરાનું કારણ માની સુખતરીકે ગણી લે છે. આ બધી મોહ ને વિવેકનીજ કૃતિ છે. તેથી ઉત્તમ જીવોએ તે બંનેને પણ બરાબર ઓળખી મોહને તજવા અને વિવેકને સ્વીકારવા યત્નશીલ થવું. આ કાવ્યમાં ખાસ એ રહસ્ય રહેલું છે. ૮

તત્ત્વના વિવેકથી રહિત એવું જીવન ઉત્તમ નથી.

उपेन्द्रवज्रा.

वरं विषं भक्षितमुग्रदोषं, वरं प्रविष्टं ज्वलनेऽतिरौद्रे ।
वरं कृतान्ताय निवेदितं स्वं, न जीवितं तत्त्वविवेकमुक्तम् ९ } (सु. र. सं.)

ઉગ્ર દોષવાળા ઝેરનું ભક્ષણ કરવું ઉત્તમ છે, ભયંકર અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવો શ્રેષ્ઠ છે અને પોતાનું સર્વસ્વ કાળને સોંપી દેવું સારૂં છે, પણ તત્ત્વના વિવેકથી શૂન્ય એવું જીવિત સારૂં નથી. અર્થાત્ તત્ત્વવિવેકવગરનું જીવિત એટલું બધું ખરાબ છે કે તેના કરતાં મરવું જે ખરાબમાં ખરાબ છે તેને પણ સારૂં ગણવું પડે છે. ૯

અનુભવજ્ઞાનની આવશ્યકતા

वसन्ततिलका.

शब्दादिपञ्चविषयेषु विचेतनेषु,
योऽन्तर्गतो हृदि विवेककला व्यनक्ति।
यस्माद्भवान्तरगतान्यपि चेष्टितानि,
प्रादुर्भवन्त्यनुभव तमिम भजेथाः ॥ १० ॥ (हृ. प्र.)

અર્થ—જડ એવા શબ્દાદિ પાચ વિષયનો વિવેક જેણેકરીને હૃદયનેવિષે પ્રગટ થાય છે અને ભવાતરગત ચેષ્ટિત પણ જેણેકરીને પ્રત્યક્ષ જણાય છે તે અનુભવજ્ઞાનને ભજો-અર્થાત્ મેળવો ૧૦

ભાવાર્થ—હૃદયમા દેદીપ્યમાન દીપકનીપેરે પ્રકાશ કરનાર છત્રીશ શ્લોકરૂપ 'હૃદયપ્રદીપ ષટ્ત્રિંશિકા' રચનાર ગ્રથકારે પોતાના આત્માને સબોધીને જે વિચાર દર્શાવ્યો છે તે અન્ય પણ અનુભવજ્ઞાનનાઅર્થી ભવ્યજનોએ અતિશય મનન કરવાયોગ્ય છે, એમ ધારી તે વિચાર ભાષાતરરૂપે લખવાની જરૂર હોવાથી તેમ કરવામા આવે છે —

પ્રથમ શ્લોકમા ગ્રથકારે અનુભવનું સ્વરૂપ બતાવવા સાથે તેજ અનુભવની સેવા કરવાનો ઉપદેશ કરેલો છે તે બતાવે છે —

જે અનુભવ શબ્દ, રૂપ, ગધ, રસ અને સ્પર્શરૂપ પાચ વિષયો પુદ્ગલ સ્વભાવરૂપ હોવાને લીધે જડ છે, તે વિષયમા રૂડે પ્રકારે 'આ વિષયો તે હુ નથી અને એઓનુ સ્વરૂપ તે મારૂ સ્વરૂપ નથી, હુ એઓનાથી અન્ય છુ, એઓનાથી મારૂ સ્વરૂપ ન્યારૂ છે' એવુ વિવેચન પોતાના મનમા કરાવી આપે છે, વળી જે અનુભવજ્ઞાનના બળથી અન્ય અનેક જન્મોમા વિભાવદશાના અધીનપણાએ કરેલી મોહજાળમા ફસાવવાની હેતુભૂત વર્તનાઓનો ભાસ થાય છે તે તારા પોતાના આત્મામાજ રહેલા અનુભવને હે આત્મા! તુ સેવ

અહીં અનુભવજ્ઞાનની સેવા કરવાની જે ગ્રથકારે બતાવી છે, તેથી કાંઈ તેના કારણભૂત શ્રુતજ્ઞાન અને ચિતાજ્ઞાન એ બે જ્ઞાનની સેવાનો નિષેધ થતો નથી, પરતુ ઉલટુ તે બે જ્ઞાનનુ સેવન અતિ આદરપૂર્વક કરવુ એમ સિદ્ધ થાય છે, કારણ કે બે જ્ઞાન જે બતાવ્યા તે કારણ છે, અને અનુભવજ્ઞાન તે તો તેનું કાર્ય છે, તો કારણરૂપ બે જ્ઞાનની અતિ આદરપૂર્વક સેવા કર્યાસિવાય તેના કાર્યરૂપ અનુભવજ્ઞાનની સેવા કરી એમ કહેવાયજ નહિ આ ઉપરથી ભવ્ય પ્રાણીઓ પોતાના હૃદયમા સમજશે કે દરરોજ નવો જ્ઞાનઅભ્યાસ કર

વાની કેટલીબધી જરૂર છે. કેટલાક આ કાળમાં અનુભવજ્ઞાન મેળવવાની વાતો કર્યા કરે છે, પણ જ્યાંસુધી ગુરૂગમ સહિત શાસ્ત્રાનુસાર શ્રુતજ્ઞાન મેળવે નહિ ત્યાંસુધી એને સમ્યક્રુચિતાજ્ઞાન ક્યાંથી આવવાનું ? અને જ્યાંસુધી સમ્યક્—ચિતાજ્ઞાન પ્રાપ્ત ન થયું હોય ત્યાં સુધી આ ભવનાં ચેષ્ટિતોનું પણ અનુભવજ્ઞાન સત્ય ન મળી શકે તો પરભવનાં ચેષ્ટિતોનું સમ્યગ્જ્ઞાનતો મળવાનુંજ ક્યાંથી ?

હમેશાં સંસારની અગર ધર્મની દરેક બાબત સિદ્ધ કરવાનો રસ્તોજ એ છે કે પ્રથમ તેનાં કારણોનું જ્ઞાન બીજાપાસે અતિ આદર–વિનયપૂર્વક મેળવવું. પછી કંટાળો લાવ્યાવગર ઘણા કાળસુધી તે જ્ઞાનનું મનન કર્યા કરવું કે જે દ્વારા પ્રાણી અવશ્ય સમ્યગ્ અનુભવજ્ઞાન મેળવી શકે છે. કાર્ય સિદ્ધ કરવાની વાતો કર્યા કરે અને તેના કારણભૂત પદાર્થના સેવનનો આદર મંદ કરે અગર ન કરે તો તે જિનેશ્વર ભગવાનના શાસનને અંગીકાર કરનારોજ કહેવાતો નથી. કહ્યું છે કે–

जइ जिणमयं पवज्जह, ता मा ववहार निच्छए मुयह।
ववहार नओच्छेए, तिथ्थुच्छेओ जओ होइ ॥ १ ॥ } (हृ. प्र. टी.)

“ જો તમે જિનેશ્વર ભગવાનના મતને અંગીકાર કરતા હો તો વ્યવહાર અને નિશ્ચય એ બન્નેને ન મૂકો, કારણ કે વ્યવહારનયનો ઉચ્છેદ થવાથી તીર્થનો ઉચ્છેદ થાય છે. ”

આ ગાથાના ભાવાર્થ ઉપરથી ભવ્ય પ્રાણીઓ વિચાર કરી શકશે કે શાસ્ત્રકાર એકવાર બંને નયનો સ્વીકાર કરવાનો બતાવી વળી વ્યવહારનયનો નાશ કરવાથી શાસનનો નાશ થશે, ‘ નહિ કે નિશ્ચયનય અંગીકાર નહિ કરવાથી શાસનનો નાશ થશે ’ એમ બતાવે છે. એ ઉપરથી એજ નિર્ણય આવે છે કે વ્યવહારથી જે સિદ્ધિગતિ પ્રાપ્ત થવાનાં કારણ હોય તેમાં આતે આદરપૂર્વક પ્રવર્તવું અને એ વ્યવહારદ્વારા જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની છે તે ચૂકી જવું નહિ; પણ એવો નિર્ણય નથી આવતો કે વ્યાવહારિક કારણોનો અગર તેના સેવનારાઓનો અનાદર કરવો કે તેઓના ઉપર અરૂચિ કરવી કે વ્યવહારથી તેઓને છોડાવી દેવા. જે પ્રાણીઓ ગુરૂદ્વારા જ્ઞાન મેળવતા નથી તેઓની આ ભવમાં પણ એવી કઢંગી સ્થિતિ થઈ પડે છે કે પોતે જિનશાસનનું રહસ્ય સમજતા નથી અને બીજાઓને તે રહસ્ય સમજાવવાનો ડોળ કરવા જાય છે, તેથી તે બિચારાઓની ગુરૂએ નહિ શિખવેલા મોરના નાટક જેવી સ્થિતિ થઈ પડે છે. એ ઉપરથી સમજવાનું એટલુંજ છે કે અતિ આદરપૂર્વક હમેશાં વધારે વખત

ન મળે તો ઓછામા ઓછો એક કલાક તો અવશ્ય ગમે તે વખતે દરરોજ નવુ જ્ઞાન મેળવવામા અર્પણ કરવો ઘણા સુજ્ઞોને તેવી ઇચ્છા હોય છે છતા તેઓ તે પ્રમાણે વર્તી શકતા નથી, તેનું કારણ એ છે કે જે વખતે તેવી ભાવના આવે છે તે વખતે તેવા પ્રકારનો કોઈ નિયમ તે લોકો કરતા નથી જો કોઈપણ પ્રકારનો એવો નિયમ કરે કે 'આળસથી જો જ્ઞાનાભ્યાસમા એક કલાક ન કાઢુ તો મારે અમુક જરૂરની ચીજ તે દિવસે અગર બીજે દિવસે ન ખાવી' તો તો અવશ્ય જ્ઞાનાભ્યાસ બની શકે, અને શ્લોકમા બતાવ્યા પ્રમાણે તે મેળવેલા જ્ઞાનનું ચિંતન-મનન કરવા દ્વારા તેના કાર્યરૂપ અનુભવ જ્ઞાન પણ મેળવી અવશ્ય તેની સેવા બજાવી શકે ૧

વિવેક વગરના અન્ય ગુણો નકામા છે

वसन्ततिलका.

विश्वाः कलाः परिचिता यदि तास्ततः किं,
तप्तं तपो यदि तदुग्रतर ततः किम् ।
कीर्त्तिः कलङ्कविकला यदि सा तत कि-
मन्तर्विवेककलिका यदि नोल्लास ॥ ११ ॥ (का. स. वै.)

જો અન્ત કરણમા તત્ત્વ સબધી વિવેકની કલિકા (કળી) ન પ્રકટ થઈ હોય તો પછી સમગ્ર કળાઓનો અભ્યાસ કર્યો હોય તોપણ તેથી શુ ? અને ભયકર તપ કર્યું હોય તોપણ તેથી શુ ? તેમ કલકરહિત કીર્તિ મેળવી હોય તોપણ તેથી શુ ? અર્થાત્ જો તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિરૂપી વિવેકનુ અર્જન ન કર્યું હોય તો બીજુ બધુ વૃથાજ જાણવુ ૧૧

વિવેકના ઉત્તમ અકુરો.

शार्दूलविक्रीडितम्.

यत्सन्तोषसुखं यदिन्द्रियदमो यच्चेतस' शान्तता,
यद्दीनेषु दयालुता यदपि गीः सत्यामृतस्यन्दिनी।
शौर्यधैर्यमनार्यसङ्गविरतिर्या सगति. सज्जने,
एते ते परिणामसुन्दरतराः सर्वे विवेकाङ्कुराः ॥ १२ ॥ (सू. मु)

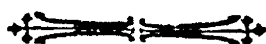
જે સતોષનુ સુખ, જે ઇન્દ્રિયોનો નિયમ, જે ચિત્તની શાતતા, જે દીન મનુષ્યોમા દયાળુપણું, અને જે પણ સત્યરૂપી અમૃતને સ્રવનારી વાણી, શૂરવીરપણું, ધીરજ, અનાર્ય (દુષ્ટ) મનુષ્યોના સગથી વિરામ અને સજ્જનનો સગ આ બધા પરિણામમા ઘણાજ સુંદર એવા વિવેક (તત્વજ્ઞાન)ના અકુરા છે.

સદ્ અસદ્ વસ્તુનો વિવેક.

વસંતતિલકા.

જેને ન જાણ કદિ કોકિલ કાગકેરૂં,
તે કાગનું કદિ વખાણ કરે ઘણેરૂં,
જેણે શુણ્યા શ્રવણ કોકિલશબ્દ સારા,
તે કાગના સ્વર શુણી નહિ માનનારા. ૧૩ } દલપત.

આ લોક તથા પરલોકમાં પણ સુખ શાંતિ આપનારા વિવેકનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન કરીએ. વિવેકવર્ત્તનનું વિશેષ સ્વરૂપ બતાવવા માટે તેના મુખ્ય અંગરૂપ સત્કારનું સ્વરૂપ સમજાવવું અગત્યનું હોવાથી તે અધિકાર લેવાની સાથે આ અધિકારની સમાપ્તિ કરવામાં આવે છે.

सत्कार अधिकार.

સત્કાર એ પણ એક રીતે વિવેકનો પેટાવિભાગ તરીકે ગણાય તો અયોગ્ય નથી. સત્કારની ખામીને લીધે ડાહ્યો માણસ પણ મૂર્ખ શિરોમણિ ગણાય છે; તે ઉપરથી ખાત્રી થાય છે કે સત્કારની વ્યવહારમાં ઘણીજ આવશ્યક્તા છે.

સત્કાર એ ઉંચી વસ્તુ છે. કારણ કે એ સત્કારરૂપવિવેકને લીધે પારકો મનુષ્ય આપણો થઈ જાય છે. શત્રુ મિત્ર બને છે, અને મતભેદ નાશ પામે છે. સત્કાર જગતમાં પુરૂષપ્રતિષ્ઠા જમાવે છે, મિત્રની ગરજ સારે છે, ધર્મ તથા કુળની મહત્તા બતાવે છે અને પરિણામે ઉચ્ચકક્ષામાં પહોંચાડે છે. વળી બીજાનો સત્કાર કરનાર પોતે પણ સર્વત્ર સત્કાર પામે છે. સત્કારમાં અનેક ગુણો હોવાથી તે ગુણો ધ્યાનપર મૂકવાને આ અધિકારની આવશ્યક્તા માની છે.

સત્કાર કરવાની રીતિ

अनुष्टुप् (१ थी ३)

चक्षुर्दद्यान्मनो दद्याद्वाचं दद्याच्च सूनृताम् ।
उत्थाय चासनं दद्यादेष धर्मः सनातनः ॥ १ ॥ }(शा. प.)

આવેલા પરોણાને ઉઠીને આસન આપવું તથા તે તરફ સ્નેહાળ આંખથી

જોવું, મનમા હર્ષ બતાવવો, પ્રિય અને સત્ય વાણીથી વાતચિત કરવી, આ પ્રકારની જે રીત કરી બતાવવી તે ઉત્તમ પ્રકારનો ધર્મ ગણાય છે ૧

સજ્જનો સત્કાર કર્યા વગર રહેતાજ નથી

तृणानि भूमिरुदकं, वाक् चतुर्थी च सूनृता ।
सतामेतानि हर्म्येषु, नोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥ २ ॥ } (शा प)

આસનને માટે ઘાસની સાદડી, પીવાનું પાણી, ઉતારામાટે જગા અને ચોથી બાબત પ્રિય અને સત્ય વાણીથી આવકાર અને વાતચિત એ સઘળી વસ્તુ સત્પુરુષોના ઘરમાથી કદીપણુ નાશ પામતી નથી ૨

ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનો સત્કાર કરવાની જરૂર

उष्णकाले जल दद्याच्छीतकाले हुताशनम् ।
माद्दट्काले गृह देय, सर्वकालेषु भोजनम् ॥३॥ } (शा प.)

(ગૃહસ્થે) અતિથિને ઉષ્ણકાળમા પાણી દેવુ, ઠડી ઋતુમા અગ્નિથી ઠડી મટાડવાની સગવડ દેવી, વરસાદની ઋતુમા ઘરની સગવડ કરી આપવી અને સર્વ ઋતુમા ભોજન આપી શાતિ કરવી ૩

સત્કારનાળુ ઘર કેવુ હોય તેની સમજણ

शार्दूलविक्रीडित (४–६)

एहि स्वागतमाविशासनमिद कस्माच्चिराद्दृश्यते,
का वार्ता परिदुर्बलोऽसि नितरा प्रीतोऽस्मि ते दर्शनात् ।
इत्येव समुपागत द्विजवर सम्भावयत्यादरा–
त्तेषा युक्तमशङ्कितेन मनसा गेहेषु गन्तु सदा ॥ ४ ॥ } (सु र. भां.)

પોતાને ઘેર આવેલ બ્રાહ્મણને અથવા અતિથિને જોઇને પધારો, ભલે પધાર્યા, આ આસન ગ્રહણ કરો, કેમ લાબો વખત થયા દેખાતા નથી, હમણા શુ નવીન છે, કેમ દુર્બળ દેખાઓ છો? તમારા દર્શનથી મને ખુશી ઉત્પન્ન થાય છે આ પ્રમાણે જેઓ સત્કાર કરે છે તેઓને ઘેર હમેશા નિશક મ નથી જવુ યોગ્ય છે પણ તેથી વિપરીત આચરણવાળાને ઘેર જવુ યોગ્ય નથી.૪

સત્પુરુષનો શત્રુતરફ પણ પ્રેમભાવ

उत्तिष्ठन्ति निजासनान्नतशिरः पृच्छन्ति च स्वागत,
सन्तुष्यन्ति भजन्ति यान्ति च चिर प्रेमोपमा सद्गतिम् ।
सिञ्चन्तो वचनामृतेन सतत सन्तः समीपागते,
किं वा न प्रियमप्रियेऽपि हि जने कुर्वन्ति जल्पन्ति च ॥ ५ ॥ } (सू. र

સત્પુરુષો પોતાની પાસે આવેલ શત્રુને પણ શું કરતા નથી ? અને શું કહેતા નથી ? જેમકે તેમને દેખીને પોતાના આસન ઉપરથી ઉભા થાય છે, મસ્તક નમાવીને કુશળતા પૂછે છે, તથા સંતોષ પામે છે, સત્કાર કરે છે, લાંબા વખત સુધી પ્રેમમય થઈ વાતચિત કરે છે અને વચનામૃત બોલીને સંતોષ ઉત્પન્ન કરે છે. ૫

સ્નેહીતરફ સ્નેહ બતાવવા સત્પુરુષપાસે કંઈપણ સાધન નથી.

मागा इत्यपमङ्गलं व्रज इति स्नेहेन हीनं वच–
स्तिष्ठेति प्रभुता यथारुचि कुरुष्वेत्यत्युदासीनता ।
किं ते साम्प्रतमाचराम उचितं तस्योपचारं वचः,
प्रस्थानोन्मनसीत्यभीष्टमनुजे वक्तुं न शक्ता वयम् ॥ ६ ॥ (सू. मु.)

જ્યારે પ્રિય મનુષ્ય જવાને તૈયાર થાય છે ત્યારે કેવા શબ્દો બોલી તેમને પ્રયાણ કરાવવું તે કહેવાને અમો સમર્થ નથી. કારણ કે–જા નહિ. એમ કહેવામાં આવે તો અપશુકન થયાં ગણાય, કદાચ જા એમ કહીએ તો સ્નેહવિનાનું તોછડું વચન કહેવાય, ઉભો રહે એમ કહેવામાં આવે તો આપણી તેના તરફ સત્તા બતાવી કહેવાય, કદાચ ઇચ્છા પ્રમાણે કર એમ જો કહેવામાં આવે તો અતિ ઉદાસીનતા બતાવી કહેવાય, હાલ તારા માટે શું સારૂં કરી બતાવું એમ જો કહેવામાં આવે તો એ ખોટો અને ડોળવાળો વિવેક બતાવ્યો કહેવાય. મતલબ કે સત્પુરૂષો ખરા વિવેકનું જરા પણ ઉલ્લંઘન કરતા નથી. ૬

[1]અદબ–શીખવાની અગત્ય

" બહુચર ભલે આવીયા, "—એ રાગ *

સુણો સમજુ સકળ નરનારીઓ, વધે માણસમાં જેમ માપ, અદબ શીખો એટલી.
સારી અદબ જો રાખવા શીખશો, થશો ઉત્તમ પંક્તિનાં આપ. અદબ૦ ૧
સારૂં મનુષ્ય આવે ઘેર આપણે, "આવોજી !" કરીએ સલામ; અદબ૦
ઉભાં થઇને આદરમાન આપીએ, પછી પૂછીએ હોય જે કામ. અદબ૦ ૨
કાંઈ કારણે પરઘેર જો જાઓ, ઊભા રહેજો જઈ ઘર બહાર; અદબ૦
રજા માગી પછી ઘરમાં પેસજો, રહેજો મન દેખો તેટલી વાર. અદબ૦ ૩
છાની વાત કરે જ્યાં માણસ મળી, વણ તેડયાં ન જઇએ ત્યાંય; અદબ૦
વણ બોલાવ્યા વચમાં ન બોલીએ, કડવું કથન ન કાઢીએ કાંય; અદબ૦ ૪

૧ દલપતકાવ્ય. * આ રાગ લાંબા સ્વરથી ધોળમાં ગવાય છે, અને ટુંકા સ્વરથી ગરબીમાં ગવાય છે.

વાસો ઉદર ઉઘાડા ન રાખીએ, ઉંચે ઘાટે ન કરિયે ઉચ્ચાર, અદબ૦
છેડો વસ્ત્રનો મુખ આડો રાખીએ, આવે બગાસુ કે ઓડકાર અદબ૦ ૫
સભામા બહુ સભાળી બેસીએ, જેવો આપણો હોય અધિકાર, અદબ૦
મોટા જનને ઉઠી માગ આપીએ, નીતિશાસ્ત્રનો એ છે આધાર અદબ૦ ૬
કોઈ ધનના, વિદ્યાના, કે અમલના, અધિકારથી મોટા મનાય, અદબ૦
તેની માન મરજાદા ન તોડીએ, તોડયે જરૂર બેઅદબી જણાય અદબ૦ ૭
પૂછે મત તો પોતે મત આપીએ, અતિ આગ્રહમા નથી સ્વાદ, અદબ૦
માને નહિ તો ત્યા ચુપ રહી બેશીએ, વડા સાથે ન વદિયે વિવાદ અદબ૦ ૮
કોઈના કરમાથી ચીઠી કે ચોપડી, ખેચી લઇએ ન વાચવા કામ, અદબ૦
લેવી હોય તો માગીને લીજીએ, આપે તો લઇ કરિએ સલામ અદબ૦ ૯
કોઇને તુકારે કદિ ન બોલાવીએ, હોય દીન કે ઘરકેરો દાસ, અદબ૦
ઘરમા નાના મોટા સઉ માણસે, એમ કરવો અદબનો અભ્યાસ અદબ૦ ૧૦
"ફરમાવો," "બીરાજો," "ભોજન કરો," એવા અદબના શબ્દ અનેક, અદબ૦
સારા માણસે તે શીખી ગખવા, વળી શીખવો વચન વિવેક અદબ૦ ૧૧
હશીએ નહિ ખડખડતે મુખે, કોઈ સાથે ન લડિયે લડાઈ, અદબ૦
કોઈ કડવા વચન કહે ક્રોધથી, સુણી ચુપ રહીએ શરમાઈ અદબ૦ ૧૨
મર્મ વચનના બાણ જે મારવા, કહીયે નાદાન જનનું તે કામ, અદબ૦
ક્ષમા રાખે તે તો મોટુ માનવી, તેને લોક વખાણે તમામ અદબ૦ ૧૩

મૂર્ખતા કહો કે અવિવેક કહો એ જ્યાસુધી આપણે જાણી શકતા નથી ત્યા સુધી ખરા વિવેકનું આપણને ભાન થતુ નથી માટે અવિવેકનું ભાન થવાથી શુદ્ધ વિવેક જણાઈ આવે છે જેમકે આપણે કાકરાને ઓળખી શકતા નથી ત્યા સુધી ઘઉંથી તેને દૂર કરી શુદ્ધ ઘઉં સઘરી શકતા નથી તેમ અવિવેકવાળા વર્તનને દૂર કરી શકતા નથી અને વિવેકશૂન્ય ને વિવેકયુક્ત વર્તનને ગ્રહણ કરી શકતા નથી, માટે તે ઓળખવા ખાતર હવે આ સત્કાર અધિકારની સમાપ્તિ કરવામા આવે છે

अविवेक-अधिकार.

અવિવેક કે જેનો નિવાસ માત્ર દુર્જનોમાંજ હોય છે તે અવિવેકની શરૂઆત ક્યાંથી થાય છે? તેનું ઘણા ઓછા મનુષ્યોને ભાન હોય છે. આ બાબત માત્ર વચન તથા શરીરથી શરૂ થતી નથી, પણ મનોભાવનાથીજ આનો આરંભ થાય છે અને તે અવિવેક માનસિક વાચિક અને કાયિક, એમ ત્રણ પ્રકારે થયા કરે છે. તો તેનું સ્વરૂપ યથાર્થ જાણીને અવિવેકથી અટકવું એ સર્વ મનુષ્યપ્રાણીનું કર્તવ્ય છે. તે બાબત જણાવવાસારૂ આ અધિકારને ઉપયોગી માન્યો છે.

માત્ર ભાવનાના અવિવેકથી સાતમી નરકની પ્રાપ્તિ.

अनुष्टुप्. (१ थी ४).

अविवेकात्पुनर्मत्स्य स्तन्दुलोऽन्यतिमिष्वलम् ।
ग्रासार्त्यान्तर्मुहूर्तायुर्नरकं याति सप्तमम् ॥ १ ॥ } पा. च.

મત્સ્યોમાં બે ઘડી જેનું આયુષ છે એવો તંદુલ નામનો એક નાનો મત્સ્ય તિમિંગિલ નામના મત્સ્યની આંખની પાંપણમાં રહે છે તે, તે મત્સ્યના મુખમાંથી માછલાંઓ નિકળતાં દેખી નીચે જણાવ્યા મુજબ આર્તિ (પીડા) કરવા માંડે છે તે અવિવેકના કારણથી સાતમી નરકને પ્રાપ્ત થાય છે. ૧ *

યુક્તિને આધારે સંસાર ખાબોચીયું થઈ જાય છે.

युक्त्या सन्तरतो ज्ञस्य, संसारो गोष्पदाकृतिः ।
दूरसन्त्यक्तयुक्तेस्तु, महागाधार्णवोपमः ॥ २ ॥ } (शा. प.)

---

* સ્વયંભૂરમણ મહાસાગરમાં એક હજાર યોજનના વિસ્તારવાળો તિમિંગિલ નામનો મત્સ્ય હોય છે તેની આંખની પાંપણમાં એક તંદુલ નામનો મત્સ્ય ઉત્પન્ન થાય છે તે જ્યારે તિમિંગલમત્સ્ય પોતાનું મુખ ફાડીને અનેક જળજંતુઓને પોતાના મ્હોઢામાં પ્રવેશ કરાવી દે છે અને જ્યારે પેટ પૂર્ણ થયું ત્યારે તે વધારાના પાણીને ફુંફાડો મારી બ્હાર કાઢે છે ત્યારે તેમાં અનેક નાનાં માછલાંઓ નીકળી જાય છે તેને જોઇ પ્રથમ જણાવેલો તંદુલ નામનો મત્સ્ય તે માછલાંઓ તેના ગ્રાસમાંથી નીકળતાં દેખી આર્તિ કરવા માંડે છે કે હાય આ માછલાંઓ બચી જાય છે અને જો હું તિમિંગલ મત્સ્ય જેવડો હોઉં તો એકપણ જીવતું ન જવા દઉં. આ અવિવેકથી તે માત્ર બે ઘડીના આયુષવાળો છે તેથી તેટલા વખતમાં મરણ પામી સાતમી નરકને પ્રાપ્ત થાય છે.

યુક્તિથી સસારને તરતા જ્ઞાની મનુષ્યને સસાર ગાયના પગલાતુલ્ય થઈ જાય છે અને જેણે યુક્તિનો છેટેથીજ ત્યાગ કરી દીધો છે એવા અવિવેકી પુરૂષને સસાર મહાન્ અગાધ સમુદ્રસમાન થઈ જાય છે ૨

અવિવેકી પુરૂષ પરિણામે લક્ષ્મીહીન બને છે

निर्विवेक नर नारी, मायोऽन्यापि न काक्षति ।
किं पुनः श्रीरिय देवी पुरुषोत्तमवल्लभा ॥ ३ ॥ (सू मु)

જગતમા નિર્વિવેકી પુરુષને ઘણુંકરી બીજી પ્રાકૃત સ્ત્રી પણ ચહાતી નથી ત્યારે શ્રી પુરુષોત્તમ વિષ્ણુની પ્રિયા આ શ્રી લક્ષ્મીજી (ધનદેવી) તેનો ત્યાગ કરે તેમા શું કહેવુ ? ૩

કયે સ્થાનકે ન જવુ તે સમજવાની રીત.

नाभ्युत्थानक्रमो यत्र, नालापा मधुराक्षराः ।
गुणदोषकथा नैव, तत्र हर्म्ये न गम्यते ॥ ४ ॥ (सू. मु)

જ્યા પૂજ્ય પુરૂષો પધારે ત્યા ઉભા થઇને માન આપવાનો રીવાજ નથી અને જ્યા મીઠા અક્ષરોવાળી વાતચીત નથી તથા જ્યા જ્યા ગુણદોષ જાણવાની રીતિ નથી ત્યા હવેલી હોય તોપણ જવુ યોગ્ય નથી ૪

વિદ્વાનની વિદ્વત્તાની સફળતા બતાવે છે

आर्या

पाण्डित्यमेतदेव हि, यत्परगुणचित्तवृत्ति विज्ञानम् ।
शास्त्रविदोऽप्यमतज्ञाः, कस्यामियता न गच्छन्ति ॥५॥ (सू मु)

જે બીજાના ગુણો તથા ચિત્તની વૃત્તિને વિશેષે કરીને જાણી જવુ, એજ જગતમા વિદ્વાનોનું પાંડિત્ય છે (વિદ્વત્તા છે) કારણ કે શાસ્ત્રોને જાણતા હોય તોપણ બીજાના મતને જેઓ જાણી શકતા નથી તે પુરુષો ક્યા મનુષ્યના અપ્રિયપણાને પામતા નથી ? અર્થાત્ આખા જગતને અપ્રિય થાય છે ૫

અવિવેકભરેલુ સાહસકર્મ ન કરવુ

नैतालीयम्.

सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदा पदम् ।
वृणुते हि विमृश्यकारिण, गुणलुब्धा स्वयमेव सन्मतिः ॥ ६ ॥ (सू मु.)

કોઈપણ દિવસ સાહસકાર્ય ન કરવું, કારણ કે અવિવેક તે પરમ આપત્તિઓનું સ્થાન છે. ગુણોમા લુબ્ધ (આસક્ત) એવી સન્મતિ (ઉત્તમ બુદ્ધિ),

વિચાર કરી કાર્ય કરનાર પુરુષને પોતાની મેળે વરે છે, એટલે શુભ બુદ્ધિ વિચારવંત મનુષ્યનેજ પ્રાપ્ત થાય છે. ૬

વિવેકશૂન્યનું લક્ષણ.

शार्दूलविक्रीडित.

आयाते च तिरोहिते यदि पुनर्दृष्टोऽन्यकार्ये रतो,
वाचि स्मेरमुखो विषण्णवदनः स्वक्लेशवादे मुहुः।
अन्तर्वेश्मनि वासमिच्छति भृशं व्याधाति यो भाषते,
भृत्यानामपराधकीर्त्तनपरस्तन्मन्दिरं न व्रजेत् ॥७॥ (सु. र. भा.)

કોઇ પોતાને ઘેર આવે ત્યારે પોતે સંતાઇ જાય, કદાચ તે ભાળી જાય તો જૂદું કામ કરવા મંડી જાય, છતાં બોલાવામાં આવે તો હસી પડે અને કંટાળાવાળું મુખ કરી વારંવાર પોતાના દુઃખની વાર્તા આગળ ધરે; તથા ઘરમાં રહેવાની ઇચ્છા બતાવે અને પોતાને અમુક પીડા છે એમ ગાયા કરે. તેમ નોકરોના અપરાધો ગાવામાં તત્પર રહે તેવા મનુષ્યને ઘેર ન જવું. ૭

અવિવેક એ દુઃખના સ્થાનમાં ઉતારનાર છે, માટે ડાહ્યા મનુષ્યે તેનો અવશ્ય ત્યાગજ કરવો. એ અવિવેકને ટાળી દેવાસાટે લજ્જાળુ બનવું, કારણ કે અગ્નિને શમાવવો હોય ત્યારે તેના વિરોધી સ્વભાવવાળા જળની જરૂર પડે છે તેમજ શરમ સેવ્યાવિના અવિવેક દૂર જતો નથી, એમ વિચારી આવતો લજ્જા-અધિકાર ગ્રાહ્ય માની આ અવિવેક અધિકારને દૂર ખસેડ્યો છે.

लज्जा अधिकार.

લજ્જા કુલીન સ્ત્રીઓનું ઉત્તમ ભૂષણ છે. ઉત્તમ સ્ત્રીઓમાં તથા ઉત્તમ પુરુષવર્ગમાં ઉત્તમ પ્રકારની તે લજ્જા ક્યાં સુધી હોય છે તે બાબત જણાવવાસારૂ આ અધિકાર આરંભાય છે.

મનસ્વી (શરમાળ) તિરસ્કાર સહન નહિ કરે.

अनुष्टुप्. (१-२)

ब्रूत नूतनकूष्माण्डफलानां के भवन्त्यमी।
अङ्गुलीदर्शनाद्येन, विलीयन्ते मनस्विनः ॥ १ ॥ (सू. मु.)

(હે મિત્રો !) તમે કહો કે આ લજ્જાવાળા મનસ્વી પુરુષો નૂતન કૂ-

ઝાડના ફૂલો (કોળાના કાચા નયા) ના શુ સમ્બધમા થતા હશે ? કારણ કે માત્ર આગળી બતાવવા વિગેરેથી તેઓ સકોચને પ્રાપ્ત થાય છે, અર્થાત્ પતકાળાના નયા જેમ ફક્ત હાથની આગળીના બતાવવાથી કરમાઈ જાય છે તેવી રીતે લજ્જાવત પુરુષો અગુલીમાત્રના તિરસ્કારને સહન કરી શકતા નથી ૧

પાચ બાબતમા અવશ્ય શરમ તજવી

धनधान्यप्रयोगेषु विद्यासङ्ग्रहणेषु च ।
आहारे च विहारे च त्यक्तलज्जः सुखी भवेत् ॥ २ ॥ } (सू मु.)

ધન ધાન્યના પ્રયોગો (વ્યાપાર વિગેરે) મા, વિદ્યાભ્યાસ કરવામા, આહારમા (જમવામા), અને વિહારમા (ફરવા હરવામા), જે મનુષ્ય લજ્જા એટલે વગર જરૂરનો સંકોચ છોડી પ્રવૃત્ત થાય છે તે સુખી થાય છે ૨

* લજ્જાગુણ ઉપર વિજયકુમારની કથા

પહોળા કિલ્લાવાળી અને વિસ્તાર તથા સમૃદ્ધિ એ બે પ્રકારથી મહાન એવી વિશાળા નામે નગરી હતી, ત્યા જયતુગ નામે રાજા હતો, તેની ચદ્રવતી નામે સ્રી હતી તેમનો લજ્જારૂપ નદીઓનો સમુદ્ર અને પ્રતાપથી સૂર્યને જીતનાર અને પરોપકાર કરવામા તત્પર એવો વિજય નામે પુત્ર હતો. એક દિવસે રાજમહેલમા રહેલા તે કુમારને કોઇક યોગી હાથ જોડી પ્રણામ કરીને આ રીતે વિનવવા લાગ્યો હે કુમાર ! મારે આજ કાળી આઠમની રાતે ભૈરવ સ્મશાનમા મત્ર સાધવો છે, માટે તું ઉત્તરસાધક થા કુમાર તેના ઉપરોધથી તે વાત કબૂલ રાખી, હાથમા તરવાર લઈ તે સ્થાને પહોચ્યો પછી યોગીએ ત્યા પવિત્ર થઇને કુડમા અગ્નિ સળગાવી અને તેમા રાતી કણિયાર તથા ગુગ્ગુળ વગેરે હોમવા લાગ્યો તેણે કુમારને કહ્યુ કે ઇહા સહજમા અનેક ઉપસર્ગ થશે, તેમા તારે બીક નહિ ખાતા હિમ્મતમા રહી ક્ષણભર પણ ગફલત નહિ કરવી પછી તે પોતાના નાકપર દૃષ્ટિ લગાવી મત્ર જપવા લાગ્યો, અને કુમાર પણ તેના પડખે તરવાર હાથમા ધરી ઉભો રહ્યો, એટલામા એક ઉત્તમ વિદ્યાવાન્ વિદ્યાધર ત્યા આવ્યો, તે પોતાના લલાટે હાથ જોડી કુમારને કહેવા લાગ્યો હે કુમાર, તું ઉત્તમ સત્ત્વવાન્ છે, તું શરણાગતને શરણ કરવા લાયક છે, વળી અર્થિઓના મનવાછિત પૂરણ કરવામા તું કલ્પવૃક્ષસમાન છે માટે હું જ્યા લગી મારા દુશ્મન ગર્વિષ્ઠ વિદ્યાધરને જીતીને ઇહા આવું ત્યા લગણ આ મારી સ્રીને તારે પુત્રીમાફક સભાળવી કુમાર હુશિયાર છતા પણ શું કરવું એવા વિચારમા મુઝાઈ પડયો, તેટલામા તો તે વિદ્યાધર ઝટ ત્યાથી ઉ-

* ધર્મરત્ન પ્રકરણ ભાગ ૧ લો

તેને અતિ સ્મરણ થતાં તેને પોતાનું ચરિત્ર સ્ફુટપણે ભાસમાન થયું, એટલે તે કુમાર તે દેવને વિનવવા લાગ્યો કે તેં મને ઘણો સારો બોધિત કર્યો. તુંજ મારો મિત્ર છે, તુંજ મારો બંધુ છે, તુંજ હમેશાં મારો ગુરૂ છે, એમ બોલીને તે દેવે આપેલ સાધુનો વેષ લઈ તેણે વ્રત લીધાં. પછી તે કુમાર કાયોત્સર્ગમાં ઊભો રહ્યો એટલે દેવતા તેને ખમાવી અને નમીને પોતાને સ્થાને ગયો. એટલામાં સૂર્ય ઉગ્યો. તે વેળાએ જયતુંગ રાજા પણ કુમારને શોધતોથકો ત્યાં આવી પહોંચ્યો, તે પુત્રને સાધુ થએલો જોઇને દીન થઈ શોકથી ગદ્ગદ્પણે નીચે મુજબ કહેવા લાગ્યો. અરે! સ્નેહવત્સળ વત્સ, તેં આ રીતે અમને કેમ છેતર્યા? હે નિર્મળ યશવાળા પુત્ર, હજુ પણ તું રાજ્યની ધુરા ઉપાડવાને ધોરીપણું ધારણ કર. વૃદ્ધ અવસ્થાને ઉચિત આ વ્રતને તું ત્યાગ કર, હે શક્તિવાળા અને ન્યાયશાળી કુમાર, તારા વચનામૃતનું આ જનને પાન કરાવ. આમ બોલતા તે તીવ્ર મોહવાળા રાજાને બોધ આપવામાટે કુમારમુનિ કાયોત્સર્ગ પાળીને આ રીતે કહેવા લાગ્યો. હે નરેંદ્ર, આ રાજ્યલક્ષ્મી વીજળીની માફક ચપળ છે, તેમજ તે અભિમાન માત્ર સુખની દેનાર છે, વળી સ્વર્ગ અને મોક્ષના માર્ગમાં વિઘ્નરૂપે રહેલ છે. વળી તે નરકના અતિ દુઃસહ દુઃખનું કારણ છે, તથા ધર્મરૂપ ઝાડને બાળવા માટે અગ્નિજવાળા સમાન છે, માટે એવી રાજ્યલક્ષ્મીવડે કોણ મહામતિ પુરૂષ પોતાને વિડંબિત કરે.

દુનિયામાં પોતાની લાજ રહે એમ ઇચ્છનાર, વડિલો વિગેરેની મર્યાદા રાખનાર અને ખરાબ કામો કરતાં શરમાતો મનુષ્ય કદીપણ અવળે રસ્તે ચડતો નથી અને તેથી તે યોગ્ય માર્ગને ગ્રહણ કરી સુખી થાય છે, એટલું સંક્ષેપમાં સમજાવી નિર્લજ મનુષ્યો કેવા હોય તે જાણવા નિર્લજ્જ અધિકાર લેવા ધારી આ લજ્જા અધિકાર પૂર્ણ કરવામાં આવે છે.

निर्लज्जाधिकार.

કેટલાક પુરુષો આગળના અધિકારમાં લખ્યા મુજબ લજ્જાસંબંધી—વિવેકને જાણતા નથી અને સર્વત્ર નિર્લજ્જ બની પોતાની પંડિતાઈ બતાવવા માંડે છે, એટલે આ કોણ પુરુષ છે? આનું શું જ્ઞાન છે? કેટલો અધિકાર છે? વિગેરે બાબતોનો વિચાર કર્યા સિવાય જ્યાં ત્યાં જેમ તેમ ભરડવા માંડે છે. ટૂંકામાં કહીએ તો,—

" एकां लज्जां परित्यज्य त्रिलोक्यविजयी भवेत् "

એક લાજને છોડીને મનુષ્ય આખા જગતનો વિજય કરનાર બની શકે છે અર્થાત્ ખરાબ જાતની પ્રખ્યાતિને મેળવી શકે છે, ઈત્યાદિ નિર્લજ્જ લોકોનું તે અયોગ્ય લક્ષણ તેઓના ધ્યાનપર મૂકવા સારૂ આ અધિકારને સ્થાન આપવા મા આવ્યું છે

ધરાર પરેલની સમજુતી

अनुष्टुप्. (१–२)

जिह्वायाश्छेदन नास्ति, न तालुपतनाद्भयम् ।
निर्विशेषेण वक्तव्य, निर्लज्जः को न पण्डितः ॥ १ ॥ } (सू. मु.)

ગમેતેમ ભરડનારને જીભ ત્રુટી પડતી નથી અને તાળવું પડી જવાની બીક પણ હોતી નથી માટે જેમ ફાવે તેમ બોલવુ, આમ નિર્લજ્જ થયેલો કયો પુરુષ પડિત થઈ પડતો નથી ? ૧

લજ્જા દોડી મુકે તો કોણ પડિત ન કહેવાય !

दैवखातं च वदनमात्मायत्त च वाङ्मयम् ।
श्रोतारः सन्ति सर्वत्र, निर्लज्जः को न पण्डितः ॥ २ ॥ } (सू. र.)

મ્હોઢુ દૈવે (વિધાતાએ) ખોદેલુ છે એટલે બનાવ્યું છે અને ગમે તેમ બોલવું પોતાને આધીન છે, અને શ્રોતાલોકો પણ સર્વ ઠેકાણે છે તેથી લજ્જા છોડી વર્તનાર કોણ પડિત ન કહેવાય ? આવું વર્તન કરવાવાળાને ખરેખર નિર્લજ્જ સમજવો ૨

નિર્લજ્જનુ નફટપણ

*દોહરા (૩ થી ૬)

નિર્લજ નર લાજે નહિ, કર્યે કોટિ ધિક્કાર,
નાક કપાયું તો કહે, અગે ઓછો ભાર ૩
નિર્લજ જો લજ્જા ધરે, સરે ન સ્વારથ કામ,
જો વેશ્યા શરમાય તો, દેખે નહિ કદિ દામ ૪
નિર્લજ નિર્લજતા કરી, પોરસ[1] ધરે અપાર,
ભાડ અધિક ભુડુ ભણી, જાણે હું હુશિયાર ૫
કામીને સગપણ કશુ, ભૂખ્યાને શું ખાજ,
પાપીને મન પાપ શુ, નિર્લજને શી લાજ ૬

*દલપતકાવ્ય ભાગ ૧ લો ૧ પોરસ–હિંમત

[1]વાચાળ વિષે.

ઉપજાતિ વૃત્ત. (૭-૮)

વાચાળ જો વાદ વૃથાજ થાપે, તથાપિ તે સત્ય કરીજ આપે;
ભરી સભામાં શત વાર ભૂલે, તથાપિ જીભે કદિ ના કબૂલે. ૭
વાચાળશું હોડ કદી ન કીજે, જાદુગરોથી બળ બાંધિ બીજે;
સુજે ન તેના સઘળા શિરસ્તા, વિચિત્ર તેના છળની વ્યવસ્થા. ૮

નફ્ટ—પશુ.

મનહર છંદ (૯ થી ૧૧)

લાજ વિના રૂપ રંગ હોય તોય રાખરૂપ,
લાજ વિના ધૂળ જેવાં રથતા વદાન છે;
લાજ વિના વિનય વિચાર રહિ શકે નહિ,
લાજ વિના મોટાઇનું ખોટું અભિમાન છે.
લાજ વિના નામ ઠામ લોકમાં ન રહે ભાર,
લાજ વિના જગતમાં જ્યાં જુવો ત્યાં જાન છે;
કેશવ કહે છે સાચી લાજ એજ મોટી વાત
એક લાજ વિના નર પશુની સમાન છે. ૯ (કેશવ)

કૂકડને પકડવા શાણો સરદાર જતાં,
નાડું છુટ્યું કૂકડનું ત્યાં પેલો પોકારે છે;
કૂકડ કહે તું મને બાપ કહે તોજ બાંધું,
નહિ તો ન બાંધું તેની શરમ તો તારે છે;
મનાવતાં બીજી રીતે માને નહિ તેનું મન,
બાંધ બાપ નાડું અંતે એમ તે ઉચારે છે;
દાખે દલપતરામ દેખી લ્યો એ દાખલાથી,
નિરલજ જીતે અંતે લાજવંત હારે છે. ૧૦ (દલપત)

કાશી કેરા પંડિતની સાથે સભાવિષે વાદ,
વદવાને ઉઠયો ઠગ મૂરખ ઠગાઇથી;
હુંકારા ટુંકારા કરી તાડુકી તાડુકી તે તો,
તજી લાજ શરમને બોલ્યો તોછડાઇથી;
પંડિત તો તેના સામો એકે બોલ બોલ્યો નહિ,
રહ્યો સાંભળીને સર્વ રૂડી ગંભીરાઇથી; (દલપત)

---

[1] દલપતકાવ્ય ભાગ ૧.

સુણો રૂડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
મૂર્ખ જાણે જીત્યો મારી વિદ્યાની વડાઈથી ૧૧

ક્ષમાવાળા ક્ષમા રાખે ત્યારે દુષ્ટ તેને કહે,
બોલી જાણે નહિ માટે નાસવાની બારીઓ,
આબરૂ તજીને બોલતા અદબ મૂકવાની,
હિંમત ન રાખે ત્યારે કહે એ તો હારીઓ,
ઉપરા ઉપર બોલ બોલતાજ બીહે નહીં,
જાહેર કરે છે તાત માતતણી જારીઓ,
સુણો રૂડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
તેવી તો ચતુર ઘણી નારીઓ ચુનારીઓ ૧૨

પોતે જે કાંઈ બોલે તેનું પોતાને ભાન ન હોય, આગળ પાછળની વા તોમા પરસ્પર વિરોધ આવતો હોય તેની દરકાર ન હોય, વિદ્વાનલોકોની દૃષ્ટિમા મૂર્ખતા વધારે વધારે સ્પષ્ટ થતી આવે છે એ વાતની પરવા ન હોય અને નિંદા, અપમાન, મશ્કરી તથા અપયશ થાય તોપણ શું? એવો ફાટે હોય તેમજ કોણ ભાવ પૂછે છે? અથવા આપણી યુક્તિઓને કોણ કળી શકે છે? અથવા ગમેતેમ ગપગોળા હાકીને કે ગમેતેમ સાચુ ખોટું કરીને આ પણો સ્વાર્થ તો સાધીએ છીએ, અને બીજાઓને ગમેતેમ રમાડીએ છીએ દબાવીએ છીએ, ચમકાવીએ છીએ એ સઘળા આપણા પરાક્રમોજ છે, એવે ફાકો હોય ત્યા બેશરમપણું-મર્યાદાહીનપણું પોતાનું બળ જમાવે છે પરંતુ બે શરમપણું નિંદાપાત્ર છે, ધર્મ-કર્તવ્ય-જીંદગીની ખરી ફરજ તેમા પાછા પા ડનાર છે માટે તેનો ત્યાગજ કરવો જોઇએ, એમ સમજાવી અને વિચારશી પુરૂષોમા મર્યાદાહીનપણું હોતુ નથી, તેથી હવે પછી ઇંદ્રિયપરાજયને સ્થાન આ પવાનું હોવાથી આ નિર્લજ્જાધિકારને અહીંજ અટકાવવામા આવે છે

इन्द्रिय पराजय-अधिकार

જ્યાસુધી મનુષ્યો ઇંદ્રિયોઉપર જય મેળવી શકે નહિ ત્યાસુધી આત્મ નિંદાજ રહેવાની, એટલે જીવાત્મા સુધરી શકતો નથી તેથી નિંદામાથી આત્મા બચાવવો હોય તો ઇંદ્રિયોને પોતાના કાબુમા રાખવી તેમ નહિ કરવાથ "कुरङ्गमातङ्गपतङ्गभृङ्गमीना हता: पञ्चभिरेव पञ्च" એટલે હરણ, હાથી, પત

ગીયું, ભમરો અને માછલું એ પાંચ પ્રાણીઓ શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ વિષયોમાં અનુક્રમે એકેકમાં મોહ પામવાથી નાશ પામ્યાં છે, તો પાંચ વિષયને ધારણ કરનાર મનુષ્ય જો ચેતીને ન ચાલે તો તે મરેલોજ પડયો છે એમાં શંકા શું કરવી ? અર્થાત્ વિષયાધીન મનુષ્ય વીતરાગાધીન હોઈ શકે નહિ એ સમજાવવા આ અધિકારનો ઉદ્દેશ છે.

જાહેર ભ્રમ

अनुष्टुप् (१ थी ३)

गिरिमृत्स्नां धनं पश्यन्, धावतीन्द्रियमोहितः ।
अनादिनिधनं ज्ञानं, धनं पार्श्वे न पश्यति ॥ १ ॥ (ज्ञा. सा.)

ઈંદ્રિયથી મોહિત થયેલો પુરૂષ પર્વતની માટીને ધનરૂપે જોઇને દોડે છે. આદિ અને અંતરહિત જ્ઞાનરૂપી ધન પાસે છતાં જોતો નથી. ૧

વિવેચન—શ્રોત્રાદિ ઇંદ્રિયથી તદ્વિષય સુખપ્રાપ્તિને અર્થે વ્યાકુલ થયેલો અવિવેકી-મૂઢ, પર્વતની માટીને કાંચન રત્નાદિ ધનરૂપે જોઇને સ્વજનાદિને તજીને તે લેવાને વિદેશમાં જાય છે. પણ તે ઇંદ્રિયોથી મોહિત થયેલો પુરુષ ઉત્પત્તિવિનાશરહિત એટલે અનાદ્યનંત સ્થિતિરૂપ જ્ઞાનરૂપ ધનને-અનંતકાલસુધી નેર્વાહ કરવાને સમર્થ એવા દ્રવ્યને-સમીપ છતાં જોતો નથી. ૧

પાંચ વકાર જો વધે તો મહા હાનિ થાય છે

वैरवैश्वानरौ व्याधिवादव्यसनलक्षणाः ।
महानर्थाय जायन्ते, वकाराः पञ्च वर्द्धिताः ॥ २ ॥ (रू. च.)

વૈર, વૈશ્વાનર (અગ્નિ), વ્યાધિ (રોગ), વાદ (કજીઆ), અને વ્યસન અપલક્ષણ કે દોષ) એ પાંચ વકાર જો કોઈ કારણથી વૃદ્ધિ પામ્યા તો મહા અનર્થ ઉત્પન્ન કરે છે. ૨

મસ્તકથી પર્વત ત્રોડવો એ તો હસવા જેવુ છે

अनिषिध्याक्षसन्दोहं, यः साक्षान्मोक्तुमिच्छति ।
विदारयति दुर्बुद्धिः, शिरसा स महीधरम् ॥ ३ ॥ (कस्यापि.)

જે પુરુષ ઇંદ્રિયસમૂહને પોતાના કબજામાં નહિ રાખીને સાક્ષાત્ મુક્તિ છે છે; તે અવળી બુદ્ધિવાળો મનુષ્ય પોતાના મસ્તકથી પર્વતને તોડવા જેવું અર્થાત્ ઇંદ્રિયો સ્વતંત્ર રહેવાથી કદી પણ મોક્ષ મળી શકતો નથી. ૩

પોતે કાળના મુખમા છતાં બીજાને હણવુ એ આશ્ચર્ય છે

आर्या.

उरगग्रस्तार्धतनुर्भेकोऽश्नातीह मक्षिकाः शतशः।
एव गतायुरपि सन, विपयान्ममुपार्जयत्यन्धः ॥ ४॥ (का. गु. ए.)

જેમ સર્પના મોઢામા આવી ગયેલ અર્ધ શરીરવાળો દેડકો આયુષ વિનાનો થઇને પુષ્કળ માખીઓને ખાય છે, તેમ અહીં કાળના મોઢામા આવી ગયેલો મનુષ્ય પણ અધ જેવો બનીને વિષયો ભોગવે છે મતલબ કે ઇંદ્રિયોનો પરાજય નહિ કરનારા પુરુષો આવી મોહદશા ભોગવે છે ૪

વિષયમા રચ્યા પચ્યા રહેવાથી અનેક પ્રકારની હાનિ

उपजाति. (५ थी ८)

संसारपाशो नरके निवासः, शिष्टेषु हासः सुकृतस्य नाशः।
दास्यावकाश. कुयशोविलासो, भवन्ति नृणा विषयाभिषङ्गात् ॥ ५॥ (न. च

મનુષ્યોને વિષયના સગથી સસારમા બધન, નરકમા નિવાસ, સત્પુરૂષોમા પોતાની હાસી, પુણ્યનો નાશ, અને અગળ યશનો વિલાસ-(જગતમા અપયશનો ફેલાવો) થાય છે તેમ દાસપણું કરવાની તક પણ આવે છે ૫

મરણભય-પ્રમાદત્યાગ

वध्यस्य चौरस्य यथा पशोर्वा, सप्राप्यमाणस्य पद वधस्य।
शनैः शनैरेति मृतिः समीप, तथाखिलस्येति कथ प्रमादः ॥ ६ ॥ (अ.

" ફાંસીની સજા થયેલ ચોરને અથવા વધ કરવાને સ્થાનકે લઈ જવાત
" પશુને મૃત્યુ ધીમે ધીમે નજીક આવતું જાય છે, તેવીજ રીતે સર્વને મૃ
" નજીક આવતુ જાય છે, ત્યારે પછી પ્રમાદ કવી રીતે થાય ?" ૬

અધિરોહણ—ગુજરાતી ભાષામા એક કહેવત છે કે, મા જાણે દીક મોટો થયો પણ આઉખામાથી ઓછો થયો દરેક કલાક, દરેક મિનિ અને દરેક સેકડ પોતાનું કામ કર્યે જાય છે, તેથી ઘડીમાથી પડતી રેતી દરેકે દરેક કણીને સોનાની ગણીને તેનો સદુપયોગ કરવો કુદરતી રીતે શરીર બધારણ પણ ઉદ્યોગ તરફજ વલણ ધરાવે છે અને તેથી શારીરિક કે માનસિ કાર્ય કરતા પોતાની ફરજ બજાવવા યત્ન કરવો, એ કર્તવ્યપરાયણતા છે

વખતની દેવીને [1]અગ્રેજીમા આ પ્રમાણે ચિત્રી છે, તેના તાળવા ઉ

---

1 Goddess of Time has been personified

વાલની ચોટલી છે, પછવાડે માથું બોડું છે. પ્રસંગ–વખત–તક આવતાં તેને જે અગાઉથી પકડે છે તે તેની ચોટલી પકડી શકે છે અને તેનો લાભ મેળવે છે; જે પછવાડેથી પકડવા જાય છે તેના હાથમાં બોડું માથું આવે છે એટલે કે '**ગયો અવસર ફરીને આવતો નથી:**' માટે કોઈપણ તક હાથમાંથી જવા દેવી નહિ અને હૃદયમાં સોનેરી અક્ષરથી કોરી રાખવું કે '**વખત એ પૈસો છે.**' મૃત્યુથી ડરવું એમ અત્ર કહેવાનો ઉદ્દેશ નથી, પરંતુ ઉદ્દેશ એ છે કે **મૃત્યુને નજરમાં રાખી આળસ પ્રમાદ ન કરવાં, પણ અહર્નિ-શ કર્તવ્યપરાયણ રહેવું.** ૨

દુ:ખ ભય ટાળવાનો ઉપાય.

विभेषि जन्तो यदि दुःखराशेस्तदिन्द्रियार्थेषु रतिङ्कथा मा ।
तदुद्भवं नश्यति शर्म यद्द्राक्, नाशे च तस्य ध्रुवमेव दुःखम् ॥७॥ (कस्यापि.)

હે પ્રાણી ! પુષ્કળ દુ:ખથી જો તું બીતો હો, તો વિષયમાં પ્રીતિ કર નહિ; કારણ કે વિષયમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું સુખ જલદી નાશ પામે છે અને તે સુખના નાશ વખતે ચોકસ દુ:ખની પ્રાપ્તિ છે. ૭

અજિતેંદ્રિયની મૂઢતા

स्तं यथा मूर्ध्नि मुदात्ति मेषो, यवाक्षताद्यं बलिकल्पितः सन् ।
युं समीपस्थितमप्यजानन् , भुनक्ति मर्त्यो विषयांस्तथैव ॥ ८ ॥ (सु. र. भां.)

જેમ સમીપ ભાગમાં રહેલ મૃત્યુને નહિ જાણનાર બલિદાનને માટે તૈયાર થયેલ બકરો, પોતાની પૂજા થવાથી પોતાના મસ્તક ઉપર રહેલ જવ, ચોખા આદિ પૂજાની સામગ્રીને અને બીજા ખોરાકને હર્ષથી ખાય છે, તેમ મનુષ્ય પણ (મદોન્મત્ત બનીને) વિષયો ભોગવે છે. ૮

મન ઉપર વિષયની પ્રબળતા.

वसन्ततिलका. (९–२१)

भिक्षाशनं तदपि नीरसमेकवारं,
शय्या च भूः परिजनो निजदेहमात्रम् ।
वस्त्रं च जीर्णशतखण्डमयी च कन्था,
हा हा तथापि विषया न परित्यजन्ति ॥ ९ ॥ (भ. वै. श.)

રસરહિત એકવાર અને તે પણ ભીખ માગીને ખાવું, પૃથ્વી ઉપર ..વું, પોતાનો દેહ તેજ ચાકર નોકર, જુની અને સો થીગડાંવાળી લં-

ગોટી એજ વસ્ત્ર છે તોપણ વિષયો (આવા મનુષ્યને પણ) છોડતા નથી એ ખેદની વાત ૯

ત્વગિંદ્રિયને વશ થનાથી થતી ખરાબી

स्वेच्छाविहारसुखतो निजसङ्गगाना,
भक्षद्वने किसलयानि मनोहराणि ।
आरोहणाङ्कुशविनोदनबन्धनादि,
दन्ती त्वगिन्द्रियवशः समुपैति दुःखम् ॥ १० ॥ (सु र सं)

મરજી માફક હરવા ફરવાની સાથે સુખથી રહેનાર, અને વનને વિષે વૃક્ષના સુંદર કુંપળીયા ખાનાર હાથી ત્વગિંદ્રિયને (હાથણી ઉપરના મોહને લીધે) વશ થનાથી પોતાની ઉપર મનુષ્યનું ચઢવુ, કુતણા ખાવા, અન્યની મરજી પ્રમાણે ચાલવું તથા બંધાવુ વિગેરે અનેક દુ ખ ભોગવે છે ૧૦ *

જીભને વશ થનાથી થતી દુર્દશા

तिष्ठञ्जलेऽतिविमले विपुले यथेच्छ,
सौख्येन भीतिरहितो रममाणचित्त ।
गृद्धो रसेषु रसनेन्द्रियतोऽतिकष्ट,
निष्कारण मरणमेति षडीभणोऽत्र ॥ ११ ॥ (सु. र सं.)

સ્વચ્છ અને પુષ્કળ પાણીમા વિહાર કરનાર, સુખથી સુખ્ય, ભયરહિત, અને આનંદયુક્ત ચિત્તવાળુ એવુ જે માછલુ તે રસનાઇંદ્રિયથી રસોમા લાલચવાળુ થવાથી વગર કારણે દુ ખમય મરણ મેળવે છે અર્થાત્ મચ્છીમારે લોઢાના વાંકા આંકડાના અણીવાળા ભાગપર રાખેલી લોટની ગુળીને ખાવા જતા તે અણી તાળવામા પેસી જઈ માછલુ મરણ પામે છે ૧૧

* પ્રથમ હાથીને જ્યારે દાંત વિગેરેના કામ માટે હાથ કરવા હોય ત્યારે વનમાં પૃથ્વી વિષે એક મોટો ખાડો ખોદે છે, પછી તે ખાડાઉપર તરત ભાંગી જાય એવી સાંઠા સળી વગેરે મેલીને તેના ઉપર ઘાસ કાગળ પાથરી દે છે પછી કાગળની એક હાથણી બનાવીને તે ખાડા ઉપર રાખે છે હાથી કામે કરી તે કૃત્રિમ હાથણીને જોઈ કામવશ થઈ તેને આલિંગન કરવા દોડે છે, અને હાથી ખાડા ઉપર આવે છે કે ગોઠવેલી વસ્તુઓ સર્વ ભાંગી પડતાં તે ખાડામાં પડી જાય છે અને અંતે રીબાઈ રીબાઈને મરે છે

ઘ્રાણેંદ્રિયને વશ થવાથી થતી હાનિ.

नानातरुप्रसवसौरभवासिताङ्गो,
घ्राणेन्द्रियेण मधुपो यमराजधिष्ण्यम् ।
गच्छत्यशुद्धमतिरत्र गतो विसक्तिं,
गन्धेषु पद्मसदनं समवाप्य दीनः ॥ १२ ॥ } (सु. र. सं.)

ચિત્ર વિચિત્ર ઝાડોમાંથી ફુટતા ફુલગાની સુગંધીથી ખુશબોદાર અંગવાળો, મૂર્ખ ભ્રમર સુગંધોમાં વિશેષ આસક્તિ પામેલ હોવાથી કમળમાં પેસી રાંક બની, ઘ્રાણેંદ્રિયવડે છેવટ યમપુરીને પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૨*

ચક્ષુરિંદ્રિયને વશ થવાથી આવતું માઠું પરિણામ.

सज्जातिपुष्पकलिकेयमितीव मत्वा,
दीपार्चिषं हतमतिः शलभः पतित्वा ।
रूपावलोकनमना रमणीयरूपे,
मुग्धोऽवलोकनवशेन यमास्यमेति ॥ १३ ॥ } (सु. र. सं.)

રૂપ જોવામાં ખંતીલો હોવાથી સુંદર રૂપમાં મોહિત થયેલો મૂર્ખ પતંગીઓ, દીવાની જ્યોતને આ સુંદર ચંબેલીના પુષ્પની કળી છે એમ માનીને તે દીપની શિખા ઉપર પડીને જેમ મૃત્યુ પામે છે, તેમ મોહિત મનુષ્યનું સમજી લેવું. ૧૩

શ્રોત્રેંદ્રિયને લીધે દુઃખમાં પ્રવેશ.

दूर्वाङ्कुराशनसमृद्धवपुः कुरङ्गः,
क्रीडन् वनेषु हरिणीभिरसौ विलासैः ।
अत्यन्तगेयरवदत्तमना वराकः,
श्रोत्रेन्द्रियेण समवर्तिमुखं प्रयाति ॥ १४ ॥ } (सु. र. सं.)

વનોમાં ફુળો—ધરોના અંકુરો ખાવાથી પુષ્ટ અંગવાળો, વિલાસોથી હરિણીઓ સાથે ખેલતો આ કુરંગ—કાળીયાર મૃગ (હરિણીપતિ) ગાયનના શ-

* કમળ વિગેરેની ખુશબોમાં આસક્ત બની સાંજ પડી જાય તોપણ તેને નહિ છોડવાથી સાંજે કમળ બીડાઈ જાય છે એટલે ભમરો રાગને લીધે તેને કાપીને બહાર નીકળતો નથી અને તે કમળને હાથી કે વાંદરાં વિગેરે ખાઇ જાય છે તેમાં પેલો ભમરો તેનો ચારો બની જાય છે.

બ્દોમા અત્યત મોહિત થવાથી ગરીબડા બની શ્રોત્રેન્દ્રિયને લીધે મૃત્યુના મુખમા જાય છે * ૧૪

†ત્રબાવટી નગરીમા રણજીતસિંહ નામનો એક રજપુત રહેતો હતો તેને પોતાની ગરીબ સ્થિતિને લઇ પરદેશમા દ્રવ્યોપાર્જન કરવા માટે ઇચ્છા પ્રદીપ્ત થવાથી પોતાની સ્ત્રી લાલબાને ગૃહવ્યવહાર ચલાવવામાટે યોગ્ય શિક્ષણ આપી તેણે પરદેશતરફ પ્રયાણ કર્યું આહિં લાલબા શુભગુણાલકૃત હોવાથી સત્ય અને નીતિમય માર્ગમા પોતાના મનોબળને સુદઢ કરી પતિનું દીર્ઘાયુષ ઇચ્છતી દિન નિર્ગમન કરવા લાગી મનોકલ્પિત સુખદુખની જજાળમા નહિ મુઝાતા નવરાશને વખતે પોતાને સગીતનો શોખ વિશેષ હોવાથી પોતાના સુકોમળ હસ્તમા સારગી લઇ અહુનિશ પોતાના ગૃહ ઉપરની અગાશીમધ્યે સુદર ચોગાનમા બેસી સગીતકળાનું પઠન પાઠન કરવા લાગી

એકદા સારગીના મધુર સ્વર સાથે પોતાનો સુંદર સ્વર મીલાવી સગીતમા તલ્લીન થએલ હતી, તેવામા એક મૃગને પડખેની દિવાલ પાસે જ્યા આગળ કોઇપણ મનુષ્યની આવજાવ નહોતી, ત્યા આગળ સગીતના મધુર સ્વરની સાથે લીન થએલ જોઇ લાલબા સાનદાશ્ચર્ય પામી સગીતની પૂર્ણાહુતિ થતા મૃગને પોતાને રસ્તે જતો જોઈ વિચક્ષણ બુદ્ધિવાળી લાલબા તે સ્થળે આવી તપાસ કરે છે, તો મૃગની નાભિમાથી ખરી પડેલ કસ્તૂરી નિરખવામા આવી તેથી હર્ષપૂર્વક તે કસ્તુરી લઈ બજારમા વેચી કરી પછી પોતાને ઘેર આવી પોતાની ગરીબી સ્થિતિનો અન્ત થવા માટે આવુ અત્યુત્તમ કિંમતી સાધન પ્રાપ્ત થવાથી હમેશ ગૃહકામથી પરવારી બરાબર ટાઇમસર અગાશીપર ચડી જઈ સગીત લલકારવા લાગી અને મૃગ પણ તે મધુર સ્વરનું શ્રવણ કરવામાટે ટાઇમસર હમેશા આવવા લાગ્યો તેથી લાલબાનું દારિદ્ર હમેશા કસ્તૂરી મળવાથી દૂર જવા લાગ્યું ક્રમે ક્રમે લક્ષ્મીનો વધારો થવાથી અમુક લક્ષ્મીના કેટલાએક સુંદર ગાય-ભીસો ખરીદ કરી પોતાના ગૃહને એક દેવગૃહસમાન બનાવી દીધુ કેટલાક વખત વિત્યા પછી રણજીતસિંહ પરદેશની મુસાફરી કરી પોતાને ઘેર આવ્યો પોતાની ગરીબી સ્થિતિને લઈ છેદ-

* પારાધી જ્યારે હ મૃગોને મારે છે ત્યારે પ્રથમ [illegible] સુંદર વાજિંત્રો સાથે મનહર ગાયન ગાય છે એટલે મૃગો [illegible] મોહિત થઇ તે સાંભળવા પારાધીની નજીકમાં આવીને ઉભા રહે છે એ તક સાધી દુષ્ટ પારધીઓ તેને અનેક પ્રકારથી મારે છે તેમ તેવા મનુષ્યોની ખુવારી પણ સમજી લેવી

† સત્યપ્રકાશ ભાગ ૧ લો

ગીમાં પણ નહિ જોએલ સુંદર અને મનમોહક વસ્તુઓથી ગૃહ શણગારેલું જોઈ રણજીતસિહનાં હૃદયમાં શંકારાક્ષસીએ ઘર ઘાલ્યું.

અનુક્રમે વિચારમાળાના મણકા ફેરવવામાં તે એટલોબધો વ્યાધિગ્રસ્ત બની ગયો કે તેના સુંદર ચહેરાપર શ્યામતાનો રંગ છવાઈ રહ્યો. અહાહા!!! મારી સ્રીને પરદેશ જતી વખતે પેટમાં પૂરૂં ખાવામાટે અનાજ પણ હું મુકી ગયો ન હતો. એટલુંજ નહિ પરંતુ ઘરમાં બે ચાર પિતળના લોટા અને પાણીના ઘડા સિવાય કાંઈપણ હતું નહિ. છતાં અત્યારે આ બધું હું શું જોઉં છું? ખરેખર કોઇ ધનાઢય ગૃહસ્થસાથે આ સ્રી જુઠા પ્યારમાં સપડાએલી હોવીજ જોઇએ. અને તેથીજ આ બધી સામગ્રીઓ સંપાદન કરી લાગે છે. આવી રીતે જળતરંગોની માફક આંતરિક ઉર્મિઓ અંતરમાંજ શમાવી દઈ ચિંતારૂપી ચિતામાં તે પોતાનાં શરીરની આહુતિ આપવા લાગ્યો. તેવામાં મૃગને આવવાનો ટાઇમ થઇ જવાથી કસ્તૂરીની લાલચે હાથમાં સારંગી લઇ એકદમ લાલબા અગાશીપર ચડી ગઈ, અને સુંદર સ્વરથી સંગીત લલકારવા લાગી. મૃગ તો ક્યારનોએ આવી પોતાની જગ્યાઉપર મધુર સ્વરનું શ્રવણ કરવાની તીવ્ર ઈચ્છામાં લાલબાની વાટ જોતો બેસી રહ્યો હતો. તેને ઇચ્છિત વસ્તુ પ્રાપ્ત થવાથી હર્ષાનંદની સાથ તે મધુર સ્વરનું શ્રવણ કરવા લાગ્યો.

ગૃહકામ પડતાં મુકી લાલબા પોતાના કોમળ કરમાં સારંગી લઈ એકદમ અગાશીપર ચડી ગાયન કરવા લાગી. તેથી રણજીતસિહના હૃદયપટની અંદર અગ્નિમાં ઘી હોમાવા જેવું કાર્ય બન્યું. પોતાની શંકાને આ કાર્યે સહાનુભૂતી અર્પિ, તેથી ક્રોધાધિન થઈ સ્રીહત્યા કરવાના દ્રઢનિશ્ચયથી હાથમાં તીરકામઠું લઈ અગાશીપર ચડયો. ચડતાવેંતજ રણજીતસિહની નજર પેલા મૃગ ઉપર પડી તેથી સ્રીહત્યા કરવાના બદલામાં મૃગહત્યા કરવા તેનું મન લલચાયું. સત્વર તીર ફેંક્યું, અને મૃગ ઘાયલ થઈ પૃથ્વિપર ઢળી પડયો. અકસ્માત્ રંગમાં ભંગ પડેલો જોઇ લાલબા ગાભરી બની ગઇ; અને પોતાનો ઉપકારી એક નિરાધાર ત્રણભક્ષણ પ્રાણીપર આવો ત્રાસદાયક જુલમ ગુજારનાર કોણ? એમ ધારી ચોમેર દ્રષ્ટિ ફેરવવા લાગી. સારંગી અને લાલબાનો મધુર સ્વર બંધ પડવાથી મૃગ લાલબાને સંબોધી કહેવા લાગ્યો કે–

વાય વાય મમ બચકર, જો શિર ધરણી ઢલંત;
વિધ્યા સોહી વિધીયા, અણવિધ્યા માલ ચરંત.

લાલબા! ઓ દયાળુ લાલબા!! તું તારો સારંગીસહિત મધુર સ્વર ચાલતોજ રાખ. જ્યાંસુધી મારૂં શિર ધરણીપર ઢળે નહિં ત્યાંસુધી આ તીર

કરતા પણ તે મધુર સ્વરનો વિરહ મારાથી સહન થઇ શકે તેમ નથી તારા મધુર સ્વરથી હું તો સદાને માટે વિંધાએલજ છુ પરન્તુ જે નથી વિંધાણા તે તો જગલમા જઇ સુખેથી માલ ચરે છે

લાલબાનું પ્રેમાળ હૃદય ભરાઇ આવ્યુ, આખેથી અશ્રુપ્રવાહ વહેવા લાગ્યો, અને પોતાનાપર ઉપકાર કરનારની અવસાનસ્થિતિ આવી દુ ખમય જોઇ આયુષની અસ્થિરતા તરફ તેના વિચારો સ્ફુરવા લાગ્યા તપાસ કરતા આ બધું કાર્ય પોતાના પતિનુંજ છે એમ જણાવાથી તેને મારવાનુ કારણ પૂછતા રણજીતસિંહે સર્વ સત્યહકીકત જાહેર કરી તેથી મૃગના ઉપકારતળે મળેલી સપત્તિનું પરિપૂર્ણ વર્ણન કરી બતાવી તેણે પતિના ચિત્તને શાન્ત કર્યું

પ્રિય વાચક !

કર્ણેન્દ્રિયને કબજામા નહિ રાખતા મૃગની કેવી દશા થઈ ? એમ જાણી તુ તારા કાનને સદ્માર્ગમા પ્રવર્તાવજે

અજિતેંદ્રિયની થતી ખરાબી ઉપરથી મનુષ્યે લેવાનો બોધ

एकैकमक्षविषय भजताममीषा,
सम्पद्यते यदि कृतान्तगृहातिथित्वम् ।
पञ्चाक्षगोचररतस्य किमस्ति वाच्य-
मक्षार्थमित्यमलधीरधियस्त्यजन्ति ॥ १५ ॥ (सु र. सं.)

એકેક ઇંદ્રિયવિષયને સેવનાર આ પ્રાણીઓ જો મૃત્યુના ઘરના અતિથિ થયા છે (એટલે મૃત્યુ પામ્યા છે) તો પછી પાચે ઇંદ્રિયના વિષયમા ડૂબેલ મનુષ્યનુ તો શું કહેવુ ? આમ સમજીનેજ શુદ્ધ અને ધીર બુદ્ધિવાળા પુરૂષો ઇંદ્રિયના વિષયોને તજે છે ૧૫

જિતેંદ્રિય થવુ બહુ મુશ્કેલ છે

दन्तीन्द्रदन्तदलनैकविधौ समर्थाः,
सन्त्यत्र रौद्रमृगराजवधे प्रवीणाः ।
आशीविषोरगवशीकरणेऽपि दक्षाः,
पञ्चाक्षनिर्जयपरास्तु न सन्ति मर्त्याः ॥ १६ ॥ (सु र. सं.)

જે પુરૂષો બહેકી ગયેલા હાથીઓના દાત ત્રોડવાના કાર્યમા સમર્થ છે, જે પુરૂષો પ્રચડ સિંહનો નાશ કરવામા કુશળ છે અને જે પુરૂષો દાઢમા ઝેર વાળા સર્પોને વશ કરવામા પ્રવીણ છે, તેવા પુરૂષો પણ પચેંદ્રિયના વિષયોને જીતવામા કુશળ નથી અથવા આ સસારમા ઉપર જણાવ્યા તેવા પરાક્રમ પુરૂષો છે પણ પચેંદ્રિયોના વિષયોને જીતનારા જોવામા નથી આવતા ૧૬

ઝેરમાં અમૃતની ભ્રાંતિ.

संसारसागरनिरूपणदत्तचित्ताः,
सन्तो वदन्ति मधुरां विषयोपसेवाम् ।
आदौ विपाकसमये कटुकां नितान्तं,
किम्पाकपाकफलभुक्तिमिवाङ्गभाजाम् ॥ १७ ॥ (सु. र. सं.)

સંસારરૂપી સાગરનું નિરૂપણ કરવામાં ધ્યાન આપનારા સંતપુરુષો કહે છે કે મનુષ્યોને વિષયની સેવા (પ્રીતિ) શરૂઆતમાં હમેશાં મીઠી છે પણ પરિણામે અત્યંત કડવી છે. ત્યાં દષ્ટાંતથી સમજાવે છે કે કિંપાક (વૃક્ષ વિશેષ)નાં પાકેલાં ફળનું ભોજન શરૂઆતમાં મધુર લાગે છે અને અંતે પ્રાણનો નાશ કરે છે તેમ વિષયો પણ જાણો. અર્થાત્ વિષયભોગથી સુખની આશા રાખવી એ વ્યર્થ છે. ૧૭

જેની વિષયમાં પ્રબળતા, તેની સર્વ ગુણોમાં નિર્બળતા.

तावन्नरो भवति तत्त्वविदस्तदोषो,
मानी मनोरमगुणो मननीयवाक्यः ॥
शूरः समस्तजनतामहितः कुलीनो,
यावद्धृषीकविषयेषु न सक्तिमेति ॥ १८ ॥ (सु. र. सं.)

જ્યાંસુધી મનુષ્ય ઇંદ્રિયોના વિષયો (સંસારી ખોટા સુખ) માં આ-સક્તિને પામ્યો નથી; ત્યાં સુધી તત્ત્વજ્ઞાતા, દોષરહિત, માની, સારોગુણવાળો મનન કરવાયોગ્ય વચનોવાળો, શૂરવીર, સર્વ મનુષ્યોએ સેવવા યોગ્ય અને કુલીન ગણાય છે. ૧૮

રાજા પરાણે રાંક બને, એ આશ્ચર્ય.

मर्त्यं हृषीकविषया यदमी त्यजन्ति,
नाश्चर्यमेतदिह किञ्चिदनित्यतातः ।
एतत्तु चित्रमनिशं यदमीषु मूढो,
मुक्तोऽपि मुञ्चति मतिं न विवेकशून्यः ॥ १९ ॥ (सु. र. सं.)

અનિત્યતાથી આ ઇંદ્રિયોના વિષયો મનુષ્યને છોડી દેછે એ જરાપણ આ-[શ્ચર્ય] નથી; પણ મુક્ત (મહાત્મા) પુરુષ વિવેક છોડીને મૂઢ બનીને આ વિ-[ષયો]થી મતિ તજે નહિ એટલે વિષયસુખમાં મગ્ન રહે એ ખરેખર હમેશાં [આશ્ચર્ય] ઉપજાવે છે. ૧૯

વિષયની દેવોઉપર પણ સત્તા

आदित्यचन्द्रहरिशङ्करवासवाद्या',
शक्ता न जेतुमतिदु'खकराणि यानि ।
तानीन्द्रियाणि वलवन्ति सुदुर्जयानि,
ये निर्जयन्ति भुवने बलिनस्त एके ॥ २० ॥ (सु र सं.)

જે દુખકર ઇંદ્રિયોને જીતવાને સૂર્ય, ચદ્ર, હરિ, શકર અને ઇંદ્ર વગેરે દેવો પણ શક્તિવાળા નથી તે બળવાન અને ન જીતી શકાય એવી ઇંદ્રિયોને જેઓ જીતે છે તેઓજ આ જગતમા ખરા બળવાન છે ૨૦

ઉત્તમ સુખ મેળવવાનો મત્ર

सौख्य यदत्र विजितेन्द्रियशत्रुदर्पः,
प्राप्नोति पापरहित विगतान्तरायम् ।
स्वस्थ तदात्मकमनात्मधिया विलभ्य,
किं त'न्तविपयानलतप्तचित्त' ॥ २१ ॥ (सु. र सं.)

ઇંદ્રિયરૂપ શત્રુના દર્પને જીતી લેનાર પુરૂષ પોતાને વિષે સ્થિતિવાળુ, આત્મસ્વરૂપવાળુ, નિષ્પાપ અને નિર્વિઘ્ન જે સુખ પામે છે તે સુખ શુ જેનો છેડાજ નથી આવતો એવા વિષયરૂપ અગ્નિથી તપેલા ચિત્તવાળો પુરૂષ પોતાની અનાત્મ બુદ્ધિવડે મેળવી શકે છે? નહિજ ૨૧

કિમતી મણિનો ત્યાગ કરી શખલા વિણવાની મૂર્ખતા.

नानाविधव्यसनधूलिविधूतिवात,
तत्त्व विविक्तमवगम्य जिनेशिनोक्तम् ।
यः सेवते विषयसौख्यमसौ विमुच्य,
हस्तेऽमृत पिबति रौद्रविप निहीन' ॥ २२ ॥ (सु र. सं)

અનેક પ્રકારના દુખરૂપી ધૂળને દૂર ઉડાવી દેવામા વાયુના જેવુ કામ કરનાર અને જિન ભગવાને કહેલા એવા પવિત્ર તત્ત્વને જાણીને જે પુરુષ વિષય સુખને ભોગવે છે તે મૂઢ મનુષ્ય ખરેખર હાથમા રહેલ અમૃતનો ત્યાગ કરીને હળાહળ ઝેર પીએ છે ૨૨

જે વિષયાધીન, તે પરાધીન

दासत्वमेति वितनोति विहीनसेवा,
धर्म धुनाति विदधाति विनिन्द्यकर्म ।
रेफश्चिनोति कुरुतेऽनिविन्पवृत्तेप,
किं वा हृपीस्ववशात्मतनुते न मर्त्य' ॥ २३ ॥ (सु र सं)

ઇંદ્રિયાધીન મનુષ્ય શું શું કરતો નથી (અર્થાત્ નહિ કરવાનું સર્વ કરે છે) કારણુ કે દાસ થાય છે, અધમની સેવા કરે છે, ધર્મ ગુમાવે છે, અતિ નિંદ્યકર્મ કરે છે, પાપ એકઠું કરે છે, અને બેડોળ રૂપ ધારણુ કરે છે. ૨૩

વિષયો ભોગવવાથી કદી તૃપ્તિ થતીજ નથી.

अब्धिर्न तृप्यति यथा सरितां सहस्रै-
र्नोचेन्धनैरिव शिखी बहुधोपनीतैः ।
जीवः समस्तविषयैरपि तद्वदेव,
सञ्चित्य चारुधिषणस्त्यजतीन्द्रियार्थान् ॥२४॥ (सु. र. सं.)

જેમ હજારો નદીથી સમુદ્ર તૃપ્તિ પામતો નથી અને જેમ વારંવાર અનેક લાકડાં અગ્નિમાં નાખવાથી અગ્નિ શાંત થતો નથી; તેમજ જીવ પુષ્કળ સંસારી વિષયો સેવવાથી શાંત થતો નથી. તેથી ઉત્તમ બુદ્ધિવાળો ભવ્યજીવ સારી રીતે વિચારીને ઇંદ્રિયોના વિષયને (સાંસારિક સુખને) ત્યજે છે. ૨૪

દેખાવમાં સાકર પણ અનુભવે ફટકડી.

आपातमात्ररमणीयमतृप्तिहेतुं,
किंपाकपाकफलतुल्यमथो विपाके ।
नो शाश्वतं प्रचुरदोषकरं विदित्वा,
पञ्चेन्द्रियार्थसुखमर्थधियस्त्यजन्ति ॥ २५ ॥ (सु. र. सं.)

જેમ પાક વખતે કિંપાક વૃક્ષનાં ફળ ખાવામાં મધુર અને પરિણામે ઝેર છે; તેમ ઇંદ્રિઓનું સુખ ભોગવતી વખતે કેવળ મનોહર, પણ અંતે અતૃપ્તિના હેતુભૂત અને તે પણ અશાશ્વત, હમેશાં પુષ્કળ દોષોથી ભરપૂર છે. એમ જાણીને પણ વિષયીપુરુષો તજતા નથી. આત્મસાધનમાં નિશ્ચયવાળા પુરુષો પંચેન્દ્રિયના વિષયોને ત્યજે છે. ૨૫

અજિતેંદ્રિય પુરુષના ગુણોની નિષ્ફળતા

विद्या दया द्युतिरनुद्धतता तितिक्षा,
सत्यं तपो नियमनं विनयो विवेकः ।
सर्वे भवन्ति विषयेषु रतस्य मोघा,
मत्वेति चारुमतिरेति न तद्वशित्वम् ॥ २६ ॥ (सु. र. सं.)

વિદ્યા, દયા, શોભા, સરલતા, સહનશીલતા, સત્ય, તપશ્ચર્યા, નિયમ (પચ્ચખાણુ-પ્રતિજ્ઞાવાળું વ્રત), વિનય અને વિવેક આ સર્વે જો કે ખરેખર હિ-

તકર ગુણો છે પરંતુ વિષયાસક્ત પુરૂષને તેનું કંઈ ફળ મળતું નથી એમ જાણી મતિમાન પુરુષો તેને વશ થતા નથી ૨૬

સંસારી વાસનાની પ્રબળતાથી પાપમાં પ્રવૃત્તિ

लोकार्चितं गुरुजनम् पितरं सवित्रीम्
बन्धु सनाभिमबला सुहृदं स्वसारम् ।
भृत्यं प्रभु तनयमन्यजन च मर्त्यो
नो मन्यते विषयवैरिवश' कदाचित् ॥ २७ ॥ (सु. र. सं)

વિષયોરૂપ શત્રુને વશ થયેલો પુરૂષ લોકપૂજ્ય ગુરૂઓને, પિતાને, માતાને, બંધુને, કુટુંબીને, પોતાની સ્ત્રીને, મિત્રને, બેહેનને, નોકરને, ઇષ્ટદેવને, પુત્રને અને બીજા કોઇપણ માણસોને માનતો નથી અર્થાત્ તેઓના તરફ જેવા પ્રકારનું વર્ત્તન રાખવું વાજબી ગણાય તેવા પ્રકારનું વર્ત્તન બિલકુલ રાખી શકતો નથી ૨૭

વિષયાંધ મનુષ્ય નીચામાં નીચું કૃત્ય પણ કરે છે

लोकार्चितोऽपि कुलजोऽपि बहुश्रुतोऽपि,
धर्मस्थितोऽपि विरतोऽपि शमान्वितोऽपि ।
अक्षार्थपन्नगविपाकुलितो मनुष्य-
स्तन्नास्ति कर्म कुरुते न यदत्र निन्द्यम् ॥ २८ ॥ (सु र सं)

લોકોમાં પૂજ્યભાવને પામેલ, કુલીન, બહુશ્રુત, ધર્મનિષ્ઠ, વૈરાગ્યને પામેલ, અને સમતાવાળો હોય તોપણ જે મનુષ્ય વિષયરૂપી સર્પના વિષથી વ્યાકુળ બન્યો (મનમાં જો સંસારવાસના ઉત્પન્ન થઇ) તો પછી આ સંસારમાં એવું કોઈ નિંદ્યકર્મ નથી કે જે તે મનુષ્ય ન કરે અર્થાત વિષયાસક્તિને લીધે ગમે તેવું નિંદ્યકર્મ પણ કરે છે ૨૮

ઇન્દ્રિયપરાજયથી થતા ફાયદા

येनेन्द्रियाणि विजितान्यतिदुर्द्धराणि,
तस्याविभूतिरिह नास्ति कुतोऽपि लोके ।
श्लाघ्य च जीवितमनर्थविमुक्तमुक्त,
पुंसो विविक्तमतिपूजिततत्त्ववेत्तै' ॥ २९ ॥ (सु. र सं.)

જેણે અતિ સંકટવાળી ઇદ્રિયો જીતી છે તેનું અકલ્યાણ આ જગતમાં

ક્યાંય નથી, ત્યારે પરલોકમાં તો ક્યાંથીજ થાય ? તથા તે પુરુષનું જીવતર વૈરાગ્ય બુદ્ધિવડે માન રાખવા જેવા તત્ત્વજ્ઞાની પુરુષોએ અનર્થ રહિત તથા વખાણુવાયોગ્ય કહેલું છે. ૨૯

મોહ વારી શકાય તેમ નથી.

शिखरिणीवृत्त. (३०–३२)

अजानन् माहात्म्यं पततु शलभो दीपदहने
स मीनोऽप्यज्ञानाद्बिडिशयुतमश्नातु पिशितम्।
विजानन्तोऽप्येते वयमिह विपज्जालजटिला-
न्न मुञ्चामः कामानहह गहनो मोहमहिमा ॥ ३० ॥ (भ. श.)

(અગ્નિના) માહાત્મ્યથી અજ્ઞાન પતંગ, તીવ્ર અગ્નિમાં પડે છે; મત્સ્ય પણ અજ્ઞાનથી જ માંસવાળી આંકડી ગળે છે; પરંતુ આપણે તો આ સઘળું જાણવા છતાં પણ સંસારના, વિપત્તિથી આવૃત વિષયોને છોડી શકતા નથી. અરેરે, એ મોહમહિમા શું ઓછો ગહન છે ? ૩૦

વિષયાસક્તિથી થતી વિપરીત બુદ્ધિ.

तृषा शुष्यत्यास्ये पिबति सलिलं स्वादु सुरभि
क्षुधार्तः सन् शालीन् कवलयति शाकादिवलितान्।
प्रदीप्ते रागाग्नौ सुदृढतरमाश्लिष्यति वधूं
प्रतीकारो व्याधेः सुखमिति विपर्यस्यति जनः ॥ ३१ ॥ (भ. श.)

મનુષ્ય, તૃષાથી મુખ સૂકાતું હોય ત્યારે મધુર અને સુગંધી જળનું પાન કરે છે, ભૂખ લાગે ત્યારે શાકવગેરે સહિત ભાતનું ભોજન કરે છે અને સ્નેહરૂપી અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય ત્યારે વધૂને આલિંગન કરે છે, એવી રીતે વ્યાધિના ઉપાયને 'આ સુખ છે' એમ (મનુષ્યો) વિપરીત માને છે. ૩૧

મદનની વિટમ્બના.

कृशः काणः खञ्जः श्रवणरहितः पुच्छविकलो
व्रणी पूयक्लिन्नक्रिमिकुलशतैराद्वततनुः।
क्षुधा क्षामो जीर्णः पिठरककपालार्पितगलः
शुनीमन्वेति श्वा हतमपि च हन्त्येव मदनः ॥ ३२ ॥ (भ. श.)

સુકાઈ ગયેલો, કાણો, લંગડો, બુચો, બાંડો, પરુવહેતાંવ્રણવાળો, હજારોગમે કીડાઓથી છવાઈ ગયેલા શરીરવાળો, ભૂખથીદુર્બળથઈગયેલો, જીર્ણ અને જેને ગળે કચ-

રાની હાડીનો કાઠલો ભરાઈ રહેલો છે એવો કુતરો પણ વિકળની માફક કુતરી પાછળ ભમ્યા કરે છે, ત્યારે ખરેખર મદન, મરેલાને પણ મારે જ છે ૩૨

વિષયાસક્ત પ્રાણીની લોલુપતા તથા નિર્લજ્જતા

हरिणी.

कृमिकुलचित लालाक्लिन्न विगन्धि जुगुप्सित,
निरुपमरसप्रीत्या खादन् खरास्थि निरामिषम्।
सुरपतिमपि श्वा पार्श्वस्थ विलोक्य न शङ्कते,
न हि गणयति क्षुद्रो जन्तुः परिग्रहफल्गुताम् ॥ ३३ ॥ (भ वै श)

જીવડાના સમૂહથી વ્યાપ્ત, લાળથી ભીનું, પુષ્કળ દુર્ગંધવાળુ, જેને જોવાથી અણગમો થાય એવુ તથા માંસરહિત એવુ જે ગધેડાનું હાડકુ છે, તેને અતિ સ્વાદથી પ્રીતિવડે ખાતો કુતરો પાસે ઉભેલ ઇંદ્રને પણ જોઇને શરમાતો નથી, કારણ કે અધમ પ્રાણી પોતે સ્વીકારેલ વસ્તુની હલકાઈ ગણતો નથી ૩૩

ઇંદ્રિય સમૂહની પ્રબળતા

शार्दूलविक्रीडित.

आत्मान कुपथेन निर्गमयितु य' शूकलाश्वायते,
कृत्याकृत्यविवेकजीवितहतौ य' कृष्णसर्पायते ।
यः पुण्यद्रुमखण्डखण्डनविधौ स्फूर्जत्कुठारायते,
त लुप्तव्रतमुद्रमिन्द्रियगण जित्वाशुभयुर्भव ॥ ३४ ॥ (सि प्र)

વ્રતમુદ્રાનો લોપ કરનાર તે ઇંદ્રિય સમૂહને જીતીને તુ કલ્યાણ પામવાનો અધિકારી થા કે જે ઇંદ્રિય સમૂહ જીવાત્માને ખરાબ રસ્તે ખેંચી જવામા તોફાની ઘોડાના જેવુ કામ કરનાર છે, કર્ત્તવ્ય તથા અકર્ત્તવ્યના વિવેકનુ જીવિત હણવામા કાળા સર્પના જેવો છે અને પુણ્યોરૂપ વૃક્ષસમૂહને કાપવામા મજેલા કુહાડાજેવો છે તે વ્રતમુદ્રાનો લોપ કરનારા ઇંદ્રિયસમૂહને જીતીને તું કલ્યાણ પામવાના અધિકારી-સુખી થા (તે વગર સુખીથવાય તેવું નથી) ૩૪

ઇંદ્રિયવશવર્તિની મૂર્ખતા

ते धत्तूरतरु वपति भवने प्रोन्मूल्य कल्पद्रुमम्,
चिन्तारत्नमपास्य काचशकल स्वीकुर्वते ते जडा' ।
विक्रीय द्विरदगिरींद्रसदृश क्रीणति ते रासभ,
ये लब्ध परिहृत्य धर्ममधमा धावति भोगाशया ॥३५॥ (सि. प्र)

જે મૂર્ખ પુરૂષો પ્રાપ્ત થયેલા ધર્મને ત્યજીને વિષય વાંછનાને અર્થે દોડી રહ્યા છે તે મૂઢો પોતાના ઘર આગળ ઉત્પન્ન થયેલા કલ્પવૃક્ષને કાઢી નાંખીને ધંતુરાના વૃક્ષને વાવે છે. અને ચિંતામણીનો ત્યાગ કરીને કાચના કટકાને સ્વીકારે છે તથા પર્વત જેવા ઉંચા હાથીને વેચીને ગધેડાને ખરીદે છે. ૩૫

વિષય એ સુખના નહિ પણ કેવળ દુઃખનાજ કારણરૂપ છે.

तत्तत्कारकपारतन्त्र्यमचिरान्नाशः सतृष्णान्वयै-
स्तैरेभिर्निरुपाधिसंयमभृतो बाधानिदानैः परैः।
शर्मभ्यः स्पृहयन्ति हन्त विषयानाश्रित्य यद्देहिन-
स्तत्क्रुध्यत्फणिनायकाग्रदशनैः कण्डूविनोदः स्फुटम् ॥३६॥ (कस्यापि.)

શાંત સંયમને ધારણ કરનારાને વિઘ્નરૂપ એવા જે ઉત્કટ તૃષ્ણાયુક્ત વિષયોથી કારણ (ઇંદ્રિય પ્રેરક પુરૂષ) ને પરાધીનપણું હોય છે, એટલુંજ નહિ પણ ટુંક વખતમાં તેનો નાશ થઈ જાય છે એટલે પ્રભુથી વિમુખ અને કુપથગામી બને છે. તેથી ખેદથી કહેવું પડે છે કે જે મનુષ્યો ઇંદ્રિયોનો આશ્રય લઇ સુખ ઇચ્છે છે તે તો કેવળ ફુંફવાડા નાખતા સર્પરાજના દાંતના અગ્ર ભાગ ઉપર ખરજ મટાડવાનો ઊપાય કરે છે એ સુસ્પષ્ટ છે અર્થાત્ સર્પના દાંતસાથે હાથની ખરજ મટાડવી દુર્લભ છે, કારણ કે તે સર્પ તરતજ કરડે છે ને તેથી મનુષ્ય અવશ્ય મરણ પામે છે તેમ સંસારી વિષયોથી જે સુખ ઇચ્છવું તે કેવળ આત્મદશાથી વિમુખ કરનારૂં છે. એટલે ઇંદ્રિય સંબંધિ વિષય-સુખ તે ખરૂં સુખ નથી. ૩૬

જેમ ઝેર મિશ્રિત દૂધ તે દૂધ નથી, તેમ ભયવાળુ સુખ તે સુખ નથી.

आनन्दाय न कस्य मन्मथकथा कस्य प्रिया न प्रियाः
लक्ष्मीः कस्य न वल्लभा मनसि नो कस्याङ्गजः क्रीडति।
ताम्बूलं न सुखाय कस्य न मतं कस्यान्नशीतोदकं,
सर्वाशाद्रुमकर्त्तनैकपरशुर्मृत्युर्न चेत्स्याज्जने ॥ ३७ ॥ (का. स. गु.)

સર્વ આશારૂપી વૃક્ષને કાપવામાં તત્પર કુહાડારૂપી મૃત્યુ જો મનુષ્યને પ્રાપ્ત ન થતું હોત તો શૃંગારી કથા કોને આનંદ આપતી નથી? પ્રિયાઓ કોને પ્રિય નથી? લક્ષ્મી કોને વહાલી નથી? પુત્ર મનમાં કોને આનંદ આપતો નથી? તાંબૂલ કોને સુખ આપતું નથી? અન્ન તથા શીતળ પાણી કોને ગોઠતું નથી? પણ જ્યાં મૃત્યુ તૈયાર ઉભેલ છે ત્યાં એમાનું કાંઇપણ સુખરૂપ નથીજ થતું. ૩૭

મધુબિંદુનુ દૃષ્ટાંત

कश्चित्काननकुञ्जरस्य भयतो नष्टः कुनेरालयः,
शाखामुग्रहण चकार फणिन कूपेत्वयोदृष्टवान् ।
वृक्षो वारणकम्पितोऽथ मधुनो विन्दूनितो छेढि स
लुब्धश्चामरशङ्कितोऽपि न ययौ ससारसक्तो यथा॥३८॥ (जै. र)

કોઇ પુરૂષ વનમા ગયો ત્યા એક હાથીને જોઈ તે ભય પામ્યો એટલે કૂવાઉપર વડલાની વડવાઈ લટકતી હતી તે ગ્રહણ કરી કૂવામા ટીંગાઇ રહ્યો કૂવામા નીચુ જોવા લાગ્યો તો ચાર મોટા સર્પ (અજગર) આટા મારતા જોયા અને ઉપર જોયુ તો પોતે જે વડવાઈ ઝાલી રાખી છે તેને એક ધોળો તથા કાળો એમ બે ઉંદર કાપી રહ્યા છે તથા જે વડવાઈ ઝાલી છે તે વડવાઈ વાળી ડાળી ઉપર એક મધપુડો રહેલો છે. ત્યારબાદ હાથી આવીને વડને હલાવા લાગ્યો એટલે મક્ષિકાઓ ઉડી અને પેલા લટકતા પુરુષને કરડવા લાગી તેમજ મધપુડો ફૂટ્યો એટલે મધના બિંદુઓ માથા ઉપરથી થઇને હોઠ ઉપર આવ્યા તે જીભથી ચાટયા તેથી મારી મીઠાશ આવી વારવાર પડતા મધ બિંદુઓને ચાટવા લાગ્યો તે વખતે આકાશચારી કોઈ એક વિદ્યાધરે તે કૂવામા લટકતા પુરુષને કીધુ કે હે ભાઈ! હુ તુંને વિમાનમા બેસાડી મારી સાથે લઇ જાઉં અને આ દુખમાથી છોડાવુ માટે મારી સાથે સાથે ચાલ આવા શબ્દો વિદ્યાધરના સાભળ્યા છતા મધમા મોહિત થવાથી તે વિદ્યાધરને તેણે ના પાડી * ૩૮

*ઉપનય—સસારીજીવરૂપ પુરુષ ચૌદરાજલોકરૂપી વનમાં ભમતાં કાળરૂપ હાથીને ભાળીને સસારરૂપ કૂવામા આયુષ્કર્મની પ્રકૃતિરૂપ વડવૃક્ષની ડાળને પકડીને રહ્યો છે તે કૂવામાં ચારગતિરૂપ મોટા ચાર અજગર (સર્પ) ડાચુ ફાડીને રહ્યા છે પકડેલી ડાળને પણ દિવસ અને રાત્રિરૂપી ધોળો અને કાળો ઉંદર કાપી રહ્યા છે વળી તે આયુષ્યરૂપ વડવૃક્ષને કાળરૂપી હાથી ઉખેડવા લાગ્યો છે તે વૃક્ષની ડાળઉપર પાચે ઈંદ્રિયોના વિષયરૂપ મધપૂડામાથી તેના ભાગીદાર સ્વજન કુટુંબરૂપ મક્ષિકાઓ અનેક પ્રકારની ઉપાધિરૂપ ચટકા ભરે છે તથાપિ વિષયરૂપ બિંદુના સ્વાદમાં તે સસારીજીવ એવો લબચાયો છે કે તેને સંત મહાત્મારૂપ વિદ્યાધર પુરુષ ધર્મરૂપી વિમાનમાં બેસાડી સ્વર્ગ વા અપવર્ગરૂપી મેહેલમાં લઇજવાને દયાભાવથી કહી રહ્યા છે તોપણ વિષયરૂપ મધપુડામાંથી પડતા બિંદુનો સ્વાદ તે જીવ છોડી શકતો નથી અને ધર્મરૂપ વિમાનમાં બેસી શકતો નથી તેને તે સ્વાદમાં કાળરૂપ હાથી આયુષ્યરૂપ વડવૃક્ષને ઉપાડી નાખશે ત્યારે સસારીજીવ ચારગતિરૂપ જે અજગરો છે તેમાંથી એકના મુખમાં પડી રીબાશે આવી રીતે આ જીવને અનતકાળ થયાં તેથી તેવાં ને તેવાં અનત મરણ પણ થયાં છે તોપણ તે બિંદુનો સ્વાદ હજી સુધી છોડી શકતો નથી તે આશ્ચર્ય છે ૩૮

*ઇંદ્રિયાધિન ઉપર સત્યકીની કથા.

૧ ભરતક્ષેત્રમાં વિશાલાનગરમાં ચેડા નામે રાજા રાજ્ય કરતા હતા. તે પરમ જૈનધર્મી હતા, તેમને સાતપુત્રીઓમાં સુજ્યેષ્ઠા તથા ચેલણા એવે નામે બે પુત્રીઓ હતી. તેને માંહોમાંહે ઘણો સ્નેહ હતો. જેમ કે શયન, ભોજન, સ્નાન, દાન સર્વ એકઠાં કરે. તે ગામમાં કોઈ પરિવ્રાજિકા આવીને પોતાના શૌચમૂલ ધર્મનાં વખાણ કરતી હતી. એકદા તે પરિવ્રાજિકા કન્યાના અંતઃપુરમાં ગઈ. ત્યાં તેને સુજ્યેષ્ઠાએ વાદ કરી જીતી નિર્ભંછીને કાહાડી મૂકી, તે વખતે પરિવ્રાજિકાએ રોષ કરીને એવો નિશ્ચય કર્યો કે એ બાલિકાને હું મ્હોટા સંકટમાં નાખું! જેથી મહારૂં વૈર વળી આવે. એમ ચિંતવી પછી સુજ્યેષ્ઠાનું રૂપ પાટીયાંમાંહે તાદૃશ ચિતરાવ્યું. તે રૂપ શ્રેણિક રાજાને જઈ દેખાડયું. તે જોઈ શ્રેણિક રાજાએ કામવિહ્વલ થઇને ચેડારાજા ઉપર દૂત મોકલી કન્યાની માગણી કરાવી, પણ ચેડારાજાએ માગણી સ્વીકારી નહિ.

ત્યારે અભયકુમાર પોતે શ્રેણિકરાજાનું તાદૃશરૂપ પટ્ટઉપર ચિત્રાવી તે લઈ વિશાલા નગરીમાં આવીને અંતઃપુરની પાસે સુગંધી વસ્તુની દુકાન માંડી બેઠા. જ્યારે અંતઃપુરમાંથી સુજ્યેષ્ઠાની દાસી સુગંધી વસ્તુ લેવા આવે, ત્યારે તેને બહુમૂલી વસ્તુ અલ્પમૂલ્યે આપે. અને તે દાસીને શ્રેણિક રાજાનું રૂપ પણ દેખાડે. દાસીએ રૂપને વખાણતાં સુજ્યેષ્ઠાની આગલ વાત કરી અને તે રૂપ મંગાવી સુજ્યેષ્ઠાને દેખાડયું. તે જોઈ મોહ પામીને એકાંતે શ્રેણિક રાજા ઉપર તે રાગિણી થઇ. તે વાત અભયકુમારે જાણીને એક સુરંગ ખોદાવી તે માંહેથી શ્રેણિકને તેડાવ્યો, તેની આગલ સુજ્યેષ્ઠા પણ આવી. પછી એટલામાં સુજ્યેષ્ઠા આભરણ લેવા પાછી ગઇ, એટલામાં સુજ્યેષ્ઠાને જોવા સારૂ ચેલણા તે સુરંગમાં આવીને રાજા શ્રેણિક આગલ ઉભી રહી. રાજા તેનેજ સુજ્યેષ્ઠા જાણી તત્કાલ ઘોડાઉપર ચડાવીને ચાલતો થયો.

પાછળથી સુજ્યેષ્ઠા પણ આભરણનો કરંડીયો લઈ સુરંગમાં આવી, શ્રેણિક રાજાને જોવા લાગી પણ રાજાને ચેલણા સહિત દીઠો નહિ, તેવારે પોકાર કર્યો, તે ચેડારાજાએ સાંભળ્યો, અને તે મદદ કરવા દોડયો. તેને સુરગમાંહે શ્રેણિકરાજાએ આવતો દીઠો, તે વખતે સુલસાના બત્રીશ પુત્ર આવી ઉભા રહ્યા. રાજા શ્રેણિક ચેલણાને લઇ નીકળી ગયો. ચેડારાજાએ એક બાણ માર્યું તે વાગવાથી પુત્ર પડી ગયા. સમુદાયકર્મ લાગ્યું. પછી સુજ્યેષ્ઠાએ વિચાર્યું જે મેં

*સિંદૂરપ્રકર ટીકા.

દેશક મહાત્માતરીકે વક્તાપણું બતાવી શકે છે, તેઓ પ્રતિ કહીશ કે, તમે બોલવામા જે શૌર્ય બતાવો છો- તેથી દશમે ભાગે પણ ચાલવામા શૌર્ય દર્શાવો તો જરૂર થોડાક માસોમા પ્રભુપદ પ્રાપ્ત કરવાને ત્હમને જરા પણ વાર લાગે તેમ નથી જ્યારે ત્હેવો પ્રયત્ન આદરવાને આપણે બધા સશક્ત થઈશુ ત્હ્યારે એક સાહેબે કહેલુ "હિન્દુસ્થાનના સેકડે પચાણું ટકા માણસો એવા છે કે તેઓ બોલી જાણે છે તેવુ ચાલી જાણતા નથી" એ વાક્ય ખોટુ પાડવાને આપણને જરાપણ વાર લાગવાની નથી કારણકે કાળા માથાનું માનવી શુ ન કરી શકે! તે કહેવાયજ નાહિ

અખુટ દ્રવ્યથી ભરપૂર ભોયરૂ હોય પણ તેપર અત્યત વજનયુક્ત શિલા ઢાંકેલી હોય ને તે ભોયરાની કોઇને ખબર ન હોય તો તેમા અગણિત દ્રવ્ય હોવા છતા તેના અજ્ઞજનોને તે કશા કામનું નથો, ત્હેવી રીતે પ્રત્યેક મનુષ્યનું આન્તર મન એ અખુટ જ્ઞાનનો ભડાર છે, પણ ચળિત બાહ્ય મનની સત્તા નીચે આ ભડાર સદાકાળ ઢકાયલો રહે છે જ્યહારે આમજ છે તો જ્યહાસુધી બાહ્યમનને કબજે કરવા પ્રયત્ન કીધો નથી ત્હાસુધી આન્તર મનના અખુટ જ્ઞાનનો ભડાર સ્વાનુભવમા લેઈ શકાય તેમ નથી કારણ કે જે ગૃહમા સ્ત્રી પુરૂષ એકજ સ્વભાવના હોતા નથી તેઓ સુખી જીદગી ગુજારી શકતા નથી, ત્હેવીજ રીતે બાહ્ય મને અચળનો હોદ્દો ધારણ કીધો નથી ત્હા સુધી આન્તર મનને ત્હેવુ થવાને વારજ લાગવાની! કારણ કે શિક્ષક પોતે જ્ઞાતા હોય તોજ પોતાના વિદ્યાર્થીઓને ત્હેવા બનાવી શકે છે પણ અજ્ઞ શિક્ષકો પોતાના શિષ્યોને ત્હેવા બનાવી શકતા નથી

જ્યહારે બાહ્યમન અને આન્તરમન બન્ને એકજ પ્રકારના કાર્યો કરવા શક્તિવાન થાય છે, ત્યહારે સપૂર્ણ દૈવીબળ પ્રાપ્ત થયા શિવાય રહેતું નથી પ્રત્યેક કાર્યારભ બાહ્યમનના વિચાર કર્યાશિવાય થતો નથી. જ્યારે બાહ્યમન વિચારવડે કાર્યારભ કરે છે, ત્યહારે આન્તરમન ત્હેને પુષ્ટિ આપી કાર્ય ફળનો ભવિષ્ય હેવાલ નક્કી કરે છે

જ્યહારે વિચાર ઉત્પન્ન કરવાનું અને તેનું ભવિષ્ય ફળ નક્કી કરવાનુ એમ બન્ને કાર્ય આન્તર મનજ કર્યા કરે છે, અને બાહ્યમન સ્વસ્થપણે બેસી રહે છે ત્યહારે ગાડાઈના ચિન્હો જણાય છે

બાહ્યમનના વિચારોને પુષ્ટિ આપવામાટે પ્રત્યેક મનુષ્યને આતરમન છે, પણ જ્યાસુધી તેને સલાહ પૂછવાનું ભૂલી જવામા આવે છે, ત્યાસુધી ભૂલનારને પોતાનેજ શોષવું પડે છે

ઘણા વિદ્વાનો પોતે જાણવાઉપરાત જે અમૂલ્ય લખાણ આપણી સમક્ષ

હાલ મૂકી ગયા છે, તે પણ તે'મના આન્તર મનની ઉમદા સલાહવડેજ લખી શકયા હતા.

मन एव मनुष्याणां कारणं सुखदुःखयोः ॥

ઘણીક બાબતે સિદ્ધ થઈ ચુકયું છે કેઃ—મનનો તનસાથે ગાઢો સંબંધ છે; તે એટલેસુધી કે મન જેવા વિચારો કરે છે, તેવાજ ફેરફારો શરીરમાં થયા કરે છે. તેનો પુરાવો આપવાને નીચેનું લખાણુ તે એ કે ત્હમે સદાકાળ તન્દુરસ્ત જીંદગી ગુજારવા વિચાર ધરાવતા હોવ તો કદીપણુ રોગી વિચારોને ત્હમારા આન્તરમન ઉપર સ્વામિત્વથી સ્વચ્છંદીપણે વર્ત્તવા દેશો નહિ; પણ પ્રતિદિન આરોગ્યતુંજ ભાન કરાવતા વિચારોનું ચિંત્વન ર્ક્યા કરજો.

જે મને નક્કી કર્યું કે અમુક દરદઉપર અમુક વૈદ યા ડૉકટરની અમુકજ દવા ફાયદો કરશે તો તેજ દવા ગ્રાહ્ય કરે તોજ તે દર્દથી વિમુક્ત થવાનો. પણ જો તે શિવાય હજારો વૈદરાજોની ખરી જડી બુટ્ટીઓ દર્દને નિર્મૂળ કરવાંને વાપરો તો તે અશક્તજ જાણવી.

દિવસે ઉદ્ભવેલા વિષયી વિચારોનો કંઇક ભાગ સ્મરણુમાં રહી તેની અસર આન્તર મન ઉપર થઈ રાત્રે આબેહુબ ચિતારરૂપી સ્વપ્ન આવે છે. ને વીર્યસ્રાવ નિપજે છે. માટે દિનપ્રતિદિન વિષયી વૃત્તિઓથી અલગ રહેશો તો કદી વિર્યસ્રાવની ઉપાધિ વેઠવી પડશે નહિ.

વાંચક! બાહ્યમન અને આન્તર મન ઉપર સત્તાધીશ થઈ ત્હમારા સફ્ફાર્ઇના રસ્તા ત્હમારા હાથે ખોળો એટલું કહી આ લેખને પૂર્ણાહુતિ આપીશું. અસ્તુ!

(બાહ્યમનનું તોફાન)

*ખરેખર એ મન એકાદ ન્હાના અજ્ઞાન બાળક જેવુંજ છે. ન્હાનું, તોફાની છોકરૂં જેમ રડીને એક રમકડું લેછે, તરતજ તેને મૂકી દઈ બીજું ઉપાડે છે, પળમાં તેની પણ એજ દશા કરીને ત્રીજાની ઇચ્છા કરે છે! દૂધ અને ભાત એકઠા કરે છે, એકઠા થયા પછી તેને જૂદા કરી દેવાની હઠ લેછે! પોતાને હાથેજ એકાદ રમકડું ભાંગી—ફોડી તેના કકડા કર્યાપછી તેનેજ પાછું સાજું કરી દેવાનું અનિવાર્ય તોફાન મચાવે છે; સમજાવ્યું સમજતું નથી; બીજું એવું રમકડું લાવી આપતાં પણ શાંત થતું નથી, બસ, એને તો પેલું ભાંગેલુંજ સાજુ કરવું છે! મનની પણ એજ દશા છે. તે એક વસ્તુ છોડી બીજીને ઉપાડે છે, બીજી હજી હાથમાં નથી આવી ત્યાં તો ત્રીજીપર વૃત્તિ દોડાવે છે! એક ફેંકે છે, બીજું ફોડે છે, અને એવી મનમાની ભાંગફોડ કર્યા પછી તેને માટે પશ્ચાત્તાપ કરતું માથાં પીટે છે.

* જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સ હેરલ્ડ.

"એ મેળવ્યા પછી તેનું કેવા યત્નથી રક્ષણ કરીશ, કેવા કેવા આનંદથી તેનો ઉપભોગ કરીશ, જે વિના એક ઘડી પણ જીવાતુ નથી, તેને કેવા જીવના જોખમે જાળવી રાખીશ, અરે! એક પળ પણ વિખુટી પડવા નહિ દઉં, આટલો સમય તો તેના અભાવે ચાલ્યું કેમ હશે એ એક આશ્ચર્ય છે! મળ્યા પછી મરતા પણ જૂદી નહિ કરૂ" આની આવી અનેક વિચારમાળામા અટવાતું એજ મન મહાપરિશ્રમે અને મહાન્ ભોગે એ હૃદયસ્થ વસ્તુને પ્રાપ્ત કર્યા પછી કિંચિત્ કાળમાજ તેનાથી ધરાઈ રહે છે એકવાર મળી એટલે થોડાજ સમયમા તે અતિ સામાન્ય તુચ્છ જેવીજ તેને જણાય છે, એ કેટલુ બધુ આશ્ચર્ય? હથિયારના ઉતરી ગયેલા પાણીની પેઠે, પાણીના વહી ગએલા રેલાની પેઠે, પ્રાણીના પ્રાણ જવા પછી પડી રહેલા મૃતશરીરની પેઠે, એ વસ્તુ હાથમા આવતાજ પ્રાપ્તિની પ્રબળ ઈચ્છામાથી આતુરતાનું પાણી ઉડી જતા, પ્રાપ્ત વસ્તુનો મોહ-આદર-ત્હેની કિંમત અને એ સર્વનુ કુતૂહલ શાન્ત થાય છે! મોહ ઉતરી જતા કિંમત ઘટી જાય છે! દૂરથી હીરાકણી જેવી કિંમતી જણાતી વસ્તુ ઢરગત થતા કાચના કટકાજેવી કોડીની થઈ પડે છે! એટલુજ નહિ પણ સર્વ પ્રતિજ્ઞાઓને પાણીમા પલાળતી માનસિક ચચળતાના એ મહાયત્ને મેળવેલી વસ્તુને પણ એવીજ રીતે આગળ એકઠી કરેલી અને પાછળથી નકામી ઠેરવેલી બીજી ખૂણે પડેલી નિર્માલ્ય વસ્તુઓમા ભેળવી દેઠે! તેને એકાદ અધારા ખૂણામા ધકેલી દેછે, જ્યા પાછુ ત્હેનું સ્મરણ કરવાનો અવકાશ પણ ઓછો હોય છે! એ અમૂલ્ય વસ્તુની આવી ગતિ થતાજ પળવારમા કોઈ બીજી વસ્તુને માટે એવોજ બળવાન આતુર મોહ જાગૃત થાય છે! એકને મૂકીને તુરત ત્યાથી ઉતરેલી મનની નજર બીજી નવી વાત ઉપર દોડે છે! હાયરે મન! આ પ્રમાણે અનત બ્રહ્માડની કેટલી બધી અનત વસ્તુઓઉપર નજર દોડાવી?! કટલી બધી મેળવી અને ફેકી દીધી?! તોપણ તને કદિ તૃપ્તિ મળીજ નહિ! મનના પ્રેરેલા આવા નાશકારક મોહમાર્ગમા મરતા પડતો મનુષ્ય વારિને વૃથા વલોવી વલોવીને માનવજીવનનો અમૂલ્ય વખત ગુમાવી છે પરિણામશૂન્ય પુરૂષાર્થમાજ-નિષ્ફળ યત્નમાજ તેનું આખુ આયુષ્ય વહી જાય છે, અને જેને સુખ સમજીને પ્રાપ્ત કરવાના તરફડીયા મારે છે, તે તો મૃગજળની પેઠે, ભૂતના ભડકાની પેઠે દૂરનું દૂરજ નાસતું ફરે છે! જે વસ્તુને મેળવવા પોતાનો અમૂલ્ય અવતાર અર્પણ કરે છે, તેની માત્ર છાયાજ હાથમા આવે છે અને એ છાયામા ધુમાડાના બાચકા ભરતા ખાલીના ખાલી રહેલા હાથ ઉપર નજર કરતો-પશ્ચાત્તાપ કરતો-નિસાસા ભરતો છેલ્લા ડચકા સાથે આ જગતને છેલ્લી સલામ કરીને, "દાથી મુઠ આયે થે પસાર હાથ જયગે'

અમૂલ્ય વાક્યનાં સત્યને અનુભવમાં ઉતારીને, પસારેલી ખાલી હથેળી જગતને બતાવતો જાણે કહેતો હોય કે, 'ભાઇઓ! ચેતો, અને આ અમૂલ્ય જીવનનું જે માર્ગમાં સાર્થક થવાનું છે, તે ધર્મમાર્ગનું ગ્રહણ કરો. નહિ તો એક દિવસ તમને પણ આમ મારીજ પેઠે પશ્ચાત્તાપ કરી ખાલી હાથે પાછા વળવું પડશે! જગત્નાં નાશવંત–ક્ષણિક–ભાસમાત્ર સુખસાધનમાં તમારૂં કંઈ નહિં વળશે. એ સુખ, એ સંસાર અને ત્હેના સ્નેહસંબંધ નથી કોઇના થયા અને નહિ કોઇના થાય, માટે એ મોહજાળમાંથી છૂટાય એવા ઉપાય કરીને શ્રીપ્રભુનું શરણ સેવો, સ્વધર્મનું પાલન કરો, પરમાર્થમાં પ્રાણાર્પણ કરો તોજ આ અમૂલ્ય અવસરનું સાર્થક થશે. મનુષ્યનું મન આવું અનિશ્ચિત અને ચલ છે.

મનને સરી જવાના કંચન અને કામિની એ બે મ્હોટા ઢોળાવ છે. એ બેમાં રૂપના મોહથી મનને અનિવાર્ય આકર્ષનારી કામિની એ મુખ્ય–ભયંકર ખાડ છે; જેણે બ્રહ્મા અને શંકર સરખા, તેમજ વિશ્વામિત્ર અને પરાશર સરખા પુરૂષોનાં મનને પણ સ્થિર રહેવા દીધાં નથી, ત્યાં સામાન્ય મનુષ્યોનાં નિર્બળ મન અનાયાસે ફસી પડે એ સ્વાભાવિકજ છે. એથીજ શાસ્ત્રકાર લખી ગયા છે કે—

विश्वामित्रपराशरप्रभृतयो वाताम्बुपर्णाशना ।
तेऽपि स्त्री मुखपंकजं सुललितं दृष्ट्वैव मोहं गताः ॥
शाल्यन्नं सघृतं पयोदधियुतं भुंजंति ये मानवा–
स्तेषामिन्द्रियनिग्रहो यदि भवेद्विंध्यस्तरेत्सागरे ॥

એથીજ સૃષ્ટિમાં માનવ જાતિની સેંકડે નવાણું વ્યક્તિ–પ્રાયઃ સોએ સો જીવોનાં મન કામમાં, મોહમાં અને રૂપતૃષ્ણામાં ફસ્યાં જ રહે છે. સ્ત્રી અને સુવર્ણ એ બે પદાર્થો મનમત્સ્યને મીઠો ગળ બતાવી, તુરત જાળમાં ફસાવી એ ફાંસાદ્વારા જીવાત્માને તરફડાવીને મારી નાંખે છે. આ ભયંકર ખાડમાંથી મનને બચાવી સ્થિર રાખવું હોય તો, તેનો સરલ ઉપાય એજ છે કે, મનને એ ભયંકર ખાડની નજીક જ જવા ન દેવું. કાંટાવાળા માર્ગનો આગળથી જ ત્યાગ કરી દૃઢ નિશ્ચય અને યત્નપૂર્વક તેનાથી દૂર રહેવું. સમીપ જવાનું બંધ થયું ત્યાં સંકટ કે ભયનો સંભવ પણ નથી. આ પ્રમાણે મોહના આકર્ષણમાંથી મનને બચાવનારૂં–ભયંકર ભવરોગનું તત્કાળ નિવારણ કરનારૂં સંસર્ગપરિત્યાગ અર્થાત્ સંગત્યાગ જેવું બીજું કોઈ રામબાણ ઔષધ જ નથી. માટે જ્યાં જ્યાં ભુવનમોહિની સ્ત્રીજાતિનાં સુંદર મુખનું દર્શન થતું હોય, તેના કંકણનો ખણખણાટ અથવા ચરણનૂપુરનો ઝણઝણાટ પણ કાને પડતો

હોય, એ ડાકિનીના વળગાડ જેવી તેની છાયા, તેનો ઓળો આંખે જણાતો હોય, જ્યા તેના પ્રસ્વેદની ગધ પણ નાકને પહોચતી હોય અથવા તેનો અ-લ્પ વિચાર પણ જે જે સ્થાનમા–વાતાવરણમા તરવરતો હૃદયને સ્પર્શ કરી શ-કતો હોય, ત્યાથી દૃઢતાપૂર્વક દૂર રહેવુ વાઘ કે સિંહની ગધ આવતા ગાય, ઘોડા વગેરે પશુઓ જેમ પાછા હઠી દૂર નાસે છે, તેમ વિનાશમાથી બચવા-ની ઇચ્છાવાળો અજીત જીવાત્મા પણ ઉપરના સર્વ સ્થાન અને સસર્ગજન્ય સ્વપ્નાઓને માત્ર ભયના નહિ, પણ સાક્ષાત્ વિનાશના સ્થાન સ્હમજીને તુરત તેનો ત્યાગ કરવાથી જ પોતાના ઓજસ્‌ને ટકાવી શકે છે રક્તપિપાસુ પ્રચડ ચામુડા જેમ ખડ્ગ હાથમા ધારણ કરી અનત રક્તબીજને રણમા રગદોળી તેના લોહીનું પાન કરતી ખડખડાટ હસી રહી છે, અનત રાક્ષસસેનાનો પણ એક નયનપલકારે પરાજય કરી રહી છે, તેમ સાક્ષાત્ મહામાયાનો અવતાર સ્ત્રી-જાતિ પણ મોહક ખડગ હાથમા ધારણ કરી, પશુવૃત્તિપરાયણ પામર જીવોને પીલી, નિચોવી, તેના ઉપર જય કરી હાસ્યપૂર્વક તેનું લોહી પીવામા પાછી હઠતી નથી માત્ર સ્વપ્નમા પણ સગદોષથી સાક્ષાત્ કરનારા નિર્બળ જીવા-ત્માનું સત્યાનાશ કાઢ્યા વગર રહેતી નથી ત્યારે સમક્ષ વ્યવહારમા દિવસ રાત સસર્ગ સેવનારાને મોહનિશો ચઢાવવાની, આવાગમનના શીશામા ઉતારવાની એ મહાશક્તિને શી વાર લાગે ? એટલામાટેજ શાસ્ત્રો ઢોલ વગાડી, ઉંઘમાથી જગાડી જીવાત્માને સાવધાન કરતા આદેશ આપી રહ્યા છે કે –

तप्तागारसमा नारी घृतकुम्भसमः पुमान् ।
तस्मात्पुरुष च नारी च नैकत्र स्थापयेद् बुधः ॥

નીતિકાર કહે છે —નારી ધગધગતા અગારા જેવી છે પુરૂષહૃદય ઘીના ઘડા જેવુ છે બન્નેને પાસે રાખવાથી ઘી પીગળ્યા વગર રહે નહિ એ કુદર-તનો કાયદો જ છે માટે કલ્યાણની ઇચ્છાવાળા બુદ્ધિશાળી મનુષ્યે એ દેવતા અને દારૂને કદિપણ એક સાથે ન રાખવા વળી બીજે ઠેકાણે પણ કહ્યુ છે કે –

એ કામનેજ પ્રતાપે પ્રાય ઘેર ઘેર વેરઝેર, ઠગાઈ, લડાઈ, નબળાઈ અને આળસાઇએ ઘેરો ઘાલ્યો છે મનુષ્ય તોપના ગોળાથી, તીર તરવાર કે કટારના ઘાથી, બોમ્બ અથવા ડાઇનામાઇટના ઉલ્કાપાતમાથી વખતે ભાગ્યબળે બચી જાય છે, પણ જળસ્થળવ્યાપી મદન મહારાજના મારથી–કામદેવના બાણથી તો કરો-ડમા કોઇકજ બચી, પોતાનું શાશ્વત કલ્યાણ સાધીને ઉભય લોકને જીતી શકે છે બાકી તો વિશાળ જનસમુદાય તો એ ઝેરી બાણથી ઘાયલ થઇને આ સ-સારસાગરમા ગોથા ખાતા ડુબતો મરતો જન્મમરણની રેટમાળમા–વટોળીઆમાં

થવાને કે બુઝાઈ જવાને બદલે વૃદ્ધિનેજ પામે છે. આ સિદ્ધાન્ત—આ સત્ય—આ શાસ્ત્રવચનનું મૂલ્ય આગળના આર્યધર્મવીરોથી કાંઈ અજાણ્યું નહોતું; એથી તેઓ વિષયના ચિન્તવનને પણ મહાદોષરૂપ ગણીને બિલ્કુલ અવકાશ દેતા નહિ. દિવસ રાત અભ્યાસ કરતાં અવકાશ મળે ત્યારે પ્રણવનો જપ કરતા. રાત્રિમાં જ્યારે આલસ્યનું પ્રાબલ્ય વધે અને નિદ્રાના સંદેશા આવવા લાગે ત્યારેજ પથારીપર પડતા અને પડયા કે તુરત શાન્ત ચિત્તથી સુષુપ્તિમાં લીન થઈ જતા. એ નિદ્રા પણ દિવસના પૂરતા પરિશ્રમને લીધે સ્વપ્નશૂન્ય, શાન્ત અને સુખરૂપ આવતી. રાત્રિના બે કલાક બાકી હોય ત્યાં તેઓ પથારીનો પરિત્યાગ કરીને ભગવદ્ભજન, અધ્યયન અથવા શ્રીઇષ્ટસ્મરણમાં ચિત્તને પરોવી દેતા. ત્યારપછી શૌચ, સ્નાનાદિ નિત્યકર્મોથી પરવારી પાછા પોતાના સ્વાધ્યાયમાં જોડાતા. અલ્પ આહાર અને અલ્પનિદ્રાનું મુખ્ય પ્રયોજન એજ છે કે, તેથી આલસ્ય–પ્રમાદ-બેચેની–ખોટી વાસનાઓ–કુતર્ક કે નિદ્રાકાલે સ્વપ્નાંઓ નથી આવતાં. અધિક સૂનારા ઉંઘણસીને તેમજ પ્રાતઃકાળમાં સૂઈ રહેનારા આળસુને અવશ્ય ખરાબ સ્વપ્નો આવે છે. વધારે નિદ્રા કરવાથી જડ–સ્થૂળ શરીરમાં સૂક્ષ્મ શરીર શાન્ત રહી શકતું નથી; તેથી તેમાં મન અનેક તર્કવિતર્કનાં જાળાં ગુંથવાનું કરોળીઆનું કામ ચાલુ કરે છે. હૃદયમાં ભ્રમનું વૃક્ષ ઉભું થાય છે. માટે વ્હેલા ઉઠી શૌચાદિથી પરવારી, પોતાના કાર્યમાં લક્ષ લગાવે છે. ખરાબ–વિષયવર્ધક પ્રાણી પદાર્થો તરફ નજર કરતા નથી, તેવો વિચાર કરતા નથી, તેવી વાતો સાંભળતા નથી. વૃત્તિ કે સ્મૃતિને એ દિશામાં કદિપણ દોડાવતા નથી, પરંતુ નિરંતર બ્રહ્મના ધ્યાનમાંજ મગ્ન રહ્યા કરે છે; તેમને કામ ક્યાંથી સ્પર્શી શકે? મોહ કેમ ભમાવી શકે? માયા શું સતાવી શકે? અને સ્વપ્નસૃષ્ટિનું મૃગજલ કેમ ડુબાવી શકે?

આવાં ઉગ્ર મનોબળ, પવિત્ર વર્તન અને સંસર્ગપરિત્યાગના બળથીજ આર્ય બ્રહ્મચારીઓ જગતની બજારમાં ભારતની કિંમત કોહીનુર જેવી કરાવી ગયા છે. આવા માર્ગના અવલંબનથીજ તેઓ નવનિધિ અને અષ્ટસિદ્ધિ મેળવી ચુક્યા છે. આવાં અવિચલિત વ્રત નિયમથીજ ભગવાન તીર્થંકરો, આર્યશાસ્ત્રકાર, દર્શનકાર અને સ્મૃતિકાર, ગૌતમ, કણાદ, પતંજલિ, વ્યાસ, વાલ્મીકિ આદિ મહાન્ ઋષિઓ, વેદાંતપ્રચારક શંકરાચાર્ય અને બૌદ્ધમતપ્રચારક કપિલમુનિ–ગૌતમ બુદ્ધ, એવાજ ઉગ્રવર્તનવાળા હેમચંદ્ર સૂરિ, બલભદ્ર સૂરિ કે જયવિજય આ જગતમાં શાશ્વત જય મેળવીને ધર્મના પવિત્ર માર્ગને પોતાની નિર્મળ પ્રભાથી પ્રકાશિત કરી ગયા છે. અને એજ માર્ગ છે કે જેના અવલંબનં અને અનુસરણમાંજ ભારતનો પુનરૂદ્ધાર–તેના ધર્મોનો જીર્ણોદ્ધાર, તેના બાળકોનું

પુનર્જીવન અને તેના જ્ઞાનનો પુન પરિષ્કાર સમભાવે સમાઈ રહ્યો છે આજે એ મનોનિગ્રહવિના હિંદનું વ્હાણ અસ્થિરતાના મહાસાગરના ઝોકા ખાતુ, વૃત્તિવાયુના વટોળિયાપર ચ્હડીને વિષયની બાજીમા ચક્કર ખાતુ, અધર્મના વિનાશકારક ખગળાપર અથડાવા લાગ્યું છે ધરાધડ લાગતી પવનની ઝડીઓથી સખ્ત પત્થરના વધારે સખ્ત ખડકના બહાર નીકળેલા જડબાઓમા એ વ્હાણ પછડાય છે, અથડાય છે તેના પાટીઆઓ એક પછી એક ભાગીને ખરી જવા લાગ્યા છે તેમા થઇને પાણીના તોફાની મોજાઓ વહાણમા ધસવા લાગ્યા છે અને મૃત્યુશય્યાપર પડેલા મનુષ્યની હેઠે એ વહાણ પણ "ઓ ડુબ્યુ ! ઓ ચાલ્યુ !" થઇ રહ્યુ છે આત્મપ્રિય, ધર્મપ્રિય, શ્રદ્ધાપ્રિય પ્રવાસી વીગઓ ! એ ભરદરિયે ડૂબતા વહાણને જો બચાવવુ હોય અને આ ભવસાગરને પેલેપાર જો સહિસલામત ઉતરવુ હોય, તો ઉપર દર્શાવેલા માર્ગમાથી નિશ્ચયના નવા પાટી આ સગ્રહી આ તમારા અસ્તવ્યસ્ત થતા વહાણને જડો, તેને દઢ અને મજબુત એવા સયમના ખીલા લગાવો સગપરિત્યાગના તેની બન્ને બાજૂએ ત્રાબાના પત્રા છેક તળીઆ સુધી ઠોકી દો અને શ્રદ્ધાના શઢ ચ્હડાવીને પશ્ચિમ છોડી પૂર્વ દિશા તરફ આગળ વધો ખરાબાના માર્ગમાથી પાછા વળો પછી જુઓ કે ધડધડાટ કરતુ તમારૂ વહાણ મોક્ષબદરને કિનારે કેવુ ત્વરાએ જઈ પહોચે છે ? પછી જૂઓ કે, તમારા વિજયના ડકા દિગતને ભેદીને શ્રીપરમાત્માના ચરણસુધી જઈ પહોચે છે કે નહિ ?

મનોબળ વધવાનો ઉપાય

* વિજયનેજ મનની દષ્ટિથી જોયા કરવા છતા, પૂર્વે અથવા પૂર્વજન્મમા સેવલા કોઈ અયોગ્ય વિચારના ફળરૂપે પ્રસગે દુ ખ આવી પડતુ કવચિત્ જોવામા આવે છે, તેથી વિજયને જોયા કરનારે, ભવિષ્યમા દુ ખના અનુમાનથી સાવધાનતા મેળવવાની અગત્ય સ્વીકારીએ તો સ્વીકારી શકાય, પણ આ સાવધાનતાને અને તે સાવધાનતાએ સૂચવેલા ઉપાયને દિવસમા સોવાર સ્મરણમા આણવો, એ અનુમાન કરેલા દુ ખને સત્વર આવવાનું નિમત્રણ કરવા તુલ્ય છે સાવધાનતાએ સૂચવેલા દુ ખના અનુમાનને સમૂળ વિસરી જવુ, એ સર્વોત્કૃષ્ટ છે, તેમ ન બને તો પ્રાપ્ત થનાર દુ ખના પ્રસગે શું કરવુ તેની યોજના એક વાર ઘડી કાઢી, પણ તે યોજનાને મગજના સાતમા પાતાળમા ડુબાવી દેવી અને ભવિષ્યમા દુ ખ આવે તોજ તેને બહાર કાઢ કાઢવા દેવી, નહિ તો તેને નિરતર ડુબેલી રાખવામાજ, અર્થાત્ ભુલી જવામાજ હિત છે

* * વિજયનાજ ચિત્રો મનમા રચ્યા કરો જાગ્રતમા, સ્વપ્નમા, સર્વ અ

---

* મહારાજા માસિક

વસ્થામાં વિજયનેજ જોયા કરો. તમારાં મન, વાણી અને ક્રિયાને વિજયના વિચારોવડેજ રંગી નાંખો. પરાજયની કે દુઃખની કલ્પનાસરખી પણ ન કરો. બળવાન્ સંકલ્પથી અર્થાત્ આત્મસંયમથી દુઃખના વિચારોને તમારા મનમાં પ્રવેશવા ન દો. તમારૂં મન શું જોયા કરે છે, શાનું ચિત્ર રચે છે, તે સાવધાન થઇને વારંવાર જોયા કરો. જો તે રોગનું, નિર્ધનતાનું, નિષ્ફળતાનું, જીવત્વનું ચિત્ર રચતું હોય, તો તત્કાળ તે ચિત્રને પલટી નાંખી તેને સ્થાને આરોગ્યનું ઐશ્વર્યનું, વિજયનું અને બ્રહ્મત્વનું ચિત્ર રચો. એકવાર આવું ચિત્ર રચીને બેશી ન રહો, પણ પુનઃ પુનઃ રચો. તમારા મનમાં તમે રચેલું સુખદ ચિત્ર પ્રત્યક્ષ દેખાય, તે તમને સ્વભાવસિદ્ધ થઈ જાય, ત્યાંસુધી પ્રયત્ન કાયમ રાખો. પ્રયત્નથી કાયર થાઓ નહિ. કચરાના ઢગલાવાળા અવાવરૂ ઘરને સાફ કરવાની મહેનતથી જેઓ કંટાળે છે, તેઓ ઉકરડામાંજ રહેવાને લાયક છે, પણ સ્વચ્છ ઘરમાં રહેવાને લાયક નથી.

* * જેના ઉપર તમે તમારી ઇષ્ટતા સ્થાપો છો, જે વસ્તુને તમે તમારૂં ધ્યેય કરો છો, તે વસ્તુની પાસે અને પાસે તમે આવતા જાઓ છો, અથવા તે વસ્તુ તમારી પાસે આવતી જાય છે. આ અધ્યાત્મશાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત છે. વિજયપ્રતિ દૃષ્ટિ સ્થાપતાં તમે વિજયની સમીપ જતા જાઓ છો, અથવા વિજય તમારી પાસે આવતો જાય છે.

* * દર્શન એ સર્જન છે, એ સૂત્રને કદી વિસરશો નહિ. જે તમારે જોઇતું હોય તેને જોયા કરો,–એજ ટુંકોને ટચ વિજયનો ઉપાય છે. જે ન જોઇતું હોય તેને કદીજ જોતા નહિ. જગત્નો મોટો ભાગ આખો દિવસ આમજ કરે છે; અને દુઃખી રહે છે. દુઃખને ટાળવાનો અને સુખને મેળવવાનો ઉપાય હવે કોઇને પૂછવા જતા નહિ. સિધ્ધેશ્વર ઘંટનાદ કરીને કહે છે કે **દર્શન એજ સર્જન છે.** તમને તે સંભળાય છે? અને સમજાય છે? હા; તો આ ક્ષણથીજ આચારમાં મૂકો. કારણ કે સાંભળવાથી થતા ફળકરતાં, સમજવાનું ફળ હજારગણું વધારે છે, અને સમજવાના ફળકરતાં આચારમાં મૂકવાનું ફળ લાખગણું અધિક છે.

* * રણભૂમિમાં જ્યાં શસ્ત્રો ઉછળે છે, ત્યાં જતાં અથવા અંધારામાં જતાં જેઓ પાછી પાની કરે છે તેઓજ માત્ર કાયર, બીકણ કે બાયલા છે, એમ કંઈ નથી; પરંતુ પોતાને જે ખરૂં ભાસે છે, તે કરતાં, અથવા જે વિચારો પોતાને સાચા જણાય છે, તે બીજાના આગળ જણાવતાં જેઓ ડરે છે, તેઓ પણ બીકણ અને બાયલાજ છે. પોતાને જણાતું સાચું કરવાની અને કહેવાની જેનામાં હિંમત નથી તેનાથી ઉન્નતિ હજાર હાથ છેટે રહે છે.

* * મનુષ્ય સમુદાયમાથી કેટલાક મનુષ્યો વ્યવહારરૂપ ફળના વૃક્ષોને ઉગાડનાર અને ઉછેરનાર ખેડુત હોય છે, અને કેટલાક પરમાર્થરૂપ ફળના વૃક્ષોને ઉગાડનાર તથા ઉછેરનાર ખેડુત હોય છે સિધ્ધેશ્વરના મદિરનો ઘટાનાદ મુખ્યત્વે કરીને પારમાર્થિક ખેડુતો અર્થે છે

* * અક્ષય્ય સુખ અથવા શાતિ, એ પારમાર્થિક કૃષિકર્મ (ખેતી) નુ અદ્વિતીયફળ છે કર્મ ઉપાસના તથા તત્વજ્ઞાનરૂપ સુદર વૃક્ષો અભ્યાસજળથી સિંચાઈ જ્યારે ફાલીફુલી મોટા થાય છે, ત્યારે તેમના ઉપર એ શાતિરૂપ અદ્વિતીય મહા મનોહર ફળ પ્રકટે છે આ વૃક્ષોને ઉગવાનુ અને ઉછેરવાનુ સ્થળ સાધકની મનોભૂમિ અથવા અત કરણરૂપ ક્ષેત્ર છે

* * ભૂમિમા રોપેલા વૃક્ષોને, જમીનમા રહેલુ પોષણ સપૂર્ણ અશે મળે, એ માટે કુશળ ખેડુત, સાવધાનતાથી દરરોજ જમીનમાથી ઉગી નિકળતા નકામા ઝાડઝાખરાને નિંદી નાખે છે આમ જો તે નથી કરતો તો નઠામા વૃક્ષો, ચોર અને લુટારાની પેઠે જમીનનો બધો કસ ચુસી જાય છે અને કામના વૃક્ષ ભુખે મરી દુર્બળ રહે છે આમ થતા તેમના ઉપર ફળ આવતા નથી, અને કદાચ આવે છે તો તેમની ફળમા ગણના કરવા જેવા તેઓ હોતા નથી

* * પારમાર્થિક ખેતી કરનાર હજાર ખેડુતોમાથી કોઈ વિરલ ખેડુતજ વ્યાવહારિક ખેડુતના જેવું આ નિંદણનું કાર્ય સતોષકારક રીતે કરતો દષ્ટિએ પડે છે મોટા ભાગના સાધકોની મનોભૂમિમા તો ઝાડીઝાખરાનુ એવુ તો ગીચ વન દૃષ્ટિએ પડે છે કે ઉપાસના તથા તત્વજ્ઞાન વગેરેના સુકુમાર છોડ કયે સ્થળે છે, અને કેટલા મોટા થયા છે, તે તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિવાળાને પણ નજરે પડતા નથી

* * ઉત્તમ સ્વાદિષ્ટફળને પ્રકટાવનાર વૃક્ષોનેજ સર્વ ઇચ્છે છે, અને તો-પણ કડવા ફળને પ્રકટાવનાર નિરુપયોગી વૃક્ષ છે અથવા કાંટાવાળા ઝાખરા મનોભૂમિમા કેટલા ઉગ્યા છે, અને નિત્ય નવા ઉગે છે, તથા તેઓએ કેટલી હાનિ કરી છે તથા નિત્ય કરે છે તેનો થોડાજ મનુષ્યો વિચાર કરે છે

* * આ નિરુપયોગી વૃક્ષ મનોભૂમિમા ઉગીને સત્વ ચુસી ન લેતા હોત, અને તેમ કરીને ઉપયોગી વૃક્ષોને મનોભૂમિમાથી ઓછુ પોષણ મળે, એવી સ્થિતિમા આણી ન મૂક્તા હોત તો આ સબધમા બુદ્ધિમાનને વિચાર કરવા જેવું ભાગ્યેજ રહેત પણ જ્યારે તેઓ તેમ કરે છે, ત્યારે તો પરમાર્થરૂપ ઉપયોગી વૃક્ષને ઉછેરનાર વિવેકી સાધકનું તે સબધી જેમ બને તેમ સત્વર વિચાર કરવાનું કર્તવ્ય સિદ્ધ થાય છે

* * પોતાના અત કરણમા પાછુ વળીને જોનાર પ્રત્યેક મનુષ્યને, વ્યાવ

હારિક કે પારમાર્થિક કોઈ પણ શુભ ફળને ન ઉત્પન્ન કરે એવા હલકા વિચારો, ઇચ્છાઓ, કામનાઓ; વગેરે પ્રાતઃકાળે જ્યારથી તે જાગ્રત થાય છે ત્યારથી તે નિદ્રા આવતાંસુધી પોતાના મનમાં પ્રકટ થયેલાં જોવામાં આવ્યાવિના ભાગ્યેજ રહેશે. આ વિચારો મનોભૂમિના સત્વબળઉપરજ છવે છે. તેઓ પ્રકટ થઈને અંતઃકરણના બળનો ક્ષય કર્યાજ કરે છે. ઘણા વિચાર કરવાથી મગજ થાકી જાય છે, તેનો સર્વને અનુભવ હોયજ છે. આ અનુભવ એ સિદ્ધ કરે છે કે વિચારની ક્રિયા એ મગજના બળનો ક્ષય કરે છે.

* * જે વિચારની ક્રિયાથી વ્યાવહારિક કે પારમાર્થિક કોઈ પણ શુભ ફળ પ્રકટે, તે ક્રિયામાં મગજના બળનો ક્ષય થાય તે યોગ્ય છે, પરંતુ જે વિચારોનું કશુંજ શુભ ફળ ન હોય તેવી ક્રિયામાં મગજના બળને વાપરી નાખવું, એના જેવું અવિચારી કૃત્ય બીજું એકે નથી. અને તોપણ હજારમાં એકાદ મનુષ્ય પણ આ અવિચારી કૃત્યથી વેગળો રહેલો ભાગ્યેજ જોવામાં આવે છે. સઘળાજ શય્યામાંથી ઉઠે છે ત્યારથી ગમે તેવાં વિચારો કર્યાંજ કરે છે. નકામા વિચારો કરવા, નકામી વાતો કરવી, અને નકામી એટલે જેમાં કશું પણ ઉત્તમ ફળ નથી, એવી ક્રિયાઓ કરવી, તેમાં બળનો ક્ષય થાય છે, એ વાતનું સ્વરૂપ, જેવું છે તેવું કોઇજ સમજતું નથી, અને સમજવા પ્રયત્ન કરતું નથી.

* * મનુષ્યને પોતાના ઉપયોગમાટે જેટલું જોઇએ તેના કરતાં અધિક બળ નિત્ય શરીરમાં ઉત્પન્ન થાય છે; તથાપિ સેંકડો મનુષ્યો કામ કરતાં થાકી જવાની નિત્ય ફરીયાદ કરતાં જોવામાં આવે છે. કેટલાકનું એક કલાક કે બે કલાક વ્યાવહારિક કે પારમાર્થિક અભ્યાસ કરતાં મગજ થાકી જાય છે. તેઓ મગજની કે શરીરની નિર્બળતાની બુમો પાડે છે. ઉપાયો કરતાં છતાં પણ ઘણાને મગજ કે શરીર બળવાન્ થયેલું જણાતું નથી. શી રીતે જણાય ? તેઓએ આવકનું એક દ્વાર ઉઘાડું રાખ્યું હોય છે, અને જાવકનાં સેંકડો દ્વાર રાખ્યાં હોય છે. જાવકનાં દ્વાર બંધ કર્યાવિના આવક થયેલી શી રીતે સમજાય ? નકામા વિચારો, અને નકામી ક્રિયાઓ, એ જાવકનાં દ્વાર છે. તેમને બંધ કર્યાવિના મગજ અને શરીર બળવાન્ થતું નથી અને મગજ અને શરીર બળવાન્ થયાવિના વ્યાવહારિક કે પારમાર્થિક ઉત્તમ ફળો પ્રકટાવી શકાતાં નથી.

* * ખેતરમાંથી ઝાંખરાં વગેરે નકામાં ઝાડને ઉખેડી નાંખનાર ખેડુત ઉપયોગી છોડને અધિક પોષણ મળતું કરી, બેવડાં બળવાન્ કરે છે, તેમ મનમાંથી નકામા વિચારોને કાઢી નાંખનાર મનુષ્ય, અને તેમ કરી મનોબળના અસાધારણ ક્ષયને અટકાવનાર મનુષ્ય, પોતાની માનસિક શક્તિઓને તેઓ હોય છે તે કરતાં એક કે બે વર્ષમાં દ્વિગુણ કે ત્રિગુણ બળવાન્ કરે છે.

* * ખેતરમા જેમ ઝાખરનો ઉપયોગ નથી, તેમ મનમા નકામા વિચારોનો ઉપયોગ નથી બુદ્ધિમાને તેમને શામાટે ત્યારે મનમા રાખવા, અને મનનું સત્ત્વ ચુસાઇ જવા દેવુ ?

* * જે ઈચ્છા અને કામનાઓ આપણને ઉંચે ચઢાવતી નથી, પણ નીચે ઢાળી પાડે છે, તેને આ ક્ષણથીજ સેવવી બધ કરો, જે વિચારવડે આપણ હૃદય અધિક ઉન્નત અને આધ્યાત્મિક થતુ ન જણાય તે વિચારને હૃદયમા આ ક્ષણથીજ રમવા ન દો જે કલ્પનાના ચિત્રો તથા જે ગઈ ગુજરી વાતો આપણને વધારે ઉચ્ચ તથા વધારે વિશુદ્ધ જીવનપ્રતિ આકર્ષતી નથી, તેમને હૃદયમા જોવાનું અને સ્મરણ કરવાનું આ ક્ષણથીજ મૂકી દો જે ઉદ્દેશો અને અભિલાષાઓ આપણી ઉન્નતિ અને અભ્યુદય સાધનાર ન હોય તેમને તત્કાળ હૃદયમાથી રજા આપો તેમણે તમારા હૃદયમા આજ સુધી રહીને તમારૂજ ખાઇને તમારૂજ ખોદ્યુ છે તમે આજે આ જાણ્યું છે સિદ્ધેશ્વરના ઘટાનાદથી તમારા કાન ઉઘાડયા છે સાવધાન થાઓ અયોગ્ય વિચાર અને અયોગ્ય ક્રિયારૂપી કાળા નાગને તમારા પોતાના ઓજસ્રૂપ દૂધને ન પાઓ, તે તમનેજ દંશીને તમારા પ્રાણ હરે છે જાગૃત્ થશો, અને આ કલ્યાણકારક ગભીર નાદ સાભળશો ? નિરૂપયોગી વિચારો અને ક્રિયાઓ મનુષ્યનું સત્ત્વ બહુ અસાધારણ પ્રમાણમા હરી લેછે

* * આ જગતમા પ્રત્યેક મનુષ્ય ખેડુત છે, કારણ કે જેમ ખેડુત, જમીનમાથી પોતે નક્કી કરેલી કાઈપણ વસ્તુ ઉગાડવાનો નિત્ય પ્રયત્ન સેવતો હોય છે, તેમ પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતે નક્કી કરેલુ કોઈપણ ફળ પ્રાપ્ત કરવા નિત્ય પ્રયત્ન સેવતો હોય છે

* * ખેડુત જો કુશળ નથી હોતો તો જમીનમાથી સામાન્ય પ્રકારનો પાક પણ ઉત્પન્ન નથી કરી શકતો, તેમ મનુષ્યો જો કુશળ નથી હોતા તો આ જગતમા પોતે નક્કી કરેલા ફળને સામાન્ય પ્રકારે પણ પ્રાપ્ત નથી કરી શકતા.

शका—મારા અધિકારની વૃદ્ધિ મારે શી રીતે કરવી ?

समाधान—ઉંચા વિચારો અને ઉંચા કર્મો મનુષ્યના અધિકારને ઉંચો કરે છે આપણે આપણો અધિકાર ઉંચો કરવો હોય તો જે અધિકારમા આપણે હોઇએ તેથી ચઢતા પ્રકારના વિચારો અને કર્મો કરવા માડવા તેમ થતા થોડે કાળે આપણે ઉંચા અધિકારમા આવવાના વળી તે અધિકારથી ચઢી

કેટલાક મનનો ઉંચો અધિકાર થવાથી જે માનસસુખનો અનુભવ થાય છે, તેનેજ માટે મનનો અધિકાર વધારવાનો પ્રયત્ન કરનારા હોય છે સંસારના વિષયસુખો મેળવવાને માટેજ જેઓ વિદ્યાકળાના અભ્યાસવડે પોતાની માનસિક શક્તિઓને કેળવે છે, તેઓ પ્રથમ વર્ગના છે, અને સંસારના સુખો મળો અથવા ન મળો, તોપણ વિદ્યાકળાના અભ્યાસથી પ્રાપ્ત થતા માનસઆનંદને માટેજ જેઓ વિદ્યાકળાના અભ્યાસમા લીન રહે છે, તેઓ બીજા પ્રકારના છે આ બીજા પ્રકારના મનુષ્યો પ્રથમ પ્રકારના મનુષ્યો કરતા ચઢીઆતા છે પ્રથમ પ્રકારના મનુષ્યોને વિદ્યાકળાના અભ્યાસના અંતમા વિષયસુખો મળે છે, એટલે તેઓ તે સુખોમાજ ડુબી જાય છે તેમનો વિદ્યાકળા ઉપરનો પ્રેમ છુટી જાય છે વિષયસુખો પ્રાપ્ત થયા પૂર્વે જેટલો માનસઅધિકાર તેમણે મેળવ્યો હોય છે, તેમા પછીથી તેઓ કંઇપણ વૃદ્ધિ કરતા નથી બીજા પ્રકારના મનુષ્યો તેથી જૂદાજ પ્રકારના હોય છે વિષયસુખો મળતા છતા, તેઓ તેમા લુબ્ધ થતા નથી તેના મોહથી અંધ થઇ, વિદ્યાકળાનું પોતાનું પ્રિય વ્યસન તેઓ ત્યજતા નથી, પણ પ્રતિદિન તેમા આગળ ને આગળ વધ્યાજ જાય છે વિદ્યાકળાના વિચારથી પ્રકટતા માનસઆનંદ આગળ વિષયોના આનંદ તેમને અત્યંત તુચ્છ લાગે છે, અને તેથી તેઓ તેમા પોતાના આયુષ્યનો અત્યંત અલ્પ સમયજ ગાળે છે

આધ્યાત્મિક અધિકારવાળા પુરુષોને એકપક્ષે જેમ વિષયના સુખો તુચ્છ લાગે છે, તેમ અન્ય પક્ષે વિદ્યાકળાથી પ્રકટતા માનસ સુખો પણ તુચ્છ ભાસે છે આત્મા અથવા પરમાત્મા એજ તેમની પ્રીતિનો વિષય હોય છે, અને તેથી તેમનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાના સાધનોમાજ તેઓ પોતાનો સમય વિશેષ કરીને ગાળે છે

તમારો સમય વિશેષકરીને શામા જાય છે, એ જો હવે તમે વિચારી જોશો તો તમારો અધિકાર તત્કાળ તમને સ્પષ્ટ થશે ખાનપાનના વિષયોના ચિંતનમા, તેનીજ વાતોમા, અને તેનો ઉપયોગ કરવાના પ્રયત્નમાજ તમારા આયુષ્યનો મોટો ભાગ તમે ગાળતા હોતો તમારો છેક નીચો અધિકાર છે, એ સ્પષ્ટ થાય છે ઉંચા અધિકારમા જો તમારે આવવુ હોય તો તમારૂ સઘળુ જીવન તમારે ક્રમે ક્રમે બદલી નાખવુંજ જોઇએ, અને નીચા અધિકારના લક્ષણોને છોડીને ઉંચા અધિકારના લક્ષણો ધારણ કરવાજ જોઇએ તેમ કર્યા વિના અધિકારની વૃદ્ધિ કદી થતીજ નથી

સંસારમાં સુખી રહેવાની અને મોક્ષ મેળવવાની અનેક સગવડો હોવા છતાં તે વીંખાઈ જાય છે એટલુંજ નહિ પણ અનેક અણધારી અગવડો, દુઃખો અને જન્મમરણનાં દ્રઢ બંધનો પ્રાપ્ત થાય છે તેનું ખરૂં કારણ વિચારવામાં આવશે તો મનોબળનો અભાવ એજ છે એ નક્કી થશે. બળહીન—અતિ ચંચળ મન જ્યાં ત્યાં દોડતું ફરશે અને અનંત ઉપાધિઓ વ્હોરશે, મહા મજબુત ફાંસાઓમાં ફસાશે અને અપાર યાતનાઓનાં ચક્રોમાં ચડી આત્માની પાયમાલી કરશે. માટે મનોબળને કાયમ રાખવું, વધારવું, સદ્ગુરૂ અને ઉત્તમ પુસ્તકોના પરિચયથી મનોબળ મેળવવું, મનને નિર્બળ કરનારાં નમાલાં વાંચનો અને નમાલા પરિચયોને અટકાવવા વગેરે બાબતો બહુ જરૂરની છે અને તેથી હવે પછી મન કેળવણી અધિકારને સ્થાન આપવાને આ અધિકારની સમાપ્તિ કરવામાં આવે છે.

मनकेळवणी–अधिकार.

મન પોતાની સ્થિરતા—એકાગ્રતાને છોડી વ્યગ્ર બની આડે રસ્તે ન ઉતરી પડે તે માટે ઉત્તમ વાંચન, ઉત્તમ શિક્ષણ, ઉત્તમ સંગતિ, ઉત્તમ પરિચય વગેરેથી તેને ધીમે ધીમે કેળવીને સ્થિરતાવાળું—એકાગ્રભાવવાળું—મજબૂત કરવું જોઇએ. ઘણા મનુષ્યો ઉત્તમ વૃત્તિવાળા હોવા છતાં તેઓનું મન કેળવાયેલું નથી હોતું તો તેઓ નબળા વિચારના—ડગુમગુ વૃત્તિવાળા રહી ધારેલા કાર્યમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, ધર્મ તરફનો પ્રેમ છતાં તેમાં અડગ રહી શકતા નથી. એટલા માટે મનને યોગ્ય રીતે કેળવવુ જોઇએ; જેથી આપણે જેઓના સમાગમમાં આવીએ તેઓ આપણને આપણા યોગ્ય નિશ્ચયથી ડગાવી ન શકે તે માટે તેઓના મનને આપણે પારખી શકીએ અને તેની સાથે આપણા મનને સ્થિર રાખી શકીએ એ સમજાવવા આ અધિકારને સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે.

અવયવોની ચેષ્ટાથી અંતઃકરણની પીછાણ.

अनुष्टुप्.

आकारैरिङ्गितैर्गत्या, चेष्टया भाषणेन च ।
नेत्रवक्त्रविकारैश्च, लभ्यतेऽन्तर्गतं मनः ॥ १ ॥ (सिं. प्र.)

શરીરનો આકાર, અંદરનો ભાવ, ચાલવાની રીત, ચાળા, ભાષણ, નેત્રનો ઈશારો તથા મોઢાના વિકાર એઓવડે શરીરમાં રહેલું મન જાણી શકાય છે. ૧

મનની સ્વસ્થતા જાળવવાની આવશ્યક્તા

शालिनी.

चित्तायत धातुबद्ध शरीर, चित्ते नष्टे धातवो यान्ति नाशम् ।
तस्माच्चित यत्नतो रक्षणीय, स्वस्थे चित्ते बुद्धयः सम्भवन्ति ॥२॥ (सू मु.)

ધાતુથી ગોઠવાયેલ શરીર ચિત્તને આધીન છે તેથી જો ચિત્ત નાશ પામ્યુ (અર્થાત્ જો મન બગડયુ) તો ધાતુમાત્ર નષ્ટ થઈ જાય છે તેથી સભાળપૂર્વક ચિત્તનું રક્ષણુ કરવુ જોઇએ અને જ્યારે શાત ચિત્ત હોય છે ત્યારે બુદ્ધિના સકલ્પો ખીલે છે ૨

*જીવનમાં અનુકરણીય નિયમો

મનુષ્ય સ્વભાવ તપાસતા જે કાઈ તેની નબળી બાજુ દેખાય, તે તરફ તમે દુર્લક્ષ રાખતા શીખજો, અને તેની મજબુત બાજુતરફ દૃષ્ટિ રાખી તેનુ અનુકરણુ કરજો, એટલે તમે પણુ તેવા મજબુત થઈ શકશો

જ્યારે કોઈ પણ બાબત માટે તમે તમારો નિર્ણય દર્શાવો, ત્યારે હમેશા તમારૂ લક્ષ તમારા મનતરફ આપો, કારણકે મનઉપર લક્ષ આપીને તેના આદેશાનુસાર વર્તન કરવાથી અવસ્ય તમારૂ નિર્ણીત કાર્ય ફળીભૂત થશેજ

કોઇની પણુ ભૂલ શોધવાનો પ્રયત્નજ આદરશો નહિ દરેક મનુષ્ય અગર પ્રાણીમાથી સદ્ગુણો–સારભૂત ગુણો શોધજો મનને હમેશા હલકી બાબત તરફ દોરશોજ નહિ દરેક સ્થળે જે ઉત્તમ સાર માલૂમ પડે તે તરફજ લક્ષ આપજો, એટલે દરેક વસ્તુમાથી પણુ ઈચ્છિવાલાયક સાર તમે હમેશા શોધી શકશો

જ્યારે જ્યારે કાઈ પણુ કાર્ય કરવાની મનુષ્યને ઈચ્છા થાય છે, ત્યારે ત્યારે તેની શક્તિ અને સારા કૃત્યોતરફનુ તેનુ વલણુ–તે બે બાબતોઉપર ધ્યાન આપવામા આવે છે તે બનેમાટે શુદ્ધ, આનદી, દૃઢ, મજબુત, સદ્ગુણગ્રાહી મનની ખાસ જરૂર છે મનને તેવુ બનાવવા પ્રયત્ન આદરો, એટલે તમારા ઈચ્છિત કાર્ય સત્વરજ ફળદાયી નિવડશે

જ્યારે કોઈ પણુ કાર્ય કરતા ગુચવાડા થઈ જાય, તેમાથી બહાર કેવી રીતે નિકળવું તે સુઝે નહિ, મન મુઝાઈ જાય, ત્યારે થોડી ક્ષણુ સુધી શાત થઈ

* શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ હેરલ્ડ

જાઓ; આંતર હૃદયમાં પણ શાંતિ રાખો, મનને થોડો વખત બીજી વળાણુતરફ દોરો. દરેક કાર્યમાંથી બહાર નિકળવાનો રસ્તો હોયજ છે, પણ ગુંચવાઇ ગયેલું મન તે શોધી કાઢવાને અશક્ત થઈ જાય છે. થોડી ક્ષણ તદ્દન શાંતિ રાખવાથી તે ગુંચવણ તરતજ દૂર થાય છે, અને મન સ્વતઃજ માર્ગ શોધી કાઢે છે, અને મુંઝવણ દૂર થાય છે.

જે કાંઈ પ્રાપ્ત કરવાની તમારી ઈચ્છા હોય, તે ઈચ્છામાં જ્યારે તમે નાસીપાસ થાઓ, ત્યારે એક ક્ષણપણ નાસીપાસીને-દિલગીરીને તમારા હૃદયમાં પેસવા દેશો નહિ. તરતજ તમારા મનની વળણ ફેરવી નાંખજો, અને પ્રથમના કરતાં વધારે સારી વસ્તુની ઈચ્છા કરજો. આ પ્રમાણે વર્તન કરવાથી દરેક કાર્યનું-દરેક ઇચ્છાનું પરિણામ તમારા લાભમાંજ આવશે તે નિશ્ચય માનજો.

જ્યારે જ્યારે કોઈ પણ મનુષ્ય એમ ધારે કે મેં અતિશય કાર્ય કર્યું છે હું કાર્ય કરીને થાકી ગયો છું, ત્યારે નક્કી માનજો કે તે માણસ કાર્ય કરવાની પદ્ધતિથી તદ્દન અજ્ઞાત છે. વારંવાર કાર્ય કરવાથી શ્રમ લાગી જાય છે તેવું દર્શાવનારમાટે ચોકસ માનજો કે તે અન્ય કાર્યો કરવાને અસમર્થ છે. આખો દિવસ કાર્ય કરતાં પણ શ્રમ લાગતોજ નથી. મનમાં અતિશય કાર્ય કરવાની ગણત્રી ગણનારજ શ્રમિત થઈ જાય છે. વળી કાર્ય કરવાથી શ્રમ લાગી જાય છે તેમ વિચારનારની કાર્ય કરવાની શક્તિ પણ ઓછી થતી જાય છે; પરંતુ જ્યારે જ્યારે ખપ પડે ત્યારે ત્યારે શ્રમનો નકામો વિચાર નહિ કરનાર, અને દરેક આવેલ કાર્ય કરવામાં તત્પર મનુષ્યની શક્તિ હમેશાં વૃદ્ધિજ પામતી જાય છે.

કોઈ કોઈ વાર જીવનમાં એવો વખત આવી જાય છે કે જ્યારે કોઇપણ કાર્ય કરવાં સારાં લાગતાંજ નથી. દરેક કાર્ય અનિશ્ચિત-ભૂલવાળાંજ લાગે છે, પણ તે વખતે ભૂલ આપણા મનનીજ થાય છે તેમ નક્કી સમજજો. જ્યારે કોઈ પણ કાર્યતરફ ખોટી દૃષ્ટિથી જોઇએ, ત્યારે તે સર્વ કાર્યો ભૂલવાળાં-ખોટાં, આપણને નહિ ગમતાંજ લાગે છે. જ્યારે આપણે અંધારામાં હોઇએ, ત્યારે દરેક વસ્તુ આપણને પણ અંધકારમયજ લાગે છે. પણ પ્રકાશમાં આવવું તે જેમ શકય છે, તેમજ હમેશાં પ્રકાશમાં રહેવું તે પણ બની શકે તેવું છે. વળી જ્યારે આપણે પ્રકાશમાં હોઇએ, ત્યારે દરેક વસ્તુ પ્રકાશમય, સુંદર, ઇચ્છવા લાયક, સારીજ લાગે છે; સારાંશ કે પ્રકાશમાંજ રહેવું, અંધારાને આપણાથી સદાને માટે દૂરજ રાખવું, એટલે આપણા જીવનમાં સર્વ પ્રકાશમયજ દેખાશે. પ્રકાશ તે પ્રકાશજ છે.

આખા દિવસમા થોડી ક્ષણો તો હમેશા તદ્દન શાતિમાજ પસાર કરવાની ચાલુ ટેવ કદી છોડી દેશો નહિ બને તો દિવસમા, જેટલો વખત બની શકે તેટલો વખત મનને શાંત–ગુંચવણભરેલા વિચારોથી રહિત–સંસારની ઉપાધિમય ખટપટોથી રહિત–રાખવા અવશ્ય પ્રયત્ન કરજો થોડે થોડે વખતે આવી રીતે પ્રાપ્ત થતી શાતિ મનને શુદ્ધ કરશે, વિચારશક્તિને વધારશે, અને મનની દબાયેલી શક્તિ ધીમે ધીમે ખુલ્લી થઈ જશે

જ્યારે કોઈ પણ વખત તમે તમારો ધારણા સફળ થતી ન દેખો, તમારી ઇચ્છાનુસાર ફળપ્રાપ્તિ થતી માલૂમ ન પડે, ત્યારે કદી પણ દિલગીરી ધારણ કરશો નહિ કોઇપણ વખતે શોક દર્શાવવો દૂરજ રાખજો, કારણ કે દિલગીરી નિર્બળતાવાચક સર્વ સમયે તમારે જે કાર્ય સાધવુ હોય, જે ઇચ્છા ફળવતી કરવી હોય તેમા દૃઢ મનથી ઉદ્યોગથી વળગી રહેવાથી અવશ્ય તે ફળશેજ, અને તમારી પ્રથમની ધારણા કરતા વધારે સારૂ ફળ તમે મેળવી શકશો. દિલગીર અને નાસીપાસ દેખાવથી તો તે કાર્યઉપરનો અને તમારા મનઉપરનો પણ તમારો કાબુ નાશ પામે છે, ગુમ થઈ જાય છે, અને તે કાબુ મેળવતા ઘણા વધારે વખત અને પ્રયત્નની પાછી જરૂર પડે છે પણ દૃઢ મન, નિર્ણીત વિચાર, અને અડગ શ્રદ્ધા–ખંતથી તે કાર્યપછવાડે મંડયા રહેવાથી તે કાર્ય અવશ્ય સફળ થવાનુંજ, અને તમારી ઇચ્છા પાર પડવાનીજ માટે કદી કોઇ પણ કાર્ય કરતા દિલગીર કે નાસીપાસ થવુંજ નહિ, શ્રદ્ધાથી અને ખંતથી તે કાર્ય પાછળ મંડવુ, અને અવશ્ય વિજયમાળા તમનેજ મળવાની

તમારે કદિ પણ નાહિંમત, નાસિપાસ, ગભરાયેલા મનવાળા, અગર શોકાન્વિત થવુ નહિ આવી રીતે મનનું નાહિંમત થવુ, ગભરાઈ જવુ તેજ તેની નબળાઈ સૂચવે છે, અને તેવુ નબળુ મન જે કાંઈ મુશ્કેલીઓ તત્કાળમા આવેલી હોય, તે દૂર કરવા સમર્થ થઈ શકતુ નથી, જે મન હિંમત રાખી શકે છે, નિર્ણયથી ચળતુ નથી, સદા આનદી રહી શકે છે, અને શ્રદ્ધાને ત્યજતુ નથી, તેવા મનવાળા મનુષ્યોજ દરેક મુશ્કેલીનો નાશ કરી શકે છે, કારણ કે તે મનુષ્યો સર્વ સ્થિતિમા સર્વ વખતે ગમે તેવા પ્રસગોમા પણ મજબુત રહી શકે છે ગભરામણવાળી અંધકારમય ક્ષણોમા મનની નાસીપાસ–નાહિંમતી થઇ જવાની વલણ તેજ નિષ્ફળતાનું મુખ્ય કારણ છે કારણ કે મુઝાતા મુઝાતા મન એવી સ્થિતિએ જઇ પહોચે છે કે જ્યારે તેની શક્તિ અને તેનામા રહેલી ન્યાયબુદ્ધિનો નાશ થઈ જાય છે જ્યારે જ્યારે મુશ્કેલીભર્યા કલાકોમા પણ મન મજબુતાઇથી કાર્ય કરે છે, પોતાનું શૌર્ય અજમાવી ગ્રહણ કરેલ કાર્ય પાર પહોંચાડે છે, ત્યારે ત્યારે તેની શક્તિ–બુદ્ધિ–ચાતુર્યમા સર્વદા વૃદ્ધિ થાય છે,

તેથી તમે મનનપૂર્વક આ વાત લક્ષમાં રાખજો કે તમારા મનને તમે કદી પણ નિરૂત્સાહી, નાહિમતી, અગર નાસીપાસ થવા દેશો નહિ, પણ હમેશાં પ્રાપ્ત કાર્યમાં આગ્રહથી અને ખંતથી મચ્યા રહેજો, એટલે અવશ્ય ઉત્તમ ફળની તમને પ્રાપ્તિ થશેજ.

જ્યારે તમને એમ લાગે કે અંધકારમય સમય આવી પહોંચ્યો છે, તમને દરેક કાર્યમાં નિષ્ફળતા મળે તેવોજ સમય વર્તે છે, ત્યારે પણ તમારી સર્વ શક્તિનો ઉપયોગ કરજો. જો તમે નાસીપાસી ધારણ કર્યા વગર તમારી શક્તિનો ઉપયોગ કર્યાજ કરશો, તો બાજી તરતજ પલટાતી માલુમ પડશે; અંધકારમાં પ્રકાશ પડતો માલુમ પડશે. જે કાર્યોમાં ચાલુ નિષ્ફળતાજ મળતી લાગતી હોય, તેમાં પણ સફળતા મળતી જશે. પણ તમે તેવા સમયમાં તમારી શક્તિનો ખ્યાલ કર્યાવગર તેને આવરી દઈ તે અંધકારમય મુશ્કેલીઓને તાબે થઇ જઈ તેની સામા થવાને બદલે તે રૂપજ બની જશો, તો તમે નીચા અને નીચાજ ઉતરી જશો, અને તમારી શક્તિનો પણ ઘણે અંશે કદાચ નાશ થઈ જશે. તમારૂં વાતાવરણ ગમે તેવું હોય, પણ તમારી કાર્યશક્તિ તો તમારા મનસાથેજ સંબંધ ધરાવે છે. તમે નાહિમત બન્યાવગર ધીરજ રાખી કાર્ય આગળ ચલાવ્યા કરો, તો તમારી ઘટતી જતી લાગતી શક્તિની વૃદ્ધિ થવા માંડે છે, અને છેવટે મુશ્કેલીઓનો પણ અંત આવે છે, તેથી ઉલટું જો હિંમતને-ધીરજને નમસ્કાર કરી મુશ્કેલીઓને વશ થઈ જશો, તો મન સુંઝાશે, અને તમારી કાર્ય શક્તિનો ધીમે ધીમે નાશ થઈ જશે. આમ હોવાથી તમારે માટે ખાસ જરૂરનું અને ફાયદાકારક તેજ છે કે તમારે હમેશાં વધારે શક્તિ, વધારે માનસિક વિશાળતા, વધારે પૂર્ણતા, વધારે હિંમત, વધારે આનંદ તમારામાં રહે તેવી જાતનો સર્વદા પ્રયત્ન કરજો. ઉંચા ચઢો, અને વધારે ઉંચા ચઢો, અને વધારે ઉંચા અને મજબુત વિચારવાતાવરણમાં વિચરતાં શીખો; અને મનની વધારે ઉંચી શક્તિઓનો વિચાર કરી તે પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન સેવો, અને આવા પ્રયત્નથીજ સર્વ કાર્યમાં સર્વદા તમને સફળતા મળશેજ.

આપણા ચાલુ જીવનમાં એવી ઘણી વસ્તુઓ હોય છે, એવું ઘણું વિચારક્ષેત્ર હોય છે કે જેને માટે આપણે અન્ય મનુષ્યોઉપર આધાર રાખવો પડે છે; તેથી જે જે માણસના સહવાસમાં આપણે આવીએ તે તે માણસસાથે યથાયોગ્ય સંબંધ થાય તેવી રીતે વર્તવાની ઘણી જરૂર છે. જ્યારે જ્યારે તમે કોઈના સંબંધમાં આવવા ઇચ્છો, ત્યારે ત્યારે આનંદી સ્વભાવ, મનની વિશાળતા વિગેરે સદ્‌ગુણોને ધારણ કરીનેજ, તમારાથી બને તેટલી ઉત્તમતા દર્શાવતાં તેના સંબંધમાં આવવા પ્રયત્ન કરજો, તેમ કરવાથી તેની પાસેથી જેની

તમારે અપેક્ષા હશે તે વસ્તુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમા તમે પ્રાપ્ત કરી શકશો આપણે અન્ય મનુષ્યમા આપણાઉપર વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થાય, અને આપણી તે માટેની ગોગ્યતાનો તેના મનમા નિર્ણય તત્ત્વ થાય તેવી રીતે વર્તવુ જોઇએ દિલગીર, નાસીપાસ, દુખી ચહેરો વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરી શકતોજ નથી, વળી તમારા મનમા તે વસ્તુ પ્રાપ્ત થશે કે કેમ તેમા શકા હોય, ત્યાસુધી પણ ઇચ્છિત કાર્ય ફળીભુત થતુ નથી માટે શકાને મનમાથી દૂર કરી ઇચ્છિત કાર્ય સત્વરજ સફળ કરવાની તમારામા શક્તિ છે તેવા તમારા મનના મજબુત નિર્ણય સાથે આનદી સ્વભાવમા રમણ કરતા સર્વની સાથે સબધમા આવવાનો વિચાર રાખજો, એટલે ધારેલ ધારણામા તમે સત્વરજ ફળીભુત થશો, તેમા જરાપણ સશય નથી

દુનિયામા કોઇપણ વ્યક્તિને નીચે ઉતારી પાડવાનો, હલકી દેખાડવાનો પ્રયત્નજ આદરશો નહિ, પણ તમારી જાતને જેમ બને તેમ આગળ વધારવા, વિચારવાતાવરણમા શ્રેષ્ઠ થવાનું, મનઉપર અકુશ રાખવાનું, ઇચ્છિત કાર્યની સફળતા થઈ શકે તેવા આદોલનમા વિચરવાનું શીખજો કાર્યક્ષેત્રમા આવીરીતે આગળ વધવાથી હમેશા પરિણામ લાભદાયીજ–ચિરસ્થાયી–સતોષકારકજ આવશે પોતાની જાતને આગળ વધારવાની ટેવ હમેશા પ્રાપ્ત કાર્ય સપૂર્ણ કરાવે છે, અને મનને સતોષ–આનદ ઉપજાવે છે જ્યારે અન્યને ઉતારી પાડવાની હલકા બનાવવાની ટેવ કોઇને પણ સુખી કરતી નથી, તમારૂ વિચારક્ષેત્ર પણ અશુદ્ધ થાય છે, મન આડે રસ્તે ઉતરી જાય છે, અને સામા માણસને પણ નુકશાન થાય છે, અને તમને તેમાથી કોઇપણ જાતના સુખ–સતોષ મળતા નથી, માટે અન્યની નિંદા–ટીકા કરવામાથી સર્વદા દૂરજ રહેજો તમારી પોતાની જાતને કેમ વધારે સુધારવી, માનસિક વિશાળતા કેવી રીતે વધારવી, તેજ પ્રયત્નમા સર્વદા રહેજો

જો તમારે તમારા કાર્યોમા ફત્તેહ અવશ્ય મેળવવીજ હોય તો તમારી જાતને સુધારો, અને તમારા કાર્યોને ઉત્તમ બનાવો તમારા કાર્યોતરફજ દૃષ્ટિ રાખો, પણ તમારા હરીફમાટે એક અક્ષર પણ વિરૂદ્ધતાનો ઉચ્ચારતા નહિ કોઇપણ માણસ સાથે દુશ્મનાઇ બાધવી–શત્રુતા ઉત્પન્ન કરવી તે મનમા ગેરવ્યવસ્થાજ ઉત્પન્ન કરે છે, અને આવી સ્થિતિમા કોઇપણ કાર્ય સપૂર્ણ થઈ શકતું નથી–ઇચ્છિત ફળ આપી શકતુ નથી, તેથીજ અન્ય સાથે શત્રુતા રાખવી–તેની ટીકા કરવી, કે તેને હલકો પાડવો તે તમારી જાતનેજ નીચે ઉતારી પાડવામા સાધનભૂત થાય છે અન્યસાથે શત્રુતા, કે અન્યની નિંદા–ટીકા તે તેને તો નુકશાન કરે અગર ન પણ કરે, પણ તમારી જાતને તો તેનાથી અવશ્ય

નુકશાન થવાનુંજ–તમે તો નીચી પાયરીએ ઉતરી જવાનાજ, માટે તમારા કાર્યમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તો તમારી શક્તિનો અન્યને હલકા પાડવામાં ખોટો વ્યય ન કરશો, પણ તમારા કાર્યમાંજ મચ્યા રહેશો, તો અવશ્ય ફત્તેહ મળશેજ.

જો તમને એમ ખાત્રીથી લાગતું હોય કે તમારા વિચારો ઉત્તમ છે, અન્યને અનુકરણ કરવાલાયક છે, અન્ય તે ગ્રહણ કરશે તો તેમને બહુ ફાયદો થશે, તો તમારા વિચારોની ઉત્તમતા દર્શાવવા અન્યના વિચારોની કદીપણ મશ્કરી અગર ટીકા કરશો નહિ. અન્યની માન્યતા–વિચારશ્રેણી ખોટી છે, તેવું સાબીત કરવામાં નકામો વખત ગુમાવશોજ નહિ. તમારી માન્યતા તમારા વિચારો ખરા છે, અનુકરણીય છે તે બાબત દર્શાવવામાં તમારો વખત પસાર કરો; અન્યના વિચારો ભલે તેની પાસેજ રહે. તમારે તેની સાથે કશો સંબંધ નથી. તમારે તે વિચારો ખોટા છે તે દર્શાવવાની પણ જરૂર નથી. જેમાં સત્યતા હશે તે સ્વતઃજ તરત તરી આવશે; પણ અન્યના વિચારો હલકા છે; ઉતરતી પંક્તિના છે, તેની માન્યતા ખોટી છે એમ દર્શાવવું તે ઉત્તમતાની નિશાની નથી. અથવા તમારા વિચારો પણ હલકાજ છે તેમ તમારી નિંદા–ટીકા કરવાની ટેવજ સાબીત કરે છે. સત્યને અસત્ય સાથે કદી લડાઈ કરવી પડતીજ નથી. સત્યનો હમેશાં જયજ થાય છે. સત્ય વિચારો, સત્ય વસ્તુ સ્વતઃજ તરી આવે છે; અને કોઈ પણ મનુષ્ય અસત્યનો સ્વીકાર કરશેજ નહિ. તેથીજ તમારી સત્ય બાબત સાબીત કરવા પ્રયત્ન આદરો. તેમાં વખત પસાર કરો, પણ અન્યની નિંદા–કુથલીની ટેવ છોડી દેજો. તેમ નિંદા કરવાથી અન્યની માન્યતા જૂઠી છે તેમ કદી સાબીત થવાનુંજ નથી. અન્યની નિંદા–ટીકાદ્વારા પોતાના વિચારોની ઉત્તમતા દેખાડવા જનાર અંતે નાસીપાસ થાય છે. તેના ઉત્તમ વિચારો ઉપર પણ બીજા મનુષ્યોને શંકા ઉઠે છે; માટે તેવી પ્રવૃત્તિ છોડી દઈ તમારા સત્ય વિચારો જેમ વધારે ફેલાય, જેમ લોકસમૂહમાં વધારે જાણવામાં આવે તેવો પ્રયત્ન કરજો; અને તમારી સત્ય વાત અંતે અવશ્ય પ્રગટ થશેજ, લોકો તેને માન આપશે, અને અન્યના હલકા વિચારો સ્વતઃજ ઉડી જશે. લોકો તેના તરફ દૃષ્ટિ પણ નહિ કરે તે ખાત્રીથી માનજો.*

---

* Efficiency નામક ઇંગ્રેજી માસિકમાંથી અવતરણ.

અન્તરાત્માને પુછવાની યુક્તિ

[1]શું કરવુ અને શું ન કરવુ એનો મનુષ્ય માત્રે વિચાર કરવો જોઇએ તેનો વિચાર ન કરવાથી કરવાયોગ્ય કાર્ય થતુ નથી અને ન કરવાયોગ્ય કાર્ય કોઈ વખતે થઈ જાય છે વિચાર એ કર્તવ્યનું મૂળ છે અને જેથી કોઈ પણ કામ કરતાપહેલા વિચાર કરવાની જરૂર છે વિચાર થયાસિવાય કોઈ પણ કાર્ય થતુ નથી વિચારમાથીજ કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે જેથી શુ કરવા યોગ્ય છે અને શુ કરવા યોગ્ય નથી તેનો મનુષ્ય માત્રે વિચાર કરી તેનો નિશ્ચય કર્યા પછીજ તે તે કાર્યમા પગ મુકવો જોઇએ.

આનો વિચાર કર્યા સિવાય જે માણસ કામ કરે છે તે અવશ્ય દુ ખી થાય છે જે કરવાથી આપણને સુખ થાય તે કામ કરવુ જોઇએ જેનાથી કાઈ ફળપ્રાપ્તિ થાય, જે કરવાથી આપણી ઉન્નતિ થાય અને જે કરવાથી આપણને પસ્તાવો થાય નહિ તે કાર્ય કરવુ જોઇએ, તેવીજ રીતે જે કરવાથી દુ ખ થાય, જે કરવાથી તેનું પરિણામ સારૂ આવે નહિ, જે કરવાથી ટાઇમ નકામો જાય તે કામ કરવુ નહિ આ પ્રમાણે પ્રત્યેક કાર્યના આરભમા તે કાર્ય કરવા યોગ્ય છે કે કેમ તેનો પોતે પ્રથમ વિચાર કરવો જોઇએ અને તે પછીજ તે કાર્યનો આરભ કરવો જોઇએ

શું કરવુ અને શું ન કરવુ તેના સબધમા માણસો વારવાર ગુચાયા કરે છે આ સબધમા તે અન્ય મનુષ્યોની સલાહ વારવાર લેછે અન્ય મનુષ્યો કહે છે કે તે કરવા યોગ્ય છે તો તે કાર્ય કરવાને મચી પડે છે, અને કોઈ ના કહે છે તો તે કરતા નથી. આ અભિપ્રાયો ઓએ સો ટકા સત્ય હોતા નથી અને તેથી ઘણીવાર અન્યના અભિપ્રાયોઉપર વિશ્વાસ રાખનાર નિષ્ફળ થાય છે

શું કરવુ અને શું ન કરવુ તેનો બીજાના અભિપ્રાયઉપર આધાર ગ ખવાકરતા પોતાનું અત કરણ શું કહે છે તેનો પ્રથમ વિચાર કરવો જોઇએ અને તે સબધમા પોતાનું અત કરણ જે અભિપ્રાય આપે તે ઘણે અંશે સત્ય હોવાથી તેમા લાભજ થાય છે

આ સબધમા બીજાની સલાહ લેવા કરતા પોતાના અતરસ્થિત અત રાત્માની સલાહ લેવી એ ઘણે દરજ્જે યોગ્ય છે

આ અતરાત્માની સલાહ કવી રીતે લેવી એ ઘણાના સમજવામા આવતું નથી અને જેથી તે સલાહ કેવી રીતે લેવી તેની ગભરામણમા કેટલાક પોતાનો

[1] આરોગ્ય વર્ષ ૧ લુ અક ૪ થો.

દિવસ વ્યતીત કરી ગુંચવાયાં કરે છે. આ સર્વને પોતાના અંતરાત્માની સલાહ મળે છે. જાણે કે અજાણે પણ અંતરાત્મા તેને સલાહ તો આપે છેજ પણ તે-ઉપર ઘણા મનુષ્યો ધ્યાન આપતા નથી.

જ્યારે તેઓ કોઈ પણ કૃત્ય કરે છે ત્યારે તે કૃત્ય ખોટું છે કે ખરૂં તેનો તેમના મનસાથે પડઘો થાય છે, જેમ, ચોરી કરવા જાય છે ત્યારે તેનું મન તે કામ ખોટું છે એવું જણાવે છે અને તેના જણાવ્યા છતાં પણ ચોર લોકો 'એમાં શું' પૈસા મળશે, ખોટું કે ખરૂં; એમ કહી ચોરી કરવા તત્પર થાય છે. અને તેવીજ રીતે દરેક મનુષ્યને કોઈ પણ કામ ગમે તો ખોટું હોય કે ખરૂં તોપણ તે કરતા પહેલાં તેને તેનું મન તે કામ કરવું કે નહિ તેનો અભિપ્રાય આપે છે. આ અભિપ્રાય, આ સલાહ, તે બીજું કોઈ નહિ પણ તેના અંતરાત્મા તરફથીજ આપવામાં આવે છે. અને તે સત્યજ હોય છે. જે કોઈ આ સલાહ સમજી જાય છે તે સુખી થાય છે, અને જે કોઈ આંખઆડા કાન કરે છે તે આખરે દુઃખી થાય છે.

મનુષ્ય માત્રે આ સલાહતરફ ધ્યાન આપવું જોઇએ અને ગમે તે કામ કરતાપહેલાં જો તેને તેના અંતરાત્માતરફથી તે ન કરવામાટે સલાહ આપવામાં આવે તો તે કામ કદી પણ કરવું નહિ.

સત્ય કામ કરતી વખતે તે કામ કરવાને ઉત્સાહ આપનાર પણ અંતરાત્માજ છે. અને અસત્ય કામ કરનારને પાછાં પગલાં ભરાવનાર, અને તે કામ અસત્ય છે એવું જણાવનાર પણ અંતરાત્માજ છે.

શું કરવું અને શું ન કરવું તેનો નિશ્ચય પોતાના અંતરાત્માનેજ પુછીને કરવો. કોઈ પણ કામ કરતાપહેલાં તે કામ કરવાથી શું લાભ કે હાનિ થશે તેનો વિચાર પોતાના અંતરાત્માને પૂછયાપછીજ કરવો. ઘણા માણસો કહે છે કે 'હું અમુક કામ કરવા જતો હતો પણ મારૂં મનજ તે કામ કરવાનું ના કહેતું હતું' 'તે કામ કરવાનું મારૂં મનજ નથી!' આ મન આમ કહેછે અને આ મન તેમ કહે છે, એ બીજું કોઈ નહિ પણ તે મન અંતરાત્માનો સંદેશોજ માત્ર પહોંચાડે છે. અંતરાત્માના સ્વરને બહાર લાવી સંભળાવવો એ મનનું કામ છે. અને તે જ્યારે મનની શાંત સ્થિતિ હોય છે ત્યારેજ જણાય છે.

ઘણા માણસો કોઈ વસ્તુ ભુલી જાય છે, કોઈ વસ્તુ આડી અવળી મુકી હોય છે અને જ્યારે જડતી નથી ત્યારે થોડીવારે તે સંભારી કાઢવાને માટે

શાંત થાય છે, અને તે વસ્તુ ક્યાં છે તેનો વિચાર કરે છે તે વખતે તેને સાંભરી આવે છે કે તે વસ્તુ ફલાણી જગ્યાએ છે, અગર ભૂલી ગયેલી વસ્તુ યાદ આવે છે આ યાદ લાવનાર બીજુ કોઈ નથી પણ તેમના અંતરાત્માનો સંદેશો છે એકાગ્ર અને શાંત ચિત્ત થવાથી તેનો ખુલાસો અંતરાત્મા દ્વારા આવે છે અને તે બહાર જણાવે છે કે મને યાદ આવ્યું આ યાદ લાવનાર અંતરાત્મા છે

તેવી રીતે અમુક કામ કરવાયોગ્ય છે કે નથી કરવાયોગ્ય, તેનો પ્રથમ એકાગ્ર અને શાંત થઈ વિચાર કરવો અને જેવી તે કામ કરવુ કે કેમ, અથવા કરવા યોગ્ય છે કે નથી, તેનો નિર્ણય પોતાના અંતરાત્માદ્વારા સહજમા થઈ શકશે જો તે કરવા યોગ્ય હશે તો તમારૂ મન ઉત્સાહિત થશે અને તે કરવાનો નિશ્ચય કરશે, અને નહિ કરવા યોગ્ય હશે તો તમારૂ મન કલુષિત થશે અને તે કરવા માટે તમારા પાછા પગલા ભરાવશે અથવા તો તે કરવાનો વિચાર કરતાજ તમારૂ મન ચિંતાતુર થશે અને વિચાર આવશે કે આ કામ ન કર્યું હોય તો સારૂ તો તે વખતે સમજજો કે આ અંતનો નિશ્ચય અંતરાત્માજ મનદ્વારા જણાવે છે જેથી તે જેવો વિચાર જણાવે તે પ્રમાણેજ વર્તવાનો નિશ્ચય કરજો

કોઈ પણ કામમા બીજાની સલાહ લેવા કરતા તમારા અંતરાત્માનીજ સલાહ લેતા શીખજો અંતરાત્માની સલાહ લેનારા આખરે વિજય પામે છે, જ્યારે બીજાની સલાહે દોડી જનારા અને પોતાના અંતરાત્માના સ્વરને ન ગણકારનારા આખરે નિષ્ફળતાને મેળવે છે

અંતરાત્માની સલાહ લેવાનો અભ્યાસ પડ્યાપછી સહેજ બાબતનો નિર્ણય કરવો હશે તોપણ થોડીજવારમા થઈ જશે અભ્યાસ વધતા અંતરાત્માના સબંધમા વારવાર આવવાની જરૂર પડશે અને જેમ જેમ સબંધ વધશે તેમ તેમ ઉન્નતિનું પણ એકક પગથીઉં આગળ વધતા જશો

અંતરાત્માની સલાહ લેવાને માટે ટાઈમની જરૂર પડે છે જેમ કોઈ અધિકારીને મળવા જવુ હોય છે તો તે વખતે તેમને વીઝીટીંગ કાર્ડ આપવુ પડે છે, અને જો તેમને મળવાનો વખત હોય કે તોજ આપણી મુલાકાત લે છે, તેવીજ રીતે અંતરાત્માની સલાહ લેતી વખતે પણ તેમને તે વખતે ટાઈમ છે કે કેમ તેનો નિર્ણય કરવાની જરૂર છે તેમને કદાચ ટાઇમ તો છેજ પણ તમને મળી શકવાને માટે આપવુને અનુકૂળતા છે કે નહિ તેનો વિચાર

કરવાની પ્રથમ જરૂર છે. એટલે આપણે સર્વ ઉપાધિથી મુક્ત થયાપછીજ તેમની સલાહ લઈ શકીએ છીએ.

ઉપાધિથી મુક્ત થવું એટલે ઘરબાર કે બૈરી છોકરાંનો ત્યાગ કરવાનો નથી પણ આપણા વિચારોનાં કોકડાંને વાળી લઈ, બધા આમતેમ અને અગડં બગડં વિચારોને એક ખૂણે મુકી આપણે એકલાએજ શાંત થઈ અંતરાત્માના સંબંધમાં આવવાને માટે એકાગ્ર થવું. એકાગ્ર થઈ પછી આપણે જે બાબતની સલાહ પૂછવી હોય તે તમામ બાબત મનમાં અને મનમાં જણાવવી. આમ જણાવવાથી જો તે કામ કરવાનું તમારૂં મન ઉત્સાહિત થતું હોય તો જાણજો કે તે કામ કરવાની તમારા અંતરાત્માતરફથી સલાહ મળી છે અને જો તેમ કરવાનું મન ન થતું હોય તો જાણજો કે તે કામ કરવાની તમને તમારા અંતરાત્માતરફથી સલાહ મળતી નથી.

પ્રત્યેક કાર્ય કરતાપહેલાં તે કાર્ય કરવાયોગ્ય છે કે કેમ તેનો નિર્ણય દરેક મનુષ્યે કરવો જોઇએ. ખોટું કામ કરતાપહેલાં મનુષ્યને પાછા હઠાવનાર બીજું કોઇ નથી પણ અંતરાત્માજ છે. તે કામ કરતાં મનદ્વારા તે રોકે છે. મનદ્વારા તે આંચકો ખવરાવે છે છતાં ન માને અને દુઃખી થાય તો તેમાં તેનોજ વાંક છે.

આથી દરેક મનુષ્યે પોતાના અંતરાત્માતરફથી જેવી સલાહ મળે તે પ્રમાણેજ વર્ત્તવું જોઇએ. શું કરવાયોગ્ય છે ને શું કરવાયોગ્ય નથી તેનો નિર્ણય અંતરાત્મા પાસેથી કરી લેવો અને પછી જે કરવાયોગ્ય હોય તેનો આરંભ કરવો.

જે કામ કરવાથી આપણને સુખની પ્રાપ્તિ થાય તે કામ કરવાયોગ્ય છે અને તે કામ કર્યું છે તેનો નિર્ણય અંતરાત્મા સિવાય બીજો ભાગ્યેજ કરી શકે છે. તેવીજ રીતે જે કામ કરવાથી તેનું પરિણામ દુઃખમય આવે છે તે તે કામ કર્યું છે તેનો નિર્ણય પણ અંતરાત્માજ કરી શકે છે, અને જેથી તે જે નિર્ણય કરે તે પ્રમાણે વર્ત્તવું એ મનુષ્યમાત્રનું કર્ત્તવ્ય છે.

જો મન ખરી કેળવણી પામ્યું હોય–તેમ ખરી રીતે કેળવવામાં આવ્યું હોય તેનાપર ઉત્તમ સંસ્કારો લાગેલા હોય તો તે સ્થિરતાને પામે છે, ચંચળપણાને છોડી દેછે, વ્યગ્રતા ઉપજાવનારા પ્રસંગોમાં પણ વ્યગ્રતાને વશ થતું નથી અને શાંતિનો અનુભવ કરે છે. આવી જાતની મનની સ્થિતિ મનઃસમાધાન કહેવાય છે. જેઓએ આવું મનઃસમાધાન પ્રાપ્ત કર્યું છે તેઓ મનુષ્યત્વ પામીને જે ઉંચામાં ઉંચા લાભ તેણે મેળવવા જોઇએ, જે ખરા કર્ત્તવ્યને તેઓએ આ-

વકાર આપી સિદ્ધ કરવુ જોઇએ તે લાભ મેળવે છે અને તે કર્ત્તવ્યને સિદ્ધ કરી શકે છે એ સમજાવવુ આવશ્યક હેવાથી હવે પછી આપણેપણ મન.સમાધાનલાભ એ અધિકારને આવકાર આપીશુ અને આ અધિકારની સમાપ્તિ કરીશું.

मन.समाधान लाभ-अधिकार

આંખથી ન જોઈ શકાય તેવા પરમાણુઓ જ્યારે એકઠા મળે છે ત્યારે આખથી જોઈ શકાય તેવી એક વસ્તુ બને છે મનુષ્ય પોતાના મનમા જે જે વિચારો-શુભ વા અશુભ સકલ્પો બાધે છે તેનુ ફળ મનુષ્યોને અવશ્ય મળેછે તેથી સુખી થવા દરેક મનુષ્યે સદ્વિચારજ બાધવા, નહિંતર તદુલમત્સ્યની માફક ખરાબ સકલ્પથી નરકસ્થિતિ ભોગવવી પડશે

"સમુદ્રમા જ્યારે મગરમચ્છ પોતાનો આહાર કરવા ઇચ્છે છે ત્યારે પોતાના પહોળા મોઢામા ઘણુ પાણી ભરી લેછે, તે પાણીમા અનેક જળજતુઓ પોતાના મોઢામા આવી જાયછે અને પાણી કાઢી નાખી જળજતુઓને પોતે ગળી જાયછે તે વખતે કેટલાક નાના જતુઓ પાણીની સાથે નીકળી જાય છે

મગરમચ્છની આખની પાપણમા સૃષ્ટિ લીલાથી ચોખાના આકારનો એક મત્સ્ય ઉત્પન્ન થાયછે તેને તદુલમત્સ્ય એવું નામ આપવામા આવેછે તે તદુલ મત્સ્ય મગરમચ્છના મુખમાથી નીકળી જતા પાણીની સાથે બચી જતા જળજતુઓને જોઇ વિચાર કરે છે કે જો હું મગરમચ્છને ઠેકાણે હોઉ તો મુખમા આવેલા જળજતુઓને બચવા દઉં નહિ એવા અશુદ્ધ વિચારથી તે તદુલમત્સ્ય નરકસ્થિતિને પ્રાપ્ત થાય છે તો વિચારદ્વારા પણ પાપ નહિ બાધવા ભલામણ કરવા આ અધિકારની યોગ્યતા માની છે

મનોનિગ્રહ-તદુલમત્સ્ય

अनुष्टुप् १ थी ७.

मन मरणु हे विद्वन्सरतमना यत ।
याति तन्दुलमत्स्यो द्राक् सप्तमीं नरकावनीम् ॥ १ ॥ (अ. क.)

"હે વિદ્વન્! મનનો સવર કર, કારણકે તદુલમત્સ્ય મનનો સવર કર"તો નથી તો તુરતજ સાતમી નરકે જાય છે " ૧

વિવેચન—મનોવ્યાપાર મનોબળ અધિકાર આજ વિષયપર લખાયેલો છે. અત્ર વધારે સ્પષ્ટ શબ્દમાં મનોનિગ્રહ કરવાની ભલામણ કરે છે. સર્વ યોગોમાં મનોયોગનું રૂંધન વધારે મુસ્કેલ છે પણ તે તેટલુંજ વધારે ફળદાયી છે. વળી જો મનોયોગનો નિરોધ કરવામાં આવતો નથી અને મનને ગમે તેમ રખડવા દેવામાં આવે છે તો તે મહા પાપબંધ કરાવે છે. તંદુલ-મત્સ્ય મનના વેગથીજ મહાતીવ્ર પાપબંધ કરે છે. એનું દૃષ્ટાંત શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ છે. એ તંદુલમત્સ્ય મોટા જબરા મગરમચ્છોની આંખની પાંપણમાં ગર્ભજપણે ઉત્પન્ન થાય છે. [1]અંતર્મુહૂર્ત ગર્ભમાં રહે છે અને પછી તેની માતા મગર-મચ્છની પાંપણમાંજ તેને પ્રસવે છે. ગર્ભજ હોવાથી તેને મન હોય છે. તેનું શરીર તંદુલ (ચોખા) જેવડું હોય છે, અને આયુષ્ય અંતર્મુહૂર્તનું હોય છે મગરમચ્છની આહાર લેવાની રીત વિચિત્ર છે. એ પાણીનો મોટો જથ્થો મો-ઢામાં ભરી લે છે અને તેમ કરતાં સંખ્યાબંધ માછલાંઓ તેના મોઢામાં જાય છે. પછી તેના મોઢામાં જાળી હોય છે (દાંતની બેવડ) તેમાંથી તે પાણી પાછું કાઢી નાખે છે, પણ આ જાળીનાં છિદ્રો મોટાં હોવાથી સંખ્યાબંધ ઝીણાં ઝીણાં માછલાંઓ નીકળી જાય છે. આ વખતે દુર્ધ્યાની તંદુલમત્સ્ય આં-ખની પાંપણમાં બેઠો બેઠો વિચાર કરે છે કે જો હું આ મગરમચ્છના સ્થાને હોઉં તો આમાંથી એક પણ માછલાંને નીકળવા દઉં નહિ. આવા દુર્ધ્યાનમાંજ નરકાયુ બાંધી કાળ કરી તેત્રીશ સાગરોપમને આઉખે સાતમી નારકીમાં ઉ-ત્પન્ન થાય છે.[2] ઉક્ત પાપ તદ્દન માનસિક છે, છતાં પણ તેની વૃત્તિ બહુજ ખરાબ હોય છે. મનપર અંકુશ ન હોય તેની આવીજ સ્થિતિ થઈ જાય છે. જેઓ આખો વખત ગામની વાતો કરતા હોય, કુથલી કરતા હોય, તેઓએ આ નાની હકીકતથી બહુ સમજવાનું છે. સ્ત્રીઓએ પણ વિકથા ત્યાગ કરવા ખાસ વિચાર કરવો જોઇએ, એમ આ દૃષ્ટાંત બતાવે છે. વળી જેમ મનથી મહા પાપબંધ થાય છે તેમજ તેનો સંવર કર્યાથી મહા લાભ થાય છે તે માટે હવે જુઓ. ૧

મનના વેગ વિશે પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિનું દૃષ્ટાંત

प्रसन्नचन्द्रराजर्षेर्मनः प्रसरसंवरौ ।
नरकस्य शिवस्यापि, हेतुभूतौ क्षणादपि ॥ २ ॥ } (प्र. क.)

---

૧ અંતર્મુહૂર્તના ઘણા ભેદ હોવાથી નાનાં નાનાં કેટલાંક અંતર્મુહૂર્તો મળીને પણ અંતર્મુહૂર્તજ કાળ કહી શકાય.

૨ તંદુલમત્સ્ય તથા પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિની હકીકત થોડી થોડી ઉપર લખી છે, તોપણ ખાસ કારણથી તેનું અત્ર પુનરાવર્ત્તન કર્યું છે.

" ક્ષણવારમા પ્રસન્નચદ્ર રાજર્ષિને મનની પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ અનુક્રમે નરક અને મોક્ષનું કારણ થઈ " ૭

વિવેચન—મનનો વેગ અત્યત છે શુભ અધ્યવસાયની ધારા જ્યારે માનસિક રાજ્યદ્વારા આત્મકુજપર પડે છે તે વખતે તેનાપરનો મેલ એક દમ ખમી જાય છે, પડી જાય છે, હઠી જાય છે અને જીવ અલ્પ સમયમા પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમા આવી જાય છે. પ્રસન્નચદ્ર રાજર્ષિનું ચરિત્ર શાસ્ત્ર સિદ્ધ છે તેઓને પણ એજ પ્રમાણે થયું હતુ મેતાર્ય મુનિ, ધન્નાશાળિભદ્ર, ગજસુકુમાળ વિગેરે અનેક મહાપુરૂષો મનોગજ્યપર અકુશ પ્રાપ્ત કરી શુભ ગતિના ભાગી થયા છે ધનવિજયગણિ પ્રસન્નચદ્ર રાજર્ષિનું ચરિત્ર આપે છે, તદનુસાર અત્ર ટુકામા લખીએ છીએ ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નામે એક નગર હતું વિચિત્ર પ્રકારની શોભાથી આખા વિશ્વને તે પોતાના તરફ આકર્ષણ કરતુ હતું અનેક દુકાન, બજારો અને હર્મ્યોથી તે નગર બહુ શોભતું હતું પ્રસન્ન ચદ્ર નામના રાજા ત્યા રાજ્ય કરતા હતા વિશાળ ભુજાબળવાળા આ મહા રાજા શત્રુદમનમા કુશળ અને ન્યાયના નમુના હતા તેની પ્રજા સર્વ પ્રકારે સુખ ભોગવતી હતી રાજ્યસુખ ભોગવતા હતા તેવામા શ્રી વીર પરમાત્મા એક વખત તે નગરની બહાર સમવસર્યા. રાજાએ સમાચાર સાભળ્યા એટલે વદન કરવા સારૂ ગયા સસારના અસ્થિર ભાવનું સ્વરૂપ સાભળી રાજાને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો, સસારવાસના ઉડી ગઈ અને અતરદૃષ્ટિ જાગ્રત થઈ બાલ્યાવસ્થાના પુત્રને રાજ્યપર સ્થાપન કરી તેણે દીક્ષા લીધી અભ્યાસ કરતા ગીતાર્થ થયા અને રાજર્ષિતરીકે ઓળખાવા લાગ્યા અન્યદા ધર્મતત્ત્વનું ચિંતવન કરતા અને શુભ ભાવના ભાવતા તે રાજર્ષિ રાજગૃહ નગરની બહાર કાયોત્સર્ગ ધ્યાને રહ્યા છે હવે તે વખતે વીરપરમાત્મા નજીકના ભાગમા સમવસર્યા છે, તેમને વદન કરવામાટે લોકો ટોળે મળીને જાય છે લોકોના સમૂહમા ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિતપુરના બે વાણીઆ હતા, આ બન્ને જણા વાતો કરતા કરતા શ્રી વીરપ્રભુને વદન કરવા જતા હતા, તેવામા તેઓએ પોતાના આગલા રાજાને દીઠા એટલે વૃદ્ધ વણિક બોલ્યો. "અહો! રાજ્યલક્ષ્મીનો ત્યાગ કરી આ રાજર્ષિએ તપલક્ષ્મીનો સ્વીકાર કર્યો છે તેથી તે ધન્યાત્મા છે, ભાગ્યશાળી છે " બીજો વાણીઓ બોલ્યો "અરે જવા દેને! આ મુનિને ધન્યવાદ તે શુ ઘટે છે? તેને તો ખરેખરો ઠપકો ઘટે છે એમણે દીક્ષા લીધી ત્યારે પુત્ર બહુ બાળવયનો હતો, બળવગરનો હતો, પણ એ વાતનો વિચાર કર્યાવગર તેને રાજ્યપર સ્થાપી પોતે તો મન લઈ લીધુ એટલે કૃતકૃત્ય થઈ ગયા! હવે એના સગાવહાલા વિયોગ બાળને હેરાન કરે છે, આખા શહેરને ઉપદ્રવ કરે

છે અને લોકોમાં હાળોકેર વરતાઈ રહ્યો છે. આટલામાટે આ મુનિની તો સામું જોવું પણ યોગ્ય નથી." આવો વાર્તાલાપ કરતા કરતા તેઓ તો કર્ણ-પથથી દૂર થયા, પરંતુ તેની વાત સાંભળી રાજર્ષિ ધ્યાનભ્રષ્ટ થયા, તેમને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો અને સંસારથી એકવાર નિવૃત્ત થયેલું મન પાછું સંસારમાં રખ-ડવા માંડ્યું. આર્ત્તધ્યાન ચાલ્યું અને વિચાર થયો કે-અહો! અહો! હું છતાં પુત્રની આવી હાલત કેમ થાય!! આવા વિચારની સાથેજ મનમાં તેના વિરો-ધીઓની સાથે યુદ્ધ કરવા માંડ્યું.

આવી રીતે મુનિમહારાજના મનમાં પ્રચંડ યુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે તે વખતે વીરપ્રભુનો પરમભક્ત શ્રી શ્રેણિક નૃપતિ તેમને વંદન કરવા ચાલ્યો. રસ્તામાં મુનિને જોઈ વાંધા, પરંતુ મુનિએ તેનાપર નજર પણ કરી નહિ. શ્રેણિકે ધાર્યું કે આ મહાત્મા આ વખત શુકલ ધ્યાનારૂઢ થયા હશે. શ્રેણિક પ્રભુ પાસે ગયા સવિનય નમસ્કાર કર્યો, વાંધા, દેશના સાંભળી. પછી પૂછ્યું "હે ભગવન્! જે સ્થિતિમાં મેં પ્રસનચંદ્ર રાજર્ષિને વાંધા તેજ સ્થિતિમાં તે વખતે તેઓ કાળ કરે તો કઈ ગતિમાં જાય?" ભગવાન્ બોલ્યા-"સાતમી નરકે જાય." શ્રેણિક રાજાને આ પ્રત્યુત્તર સાંભળી બહુ આશ્ચર્યસાથે દિલગિરી થઈ.

હવે પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિને શું થયું તે જોઇએ. તેઓ તો મનમાં મોટી લડાઈ કરવા મંડી ગયા. મોટા સમરાંગણમાં સર્વ શત્રુઓને મારી નાખ્યા પણ બાકીમાં એક પ્રધાન શત્રુ રહ્યો. આ વખતે સર્વ શસ્ત્રો ખૂટી ગયાં, હાથમાં તરવારસરખી પણ રહી નહિ, છતાં ક્ષત્રિય વીર ડર્યો નહિ. હિંમત મજબૂત રાખી માથાપરના ટોપથી એને મારી નાખીશ એમ વિચાર કર્યો. હવે પોતા-ના માથાપરનો ટોપ લેવા હાથ ઉંચો કર્યો અને માથાપર હાથ ફેરવે છે તો કેશ લુંચિત તાલકું મળ્યું. સુજ્ઞ વીર ચેત્યો, જ્ઞાનદષ્ટિ જાગી, વિપર્યાસ ભાવ ભાગ્યો અને સંવેગ પ્રાપ્ત થયો. વિચાર્યું કે અરે જીવ! આ તું શું કરે છે? કોના પુત્ર અને કોનું રાજ્ય? વગર વિચાર્યે તેં પ્રથમ વ્રતનો ભંગ કર્યો. આવા શુદ્ધ અધ્યવસાયમાં ધ્યાનારૂઢ થતાં સ્વઆચરણની નિંદા કરવા માંડી અને અ-તિચાર આલોચવા માંડ્યા. મનથી બાંધેલાં કર્મ મનથીજ ખપાવી દીધાં અને સાતમી નરકને યોગ્ય દળીયાં એકઠાં કર્યા હતાં તે વિખેરી નાખ્યાં. હવે વીર-પ્રભુને શ્રેણિકે થોડા વખત જવા દઈ ફરીને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે "હે પરમાત્મન્! તે રાજર્ષિ કદાચ અત્યારે કાળ કરે તો કયાં જાય?" પ્રભુએ ઉત્તર આપ્યો કે "અનત્તર વિમાને દેવ થાય." શ્રેણિકને આ ઉત્તરથી વધારે આશ્ચર્ય થયું, તેથી તેનું કારણ પૂછ્યું. મનોરાજ્યનું સ્વરૂપ, તેનું જોર, તેને વશ કરવાથી

થતી અનંતગુણની પ્રાપ્તિ વિગેરે પ્રભુએ સમજાવ્યું તે સમયે દેવદુદુભિનો અવાજ થયો શ્રેણિકે પૂછ્યું કે "હે પ્રભુ! આ દુદુભિ કેની વાગે છે?" પ્રભુએ કહ્યું કે "શ્રેણિક રાજા! એ રાજર્ષિને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે" શ્રેણિક રાજાને આ હકીકત જાણી મનનો વેગ કેવો બળવાન્ હોય છે તે બરાબર સમજાયું ૧

આ દૃષ્ટાંતથી મનોરાજ્યની વેગવાળી ભાવના સમજાણી હશે એ અગત્યના વિષયમા વારવાર પર્યાલોચન કરવાની જરૂર છે બધાપણ પણ જાણવા જેવું છે

સ્થિર થવાનો ઉપાય

यथा यथा मनःशुद्धिर्मुनेः साक्षात् प्रजायते ।
तथा तथा विवेकश्रीर्हृदि धत्ते स्थिरं पदम् ॥ ३ ॥ (कस्यापि.)

જેમ જેમ મનની શુદ્ધિ થતી જાય છે તેમ તેમ વિવેક બુદ્ધિવાળો મુનિ અંતઃકરણને વિષે શાંત થતો જાય છે ૩

બંધ મોક્ષનું કારણ મન છે

मन एव मनुष्याणां, कारणं बन्धमोक्षयोः
बन्धने विषयासङ्गि मुक्तौ निर्विषयं पुनः ॥ ४ ॥ (पा च)

મનુષ્યોને બંધન તથા મોક્ષનું કારણ મનજ છે વિષયોની આસક્તિથી બંધનનું અને વિષયોથી વેગળું રહેવાથી મોક્ષનું કારણ પ્રાપ્ત થાય છે ૪

શુદ્ધ મનથી મોહ દૂર રહે છે

सततोदारवृत्तासु, कथासु परिशीलितम् ।
सपन्ननिर्मलं चेतो, मोहपङ्केन लिप्यते ॥ ५ ॥ (शा प)

હમેશા થતી શુદ્ધ આચરણવાળી કથાઓને લીધે સમ્યક્ત્વાદિ સંપત્તિથી યુક્ત અને નિર્મળ અંતઃકરણ મોહરૂપી કાદવથી ખરડાતું નથી ૫

શુદ્ધ મનઉપર સમૃદ્ધિનો આધાર

सर्वाः सम्पत्तयस्तस्य, विशुद्धं यस्य मानसम् ।
उपानद्गूढपादस्य, ननु चर्मावृतैव भूः ॥ ६ ॥ (सू. मु)

જેવી રીતે જોડા પહેરનાર મનુષ્યને આખી ચામડાથી મઢેલ ભાસે છે તેવી રીતે જેનું મન શુદ્ધ છે તેને સર્વ છે ૬

એકાગ્ર મનનું બળ.

एकाग्रमनसा ध्याता, देवाः शैलमया अपि ।
अचि णैव तुष्यन्ति, किं पुनः चेतनो जनः ॥ ७ ॥ (सू. मु.)

એક મનથી જો પથ્થરના દેવોનું પણ ધ્યાન કર્યું હોય તો તે દેવો ટુંક વખતમાં પ્રસન્ન થાય છે ત્યારે ચૈતન્યમય મનુષ્યનું તે પ્રમાણે ધ્યાન કર્યું હોય તો તે ટુંક સમયમાં પ્રસન્ન થાય એમાં આશ્ચર્ય નથી. ૭

વૈરાગ્યની ખાસ જરૂર.

आर्या (८–थी–१०)

चेतःपशुमशुभपथं, प्रधावमानं निराकर्तुम् ।
वैराग्यमेवमुचितं, गलकाष्ठं निर्मितं धात्रा ॥ ८ ॥ (का. अ. गु.)

અશુદ્ધ રસ્તા તરફ જોસબંધ દોડતા પશુરૂપી મનને અટકાવવાને માટે વિધાતાએ વૈરાગ્યરૂપી ગળે લાકડું લટકાવ્યું છે એ યોગ્ય છે. અર્થાત્ વૈરાગ્ય વિના મનનું અશુદ્ધ વલણ બદલાતું નથી. ૮

વ્યાઘ્રરૂપી મનનો નિરોધ કરવાનો ઉપાય.

अद्वारतुङ्गकुडचे, गृहेऽवरूद्धो यथा व्याघ्रः ।
बहु निर्गमप्रयत्नैः, श्रान्तस्तिष्ठत्यनुपतन्स तथा ॥ ९ ॥
सर्वेन्द्रियावरोधादुद्योगशतैरनिर्गमं वीक्ष्य ।
शान्तं तिष्ठति चेतो, निरूद्यमत्वं तदायाति ॥ १० ॥ (का.मा. अ.)

જેમ બારરહિત અને ઉંચી ભીંતવાળા ઘરમાં પૂરાયેલો વાઘ બહાર નીકળવાના ઘણા પ્રયત્નો કરી, કૂદવાથી થાકી જઈને શાંત ઉભો રહે છે તેમ મન સર્વ ઇંદ્રિયોના રૂંધાવાથી (દાબથી) નીકળવાના સેંકડો ઉપાયો કર્યા છતાં નહિ ફાવવાથી શાંત થઈ ઉભું રહે છે અને ત્યારે નિરૂદ્યમ બને છે. ૯–૧૦

મનોનિગ્રહના કેટલાક ઉપાય.

उपजाति.

स्वाध्याययोगैश्चरणक्रियासु, व्यापारणैर्द्वादशभावनाभिः ।
सुधीस्त्रियोगीसदसत्प्रवृत्ति फलोपयोगैश्च मनोनिरुन्ध्यात् ॥११॥ (अ. क.)

“ સ્વાધ્યાય (શાસ્ત્રનો અભ્યાસ), યોગવહન, ચારિત્રક્રિયામાં વ્યાપાર,
“ બાર ભાવના અને મન વચન કાયાના શુભ અશુભ પ્રવૃત્તિનાં ફળનાં ચિંત-
“ વનથી સુજ્ઞ પ્રાણી મનનો નિરોધ કરે. ” ૧૧

ભાવાર્થ–શાસ્ત્રાભ્યાસ–સ્વાધ્યાયના પાચ રૂપ છે વાચના (ભણવુ), પૃચ્છના (સવાલો કરવા), પરાવર્તના (પુનરાવર્તન–રીવીઝન), અનુપ્રેક્ષા (મનમા ચિંતવન) અને ધર્મકથા (ધર્મઉપદેશ) યોગ એટલે મૂળ સૂત્રોના અભ્યાસની યોગ્યતા માટે ક્રિયા તથા તપશ્ચરણ આ યોગોદ્વહન મનોનિગ્રહનું પ્રબળ સાધન છે અને ઉત્તમ બીજ વાવવામાટે એ ભૂમિકાને શુદ્ધ કરનાર પ્રબળ ઉપાય છે એ બન્નેનો એકઠો અર્થ 'સ્વાધ્યાયમા વ્યાપારથી મનનો રોધ કરવો' એવો પણ થાય છે આ અર્થ પણ સુદર છે એ રીતે વચનયોગપર જય મેળવવાની સૂચના કરી, અને વળી એમ પણ કહ્યુ કે જ્ઞાન એ મુખ્ય મોક્ષસાધન છે

મનોનિગ્રહનું બીજુ સાધન ક્રિયામાર્ગ છે શ્રાવક યોગ્ય દેવપૂજા, આવશ્યક સામાયિક, પૌષધ વિગેરે તથા સાધુને આહાર, નિહાર, પ્રતિલેખન, પ્રમાર્જન, કાયોત્સર્ગ વિગેરેમા કાયાની શુભ પ્રવૃત્તિ જેઓ ક્રિયામાર્ગતરફ કટાક્ષની નજરથી જોતા હોય તેમણે ખાસ યાદ રાખવુ કે ક્રિયામાર્ગ એ પણ મનોનિગ્રહનું પરમ સાધન છે પ્રવૃત્તિવાળા જીવને તો જો નિરાત મળે તો તે કઈક જાતનું તોફાન આદરી બેસે, તેને માટે ક્રિયા બહુજ ઉપયોગી છે, એટલુજ નહિ પણ ખાસ જરૂરની છે આ રીતે કાયયોગપર જય કરવાની સૂચના કરી

આ સસારમા કોઈ વસ્તુ બેસી રહેવાની નથી–સર્વ નાશવત છે (અનિત્ય), આ જીવને મરતી વખતે કોઈ થોભી રાખનાર નથી (અશરણ), સસારની રચના વિચિત્ર છે (ભવ), આ જીવ એકલો આવ્યો છે અને એકલો જવાનો છે (એકત્વ), બીજા સર્વથી જૂદો છે (અન્યત્વ), શરીર મળ મૂત્ર વિષ્ટા વિગેરેથી ભરેલુ છે (અશુચિ), મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગથી કર્મ બાધી જીવ સસારમા રખડે છે (આશ્રવ), પણ તેજ જીવ જો સમતા રાખે–મન વિગેરેનો નિગ્રહ કરે તો કર્મબધને રોકે છે (સવર), અને જો તપસ્યા કરે તો નિકાચિત કર્મોથી પણ મૂકાય છે (નિર્જરા), ચૌદ રાજલોકનું સ્વરૂપ ચિતવવા યોગ્ય છે (લોકસ્વભાવ), સમ્યક્ત્વ પામવું ખરેખર દુર્લભ છે (બોધિ), ધર્મને કહેનારા ઘણા થયા છે, પણ અરિહત મહારાજ જેવા નિરાગી કહેનારા બહુ થોડા છે (ધર્મ) એવી રીતે બાર ભાવનાઓને વારવાર ભાવવી, તેપર વિચાર કરવો એ મનોનિગ્રહનો ત્રીજો ઉપાય છે આ ઉપાયથી મનપર અકુશ આવે છે

શુભ પ્રવૃત્તિ કરવામા આવે તેનું ફળ સારૂ થાય છે અને ખરાબ પ્રવૃત્તિ કરવામા આવે તેનું ફળ ખરાબ થાય છે એસબધી વિચારણા કરવી, આત્મનિરીક્ષણ કરવુ, આત્માવલોકન કરવુ એ મનોનિગ્રહનો ચોથો ઉપાય છે. જે

પ્રાણી પોતાની પ્રવૃત્તિપર વિચારણા કરે છે તેને મનોનિગ્રહ બહુ જલદી થઇ જાય છે. અત્ર મનોનિગ્રહના ચાર ઉપાય કહ્યા. શાસ્ત્રાભ્યાસ, ચારિત્ર અને ક્રિયામાં શુદ્ધ વર્તન, ભાવનાનું ભાવન અને આત્મનિરીક્ષણ. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે આત્માને નિરંતર સંયમયોગોમાં પ્રવૃત્ત રાખવો; તેથી ઘણા જાતના ફાયદા થાય છે. જો એને છૂટો મૂકયો હોય તો ઉપર જણાવ્યું તેમ એ ઘણી જાતનાં તોફાન કરે છે. તેટલા માટે ઉમાસ્વાતિવાચક કહે છે કે–

[1]पैशाचिकमाख्यानं, श्रुत्वा गोपायनं च कुलवध्वाः ।
संयमयोगैरात्मा, निरन्तरं व्यापृतः कार्यः ॥

'પિશાચની વાત અને કુળવધૂનું વૃત્તાંત સાંભળીને આત્માને નિરંતર સંયમયોગોમાં પરોવેલો રાખવો.' એક વાણીઆએ પોતાનું કાર્ય સાધવામાટે એક પિશાચની સાધના કરી. મંત્રયોગે તે પિશાચ સિદ્ધ થયો. તેણે પિશાચને પોતાનું કામ બતાવ્યું. મનકામ સાધ્ય કામ કરનાર પિશાચે અલ્પ સમયમાં કાર્ય સિદ્ધ કરી આપ્યું. પછી તે વાણીઆને કહે કે હવે મને કામ બતાવ નહિ તો તને મારી નાખું. અખંડ ઉદ્યમવાળાઓ નવરા બેસતા નથી. વાણીઓ બુદ્ધિશાળી હતો. તેણે કહ્યું કે અત્રે ખાડો ખોદ; ખાડો ખોદાવી તેમાં પાણી આવ્યું એટલે કહ્યું કે તેમાં એક વાંસ નાખ. પછી એક કાણો વાટકો તેને આપી તે વાંસપર બંધાવ્યો અને કહ્યું કે તારે કુવામાંથી પાણી કાઢી વાટકો ભરી દેવો, અને એનું કાણું પૂરાઈ ન જાય એ ધ્યાનમાં રાખવું. જ્યારે હું તને બીજું કામ ન બતાવું ત્યારે તારે આ કામ કર્યા કરવું.

કુળવધૂનું દૃષ્ટાંત પણ એવુંજ છે. પતિ પરદેશ જવાથી તેને ખરાબ થવાની ઇચ્છા થઇ છે એમ સસરાએ દાસીમારફત જાણ્યું ત્યારે પોતે વહુને માથે ઘરનો સર્વ કારભાર મૂકયો અને એટલા કામમાં નાખી દીધી કે વિષયસંબંધી વિચાર કરવાની પણ ફુરસદ મળે નહિ. આવી રીતે તે સુધરી ગઇ. આ નિયમ ધ્યાનમાં રાખી આત્માને નિરંતર સંયમયોગોમાં પ્રવૃત્ત થયેલો રાખવો, કે જેથી તેને અસ્તવ્યસ્તપણે જ્યાં ત્યાં રઝળવાની ટેવ પડે નહિ અને પડી હોય તો મટી જાય. ૧૧

મનઃસમાધાનપર ગુર્જર કવિતાઓ.

મનહર—૧૨ થી ૧૫.

મનવિના હાથ પગ હોય તે ન કામ કરે,
મનવિના કાણા જેવા આંખ કાન નાક છે;

[1] પ્રશમરતિ પ્રકરણ–શ્લોક ૧૨૦ મો.

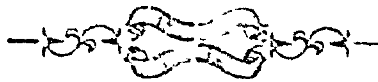
મનવિના મીઠા મેવા પણ ખાણુ જેવા લાગે,
મનવિના મિથ્યા બધુ જપ તપ દાન છે
મનવિના હેત પ્રીત પણ પરખાય નહિ,
મનવિના ભણતર ભારની સમાન છે,
કેશવ કહે છે એક મનની રમત બધી,
મનવાળા માણસોને માણસોમા માન છે ૧૨

શરીર સ્યદનરૂપ ઇદ્રિયો છે અશ્વરૂપ
મન સારથીથી દૂર દૂર દોડ્યો જાય છે,
મન જેમ લઇ જાય તેમના ઘોડા તણાય,
મહારાજ જીવ બેસનાર મલકાય છે,
કામકાજ કરવાના મનને આધીન બધા,
મન તારનાર ને બુડાડનાર થાય છે;
કેશવ કહે છે એજ મન હાથ રાખવાથી,
ભારે ભવસાગરને પાર ઉતરાય છે ૧૩

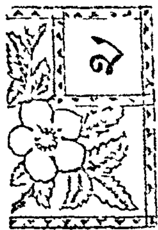
મનને સુખેથી સુખ મનને દુ ખેથી દુ ખ,
મનને મનાવાથકી સતોષ મનાય છે,
મન મિત્ર મન પુત્ર મન છે કલત્ર રૂપ,
- મનવડે મમતામા ચડાય પડાય છે,
મન વિના વ્યવહાર સિદ્ધ કોઈ થાતો નથી,
મન વિનાનો માનવ પશુમા મનાય છે,
કેશવ કહેછે તન મનનો સુયોગ છતા,
ભાન ભૂલી જાય તેના ભુડા હાલ થાય છે ૧૪

ચિત્ત વિના કામ કાજ સાચુ ન મનાય કોઈ,
ચિત્ત વિના લેખ પત્ર પીપળાનું પાન છે;
ચિત્ત વિના આરભ અધુરા રહી જાય બધા,
ચિત્ત વિના કોનું માન કોનું અપમાન છે;
ચિત્ત વિના સુખ દુ ખ દેહને જણાય નહિ,
ચિત્ત વિના ધૂળધાણી જપ તપ ધ્યાન છે,
કેશવ કહે છે ચિત્ત વિના ચતુરાઇ કેવી,
એક ચિત્ત વિના તન લાકડા સમાન છે. ૧૫

વ્યગ્રમનવાળાં મનુષ્યો સામાન્ય વ્યવહારના કાર્યમાં પણ સિદ્ધિ મેળવી શકતાં નથી. સિદ્ધિ મેળવી શકતાં નથી એટલુંજ નહિ પણ હાથમાં લીધેલાં કાર્યની સ્થિતિ વીંખી નાખી તેને નષ્ટ કરી દેછે. વ્યગ્રમનવાળો રોગી સાધ્ય-રોગના સપાટામાં છતાં અસાધ્ય આપત્તિના પંજામાં સપડાય છે અને અસાધ્ય રોગના પંજામાં પડેલો માણસ પણ જો સ્થિર મનવાળો હોય તો તે પરમાત્માની કૃપાથી સુખી જીવનનો લાભ લઈ શકે છે તેવીજ રીતે સંસારસાગરમાં પડેલા મનુષ્યો મનની વ્યગ્રતાને લીધે તરી શકવાની બીજી સગવડો છતાં તરત ડૂબી જાય છે અને જો તેઓમાં મનઃસમાધાન હોયતો ભયંકર મોજાંઓની સામે થઇને પણ તેમાંથી તરી જાય છે. વળી જેઓનામાં મનઃસમાધાન હોયછે તેઓજ પોતાની સંકલ્પશક્તિને કેળવી શકે છે. સંકલ્પશક્તિ શું ? તથા તેનો શો પ્રભાવ છે તે દેખાડવામાટે સંકલ્પશક્તિ અધિકારને સ્થાન આપવાને આ મનઃસમાધાન અધિકારની સમાપ્તિ કરવામાં આવે છે.

संकल्पशक्ति अधिकार.

જે મનુષ્યમાં સંકલ્પશક્તિ હોય છે તે મનુષ્ય આ સંસારમાં પોતાના પ્રત્યેક ધારેલા કાર્યમાં નિઃસંશય સિદ્ધિ મેળવે છે જેઓને મનઃસમાધાનની સિદ્ધિ થયેલી હોય છે તેઓજ સંકલ્પશક્તિ મેળવી શકે છે. સંકલ્પશક્તિ મેળવવી, તેને કેળવવી અને જાળવવી એની કેટલી જરૂરીયાત છે, એનો કેવો મોહોટો પ્રભાવ છે અને એનાથી કેવો અતિશય ઉંચામાં ઉંચો લાભ થાય છે તે સંક્ષેપથી જણાવવા માટે આ અધિકારને સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે.

સંકલ્પશક્તિ મેળવવાની અને કેળવવાની આવશ્યકતા.

*આગળના ઋષિ મુનિઓ, મહાત્માઓ, અને બ્રહ્મીભૂત સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરનાર મનુષ્યો સંકલ્પથી ઘણું સામર્થ્ય દર્શાવતા હતા. કોઈ દેવ પોતાના ભક્તને વરદાન આપતા હતા. તે વરદાન આપવાને માટે માત્ર તમને અમુક ફળ પ્રાપ્ત થાઓ એવા ભાવનો સંકલ્પ કરતા હતા. સંકલ્પશક્તિ એ એક આશ્ચર્ય-

* ભાગ્યોદય. સને ૧૯૧૩ અંક ત્રિજો.

કારક શક્તિ છે આ શક્તિ પ્રાપ્ત થવાથી બીજું કર્તવ્ય રહેતુ નથી આ શક્તિ મનુષ્યમાત્રમા રહેલી હોય છે પરતુ તે ગાઢ સુષુપ્તિમા હોવાથી તેને જાગ્રત કરવાની જરૂર હોય છે જેમ કોઈ મનુષ્ય પોતાની પાસે દિવ્ય આયુધો પોતાનાજ ઘરમા હોય અને તેમ છતા જાણુતો ન હોય તો તે નકામા છે, તેવીજ રીતે આ દિવ્ય શક્તિ માણસમાત્રમા રહેલી છે, તેને કોઈ જાણતું નથી, અને જાણવા છતા પણ તેનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો તેનું જ્ઞાન ન હોવાથી નકામા જેવીજ પડેલી હોય છે મકલ્પશક્તિ એ એક દિવ્ય શક્તિ છે અને તેનું સામર્થ્ય અગાધ છે તેનાથી આપણે જે કાર્ય ધારીએ છીએ તે કરી શકીએ છીએ અસખ્ય દ્રવ્યને આકર્ષી શકીએ છીએ અને આપણે જેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી હોય તેવી પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ આ શક્તિને માણસ માત્રે કેળવવી જોઇએ અને તે દ્વારા ધારેલુ કાર્ય સિદ્ધ કરવુ જોઇએ પોતાના મૃતપતિને સજીવન કર્યા છે આ શક્તિવડેજ દુષ્ટ મનુષ્યાને સતીઓએ ભયકર કષ્ટ આપ્યા છે અને આ શક્તિવડેજ મહાત્માઓએ પોતાના ભક્તોને તાર્યા છે આ શક્તિ તે કાની છે તે તમો જાણો છો? તે આપણા અતકરણમા વિલસી રહેલ દૈવિ સામર્થ્ય શક્તિસપન્ન પરમાત્માનીજ છે તેના ઉપયોગ કરવાની રીત આ પ્રમાણે શીખીએ છીએ તો પછી કોઈ પણ કાર્યની સિદ્ધિ થવી એ મુશ્કેલ નથી આપણા મૂળ સ્વરૂપપ્રતિ લક્ષ આપો આપણે કોણ છીએ તે તમો જાણો છો? આપણે પરમતત્વાભિન્ન પરબ્રહ્મ છીએ આપણે બ્રહ્મસ્વરૂપ છીએ અને જેથી આ શક્તિનો ઉપયોગ કરવો તે આપણું કર્તવ્ય છે તે શક્તિ તે આપણીજ છે આપણી વસ્તુનો ઉપયોગ કરવો તે આપણું કર્તવ્ય છે આપણે પરમાત્મા સ્વરૂપ છીએ એવુ આપણા શાસ્ત્રો ડિડિમ વગાડીને કહે છે, અને તે ઘણા કાળથી પડેલા ઉલટા સસ્કારોથી આપણે આપણા મૂળ સ્વરૂપને ભૂલી ગયા છીએ અને તે સાથે આપણા સામર્થ્યની પણ વિસ્મૃતિ થઈ ગઇ છે

अहब्रह्मास्मि. આ વેદવાક્યના આધારે હું બ્રહ્મસ્વરૂપ છુ, તેમ પરમાત્મા તે તું પોતેજ છુ, એવું આપણા શાસ્રો કહે છે અને આપણું ખરૂ સ્વરૂપ દર્શાવે છે તો પછી આપણા ખરા સ્વરૂપનો અને તેના સામર્થ્યનો અનુભવ કરવા કેમ પ્રયત્ન ન કરવો? હવે આપણે પોતેજ પરમાત્મા છીએ અને આપણા પોતાનામાજ પરમાત્મા વિલસી રહ્યા છે એવુ જાણ્યા પછી તે પ્રમાણે કેમ ન માનવુ જોઇએ? આપણા ખરા સ્વરૂપનો અનુભવ કરવામાટે આપણે તે ખરા સ્વરૂપના ગુણ ધર્મો શા છે તે પણ સાથે સાથે જાણવુ જોઇએ અને તે જાણ્યાપછી તે તે

આપણામાં સ્થાપન કરવું જોઇએ. જ્યારે આપણે પરમાત્માજ છીએ ત્યારે પછી એવું મોઢે બોલવામાત્રથીજ તેના સામર્થ્યનો અનુભવ થતો નથી. પરંતુ પ્રયત્નવડે તેના જેવા ગુણોનું આપણામાં સ્થાપન કરીએ છીએ ત્યારેજ આપણે તેના સામર્થ્યનો અનુભવ કરીએ છીએ. સંકલ્પ શક્તિ એ પરમાત્માના સામર્થ્યરૂપ દિવ્ય શક્તિ છે અને તે શક્તિ આપણે જ્યારે આપણા મૂળ સ્વરૂપને આપણામાં જાગ્રત કરી તેના મૂળ ગુણધર્મોનું આપણામાં સ્થાપન કરીએ છીએ ત્યારેજ વાપરી શકીએ છીએ. અંતઃકરણની ઉચ્ચતા, રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, મદ, લોભ, શોક, મોહ, કામ, ભય આદિ શત્રુઓનો ત્યાગ, અને હમેશાં આપણામાંજ આપણા ગુણધર્મોના સ્વરૂપનોજ વિચાર કરી તેનું જ્યારે આપણે આરોપણ કરીએ છીએ, આપણા સ્વરૂપનુંજ વારંવાર ચિંતન કરીએ છીએ ત્યારેજ આ સંકલ્પશક્તિરૂપ દિવ્યશક્તિ આપણે વાપરવાને લાયક થઇએ છીએ. અને ત્યારેજ તે વાપરવાની કળા આપણામાં આવે છે. તેથી સંકલ્પશક્તિ વાપરવાની કળા જોઇતી હોય તો આપણે આપણા ખરા સ્વરૂપનું અને તેના ગુણધર્મોનું આપણામાં સ્થાપન કરવું જોઇએ, આપણા સ્વરૂપનું અખંડ ચિંતન કરવું જોઇએ અને તૈલ ધારાવત્ આપણે આપણા સ્વરૂપના ગુણધર્મોથી વિમુખ થવું જોઇએ નહિ. કોઈ પણ વખતે, કોઈ પણ કામ કરતાં, કે કોઈ પણ વિચાર કરતાંપહેલાં આપણે જોવું કે આ કામ આપણું છે કે કેમ? ક્રોધ થાય તો વિચાર કરવો કે ક્રોધ શું પરમાત્મામાં હોય છે? જો પરમાત્મામાં નથી હોતો તો પછી આપણામાં તે ક્યાંથી આવે? અને આવીજ રીતે આપણામાં પરમાત્માનાજ ગુણો છે કે નહિ તેનું અખંડ ચિતન કરવું જોઇએ. સંકલ્પશક્તિ પ્રાપ્ત કરવાને માટે એકાગ્રતાની ખાસ જરૂર છે. વિચારની એકાગ્ર સ્થિતિ થતાં આ શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. વિચાર સર્વ કરવાને શક્તિમાન છે. અદૃષ્ટમાંથી જે કાંઈ ઉત્પન્ન કરવું હોય છે તે વિચારવડે ઉત્પન્ન થાય છે. આજે આપણી નજરે જે જે જણાય છે તે તે સર્વ અદૃષ્ટમાંથીજ થાય છે-ઉત્પન્ન થયું છે. જે જોઇએ તે સર્વ અદૃષ્ટમાં ભરેલું છે, અને અદૃષ્ટમાંથી દૃષ્ટમાં એટલે સૂક્ષ્મમાંથી સ્થૂલમાં પ્રકટ કરવાને માટે વિચારનાં આંદોલનોના બળને મેળવવામાટે સંયમ-એકાગ્રતાની જરૂર છે. અને એકાગ્રતાની સિદ્ધિ થતાં અદૃષ્ટમાંથી દૃષ્ટમાં લાવવાનું સામર્થ્ય આવે છે અને આ સામર્થ્ય આવ્યાપછીજ સંકલ્પદ્વારા વિચારનાં આંદોલનો ફેંકવામાં આવે છે. આગળ આપણે માહાત્માઓના સામર્થ્યોની વાતો આપણાં સૂત્રોમાં વાંચીએ છીએ ત્યારે આશ્ચર્યચકિત થઈ જઇએ છીએ કે વળી આમ તે બનતું હશે? નાટકોમાં ઋષિમુનિઓનાં પાત્રોદ્વારા સંકલ્પો કરતા વેષધારીઓને આપણે જોઇએ છીએ ત્યારે કેટલું આશ્ચર્ય

લાગે છે ? તો જ્યારે આપણા તે ઋષિમુનિઓનું સામર્થ્ય આપણામા પ્રાપ્ત થાય ત્યારે કાઈ ઓછુ આશ્ચર્ય ? તેમણે પોતાના વિચારબળને સયમદ્વારા ઘણું કેળવી તેના ઉપર વિજય મેળવેલો હતો અને તેથીજ તેઓ પોતાના સંકલ્પવડે જે ધારતા હતા તે કરતા હતા વિચારનું સામર્થ્ય સર્વ સામર્થ્યોકરતા શ્રેષ્ઠ છે વિચારસિવાય કશી વસ્તુ દુનિઆમા બનવી અસભવિત છે વિચાર એ સર્વ કરવાને સમર્થ છે સંકલ્પશક્તિ એ સર્જનશક્તિ છે અને તે વિચારોદ્વારાજ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે વિચારની જેટલા પ્રમાણમા એકાગ્રતા સાધવામા આવે છે, તેટલા પ્રમાણમા તેની સિદ્ધિ થાય છે વિચારની એકાગ્રતાની સિદ્ધિ કરવામા એક વિચારનેજ વળગી રહેવુ વિરોધી વિચારનો તેમા પ્રવેશ થવા દેવાથી આવેલુ સામર્થ્ય ક્ષીણ થઈ જાય છે, માટે કોઈ પણ એક વિચારનેજ વળગી રહેવાનો અભ્યાસ મેળવવાથીજ વિચારનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય છે મત્રો એ શુ છે ? તે એકજ વિચારને વળગી રહી તે મત્રના અર્થમા વિચારની એકાગ્રતા કરવાની કળ છે આ મત્રોના અર્થમા વિચારની લીનતા જ્યા સુધી થતી નથી ત્યા સુધી તે મત્રથી જે સામર્થ્ય આવવાનો સભવ છે તે સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થતુ નથી, અને આ સામર્થ્ય તે એકાગ્રતાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે વિચારની એકાગ્રતા થતા વિચારના આદોલનોના બળદ્વારા સંકલ્પથી કાર્ય સિદ્ધિ કરવાનું સામર્થ્ય મનુષ્યમા આવે છે પૂર્વના ઋષિમુનિઓએ આ સામર્થ્યને મેળવ્યું હતુ અને તે મેળવવામાટે તેમણે હજારો વર્ષસુધી તપ કર્યું હતું, આ તપ તે બીજુ કાઇજ નહિ પણ વિચારનું એકજ વિષયમા તલ્લીન થવું અને આ પ્રમાણે એકજ વિષયમા વિચાર વળગી રહે તેને માટે પૂર્વે હજારો વર્ષ સુધી આપણા ઋષિમુનિઓએ તપ કર્યું હતું અને સંકલ્પદ્વારા મહાન કાર્યો કરવાનું સામર્થ્ય મેળવ્યું હતુ આ સિદ્ધિ હાલ પણ મેળવી શકાય છે મન–વિચારની એકાગ્રતા થતા આ સિદ્ધિ દરેક માણસને મળે છે અને આ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થતા બીજી કોઇપણ વસ્તુની ન્યૂનતા રહેતી નથી. આ સિદ્ધિનું નામજ સંકલ્પ શક્તિ છે ભક્તિ, યોગ કે તત્વવિચાર એ સર્વ માર્ગો, વિચારની એકાગ્રતાની સિદ્ધિ કરવાને માટેજ છે વિચાર ઉપર અંકુશ પ્રાપ્ત થતા સર્વ કાર્યો કરવાનું સામર્થ્ય વિચારબળમા આવે છે જે પ્રકારની વિચારની એકાગ્રતા કરવામા આવે છે તે પ્રકારનું બળ તે વિચારમાં આવે છે આપણે જેવુ બળ મેળવવુ હોય, જેવી શક્તિઓ કે સામર્થ્ય મેળવવુ હોય, તેવી દિશામા વિચારની એકાગ્રતાની સિદ્ધિ થવામાટે પ્રયત્ન કરવો વિચાર માત્ર આદોલનો પ્રકટાવી શકે છે પણ તેની સિદ્ધિ તે વિચારની એકાગ્રતાઉપર આધાર રાખે છે માણસ જેવા વિચારને વધારે વખત સેવે છે તેવા સામર્થ્યને તે પોતાના પ્રતિ આકર્ષે

છે. તમે સુખના, આનંદના, સામર્થ્યના, વિગેરે શુભવિચારો વારંવાર કર્યા કરો તો તમને સુખ આનંદ વિગેરે પ્રાપ્ત થયેલું જણાશે. દુ:ખના, ક્લેશના, ભયના અને ક્રોધના વિચારોને વારંવાર સેવો, થોડાજ વખતમાં તમને તે તે પ્રસંગો પ્રાપ્ત થયેલા જણાશે. આવી રીતે તમે જેવા વિચારને વધુ વખત સેવશો તેવા સામર્થ્યને તમે પ્રાપ્ત કરશો. આથી હવે તમને સુખ કે દુ:ખ આવવું એ તમારાજ હાથમાં છે. તમારી સ્થિતિ તમેજ માગી લીધી છે, તેમાં બીજા કોઇનો દોષ કાઢવો કે અમુકથી મને અમુક દુ:ખ આવ્યું તો તે મિથ્યા છે. કારણ કે તમે જેવા વિચાર કર્યા હશે તેવા તમે હાલ છો, અને હાલ જેવા વિચાર કરશો તેવા તમે ભવિષ્યમાં થશો. જો તમારે સુખ જોઇતું હોય તો સુખના વિચાર કરો અને દુ:ખ જોઇતું હોય તો દુ:ખના વિચાર કરો. તમારે જેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી હોય તેવી સ્થિતિ તમે તમારી મેળેજ પ્રાપ્ત કરો. વિચારોદ્વારા જે આંદોલનો ઉત્પન્ન થાય છે તે સર્વ કરવાને શક્તિમાન છે, અને તે આંદોલનો પ્રેરવાનું સામર્થ્ય મેળવવાને માટે વિચારોની એકાગ્રતા કરવાની જરૂર છે અને તે એકાગ્રતાની સિદ્ધિ થતાં વિચારોનાં આંદોલનોદ્વારા જે સંકલ્પો પ્રેરવામાં આવે છે તે સિદ્ધજ થાય છે. આ વાત આપણા પૂર્વજોનાં દૃષ્ટાંતોથી સાબીત થાય છે. તેમણે વિચારની એકાગ્રતા કરી તે સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરી હતી અને તે વાત તેમનાં દૃષ્ટાંતોથી આપણાં શાસ્ત્રોમાં વાંચતાં મળી આવે છે. સંકલ્પોદ્વારા થતી સિદ્ધિના વિષયને હાલમાં કેટલાંક મનુષ્યો અમેરિકન વિચારોના આ વિષયો છે એવું માને છે પણ તેમનું આ માનવું ભૂલભરેલું છે. તેમણે આવા સામર્થ્યને અનુભવેલ રૂષિમુનિઓનાં જીવન આપણા શાસ્ત્રોમાંથી વાંચી ખાત્રી કરવી.

આપણે સંકલ્પશક્તિનું સ્વરૂપ તથા પ્રભાવ જાણ્યો પણ તે સંકલ્પશક્તિના પ્રત્યેક અંગમાં એકાગ્રતાની કેટલી જરૂર છે તેપણ જાણવું જોઇએ. કારણ કે જો એકાગ્રતા ન હોયતો સંકલ્પશક્તિ વીંખાઈ જવાનો ભય તૈયારજ ઉભો હોય છે. વળી એકાગ્રતાથીજ પ્રત્યેક કાર્યમાં વિજય મળે છે અને એકાગ્રતાના અભાવથી પ્રત્યેક કાર્યમાં પાછા પડવું પડે છે. તેથી એકાગ્રતાના લાભ દેખાડવાને હવે પછી એકાગ્રતા અધિકારને સ્થાન આપવાને આ અધિકારની વિરતિ કરવામાં આવી છે.

एकाग्रता–अधिकार

ઓમા એકાગ્રતા નથી તેઓ ઉચ્ચભૂમિકાપર કદીપણ ચડી શકતા નથી એકાગ્રતા વગરનું મન તેઓને હમેશા પાછા ખેચતુ રહે છે અને સાધેલી એકાગ્રતા મનુષ્યને તેની વિજયભૂમિ–સિદ્ધિસ્થાન મનુષ્યજન્મના સાફલ્યના લક્ષ્યબિંદુ તરફ આગળ વધાર્યા કરેજ માટે મનુષ્યે એકાગ્રતા સાધવી જોઇએ ધર્મપ્રવૃત્તિ અને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ એ સઘળામા એકાગ્રતાની જરૂર છે એ દેખાડવા માટે આ અધિકારનો આરભ છે

એકાગ્રતા એજ વિજયનો પાયો છે

*વિજયથી મળનારા સુખને સર્વ ઝખે છે, પણ જે પ્રયત્નથી વિજય મળે છે તે પ્રયત્ન કરવા કોઇકજ કમર બાધે છે અને વિજય પ્રયત્નવડેજ મળતો હોવાથી પ્રયત્ન ન કરનારા વિજયવિના દુર્ભાગીજ રહે છે

વિજયને આપનાર પ્રયત્ન તીવ્ર ઇચ્છામા પ્રકટે છે કોઈ મનુષ્ય કહે કે -મને વિદ્વાન થવાની બહુ ઇચ્છા છે, પણ જો તે અભ્યાસ કરતો નથી, તો તેની ‘બહુ ઇચ્છા’ તે તીવ્ર ઇચ્છાજ નથી પ્રયત્નવિનાની મોળી ઇચ્છા તે ઇચ્છાજ નથી જે બળતા દઝાડતો નથી તે જેમ અગ્નિ નથી, તેમ જે વૃત્તિ અત કરણમા પ્રકટતા, પ્રયત્ન થતોજ નથી તે ઇચ્છાજ નથી જેમ દ્વારમા બેસાડેલો માટીનો સિપાઈ દેખવા માત્ર હોય છે, અને તે ઘરનું રક્ષણ કરી શકતો નથી, તેમ પ્રયત્નવિનાની ઇચ્છા દેખવામાત્ર હોય છે તે તીવ્ર ઇચ્છાજ નથી, અને તેથી તે વિજય અપાવતીજ નથી

તીવ્ર ઇચ્છા જે અત કરણમા પ્રકટે છે, તે મનુષ્યને પોતાની ઇચ્છાના વિષયવિના બીજુ કશુંજ સૂજતું નથી ઇચ્છાનો વિષય નથી મળતો ત્યાસુધી તે પૃથ્વી તળેઉપર કરી નાખે છે તે ખાતો નથી, પીતો નથી, અને ઉંઘતો નથી

સર્વોત્તમ વિજય પ્રાપ્ત કરનારા પૂર્વના તથા વર્તમાનકાળના કોઇપણ મનુષ્યના જીવનને તમે જોશો તો તેમા તમને ઉપર કહેલી તીવ્ર ઇચ્છા અને તેનાથી થતો અખડ પ્રયત્ન એ બને વ્યાપી રહેલા જોવામા આવશે તીવ્ર ઇચ્છા આગળ અચળ પર્વતો માર્ગ આપે છે, અને દુસ્તર મહાસાગર ખાબોચીયાજેવડા થઈ જાય છે

---

* મનાકાગ માગિર

વિજય શી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે, તે વિષે વિદ્યાર્થીઓને કહેવા હું ઈચ્છું છું. તેઓએ ઇચ્છાના વેગને અંતઃકરણમાં પ્રકટાવતાં શીખવું જોઇએ. ઈચ્છાને હૃદયમાં પ્રકટાવવાનું, અને તે પણ એકજ વિષયની ઈચ્છામાં પોતાનું તનમન અને સર્વસ્વ તલ્લીન થઇજાય, એવી તીવ્ર ઇચ્છા પ્રકટાવવાનું જ્યાંસુધી તેમને નહિ આવડે ત્યાંસુધી જેવા થવાની તેઓએ ધારણા રાખી હશે તેવા તેઓ કદીએ પણ થઈ શકશે નહિ. જે ઇચ્છા, સિદ્ધ નથી થતી ત્યાંસુધી હૃદયમાં શલ્યની-પેઠે વેદનાઉપર વેદના કર્યાજ કરે છે અને એક ક્ષણપણ જંપવા દેતી નથી, એનું નામજ ઇચ્છા છે; અને આ ઇચ્છાજ વિજયને અર્પનારી છે. આવી ઈચ્છાના મહાવેગને આખું જગત્ એકસંપ થઇને પણ અટકાવવાને સમર્થ નથી. ગમેતેટલી નિર્ધનતા અને ગમેતેવો વ્યાધિ, આવી ઈચ્છાને પ્રતિબંધ કરવાને અસમર્થ છે. એક ચકલાસરખાની પણ મદદ ન હોય તોપણ આવી ઈચ્છા જરાપણ નાહિમત થતી નથી. આવી ઈચ્છા પ્રકટતાં તત્કાળજ પ્રયત્ન થાય છે. ઇચ્છા અને પ્રયત્ન મનુષ્યને ત્રિભુવનનો પતિ બનાવે છે. વિજય મેળવવાની અમથી નિર્માલ્ય ઈચ્છાથી વિજય મળતોજ નથી. પણ ઈચ્છાનો વિષય મેળવવાનો પ્રયત્ન કર્યાવિના જેને ખાવું નથી ભાવતું, પીવું નથી ભાવતું ઉંઘવું નથી ભાવતું કે કશુંજ બીજું કરવું ભાવતું નથી તેનેજ–આવી ઈચ્છાવાળાનેજ–વિજય મળે છે.

એકાગ્રતા વ્યવહારની પણ સર્વોત્તમ સિદ્ધિ કરાવનાર છે.

એકાગ્રતાને ઉત્તમ પ્રકારે સિદ્ધ કરનાર પુરુષો વ્યવહારમાં પણ કેવા વિજયી થાય છે, એ સંબંધમાં બાબા ભારતીએ અમેરીકામાં કરેલા એક વ્યાખ્યાનમાંનો નીચેનો ફકરો સારો પ્રકાશ પાડનાર હોવાથી તેનું ભાષાંતર આપીએ છીએ:—

“ નેપોલીયનની સૈનિક કારકીર્દિ નિર્દોષ હતી, એમ હું કહેતો નથી, પરંતુ તેનું ઉદાહરણ આપીને સાંસારિક કીર્તિના લોભથી લોભાયલા એક યોગીનું અત્યંત જ્વલંત ઉદાહરણ હું તમને આપું છું. પૂર્વજન્મમાં નેપોલીયન એક યોગી હતો. કોઈ પૂર્વ શરીરમાં તેણે પોતાની મનની શક્તિઓ કેળવી હતી અત્યંત એકાગ્રતાથી પરમેશ્વરની ભક્તિ કરનારો કોઈ મોટો મહાત્મા તે પૂર્વ-જન્મમાં હશે–હશે શું, કેટલાંક કારણોથી હું જાણુંછું કે તે હતો. કોઈ કર્મને લીધે, કેટલાંક દુષ્કૃત્યોના પ્રભાવથી જગત્માં કીર્તિ સંપાદન કરવાની તેને ઈચ્છા થઈ આવી,–કીર્તિની અમર્યાદ લલુતા થઈ આવી, એમ હું કહેતો નથી, કારણ કે તેમ કહેવું એ તેની બદબોઈ કરવા જેવું છે, અમર્યાદ લોભથી કે લલુતાથી

તેણે કશુંજ કર્યું નથી,-તેણે જે ડાઇક કર્યું છે, તે કીર્તિને માટેજ કર્યું છે પણ તેની પ્રત્યેક ક્રિયામાં તેણે સંપાદન કરેલા અસાધારણ મનોબળનો ઉપયોગ થયા વિના રહેલો નહિ. એકાગ્રતાથી તેણે પ્રાપ્ત કરેલું યોગબળ તેના આ જન્મમાં કાંઈ નાશ પામ્યું નહોતું (મનને એકવાર એકાગ્ર કરતાં આવડયું કે પછી તે જ્ઞાન કદી નષ્ટ પામતું નથી. મન એ એક એવું શસ્ત્ર છે કે જેને એકવાર ઘડીને તૈયાર કર્યું કે પછી તે આપણને આપણા સર્વજન્મોમાં જ્યાંસુધી આપણે આપણું મુખ્ય કર્તવ્ય જે મોક્ષને પ્રાપ્ત કરવાનું છે, તે પ્રાપ્ત કરીએ છીએ ત્યાંસુધી આપણા ઉપયોગમાં આવ્યાંજ કરે છે)

સેંટહેલીનાના કેદખાનામાં નેપોલીયનની સાથે જે ડાકટર હતો તેણે એકવાર તેને પૂછ્યું, મહારાજ! તમે આજસુધીમાં જે આશ્ચર્યકારક કામો કીધાં તે તમે શીરીતે કર્યાં તે કહેશો? કોઇપણ વિષયનો પહેલેથી તમે શી રીતે વિચાર કરી, તેનો તોડ ખોળી કાઢતા, અને તેનો પરિણામ લોકોને જણાવતા? અને તમે કહેલોજ પરિણામ પછીથી તમે શી રીતે આણી શકતા? હવે તમે મને કહો કે તમે જે જિતો મેળવતા તે કયા મૂળ કારણમાંથી મેળવતા અને તે જિતો મેળવ્યા અગાઉ તમે તે મેળવવાનું ભવિષ્ય શીરીતે કહી શકતા?

નેપોલીયને ઉત્તર આપ્યો મારા આખા જીવનમાં હું લોકોને કહેતો આવ્યો છું કે હું શું કરવાનો છું, તેની અગાઉથી મે કદીપણ યોજના ઘડી નથી હું જે કંઈ કરતો, તેનું પરિણામ કેવું આવશે તે સબંધી વિચાર કરવાનુંજ, ખરેખર હું બંધ કરીદેતો (હું જે કંઈ કરતો તે મનની અત્યંત એકાગ્રતાથી કરતો અને પરિણામે મને વિજય શી રીતે મળતો તે હું જાણતો નથી) મારા ઉદ્દેશઉપરજ કેવળ મારૂં મન એકાગ્ર થતું, અને તેવિના બીજા કશાઉપર તે જતું નહિ, અને આ પ્રમાણે મારા ઉદ્દેશમાં મારા મનને તદાકાર કરીને હું મારૂં કર્તવ્ય કર્યેજ જતો અને જે પરિણામ આવતો તે એકાગ્રતાના ફળરૂપજ હતો આમ જુઓ ડાકટર! હું જે કહુંછું તેઉપર તમને વિશ્વાસ પડતો હોય એમ જણાતું નથી વળી હું કહુંછું કે મારા ભાગ્યની દોરી મારા હાથમાં લેવાને બદલે હું ભાગ્યનાજ હાથમાં મારા કૃત્યોનું સ્વરૂપ રચવાનું સોંપી દેતો તમને મારૂં કહેલું સાચું લાગતું નથી હવે ડાકટર! હું તમને આ વાતનો એક પુરાવો આપવા ઇચ્છું છું, અને તે પુરાવો પણ હું હમણાજ આપું છું મારા મનજમાં, જૂદા જૂદા વિષયના, જાણે જૂદા જૂદા ખાના હોય, એમ મારૂં ... વિચાર કર્યો હોય છે તો હું ... અને રાજનીતિ

વિના બીજા કોઇપણ વિષયનો હું વિચાર કરતો નથી; બીજો કોઈ વિચાર મારા મગજમાં પ્રવેશતો નથી, અને મને વિક્ષેપ ઉપજાવતો નથી. તે રાજનીતિના વિચારોનો પ્રવાહ મારા મગજમાં અખંડિતપણે, અને બીજા કશાપણ વિચારના ડખલવિના ચાલ્યાજ કરે છે. જો મારે મારી સ્ત્રીવિષેનો વિચાર કરવો હોય છે, તો જે ખાનામાં મારી સ્ત્રીપ્રત્યેનો મારો પ્રેમ છે, તે ખાનાને હું ઉઘાડું છું, અને સ્ત્રીનાજ વિચારોનો પ્રવાહ મારા મનમાં ચાલે છે; તેવિના બીજો કશોજ વિચાર મને સ્ફુરતો નથી, અને વિક્ષેપ કરતો નથી. ડોકટર! આ વાત તમારા માનવામાં આવે છે?

ડોકટરે અવિશ્વાસને સૂચવનારૂં, અત્યંત વિનયવાળું મંદહાસ્ય કર્યું.

નેપોલીયને કહ્યું, હવે ડોકટર! અબઘડી હું તમને આ વાતની સાબીતી આપું છું, હું તમને બીજી એક વાત કહું:—જ્યારે મારા મગજનાં બધાં ખાનાં હું અડકાવી દેઉં છું ત્યારે હું એકદમ, તે ક્ષણેજ ઉંઘી જાઉ છું.

ડોકટરે કહ્યું, આપ નામદાર આ ક્ષણે મને તે બતાવો.

નેપોલીયને કહ્યું, હા, ડોકટર,–ડોકટર, હું બધાં ખાનાં અડકાવી દેઉછું.

અને આ શબ્દો બોલતાની સાથે તે ધબ લેઇને તેના તકીયાઉપર પડયો, ડોકટર તેની પાસે ગયો, અને પોતાની પાસેનાં સઘળાં ઓજારોવડે તેને પ્રત્યેક રીતે તપાસ્યો, લાંબા વખતસુધી તેને તપાસ્યાજ કર્યો. નેપોલીયન ભરનિદ્રામાં ઘસઘસાટ ઉંઘતો હતો.”

એકાગ્રતાથી વિઘ્નો પણ વિજયરૂપ થાય છે.

*દરેક કામમાં જ્યારે જ્યારે વિઘ્નો આવે છે ત્યારે ત્યારે એ વિઘ્નો દુઃખ આપવામાટે નહિ પણ ભવિષ્યમાં મળનાર મહાન્ લાભ આપવામાટે આવે છે એમ સમજવું. તે વિઘ્નોમાંથી શીરીતે પસાર થવું તેને માટે આગળથી યોજના કરી મુકવી કે ભવિષ્યમાં તેના ભોગરૂપ થવાય નહિ. જેમ પરીક્ષા પાસ કરતાં પહેલાં તે પરીક્ષામાં આવનાર વિષયોમાં શીરીતે પાસ થવાય તેને માટે અભ્યાસ કરી રાખવામાં આવે છે અને પછીજ તેમાં બેસવામાં આવે છે કે જેથી તે પરીક્ષામાં પાસજ થવાય. તેમ કોઇપણ કામ કરતાં પહેલાં તે કામ નિર્વિઘ્ને શીરીતે પસાર થાય અથવા તેમાં વચ્ચે વચ્ચે આવી પડનાર વિઘ્નો ઉપર જય શીરીતે મેળવવો કે ભવિષ્યમાં નાસીપાસ થવાય નહિ તેને માટે પ્રથમથીજ તજવીજ કરી રાખવી જોઇએ.

કોઇપણ કામ કરવામાં સામર્થ્યની જરૂર છે અને તે સામર્થ્ય અંતઃકર-

* ભાગ્યોદય માસિક સને ૧૯૧૩ અંક ૮ મો.

ણુના બળની ઉચ્ચતા સિવાય મેળવી શકાતુ નથી જેમણે જેમણે સામર્થ્ય મેળવવુ હોય તે સર્વેએ પોતાના અંતઃકરણની એવી ઉચ્ચસ્થિતિ કરવી કે ભવિષ્યમા તે કામ પાર ઉતારી શકાય, અને વચ્ચે વચ્ચે આવી પડનાર વિઘ્નો સામે ટકી શકાય આ અંતઃકરણની ઉચ્ચતા કરવાને માટે પોતાના આત્મબળ ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખવો જોઇએ અને તેને માટે દિનપ્રતિદિન સંયમદ્વારા આત્મા સાથે એકાગ્રતા સાધવી જોઇએ જેમ જેમ એકાગ્રતાની સિદ્ધિ થતી જશે તેમ તેમ આત્માના સામર્થ્યો જે ગુપ્તપણે રહેલા છે તે આપણામા પ્રકાશવા લાગશે અને પછી જે જે કામ કરવામા આવશે તે તે સઘળા કામમા વિજયજ મેળવી શકાશે

કટાઈ ગયેલુ લોઢુ જુઓ તે અત્યારે કેવુ નિરૂપયોગી થઈ પડી રહ્યુ છે? પણ તેજ લોઢાને જ્યારે ભઠ્ઠીમા તપાવી અને ઘસવામા આવે છે ત્યારે તેનું ખરૂ સામર્થ્ય તેમાથી બહાર આવે છે અને પછી તે દરેક કામમા યોજી શકાય છે, તેવીજ રીતે મનુષ્યનામા દરેક કામ કરવાની શક્તિ રહેલી છે પરંતુ તે શક્તિ ગુપ્તપણે રહેલી હોય છે, તેને જ્યારે એકાગ્રતાદ્વારા જાગ્રત કરવામા આવે છે ત્યારે તે આપણામા પ્રકાશી નીકળે છે અને તેદ્વારા ધાર્યા કામ થઈ શકે છે આ સામર્થ્ય મેળવવુ એ બીજાના હાથમા નથી પણ આપણા પોતાનાજ હાથમા છે જે પ્રમાણમા એકાગ્રતા સિદ્ધ થાય છે, તે પ્રમાણમા આ સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવાને માટે દરેક મનુષ્યે એકાગ્રતાની સિદ્ધિ કરવીજ જોઇએ

કેટલાક મનુષ્યો કહે છે ભક્તિ કરનારા, એકાગ્રતા કરનારા અને તેવાજ પરમાર્થ સાધનારા મનુષ્યોથી વ્યવહાર સાધી શકાતો નથી, પરંતુ તેમનું આ કહેવુ ભૂલભરેલુ છે એકાગ્રતાથી પરમાર્થ સધાય છે એટલુજ નહિ પણ સર્વોત્તમ વ્યવહાર સધાય છે અને તેથી દરેક મનુષ્યે પોતે પોતાના કાર્યમા વિજય મેળવવાને માટે એકાગ્રતાની સિદ્ધિ કરવીજ જોઇએ જેણે જેટલા પ્રમાણમા એકાગ્રતા સાધી હોય છે તેણે તેટલા પ્રમાણમા પોતાના વ્યવહારમા પણ વિજય મેળવ્યો હોય છે અને પછી વ્યવહાર સાધવામા એકાગ્રતાની જરૂર નથી એવું કહેનાર તો અવિજયનેજ મેળવે છે

જેણે જેણે આ વ્યવહારમા વિજય મેળવ્યો છે, જેણે જેણે આ સંસારમા આવી પડનાર વિઘ્નો સામે ટકી રહેવાનુ સામર્થ્ય મેળવ્યું છે તે તે સર્વેએ થોડા યા ઘણે અંશે, જાણતા યા અજાણતા પણ એકાગ્રતા સાધેલીજ હોય છે અને તેથીજ તેમને પોતાના કામમા વિજય મળે છે

આથી વિઘ્નો આવે ત્યારે બેબાકળા થવાની કે દુઃખ પામી માથે મોઢ

ઓઢી 'હવે હું શું કરીશ' આવું બોલવાની જરૂર નથી. તેમણે પોતાના ઉપર આવી પડેલાં વિઘ્નોને વધાવી લેવાં જોઇએ. કારણ કે તે વિઘ્નો એ ભવિષ્યમાં મળનાર મહાન્ લાભને અપાવનાર દ્વારરૂપ છે. જો તે દ્વારરૂપ વિઘ્નોમાંથી આપણે અંદર પસાર થયા તો પછી કુદરત આપણા ગળામાં વિજયની વરમાળ પહેરાવવા ઉભીજ છે.

જો તેમાંથી નાસીપાસ થયા અને ગભરાયા તો પછી ભવિષ્યમાં મળનાર લાભ મળતા નથી એટલુંજ નહિ પણ પ્રાપ્ત સુખને પણ ત્યજવું પડે છે. તેથી દરેક માણસે આ વિઘ્નોમાંથી પસાર થવાય તેવું સામર્થ્ય પ્રથમથીજ મેળવી કામનો આરંભ કરવો કે પછી ભવિષ્યમાં પસ્તાવાનો વખત ન આવે.

પરીક્ષા આપવી એ કાંઈ દુઃખદાયક નથી, જો તે દુઃખદાયક હોત તો આજે યુનીવર્સિટીમાં અને બીજી પરીક્ષાઓમાં હજારો વિદ્યાર્થીઓ દર વર્ષે બેસે છે તે બેસત નહિ. તે દુઃખદાયી નથી, પણ ભવિષ્યમાં મેળવી આપનાર સુખદાયી છે. તેવીજરીતે વિઘ્નો આવવાં એ દુઃખદાયક નથી પણ ભવિષ્યમાં સુખને મેળવી આપનાર પરીક્ષારૂપ છે. અને તેથી વિઘ્નોરૂપ પરીક્ષાઓ પાસ કરવાનું દરેક માણસે સામર્થ્ય મેળવવુંજ જોઇએ.

જેમણે જેમણે વિઘ્નોને સહન કર્યાં છે તેમને જઈ પુછો, કે આ વખત તેઓ જે સુખ ભોગવે છે તે શાના પ્રતાપ? તો તે એજ જવાબ આપશે કે, અમને આવી મળેલાં વિઘ્નોનાજ પ્રતાપ. કારણકે જો તેમણે તે વિઘ્નોઉપર જય મેળવી પોતાની સ્થિતિ ટકાવી રાખી નહોત તો આજે તેમનાં પણ પાટીઆં બેસી ગયાં હોત, અને મોટરો દોડાવવાનો કે મેલ મારવાનો વખત રહેત નહિ. પણ તેમણે વિઘ્નોરૂપી પરીક્ષાઓ પાસ કરી છે, અને તેથીજ હવે તે નિશ્ચિત થઈ પોતાને મળતા લાભોના સ્વાદો ચાખી સુખમાં દિવસ વીતાવે છે. માટે પ્રિય બંધુ! તમારે કોઈપણ કામમાં આવીપડતાં વિઘ્નોથી નિરાશ થઈ ઢીલાઢબ થઈ જવાની જરૂર નથી, પણ તેની સામે ટકી રહેવાનું સામર્થ્ય મેળવી ભવિષ્યમાં મળનાર લાભને ગ્રહણ કરવાની જરૂર છે.

અને આ સામર્થ્ય અંતરાત્માસાથે એકાગ્રતા કરતાં તમારામાં આપોઆપ આવેલું જણાશે. તેને મેળવવાસાટે એકાગ્રતા સાધવી એ તમારૂં કામછે. પછી વાંચીને બેસી રહો યાતો તેની સિદ્ધિ કરવા પ્રયત્ન કરો તે તમારી મરજીની વાત છે.

સુજ્ઞ બંધુ! હું ધારૂંછું કે હવે તમો બેસી રહો તેવા નથી. સુખ કોને

ન જોઇએ ? આનંદ કોને ન જોઇએ ? સામર્થ્ય કોને ન જોઇએ ? તે દરેક મનુષ્યને જોઇએ છીએ અને તે મેળવવુ એ દરેક માણસનું કામ છે તો પછી ચાલો, આપણે આ નવીન વર્ષના આરંભમાજ મળે સાથે પ્રયાણ કરીએ આપણે આપણા અંતરમા અંતરાત્મા પાસે જઇએ અને ત્યા સ્થિર થઈ આંતરબળને મેળવીએ

સંસારમા જે જે પુરૂષો અથવા જે જે સ્ત્રીઓ ઉત્તમરીતે અસાધારણ પંક્તિમા પ્રકાશી ગયેલ છે તે તે પુરૂષો અને તે તે સ્ત્રીઓ પોતાના મનની એકાગ્રતાને કદીપણ છોડતા નથી નિશાન તાકનારો પુરૂષ એકાગ્રતાવગરનો હોય તો પોતાના કાર્યમા નિષ્ફળ નિવડે છે પણ જો એકાગ્રતાવાળો હોય તોજ નિશાનને પાડી શકે છે તેમ જન્મસાફલ્યની પ્રવૃત્તિમા પરાયણ થયેલો પુરૂષ એકાગ્રતાવાળો હોય તોજ પોતાના જન્મને સફળ કરી શકે છે એ આ અધિકારથી સમજાવીને હવે પછી સાવધાનતાવાળો પુરૂષજ એકાગ્રતા જાળવી શકે છે તેવી સાવધાનતા–અધિકારને આદર આપવાને આ અધિકારની વિરતિ કરવામા આવેછે

सावधानता–अधिकार

કાર્ય કે જે વિચારપર આરૂઢ થવામા આવે તે કાર્ય કે તે વિચાર ઉપર મનોવૃત્તિની સ્થિરતા રહે તે એકાગ્રતા કહેવાય છે અને તેવી આરૂઢ સ્થિતિમાથી ખસી ન જવાય તેવી સાવચેતી તે સાવધાનતા કહેવાય છે જેઓમા આવી સાવધાનતા હોય છે તેઓજ તે એકાગ્રતાને જાળવી રાખીને સિદ્ધિ મેળવી શકે છે માટે સાવધાનતા પ્રત્યેક મનુષ્યને માટે બહુ આવશ્યક છે એ સમજાવવાને આ અધિકારનો આરંભ છે

સાવધાનતા એ સિદ્ધિની માતા છે

*આ વ્યવહારમા જેની જરૂર છે તેને ઘણા માણસો જાણવા છતા જાળવી રાખતા નથી અને તે ન જાળવી રાખવાથી તેઓ વારંવાર ઉન્નતિના રસ્તે જતા ઠોકર ખાયા કરે છે આ જાળવી રાખવાથી તેને ઉન્નતિ થવામા વિશેષ પ્રતિબંધ નડતો નથી, પરંતુ તેના ઉન્નતિરથના પૈડા આગળ અને આગળ ચાલ્યા કરે છે આ વસ્તુને જાળવી રાખવી એ માણસમાત્રનું કર્તવ્ય છે તે જાળવી રાખવી એવુ ત વારવાર વાચે છે, સમજે છે, અને માને છે છતા પણ વાર-

વાર ભૂલ કરે છે અને તેતરફ બેદરકાર રહેવાથી થતા નુકશાનને સહન કરે છે. આ શું છે તે તમે જાણોછો ? તે કાંઈ નવિન નથી છતાં તેતરફ જોઇએ તેટલું લક્ષ આપવામાં આવતું નથી અને તેથીજ માણસ વારંવાર અન્યાય, દ્વેષ, અને ભૂલો કરી પોતાની ઉન્નતિના પ્રતિબંધરૂપ પોતેજ થાય છે.

આ શું છે તે જાણવાની જિજ્ઞાસા થાય છે ? તો ચાલો, સાંભળો તેનું નામ **સાવધાનતા** છે. તે સાવધાનતાનુંજ ગ્રહણ કરી રાખવાથી વારંવાર થતી ભૂલો મટી જાય છે. ઘણા માણસો વાંચે છે વધારે, સમજે છે વધારે, અને વિચારે છે પણ વધારે, પરંતુ તે પ્રમાણે વર્તન કરવામાં ઘણી વખત નિષ્ફળતા પ્રાપ્ત કરે છે, અને તેનું કારણ એટલુંજ છે કે તેમણે સાવધાનતાનો પરિત્યાગ કર્યો છે.

કોઇપણ કામમાં તમારે વિજય મેળવવો હોય તો તે કામ કરતી વખતે સાવધાનતાને જાળવી રાખજો.

આ સાવધાનતાને જરાપણ દૂર ખસવા દેશો નહિ, તો તેથી તમારા કાર્યમાં ભાગ્યેજ વિઘ્ન આવશે. સાવધાનતા એ દરેક કાર્યમાં કુળતાને બહાર કાઢનાર છે. ખોટું કામ કરતાં પહેલાં સાવધાન થજો અને વિચાર કરજો કે આ હું શું કરૂંછું ? આ કામ કરવું શું મને યોગ્ય છે ? આમ પોતે પોતાને પ્રશ્ન કરવાની સાવધાનતા રાખજો. તરતજ તમો આડે રસ્તે જઈ ખોટું કામ કરતા હશો તો ચેતી જશો અને સવળે રસ્તે વળશો. સાવધાનતા એ શું છે ? તે માણસ માત્રને ખોટાં કૃત્યોથી બચાવનાર છે.

ન્યાય કરનારાએ અન્યાય કરતાં ડરવું જોઇએ, બીજાઓના વૈરી થતા પહેલાં તેનાપર વૈર રાખતાં અટકવું જોઇએ, બીજાનો દ્વેષ કરવા જતાં પાછાં પગલાં ભરવાં જોઇએ. ચોરી, અન્યાય, લાંચ, વ્યાભિચાર વિગેરે દુષ્ટ કર્મો કરતા પહેલાં પોતે પોતાને ઉપરનો પ્રશ્ન પૂછવાની સાવધાનતા રાખવી. અને આ સાવધાનતાને હમેશાં કાયમ રાખવાથી ભાગ્યેજ કોઈ મનુષ્ય ખોટાં કામ કરી શકે છે.

આપણે કોણ છીએ ? તેનો વારંવાર વિચાર કરવો. એક વખત જાણ્યું કે '**હું બ્રહ્મસ્વરૂપ છું**' પણ તે જાણ્યા છતાં આચારમાં ઉતારવાની તસ્દી ન લેવી એથી શું લાભ થનાર છે ? જ્યાંસુધી વર્તનમાં બતાવી શકતા નથી ત્યાં સુધી મુખથી પોપટની માફક બોલ્યા કરવાથી કાંઈ લાભ થનાર નથી. અને જેથી પોતે કરેલા તે વિચારને વારંવાર વળગ્યા રહી કોઈપણ ખોટું કામ કરતા પહેલાં સાવધાન થઈ વિચાર કરવો કે શું ચોરી કરવી, અન્યાય કરવો, છળપ્રપંચ કરવો, લાંચ લેવી, બીજાઓના ઉપર દ્વેષ રાખી વૈર રાખવું, બી-

જાઓની નિંદા કરવી, ક્રોધ કરવો, પરસ્ત્રીપર મોહ પામી કામવશ થવુ, પારકા પૈસા અન્યાયથી મેળવવાને માટે પ્રયત્ન કરવો, આવા અને આવાજ બીજા અનીતિના કાર્યો કરવા એ શું બ્રહ્મસ્વરૂપ થવા ઈચ્છનારને યોગ્ય છે? અને જો યોગ્ય નથી એવુ તમારૂ અંતઃકરણ કબુલ કરતુ હોય તો પછી તમે કે જે બ્રહ્મસ્વરૂપ છો એવુ માનો છો તો તમને શુ તેવા કામો કરવા યોગ્ય લાગે છે? જો ના, તો પછી તેવા કાર્યો કરતા કેમ અટકતા નથી? આવીજ રીતે દરેક કાર્યોમા તે કરતા પહેલા તે કાર્ય કરવાને માટે પોતે યોગ્ય છે કે કેમ તેટલો પ્રશ્ન પૂછવાની સાવધાનતા સેવનારા ભાગ્યેજ ખોટા કામ કરી શકે છે

આ સાવધાનતા રાખવી એ માણસમાત્રનું કર્તવ્ય હોવા છતા, ઘણા માણસો તે જાણવા છતા ભૂલી જાય છે અને સાવધાનતાથી સો ગાઉ દૂર રહે છે, અને અનીતિના કાર્યો કરતી વખતે પોતાની વર્તમાન સ્થિતિના મદમા અંજાઇ જઈ પોતાના મૂળ સ્વરૂપનું ભાન ભૂલી જાય છે

કોઈપણ કામ કરતી વખતે પોતાના સ્વરૂપનુ ભાન ન ભૂલાય તેને માટે માણસમાત્રે સાવધાનતા રાખવી, સાવધાનતા રાખવાથી પોતાના સ્વરૂપનુ વિસ્મરણ થશે નહિ અને પોતાના સ્વરૂપનુ ભાન અખંડ જાગ્રત રહેશે. આ પ્રમાણે પોતાના સ્વરૂપનુ અખંડ ચિંતન કરનારા ઘણાજ થોડા પરિશ્રમે બ્રહ્મીભૂત સ્થિતિનો અનુભવ કરે છે

સાવધાનતા એ એક હથીઆરરૂપ છે, તેને હમેશા અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળાએ ધારણ કરી રાખવુ જોઇએ જેમ રણમા યુદ્ધ કરવા ઈચ્છનાર બળવાન યોદ્ધો હથીઆરસિવાય રણમા જતો નથી અને જાય છે તો તેનો વિનાશજ થાય છે તેમ તમારે પણ આ અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ કરવામાટે વિકારો ઉપર સામ્રાજ્ય મેળવી, તેમની સાથે યુદ્ધ કરી તેમનો પરાજય કરવામાટે સાવધાનતારૂપી હથીઆર હમેશા પાસે રાખવાની જરૂર છે સાવધાનતા રાખનારા મનુષ્યો વ્યવહાર અને પરમાર્થ બને સર્વોત્તમ રીતે સાધી શકે છે

જેવી રીતે પરમાર્થના સાધનો સાધવાને માટે તેની અગત્ય છે, તેવીજ રીતે વ્યવહારના કામોમા વિજય મેળવવાને માટે પણ તેની જરૂર છે સાવધાનતા એ એવો ગુણ છે કે તે માણસમાત્રને દુઃખના ખાડામા પડી જતા બચાવે છે આમ છતા તેને ઘણાજ થોડા મનુષ્યો ધારણ કરી શકે છે તેને ધારણ કરવાનુ ઘણાને મન હોય છે, પરન્તુ તેનુ તેઓ વારંવાર વિસ્મરણ કરી દેછે, અને દુઃખી થાય છે

સાવધાનતાનેજ માત્ર ધારણ કરી રાખવાથી મહાન કાર્યોમાં વિજય મેળવી શકાય છે. અવનતિમાં, સાવધાનતાનું વિસ્મરણ કરવું એ એક મુખ્ય કારણ છે. જેણે જેણે વિજય મેળવવો છે, જેણે જેણે વ્યવહાર અને પરમાર્થનાં ઉપયોગી સાધનો સાધવાં છે તે સર્વેએ સાવધાનતા રાખવાની મુખ્યત્વે કરીને જરૂર છે. સાવધાનતા એ વિજય અપાવનાર છે એમ કહીએ તો ચાલી શકે તેમ છે.

ઘણા માણસો પુસ્તકો વાંચી ઉન્નતિ શીરીતે કરવી એ જાણે છે છતાં તે રીતે ન વર્તવાથી પોતાની ઉન્નતિ કરી શકતા નથી તેનું કારણ સાવધાનતાનું વિસ્મરણ એજ છે. અંધારે જતાં હાથમાં ફાનસ રાખવાથી ખાડા, વિગેરેથી જેમ બચી જવાય છે તેમજ સાવધાનતા એ ઉન્નતિનો માર્ગ બતાવનાર અને દુઃખરૂપી ખાડામાં પડી જતાં બચાવનાર ફાનસરૂપ છે. તેને હમેશાં ધારણ કરી રાખવાથી સુખને સહજ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. સુખની ઈચ્છાવાળા તમામ મનુષ્યે સાવધાનતાને ધારણ કરી રાખવી જોઇએ.

ન્યાયાધીશ ન્યાય કરતી વખતે પોતે તે વખતે કઈ સ્થિતિને પ્રાપ્ત છે તેનો વિચાર કરી જો ન્યાય કરે છે તો ભાગ્યેજ તેના હાથે અન્યાય થાય છે. ન્યાય કરતી વખતે પોતે જે રાજ્યસત્તાના બળે કામ ચલાવે છે તે રાજ્યસત્તાતરફ તેણે લક્ષ રાખવું જોઇએ. તે વખતે તેણે હું ફલાણો છું, હું મ્હોટો હોદ્દાવાળો છું, હું ધારૂં તે કરી શકું તેવો છું એવું ભાન રાખવું જોઇએ નહિ પણ પોતે પવિત્ર રાજ્યસત્તાના પ્રતિનિધિરૂપ છે એવું માનવાની સાવધાનતા રાખવી અને પોતે અમુક માણસ છું તેનું વિસ્મરણ કરી પોતે એક રાજ્યસત્તાધીશ છે અને જેમ રાજ્યસત્તા અન્યાય કરી શકતી નથી તેમ મારે પણ અન્યાય નજ કરવો જોઇએ એમ માનવાની સાવધાનતા રાખી યોગ્ય ન્યાય આપવો જોઇએ તેવીજ રીતે મનુષ્યમાત્રે પોતે પોતાનું આત્મસ્વરૂપનું વિસ્મરણ ન થાય તેને માટે સાવધાનતા રાખવી અને દરેક કામ કરતી વખતે પોતે મનુષ્ય છે, પોતે પૈસાવાળો છું, લાગવગવાળો છું કે અમુક સત્તા ધારણ કરવાવાળો છું, તેવા અભિમાનનું વિસ્મરણ કરી મનુષ્યસ્વભાવથી થઈ જતાં અનીતિનાં કાર્યો કરતાં પોતાના આત્મસ્વરૂપના ભાનની સાવધાનતા રાખી ડરવું જોઇએ.

મનુષ્યનું કર્તવ્ય સુખ મેળવવાનું છે અને એ સુખ તે સુખસ્વરૂપ પરમાત્માને પ્રાપ્ત કર્યા સિવાય મળી શકતુંજ નથી અને પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવાને માટે પોતે બ્રહ્મસ્વરૂપ છે તેનું અખંડિતપણે ભાન કાયમ રાખવું એસિવાય સહેલો ઉપાય નથી.

બ્રહ્મસ્વરૂપનું ભાન અખંડિતપણે કાયમ રહે તેને માટે સાવધાનતાની જરૂર છે અને સાવધાનતાને હમેશા કાયમ રાખવાથી પોતાના આત્મસ્વરૂપના ભાનથી વિમુખ થતા બચી જવાય છે અને અખંડિતપણે પોતાના સ્વરૂપનું ભાન કાયમ રાખીશકાય છે

જેથી વિવેકીએ જો સુખ મેળવવુજ હોયતો કોઈપણ કામ કરતા પહેલા તે કામ કરવાનેમાટે પોતે બ્રહ્મસ્વરૂપ હોવાથી યોગ્ય છે કે નહિ તેનો વિચાર કરવાની સાવધાનતા રાખવી, અને આ સાવધાનતા રાખવાથી હમેશા આવી પડતા દુખોથી બચાવ કરીશકાય છે અને સુખને સત્વર પ્રાપ્ત કરીશકાય છે

પ્રિય વાચક! તમારે પણ સુખની ઈચ્છા હોય તો આ સાવધાનતાને ગ્રહણ કરી રાખજો, તેનું કદી પણ વિસ્મરણ કરશો નહિ તેનું વિસ્મરણ કરવાથી દુખને આવતા વાર લાગવાની નથી અને તેને સતત કાયમ રાખવાથી સુખને આવવાને વિલંબ થવાનો નથી

વ્યવહારના કામો કરતી વખતે પણ આ સાવધાનતાનું વિસ્મરણ કરતા નહિ દરેક કામમા તેની જરૂર છે તેનું વિસ્મરણ મોટા મોટા પણ કરે છે, તો મારા અને તમારાજેવાની તો વાતજ શી! તે જાળવવી ઘણું મુશ્કેલનું કામ છે, અને તે અહર્નિશ જાળવી રાખવી એ પણ એક બહાદુરીનું કામ છે

અંતમા આ સાવધાનતાને મનુષ્યમાત્ર ધારણ કરી આવીપડતા વિઘ્નોથી બચવા પ્રયત્ન કરે એજ શુભેચ્છાસહ વિરમાય છે

સાવધાનતાને સાચવી રાખવી એ જે પુરૂષ સ્વાશ્રયી હોય તેનાથીજ બની શકે છે પરાશ્રયી પુરૂષ સાવધાનતાવાળો ન હોતા ઘણે ભાગે ગાફલજ હોય છે કારણકે તે પરવશ છે માટે સ્વાશ્રયી કેમ બનવુ તથા તેમા કેવા લાભ છે તે સમજાવવાને સ્વાશ્રય પ્રસંગને સ્થાન આપવા માટે આ અધિકારની સમાપ્તિ કરવામા આવે છે

स्वाश्रयी अधिकार.

જે પોતાના કોઈપણ કાર્ય માટે બીજાઓની ઉપર આશા રાખી બેઠા રહે છે તેવા પરાશ્રયી પુરૂષો કોઈપણ કાર્યમા ધારેલી ફતેહ મેળવી શકતા નથી "પારકી આશ સદા નિરાશ" આ એક સામાન્ય કહેવત સૌના લક્ષમા હોય છે છતા તેનું રહસ્ય સમજનારા બહુ થોડા-નિકળે-છે પોતાના કાર્યમાટે બીજાઓપર આધાર રાખનારા અને આશામા ને આશામા ખેંચાતા રહી પરિણામે ખેદનો અનુભવ

કરનારાઓ ઠેકાણે ઠેકાણે જોવામાં આવે છે. આવા પુરૂષો પોતાના વ્યવહારને પણ સિદ્ધ કરી શકતા નથી તો પછી આત્મકલ્યાણરૂપ ઉચ્ચકોટિના કાર્યને ક્યાંથી સિદ્ધ કરી શકે? આમ હોવાથી પ્રત્યેક મનુષ્યે સ્વાલંબી અથવા સ્વાશ્રયી થવાની જરૂર છે તે સમજાવવાને આ અધિકારને સ્થાન આપવામાં આવેછે.

પરાશ્રયી દરેક કાર્યમાં પાછોજ પડવાનો સંભવ છે.

*તમે કોઈપણ કામ કરો તે ગમેતો તે નાનું હોય, ન્હાય મ્હોટું હોય, હલકું હોય, ન્હાય ભારે હોય, ગમેતેવું હોય તોપણ તે કરવાને માટે તમારે બીજાઓના ઉપર આધાર રાખવો નહિ. જો તે કામ કરવાનું તમારામાં તમને સામર્થ્ય જણાય તોજ તેનો આરંભ કરજો, નહિતો બીજાઓના ઉપર આધાર રાખી તેનો પ્રારંભ કરશો નહિ.

અમુક માણસ આવી મારૂં અમુક કામ કરી આપશે એવું માની જેઓ લમણે હાથ દઈ બેસી રહે છે તે અવશ્ય દુઃખી થાય છે. બીજાઓના આધારે જેઓ કામનો આરંભ કરે છે તેઓ તે કામમાં આખરે પોતાનું બળ હોય છે તોજ ફતેહ મેળવે છે, નહિતો તેમનું ગાડું અધવચથી ઉંધું પડે છે.

સ્વાશ્રયી થાઓ. તમે તમારા પોતાનાજ બળવડે ઝુઝો. શામાટે બીજાઓની આશા રાખો છો? તમારામાં શું નથી? તમારામાં સર્વ કરવાનું સામર્થ્ય છે, કારણ તમે પોતેજ સામર્થ્યરૂપ છો દુનિઆમાં મહાન્ કાર્ય કરનારાઓતરફ દૃષ્ટિ આપો, શું તેમણે બીજાઓના ઉપર આશ્રય રાખ્યો હતો? શું તેઓએ બીજાઓ આપણું કામ કરી આપશે અને આપણે ખાઈશું એવો વિશ્વાસ રાખ્યો હતો? શું તેમણે બીજાઓની ઓથથી કામનો આરંભ કર્યો હતો? નહિજ. તે સર્વેએ પોતે પોતાના બળવડે આ દુનિઆમાં વિજયને મેળવ્યો છે. પોતાનાજ સામર્થ્યના વિશ્વાસે કામનો આરંભ કર્યો હતો, પોતાનાજ બળઉપર આધાર રાખી મહાન્ કાર્યો કર્યાં હતાં, અને પોતાનાજ બળવડે આજે મહાન્ પુરુષોની ગણનામાં પોતાનું નામ મુકી ગયા છે.

દુનિઆમાં થઇગએલા મહાન્ શોધકો તરફ દૃષ્ટિ નાંખો, શું તેમણે જે જે શોધો કરી છે તે સર્વ બીજાના આશ્રયથી કરી છે? ના. તેમણે તે સર્વ શોધો પોતાનાજ સામર્થ્યવડે કરી છે. અને આજે પોતાનાજ બળવડે અને પોતાનાજ સામર્થ્યવડે મહાન્ શોધોમાં ફળીભૂત થઈ દુનિઆની દૃષ્ટિએ દૃષ્ટાંતરૂપ થઇપડ્યા છે.

જે માણસો બીજાઓના ઉપર આધાર રાખે છે તે સર્વથા દુઃખ ભોગવે છે. જે માણસો પોતાનાજ બળઉપર ઝઝુમે છે તે ધાર્યા કામ પાર પાડે છે.

* ભાગ્યોદય સને ૧૯૧૩ અંક ૧૦ મો.

તમે પણ તમારા કોઈપણ કામમા બીજાના આશ્રયે ઝઝુમો નહિ, પણ તમારા પોતાના બળવડેજ ઝઝુમો. તમારામા શુ નથી? જે જોઈએ તે સર્વ છે જ્યારે બીજાનામા તમારૂ કામ કરી આપવાની શક્તિ છે એમ તમે માનો છો, ત્યારે તે શક્તિ તમારામા કેમ નથી? ન હોય તો મેળવવા પ્રયત્ન કરો, અભ્યાસ કરો, અને પછી તે કામ કરવાનું તમારામા સામર્થ્ય આવે ત્યારેજ તમો કામનો આરંભ કરો, અવશ્ય તમે તે કામમા વિજય મેળવશોજ'

તમારામા શક્તિ ન હોયતો જેટલી શક્તિ હોય તેટલુજ કામ કરો, વધુ કામ કરવાનેમાટે અને વધુ શક્તિ મેળવવાનેમાટે પ્રયત્ન કરો, અને જ્યારે તમારામા તે શક્તિ આવેલી તમને જણાય ત્યારેજ તે કામનો આરંભ કરો બીજાઓના ઉપર આધાર રાખવાથી તમો પરતંત્ર બની જશો, અને તમારી જે શક્તિ હશે તે પણ જતી રહેશે, અને આખરે તમે ઢીલાઢબ થઈને બીજાઓના મોસામુ જોઈ બેસી રહેશો

બીજાઓના સામર્થ્ય ઉપર આધાર રાખી દરિદ્રીની માફક બેસી રહેવુ એ શું યોગ્ય છે? નહિજ તમે તમારા સામર્થ્યને મેળવો અને પછી તેના ઉપર વિશ્વાસ રાખી કામ કરવાનો આરંભ કરો

આ સામર્થ્ય શીરીતે મેળવવુ એવો પ્રશ્ન થાય છે? સાભળો આ સામર્થ્ય મેળવવુ એ ઘણુંજ કઠિન કામ છે એવુ માનશો નહિ આ સામર્થ્ય મેળવવુ એ ઘણુંજ સ્હેલુ કામ છે પણ તે તમારા પોતાના ઉપર આધાર રાખે છે તે મેળવવાને માટે પ્રયત્નની જરૂર છે, અને જો તે પ્રયત્ન તમે જરાપણ ચસક્યા સિવાય કરશો તો તમને તે સામર્થ્ય મળશે અને પછી બીજાનો આશ્રય લેવાની તમને જરૂર પડશે નહિ

આ પ્રયત્ન તે કયો? તે એજ કે તમારે તમારા આત્માસાથે એકતાનો અનુભવ કરવો અને આત્મામાથી જે સામર્થ્યનો પ્રભાવ હમેશા તમારા તરફ વહ્યા કરે છે તેનો આશ્રય લેવો આત્માની સાથે એકતા કરવાનેમાટે તમારે આત્માનુજ સ્મરણ, મનન અને નિદિધ્યાસન કરવાનુ છે, તેમનામાજ લીન થવાનુ છે તમો પાતે આત્મસ્વરૂપ છો એમ માની આત્માના જે ગુણધર્મો છે તેજ ગુણધર્મો તમારામા છે એવુ અખંડ ભાન કાયમ રાખવુ અને આ ભાન કાયમ રહે તેને માટે તમારે અહોનિશ સાવધાનતા રાખવાની જરૂર છે તમારે તમારા આત્માના જે ગુણધર્મો છે તે ગુણધર્મોથી ભ્રષ્ટ થવુ જોઇએ નહિ અને અહોરાત્ર તમે પોતે આત્મસ્વરૂપજ છો એમ માની તેનાજ ગુણધર્મોને પારખ કરી કરવાનુ છે આત્મા એ સામર્થ્યનો મહાસાગર છે, અને તેથી તમે

પણ સામર્થ્યના મહાસાગર છો, એવું ભાન હમેશા કાયમ રાખો; એટલુંજ નહિ પણ વર્તનમાં પણ તે પ્રમાણેજ ઉતારો. આવું ભાન કાયમ રાખ્યા પછી નાનાં મોટાં કર્તવ્યો કરવાનાં માથે આવી પડે તે વખતે કાયર બની બીકણુ ખિલાડીની પેઠે નાસભાગ ન કરો, પણ તે કર્તવ્યોને સાધવાને માટે કમર કસી તૈયાર થાઓ. મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જેવો ધારે છે તેવો કરી શકે છે. તમે મનુષ્ય છો. તમે પોતે જેવું ધારશો તેવું કરી શકશો. તમારામાં તે કરવાનું સામર્થ્ય છે. તે સામર્થ્યને મેળવો અને પછી કામનો આરંભ કરો. પછી તમારે બીજાના બળઉપર ઝુઝવાનું નહિ રહે. તમારામાં જે જોઇએ તે સર્વ છે, કારણ કે તમો પોતેજ આત્મસ્વરૂપ છો, આત્મા અને પરમાત્મા એક છે.

તમારામાં રહેલા અલૌકિક સામર્થ્યને પ્રકટ ન કરતાં બીજાના સામર્થ્ય-ઉપર વિશ્વાસ રાખી તેના બળવડે ઝઝુમવું એ યોગ્ય નથી. પોતાનીજ પાસે ધનના ભંડારો ભરેલા હોવા છતાં બીજાની પાસે ભીખારીની માફક યાચના કરવા જનાર મનુષ્યને કોણ ડાહ્યો કહી શકશે? પોતાની પાસે ભરેલા ધનના ભંડારો ન ઉઘાડતાં બીજાઓને ત્યાં પાઈ પૈસાના બાચકા ભરવા જવું એ શું યોગ્ય છે? તેવીજરીતે તમારામાંજ અખંડ સામર્થ્યના ભંડાર ભરેલા છે તે ન મેળવતાં આડાંઅવળાં ફાંફાં મારવાં એ શું યોગ્ય છે? તે સિદ્ધ કરવાનું તમારામાં સામર્થ્ય છે એમ માની તે સાધવામાટે ઉત્સાહથી મચી પડો. અવશ્ય તે કામ સિદ્ધ થશેજ. આ પ્રમાણે દરેક કાર્યમાં તમારે તમારા સામર્થ્યને ભૂલી જવું જોઇએ નહિ, પણ તે કામ સિદ્ધ કરવાનું તમારામાં સામર્થ્ય છે એવું માની તે કરવાને માટે વળગ્યા રહેવું.

તમારે તો આત્માના સત્, ચિત્, અને આનંદ, આ જે આત્માના મુખ્ય ગુણો છે તેને તમારામાં સ્થાન આપવું. તેના વિરોધી ગુણોનો તમારામાં લેશ પણ સંચય થવા દેવો નહિ. ક્રોધ કરવો, એ આત્માનો ગુણ નથી. ભય, કલેશ અને એવાજ બીજા જે ગુણો છે તે પુદ્ગલના ગુણો છે. તેમને તમારામાં સ્થાન ન આપવું. તમારે અહોનિશ તમારા આત્મસ્વરૂપમાં લીન રહેવું અને તેનાજ ગુણધર્મોનું ચિંતન કરવું. નાની નાની બાબતમાં પણ તમારે તમારા આત્મસ્વરૂપનું વિસ્મરણ કરવું નહિ.

આવું ભાન અહોનિશ કાયમ રહેતાં પુદ્ગલભાવના ગુણધર્મો આપો-આપ તમારાથી વેગળા નાસશે, અને તેથી તમારામાં આત્માના તમામ ગુણ-ધર્મોનું સ્થાપન થશે. જેમાં સામર્થ્ય એ પણ આત્માનો ગુણ છે અને તેથી તે સામર્થ્ય તમારામાં પણ આવશે. એટલે પછી કોઇપણ કામ સિદ્ધ કરવાને માટે રામાં સામર્થ્ય આવેલું તમને જણાશે. આ સામર્થ્ય આવ્યા પછી તમારે

બીજાઓના આશ્રયની જરૂર રહેશે નહિ, અને કોઈપણ કામમા બીજાઓના ઓશીયાળા થવાનું તમને પસદ પણ પડશે નહિ અને દરેક કામ તમે તમારા સામર્થ્યથી સિદ્ધ કરી શકશો

સ્વાશ્રયી થવુ કે પરાશ્રયી થવુ એ તમારૂ કામ છે સ્વાશ્રયી થશો તો આખરે વિજય મળશે અને પરાશ્રયી થશો તો આખરે શુ થશે તેનો વિચાર હું તમનેજ સોપુ છુ

(સ્વાશ્રયીપર દૃષ્ટાન્તો)

*એક ટટામા બે ભાઈઓ એક ન્યાયાધીશસન્મુખ આવ્યા, તેમાનો એક લક્ષાધિપતિ હતો અને બીજો ગરીબ હતો ન્યાયાધીશે લક્ષાધિપતિને પૂછયું કે "તું આટલો બધો શ્રીમત શી રીતે થયો? અને ત્હારો ભાઈ આટલો બધો ગરીબ કેમ?" તેણે જવાબ આપ્યો કે–"પાચ વર્ષપહેલા અમો બનેને અમારા બાપ તરફથી સરખીજ મિલકત મળી હતી દરેકને ભાગ દોઢ દોઢ લાખ રૂપિયા આવ્યા હતા મ્હારા ભાઈને 'હું ઘણોજ પૈસાદાર છુ' એમ લાગવા માડયું, અને આપને માલમજ હશે કે કેટલાક શ્રીમતનોકો કામ કરવુ એ હલકુ સમજે છે તે પ્રમાણે એ પણ આળસુ બન્યો અને બધુ કામ નોકરો ઉપર નાખવા લાગ્યો એકાદ પત્ર આવે તોપણ નોકરના હાથમા આપીને 'આ વાચ અને શું છે, તે સમજી તે પ્રમાણે વ્યવસ્થા કર' એમ કહે જે જે કઈ કરવાનું હોય તે સર્વ નોકરને કહે એ પ્રમાણે સર્વ કાર્ય નોકરોને હવાલે કરી પોતે બધો વખત એશઆરામમા ગાળ્યો ખાવુ, પીવુ અને આનદ કરવો એજ તેનો આયુષ્યક્રમ હતો તે સદા પોતાના નોકરોને કહેતો કે "જા પેલુ કામ કર, પેલુ જો, ફલાણું સભાળ"

પોતાના સબધમા તે પૈસાદાર મનુષ્ય બોલ્યો–"મને જ્યારે દોઢ લાખની મીલકતનો ભાગ મળ્યો, ત્યારે મ્હારૂ કામ મ્હે બીજા કોઈને સોપી દીધુ નહિ જ્યારે જ્યારે કઈપણ કરવાનું હોય ત્યારે તે કરવાને હું જાતે ઉઠતો અને નોકરોને હમેશા 'આવો, આવો, મ્હારી પાછળ આવો, મને મદદ કરો' એમ કહેતો મ્હારા મ્હોમા હમેશા 'આવો આવો' એ શબ્દો રહેતા અને મ્હારા ભાઈના મ્હોમાથી સદા 'જાઓ જાઓ' એ શબ્દો નીકળતા તેના સર્વ વિત્તે તેનુજ કહેવુ પાળ્યું તેના નોકર, તેના મિત્ર, તેની માલમના, તેની સપત્તિ, સર્વ તેને છોડીને જતા રહ્યા! મ્હારૂ તત્ત્વ 'આવો' હતુ તેથી મિત્રો આવ્યા મિલકત વધી અને સર્વ વસ્તુઓ મને આવી મળી"

આ પ્રમાણે જ્યારે આપણે બીજાઉપર આધાર રાખી બેસીએ છીએ

* સ્વામી રામતીર્થ ભાગ બીજો

ત્યારે હમેશાં આપણે 'જા જા' એમ કહીએ છીએ, પરંતુ જ્યારે આપણે આપણા પોતાનાજ ઉપર આધાર રાખીએ છીએ અને આત્માસિવાય બીજા કશાઉપર વિશ્વાસ રાખતા નથી ત્યારે સર્વ કંઈ આપણને આવી મળે છે. આપણી આસપાસ કાર્ય એકઠું થાય છે. જો તમે પોતાને ગરીબ, તુચ્છ, કીટ અથવા જંતુ જેવા માનશો તો તમે ખરેખર તેવાજ બનશો. પરંતુ જો તમે પોતાને માન આપી સ્વાવલંબી બનશો તો ઐશ્વર્ય તમને વિજયમાળ આરોપશે. **જેવી તમારી ભાવનાઓ હશે તેવા તમે બનશોજ બનશો.**

હિંદુસ્તાનમાં એકવાર એક નિશાળ તપાસવાને ઈન્સ્પેકટર સાહેબ આવ્યા. એક શિક્ષકે એક છોકરાતરફ આંગળી કરી કહ્યું: "આ છોકરો એટલો બધો હોંશિઆર છે કે એને મિલ્ટનનું "પૅરૅડાઈઝ લૅાસ્ટ મ્હોઢે છે. તેમાંનો ગમે તે ભાગ કહેશો તોપણ તે મ્હોઢે બોલી જશે."

તે છોકરાને ઈન્સ્પેકટર સાહેબસામે બોલાવવામાં આવ્યો, પણ તેનામાં વેદાંતનું તત્ત્વ નહોતું. તે તરત શરમાઈ ગયો. અને તેને એ કાવ્ય મ્હોઢે આવડે છે? એમ પૂછતાં તે બોલ્યો કે "ના સાહેબ! મ્હારામાં કાંઈજ નથી, મને કંઈ આવડતું નથી!"

'આ શબ્દોથી હું વિનયશીલ અને નમ્ર ગણાઈશ' એમ તેને લાગ્યું. તે ફરીથી બોલ્યો:–"ના સાહેબ! મને કંઈ આવડતું નથી. હું તે શીખ્યો નથી!"

ઈન્સ્પેકટરે ફરીથી પૂછ્યું તોપણ તેણે એજ જવાબ આપ્યો! બિચારો માસ્તર પણ શરમાઈ ગયો. ત્યાંજ એક બીજો છોકરો હતો તેને તે કાવ્ય આખું મ્હોઢે નહોતું, તોપણ તે બોલ્યો:–"સાહેબ! મને આવડે છે, હું ધારૂં છું કે તેમાંનો તમે કહેશો તે ભાગ હું બોલી બતાવીશ."

ઇન્સ્પેકટરે તેને કેટલાક સવાલો પૂછ્યા, તેણે તુરત તેના જવાબ આપ્યા અને શ્લોક પછી શ્લોક બોલી બતાવીને ઈનામ મેળવ્યું.

તમે તમારી પોતાની જે કિંમત ઠરાવશો તેના કરતાં અધિક કિંમત કોઈ કરશે નહિ.

કૃપા કરીને તમારી જાતને બીજાને માખણ લગાડનાર–ખુશામત કરનાર–કાજી હા કરનાર ક્ષુદ્ર પ્રાણી બનાવશો નહિ.

માનાપમાન, પ્રતિષ્ઠા અને અપ્રતિષ્ઠા, શત્રુઓની ટીકા અને મિત્રોની પ્રશંસા, એ સર્વ દ્વંદ્વો અર્થવગરનાંજ ભાસે. આજ ઉત્કર્ષનું, યશપ્રાપ્તિનું ગુહ્ય તત્ત્વ છે.

નાયગાગના ધોધના જોસભર્યા પ્રવાહમા બે મનુષ્યો તણાતા જતા હતા. તેમાના એકને એક મોટુ લાકડુ હાથ લાગ્યુ, અને પોતાના બચાવને માટે તે તેણે પકડયુ બીજાને, તેને બચાવવા માટે કિનાગ ઉપરથી કેટલાક માણસોએ નાખેલી એક નાનીસરખી દોરડી મળી સદ્ભાગ્યે તે તેણે પકડી લીધી તે લાકડાના જેવી ભારે નહોતી તે દોરી દેખવામા પાતળી અને હલકી હતી, તોપણ તેનો પ્રાણ તો બચ્યો, પરતુ જેણે પેલુ મોટુ લાકડુ પકડયુ હતુ તે તો લાકડાની સાથેજ પ્રવાહના જોરમા ધોધ નીચેના પ્રચ ડ મોજાના ઉછળતા પાણી તરફ ઘસડાઈ ગયો અને ડૂબી ગયો

તેવીજ રીતે હે સસાગી જનો! બાહ્ય કીર્તિ, વિત્ત, સપત્તિ, જમીન, જાગીર અને ઐશ્વર્ય ઉપર તમારો ભરોસો છે અને પેલા લાકડાના કુઠાની પેઠે એ બધા મોટા અને ભારે જણાય છે ખરા પણ તે તારક નથી તારક તત્ત્વ તો પેલી પાતળી દોરી જેવુ છે. તે ભારે નથી, ઇદ્રિયગોચર નથી, તે હાથમા લઇને જોઈ શકાય એવુ નથી, તેનો તમને સ્પર્શ થતો નથી એ સૂક્ષ્મ તત્ત્વ, એ સૂક્ષ્મ સત્ય, અણુરૂપ છે પરતુ તમને તારનાર એજ સૂક્ષ્મ તતુ છે જેના ઉપર અત્યારે તમે વિશ્વાસ રાખો છો તે સર્વ ઐહિક વસ્તુઓ તમારો નાશ કરશે અને તમને નિરાશા, ચિંતા અને દુખની ઉંડી ખાઇમા ફેકશે તે માટે ચેતો! ચેતો!! સત્યને મજબૂત પકડી રાખો, અને બાહ્ય વસ્તુઓના કરતા સત્યઉપરજ વધારે શ્રદ્ધા રાખો. જ્યારે જ્યારે મનુષ્ય બાહ્ય વસ્તુ અને સપત્તિઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખે છે, ત્યારે તે જરૂર નિષ્ફળ થાય છે કુદરતનો નિયમજ એવો છે

જો તમે અપવિત્ર વિચારો મનમા લાવ્યા કરશો, અને અધોગતિએ દોરનાર અનીતિને તમારા હૃદયમા જગ્યા આપશો, તો તમારી એ સ્વાર્થી વાસનાઓ તૃપ્ત થતાજ હૃદય વિદીર્ણ કરનારી વેદના, તીવ્ર પીડા અને ચિત્તક્ષોભ કરનારા દુખો તમને પ્રાપ્ત થશે અને શોક તમારા આત્માનો ગ્રાસ કરશે વિષયોનો આપણે ઉપભોગ લઇએ છીએ એમ મૂર્ખ લોક સમજે છે, પરતુ અપવિત્ર વિચાર અથવા આચારથી તેમની શક્તિનો વ્યય થઈ તે ક્ષય પામે છે સ્વાર્થી વૃત્તિથી જ્યારે તમે તેનો દુરૂપયોગ કરો છો ત્યારે કર્મનો કાયદો તેનું વેર લેછે, અને તમને ગભરાવી નાખે છે

વાચનાર સપૂર્ણ સમજતા હશે કે પરાશ્રયી પુરુષ સસારસાગરમા અથડાયા કરે છે અને સ્વાશ્રયીપુરુષ મોહોટી મુશ્કેલીઓને પણ ત્રોડીને પોતાના માર્ગને સુગમ કરે છે પણ સ્વાશ્રયી થવા માટે ઉચ્ચ–શુદ્ધ વિચારની જરૂર છે દરેક કાર્યમા યોગ્યવિચાર કરવાની ટેવ પડવી એ જરૂરની છે અને તેથી

વિચાર અધિકારનો વિચાર કરવા આ સ્વાથ્રયી અધિકારની અહીં સમાપ્તિ કરવામાં આવે છે.

विचार-अधिकार.

દરેક કાર્ય તેનો પરિણામ સુધીનો વિચાર કરીનેજ કરવું અને જે સાહસિક લોકો વિચાર કર્યા સિવાય કાર્ય આરંભે છે તેમને તે બાબતમાં સંકટ આવી પડતાં મહા કલેશમાં પડવું પડે છે ઈત્યાદિ બાબત જણાવવાસારૂ આ અધિકારની યોગ્યતા માની છે.

દરેક કામ વિચારીનેજ કરવું.

अनुष्टुप्. (१–६)

अपरीक्षितं न कर्तव्यं, कर्तव्यं सुपरीक्षितम् ।
पश्चाद्भवति सन्तापो, ब्राह्मणी नकुलं यथा ॥१॥ (सिं.प्र.)

વિચાર (પરીક્ષા) કર્યા સિવાય કોઈ કામ ન કરવું, પરંતુ પરીક્ષા કરીનેજ કામ કરવું, નહિતર તપાસ્યાસિવાય કાર્ય કરનાર મનુષ્યને જેમ બ્રાહ્મણી સ્ત્રીએ નોળીઆનો નાશ કરી પછી પશ્ચાત્તાપ કર્યો તેમ પાછળથી સંતાપ થાય છે. (આ વાર્તા પ્રસિદ્ધ છે). ૧

વિચારનો મહિમા.

पुंसो निजमनोमोहः, कल्पितोऽनल्पदुःखदः ।
संसारविषवेतालो, विचारेणैव लीयते ॥२॥ (शा.प)

મનુષ્યને પોતાના મનનો મોહ (અજ્ઞાન) તે ઘણા દુઃખને આપનારજ કલ્પાય છે એટલે અજ્ઞાનથી સાહસ કરી મનુષ્ય અનેક દુઃખોને પ્રાપ્ત થાય છે પણ એ સસારના મોહરૂપી ઝેરી વેતાલ-પ્રેત વિચારથીજ લીન થઈ જાય છે અર્થાત્ સદ્વિચારથી તે નષ્ટ થઈ જાયછે. ૨

અવિચારે કાર્ય કર્યાનું ફળ.

यथा कोऽपि पुरा विद्या सिद्धसिंहास्थिदर्शनात् ॥
सिंहाङ्गं सकलं कृत्वा, सजीवं कर्तुमुद्यतः ॥ ३ ॥

वारितः सुहृदा किन्तु, सजीवमकरोन्मदात् ॥
हतोऽसौ तेन सिंहेन, त्वमप्येवं विभावय ॥ ४ ॥ (पा.च.)

બુદ્ધિમાન લોકા ક્ષમા કરે છે એટલે સહન કર્યા કરે છે તે પણ વિચારનુંજ કારણ છે

सहति मेषः कारणतत्महर्तुं मृगपतिरपि कोपात्सङ्कुचत्युत्पतिष्णुः ।
निहितवैरा गूढमन्त्रप्रचाराः, किमपि विगणयन्ते बुद्धिमन्तः सहन्ते ॥८॥ (सू. मु.)

વિશેષ બળથી પ્રહાર કરવામાટે ઘેટા પાછો હઠે છે અને તલપ મારવાની ઇચ્છાવાળો સિંહ પણ પોતાના શરીરને સંકોચે છે તેમ હૃદયમા વૈરને છુપાવનારા, વિચારવાળી ગોઠવણને ગૂઢ રાખનારા બુદ્ધિમાન પુરૂષો કાંઇપણ ગણતરી કરીનેજ સહન કરે છે. મતલબ કે વિચાર કરીનેજ પગલું ભરનારા પુરૂષોની સામે તેના શત્રુઓ ફાવવાને બદલે પરિણામે ફસાઈ જાય છે કારણ કે વિચારશક્તિવાળો પુરૂષ જુસ્સાભેર ચડી આવતા શત્રુને પોતે પાછળ હઠી પગું આપી પોતાનો દાવ આવતા પકડી પછાડી દે છે ૮

ઉલટપાલટ નહિ તપાસનાથી પશ્ચાત્તાપ

शार्दूलविक्रीडित (९–१०–)

कश्चिल्लक्षमुदीर्य पृच्छतु शुकं निद्रासमुत्रेऽत्र कः
सन्देहस्त्वितिमात्रशिक्षितशुकः पृष्टस्तदेवाब्रवीत् ।
तावन्मानकृतप्रतीतिरनिना क्रीतो गृहीलापणं,
सोऽगादेष स्रोद हन्त परतो भूयः परीक्ष्याश्रयेत् ॥ ९ ॥ (दृ. प.)

એક ઠગારે પોપટ પાળીને બીજાની પાસેથી લાખ રૂપીઆ કઢાવા "એમા શું સંદેહ છે" એવો અભ્યાસ પોપટને કરાવ્યો. સુવર્ણની ઘુઘરીવાળુ રૂપાનું પાંજરૂં બનાવી પોપટને અંદર ગણી એક નગરમાં વેચવામાટે ફરવા લાગ્યો અને પોકારો કરવા લાગ્યો કે આ પોપટ સર્વ શાસ્ત્રનો જ્ઞાતા છે અને પોપટની લાખરૂપીઆની કિંમત છે આવા શબ્દો એક ધનાઢ્ય શેઠે સાંભળ્યા અને તેમને બોલાવીને પોપટને ધનાઢ્યે પૂછ્યું કે કેમ પોપટ! તારી લાખરૂપીઆ કિંમત છે? ત્યારે શુકે જવાબ વાળ્યો કે તેમા શું સંદેહ છે?

ફરી શેઠે પૂછ્યું કે તું સર્વ શાસ્ત્ર જાણે છે? જવાબમા પોપટે કીધું કે એમા શું સંદેહ છે? આવા બે જવાબ ઉપરથી શેઠ ખુશ ખુશ થઇ ગયો અને લાખ રૂપીઆ ગણી આપ્યા, બાદ દુકાને ગયો. દુનાને દુકાને જઈ તેના વખાણ કરવા લાગ્યો કે આપ શુકમાટી છો વિગેરે પ્રસંગમા કરતો કરતો ચાલ્યો ગયો અને કહેતો ગયો કે શેઠજી એ પોપટનો ભોજનનો સમય ચાલ્યો ગયો છે

જેમ પહેલાં કોઈ વિદ્યાની સિદ્ધિમાન્ પુરૂષ સિંહનાં હાડકાં જોવાથી સિંહનું આખું શરીર બનાવીને તેને સજીવ કરવા તત્પર થયો. તેને સન્મિત્રે વાર્યો છતાં ગર્વથી સજીવ કર્યો તે (સિદ્ધ) તેજ સિંહથી હણાયો. તું પણ તેમ જાણ.

આ દૃષ્ટાન્ત કોઈ વિચારહીન અભિમાની શક્તિમાન પુરૂષ અને તેના મિત્રના સંબંધનું છે અથવા વિચારહીનને વિદ્યા વિગેરેનું દાન દેવાઉપર છે. ૩–૪

દુઃખને ખસેડવાનો સરલ ઉપાય.

विचारदर्पणे लग्नां, धियं धैर्यधुरंगताम् ।
आधयो न विलुम्पन्ति, वाताश्चित्रानलं यथा ॥ ५ ॥ (शा. प.)

જેમ પવનો ચિત્રમાં રહેલા અગ્નિનો નાશ કરી શકતા નથી તેમ વિચારરૂપી આરીસામાં આસક્ત થયેલી, ઉત્તમ ધીરજથી ધોંસરીને પ્રાપ્ત થયેલી બુદ્ધિને મનની પીડાઓ છીનવી શકતી નથી. ૫

અવિચારથી આવતી આપત્તિ અસાધ્ય વ્યાધિજેવી છે.

शल्यवन्हिविषादीनां, सुकरैव प्रतिक्रिया ।
सहसाकृतकार्यस्याऽनुतापस्य तु नौषधम् ॥ ६ ॥ (सू. मु.

શલ્ય (બાણનો શરીરમાં ખુંચેલો ભાગ), અગ્નિ અને ઝેર વગેરે પદાર્થોથી હરકત આવી હોય તો તેની પ્રતિક્રિયા (તે દુઃખ મટાડવાની ક્રિયા) સુકર છે એટલે કે સુખેથી કરી શકાય છે પરંતુ સાહસથી કરેલ કાર્યના પશ્ચાત્તાપનું કાંઈ ઔષધ નથી. ૬

વિચારહીન કાર્યનું પીડાકારક પરિણામ.

मालिनी. (७–८)

उचित मनुचितं वा कुर्वता कार्यं जातं,
परिणतिरवधार्या यत्नतः पण्डितेन ।
अति रभसकृतानां कर्मणामाविपत्ते–
र्भवति हृदयदाही शल्यतुल्यो विपाकः ॥ ७ ॥ (सु. र. भां.)

યોગ્ય કે અયોગ્ય ગમે તેવું કાર્ય કરતી વખતે ડાહ્યા માણસે–પંડિતે અવશ્ય તેનું પરિણામ વિચારવું જોઈએ. (કારણ કે) અતિ ઉતાવળે કરેલાં કાર્યોનું પરિણામ વિપત્તિરૂપે શલ્યની પેઠે હૃદયમાં દાહ કરનાર થાય છે. ૭

એટલે વધારે ક્ષુધાતુર થયો હશે માટે તેમને દાડમના બીયા ખવરાવી પછી આપ તેની સાથે વાર્તાલાપ કરજો

કેટલાક દિવસો વિત્યાબાદ શેઠ પોતાના ઘરમા મિત્રમડળની સાથે બેઠે હતો તે વખતે પ્રસગ આવતા પોપટનું પાજરૂ મગાવી તેમાથી પોપટને બહાર કાઢી એક હાથઉપર બેસારી બીજા હાથવતી તેની પીઠ થાબડીને શેઠે પૂછ્યું કે આપની જન્મભૂમિ કયા છે? જવાબમા કીધુ કે એના શુ સદેહ છે એ સાભળી સર્વ મિત્રો હસી પડયા અને શેઠ જખવાઇ ગયા ફરી શેઠે પૂછ્યું કે શુ મારા લાખ રૂપીઆ પાણી થયા? જવાબમા પોપટે કીધું કે તેમા શુ સદેહ છે વળી શેઠે પૂછ્યુ કે ત્યારે હુ શુ મૂર્ખ? જવાબ મળ્યો કે તેમા શુ સદેહ છે?

આવા બન્ને જવાબો સાભળી શેઠ લાખ રૂપીઆ જવાના લાગવી રૂદન કરવા લાગ્યો માટે બીજા પાસેથી વસ્તુ લેતી વખતે તેની સારી રીતે પરીક્ષા કર્યા બાદ તે વસ્તુને સ્વીકારવી ૯

તથા—

राज्ञो हस्तच कोरभृच्च तृषितो वृन्दाश्रयेऽहेर्मुखा-
त्तत्रो र्ग्गदपतद्गर नृपतिना नीरेच्छयात्त तदा ।
तद्दूरीकृतमश्रगेन हि पुनः कोपेन र मारितो,
भूपस्तत्पदकूरगश्च पतित खेद तु दृष्टा कृगेन ॥ १० ॥ (दृ. श जै)

એક રાજા હાથમા ચકોરપક્ષી ધારણ કરી વનમા એક વૃક્ષનીચે ઉભે છે અને પોતાને ઘણીજ તૃષા લાગી છે તે સમયમા વૃક્ષઉપરથી અજગર મુખમાથી ઝેર પડવા લાગ્યુ રાજાએ તેને પાણી માની પ્યાલો ભરી લીધો પાણી પીવાની તૈયારી કરે છે તે વખતે ચકોરપક્ષીએ પાખ મારી પાણીનો પ્યાલો ઢોળી નાખ્યો ફરી રાજાએ પ્યાલો ભર્યો તે પ્રમાણે વળી પક્ષીએ ઢોળી નાખ્યો એટલે રાજાને બહુજ ક્રોધ આવવાથી તે ચકોર પક્ષીને મારી નાખ્યુ ગડ વાર થઈ એટલે વૃક્ષ ઉપરથી મરેલ અજગર-સર્પ પડયો તે ઉપરથી રાજાને વિચાર થયો કે અરે!!! આ સર્પ છે, તેના મુખમાથી ઝેર પડયુ હતું, જો હુ તેને પાણી માની પીત જાત તો જરૂર મરી જાત પણ આ ઉપકારી દયાળુ પક્ષીએ મને બચાવ્યો અરે! મે તેના ઉલટા પ્રાણ લીધા? હુ જેવો બીજો દોષ દુષ્ટ હશે? મને ધિક્કાર હો? ૧૦

વિચારનું ઉત્તમ ફળ.

મનહર.

પ્રથમ શ્રવણ કરી ચિત્તકો એકાગ્ર કરી,
ગુરૂ ઔર આગમ કહે સો ઉર ધારીએ;
દ્વિતીય મનન વારવાર હિ વિચારી દેખે,
જોઈ કછુ સુને તાહિ ફેરિકે સંભારીએ;
તૃતીયે પ્રકાર નિદિધ્યાસન જુ નીકે કરી,
નિસર્ગ વિચાર તે અપનમેં સુ ટારીએ;
તેહીસે સાક્ષાત યાહી સાધન કરત હોઇ,
સુંદર કહત દ્વૈત*બુદ્ધિકું નિવારીએ. ૧૧
એક હિ વિચાર કરી સુખદુઃખ સમજાનો,
એક હિ વિચાર કરી મલ સબ ધોઇએ;
એક હિ વિચાર કરી સંસારસમુદ્ર તરે,
એક હિ વિચાર કરી પારંગત હોઇએ;
એક હિ વિચાર કરી બુદ્ધિ નાનાભાવ તજે,
એક હિ વિચાર કરી દૂસરો ન કોઈ હે;
એક હિ વિચાર કરી સુંદર સંદેહ મીટે,
એક હિ વિચાર કરી એક બ્રહ્મ જોઇએ. ૧૨

શુદ્ધ વિચાર પ્રતિ વિનતિ.

રાગ—ગરબો.

સુતીં વિનતી કરે શુદ્ધ વિચારને, પિતાજી હું લાગું તમારે પાયજો;
આ નવદ્વારી નગરીના તમે નરપતિ, હું હજુ છો કુંવારી કન્યાયજો. સુ૦ ૧૩
અમરવર વરવાનો મારે નેમ છે, અવિનાશીને અર્પું સારૂં અંગજો;
મન સુબાનું કહ્યું રખે માનતા, રડયો એતો રંગમાં પાડે ભંગજો. સુ૦ ૧૪
શુદ્ધવિચાર પિતાને શાંતિ આવડી, ખોજ કરી ખોળી કહાડો જીવનજો;
મનસુખે માણક સ્થંભ ચોડયો ચોકમાં, અખંડાનંદ સુતીંનું છે ધનજો. સુ૦ ૧૫
સ્વયંપ્રકાશક સ્વામિ છે સોહામણા, સુતીંએ જોયું સ્વામીનું રૂપજો;
સઉલ્લાસથી સોંપી કન્યાદાનમાં, સોહન સદા પદમાં ભળવું નામને રૂપજો. સુ૦ ૧૬

સોહન પદ્યાવલી.

---

* આ વેદાન્તનો મત છે.

મરળ વિચારમાંજ સુખ છે.

*એક સસલો, સર્પ અને શિયાળ એ ત્રણે ભાઇબધ હતા, તેથી તેઓ એક ખડની ગજીમા એકઠા રહેતા હતા એક વખત તે ગજી દૈવયોગથી સળગી તે જોઈ ત્રણે જણા ગભરાયા, અને એક બીજાને પુછવા લાગ્યા કે આ વખત મો સૌની અક્કલ દોડાવવાની છે, માટે ઉગરવાનો શુ ઉપાય સૂઝે છે?

સર્પ-મારી તો કાંઈ ફિકર કરવી નહિ હુ તો લાખ મતિવાળો છુ જેથી ગમે તો સડડાટ આડો અવળો જમીનપર દોડી જાઉં, કે જમીનમાંહે પેસુ અગર ઉંચે ચડી જાઉં, પણ આ વખત તો ઝાડપર ચડી જવુ ઠીક લાગે છે, માટે હુતો આ પાસેના ઝાડપર જડી જઇશ

સસલો-મારી અક્કલ કાંઈ ઓછી નથી હુ સો મતિવાળોછુ હુ જમીનપર દોડી જાઉં એટલુંજ નહિ, પણ જમીનની માહે પણ પેસી જાઉં તેથી હુ તો અહિંઆ નીચે મારૂ દર છે તેમા પેસી જઇશ

શિઆળ-તમે બધા ઘણી મતિવાળા છો પણ હુ તો એક મતિવાળો છુ આપણે તો ફક્ત એકજ તરેહનુ જ્ઞાન છે કે કાંઈ સકટમા હોઇએ તો ભાગી છુટવુ, માટે હુ તો ભાગીને દૂર જઈ રહીશ

એમ કહીને ત્રણે જણાએ સૌ સૌનો રસ્તો પકડયો ગજી જોરથી સળગવા માડી તેની જ્વાળા પાસેના ઝાડને લાગવાથી ઝાડના પાદડા તમામ બળી ગયા, અને સર્પ સેકાઇને તેનુ ખોળુ લટકતુ રહ્યુ સસલો એજ ગજી નીચ દરમા પેઠો હતો તેનાજ ઉપરના તાપના લીધે મરડાઈ ગયો

શિઆળ જે ત્યાથી ઘણે દુર નાશી ગયો હતો તે માત્ર બચ્યો તેણે આવીને પોતાના મિત્રોના હવાલ જોયા અને બોલ્યો કે **"લાખમત લડબડી સોમત મડમડી, પણ એક મત બિચારી બાપડી, તે ઉભે માર્ગે મેલ્યા તાપડી."**

વિચારશક્તિની કસોટી

સકટના વખતમા ખરેખરી હોશિઆરીની પરીક્ષા થાય છે હોશિઆરીનુ અભિમાન ધરાવનારાઓએ તે વખતે પોતાનુ અભિમાન છોડી દઈ સારો વિચાર કરવો જરૂરનો છે પણ એમ નહિ કરતા એમા શુ છે, એમ તુચ્છ ગણી કામ કરવા જાય તો સકટની બેડી તુટવાને બદલે ગળામા મજબુત જડાઈ જાય છે

* હાનમાળા

મિઆંભાઇનો ગોખલો.

જુનાગઢમાં એક તીસમારખાં નામે મુસલમાન રહેતો, તે ઘણો મુફલીસ હાલતમાં આવી ગયો તેથી પોતાની હવેલી વેચવા તૈયાર થયો. એક વાણિઆએ તે હવેલી અમુક કિમ્મતથી વેચાતી લીધી. હવેલીમાં એક ગોખલો હતો તે વેચાણના સાટામાં ગણવામાં આવ્યો નહોતો. "એ ગોખલો પોતાના પીરનો છે. તેથી તેમાં ધુપ દીવો કોઈ વખત કરવો પડે છે. તે ગોખલો વેચવામાં આવે તો વેચાણ લેનાર ધણી ગોખલો કાઢી નાંખે તેથી અમોને ખોટું લાગે.' એવું બહાનું બતાવી ગોખલાપર મિઆંએ પોતાનો હક રાખ્યો. વાણિઆએ ગોખલાની વાતને દમવગરની ગણી કાંઈ લક્ષ્ય આપ્યું નહિ, ને વિચાર્યું કે "મિઆંભાઈ પોતાની આખી હવેલીની માલેકી લખી આપે છે, તો પછી ગોખલો રહ્યો તોય શું ને આવ્યો તોય શું ! ! ! તેની દરકાર થોડીજ છે." તેથીકરીને ગોખલાપરનો મિઆંનો હક કબુલ રાખ્યો. એ રીતે ઈમારતનું વેચાણખત થયું તેમાં પણ ગોખલો મિઆંભાઇનો છે એમ મજકુર લખવામાં આવ્યો.

વાણિઓ હવેલીમાં જઈ વાસ કરીને રહ્યો, ને સુખચેનમાં દહાડા કાઢવા લાગ્યો, મિઆંભાઈ કોઈ કોઈ વખત તેનો તહેવાર હોય, ત્યારે ગોખલાની સંભાળ લેવા આવે, ધૂપ ધુમાડો કરે, થોડીવાર બેસે, કલમો પડે અને ચાલ્યો જાય. કેટલીક મુદત તો વાણિઆને તેથી કાંઈ હરકત જણાઈ નહિ પણ કોઈ વખત ઘરનાં માણસો બારણું બંધ કરી પોતાનું કામ કરતાં હોય, ત્યારે મિઆંભાઈ અચાનક આવી બુમો પાડે અને બારણું ખોલવામાં વિલંબ થાય તો ધાંધલ મચાવી લોકોનું ટોળું એકઠું કરે. આથી વાણિઆને ઘણું માઠું લાગવા માંડયું. વખતપર સામા થવાનું મન કરે, પણ લાચાર ! દસ્તાવેજમાં ગોખલાપર તેનો હક કબુલ રાખ્યો હતો, તેથી ના પાડવાનું ચાલે એમ નહોતું. મનમાં ઘણો પશ્ચાત્તાપ કરવા માંડે કે ખરે! મારૂં હૈયું ફુટી ગયેલું કે મેં મિઆંભાઈના ગોખલાનો હક કબુલ રાખ્યો. તે વખત આ બાબત મને ઘણી નજીવી લાગી પણ હવે તો મહા પીડાકારી થઈ પડી, આ તો "**કાગના વાઘ**" જેવું થયું.

એમ અનેક તરેહનાં વાકયથી ખેદ કરતો હતો. મિઆંભાઇએ આથી **બળતામાં ઘી હોમવું** શરૂ કર્યું, ને વધારે તોરપર ચઢવા માંડયું. પેહેલાં તો તે ખરે તહેવારે આવતો પણ હવે તો તેણે થોડી થોડી મુદતે કાંઈ કાંઈ તહેવારનું બાનું બતાવી આવવા માંડયું. વળી પેહેલાં તો તે પોતે એકલો આવતો

પણ હવે રી પાચ દશ ભાઇબ ીને સાથે તેડી લાવે, ધાધલ મચાવે, અને વાણિઆના ઘરના બગની ઠઠ્ઠા મશ્કરી પણ કરે આવી આવી રીને ઘણ કનડવા માડયુ 'હાડિયાને મન હમ્મ્નુ પણ દેડકાનો જીવ જાય' તેમ આ મિઆભાઇ તો પોતે ગમત માનતો, પણ વાણિઆને તો ઘણું ભારે પડતું હતુ એક વખત વાણિઆથી તે સહન થઈ શક્યુ નહિ તેથી મિઆભાઈ જોડે મોટે મોટે વઢવાડ મચાવી પણ તેથી તેણે ઉલટો 'સર્પ બાડો કર્યો'! મિઆભાઈ તો વધારે જોરપર આવી ગયો ને વાણિઆને પૂરી વિપત્તી પાડવા નિશ્ચય કર્યો

એવામા વાણિઆને ત્યા તેના દીકરાના લગ્ન નિરધાર્યા હતા તેથી વિના હુના માગલિક કામગારૂ સુશોભિત મડપ કરાવ્યો હતો, ને હાડીઓ, ઝુમરો તખતા વગેરે ભિશેરી કાચથી સારી રીતે શણગારવામા આવ્યો હતો એ બાનુ બનાવ્યો સારા સારા વસ્ત્રાલકાર પહેરી સમય સમયના મગળ ગીતો ગાતા હતા ગામ પરગામના પોતાના સગાવહાલાઓ વિવાહુ માણવા આવ્યા હતા ત્યા તને જમવાને માટે આજના પાચ વાગનાના નોતરા ફરી વળ્યા હતા તેથી નિયમે વખતે ન્યાતીલાઓ તરેહ તરેહના રેશમી વસ્ત્ર પહેરી જમવાના ઉછરગથી આવવા લાગ્યા ને એક પક્તિબધ બેશી ગયા તે વખત તેમને માટે બનાવેલા ઉમદા પકવાન વગેરે પિરસના શરૂ થયા માણસો ઘણા હતા તેથી એક પછી એક પિરસના પા કલાક થઈ ગયો, તોપણ પીરસવાનું કામ ખલાસ થયું નહોતું પક્તિમા પગાળી માંડી બેઠેલ જમનારાઓના મ્હોમાથી પાણી છુટવા માડયું એક છોકરા તો ઉતાવળો થઈ તેના બાપને પુછ્યાજ કરતો કે "હવે આ જમવાની શી વાર છે" એક ગામડીઓ જમવા આવેલ તે તો જોડેના આદમીને પૂછતો કે "આને જેટલુ પીરસ્યું છે એટલુજ ખાવાનું કે બીજુ જોઇતું હશે તો મળશે?" તેમ બીજાઓ પણ પેટની પૂજાને માટે ટાપી રહ્યા હતા પણ કાળીગતિ ન્યારી છે જમવાને મ્હો આગળ ધરેલ પતાળી ખાલી છેઅ તેમ ભોપડકથી કાઢ્યુ કઢી શકાય છે? "આદર્યા અધુરીય રહે ને હરિ કરે સો હોય" એ વાક્ય કોણ ખોટુ પાડનાર છે? અહીં જે વખત નાય છે તેમ જમવામા-આડુ ભયકર વાદળ ચડી આવશે એમ કોના જાણ વામા હોય!

સર્વ પીરસાઈ રહ્યુ ને ન્યાતને જમવાનો આરભ કરવાની આના આપવામા આવી એવામા મિયાભાઈ પોતાના ચાર પાચ મિળતી સાથે નીકળ કર લઈ હવેલીના ગોખમાઆવા હાજર થયા, અને ઠપકો ગોખમા નજીક

મૂકી, એક જણને તેનો વધ કરવા હુકમ કર્યો. આ સાંભળતાં જમવાનું જમવાને ઠેકાણે રહ્યું ? જેના પત્રાળીમાં હાથ તેના પત્રાળીમાં, મોઢામાં તેના મોઢામાં રહ્યા; જમવાનો કોળીઓ ગળે ઉતરે કે કરે ! વળી જમતાં ઉઠાય પણ કેમ ! તેથી હાં ! હાં ! હાં ! એમ મનાઇનો પોકાર સર્વતરફથી ઉઠયો, બે ચાર મોટા શેઠીઆ હતા તેમણે મિઆંને વિનવવા માંડયો કે, "તમે હિંદુના ઘરમાં આ શો ગજબ કરવા બેઠાછો ? અરે ! વળી આ વખતેજ ?" મિઆંએ કહ્યું, "કયા હમ બીનહકસે કરતે હૈ ? ઘરકા માલિકસેં વાકિફ હોકે પીછે તકરાર કરનેકું આઓ. એ ગોખલેકી નજીક હમ ચાહે સો કર શકે. બિચમે બોલનેકા દુસરેકા કયા અખત્યાર !"

મિઆંનું આવું જુસ્સાબંધ બોલવું સાંભળી લોકો ચૂપ થઈ ગયા. ઘરધણી બિચારો ઘણી મુશ્કેલીમાં આવી પડયો. આંગણે ન્યાત જમવા બેઠેલી, તેથી ટંટો કર્યો પાલવે નહિ. તેમજ મિઆં હકદાર હોવાથી ઉલટા સરકારના વાંકમાં આવી જવાની દેહેસત વાણિઆને લાગી. અંતે ન્યાતીલાઓની સલાહ મુજબ કાંઇક રૂપિઆ આપી, ગોખલાપરથી મિઆંનો હક ઉઠાવું તો હમેશને માટે સુખ થાય એમ વિચારી મિઆંને પુછયું, "મિઆં સાહેબ ! તમારો ગોખલાપરનો હક કેટલે રૂપિએ વેચવા ખુશીછો ?" મિઆંને લાગ્યું કે આ વખત આપણે માગશું તે પ્રમાણે મળશે તેથી તેણે કહ્યું કે, "જીતને રૂપિએ હવેલીકે દીએહે, ઇતને રૂપિએ ગોખલેકા દો તો મેરા હક છોડું."

લાઇલાજે વાણિઆએ તેટલી રકમ આપી મિઆંને વિદાય કર્યો.

કાંઇપણ કરાર યા કબુલત વખત ખુબ સંભાળથી કામ લેવાનું છે. સામા ધણીનો કાંઈ હક, હિસ્સો, પગપેસારો યા લગતી વાત બનતાં સુધી રાખવી કે કબુલત કરવી નહિ, પણ સૌ સૌનો સ્પષ્ટ હક હિસ્સો કરી અલગપણું થાય તેમ કરવું. નહિતો સદાનો ટંટો ઉભો રહે છે. ને વખતપર નઠારૂં માણસ હોય તો ઘણુંજ કપટ કેળવીને દુઃખ આપે છે. એ બતાવવાનો આ વાતનો હેતુ છે.

મેંસાણાના ભાટ જમે હાલ.*

ગાયકવાડના કડી પરગણામાં મેસાણા કરીને ગામ છે, ત્યાં ભાટ લોકોની વસ્તી વધારે છે. તે ભાટોના વાણિઆપર કેટલાક પ્રસંગે જમવાના હક કરેલા હતા. એક વખત વાણિઆ મહાજનમાં કાંઈ પ્રસંગ હતો તે પ્રસંગમાં ભાટ લોકો જમવાનો હક કરવા લાગ્યા. વાણિઆ તે હકનો ઇનકાર કરતા હતા.

* કૌતકમાળા.

આથી ભાટ લોકો ભેગા થઈ મહાજનના ઉપર લાંઘનાને બેઠા અગાઉ બે દિવસ ભુખ્યા તરસ્યા રહ્યા, પણ તેથી પક્કા ઠરાવના મહાજન કાંઈ ડગ્યા નહિ, એટલે ભાટ લોકોએ ત્રાગા કરીને મહાજનના મુખીઓને લોહી છાટનાનો નિશ્ચય કર્યો તેઓ હાથમા છરા, છરી, કટાર, તલવાર લઈને એકદમ ધશી આવ્યા આવી રીતનું ધાધલ જોઈ ધર્મઘેલા ને વેહેમી લોકોને અરરાટ વછટયો, અને કહેવા લાગ્યા કે, "આતો હમણા મોટો ગજબ થશે, ભાટના લોહીના તરસ્યા વાણિઆ કાઈપિણ માનતા નથી, લોહી પડાવવામા તેમના ઉપર ઈશ્વરનો કાપ થશે ને ભુડુ થઈ જશે ! બિચારા ભાટ, વાણિઆપાસે હઠ કરીને કહેવા નહિ જાય તો બીજા કોની પાસે જશે ? એતો મહાજનની ગાયો છે 'ગાયના ઉપર પરાણુ' મહાજનને જોઇએ નહિ " આવી રીતની ભાટના પક્ષની વાતો કહેવા લાગ્યા ને વાણિઆઓને તિરસ્કાર આપવા લાગ્યા આખા ગામની ઈતર કામના મુખ્ય મુખ્ય માણસો વાતમા પડ્યા ને મહાજનને કહ્યુ કે, "ભાટ લોકોનો તમે નામ લેવો રહેવા દો ને તેમને જમાડો " ઘણુ આ ગ્રહવાળુ બધાનું કહેવુ માગળી મહાજને કબુલ કર્યુ, પણ તે વખતે તો જમવાનું હતુ નહિ તેથી "કાલ જમાડશુ" એમ કહ્યુ ભાટ લોકોએ એ જ્ઞાન સુબજુમાનપર રાખવા હુરજ ધારી નહિ, તેથી લખિત ઠરાવ કરી આપવા કહ્યુ એ વાત સોને ગમી ને મહાજન પાસેથી કાલરોજ જમાડવાનું લખત માગ્યુ કાએલ તથા ભાટની કાગારોળથી કટાળી ગુસ્સે થએલ વાણિઆઓનુ દિલ ચોખ્ખુ નહોતુ, જો કે ભાટની માગણી મુજબ એક લખત કરી આપ્યુ ખરૂ, ને 'સેમાણાના ભાટ કાલે જમે' એમ કબુલત લખી આપી ખરી, પણ તેમા તારીખ નાખવામા આવી નહોતી, એ એક પેચ હતો ભાટ લોકોને પણ તારીખનુ યાદ આવ્યુ નહિ લખત લઈ તે રોજ સો ભાટ પોતપોતાને ઘેર હરખાતા હરખાતા ગયા ભૂખ્યા હતા તેથી ઘેર ખાધુ, ને બીજે રોજ જમવાની રાહ જોઈ બેઠા

પક્કા વાણિઆઓએ નક્કો કર્યુ હતુ કે જમાડવા નથી, કેમકે એક વખત રહેમ નજરથી જમાડયા તો પછી હમેશનું લાકડુ ભાટ બ્રાહ્મણનું પેટ તે નીકળવાનુ નહિ કહેવાય છે કે,' આસુ જુવે ત્યા ઉભો રહે, ને આવો કહે ત્યા બેસે, ભાટ બ્રાહ્મણનુ લાકડુ તે, ગણ છોટયુ પેસે.'

બીજે રોજ જમવાનેમાટે સીધુ લેવા મહાજન પાસે ભાટ લોકાએ આવી માગણી કરી, પણ મહાજન રોમ કહીને બેઠા કે આજ નહિ કાલે જમાડશુ ભાટોએ કહ્યુ કે, "ભલે કાલે જમાડે એક દિવસના ક્યા ખાટુ મોળુ થઈ જવાનુ છે? વળી બીજે રોજ જઇને સીધુ આપવાનુ કહ્યુ, ત્યારે પણ જવાબ

મળ્યો કે, "કાલે વાત." એમ ૩-૪ રોજ મહાજનને કાઢી નાખ્યા ત્યારે ભાટ-લોકો તકરાર કરી કહેવા લાગ્યા કે, "તમે કાલ કાલ કર્યાં જાઓ છો અને અમને ફેરા ખવરાવો છો, તેમ કરવાનું કારણ શું? તમારાજ હાથનું દીવા જેવું લખત છે. એમાં કાલ એક દિવસની વાત હતી ને તમે તો હવે વાયદા કરો છો પણ એમ છુટકો થવાનો નથી!"

મહાજને કહ્યું કે, "અમારૂં લખત લાવીને જુઓ; તેમાં એક દિવસની વાત ક્યાં લખી છે?"

તુરત લખત લાવીને વંચાવ્યું તો માંહેથી લખાણ નીકળ્યું કે 'મેસાણાના ભાટ કાલે જમે,' તેનો જવાબ મહાજને દીધો કે, "કાલ જમાડવાની કબુલત છે, આજ જમાડવાની નથી, માટે જ્યારે કાલ થાય ત્યારે આવજો."

ભાટે કહ્યું કે, "આજનો દહાડો તે પાછલા દહાડાથી ગણે તો કાલ થાય છે કે નહિ? માટે જમાડો."

મહાજને કહ્યું કે, "એમાં કાંઈ તિથિ નાખી છે? અથવા ફલાણી તિથિથી ગણવાનું અમે લખી આપ્યું છે? લખતમાં તિથી નથી માટે હવે તો જ્યારે કાલ થાય ત્યારે આવજો." ભાટોએ કહ્યું કે, "એમ તો કાલનો કોઈ દિવસ છેડો આવે નહિ."

મહાજને કહ્યું કે, "તેમાં અમે શું કરીએ? જો તમારે જરૂર હતી તો લખતમાં બરાબર ચોકસ લખાવી લેવું હતું."

ભાટોની રીસ ઉતરી ગયેલી તો હતી ને તેમનો ફરીથી તકરાર કરવાનો જુસ્સો રહેલ નહોતો, તેથી વગર બોલ્યા પોતાની ભૂલને તાબે થઈ બેશી રહ્યા. તે દિવસથી '**મેસાણાના ભાટ જમે કાલ**'. એ કહેવત પ્રસિદ્ધ થઈ.

કાંઇપણ કૃત્ય અંતઃકરણથી કરવાનું ન હોય ને ફક્ત મોઢેથી હા કહી, વાયદે ચઢાવવાનું હોય તેવા કામના પ્રસંગમાં '**મેસાણાના ભાટ જમે કાલ**' એ કહેવત વપરાય છે. તેમજ મુદ્દાના વિચાર વગરનાં લખાણથી કેવાં પરિણામ નિપજે છે તે પણ આ વાત બતાવે છે.

શુદ્ધ વિચારના વિસ્મરણથી થતી હાનિ.

* પરમાત્માનું વિસ્મરણ થવાથી ભય, દુઃખ, કલેશ આદિ પ્રસંગો આપ-

* ભાગ્યોદય અંક ૫ સને ૧૯૧૨

ણને ત્રાસ આપે છે પરંતુ જ્યાં આપણે આપણી વૃત્તિઓ પરમાત્મામાં જોડી રાખીએ છીએ ત્યાં તેવા દુઃખકર પ્રસંગો આવી શકતા નથી

પરમાત્મા એજ જ્યારે આપણું ખરૂં સ્વરૂપ છે અને તેજ ભાન-જાગૃતિ આપણે અહોનિશ કાયમ રાખી રહીયે છીએ, તો પછી તેમનું જે સર્વજ્ઞપણું, સર્વશક્તિમાનપણું, આદિ સામર્થ્ય આપણને કેમ પ્રાપ્ત ન થવું જોઈએ ? (જ્યાં સુધી સામર્થ્ય આપણને પ્રાપ્ત થતું નથી ત્યાંસુધી આપણે માત્ર મુખથીજ બો-લીયે છીએ અને તે માત્ર મુખથી ખોટી લોકોની આગળ આડંબર બતાવવા જેટલુંજ) નહિતો જ્યારે તમો ખરા અંતઃકરણથીજ માનતા હોતો પરમાત્માના સર્વ સામર્થ્યનો તમારામાં આવિર્ભાવ થવોજ જોઈએ

તમો હું પરમાત્મા છું તેવું મોઢે બોલો, બીજાને કહો કે ભાઈ આપણે તો બ્રહ્મસ્વરૂપ છીએ અને દેવપૂજા કે ઇશ્વરોપાસના કરતી વખતે હું આત્મ-સ્વરૂપ છું એવી ભાવના કરો તેથીજ કાંઈ આત્માનું સામર્થ્ય તમારામાં આવી શકવાનું નથી કારણ કે જ્યાંસુધી માત્ર મોઢે બોલવાપણુંજ છે, ત્યાંસુધી માત્ર શબ્દમાંજ આત્મા બોલાય છે આપણામાં નહિ, આપણામાં છે પરંતુ નહિ જેવો કારણ કે તેના ખરા સ્વરૂપનો આપણામાં આવિર્ભાવ થયો નથી, અને તેથીજ આપણામાં બોલવામાત્રથીજ આત્માનું સામર્થ્ય આવતું નથી

તમો મોઢે બોલો છો કે હું આત્મા છું, હું પરમાત્માસ્વરૂપ છું અને સામર્થ્યમાત્રનો મહોદધિ છું પરંતુ પરમાત્મા તો માત્ર મુખથી બોલવા મા-ત્રમાંજ સમાઈ રહેલા હોય છે જ્યાંસુધી પરમાત્માની શક્તિઓ આપણામાં આવી નથી, ત્યાંસુધી હું પરમાત્મસ્વરૂપ છું એવું બોલવું તે માત્ર શબ્દમાંજ રહેલું હોય છે, પણ વર્તનમાં નથી

અને આનું કારણ આપણે તપાસીશું તો માત્ર એકજ છે અને તે એ કે આપણી વૃત્તિઓ પરમાત્મામાં સંધાયેલી હોતી નથી

એક માણસ ચીંથરેહાલ હોય, લોકોને ત્યાં 'માબાપ ચપટી આપજો' આવું બોલી ભીખ માગી ખાતો હોય અને તેમજ તે બોલે કે હું તો રાજા છું તમો સર્વ મારી રૈયત છો અને હું તો ચક્રવર્તી રાજા છું તો તેવા મનુષ્યને જોઈને તેવા અનુભવનો મનુષ્ય પણ શું કહેશે ? તેને રાજા છે તેવું કહેશે ? અથવા ખરા તેને રાજા તરીકે સ્વીકાર કરશે ? કદીજ નહિ તેને દરેક મનુષ્ય એક ગાંડા તરીકે ગણી કાઢશે અને મૂર્ખ છે એવોજ ઇલકાબ આપશે પણ રાજા તો કોઈ કહેજ નહિ

રાજા કોને માનશે કે જે રાજ્યપદે સ્થિત હશે, રાજાના વસ્ત્રાલંકારોથી, તેની રાજ્યસત્તાના સામર્થ્યથી અને તેના પ્રમાણમાં સમૃદ્ધિયુક્ત હશે તેનેજ રાજા માનશે.

તેવીજ રીતે તેવા લાખો તો શું પણ કરોડો ચક્રવર્ત્તી રાજાઓ પણ જેના દર્શનની ઇચ્છા કરે છે, જેના સામર્થ્યની ઇચ્છા કરે છે અને જેદ્વારા પોતે સુખી થવા માગે છે તે એક આખા વિશ્વના પતિ પરમાત્મા થવું તે કાંઈ મોઢે બોલવામાત્રથીજ થવાતું નથી.

આપણે માનીએ છીએ કે આપણે પરમાત્મસ્વરૂપ છીએ પરંતુ આ વિચાર આપણા મનમાં એક વખત કરી અને તેને વળગી રહેતા નથી. દિવસમાં એકાદ વખત આવો વિચાર કરી બાકીનો બધો વખત તેથી ઉલટા, દુઃખના, કામના, શોકના અને ક્લેશના વિચારો કરીએ તો પછી આપણામાં પરમાત્માના ગુણો શી રીતે આવી શકે?

આપણે બ્રહ્મસ્વરૂપ છીએ એ વાત સાચી છે. પરંતુ માત્ર મોઢે બોલવામાત્રથી નહિ, આપણે જ્યારથી આ વાત જાણી ત્યારથીજ આ વિચાર આપણામાં અખંડિતપણે જાગ્રત રાખવો.

જ્યારે પરમાત્મા તેજ આપણું સ્વરૂપ છે તો પછી પરમાત્માના જે ગુણધર્મો તે આપણામાં આવવાજ જોઇએ.

અને તે જ્યાંસુધી આવ્યા નથી ત્યાંસુધી આપણે બ્રહ્મસ્વરૂપ છીએ એ વાત મુખથી બોલીએ તે માત્ર ઢોંગજ છે. અને બીજાને બતાવવા અને ઉપદેશ કરવા ખાતરજ છે એમ સમજી શકાય છે.

આપણે પરમાત્મસ્વરૂપ છીએ એવું માનવા લાગ્યા કે તેજ ક્ષણથી પરમાત્માના ગુણધર્મોને આપણે જાણવા જોઇએ. અને જાણી તે ગુણધર્મોને આપણામાં સ્થાન આપવું જોઇએ.

મોઢેથી બોલીયે કે હું પરમાત્માસ્વરૂપ છું અને પછી બહાર નીકળી બજારમાં ગયા અને ત્યાં શાક લેતાં કાછીઆને જરા તાજવું ઉચું જતું જોઇ, 'સાળા જોતો નથી કે આ તે ઘી છે કે શાક? આંખો છે કે નહિ? આટલું બધું ઓછું શાક તે હું લઇશ?' આમ કહી બે ચાર ગાળો ચોપડી દેવી, અને સામી તેની સાંભળવી, એ કાંઈ પરમતત્વનું લક્ષણ છે? ઘરમાં પોતાની સ્ત્રીથી અજાણતાં પાણીનો ઘડો ફુટી ગયો કે તેને પણ બે ચાર સંભળાવી લાકડી લઈ ...લિ આપવી, આ શું પરમાત્માનું લક્ષણ છે? કદીજ નહિ. આવા પ્રસં-

ગોમા આપણા વિચારને આપણે વળગી રહેતા નથી અને આપણે કરેલા વિચારનું વિસ્મરણ કરી ક્રોધાદિ જીવભાવના જે ગુણો તેને આમ ત્રણ કરીએ છીએ પરંતુ તેજ વખતે જો આપણામા હું બ્રહ્મસ્વરૂપ છુ, આવો વિચાર કાયમ રહેતો હોય તો પછી બ્રહ્મમા ક્રોધનો આવિર્ભાવ થાયજ શી રીતે, ગમેતો ગમે તેટલુ ગુહ્યજ્ઞાન થાય તોપણ શુ થઈ ગયું

શુ પરમાત્મા ક્રોધસ્વરૂપ છે? કદીજ નહિ અને જો તેમને ક્રોધ નથી તો આપણામા ક્રોધ આવેજ શી રીતે

અને આવીજ રીતે વ્યવહારના આઠે પહોર સાવધાનતા સેવવાની જરૂર છે અને આપણે એકવાર જે વિચાર કરીએછીએ તે વિચારને વળગી રહી વારંવાર તેનું સ્મરણ કર્યા કરવુ

પરમાત્માના મુખ્ય ત્રણ ગુણ છે સત્, ચિત્ અને આનંદ આ ત્રણ ગુણથી પરમાત્માનુ નામ સચ્ચિદાનંદ પણ પડેલુ છે અને તેથી વ્યવહારના કોઈપણ સમયમા એક પણ મિનીટ જો આપણે આ ગુણથી વિમુખ થઇએ છીએ તો આપણે પરમાત્મા છીએ એવુ મિથ્યા બોલીએછીએ એમ જાણવુ

પરમાત્મા આનંદસ્વરૂપ છે તો પછી આપણામા આનંદ હમેશા વ્યાપી રહેલજ હોવો જોઇએ

કોઈપણ પ્રસંગ કલેશનો પ્રાપ્ત થતા વિચાર કરવો કે શુ પરમાત્મામા કલેશાદિ દુર્ગુણો છે? જો નથી તો પછી તે આપણામા શી રીતે પ્રવેશ કરી શકે સહેજ સહેજ બાબતમા ક્રોધ કરવો, સહેજ સહેજ બાબતમા કલેશ કરવો, જરાપણ કોઇએ આપણા તરફ અણગમો બતાવ્યો કે તેના ઉપર ક્રોધે ભરાવુ, આ શુ બ્રહ્મનું લક્ષણ છે? નહિજ કારણ કે આ બધાથી આપણા આનંદનો નાશ થાય છે અને આનંદ કે જે પરમાત્માનો ધર્મ તેને આપણામાથી જરા પણ નષ્ટ થતો આપણે કેમ જોઈ શકીએ?

આવીજ રીતે ઘણા મનુષ્યો જાણે છે છતા કરે છે જગત કોઇએ આ પણું અપમાન કર્યુ તો પછી તે વખતે ભલેને મુખથી આપણે કહેતા હોઇએ કે અમો તત્ત્વજ્ઞાની છીએ અમો બ્રહ્મસ્વરૂપ છીએ તોપણ તે વખતે તેમના બ્રહ્મસ્વરૂપ અને તત્ત્વજ્ઞાનને ભૂલી જવાય છે અને માત્ર એક અપમાન, તેનીજ ખાતર મોટો મહાજંગ મચાવી મુકે છે, અદર અદર ક્રોધ કરે છે, કલેશ કરે છે, અને બીજાના ઉપર કેપ લાવી તે ગમે તો પ્રતિષ્ઠાવાળો હોય તોપણ તેને છતાની પાસના ચેહેક કરી મરવી પડે છે. તે વખતે નથી જોતા ગુરૂ

કે નથી જોતો પુત્ર. ગમેતે હો પણ હું, અને મ્હારૂં વળી એ અપમાન કરે? આજ તેના મનમાં રમી રહે છે. અને નાહક દ્વેષ ઉત્પન્ન કરી પોતાના આત્મબળનો ક્ષય કરી પોતાનું ખરૂં સ્વરૂપ જે બ્રહ્મત્વ તેથી વિમુખ થાય છે.

આવું મોટા મોટા વિદ્વાનો, પંડિતો અને ધર્મરક્ષકો પણ કરે છે. તો બીજા કરે તેમાં તો નવાઈજ શી?

આજ પ્રમાણે આપણે જરાપણ આપણા મૂળસ્વરૂપને વિસારી દઇએ છીએ કે તરતજ આપણા દુશ્મનો કે જે રાગદ્વેષાદિ છે તે આપણા ઉપર ચઢી બેસે છે, અને આપણને આપણા મૂળ સ્વરૂપથી ભ્રષ્ટ કરે છે.

માટે જો આપણે આપણામાં પરમાત્માના સામર્થ્યને આકર્ષવાં હોય તો આપણા સ્વરૂપનું જરાપણ વિસ્મરણ કરવું જોઇએ નહિ.

અને આપણામાં આપણા મૂળ ધર્મોને અખંડિતપણે સ્થાન આપવું જોઇએ.

પ્રાણીમાત્ર પ્રતિ પ્રેમ રાખવો એ પરમાત્માનું લક્ષણ છે. તો આપણે પણ પ્રાણીમાત્રપ્રતિ પ્રેમ ન રાખવો? અવશ્ય આપણે પણ સર્વ પ્રસંગમાં પ્રાણીમાત્ર પ્રતિ પ્રેમ રાખવોજ જોઇએ.

પ્રેમ એ ઇશ્વરનો ગુણ છે, તો તે પ્રેમને આપણામાં કેમ સ્થાન ન આપવું જોઇએ?

જ્યારે આપણે સર્વતરફ પ્રેમ રાખીએ છીએ ત્યારે આપણી દૃષ્ટિ વિશાળ થાય છે. वसुधैव कुटुंबकम् આ દુનિયા તે આપણા કુટુંબરૂપ થાય છે. અને પછી ત્યાં આ મારો દુશ્મન કે આ મારો મિત્ર એ ભાવ છૂટી જાય છે. અને સર્વ મિત્ર તુલ્યજ આપણી સાથે વર્તે છે.

પ્રેમ એ એવો ગુણ છે કે જો તેને આપણામાં સર્વદા સ્થાન આપતાં આપણે શીખ્યા તો પછી આપણાતરફ દરેક વ્યક્તિ આકર્ષાય છે, દરેક વ્યક્તિ આપણાતરફ પ્રેમ રાખે છે, અને તેથી સર્વ આપણા મિત્રો થઇને રહે છે.

જો કોઈ માણસ આપણો બિગાડ કરી જાય તોપણ તેના તરફ તમો પ્રેમની નજરથી જુઓ, તે તમારા સમાગમમાં આવે તે વખતે તમો તેને તમારૂં તેના ઉપર હેત છે તેવું બતાવો, તેના ઉપર પ્રેમ ધરો, તેણે કરેલાં કૃત્યનો બદલો વાળવા ન જાઓ, પરંતુ તેનો બદલો તેના ઉપર પ્રેમ લાવી અને વાળો, તો પછી તે તેના કરેલા કૃત્યને માટે આપોઆપ પસ્તાશે. અને જેમ કોઈ તરવારને વજ્રમાં મારવાથી વજ્ર તુટતો નથી કે તેમાં ઘા થતા નથી પરંતુ તે તરવાર લોચો થઈ જઈ પાછી પડે છે અને પાછી પડવાથી તેનો

આથકો તે તરવાર મારનાર મનુષ્યના હાથનેજ વાગી હલકો કરે છે, તેવી રીતે તમો તમારૂ અતઃકરણ તેનો દ્વેષ ન કરે તેવુ વજ્ર જેવુ બનાવો કે જેથી તમારૂ અશુભ ઇચ્છનારને તમારા વજ્રરૂપ અતઃકરણપરથી પાછી પડેલી દ્વેષરૂપ તરવાર એને આપોઆપ વાગશે અને તેણે કરેલા કૃત્યને માટે તે પોતાની મેળેજ પસ્તાશે તે તમારા સમાગમમા આવે તે વખતે તેણે કરેલા કૃત્યનું વિસ્મરણ કરી જજો અને જાણે તે પ્રસગ બન્યોજ નથી તેવી રીતે તેના તરફ પ્રેમભાવ બતાવજો તમો તેના સાચામા સાચા મિત્ર હો તેટલો તેને પ્રેમ બતાવવો કે તરતજ તેના અતઃકરણમા તેણે કરેલા કૃત્યનો બદલો ગળી જશે અને તેથી શાત થઈ તમારા તરફ માનની નજરથી જોશે તે તમારા તરફ પ્રેમ બતાવશે અને એક સારામા સારા મિત્રની ગરજ સારશે

માટે તમારે કોઈનું પણ દ્વેષથી કે ક્રોધથી અશુભ કરવુ નહિ જો તમો કોઈનું પણ અશુભ કરો છો અથવાતો અશુભ કરવા વિચારસરખો પણ કરો છો કે તરતજ તમારામા વ્યાપી રહેલા પરમાત્માનુ તમો પ્રેમરૂપી ગુણને તિલાજલિ આપવારૂપી અપમાન કરો છો તમો પ્રેમરૂપી ગુણનુ વિસ્મરણ કરવાથી બીજાનુ અશુભ નથી કરતા પણ તમો તમારૂ પોતાનુંજ અશુભ કરો છો

માટે ભલેને ગમેતેટલી હાનિ થાય તોપણ શુ થઈ ગયું ? ગમેતેવા ક્રોધને ઉત્પન્ન કરે તેવો પ્રસગ આવી પડે તોપણ શું થઈ ગયુ ? ગમે તે થાય તોપણ તમારા આત્માના ધર્મથી વિમુખ થાઓ નહિ હાનિ અને ક્રોધને ઉત્પન્ન કરે તેવા પ્રસગ તે ખરેખર તમને દુઃખદ જણાતા હોય તાપણુ તે ખરૂ જોતા દુઃખદ નથી કારણ કે તેના માનવામાત્રજ છે પરતુ તમો તમારા આત્માના ધર્મથી વિમુખ થાઓ છો, ત્યારેજ તમારે માથે ખરા દુઃખદ પ્રસગો આવે છે એ નક્કી સમજજો

વિચારની સાચી દિશા સમજવાની જરૂર.

* જેમ કોઈ રાજાનો દિવાન રાજાનું તમામ કામ કર્યા કરતો હોય અને તેના ઉપર રાજા વિશ્વાસ રાખી તે જે કાર્ય કરે તે બરોબર કરે છે એમ માની તેનાતરફ નજર રાખતો ન હોય તેને વખતે રાજાના આવા વિશ્વાસનો ગેરઉપયોગ કરી તે દિવાન તે રાજ્યના પ્રદેશ ઉપર ઘણા વખત પછી પોતેજ રાજા છે એવું ઠસાવી પોતાને રાજા ગણાવતો હોય અને તેની અનાન બિચારી પ્રજા, ખરા રાજાને બદલે આ દિવાનને રાજા માની તેનો વિશ્વાસ રાખી મહેસુલ આપ્યા કરે અને ન્યાય અન્યાય વેઠયા કરે તેમજ આપણો પણ આપણું

* નગરાત્ય અર ૭ તે ૧૯૧૨

જે મૂળ સ્વરૂપ આપણું વાસ્તવ હું છે તેને વિસારી દઈ તેના ગાઢ સંબંધમાં રહેનાર આ મનને હાલ આપણે આપણા વાસ્તવ હું તરીકે ઓળખીએ છીએ.

આથી આપણા વાસ્તવ હુંનોજ પરમાત્મા સાથે ગાઢ સંબંધ છે તે તરફ નજર રાખતાં મનના પ્રદેશમાં રખડી હર્ષ શોક અને કલેશને પ્રાપ્ત થઈ આપણે સુખી અને દુઃખી એવા ભેદને ગ્રહણ કરીએ છીએ.

પરમાત્મા સામર્થ્યસંપન્ન અને સુખના મહોદધિ છે. પરમાત્માજ જ્ઞાન-સ્વરૂપ છે, અને પરમાત્માનો આપણા વાસ્તવ હું જે પરમાત્મા તેમની સાથે ગાઢ સંબંધ છે. જેથી યથાર્થ સુખ અને જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છનારે મનના પ્રદેશમાં રખડવાનું નથી પણ આપણું વાસ્તવ હું જે આત્મા તેના પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરવાનો છે.

આત્મામાંથીજ યથાર્થ જ્ઞાન થઈ શકે છે; માટે મનુષ્યોએ મનના પ્રદેશમાં રખડવાથી આત્મામાંથી ઉઠતાં જ્ઞાનનાં સ્ફુરણોને તેઓ જાણી શકતા નથી.

જેમ કાચ એ દીવાના તેજથીજ પ્રકાશે છે તેમ મન એ અંતરાત્માના પ્રકાશથીજ પ્રકાશે છે. જેમ દીવો લઈ લેવાથી કાચનું તેજ જતું રહે છે તેમ અંતરાત્માના પ્રકાશસિવાય મન એ કેવળ જડ છે. અને તેથી ચૈતન્ય સ્વરૂપ જે અંતરાત્મા તેનાજ પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરી યથાર્થ જ્ઞાન મેળવવું જોઇએ.

એકાગ્રતા અને મનની શાંત સ્થિતિ એ બે અંતરાત્માના પ્રદેશમાં જવાને માટે અગત્યનાં છે. અને આ બે પ્રાપ્ત કરવાથી અંતરાત્માના પ્રદેશમાં જઈ શકાય છે.

અંતરાત્માના પ્રદેશમાં જવાને માટે બાહ્યપ્રદેશ, અને અંદરનો પ્રદેશ. આ બે પ્રદેશમાં થઈ અંદર જવાનું હોય છે.

બાહ્યપ્રદેશઉપર જય મેળવવાને માટે જ્ઞાનેંદ્રિયોને કબજામાં રાખવી પડે છે, કારણ કે મન એ પાંચ જ્ઞાનેંદ્રિયવડે બાહ્ય જગતનું જ્ઞાન મેળવી શકે છે, અને તે જ્ઞાન સત્ય નથી પણ ભ્રાંતિવાળું છે. વ્યવહારના વિવિધ ભોગો, અને વ્યવહારના પદાર્થો મળવાથી યથાર્થ સુખ મળતું નથી. કારણ કે તે નાશવાન હોય છે અને જેની તે પદાર્થોમાંથી આસક્તિ છુટી ગઈ હોય છે તેને યથાર્થ જ્ઞાનના અધિકારી ગણવામાં આવે છે.

ઇંદ્રિયોદ્વારા થતું જ્ઞાન એ અસત્ય જ્ઞાન છે. જ્યારે ઇંદ્રિય વિના જે જ્ઞાન થાય છે તે સત્યજ્ઞાન છે. ઇંદ્રિયોના જ્ઞાનમાં મશગુલ રહેનાર કોઇપણ મહાન્ કાર્ય કરી શકતા નથી. જેઓ વિષયોમાં મશગુલ રહે છે તેઓમાં જ્ઞાનની ઝાંખી પ્ર-

કટેલી હોતી નથી નવા નવા રોગો અને કળાઓ શોધી કાઢનાર મહાન્ પુરૂષો વિષયોમા મશગુલ રહેતા નથી પણ વિષયોથી દૂર રહે છે

ઉત્તરદિશા તરફ જનાર મનુષ્ય દક્ષિણ દિશામા શી રીતે પ્રવેશ કરી શકે? ઘરમા જવા ઈચ્છનાર ઘરની બહાર દોડ્યા કરે તો ઘરમા ક્યારે જઈ શકે? તેવીજ રીતે બાહ્યજગતમા જે માણસો પોતાની ઇંદ્રિયોને અને મનને ફેંકી તેમાજ મશગુલ રહે છે તે અતરના પ્રદેશોને ઓળગી અતરાત્માના પ્રદેશમા શી રીતે જઈ શકે?

એક નદી પૂર્વથી નીકળી પશ્ચિમમા વહેતી હોય તો પછી તે નદી પશ્ચિમમા વહેવાની કે પૂર્વમા? તેનુ જળ પૂર્વમાજ એકઠુ થવાનુ તેમજ આપણા મન અને ઇંદ્રિયો બહાર ફાફા મારતા હોય તો પછી તે અદર શી રીતે જઈ શકે? અદરજવાને માટે તો તેમને બહારના પ્રદેશમાથી પાછા વાળી અતરના પ્રદેશમા વાળવા જોઇએ

ઇંદ્રિયોના વિષયોને જેઓ જેટલેઅશે ત્યજે છે અને વિષયો શોધવાને દોડતી ઇંદ્રિયોને તથા મનને જેટલેઅશે જ્ઞાન જ્યા ઉદ્ભવ પામે છે ત્યા એટલે અતરાત્માના પ્રદેશમા જોડે છે તેટલેઅશે તેઓ ઉચા ઉચા જ્ઞાન અને સામર્થ્યને મેળવીશકે છે

એકજ વખતે બે દિશાપ્રતિ કોઇપણ વખત પ્રવેશ થઈશકતો નથી એકજ વખતે એકજ દિશાતરફ પ્રયાણ થઈશકે છે માટે જો આપણે બહાર ફાફા મારી નાશવાન પદાર્થોમા મોહવશ થઈ તે મેળવવા ફાફા મારવા હોય તો ઇંદ્રિયો અને મનને બહાર દોડાવવા, પરતુ સત્યજ્ઞાન અને અખડ સુખને મેળવવુ હોય તો તો પછી અતરમા આપણા અતરાત્માના પ્રદેશમા આપણી ઇંદ્રિયો અને મનને જોડવુ જોઇએ

કોઇપણ કામ કરવુ હોય, પછી નાનુ હોય કે મોટુ, તોપણ તે જો સારૂ કરવુ હોય તો, શાત અને એકાગ્રતાવાળી સ્થિતિમાજ થઈશકે છે, નહિકે બહાર ફાફા મારતા હોઇએ કે આપણુ મન બહાર વિચાર દોડાવતુ હોય અને આપણે તે કામ સારૂ કરી શકીએ

વ્યવહારનુ કામ સર્વોત્તમ કરવુ હોય તોપણ એકાગ્રતાની જરૂર હોય છે, તો પછી પરમાત્મસ્વરૂપનુ જ્ઞાન મેળવવુ હોય તેમા એકાગ્રતાની કેમ જરૂર નહિ

એકાગ્રતા અને શાતસ્થિતિ સિવાય કોઇપણ કામ સર્વોત્તમ થઈ શકતુજ નથી.

આત્માના સામર્થ્યો પ્રાપ્ત કરવા, અખંડ સુખને પ્રાપ્ત કરવું હોય અને દુ:ખમાત્ર ઉપર જય મેળવવો હોયતો આત્માવલંબી થાઓ. આત્મામાંજ શ્રદ્ધા રાખો, અને આત્માનોજ આશ્રય લ્યો. વિષયોની આસક્તિ ત્યજી, વિષયોનાં ચિંતન ત્યજી આત્મામાંજ આસક્તિ ધરો અને આત્માનુંજ ચિંતન કરો. તમારી યથાર્થ ભક્તિ થતાં આત્મા પોતાના યથાર્થસ્વરૂપનો પ્રકાશ તમારા મન ઉપર નાંખી, તેમનાં સામર્થ્યોનું દાન તમને કરશે.

સુખ મેળવવાને માટે આ એકલોજ સર્વોત્તમ રસ્તો છે. આ સિવાય સુખ મેળવવાનો બીજો એકપણ રસ્તો નથી અને તેથી જો તમારે સુખજ જોઇતું હોય તો અત્યારેજ તમારા આત્માના પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરો. આત્માના પ્રદેશમા પ્રવેશ કરવો એ સુખના ભંડારમાં પ્રવેશ કરવા બરાબર છે.

એકાગ્રતા સિવાય એકપણ મનુષ્યે મહાન્ કાર્ય કર્યું નથી અને કરવાનો પણ નથી. જે જે માણસોએ મહાન્ કાર્ય કર્યા છે તે તરફ દૃષ્ટિ સ્થાપો. તે-ઓએ પોતાનો ઘણો સમય એકાંત અને એકાગ્રતામાંજ ગાળેલો જણાશે.

એકાગ્રતા સિદ્ધ થતાં થોડા કે ઘણા અંશે આત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે અને તેના પરિણામરૂપ તે મહાન કાર્ય કરી શકે છે.

બહાર ભટકતા મનનો માણસ કશું કરી શકવાને સમર્થ નથી. આત્મા તે જ્ઞાન અને સામર્થ્યનો અખૂટ ઝરો છે. જ્ઞાન અને સામર્થ્યને ઇચ્છનાર મનુષ્યે આત્માતરફ વળવું જોઇએ. જેમ તૃષા નિવૃત્ત કરવા ઇચ્છનારે જળ મેળવવા નદી કે સરોવરનો આશ્રય લેવાની જરૂર છે, તેમજ જ્ઞાન અને સામર્થ્યને ઇચ્છતા મનુષ્યે આત્માના આશ્રયની જરૂર છે. આત્મામાંથી પ્રકાશ પામતું યથાર્થજ્ઞાન તેજ જ્ઞાન છે. તે બહાર ફાંફાં મારવાથી કે પુસ્તકોમાં શોધ્યા કરવાથી મળતું નથી, પણ આત્માસાથે સંબંધવાળા થવાથીજ મળે છે. પુસ્તકો વાંચો પણ તે ઉપયોગી અને સારભૂત પુસ્તકો વાંચો, એક વાંચ્યું, બીજું વાંચ્યું એમ ન કરો. સારભૂત થોડાં પુસ્તકો વાંચો અને મનન કરો અને એકાંતમાં આત્માસાથે સં-બંધવાળા થઈ સત્યના પ્રકાશનો અનુભવ કરો.

અન્નની દરેક માણસને જરૂર પડે છે. દિવસમાં એક કે બે વખત જમવાની જરૂર પડે છે. જમવાનો વખત થાય છે ત્યારે વૃત્તિ વલવલે છે. જરા વહેલું-મોડું થાય છે તો ધુંવાપુંવા થઈ જાઓ છો, અને તે સિવાય ચાલતું નથી. આ બધું શાને માટે ? માત્ર શરીરના પોષણમાટેજ છે. અન્નનું ગ્રહણ કરવાથી શરીર ટકીશકે છે, છતાં પણ ગમેતેવા અન્નનો સ્વિકાર કરતા નથી પણ જે રૂચિકર અને સ્વાદિષ્ટ હોય, જે શરીરને પોષણ આપી શરીરને પુષ્ટ કરનાર હોય તેવા અન્નનેજ ગ્રહણ કરવામાં આવે છે.

શરીરના પોષણમાટે અન્નની જરૂર છે અને તે અનુકૂળ અન્ન કે જેથી શરીર પુષ્ટ થાય તેવુ, તો પછી મનના પોષણમાટે કશાની જરૂર નથી? શરીર કરતા મનની અધિક ઉપયોગિતા છે અને તેથી મનના પોષણમાટે સારા પુસ્તકો વાચવાની પણ જરૂર છે પુસ્તકો વાચવાથી મન પોષાય છે જેવા પુસ્તકો વાચવામા આવે છે અથવા તો જેવી સોબત કરી જેવા વિચારનો સગ કરવામા આવે છે તેવા પ્રકારનુ મન બને છે

એક પુસ્તક વાચ્યુ વળી બીજુ વાચ્યુ તેથી કાઈ સફળતા નથી, વાચી વિચાર કરતા શીખવુ એ જેટલુ જરૂરનુ છે તેથી અધિક વર્તનમા ઉતારવાની જરૂર છે

બહાર ભટકતા મન અને ઇદ્રિયોને એકાતમા સ્થિર કરી પરમાત્માના મળવને સેવશો એ કાર્ય ઘણુ દુર્ઘટ લાગશે, પરતુ દરેક કાર્ય પ્રયત્નથી સિદ્ધ થાય છે દરરોજ પ્રયત્ન કરી મનને બહાર ભટકતુ અટકાવી અતરમા ઉતારો ધ્યાન અને ઇદ્રિયોના વેગને થોડો વખત સ્થિર કરી હૃદયમા વાળી જુઓ કે ત્યા આગળ મનના બાહાર વાળેલા ગોટાળાના કેટલા ગુચળા આવી ખડા થાય છે? આ બધા તરફ દૃષ્ટિ ન નાખો અને તમારી વૃત્તિઓ અતરાત્માપ્રતિ ઉડાણમા ઉતારો મન અને મનના વિચારતરફ લક્ષ આપો નહિ, કેવળ શાત સ્થિતિનો અનુભવ કરો, ત્યા તમને તમારા આત્માનો સ્વર સભળાશે, અને આવી એકાગ્રતાવાળી શાત સ્થિતિમા આત્મામાથી જે સ્વર સભળાય છે તે કેવળ સત્ય હોય છે આવી સ્થિતિમાજ મહાન્ કાર્યો મહાન્ શોધકોએ કર્યા છે આત્માના શાત સ્વરની મદદથીજ મહાન્ વિદ્યાકળા અને શોધો પેદા થઈ છે

જેટલે અશે બહાર ભટકતા મનને પાછુવાળી અતરાત્માસાથે જોડાશે તેટલે અશે તમારામા મહાન્ કાર્યો કરવાનુ સામર્થ્ય આવશે ઇદ્રિયોના વરવરાટને રોકો અને તમારા અત્યત નજીકમા રહેલા સત્યજ્ઞાન અને સામર્થ્યના મહોદધિમા ડુબકી મારો, ત્યા જ્ઞાન અને સામર્થ્યરૂપ મોતી શોધો ઉતાવળા ન થાઓ, ગભરાઓ નહિ જેમ જેમ તમો તમારા ઇદ્રિયોના વેગને બહાર ભટકતો અટકાવશો તેમ તેમ તમારો પ્રયત્ન સફળ થયેલો તમને જણાશે

સત્યજ્ઞાન, સુખ અને સામર્થ્ય મેળવવાનો આ સિવાય બીજો રસ્તો નથી.

સુખ કે દુ ખને લાવનાર વિચારજ છે.

*મનુષ્ય જેવા વિચાર કરે છે તેવો તે થાય છે, તમો જેવા વિચાર કરશો

* ૧૫ - ૬ ૮ માર્ચ ૧૯૧૩

તેવા તમો થશો. હવે તમારે જેવા થવું હોય તેવા થાઓ. સારા થવું યા નરતા થવું એ તમારાજ હાથમાં છે. બીજા માણસના ઉપર આધાર રાખી જેઓ રોદડાં રડતા ફરે છે તેઓ હંમેશાં રોદડાં રડયાજ કરે છે. માટે તમારે તમારી સ્થિતિના સંબંધમાં બીજાને દોષ દેવાની બીલકુલ જરૂર નથી. તમારી હાલ જે સ્થિતિ છે, તે દુઃખી હોય તોપણ તેને તમેજ બોલાવી છે, અને સુખી હોય તોપણ તે તમારા વિચારોનાજ પ્રતાપ છે.

× × × × × ×

દુઃખી થવું એ પણ તમારા હાથમાં છે, સુખી થવું એ પણ તમારા હાથમાં છે, એક હાથમાં અમૃત અને બીજા હાથમાં વિષ. બેમાંથી જેને તમો ઈચ્છતા હો તેને ગ્રહણ કરો. અમૃત ગ્રહણ કરશો તો તેથી તમનેજ લાભ છે, અને વિષનું પાન કરવાથી પણ તમનેજ હાનિ છે. તેવીજ રીતે સુખ અને દુઃખ એ બંનેમાંથી તમને જે પ્રાપ્ત હોય તેમાં તમેજ કારણભૂત છો. દુઃખના વિચાર કર્યા કરો, તમારા આગળ દુઃખનાજ ડુંગરો જણાયા કરશે. સુખના વિચાર કરો, તમને સુખનાજ ભંડારો જણાશે. તમો જેવા વિચારો કરશો તેવું ફળ તમને પ્રાપ્ત થયેલું જણાશે.

× × × × × ×

મનુષ્ય જો આનંદના વિચારો સેવે છે તો તેને હંમેશાં આનંદજ પ્રાપ્ત થાય છે. આનંદ એ મનુષ્યમાત્રને પ્રિય છે. આનંદથી જડતા જતી રહી શરીરમાં કાંઈક નવિનજ જાગૃતિ પેદા થાય છે. શરીરસંપત્તિમાં પણ એક આનંદિત મનુષ્યને જુઓ, તેનું શરીર કેવું તેજસ્વી અને સુદૃઢ હોય છે. તેના મુખ ઉપરનો આનંદનો પ્રભાવ કેવો! બીજા મનુષ્યોને પોતાના તરફ આકર્ષી લાવે તેવો હોય છે. તેને બદલે એક ક્રોધી મનુષ્યને જુઓ! તેનું મુખ કેવું નિસ્તેજ અને દમવિનાનું લાગે છે, શરીર કેટલુંબધું કૃશ થઈ ગયું છે, નેત્રો કેવાં ફીકાં પડી ગયાં છે, બંને મનુષ્ય છે. છતાં પણ એકે આનંદને સ્થાન આપ્યું છે, જ્યારે બીજાએ ક્રોધને સ્થાન આપ્યું છે તેમાં કેટલો ફેરફાર લાગે છે. તેવીજ રીતે માણસ જેવા વિચારોને રાત્રિ દિવસ પોતાના મગજમાં સેવ્યા કરે છે તેવાજ સુખ કે દુઃખોને તે મેળવે છે.

× × × × × ×

તમો આનંદને ઇચ્છતા હોતો હમેશાં આનંદમાં રહો આનંદનાજ વિચારો સેવો, મુખ ઉપર પ્રસન્નતાને ધારણ કરો, તમારૂં મુખ શામાટે રાત દિવસ ન મલકાતું રહે. અભ્યાસ કરો. ખંતથી પ્રયત્ન કરો અને આનં-

દને તમારામા સ્થાન આપો આનદ એ ઇશ્વરનુ સ્વરૂપ છે જો તમો ઇશ્વરના રૂપ થવા ઇચ્છતા હોતો પછી ઇશ્વરનાજ ગુણધર્મરૂપ જે આનદ તેને તમો શામાટે વિસારી મુકોછો? તેને દૂર કરવાથી ઇશ્વર દૂરજ રહેશે તેને ધારણ કરવાથી ઇશ્વરરૂપ પરમાત્મા તમારામાજ પ્રકટ થશે

× × × × × ×

આનદ એ એકજ ગુણને વળગી રહો આનદનુજ ચિંતન કરો મુખથી નહિ પણ વર્તનમા પણ આનદનેજ લાવો તમારા મુખ ઉપરથીજ બીજા મનુષ્યને તમો આનદીપુરૂષ છો એવુ પ્રત્યક્ષ ભાન થાય તેવો પ્રયત્ન કરો જુઓ પછી તમને સુખના ભડારોની કુચી પ્રાપ્ત નથી થતી? અવશ્ય થશેજ આનદ છે ત્યાજ સુખ છે જ્યા આનદ છે ત્યાજ લક્ષ્મી છે અને આનદ છે ત્યાજ પરમાત્મા છે જો તમારે પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કરવુ હોય તો આજે આ નવિન વર્ષના આરભમાજ નિશ્ચય કરો કે 'હું હમેશા આનદમાજ રહીશ' ગમે તેવા વિપત્તિના પ્રસગ આવે તોપણ હું હમેશા આનદ આનદ અને આનદમાજ લીન રહીશ' આવોજ નિશ્ચય આજથી કરો, કાલથી તેજ નિયમે વર્તો જુઓ પછી તમારા વ્યવહાર અને પરમાર્થના કાર્યો કેવા સર્વોત્તમરૂપે સધાય છે

× × × × × ×

ક્રોધ, ભય કે દુખના પ્રસગો કોનેમાટે છે? તે તમારેમાટે નથી, તેનું તમારા આગળ કશુ પણ ચાલતુ નથી કારણ કે તેમના બળકરતા તમારૂ આનદનું બળ વિશેષ છે જો તમે તમારા હાથમા માત્ર આ એકજ હથીઆરને સાચવી રાખશો તો પછી તે હથીઆર તમારા હાથમા જ્યાસુધી હશે ત્યાસુધી ક્રોધ, કલેશ અને દુખજેવા નિર્માલ્ય શત્રુઓ તમારા ઉપર સામ્રાજ્ય મેળવીશકશે નહિ પણ જ્યા તમારા હાથમાથી તે હથીઆર ગયેતો બેભાન અવસ્થામા, જાગ્રતમા કે નિદ્રામા નીચે પડી ગયુ કે તુરતજ તમારા શત્રુઓ તમારા ઉપર ચઢી બેસશે અને પોતાનું જોર ચલાવશે માટે તેને બહુજ સાવચેતીથી સાચવવાનું કામ છે આ સાચવવાનું કામ થોડોક વખત નવેનવુ હશે ત્યાસુધી તમને કઠિન જણાશે પણ જ્યા મહાવરો થયો કે પછી તે હમેશા તમારી પાસે અને પાસેજ રહેશે પછી તેને બહુ સાચવવાની તમારે જરૂર પડશે નહિ માટે હાલ તે છટકી ન જાય તેટલામાટે બહુજ સાવધાનતા રાખવાની જરૂર છે

× × × × × ×

ઘરમા કામ કરતા કરતા સ્ત્રી, પુત્ર કે ભાઇથી કાઈ નુકશાન થયુ તો તેથી તમારો પિત્તો કેમ ખસી જાય છે! તે વખતે તમો તમારા આનદને એક ખૂણે

સુવાડી દેઈ શામાટે ક્રોધના તાબેદાર થઈજાઓ છો? આ તમારા સંબંધી વર્ગ-થી થયેલું નુકશાન તમો ક્રોધી થઈ ધમપછાડા કરશો તેથી કાંઈ સુધરવાનું છે! એતે થયેલું નુકશાન સુધરતું હોય તો તો જુદી વાત છે. પણ તેમ તો બન-વાનું નથી, ત્યારે શામાટે ધમપછાડા કરી આનંદરૂપ પરમાત્માનો ત્યાગ કરી ક્રોધરૂપ પિચાશને તમારામાં સ્થાન આપોછો? આથી થયેલું નુકશાન સુધરતું નથી એટલુંજ નહિ, પણ તમે તમારી સ્થિતિ કફોડી કરી નાખોછો. આ ક્રોધને સ્થાન આપવાથી તમારા મનમાં કેટલો ઉદ્વેગ થાય છે અને તેથી તમારા હૃ-દયમાં કેટલો ધક્કો પહોંચે છે, તેનો વિચાર કરો, તે વખતે તેજ વિચારમાં તમે ગાંડા જેવા થઈ જાઓછો. નુકશાન કરનાર તમારૂં ખાસ સ્નેહી હોય તોપણ તમે તેને તે વખતે દુશ્મન દેખોછો. અને એક બે કલાકસુધી તમારો જીવ ઠેકાણે બેસતો નથી. શાંતિ ખોઈ બેસોછો, કામમાં મન ગોઠતું નથી અને માત્ર નુક-શાન અને તે કરનાર મનુષ્ય બંનેના વિચાર તમારામાં વારંવાર આવી ઉદ્વેગને ઉત્પન્ન કરે છે. આથી એક નજીવી વસ્તુનું નુકશાન થવાથી જે હાનિ થઈ હોય છે તેના કરતાં તમો તમારા અંતઃકરણની સ્થિતિ આનંદમાંથી પલટાઈ ક્રોધમાં લઈ જાઓ છો તેથી તમને વિશેષ હાનિ પહોંચે છે. આવા વખતે ક્રોધ કરવો નહિ પણ નુકશાન કરનાર મનુષ્યના તરફ ક્ષમાની દૃષ્ટિથી જોવું, તમારા અંતઃકરણની આનંદની સ્થિતિ સાચવી રાખવી અને તે મનુષ્યને તેનાથી થયેલા નુકશાનના પરિણામમાં તેને થયેલા ખેદને ભૂલી જવા કહેવું અને ક્રોધને બદલે તેને આ-શ્વાસન આપી કહેવું કે હોય! આથી કાંઈ ગભરાવા જેવું નથી, ફરી લાવીશું. માટે ખેદ કરવો નહિ. આવું કહી તેને ધીરજ આપવી. એકતો નુકશાન થવાથી તેનું અંતઃકરણ ચિંતાવશ તો થયું હોય તેમાં તમે તેના ઉપર સવાર થઇ જાઓ એ કેટલુંબધું નિર્દયપણું કહેવાય? આવું કરવાથી તમો ઘણુંજ નુકશાન વેઠો છો અને તમારી આનંદની અમૃતમય સ્થિતિમાં ક્રોધરૂપ વિષને રેડી આનંદને વિષમય કરી મુકોછો. જે ફરી પાછી આનંદની સ્થિતિ લાવતાં લાવતાં મહામૂ-શ્કેલી પડે છે. એટલુંજ નહિ પણ વ્યસની માણસ જેમ એક વખત ચટાકા કરવા બીડી પીએ છે અને ફરી 'એમાં શું! લાવો જરા પી લઇએ' એથી કાંઈ વળગી જવાની છે એમ માની ફરી પીએ છે. એમ કરતાં કરતાં ગારૂડી બની જાય છે તેવીજ રીતે તમે એક વખત ક્રોધવશ થયા કે ફરી વારંવાર તે તમારા ઉપર સ્વામિત્વ ભોગવશે અને આખરે તમારામાં આનંદરૂપ પરમાત્માને બદલે ક્રોધરૂપ પિશાચનું સ્થાન થશે. અને જ્યાં આનંદસ્વરૂપ પરમાત્માના રાજ્યમાં સુખ અને સામર્થ્યોનો ભોગ કરતા હશો ત્યાં પિશાચરૂપ ક્રોધનું સામ્રાજ્ય થ-વાથી તે દુઃખ, કલેશ આદિ વિષ્ટાનાં કુંડેકુંડાં તમારામાં જમાવ કરી દેશે.

માટે તમો તમારામા કોઇપણ પ્રકારે ક્રોધનો આવિર્ભાવ ન થાય તેને માટે ખબરદાર સાવચેત રહેજો, અને આનદને હમેશા કાયમ રાખજો

× × × × × ×

જો તમારે સુખ જોઇતુ હોય તો પછી શામાટે કલેશના અને ક્રોધના વિચારોને મેવી દુ ખને વહોરી લોછો ? શામાટે આનદનાજ વિચારોમા મગ્ન રહી આનદ આનદ અને આનદમાજ મસ્ત રહેતા નથી ? આનદ એ પરમાત્મસ્વરૂપ છે તમે આનદને તમારા હૃદયમા સ્થાન આપો કે પછી જુઓ તુરતજ તમારા દુ ખો વિલાઈ જશે અને તમે સુખને પ્રાપ્ત કરશો

અદરના દુશ્મનોને ઓળખવામા ગાફલ રહો નહિ.

*દુશ્મનોથી તમામ મનુષ્યો સાવધ રહે છે ચોરોથી તમામ મનુષ્યો સાવધ રહે છે અને એવીજ રીતે પોતાને નુકશાન કરનારાઓથી દરેક માણસ સાવધ રહેવા બનેબનતી કાળજી રાખે છે તોપણ તેઓ પોતાને થતા નુકશાનથી બચવા પામતા નથી કારણકે તેઓ શત્રુઓથી અને ચોરોથી જેવા સાવધ રહે છે તેવી રીતે તેની નજીકમા નજીક જે શત્રુઓ છે તેનાથી સાવધ રહેતા નથી અને તેથી તે શત્રુઓ તેમના ઉપર ચઢી બેસે છે અને નુકશાન કરે છે

× × × × × ×

જો એકવાર એમ જાણવામા આવે કે અમુક મનુષ્ય પોતાના ઉપર વૈરભાવ રાખે છે તો તે મનુષ્યનો તે ફરી વિશ્વાસ રાખતો નથી, અને તેનાથી હમેશા સાચવીને કામ લે છે તેમજ ઘણા એવા મનુષ્ય છે કે આવાજ વૈરભાવ રાખનાર અને તેથીપણ ઘણુંજ અહિત કરનારા તેમના ઘણા શત્રુઓ છે એવુ જાણવા છતા પણ તેમનાથી સાવધ રહેતા નથી

× × × × × ×

શરીરના શત્રુઓ બહારથી હાનિ કર્યાસિવાય જેમ રહેતા નથી તેવીજ રીતે માનસિકશત્રુઓ પણ હાનિ કર્યાસિવાય રહેતા નથી બહારથી જણાતા શત્રુઓ જ્યારે શરીરથી દૂર રહી હાનિ કરે છે ત્યારે આ માનસિકશત્રુઓ શરીરની અદર પ્રવેશ કરી અને નુકશાન કરે છે

× × × × × ×

બહારના શત્રુઓથી સાવચેત રહેવામાટે ગમેતેમ પ્રયત્ન કરવામા આવે છે ત્યારે આ માનસિક શત્રુઓથી બચવાને માટે બીલકુલ કાળજી રાખવામા આવતી નથી શારીરિક શત્રુઓ જેટલી હાનિ કરે છે તે કરતા આ માનસિક

* જાગૃતિ તા ૧૨ નવ ૧૯૧૪

શત્રુઓ ઘણીજ હાનિ કરે છે. અને તે જાણવા છતાં પણ તેનાથી બચવાને માટે જેટલી સાવચેતી રાખવી જોઇએ તેટલી ઘણા રાખતા નથી.

× × × × × ×

આ શત્રુઓ તે બીજા કોઈ નહિ પણ તે કામ, ક્રોધ, ભય, શોક વિગેરે છે. આ સર્વ અનર્થ કરનારા છે એવું જાણ્યા છતાં પણ કેટલાક મનુષ્યો તેની દરકાર રાખતા નથી અને તેમની મૈત્રી કરે છે. આખરે આ શત્રુઓ જામી જાય છે અને પછી પોતાની સોબતનું જે દુઃખરૂપી ફળ તે પોતાના મિત્રને આપેછે અને જ્યારે ગાઢ મૈત્રી થાય છે અને દુઃખ પડે છે ત્યારે તેને છોડવા પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે પણ તે પ્રયત્ન નકામો જાયછે, અને આ શત્રુઓથી બચાવ થતો નથી.

× × × × × ×

બહારના શત્રુઓથી બ્હીવાની જેટલી જરૂરછે તેના કરતાં આ શત્રુઓ કે જે આપણું આયુષ્ય ખરાબ કરી મુકનાર છે તેમનાથી વધારે ડરવાની જરૂર છે. બહારના શત્રુઓ કદાચ નિંદા કરશે, કદાચ કોઈ કામમાં આડા આવી નુકશાન પહોંચાડશે અથવાતો એવોજ કોઈ ગેરલાભ કરશે, પણ આ શત્રુઓતો આપણામાં ધીમે ધીમે પ્રવેશ કરી આખરે આખી જીંદગી દુઃખમય કરી મુકે છે. અને પછી આખરે ઘણા દિવસનો સહવાસ થવાથી તેમને છોડવાનો બીજો કોઈ ઉપાય રહેતો નથી.

× × × × × ×

સુખને ઇચ્છનાર દરેક મનુષ્યે જેવી રીતે વ્યવહારમાં શત્રુઓથી સાવધ રહેવું જોઇએ તેવીજ રીતે આ માનસિક શત્રુઓથી પણ સાવધ રહેવું જોઇએ. અને તેમનો આપણી સાથે જરાપણ સંબંધ ન થાય તેને માટે ખાસ કાળજી રાખવી જોઇએ.

× × × × × ×

કર્તવ્યનું મૂળ વિચાર છે. પ્રથમ વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે અને ત્યારપછી કર્તવ્ય જન્મ પામેછે. આ વિચાર જેટલે દરજ્જે શુદ્ધ તેટલે દરજ્જે કર્તવ્યની સિદ્ધિ થાય છે. શુદ્ધ વિચારનું સેવન કરનારાઓનું લક્ષ્યસ્થાન સુખ મેળવવાનું હોય છે અને અશુદ્ધ વિચારરૂપી કામ ક્રોધાદિ દુશ્મનોનું સેવન કરવાથી તે તેમને દુઃખને રસ્તે દોરી જાય છે. માટે કર્તવ્ય કરવામાં જેટલી સાવધાનતા રાખવી જોઇએ તે કરતાં વિશેષ સાવધાનતા પોતે કેવા વિચારોનું સેવન કરેછે તે ની રાખવી જોઇએ. કેમકે જેવા વિચારોનું તે સેવન કરેછે તેવા ફળને તે પામેછે.

× × × × × ×

જો તમારે દુઃખને મેળવવુ હોય તો કામના, ક્રોધના અને ભયના વિચારોનુ સેવન કરો તરતજ તમને ક્લેશાદિ દુ ખો આવી વળગવાનાજ જો તમારે સુખને મેળવવુ હોયતો શ્રદ્ધા, શાતિ, આનદ, વિગેરે શુદ્ધ વિચારોનુ સેવન કરો તો તેમના સેવનથી અતે સુખજ મળશે

× × × ×

મનુષ્ય જો કોઇપણ કામમા શ્રદ્ધા રાખે છે, તો તેને તે કાર્યમા વિજય મળવો મુશ્કેલ નથી શ્રદ્ધાના વિચારોનુ સેવન કરી કોઈપણ કામ કરતી વખતે તે કામમા વિજય મળશેજ, અથવા અમુક આમ બનશેજ એ પ્રમાણેના વિચારને વળગી રહેવુ, અને શકાના વિચારો રાખવા નહિ તેનુ નામ શ્રદ્ધા છે

× × × × × ×

શ્રદ્ધા રાખનારા સુખી થાય છે દેવ કે ઇષ્ટ પણ શ્રદ્ધા રાખ્યાસિવાય ફળતા નથી જો તેમના ઉપર શ્રદ્ધા રાખવામા આવે છે તો ધારેલુ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે શકાની નજરથી જોવામા આવે છે તો કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી, તેવી રીતે દરેક કાર્યમા શ્રદ્ધા રાખવી એ કાર્યસિદ્ધિમા કારણરૂપ છે

× × × × × ×

શકાના વિચારો કરવા, ભયના વિચારો કરવા અને એવીજ રીતે કોઈપણ કામ કરવામા તેનું ફળ મળશે કે કેમ? એવી અશ્રદ્ધા રાખ્યા કરવી એ ખરેખર નિષ્ફળતા પ્રાપ્ત કરાવનાર છે શકાથી કાર્યમા ઉત્સાહ રહેતો નથી, મન છગડગ થાય છે અમુક કામ થશે કે કેમ? એવો છગડગ વિચાર કરી તે કાર્યમા ફળ મળશે કે કેમ તે બાબત શકા રાખી જો કોઈ કાર્ય કરવામા આવે છે તો તે સિદ્ધ થતુંજ નથી તેવીજ રીતે શકા રાખ્યાસિવાય તે કાર્યમા વિજય મળશે એવી શ્રદ્ધાપૂર્વક કરેલુ કામ ફળની સિદ્ધિ કરાવે છે

× × × × × ×

માટે શકાના અને ભયના વિચારો આપણામા ન પ્રવેશ કરી જાય તેને માટે સાવચેતી રાખવી આ વિચારો તેવા શકાશીલ મનુષ્યોની સોબતથી આપણામા પ્રવેશ કરી જાય છે તેવા મનુષ્યો પોતે શકાશીલ હોય છે અને જેમ એક અફીણી બીજાને અફીણ ખાતા શીખવે છે, એક વ્યસની બીજાને વ્યસની બનાવે છે તેમ તેવા મનુષ્યો બીજાને શકાશીલ બનાવી દેછે તેમને વારવાર તેમના કાર્યમા ભાગ બનાવી શકાશીલ કરે છે અને આવી રીતે ઘણો પ્રસગે આવા મનુષ્યો દરેક કાર્યમા શકા કરતા શીખે છે જેમજેમ શકાના વિચારોનું સેવન કરતા શીખે છે તેમતેમ કાર્યમા વિશેષ અને વિશેષ નિષ્ફળતાને મેળવે છે

× × × × × ×

જેમ બહારથી ઘરમાં ચોર ન પેસી જાય તેની કાળજી રાખવામાં આવે છે તેવીરીતે બહારથી આવા શંકાના, ભયના અને અશ્રદ્ધાના વિચારોરૂપી ચોરો આપણા મનમાં પ્રવેશ ન કરે તેને માટે સાવચેતી રાખવી જોઇએ. જેમ ચોરોથી રક્ષણ મેળવવા બારીબારણાં બંધ કરી પૂર્ણ જાપતો રાખવામાં આવે છે તેમ આ કુવિચારોરૂપી ચોરોથી બચવાને માટે તેઓ આપણા મનમાં પ્રવેશ ન કરે તે માટે આપણે તેમને પ્રવેશ કરવાનાં બારીબારણાં બંધ કરવાં જોઇએ.

× × × × ×

કુવિચારોનું સેવન કરનારાઓની સોબતથી આવા વિચારો આપણામાં દાખલ થાય છે. માટે જે મનુષ્યો આવા શંકા, ભય અને અશ્રદ્ધાના વિચારોનું સેવન કરનારા હોય તેમની સોબત કરવી જોઇએ નહિ અને તેમની વાતો સાંભળવી નહિ. જેમ બને તેમ તેમના વિચારો આપણામાં પ્રવેશ ન કરી જાય તેને માટે સાવચેત રહેવું.

× × × × × ×

મનને શુદ્ધ વિચારમાં જોડી રાખવાથી અશુદ્ધ વિચાર તેમાં પ્રવેશ કરી શકતો નથી. શ્રદ્ધા અને ઉત્સાહના વિચારોમાંથી મનને છુટું ન પડવા દેવાથી તેમાં શંકાના કે ભયના વિચારો પ્રવેશ કરીશકતા નથી. માટે હમેશાં મનને શુદ્ધ વિચારમાંજ જોડી રાખવું. ઉન્નતિને કરવી હોય, વિજયને મેળવવો હોય અને કાર્યસિદ્ધિ કરવી હોય તો શ્રદ્ધા અને ઉત્સાહના વિચારોનું સેવન કરવું અને ભય, શંકા અને અશ્રદ્ધાના વિચારોને તિલાંજલિ આપવી એજ સુખ મેળવવાનો સરળ રસ્તો છે.

શુદ્ધ વિચારોનું સેવન

*પ્રવેશના નિયમોનું પાલન અવશ્ય કર્તવ્ય છે, અને શુદ્ધ વિચાર અને શુદ્ધાચરણ એજ આ નિયમોનું પાલન છે. આ જન્મમાં અવશ્ય મને ઇષ્ટસાક્ષાત્કાર અથવા સ્વરૂપસાક્ષાત્કાર થશેજ, એવી દૃઢ શ્રદ્ધાથી સ્વરૂપ સાક્ષાત્કારની વાટ જોયા કરવી, એપણ શુદ્ધ વિચાર છે. આ આદિ અનેક પ્રકારોની શુદ્ધવિચારમાં ગણના થાય છે. આવા વિચારોને નિરંતર સેવવા, એજ ચિતિ શક્તિના અનંત સામર્થ્યને હૃદયમાં પ્રકટાવવાની અમોઘ કળા છે. મનુષ્ય જેવા વિચાર કરે છે, તેવો તે અવશ્ય થાયજ છે. શુદ્ધ વિચાર મનુષ્યને શુદ્ધચિતિ શક્તિસ્વરૂપ અવશ્ય કરી મૂકેજ છે. અખંડ સુખનો, અનંત સામર્થ્યનો આ

* મહાકાળ માસિક.

વિના અન્ય કોઈ ઉપાય પૂર્વે હતો નહિ, આજે છે નહિ, ભવિષ્યમા હશે નહિ સાધનમાત્રનો ઉદ્દેશ પછી તે ભક્તિ હોય, યોગ હોય, સાખ્ય હોય કે ગમે તે હોય પણ વિચારની અત્યત શુદ્ધિ સાધવી, વિચારને ચિતિશક્તિમય કરી દેવો એજ છે શુદ્ધવિચારને સેવો શુદ્ધવિચારનુજ સેવન કરો શુદ્ધ વિચારનેજ અંત'કરણમા સર્વદા પ્રકટ રાખો. અશુદ્ધવિચાર તત્કાળ ત્યજીદો, હમણા ત્યજો, આ ક્ષણે ત્યજો તમે દેવ થશો, દેવના પણ દેવ થશો ત્રિભુવનમા તમારૂ સ્વામિત્વ પ્રવર્તશે ધન, ઐશ્વર્ય આરોગ્ય બળ, વિદ્યા, જે જોઇશે તે સર્વ તમારે ચરણે પડશે તમને કઈપણ દુર્લભ નહિ રહે તમે સર્વાધિપતિ પૂર્ણપુરૂપોત્તમ થશો શુદ્ધ વિચાર સેવવો કઠિણ જણાય છે? શુદ્ધ આચરણનું પાલન અશકય જણાય છે? શામાટે મિથ્યા ભડકો છો? સરળને કઠિન ભ્રાન્તિથી શામાટે માનો છો, તમારા અત કરણમા સર્વાધિપતિ ચિતિશક્તિ વિરાજે છે સિંહની સમીપમા રહીને સસલાથી બીહો છો? લજ્જા પામો અસખ્ય મહારથીઓને પૃષ્ઠે પડે એવો અર્જુનસમાન ચિતિશક્તિરૂપ અતિરથી તમારા હૃદયરથમા છતા બીકણ ઉત્તરકુમારની પેઠે પાછેપગે નાસો છો શુ? સ્થિર થાઓ, શ્રદ્ધા ધરો, ભયને પરિત્યજો શુદ્ધવિચાર સેવનો એ બહુજ સરળ છે, શુદ્ધવિચાર સ્વાભાવિક છે અશુદ્ધ વિચાર અસ્વાભાવિક છે સ્વાભાવિકને સેવવુ એમા કઠિન શુ?

જ્યારે અત કરણમા ભય પ્રકટે, અને સતાપ આપે, ત્યારે ભય એ જાણે કોઈ મનુષ્ય હોય તેમ નેત્ર મીંચી મનમા તેને કહેવુ, ભય! મારા હૃદયમાથી આ ક્ષણે ચાલ્યોજા આખી દુનિયામા ફરીઆવ, અને સર્વ સ્થળેથી મારેમાટે પ્રેમને લઈ આવ જા, હમણાજ જા

વિકારોની સાથે આ પ્રમાણે વાતચીત કરવાનો અને આપણા અત કરણ માથી તેમને કાઢીને વિશ્વમા ફરવા મોકલવાનો ઉત્તમ સમય રાત્રિએ પથારીમા સુતા પછીનો છે તે સમયે સઘળુ શાત હોય છે, અને તેથી આપણું કાર્ય વિકારો બહુ સત્વર કરે છે

જે પ્રકારનો ભય આપણને સ્ફુરતો હોય તે પ્રકારના ભયને કહેવુ, ભાઈ ભય! જા, વિશ્વમા ફરીને મારે માટે નિર્ભયતા અને હિમતને સત્વર શોધી લાવ

ક્રોધને કહેવુ, ક્રોધ! મારે રાત્રે તારૂ કશુ કામ નથી, માટે હુ નિદ્રાવશ થાઉ છુ, તે સમયમા વિશ્વમા ફરીઆવ, અને શાતિને જ્યાંત્યાંથી શોધીને મારે માટે લેઈ આવ

દ્વેષને મનમાજ કહેવુ, ભાઈ દ્વેષ! તું પણ હમણાજ મારી પાસેથી જા

અને આખા જગતમાં ફરીને મારે માટે પ્રેમને લેઈ આવ. સમજ્યોકે ? જા, હમણાંજ જા.

નિર્ધનતાની, વ્યાધિની, મૃત્યુની અને એવીજ વિવિધ પ્રકારની ચિંતાને કહેવું, ચિંતા! તારૂં પણ અત્યારે મારે પ્રયોજન નથી; માટે તું પણ અહીંથી હમણાં જા, અને આખા જગતમાં સ્થળે સ્થળે ફરજે, અને પરમેશ્વરની રક્ષક સત્તામાં વિશ્વાસને અને શ્રદ્ધાને શોધીને મારે માટે લેતી આવજે. જા, સત્વર જા.

આ પ્રમાણે બીજા પણ જે જે વિકારોને કહેવું ઘટે તેને કહેવું. ખરા મનથી આમ કરવું. અજ્ઞાન અવિદ્યાને પણ તેજ પ્રમાણે કહેવું, કે સૃષ્ટિમાં બધે ફરીને જ્ઞાનને અને વિદ્યાને લેઈ આવ.

આ પ્રમાણે વિકાર વગેરેને આજ્ઞા કરી શાંતિથી નિશ્ચિત થઈ ઉંઘવું, આપણે પ્રેરેલા વિચાર બહાર જશે, અને વિશ્વમાંથી આપણે જે મંગાવ્યું છે, તે અવશ્ય લાવી, આપણા હૃદયમાં સ્થાપશે, એવો વિશ્વાસ રાખવો. વિચારો, એ એક અદ્ભુત સામર્થ્ય છે; અને જાગ્રતમાં આપણે પ્રેરેલા વિચારો, નિદ્રામાં આપણે ન જાણીએ તેમ આપણામાં વિવિધ ફેરફારો કરે છે, માટે આ ક્રિયાને કોઇએ હસવાલાયક ગણી કાઢવા જેવી નથી. આપણે નિદ્રામાં હોઇએ છીએ ત્યારે વિશ્વમાં પ્રવર્તતાં વિચારનાં હજારો આંદોલનો, આપણા અંતઃકરણની સ્થિતિ પ્રમાણે આપણને સારી અથવા નઠારી અસર કરે છે. ઉપર વર્ણવેલી ક્રિયાથી સારા વિચારનાં આંદોલનોજ આપણા તરફ આકર્ષાઈ આવે, એવી આપણે આપણા હૃદયની સ્થિતિ કરીએ છીએ, અને તેથી જો નિત્ય આપણે આ અભ્યાસને સેવીએ છીએ તો આપણે આમંત્રણ કરેલા ગુણો આપણામાં આવે છેજ.

વ્યર્થ વિચારોનો ત્યાગ કરવો જોઇએ.

*એક માણસ સારી સ્થિતિનો હતો તોપણ તે બહુ ફિકર કર્યા કરતો, ને પોતાની બાયડીપાસે બેશી રોજરોજ ભવિષ્યનાં દુઃખોની ગણત્રી કર્યા કરતો. તે કહેતો કે, હવે આપણને છોકરાં થશે ને ખર્ચ વધશે, છોકરાંની સગાઈ કરવી પડશે ને દેવાણો ખરાબ મળશે તો પંચાતી. આપણામાં રીતભાતો વધી ગઈ. એક વહુ લાવતાં ત્રણહજાર રૂપિઆનો દાગીનો જોઇએ. જો ચાર પાંચ છોકરા થાય તો ભોગ મળે ના ? રોજગાર ઘટી ગયા, રસકસ ઓછા થયા, વેપારમાં સાર રહ્યો નહિ ને ખરચ વધ્યાં જાય છે. હવે કરવું કેમ ? મારી મા પણ હવે માંદી સાજી. તે કેસ પણ પાંચ પંદર દિવસે ખેંટો છે, એટલે કાંઈ દહાડોપાણી

* સ્વર્ગનું વિમાન.

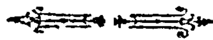
કર્યાવિના ચાલશે ? છ મહિના પછી તારી સુવાવડ આવશે ત્યારે વળી પ-
ચાવી સુવાવડ કરવા કોને બોલાવશું ? બ્હેન તો કાંઈ આવે તેમ નથી, એને
ને તારેતો બારમો ચદ્રમા આવતે વરસ તારો ભાઈ પરણશે ત્યારે વળી દે-
શમા જવુ પડશે મારો કાકો પણ મરવા પડયો છે, કાણે ગયાવિના કાંઈ
છુટકો છે ? ઉપરાઉપર ખરચ હવે તે કરવુ કેમ ? શેઠનો છોકરો જુવાન
થતો જાય છે તેમ તેમ તેનો મીજાજ પણ ફાટતો જાય છે એની આગ પણ
વખત જતા પાધરૂ ચાલે તેમ નથી નાની બેનનો વર પણ માંદો મારો તારા
બાપનો મીજાજ તો એરજ, એની તરફથી પણ કાંઈ દોકડો મળવાની આશા
છે ? આપણું જુનું ઘર પણ કાઇ ઉખેળ્યાવિના ચાલે તેમ છે ? એ ઉખેળશું
ત્યારે બારી મૂકવાસારૂ પાડોશીજોડે કજીયો કર્યાવિના છુટકો નથી આફત તે
કાંઈ થોડી છે ? આટલાબધા દુ ખ તો કોઇને હોય નહિ એટલીબધી જજાળ
તે કેમ ખમાય ? આવી રીતે બીજાઓપાસે ને પોતાની બાઈડીપાસે તે રોજ
રોજ રોદણા રોયા કરતો એ ફિકરમા ઉદાસ રહેતો, ને હલકા વિચારો કરતો,
તેથી બાઈડીને લાગ્યું કે પોતાની મૂર્ખાઈથી વગર દુ ખે દુ ખી થતો આ તો
કાઈક દિવસ મફતની ફિકરમા આપઘાત કરી બેસશે માટે તેને કાંઈ સમજા
વવો જોઇએ એમ ધારી એક દિવસ બાઇડીએ ઘરમા કાંઈ કામકાજ કર્યું નહિ,
તે જાણીજોઇને ઉદાસજેવો ચહેરો કરીને સૂઈ રહી રાતે ધણી ઘરમા આ
વ્યો ત્યારે જુવે છે તો દીવો કરેલો નહિ, ઝાડુ કહાડેલુ નહિ, વાસણ માજેલા
નહિ, રસોઇ કરેલી નહિ ને પાણી પણ ભરેલુ નહિ ત્યારે ધણીએ ગુસ્સે થ
ઇને પૂછ્યું કે, આજે શું છે ? બાઇડીએ કહ્યુ કે, મારા દુ ખનો કાંઈ પાર નથી
આજે એક બ્રાહ્મણ આવ્યોતો, તે કહી ગયો કે તમારૂ આયુષ સાઠ વરસનું
છે તેમા હજીતો મને વીશ થયા, બાકી ચાળીશ રહ્યા, તે ચાળીશ વરસમા
મારે શું શું કરવું પડશે ? તેની મે ગણત્રી કરી તે જરા સાભળો, પછી મારી
ઉપર ગુસ્સે થાઓ રોજ બે પાલી મને દળવું પડે છે તે મહિનાનું સાઠ પાલી
ને વરસનું ૭૨૦ પાલી થયું, અને ચાલીશ વરસનું અઠાવીશ હજાર ને આઠસો
પાલી થયુ રોજ દશ ઘડા પાણી ભરવુ પડે છે, તે મહિનાનું ત્રણસો ઘડા ને
વરસનું ત્રણહજાર છસો ઘડા થયુ; ને ચાલીશ વરસનું એક લાખ ચુમાલીશ
હજાર ઘડા પાણી થયુ રોજ બેય વખતના મળીને નાના મોટા ચાલીશ વા
સણ માજવા પડે છે, તે મહિનાના બારસો વાસણ થયા, વરસના ચૌદહજાર
ચારસો વાસણ થયા ને ચાલીસ વરસના પાચ લાખ છોતેરહજાર વાસણ મારે
માજવાના થયા હવે તમે વિચાર કરો કે અઠાવીશ હજારને આઠસો પાલી ઘઉ
હું કેમ દળી શકુ ? એક લાખ ને ચુમાલીશ હજાર ઘડા ૯ પાણી કેમ ભરી

શકું ? અને પાંચ લાખ ને છોતેરહજાર વાસણ મારા બાપનો બાપ ને તેનો બાપ આવે તોપણ હું કેમ માંજી શકું ? વળી તે બ્રાહ્મણ કહી ગયો કે તમને ચૌદ છોકરાં થશે. એક છોકરૂં હજીતો ત્રણ મહિનાનું પેટમાં છે, એટલામાં તો મરવા પડી છું. ત્યારે ચૌદ છોકરાં ! ઓય મારા બાપલિયા ! એટલુંબધું દુઃખ કાંઈ આપણાથી ખમાય નહિ; એ કરતાં તો મરી જવું સારૂં. ત્યારે ભાઈડાએ કહ્યું કે, રાંડ મૂર્ખી ! દિવાની કેમ થઈગઈ છે? એ બધું તારે એક દહાડામાં થોડુંજ કરવાનું છે ? ચૌદ છોકરાં કાંઇ તારે ભેળાં જણવાં છે ? તારે તો રોજના જેટલુંજ કામ કરવાનું છે. એમાં વળી એવી ગણત્રી શાની ? ત્યારે બાઇડીએ કહ્યું કે, તમે છોકરાંના છોકરાંની ફિકર શું કરવા કરો છો ? જેમ મારાં વાસણ, પાણી મને ખબર નહિ પડે તેમ થઈ જશે, તેમજ તમારાં દુઃખો પણ તમને બહુ ખબર ન પડે તેમ ચાલ્યાં જશે. એમાં ભવિષ્યનાં દુઃખોને યાદ કરીને વિનાકારણ શામાટે દુઃખી થાઓ છો ? ભક્તિમાન્ બાઇડીનો એ ઉપદેશ તેને સચોટ લાગી ગયો, ને તે દિવસથી ભવિષ્યની મફતની ફિકર તેણે છોડી દીધી.

સંસારમાં ઉત્તમ પંક્તિમાં સ્થિતિ મેળવી, આત્મકલ્યાણ કરવું વગેરેનો આધાર વિચારની વિશુદ્ધતા ઉપરજ છે. વિચારશીલ મનુષ્યના હાથથી કદીપણ હીનકર્મ થતું નથી અને શુભાશુભ સ્થિતિનો આધાર વિચારઉપરજ છે. મનુષ્ય જેમ જેમ વિચારવંત થતો જાયછે તેમ તેમ પોતાના અવગુણોને પણ સમજે છે, એટલુંજ નહિ પણ બીજાઓની પરીક્ષા કરવામાં તેની બુદ્ધિ વિકાસ પામે છે અને સત્યાસત્યને શોધતાં શીખે છે. વિચાર કરવાથી પરીક્ષા કરવાની ટેવ પડે છે તો પરીક્ષા કેમ કરવી એ અનુભવ મેળવવા હવે પછી પરીક્ષા અધિકાર લેવો યોગ્ય માની આ વિચારઅધિકારને અહિ વિરમ્યો છે.

परीक्षा-अधिकार.

દરેક પદાર્થની પરીક્ષા સમય આવ્યેજ થાય છે, સમય આવ્યા સિવાય તેની સત્ય પરીક્ષા થઈ શકતી નથી, મનુષ્યને સંપત્તિમાં ઘણા મનુષ્યો મદદ કરવામાં તત્પર રહે છે પણ ખરી સ્થિતિમાં તેઓ બધાં ખસી જાય છે. તેમજ કોઇ સાથે સંબંધ બાંધવો, કોઇ મંડળમા ભળવું, કોઇપણ ચીજ ગ્રહણ કરવી. એ સઘળું પરીક્ષા કર્યા બાદજ કરવું જરૂરનું છે. ઈત્યાદિ બાબત સમજાવવા સારૂ આ ધિકાર આરંભાય છે.

પ્રસંગે પરીક્ષા થઇ જાય છે.

अनुष्टुप् (१ थी ३)

हंस श्वेतो बकः श्वेतः, को भेदो बकहंसयोः ।
नीरक्षीरविभागे तु, हंसो हंसो बको बकः ॥ १ ॥ }(सु र त्नां)

હંસ પણ ધોળો છે અને બગલો પણ ધોળો છે, માટે હંસ તથા બગલામાં શો ભેદ? ઉત્તર-દુધ તથા પાણીને જુદાં પાડવામાં તો હંસ તે હંસ છે અને બગલો તે બગલો છે એટલે સજ્જન પુરુષની પરીક્ષા તેના કાર્યમાંજ થઈ શકે છે અને ત્યાં મૂર્ખનું મૂર્ખપણું પણ જણાઈ રહેછે, એવો ભાવ છે ૧

વાણીથી સજ્જન તથા દુર્જનની પરીક્ષા થાય છે

न विना मधुमासेन, अन्तरं पिककाकयोः ।
वसन्ते च पुनः प्राप्ते, काकः काकः पिकः पिकः ॥ २ ॥ }(सू मु)

વસન્ત (ચૈત્ર) માસવિના કાગડા તથા કોયલનો ભેદ જાણી શકાતો નથી, પરન્તુ વસન્તઋતુ પ્રાપ્ત થતાં કાગડો તે કાગડો છે અને કોયલ છે તે કોયલ છે અર્થાત્ વસંતઋતુમાં કોયલનું બોલવું થાય છે એવી રીતે વિદ્વાનની પરીક્ષા તેના બોલવાથીજ થઈ શકે છે ૨

નિકટના કુટુંબની પરીક્ષાનો સમય.

जानीयात्प्रेषणे भृत्यान् , बान्धवान् व्यसनागमे ।
मित्रमापदि काले च, भार्यां च विभवक्षये ॥ ३ ॥ }(सू मु)

કોઈપણ સ્થાનમાં મોકલી ચાકરોની પરીક્ષા કરવી એટલે પોતાની પાસે જ્યાંસુધી નોકર હોય ત્યાંસુધી તો તે બરાબર ધ્યાન આપી કાર્ય કરે પરંતુ જ્યારે પરોક્ષમાં ચિત્ત દઈ નોકરી બજાવે ત્યારેજ તેની પરીક્ષા થઈ શકે સંકટ વખતે બાંધવ-સગાંઓની પરીક્ષા થાય છે અને દુઃખ વખતે મિત્રની પરીક્ષા થાય છે, તેમજ જ્યારે ઘરમાં કાંઈપણ વૈભવ (ધન વિગેરે) ન હોય ત્યારે સ્ત્રીની પરીક્ષા થાય છે ૩

કોની કોની પરીક્ષા કયાં કયાં અને કયારે કયારે થાય છે

उपजाति (४-५)

वन्हौ सुवर्णस्य रणे भटस्य, गतौ तुरगस्य नये नृपस्य ।
नार्याश्च नैःस्वे व्यसने स्वबन्धोर्दातुः पुनर्दुःसमये परीक्षा ॥ ४ ॥ }(प्र च)

અગ્નિમાં સોનાની, રણસંગ્રામમાં યોદ્ધાની, ચાલવામાં ઘોડાની, ન્યાયમાં રાજાની, નિર્ધનસ્થિતિમાં સ્ત્રીની, સંકટમાં પોતાના બંધુની અને ખરાબ સમય (નિર્ધન અવસ્થા) માં દાતા પુરુષની પરીક્ષા થાય છે, અર્થાત્ કે ખરો સમય આવ્યાસિવાય ખરી પરીક્ષા થઈ શકતી નથી. ૪

કોણ કોની પરીક્ષા કરી શકે છે. ?

योगी समाधिं विरहं वियोगी, मृगो निनादं सुरतं च भोगी ।
जानाति शूरं सुभटावतंसः, कविः कवींद्रं गुणिनं गुणाढ्यः ॥५॥ (भ. च.)

યોગી પુરુષ સમાધિની, વિયોગી (વિરહી) પુરુષ વિરહની, મૃગ સંગીતના નાદની, ભોગી ભોગના સુખની, ઉત્તમ શૂરવીર શૂર પુરુષની, કવિ (કાવ્યકર્તા) કવીન્દ્રની અને ગુણાઢ્ય પુરુષ ગુણી પુરુષની પરીક્ષા કરી શકેછે. ૫

અનુભવીવગર પરીક્ષા થઇ શકતી નથી.

वंशस्थ.

गुणी गुणं वेत्ति न वेत्ति निर्गुणो, वली वलं वेत्ति न वेत्ति निर्वलः ।
पिको वसन्तस्य गुणं न वायसः करी च सिंहस्य वलं न मूषकः ॥ ६॥ (सु.र.भां.)

ગુણી પુરુષ ગુણને જાણી શકે છે પણ ગુણહીન પુરુષ ગુણને જાણી શકતો નથી. બળવાન્ પુરૂષ બળને જાણી શકે છે પણ નિર્બળ મનુષ્ય બળને જાણી શકતો નથી. વસન્તઋતુના ગુણને કોયલ જાણે છે પણ કાગડો જાણી શકતો નથી, અને સિંહના પરાક્રમને હાથી જાણી શકે છે પણ ઉંદર તેના પરાક્રમને જાણી શકતો નથી. ૬

કેટલાંએક સુપરીક્ષક દૃષ્ટાંતો.

* મનહર છંદ.

ણતાં તણાય નહિ તાણનાર તાણી મરે; તે તો ધર્મ કુસંપી ધંધામાં કે [1]ધરાળમાં;
તમ મધ્યમ સર્વ એકઠુંજ કુટી મારે, એતો ગુણ અવિવેકી પ્રાણી કે પરાળમાં;
તમ મધ્યમ મળ્યાં અલગ અલગ કરે, એતો ગુણ મહા મતિમાન કે મરાળમાં;
ચી ગતિ ચઢેને ચઢાવે દલપત કહે, એતો ગુણ વડોવડા લોક કે વરાળમાં. ૭

* દલપતકાવ્ય ભાગ બીજો.

૧ ગાડાને ધોંસરા તરફ ઝાઝો ભાર થાય તે ધરાળ, અને પાછળ ઝાઝો ભાર થાય, ...ાળ કહે છે.

પરીક્ષા કરીને ગ્રહણ કરેલ કોઇપણ માર્ગ, કોઇપણ ચીજ કે કોઇપણ મનુષ્ય, ધર્મ કે સ્વ પરિણામે સુખકારક થાય છે પણ વગર પરીક્ષાએ જેમાં તેમાં ફસાઈ જવું એ દુઃખકારક છે ગુણવાન્ મનુષ્યો હોય છે તે તો એકબીજાની પરીક્ષા કરીને પરસ્પર સ્નેહસંબંધ બાંધે છે પણ એક ગુણવાન્ અને એક ગુણહીન એઓ વચ્ચે સંબંધ બંધાતો નથી કદાચ બંધાય છે તો તેમાં પરીક્ષાના અભાવને લીધે દુઃખજ થાય છે

ગુણગ્રાહી પુરુષો મળે ત્યારે જેટલો પરસ્પર આનંદ થાય છે તેટલો આનંદ અણસમજુ માથાકુટીઆ પુરુષો મળે ત્યારે થતો નથી, તો તે અણસમજુ કેવા હોય તે દર્શાવવા પરીક્ષક અધિકાર પૂર્ણ કરીને અપરીક્ષક અધિકારની પ્રાપ્તિ માની છે

—❧—

अपरीक्षक अधिकार

—•—

ગર્દભ ઉત્તમ અશ્વની પંક્તિમાં ગણાતો હોય, વેશ્યાની સતીમાં ગણતી હોય, વિદ્વાનને મૂર્ખની પંક્તિમાં બેસાડવામાં આવતો હોય, ન્યાયાધીશ પક્ષપાતથી અન્યાય કરતો હોય, ઉપદેશક ઢોંગી છતાં મહાત્માની ગણનામાં ગણાતો હોય એવા અપરીક્ષક સ્થાનમાં વસવું એ હિતકર નથી કારણ કે "ટકે શેર ભાજી ટકે શેર ખાજા" એ વાતથી ગંડુ રાજાની નગરીની જેમ ... ની સ્થિતિ થઇને પ્રમાણે આપવું પણ ભોગ થવા સંભવ છે એમ માનીને તે સ્થાનનો દૂરથી ત્યાગ કરવો એ દેખાડવાને આ અધિકારનો આરંભ છે

તત્ત્વબોધીનાં પોતાનું ગુણવાનનું આશ્વાસન

अनुष्टुप्.

अपि स्वर्णमयि कस्तूरि, नामैव दुर्गन्धया।
अत्र संदेह भूतात्मा, किं न मन्ति महीपते ॥ १ ॥ (सु. र. भा.)

वसन्ततिलका.

हे राजहंस किमिति त्वमिहागतोऽसि,
योऽसौ बकः स इह हंस इति प्रतीतः ।
तद्गम्यतामनुपदेन पुनः स्वभूमौ,
यावद्वदन्ति न बकं खलु मूढलोकाः ॥ २ ॥ (सु र. भां.)

હે રાજહંસ ! અહીં તું શા વાસ્તે આવ્યો છે ? કારણ કે જે આ બગલો હતો તે અહિં હંસ એવી રીતે પ્રસિદ્ધિને પામ્યો છે એટલે રાજહંસ થઇ બેઠો છે. તેથી જ્યાંસુધીમાં મૂર્ખલોકો તને બગલો ન કહે ત્યાંસુધીમાં આવ્યો તેમ તરત પોતાના સ્થાનપર પલાયન કરી જા. ૨

કેવળ મૂર્ખતાની સમજણ.

शार्दूलविक्रीडित.

छेदश्चन्दनचूतचम्पकवने रक्षापि शाखोटके,
हिंसा हंसमयूरकोकिलकुले काकेषु नित्यादरः ।
मातङ्गेन खरक्रयः समतुला कर्पूरकार्पासयो-
रेषा यत्र विचारणा गुणिगणे देशाय तस्मै नमः ॥३॥ (सु. र. भां.)

ચંદન, આંબો તથા ચંપકનાં વનોને કાપવાં અને ઓરડી બાવળના ઝાડની રક્ષા કરવી, તેમજ હંસ, મોર, કોકિલનાં કુલોની હિંસા કરવી અને કાગડા તરફ સ્નેહ રાખવો તથા હાથી આપીને ગધેડો ખરીદવો; કપાસ અને કપૂરની સરખી કિંમત, ગુણી અને મૂર્ખની સરખી ગણના, એવી પરીક્ષા જે દેશમાં હોય તે દેશને નમસ્કાર છે એટલે તે દેશમાં વસવું નહિ. ૩

બુદ્ધિહીનમાં પરીક્ષાની ખામી.

મનહર.

*સાધારણ કનકની કિંમત ન કરી જાણે, કુંદનની કિંમત તે કેમ કરી જાણશે;
હળદીની કિમ્મત હયાતિમાં ન કરી હોય, કેસરની કિમ્મત તે કેમ ઉર આણશે;
કિડિયાં મોતીની કાંઇ કિમ્મત ન કરી જાણે, મોંઘાંમુલાં મોતીને શું વિવિધ વખાણશે;
કહે દલપત કાંઇ કવિતા ન કહે કરી, કવિતાની કિમ્મત તે શી પેરે પ્રમાણશે. ૪

બુદ્ધિની ખામીને લીધે આ અધિકારમાં બતાવ્યા પ્રમાણે પરીક્ષાની રીતિ મળી શકતી નથી તો આવા દુર્ગુણમાંથી મુક્ત થવાને માટે અવશ્ય બુદ્ધિની જરૂર છે. વળી બુદ્ધિની ખામીને લીધે કુટુંબમાં કલેશ, જ્ઞાતિમાં ઝઘડા, ગામ કે શહેર અથવા દેશમાં ઉથલપાથલ થાય છે. તો બુદ્ધિ કેવાં કેવાં કાર્યો કરે છે તે દર્શાવવા બુદ્ધિઅધિકારને હવે પછી યોજવા યોગ્યતા માની છે.

* દલપત કાવ્ય ભાગ ૧ લો.

बुद्धि अधिकार

यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा, शास्त्रं तस्य करोति किम्

જેને સ્વાભાવિક બુદ્ધિ નથી તેને શાસ્ત્ર શું કરી શકશે? બુદ્ધિ-વિચારશક્તિ આ મનુષ્યોનું ઉત્તમ મનુષ્યત્વ કહેવરાવનારૂં લક્ષણ છે માટે તેનું સંરક્ષણ કરવું એ ઉત્તમ પ્રકારનું કર્તવ્ય છે ઈત્યાદિ બાબત જણાવવા સારૂં આ અધિકાર શરૂ થાય છે

બુદ્ધિથીજ સારગ્રાહી થવાય છે.

अनुष्टुप् (१-थी-५)

षट्पदः पुष्पमध्यस्थं यथा सारं समुद्धरेत् ।
तथा सर्वेषु कार्येषु, सारं गृह्णाति बुद्धिमान् ॥ १ ॥ (सू मु)

ભમરો પુષ્પના મધ્યમાં રહેલા સારને જેમ ખેંચી લે છે તેમ સર્વ કાર્યોમાં બુદ્ધિમાન મનુષ્ય સારને ગ્રહણ કરે છે ૧

બુદ્ધિમાનની બુદ્ધિની સત્તા.

एकं हन्यान्न वा हन्यादिषुर्मुक्तो धनुष्मता ।
बुद्धिर्बुद्धिमता त्यक्ता, राष्ट्रं हन्यात्सराजकम् ॥ २ ॥ (सू मु)

ધનુર્ધારી પુરુષે મુકેલું બાણ એક મનુષ્યને હણી શકે અથવા ન હણી શકે, પરંતુ બુદ્ધિમાન પુરુષે મૂકેલી બુદ્ધિ રાજાસહિત દેશનો નાશ કરે છે ૨

બુદ્ધિ અવસ્થાઉપર પણ આધાર રાખે છે

वयोऽनुरूपाः प्रायेण, प्राणिनां हृदि बुद्धयः ।
रसालस्य कषायाम्लमधुराः क्रमशो रसाः ॥ ३ ॥ (सू मु.)

પ્રાણીઓને ઘણુંકરીને હૃદયમાં અવસ્થાપ્રમાણે બુદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યાં દૃષ્ટાંત કહે છે કે—આંબામાં (કરીમાં) ક્રમેથી તુરો, ખાટો, મધુર (મીઠો), આવા રસો તે વૃક્ષની અવસ્થા પ્રમાણે ક્રમથી ઉત્પન્ન થાય છે ૩

પાણી આવ્યાપહેલાં પાળ બાંધવી.

उत्पन्नपरितापस्य बुद्धिर्भवति यादृशी ।
तादृशी यदि पूर्वं स्यात्कस्य स्यान्न समीहितम् ॥४॥ (सू मु)

(કુકૃત્યના પરિણામરૂપ) પીડા જેને ઉત્પન્ન થઈ છે એવા મનુષ્યની બુદ્ધિ જેવી તે વખતે થાય છે તેવી જો (તે કાર્ય કરવા) પહેલાં થાય તો કયા મનુષ્યનું ઇચ્છિતફળ સિદ્ધ ન થઇ શકે ? ૪

કોપેલ દૈવની ખુબી બતાવે છે.

दैवं रुष्टं चपेटां किं, विश्राणयति जन्तुचित् ।
किंतु तां दुर्मतिं दत्ते, यया रोदिति रंकवत् ॥ ५ ॥ (सू. मु.)

રૂષ્ટ થએલ દૈવ કદીપણ તમાચો લગાવતું નથી પણ તે ખરાબ બુદ્ધિ આપે છે કે જે ખરાબ બુદ્ધિવડે મનુષ્ય રાંકની પેઠે રૂદન કરે છે. અર્થાત્ ઉંધે રસ્તે ચઢી એવાં કામ કરે છે કે પરિણામે તેને રોવું પડે છે. ૫

શુદ્ધબુદ્ધિ તે ખરેખર કામધેનુ છે.

उपजाति.

श्रियं प्रसूते विपदं रुणद्धि, श्रेयांसि सूते मलिनं प्रमार्ष्टि ।
संस्कारयोगाच्च परं पुनीते, शुद्धा हि बुद्धिः किल कामधेनुः ॥६॥ (सू. मु.)

શુદ્ધબુદ્ધિ ખરેખર કામધેનુ ગાયજેવી છે, તે લક્ષ્મી (ધન) ને ઉત્પન્ન કરે છે, દુઃખનો નાશ કરે છે. કલ્યાણોને જન્મ આપે છે. મલ (અપયશ-પાપ) નો નાશ કરે છે અને સંસ્કારના યોગથી જીવને પણ શુદ્ધ કરે છે. અર્થાત્ શુદ્ધબુદ્ધિ મનુષ્યોની તમામ કામનાઓને સિદ્ધ કરીશકે છે. ૬

બુદ્ધિબળથી થતો લાભ.

शार्दूलविक्रीडित.

जीवान् हन्ति हरिस्तदा वनचराः प्रोचुः किमर्थं हरे,
प्रत्येकोप्यपरे वरं हि शशको यस्त्रे विलम्ब्यागतः ।
पृष्टो वक्ति हरे वने तव रिपुर्मो दर्शये हन्मि तं,
कूपे स्वं प्रतिबिम्बमीक्ष्य पतितस्तेनाशु बुद्ध्या हतः ॥ ७ ॥ (दृ. श. जै.)

એક સિંહ (વનમાં) સર્વ પશુઓને મારવા લાગ્યો, ત્યારે પશુઓ બોલ્યાં કે હે સિંહ! શામાટે સર્વ પશુઓને તમે ત્રાસ આપો છો. તમોને વારા પ્રમાણે હમેશાં એક એક પશુ આપીશું એટલે બીજાં પશુઓ સુખે રહે. તે તહેનાસું સિંહે કબુલ રાખ્યું. એક દિવસે સસલાનો વારો આવ્યો અને તે જરા મોડા ગયો, એટલે ક્રોધાયમાન થયેલો સિંહ બોલ્યો કે કેમ મોડા આવ્યો ? સસલે જવાબ આપ્યો કે હે ભાઇ! વનમાં તારો શત્રુ છે અને તેમણે મને

રોકી રાખ્યો એટલે મારે આવવાને વિલબ થયો કહોતો તેને દેખાડુ સિહે કીધુ કે મને તે બતાવ એટલે તેને હણી નાખુ પેલો સસલો તે સિહને વનમા જ્યા એક કૂવો હતો ત્યા લઇ ગયો કૂવાના કાંઠાઉપર ઉભો રાખીને કીધુ કે જો આ કૂવામા તારો શત્રુ છે, એટલે સિહે કૂવામા જોયું તો પોતાનું પ્રતિબિબ દેખાયું કે તરત તે કૂવામા પડ્યો આવી રીતે સિહ સસલાની બુદ્ધિથી મરણ પામ્યો ૭

બુદ્ધિનો પ્રભાવ

દોહા.

વગર બુદ્ધિએ જોરથી, થતુ હોત જો કાજ,
વાઘ વરૂ ને વાદરા, કરત જગતમા રાજ ૮
જે નિજ બળ જાણે નહિ, વરતે પર આધીન,
હાથી અજ્ઞાને રહે, માવત આગળ દીન ૯

મનહર

બુદ્ધિ વિના વિવેક વિચાર રહી શકે નહિ બુદ્ધિ વિના ધન ધામતણો ડાટ વળે છે,
બુદ્ધિ વિના રૂપ બળ શૂન્યની સમાન થાય, બુદ્ધિ વિના ઉદ્યમનું ફળ કોને મળે છે
બુદ્ધિ વિના દુ ખ કોઈ દૂર ન કરી શકાય, બુદ્ધિ વિના મોટા હોય તોય પણ ગણે છે,
બુદ્ધિ વિના બેલબેય લોકને બગાડવાને, કેશવ કહેછે હીન લોક માથે હણે છે ૧૦
બુદ્ધિમાન પાસે ધનધામ કામ દૂર નથી, બુદ્ધિમાન બળવાન લોકને દબાવે છે,
બુદ્ધિમાન બાલ હોય વૃદ્ધની સમાન તોય, બુદ્ધિમાન વિદ્યા કલા કુશલતા લાવેછે
બુદ્ધિમાન સમય વિચારી સુખ શોધી શકે, બુદ્ધિમાન લોક નિજદેશને બચાવેછે,
કેશવ કહેછે દેહ મનને વાણીના દુ ખ, વિવેક વિચારવડે બુદ્ધિ વિસરાવે છે ૧૧

બુદ્ધિની કસોટી

* અકબરશાહના રાજ્યમા દિનપ્રતિદિન બીરબલનું માન અધિક અધિક વૃદ્ધિ થતું ચાલ્યું, તેમજ શાહ પણ બિરબલના ચાતુર્યબળથી કેવળ ઇષ્ટમિત્રની સુજણ તેને નિરતર ચાહતો હતો તે જોઇ ઇર્ષ્યાખોરોના અત કરણ અત્યત પણી ઉકળ્યા ઘણી વખત તેઓના હાથ હેઠે પડ્યા હતા, અને શાહે પુષ્કળ વખત અપમાન કરેલ તદપિ ‘ કુતરાની પુછડી ગમેતેટલી વખત ભોયમા ગબો તોપણ બહાર કહાડી કે વાંકીને વાંકીજ ’ “પડી ટેવ તેતો ટળે કેમ ટાળી ” તે પ્રમાણે પોતાની હમેશાની બુરી આદતને

* બીરબલ ને બાદશાહ

આગળ વધારી વર્ણતેવખત હુરમ સાહેબને સમાચાર આપતા કે "નામદાર! બિરબલે બાદશાહ સાહેબને શું ભુરકી નાંખી છે કે તેનીજ આંખ્યે જૂએ છે!" અમે આપના ભાઇને વજીરાત મળી જોઈ સર્વકોઈ હર્ષવંત થયા હતા અને ખુદા પાસે દુવા માગતા હતા કે 'સદાકાળ નેકબંદાઉપર આવીજ નીઘાહ રાખી ઉમેદ બર આણુશો.' પરંતુ તે હર્ષ તો વાદળની છાયા જેટલોજ વખત ટકવા પામ્યો! હશે એતો હવે એકવાર કદિ મનને સમજાવી લઇએ, પણ સભાના દેખતાં આપના ભાઈ પાસેથી વજીરાતનો હોદ્દો છીનવી લેઈ બિરબલને સુપરદ કર્યો, એ અપમાન થયું જોઇ અમોને કારી જખમ થયો; પરંતુ કરવું શું? **"સત્તા આગાડી શાહણપત શું કામ આવે?"** એમ સમજી મુંગે મ્હોડે બેસી રહેવું પડ્યું; પરંતુ આપ હરકોઈ રીતે તે ભાઈનું અપમાન થયાનો બદલો વાળવા બિરબલને આપણા રાજ્યમાંથી પદચ્યુત કરવા ન ભૂલવા અમારી વારંવાર ભલામણ છે. આ પ્રમાણે હુરમ સાહેબને સમાચાર ઉપરાઉપર લાગતાવળગતા મારફતે પહોંચાડવા લાગ્યા, તેથી હુરમ સાહેબને પણ પોતાના ભાઈનું અપમાન થયું તેવિષેનો બદલો લેવા તરફ બહુજ મન ઉશ્કેરાયું. અહા! દુષ્ટજનોની દુષ્ટવૃત્તિવિષે શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે કે "मन्ये दुर्जनचित्तवृत्तिहरणे धातास्ति भग्नोद्यमः" અર્થાત્ વિધાતા સર્વપ્રકારનાં કઠિન કાર્યો સાધ્ય કરવામાં ફતેહમંદ નિવડેલ છે, પણ દુર્જનના ચિત્તની વૃત્તિ હરવામાં તેનો ઉદ્યમ ભાંગી પડ્યો છે (નિષ્ફળજ નિવડ્યો છે). ખરેજ એ વાકય ઉક્ત વાર્તાની પૂર્ણ પ્રતીતિ આપી રહ્યું છે.

એક સમય તે હુરમ સાહેબના મહેલમાં શાહનું પધારવું થયું તે વખતે અનેક હાવ-ભાવ-હાસ્ય-વિલાસની ગમ્મતો કરતાં જ્યારે શાહનું પ્રસન્ન (રાજી) ચિત્ત પોતાના સ્નેહમાં લીન થયું જણાયું ત્યારે સમય વિચારી બિરબલને ખસેડવાની યુક્તિ આદરી તેણે કહ્યું કે "આપ આટલો બધો પ્યાર રાખો છો તદપિ તે પ્યારના પ્રમાણમાં મારા જીવને આનંદ આપવામાં બહુજ ભેદબુદ્ધિ રાખો છો તેથી ચોખું જણાઈ આવે છે કે સ્વાર્થના જેટલીજ સગાઈ ધરાવો છો. સત્ય અને શુદ્ધ પ્રેમની કોઈ અલૌકિકજ ખુબી પ્રકાશે છે! પરંતુ તે પ્રેમની મજાહ લુંટવા હજી હું ભાગ્યશાળી થઈજ નહિ! તેથી હવે મને ઘણો કંટાળો આવે છે કે આવા પ્રપંચી પ્રેમભાવ કરતાં પ્રાણને પરલોક પાઠવી દેવો એ વધારે સારૂં છે." એમ કહી સ્ત્રીચરિત્ર બતાવી અશ્રુપાત કરવા લાગી. તે જોઈ શાહે બહુ પ્રકારે તેનું મન રાજી કરવા અનેક યુક્તિ લડાવી કહ્યું કે "દિલોજાન! તું શામાટે ઉદાસ થાય છે? હું તારા કહેવા પ્રમાણે શું નથી કરતો કે તું આવા મર્મમાં બોલ બોલી મારા કોમળ કાળજાને કંટાળો ઉપજાવે છે!

જે તારા મનમા ખટક હોય તે બેધડકથી કહે એટલે તેનો નિકાલ આવે ગભરાય છે શાને !" આ પ્રમાણે શાહનું પ્રીતિયુક્ત બોલવું સાંભળી પોતાની ધારણાને પાર પાડવા બોલી કે "શુ તમે મારૂ કહેવું માનો છો ? ઢોક તો પાછળ જોશે પણ હું તો આપના મ્હોડેજ કહું છુ કે એક રતિભાર મારૂ મન આપ રાખતાજ નથી ! અને જો રાખો છો એ વાર્તા સિદ્ધ હોય તો તેની મને ખાત્રી કરાવના એક સુકન આપને અત્યારે કહુંછુ કે બિરબલને એકદમ તેના હોદ્દા ઉપરથી દૂર કરી મારા ભાઈના પાસેથી છીનવી લીધેલી જગ્યા પાછી મારા ભાઈને સુપરદ કરો ! જો નહિં કરો તો તુરત આપના પ્રેમપતંગનો રંગ દેખાડી દેઈશ, એટલુંજ નહિ પણ તે સાથે હું મારા વ્હાલા પ્રાણને આ કાળે જીવનતમા મોકલી દેઈશ ! બસ આ છેલ્લુ જે કહેવાનું હતું તે કહી દીધું" આવાં 'છેતે જ્યારે પાણી પહોચ્યા' સરખા દુખદ વચનો સાભળી શાહ મહા મુંજવણના વટોળીઆમા ઘેરાયો અહા ! સ્ત્રીઓ કેવી મૂર્ખ હોય છે ? કેવળ પોતાની વાત સાચી કરવા, બીજાનું અકલ્યાણ કરવા યત્ન આદરે છે ? ધિક્કાર છે સ્ત્રીહઠને ! ! ભલે તેણી સ્ત્રીહઠ કરી પ્રાણ ત્યજી દે તેની મને જરા દરકાર નથી ! એક કરતા એકાશી તેવી સ્ત્રીઓ મને મળશે, પરંતુ બિરબલ સરખો વિદ્વાન બુદ્ધિશાળી નરરત્ન મંત્રી મને મળવો મહા મુશ્કેલ છે માટે હું તેના હઠ પ્રમાણે કદિપણ ચલાવના ચાહિશજ નહિં ! સાચી મર્હોબત મરદની ક ખરી વખતે માથુ કુરબાન કરે ! રાડનુ મ્હો માચવવાથી શું દારિદ્ર માગવાની હતી? શું એક સ્ત્રીનું કહ્યુ માની મારૂ વચન ફોક કરૂ? 'વચન પાળે તે રાય બાકી તો ગડીરાંડો'' માટે ગમે તે થાય પણ જેમ ટેક પકડી તે જાળવતા 'याकुल्कानरहोनरहो परएकहीटेकग्रहीसोग्रही' એવા નિશ્ચય ઉપર આવી શાહે આવેશસાથે કહ્યુ કે 'તને બિરબલના બુદ્ધિબળવિષેની અનેક વખત પ્રતીતિ મળી છે છતા તે નરરત્નનું નિકંદન થવા ચાહે છે એનું પરિણામ સારૂ આવશેજ નહિં ! જે વાતમા પાછળથી પસ્તાવો થાય તે વાતમા પ્રથમ વિચાર કરી પોતાનો લાભાલાભ તપાસી પ્રવેશ કરીએ તો વિશેષ લાભ થાય છે ! માટે હૈયું ઉઘાડી ઉંડુ તપાસી જો ! તેમ કરતા પણ તને મારી સુશિક્ષા અસર્ન ન કરતી હોય તો ભલે ! તું પ્રાણ ત્યજીશ એમા તનેજ હાનિ છે ? પરંતુ હું મારી રાજ્નીતિ, ટેક અને નેકને એબ લગાડના વ્હાલા વિવેકી બિરબલને ત્યજીશ નહિ ? કેમકે કસુર શિવાય તેને એક સુખન પણ કેમ કહેવાય ? માટે જે કસુર હોય તે બતાવ તો તેને ઠબગે દઉં, પણ તને પદભ્રષ્ટ કરવો એ મારાથી તો નહિંજ બને' વાહ ધન્ય છે એવા અટકી ગુણગ્રાહી નીતિવાન નરવરોને ! ! !

આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી હુરમે વિચાર્યું કે ' જો હું વધારે હઠ કરીશ તો હવે સારમાં ' કોઠી ધોએ કાદવ નિકળે ' તેવો પ્રકાર બનશે ! ઘણું તાણવા જાઉં તો તુટી જતાં વાર લાગવાની નથી, અને શાહની શુદ્ધ પ્રીતિ બિરબલ ઉપર છે, એટલે મારી ખટપટ હવે નકામી છે જેથી શાહનું મન જાળવી ઉપાય આદરૂં તોજ ઠીક થાય, નહિ તો ' ડાહપણથી દાટ વળશે. ' એમ વિચારી શાહ પ્રત્યે કેહેવા લાગી કે ' ખુદાવિંદ ધન્ય આપની નેક ટેકને ? હું એજ જોવા ચાહતી હતી કે દિલ્લીપતિ દિલદારપણાના ધર્મને પૂર્ણપણે ઓળખે છે કે નહિં; પણ હવે મને પૂર્ણ ખાત્રી થઈ તેથી હું આપના અવિરલ પ્રેમને શતકોટિ ધન્યવાદ આપું છું ?

તદનંતર શાહે હુરમ પ્રત્યે જણાવ્યું કે ' જો આ વાકયો તમારા ભેદભાવરહિત હશે તો તેથી હુ ઘણોજ સંતોષ પામું છું અને ભલામણ કરૂં છું કે–જો બિરબલનું બુદ્ધિબળ કોઈપણ યુક્તિ આગળ શાંત કરી શકો તેવી યુક્તિ શોધી કહાડો તો તમારા ભાઈના અપમાન થયા બદલનો બદલો વળી શકે તેવો રસ્તો મારી પાસે છે. ' આવાં શાહનાં વાકયો સાંભળી હુરમ નમ્રતાસાથે બોલી કે ' જો આપ ગુસ્સો ન કરો તો ગમ્મતખાતર એક યુક્તિ રચીએ કે–કાલે પ્રાત:કાળે આપ મારા ઉપર ગુસ્સો બતાવી કોપભુવનમાં નિવાસ કરો અને બિરબલને એવો તાકીદી હુકમ આપો કે આજે હુરમસાહેબ પોતાની મેળેજ અહીંયાં આવી મને મનાવી જાય તેવી યુક્તિ લડાવો. જો એ યુક્તિમાં પછાત પડશો અને કોઈ બીજો એ કામ પાર પાડશે તો હું તમારી જગ્યા (હોદ્દો) બીજાને સોંપી દેઈશ ! આજે મારી ટેક રાખવા એ યુક્તિ રચવાની અત્યાવશ્યક્તા છે. ' **લાખ જતાં પણ સાખ રહેવી જોઇએ.** ' માત્ર નોકચોકનાં નાણાં છે જેથી તે કામ જલ્દી પાર પાડો. તેમજ બીરબલ મને સમજાવવા આવશે તોપણ હું કોઈપણ પ્રયત્નવડે એનું કહેલું માનીશજ નહિં, એટલે તે કામ તેનાથી પાર ન પડયું જાણી તેનો ચાર્જ હુસેનખાંને આપવામાં કશી અડચણ રહેશે નહિં. પરંતુ આપ આ વાતનો ભેદ તેને કશો આપશો નહિં.

આ પ્રમાણે હુરમની પ્રપંચરચના જાણી શાહે વિચાર્યું કે " બીરબલ હરેક પ્રયત્ને તેને મારી પાસે મોકલ્યાવિના રહેનારજ નથી એવી મને પક્કી ખાત્રી છે. " એમ જાણી તે વારતા શાહે કબુલ રાખી તેજ ગોઠવણ મુજબ પ્રાત:કાળે હુરમસાથે દરબારી લોકો જાણે તેમ તકરાર ઉઠાવી પ્રપંચરચના અમલમાં લીધી અને બીરબલને પૂર્વોક્ત પ્રમાણે તાકીદ આપી. તે સાંભળી બીરબલે વિચાર્યું કે " દંપતિ (ધણી ધણીઆણી) ની તકરાર લાંબો વખત ટક-

વાની તેજ નહિ, પરંતુ એની મેળેજ હુરમસાહેબ શાહને મનાવા જાય એવી યુક્તિ રચુ તોજ મારૂ નામ બીરબલ ” તદંતર બીરબલ હુરમસાહેબને મહેલે ગયો અને સલામ કરી અગાડી ઉભો રહ્યો તેને જોઈ હુરમ મનમા વિચારવા લાગી કે–“ અરે ! મારા ભાઈનું માનખંડન કરનાર આવી પહોચ્યો, ખરેખર આજે એનો ઘાટ ઘડી નાખું ! ઘણા દિવસથી માતેલા સાંઢની માફક જ્યા ત્યા માથુ ઘાલી સહુને સ્હેજમા હરાવતો હતો, પરંતુ “ઘણું કરે એ થોડાને માટે” આવા આવા સ્ત્રીબુદ્ધિને લાયક તર્ક કરી ફુલાતી હતી, તેટલામા બીરબલે કરી રાખેલ સંકેતથી એક પટાવાળો આવી કહેવા લાગ્યો કે, ‘ નામદારે હુકમ ફરમાવ્યો છે કે થયેલી વાર્તા આપણો હેતુ જલદી પાર પાડવા ઠીક સબંધ ધરાવે છે માટે એવિષે બીજા બિલકુલ યત્નો આદરશો નહિ, પણ આપણું ધારેલુ કાર્ય જેમ જલદીથી સિદ્ધ થાય તેમ તેમાટે ઝટપટ ધ્યાન આપવુ, નહિં તો વચમા કાંઈ રાજખટપટના વિઘ્નો આવી નડશે ’ એમ કહી પટાવાળો ત્યાથી રૂખશત થયો પટાવાળાના બોલવાતરફ ખાસ હુરમ સાહેબે ધ્યાન ચોહટાડયું હતુ તેથી તે સમાચાર સાભળી મનમા વિચારવા લાગી કે “ એની શું વાર્ત્તા ? ગમેતેમ હોય પણ કાંઈ છુપા ભેદભરેલી વાર્તા છે ? એમતો એ શબ્દનો અર્થ વિચારતાંજ સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે ” એમ વિચારી બીરબલ પ્રત્યે પૂછવા લાગી કે “ બીરબલજી ! આ કહી ગયો તે વાર્તાનું રૂપ શું છે ? ” ત્યારે બીરબલે હાથ જોડી કહ્યુ કે “ જહાંપનાહનો એવો હુકમ છે કે, આ વાર્ત્તા હાલ બે દિવસ સુધી કોઈને પણ જણાવવી નહિ અને પછી જે થશે તે એની મેળે પ્રકાશમા આવશે, એનો હુકમ છે એટલે તે વાર્ત્તાનું રહસ્ય સમજાવવા લાચાર છુ ! આપની સ્હેજ સલામી કરવા આવ્યો હતો હાલ મને જરાપણ અવકાશ મળી શકતો નથી એટલેજ આપની હજુર પણ વધારે વખત હાજર રહી શકતો નથી અહા ! અણધાર્યું શું બની આવે છે ! મારા જીવને એ વાતથી ઘણોજ પરીતાપ ઉપજ્યો છે, પરંતુ જેનું નિમક ખાવુ તેનું કહ્યુ માથે ચઢાવી લેવું એ માણસનો સત્યધર્મ છે ! ” આવુ ભેદભર્યું બીરબલનું બોલવુ સાભળી હુરમ ઘણાજ ઉંડા વિચારમા પડી ગઈ અને એવી શંકા ઉત્પન્ન થઈ કે “ જ્યારે મને કહેવાય તેવી વાર્ત્તા નથી ત્યારે ખાસ એમ સમજાય છે કે–બાદશાહ સરકાર બીજી સ્રીસાથે શાદી કરવાના હશે ! તે સિવાય આટલી છુપી બાબત હોય નહિ ? તેમજ મને ખાત્રી થાય છે કે હાલમા મારા ઉપરથી પ્રેમ પણ તેમણે ઉતારી દીધો છે, મારા ભાઈનું અપમાન પણ તેજ કારણથી થયું અને મારા કહેવા પ્રમાણે રૂસણ કરવુ પણ કબુલ કર્યું તેનું પણ એજ કારણ હોવું જોઈએ મને મારૂ લગાડવા સારી યુક્તિ કબુલ રાખી, પરંતુ સદામા તો એકાંતમા રહી પા

તાનો પેચ પાર પાડવા યુક્તિ ઝડપથી આદરી છે એમાં જરા શંકા નથી! મારા સારા નસીબેજ પટાવાળો આવી બોલી ગયો તેથી પ્રથમ મારા સમજવામાં આવ્યું. હું મારા ડહાપણમાં બીરબલને ખસેડવામાં યુક્તિ રચતાં હુંજ ક્યાંક ખસેડાઈ જઈશ અને સરકારને એકાંતમાં રહેવા દેવા, એથી મારે માથે અપાર દુઃખનો ડુંગર ડોલશે. તેથી ડાહાપણ ડોળવું મૂકી દેઈ ઝટપટ ખુદાવિંદની હજુર જવું એમાંજ સાર છે. નહિ તો બાજી હાથથી ગયા પછી પસ્તાવાનો પાર રહેશે નહિ." એમ વિચારી જ્યાં શાહે કોપભુવનમાં નિવાસ કર્યો હતો ત્યાં એકદમ છડીસ્વારીએ જઈ પહોંચી અને ખાવિંદ આગળ પોતાના ભાઈબિદલ લીધેલી હઠવિષેની બનેલી કસુરની માફી માગવા લાગી. તે જોઈ શાહને ભારે આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું અને હુરમ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે "પ્યારી! આપણો કરેલો ઠરાવ કેમ ભૂલી ગઈ?" તે સાંભળી હુરમે કહ્યું કે "શું ત્યારે રૂસણું રાખવા દેઈ આપને બીજી સ્રીસાથે લગ્ન કરવા દેઉં કે? 'એવું સોનું શું કામનું કે કાન ત્રોડે' એવા રૂસણામાં મારો મનખો લાસ થઈ જાય. માટે સંકેતને શું કરવો!" તે સાંભળી શાહે જણાવ્યું કે "આ વ્હેમ તને કોણે ઠસાવી દીધો? હું કુરાનના સોગંદ ખાઇને કહું છું કે મારો એવો વિચાર બિલકુલ છેજ નહિ! હું ખાત્રીપૂર્વક સમજી ચુકયો છું કે તને બીરબલે એ ફંદમાં ફસાવી હશે! અને જે વાર્ત્તા આપણી ધારેલી પાર પાડવાની હતી તેમાટે ફોકટજ દોડાદોડ થઈ. છેવટે 'રણીઆ ગઢવી કયાં ગયા હતા કે ઘેરના ઘેર અને બારકડા લેર' તેવું બન્યું." આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક શાહનું બોલવું સાંભળી હુરમને ખાત્રી થઈ કે "હું ભરમમાં ભૂલી અને મારી અક્કલનું તોલ કરાવ્યું અને બીરબલના બુદ્ધિબળને અધિક બળવાન બનાવ્યું તથા હાથે કરીને મારો દાવ હું હારી બેઠી. હશે ભાઈનું 'નસીબ ચાર ડગલાં આગળનું આગળ.' રહે છે? હું શું કરૂં? એની ખટપટથી ઉલટો બીરબલને વિશેષ લાભ થયો 'ભાગ્યશાળીને ભૂત રળે' એ વાત સર્વાંશે સત્યજ છે. એમ વિચારી બીરબલનું બુદ્ધિબળ જોઇ પોતે શરમીંદી બની ગઇ અને શાહે બીરબલની બુદ્ધિનાં વખાણ કરી તેના ગાનમાં વધારો કર્યો.

વસંતતિલકા ૭૬.

જેને અનીતિ પ્રિય હોય સદાજ ઝાઝી, તેને સુનીતિ પથ ગાતી જણાય પાજી;
પાપી પ્રપંચ કરી પૂષ્કળ દ્વેષ ધારે, સીઝે ન અર્થ તદપિ ન મતિ સુધારે.

બિરબલ અને તાનસેનની બુદ્ધિનો મુકાબલો.

*દિલ્હીપતિ નામદાર અકબરશાહની હજુર બિરબલ નામનો પ્રધાન (દિવાન)

---

* બિરબલ અને બાદશાહ.

મહા ચતુર, ધૂર્ત અને અક્કલવાન હતો તેથી કદરદાન બાદશાહ સલાહ લીધા શિવાય આગળ ડગ ભરતો નહોતો, તેના સબબથી તમામ મુસલમાનવર્ગ ઘણોજ નારાજ રહેતો અને નિરંતર એજ વિચાર થતા કે "આપણા મુસલમાની રાજ્યમા વળી "કબાબમા હડ્ડી" સમાન નડનાર એ બ્રાહ્મણે મોટા રાજ્યના કારોબારની લગામ કેવળ પોતાને હાથ કરી લીધી અને આપણને તેની તેહેનાતમા રહેવુ પડે છે, ખરેખર હીણપદ છે! માટે કોઇપણ પ્રકારે તે પદભ્રષ્ટ થાય અગર અહીયાથી દૂર ટળે તો તેની જગ્યા આપણી કોમના માણુસને હાથ આવે!" એમ નિશ્ચય કરી એક તાનસેન નામનો ગવઇયો કે જેણે તમામ હિંદુ મુસલમાનોને પોતાની ગાયનકળાવડે કેવળ વશ્ય કરી લીધા હતા, તેને તે જગ્યાઉપર દાખલ કરવો! એમ ધારી એક દિવસ તાનસેનને ગાયન કરવા એક અમીરે બોલાવ્યો અને શાહ નામદારને આમંત્રણ કર્યું કે "આજ આપ મીજલસમા પધારવા મહેરબાની કરશો" તદનંતર સર્વ અમીર ઉમરાવ અને બાદશાહ વગેરેનું પધારવુ થયુ મીજલસ ભરાણી તેવચ્ચે તાનસેને પ્રથમ દીપક રાગ છેડયો કે તે રાગના પ્રભાવથી રોશનીમાટે કરી ગોઠવેલી બત્તીઓએ એની મેળેજ તત્કાળ જ્યોતિ પ્રકાશી દીધી અને જ્યાત્યા રોશની ઝગઝગાટબંધ દીસમાન થઇ, તેથી બાદશાહ અને સર્વ મીજલસના મનુષ્યો અત્યંત આશ્ચર્યયુક્ત થઈ ગયા, તદનંતર તાનસેને સર્વ પ્રકારની સમય સમયની રાગરાગણીઓ ઉત્તમ આલાપસહ ગાઇ બતાવી, તે વખતે સર્વ મંડળ આનંદમય બની એકે અવાજે વાહ! વાહ!! સાબાશ છે!!! એમ કહી તાનસેનના ગુણની પુષ્કળ તારીફ કરવા લાગ્યુ કે "**તાનસેનકી તાનસે સબી તાન ગુલતાન**" બાદ ગાયન બંધ કર્યા પછી અમીર ઉમરાવ અને તમામ મુત્સદ્દી વર્ગ વગેરે બાદશાહની મરજી સુપ્રસન્ન નિહાળી કહેવા લાગ્યા કે "જહાપનાહ! બિરબલથી તાનસેન કેટલા ગુણવાન અને જ્ઞાનવાન છે? તેનો પ્રત્યક્ષ દાખલો કિંવા સુબૂતો હજુરની હજુરજ મોજુદ છે એટલે વિશેષ તારીફ કરવાની જરૂર નથી! માટે સેવકો ચાહે છે કે એવા અક્કલવાન્ પુરૂષને કદાચ બિરબલની જગ્યા આપવામા આવે તો ઘણુજ ઉત્તમ ગણાય" આવુ તેઓનું બોલવુ સાભળી બાદશાહે જણાવ્યુ કે "તમારૂ કહેવુ ખરૂ છે, અને બિરબલ કરતા ભલે તેટલા તાનસેન વધારે ગુણવાન છે, તથાપિ બિરબલના બુદ્ધિબળઅગાડી તાનસેનના ગુણ વખતે માન્ત થઇ જાય એમ હુ માનું છુ! અને એ વાતની ખાત્રી તમોને થોડાજ વખતમા બતાવીશ" એ પ્રમાણે કેટલીક વાતચીત થયા બાદ પાનગુલાબ વહેચ્યા પછી મીજલસ બરખાસ્ત થઇ

બીજે દિવસે બાદશાહે ઇરાનના શાહને એક પત્ર લખ્યો કે "આપ તરફ

બિરબલ અને તાનસેનને મોકલ્યા છે તેમનાં આ પત્ર દેખતાં શિરચ્છેદ કરાવશો." એવી મતલબનો પત્ર લખી પોતાની મોહોર છાપ કરી તે પત્રસાથે તમે ઇરાનના શાહ પાસે જાઓ અને આ પત્રનો પ્રતિઉત્તર લઇ આવો." એમ કહી તે બન્નેને ત્યાં રવાના કર્યા.

બાદશાહની આજ્ઞા પ્રમાણે બીજેજ દિવસે બન્ને જણાએ ઘટીત દબદબાસાથે પ્રયાણ કર્યું, કેટલેક દિવસે ત્યાં જઇ પહોંચ્યા બાદ દરબારમાં જઈ યોગ્ય રીતિ પ્રમાણે વંદન કરી અદબ સાથ રહી અકબર બાદશાહે આપેલો પત્ર હાજર કર્યો, તે પત્ર શાહે વાંચવાની સાથેજ સેવકોને હુકમ કર્યો કે આનાં મસ્તક ઉડાવી દ્યો. આવી શાહની આજ્ઞા થવાથી સીપાઇઓ બન્નેને પકડી વધસ્થાનકે લેઈ ચાલ્યા; ત્યારે તાનસેન ઘણોજ ભયભીત થઈ રડવા લાગ્યો તે જોઇ બિરબલ બોલ્યો કે "હવે રડવાથી શું વળવાનું છે ? કષ્ટવખતે ઘણું ધૈર્ય ધારણ કરી આવી પડેલી આપદામાંથી બચવું એજ ડહાપણ અને ચાતુરી છે; તેમજ મારા કરતાં આપ ગુણમાં અધિક શ્રેષ્ઠ છો; કારણ કે બિરબલની જગ્યા આપને અપાવવી એવી તમારા જાતિભાઇઓએ ખુદ બાદશાહને વિનતિ પણ કરી છે; માટે બાદશાહે આપણ બન્નેની અક્કલનો મુકાબલો કરવા આવો પ્રસંગ આણેલો છે તેથી આપ ગુણના પ્રભાવવડે સંકટ નિવારણ કરો. આ સાંભળી તાનસેન હાથ જોડી બોલ્યો કે "ભાઇ ! તમો મોટા પરોપકારી છો અને આપનું બુદ્ધિબળ અગાધ છે, હું આપને શરણ છું ! જેથી મારો ઉપહાસ ન કરતાં પ્રાણરક્ષણ કરવાની યુક્તિ યોજી મને જીવિતદાન આપો." આ પ્રમાણે દીનવાણીયુક્ત તેનું બોલવું સાંભળી બિરબલે કહ્યું કે "બીહીશો નહિ ! ધૈર્ય ધારણ કરો અને હું કહું તે પ્રમાણે કરો એટલે સંકટરહિત થશો."

તાનસેને તે કબુલ કર્યું. બાદ બિરબલે જણાવ્યું કે "જે વખતે આપણને આ સીપાઇઓ વધસ્થાનકે લેઇ જાય તે વખતે ઘણાજહર્ષસાથે મને પાછળ હઠાવી સીપાઇઓને કહેવું કે "ભાઇઓ ! પહેલું મારૂં માથું કાપો ! અને હું તમને પાછળ હઠાવી કહીશ કે ભાઈ ! એનાથી પહેલું મારૂં માથું કાપો ! એ પ્રમાણે અત્યંત ઉત્સાહ બતાવવો; પછી જે મારે બોલવું હશે તે હું બોલીશ."

તદનંતર ચાલતાંચાલતાં કેટલાક વખતે વધ કરવા (મારી નાખવા)ની જાગાએ પહોંચ્યા એટલે પ્રથમ કરી રાખેલી ગોઠવણ મુજબ બન્ને જણે ધામધુમ આદરી, તે જોઈ વધકારો અત્યંત આશ્ચર્યવંત થયા કે "આ બન્ને કેવા મૂર્ખ છે ! સાક્ષાત્ મરણનો સમય આવ્યો છે છતાં આનંદવૃત્તિથી માંહોમાંહે ધામધુમ મચાવી રહ્યા છે કે પહેલાં મારૂં માથું કાપો અને બીજો કહે છે કે પહેલું મારૂં માથુ કાપો ! માટે આ આશ્ચર્યજનક વાર્તા શાહને જાહેર કરવી

જોઇએ, પછી જેમ તે નામદારનો હુકમ હશે તેમ કરીશું એમ વિચાર કરી તે બન્નેને શાહની હજુર લેઈ ગયા અને સઘળી હકીકત જાહેર કરી, જેથી શાહ પણ તાજુબ થયો અને કહ્યુ કે "મનુષ્યમાત્રને પ્રાણથી વધારે વ્હાલી કોઈ ચીજ નથી! તેમ છતા તમે બન્ને જણ બેફીકરા બની અંદર અંદર પ્રથમ જાન (જીવ) આપવામા આકળા થઈ રહ્યા છો એનું શું કારણ છે? એવુ શાહે પુછ્યુ ત્યારે બિરબલ બોલ્યો કે "નેકનામ કદરદાન! એ વાત આપ અમોને પુછશોજ નહિ અને કહીશું પણ નહિ કારણ કે એથી અમોને ઘણુંજ નુકશાન થાય છે અને જે આશા પાર પાડવા અમારા ધણીએ આપની પાસે મોકલેલા છે તેમની આશા પૂરી થશે નહિ અમારા પ્રાણ લેવા એવો અમારા ખાવિંદે આપને પત્ર લખેલો છે તો જાણવુજ જોઇએ કે તેમા કોઈ ખાસ મતલબ હોવીજ જોઇએ! એમ આપના દિલમા ખ્યાલ સ્હેજ આવવોજ જોઇએ, કેમકે જો અમારા ફક્ત પ્રાણુજ અમારા ધણીને લેવા હોત તો તેમને કોઈ ત્યા મુશ્કેલ નહોતુ, પરંતુ આપની તરફ શિરચ્છેદ કરવા મોકલ્યા માટે ખાસ જરૂરનું કારણ છે એ તો સિદ્ધજ થાય છે, માટે વાર ન કરતા એકદમ મારૂ શિરચ્છેદ કરો અને પછી તાનસેનનું" આ પ્રમાણે બિરબલનું બોલવુ સાભળી શાહને ઘણીજ આતુરતા વધી કે અત્રે વધ કરવા મોકલ્યા તેનું સબળ કારણ હશેજ તેથી કહેવા લાગ્યો કે "જ્યા સુધી તમે તે ખરી વાત મારા અગાડી જાહેર નહિ કરો ત્યાસુધી શિરચ્છેદ કરવામા આવનારજ નથી" ત્યારે બિરબલ બોલ્યો કે "જ્યારે આપ એ વાત બરોબર જાણી લ્યો ત્યારે તુરત અમારા શિરચ્છેદ કરવા અને એ વાત અમારા બાદશાહને કાને બિલકુલ જવા દેવી નહિ!" શાહ બોલ્યો કે "કબુલ છે' પછી બિરબલ હાથ જોડી શાહ પ્રત્યે અરજ કરવા લાગ્યો કે "અમારા ધણીને આપનું રાજ્ય પોતાના તાબામા લેવા માટે ઘણી વખતથી આતુરતા ભરી આશા લાગી રહી છે, પરંતુ ખુદ આપ તો સમશેરબહાદુર છો! એથી લઢાઈ કરી મનની મુરાદ બર આવે એમ ન જણાવવાથી ના (લા) ઇલાજ થયા હતા, પણ હાલ મક્કેથી બાદશાહ સરકારને ત્યા એક પીરજાદા પધારેલા છે તેમને હાથ જોડી નમ્રતાથી પૂછ્યુ કે "ઈરાનના શાહનું રાજ્ય મારા તાબામા શી રીતે આવે?" તેના ઉત્તરમા પીરજાદાએ કહ્યુ કે "ઇરાનનો શાહ મ્હોટો પુણ્યશાળી પ્રતાપવંત છે, માટે એનું રાજ્ય તમારા તાબામા આવશે નહિ, પણ જો તેમના હાથથી બે મનુષ્યો નાહક-બેગુન્હેગાર મરાય તો એની મેળેજ તે શાહ ગુજરી જશે પરંતુ બે જણા વગરવાંકે મરાય તેમા જેનો પહેલો વધ થાય તે શાહની ગાદીનો માલીક થશે અને પછી વધ થશે તે બિરબલની પદવી પામશે! એવુ પીરજાદાનું બોલવુ સાભળી બાદશાહે અમને બે જણને વિશેષ

વધવાથી ભરાઈ ગયો તે જોઈ તેને ડીંટડેથી કાપી અલગ કર્યું. બાદ બાદશાહને જણાવ્યું કે "નામદાર અક્કલથી ઘડો ભરાઇ ગયો છે, માટે તુર્કસ્થાનના શાહની પાસે મોકલી દેવડાવો અને પત્ર લખી જણાવો કે આપના પત્ર પ્રમાણે ઘડો ભરીને અક્કલ મોકલી છે. માટે ઘડો ન ભાંગતાં, અક્કલનો ચૂરો ન કરતાં, અકબંધ અક્કલને કહાડી લઇ અમારો ઘડો પાછો સાજેતાજો એનો એજ જલ્દી મોકલાવી દેશો. જો એમ ન બને તો અર્થાત્ ઘડાનો કે અક્કલનો નાશ કર્યો તો તે અક્કલની કિમ્મત ત્રણ ક્રોડ રૂપિયાની છે, માટે તે રકમ મોકલી આપશો; જો એમ પણ ન બને તો લડાઇ કરવા તૈયાર થજો, અમો લડાઈ કરવા તૈયાર છીએ!"

આ પ્રમાણે પત્ર અને અક્કલનો ભરેલો ઘડો શાહે તુર્કસ્થાનના શાહ હજૂર સાંઢણી સ્વાર સાથે મોકલાવી આપ્યો. કેટલીક મુદતે તે સ્વાર ત્યાં જઈ પહોંચ્યો અને તુર્કસ્થાનના શાહ હજૂર જઈ ઘડો તથા પત્ર રજુ કર્યો. તુર્કસ્થાનના શાહે પત્ર વાંચી તમામ દરબારીઓને તેની બીના જાહેર કરી તેથી સઉકોઇએ પોતપોતાની અક્કલ પ્રમાણે ઘડાને ખાલી કરવા પ્રયત્ન ચલાવ્યા; પરંતુ તમામ ઇલાજ નકામા ગયા. તેથી જાણ્યું કે અકબર બાદશાહની હજૂર હજી અક્કલવાન્ બીરબલ મોજુદ છે માટે જો લડાઇનો મામલો ઉઠાવશું તો કેવળ લાખોની નુકસાની સિવાય કશો ફાયદો મળનાર નથી, તેમજ અક્કલને કહાડી લેઈ ઘડાને પાછો મોકલવાનું કામ પણ બનવાનું નથી માટે ત્રણ ક્રોડ રૂપીઆ આપી ચુપચુપ બેસી રહેવું એ વધારે સારૂં છે!" એમ સર્વાનુમતે સિદ્ધ વિચાર કરી ત્રણ ક્રોડ રૂપીઆ અકબરશાહને મોકલાવી આપ્યા અને તે રૂપીઆ અકબરશાહે ખજાનાને શરણ કર્યા.

આણંદ કહે પરમાણંદા, માણસે માણસે ફેર;
એક તો લાખ રૂપીયે ન મળે, (અને) એક તાંબીઆના તેર.

બુદ્ધિવંતની બલિહારી.

*એક સમયે અકબરશાહે વિચાર કર્યો કે "હુરમ પોતાના ભાઇવિષે જહેરાત સમજે છે, માટે તેનામાં કેટલી ઝવ્હેરાત (અક્કલ-ચાતુરી) છે? તે દર્શાવવા એક અજબ યુક્તિ રચી હુરમને પ્રતીતિ કરાવી આપું" એમ વિચારી હુરમને બોલાવી કહ્યું કે "રૂમસ્થામના શાહને એક ભેટ દાખલ અમૂલ્ય ચીજો મોકલીએ તો ઠીક; કેમકે તે શાહ તરફથી ઉત્તમ નિવાજેશો માનમરતબો

---

* બી. બા.

વગેરે મળવા સભવ છેજ, માટે હુસેનખાને મે કલવા નિશ્ચય કરેલ છે, તે વિષે તમારો શુ અભિપ્રાય છે ?" તે સાભળી હુરમ બોલી કે "જે આપે મારા ભાઈ માટે વિચાર્યું હશે તે યોગ્ય હશે એટલે મારો અભિપ્રાય તે વાર્તાને પૂર્ણ ટેકો આપે તેમા શી નવાઈ ?" શાહે જણાવ્યું કે "ઠીક છે ! ત્યારે કાલે તેમને તે કાર્યમાટે અવશ્ય પ્રયાણ કરાવીશુ !" એમ કહી શાહ અન્યકાર્યમા પ્રવર્ત્યો તદનતર બીજે દિવસે એક સુંદર સોનાની દાબડી ચિત્રવિચિત્ર ચિત્રો અને અમૂલ્ય નગોથી જડિત તેમા મહિપુત્રીને ભરી બધ કરી તે ઉપર કારચોપી કામ કરેલા તથા જરીદાર, કીનખાપ, રેશમી અને નકશીદાર ગલેફો એક પછી એક વીંટી કલાબતુની દોરીથી કુસુમગુચ્છ પ્રમાણે આકૃતિ કરી તે દડો હુસેનખાને બોલાવી સુપરદ કર્યો અને કહ્યુ કે "હાથી, ઘોડા, પેદલ અને અન્ય સુશોભિત સરજામ સહિત યોગ્ય દબદબાથી બીરબલની પદવી સાથે આ અમૂલ્ય ભેટ આપવા માટે રૂમસ્યામના શાહ હજૂર જાઓ અને શાબાશી મેળવી વહેલા આવો ' તે સાભળી હુસેનખા હર્ષઘેલો બની ગયો અને સલામ કરી શાહના હુકમ પ્રમાણે દબદબાસહ રૂમસ્યામભણી પ્રયાણ કર્યું મજલ દરમજલ કરી કેટલાક દિવસે રૂમસ્યામની સરહદ નજીક પહોચ્યો તે બાતમી ત્યાના શાહને મળી કે તુરત હર્ષવત થઈ યોગ્ય સ્વારી સાથે પોતાના દિવાનને બિરબલ જેવા શાહમેમાનને માનઆવકાર આપવા મોકલ્યો અને ધામધુમસાથે શહેરમા પ્રવેશ કરાવી ઘટતો સત્કાર કર્યો બાદ બનાવટી બિરબલે (હુસેનખાએ) શાહની મુલાકાત લેઈ નમ્રતાસહ અકબરશાહે આપેલી ડબ્બી (દાબડી) શાહના આગળ ભેટ કરી કહ્યુ કે "નેક નામદાર ! અકબરશાહે આ દાબડીમા પેક કરીને કાઈ અમૂલ્ય વસ્તુ મોકલી છે તે વસ્તુ મસ્તક અને દાઢીમા નાખવામાટે દિલ્લીપતિએ ભલામણ કરી છે " તે સાભળી શાહ પરમ ઉત્સાહથી દડો છોડવા લાગ્યો, જેમ જેમ છોડતો જાય છે તેમ તેમ નવિન અમૂલ્ય ગલેફની રચના નિહાળી "વાહ ! શોભાન અલ્લાહ ! ક્યા મેરે અજીજ બિરાદરને મેરે વાસ્તે તજવીજ બનાકે ક્યા ભેજા હૈ ! ઉસકી કોનસે સુખનોસે તારીફ કરૂ ? નયા નયા રગ, ઔર નયે નયે કીસમકી કારીગિરીકે બડે કિમ્મતી કપડુકે ગલેફ લપેટ કે જો ચીજ ખુબસૂરત ઔર જવાહીરોસે જડીહુઈ ડબ્બીમે રખ્ખકર ભેજી હૈ, વ્હો ચીજ ક્યા ઉમદા હોગી ! ઔર વુસ ચીજસે મેરા બેહેતર–શુકર હો જાય વૈસી ઈકમોમે ભરી હુઈ હોગી ! યા પાક પરવરદિગાર ! યા મેરે માલા ! તેરી અજબ તરકીબ હૈ ' એવા હર્ષમા મગ્ન થયેલા શાહે જ્યારે દાબડી જેમબધ ઉઘાડી કે અદર તો ઝીણી રેત ભરેલી હતી ? તે એકદમ ઉડી અને આખ તથા મ્હોમા પડી તેથી શાહે અત્યત

૧ પ્રમાદીનું એક વખત અપમાન કર્યું, તદપિ ફરી અકબરશાહે પોતાનો સાચો નાતો જાળવવા મને મોકલ્યો છતા આપ તેને ધૂળ ગણી ફરી અપમાન કરો છો એ ખુદાતાલાનું અપમાન કરવા જેવોજ પ્રકાર છે! આપ ગુણને બદલે અવગુણ લેઇ પ્રમાદી આપના આવનારને તરવારને તાબે કરવાનુ કહોછો એ પણ એક ભાગ્યની રચના છે?"

આ પ્રમાણે બિરબલનું બોલવુ સાભળી શાહ તો હર્ષ ઘેલો બની ગયો અને તે દાબડીમાથી ધૂળની ચપટીઓ ભરી ખુદાની પ્રસાદી મોઢામા માથામા અને દાઢીમા પોતાને હાથે નાખવા મડી પડયો અને કહેવા લાગ્યો કે "યા ખુદાતાલા યા પાકપરવરદીગાર યા ગફુરે હીમ, યા મોલા મે તેરા ગુન્હેગાર હું, મે તોબાહ પુકારતા હું, મેરી બડી ચૂક હુઇ હૈ મેરા બીરાદરને ઐસી ઉમદા ચીજ ભેજી, તોભી મૈ કેસા બેવફાદાર બેમુરવત હું? યા ખુદા રસુલ! તેરી મહેરબાનીસે આજ મે નિહાયત ન્યામતઆબાર હુવા હું, ઔર સમઅ લાબાદ કે હુઇ વાહ! અયે અજીજ બીરાદર અકબાર! તેરાભી ગુન્હેગાર હુ" એમ કેટલીક માફી માગ્યા બાદ પોતાના જનાનખાનામા તથા બાલવચ્ચા અને બીગરને તે પ્રસાદીની ભેટ લેવા સૂચવ્યુ તદનતર બિરબલઉપર ઘણોજ ખુશી થઈ બોલ્યો કે "શાબાશ! અક્કલ બહાદુર બિરબલ! મૈતો બેવાકેફ ગરીસે અચ્છે માયનેવાળી વાતકુ ણુની માનકર માલિકકા બડા ગુન્હેગાર હોતાથા લેકીન તુને સચ્ચી બાત સમજાઈ જીસ્સે સબ અચ્છા હો ગયા, ઇસલીયે તેરાભી મે ઐસાનમદ હું, ઔર તેરી કયા તારીફ કરૂ? જૈસી તારીફ મેને મેરે કાનુંસે સુનીથી વોસ્સેભી જ્યાદે દેખી! ખુદાતાલા હમેશા તેરેકુ અલાલા ઔર હર આફતોસે બચાવે ઔર જીદગીભર ખુદા મોજમજાહ વ તદુરસ્તીમે રખખે" એમ કહી ઉમદા પોશાક પહેરાવી એક સારૂ પરગણું તથા મોટી રકમ બક્ષિસ કરી બાદ કેટલાક દિવસ ત્યા રાખી સારી મેમાનગત રાખવી જ્યારે બિરબલે જવાની રજા માગી ત્યારે નાઇલાજ થઈ શાહે રજા આપી અને બિરબલને માનપત્ર તથા શાહને ખુશાલીનો પત્ર લખી આપી માન અકરામ સાથે વિદાય કર્યો બિરબલ પોતાના રસાલા સાથે મજલ દરમજલ કરતા દિલ્હી આવી પહોચ્યો અને અકબરશાહની ભેટ લેઇ પોતાને મળેલુ માનપત્ર તથા બોલી જાગીરનો રૂકો અને આભારવત ખુશાલીના પત્ર રજુ કરી ઉભો રહ્યો શાહે તે પત્રોથી વાકેફ થઇ આશ્ચર્યતાસાથ બનેલી હકીકત વિષે પૂછયુ તેથી બિરબલે સઘળી હકીકત નિવેદન કરી તે સાભળી શાહ ઘણો પ્રસન્ન થયો અને સુંદર પોશાક બક્ષ્યો બાદ દરબારીઓને તથા હુસેનખા અને હુરમ સાહેબને તે સઘળી બીના કહી સભળાવા તથા હુસેનખા અને બીરબલની અક્કલમા કેટલો

તફાવત છે? તેનો તાદૃશ દાખલો આપ્યો તેથી સર્વ કોઈ ચુપ થઇ ગયા. ગુણિજનો ગર્વાનંદ બન્યા અને દુર્જનો ઈર્ષાગ્નિમાં બળી ખાખ થઇ ગયા.

'સમય વર્તે તેજ સુજાણ, નહિ તો નર નહિં પણ ખર જાણ.

અક્કલની કસોટી.

*એક દિવસ બાદશાહ સવારના પહોરમાં મોઢું ધોઈ ખીજમતદારોની અક્કલ જોવા ખીજમતદારોને કહ્યું કે "જાઓ જલ્દી બોલાવી લાવો." કોને બોલાવી લાવો તે માટે કશું જણાવ્યું નહોતું; તેમ ફરી પૂછાય પણ કેમ? તેથી ખીજમતદારો આમથી તેમ દોડાદોડ કરવા લાગ્યા અને કોને બોલાવી લાવવો તે વિષે ગડમથલ કરવા લાગ્યા; તેવા સમયે બીરબલે આ લોકોને ઘાભરા બનેલા જોઈ પૂછ્યું કે "કેમ આમ દોડાદોડ કરી રહ્યા છો?" તે સાંભળી અરજ કરી "સાહેબ ખુદાવિંદે હુકમ કર્યો છે કે જાઓ જલ્દી બોલાવી લાવો, પણ કોને બોલાવી લાવવો તે ફરમાવ્યું નથી માટે મહા મુંઝવણમાં પડ્યા છીએ, આપ કાંઈ રસ્તો બતાવો તો જીવીએ, નહિ તો નોકરી જવાનો સમય આંપડ્યો છે" એવી દીનતાયુક્ત વાણી સાંભળી બિરબલે પુછ્યું કે "તમોને હુકમ કર્યો તે વખતે બાદશાહ શું કરતા હતા?" હજુરીઓએ ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે "મુખ ધોઈ ઉભા રહ્યા હતા." બિરબલે કહ્યું કે "જાઓ ત્યારે હજામને બોલાવી લાવો," આ હુકમ થતાં તેજ પ્રમાણે હજામને બોલાવી બાદશાહ હજુર ગયા અને અરજ કરી કે "ખુદાવિંદ બોલાવી લાવ્યો. બાદશાહે કહ્યું "કોને" ખીજમતદારે જણાવ્યું "નામદાર! હજામને બોલાવી લાવ્યો" તે જાણી શાહને વિસ્મય થયો અને વિચાર્યું કે આ બુદ્ધિચાતુર્ય ખીજમતદારો પૈકી કોઈનું હોય એમ સંભવ નથી; પરંતુ કોઈ અન્યની હોવી જોઇએ! એમ વિચારી ઉલટપુલટ તપાસ કરતાં જણાયું કે આ બિરબલનું બુદ્ધિચાતુર્ય છે! તે જાણી શાહ ઘણો બિરબલની તારીફ કરતો પોતાની હજૂરમાં બુદ્ધિનિધાન નરરત્નો છે એવા તરંગમાં ગર્વાનંદ પામ્યો.

બુદ્ધિબળ.

*દિલ્હી શહેરમાં એક મહા કુટિલ કૌભાંડી અને તરકટ રચનાર સ્ત્રી રહેતી ી, તે સ્ત્રીને એક દિવસ તેની પડોસણની સાથે કાંઇ કારણસર તકરાર થઇ ી તે (પડોસણ) નો ઘાટ ઘડવા તેણે પોતાના છોકરાને મારી નાખી મો‑ ાં બુમ મારી. તે પાપણી પ્રપંચ રચી બિચારી પડોસણને ગળે પડી કે

કઢંગી રીત માટે વટતો ઉપાય લેઈ તેને શાસન અપાય તો ઠીક, કારણ કે તે શિવાય તેમનો જીવ ઠેકાણે આવશે નહિ !" આ પ્રમાણે ફરીયાદીના છોકરાઓનું બોલવું સાભળી ફરીઆદીને પુછયું કે "આવિષે હવે શુ બોલવા માગો છો ?" તે સાભળી ડોસે અરજ કરી કે "નેકનામદાર ! એ બોલવા માગુ છુ કે હું દિવાનો નથી ! છોકરા કે કોઈ મનુષ્ય પૈસાસાથેજ સગાઇ ધરાવે છે એ આપ સાહેબથી અજાણ્યુ નથી ! મારી પાસે કશું નથી એમ મે છોકરાઓને દર્શાવ્યુ તેથી મને તેઓએ ત્યજી દીધો છે, મે વૃદ્ધાવસ્થામા કામ આવે એવા હેતુથી આ વિશ્વાસુ વાણિયાને છોકરાઓ ન જાણે તેમ રૂપિયા સોપ્યા હતા તે વખતે કોઇ સાક્ષી નહોતું, માત્ર આબાના ઝાડતળે ગણી આપ્યા અને એ લઈ ગયો !" આ પ્રમાણે ફરીઆદીનું બોલવુ સાભળી બિરબલે પુછયુ કે,— "જ્યારે આબાના ઝાડનીચે બેસી ગણી આપ્યા છે ત્યારે શુ ફીકર છે ? જાઓ આબાને જઇને કહો કે "નામદાર સરકાર તને મારીવતી સાક્ષી પુરવા ફરજ પાડે છે માટે તે વિષે તારો શુ વિચાર છે? અને તુ કેવા પ્રકારે સાક્ષી આપવા ચાહે છે ?' આવુ બિરબલનું બોલવુ સાભળી સર્વ સભાજનોને નવાઈ જેવુ લાગ્યું ! વાદી ત્યાથી આબા તરફ ચાલ્યો આશરે ઘડી થવા આવી એટલે બિરબલે બહુજ તાકીદ બતાવી કહ્યુ કે " હજુ સુધી વાદી ઝાડપાસે જઇને કેમ આવી પહોચ્યો નહિ ? કેટલીબધી વાર ! તે સાભળી પ્રતિવાદી કહે સાહેબ તે આબો દૂર છે તે સાભળી બિરબલ બોલ્યો કે જ્યારે તે ફરીયાદીની થાપણ રાખીજ નથી અને તે વાતજ તદન ખોટી છે તો તને શુ ખબર ? કે તે ઝાડ દૂર છે ! માટે મારી ખાત્રી આ તારા શબ્દથીજ થાય છે કે તે તેજ આબાના ઝાડતળે ફરીયાદીની થાપણ ગ્રહણ કરી છે એમા જરા શક નથી ! માટે જલ્દી આપી દે નહી તો સખ્ત શિક્ષાને પાત્ર થઇશ !" આથી પ્રતીવાદી ગભરાયો અને ચુપચુપ તે થાપણના ૧૦૦૦ રૂપિયા લાવી ફરીયાદીને સ્વાધીન કર્યા આ જોઈ બાદશાહ અને કચેરીમડળ બિરબલના બુદ્ધિબળની ઘણીજ તારીફ કરવા લાગ્યુ

બુદ્ધિથી અદલ ઇનસાફ

*એક સમય કોઈ બે સ્ત્રીઓ શાહ હજુર આવી, તે પૈકી એક જણીએ ફરીયાદી કરી કે "મારો દીકરો આ છિનાળ ધુતારીએ ફોસલાવી ફટાવી પોતાના કબજે કરી લીધો છે માટે મારે હવાલે કરાવવો જોઇએ ' શાહે બીજી સ્ત્રીને

* બિરબલ અને બાદશાહ

પુછ્યું કે–તારી શું ફરીયાદ છે? બીજી સ્ત્રીએ જણાવ્યું કે “નેક નામદાર! મારી એ ફરીયાદ છે કે આ સ્ત્રીએ જે આપ હજુર ફરીયાદ કરી છે, તે તદ્દન પાયા વગરની છે; ઉલટો ચોર કોટવાળને દંડે તેવું તેણે કરવા માંડ્યું છે; કેમકે એ દીકરો મારોજ છે; છતાં કેવળ બદદાનતથી ‘મારો છોકરો છે’ એવો દાવો ધરાવે છે; પરંતુ છેવટ ન્યાયીનામદાર આગળ **દુધના દુધમાં અને પાણીના પાણીમાં** વિભાગ પડશે.” આ પ્રમાણે પરસ્પર વિરોધી ફરીયાદ સાંભળી શાહ ભારે મુઝવણમાં પડ્યો તેથી બીરબલે અરજ કરી કે–મુંઝવણમાં પડવાનું કશું કારણ નથી, માત્ર કરવતવડે એ છોકરાના બે ભાગ કરી બન્નેને આપી દેવા એટલે તકરાર પતી. એમ કહી વધ કરનારને બોલાવવા સીપાઇને હુકમ આપ્યો; એટલે જે છોકરાની સાચી મા હતી તે ગભરાઇને બોલી કે–ગરીબપરવર! મારે એ છોકરાની જરૂર નથી, એતો હુ મારો દાવો પાછો ખેંચી લઉંછું; કેમકે છોકરાને કાપી તકરાર પતાવવી તેથી તો એ બહેતર છે કે, ભલે એજ છોકરાને લઈ જાય. જો જીવતો હશે તો હું તેને દૂરથી નિહાળી આનંદ પામીશ; પરંતુ નાહક તેનું નિકંદન કરાવવું એ હું દુરસ્ત ધારતી નથી. ભલે એ છોકરાને આ બાઈ લઈ જાય. પ્રભાકર પંડિતના સરખું અતોભ્રષ્ટ અને તતોભ્રષ્ટ થવાથી પરિણામે પશ્ચાત્તાપનો પાર રહે નહિ. શાહે પુછ્યું કે–તે પ્રભાકર શી રીતે બન્ને તરફથી ભ્રષ્ટ થયા? અને પરિણામે કેવા પ્રકારે પશ્ચાત્તાપ કરવો પડ્યો?’

સ્ત્રી બોલી કે ‘પ્રભાકર નામનો એક પંડિત પરદેશથી વિદ્યાભ્યાસ કરી પોતાના ઘરભણી પાછો ફર્યો, તે વખતે એક ગામમાં રાત્રિએ વિશ્રામ લેવા માટે લોકને પુછ્યું, કે આ ગામમાં કોઈ બ્રાહ્મણનું ઘર છે? લોકોએ કહ્યું કે હા. એક બ્રાહ્મણનું ઘર છે, શું તમારે રાતવાસો કરવો છે? જુઓ પેલું સ્હામું દેખાય તેજ ઘર. પછી પ્રભાકરે. ત્યાં જઈ ઉતારો લીધો અને તે ઘરવાળા બ્રાહ્મણની સ્ત્રીએ સત્કાર કર્યો. તથા ખાનપાનની પણ સગવડ સાચવી શયનમાટે ગોઠવણ કરી આપી. પ્રભાકર પણ તે લોકની બરદાસથી ખુશી થયો અને નિદ્રાને સ્વાધીન થઈ આરામમાં રાત્રિ વ્યતીત કરી પ્રાત:કાળે ન્હાઇધોઈ સંધ્યા પૂજા કરી ભોજન આરોગી આરામમાં બેઠા; તે વખતે પ્રભાકરને તે બ્રાહ્મણી પુછવા લાગી કે મહારાજ! આ મારા બે છોકરા છે તેને જનોઇઓ દેવી કે સુનત કરાવવી? આ વાકય સાંભળી પ્રભાકર તો બિચારો વિચારમાં પડ્યો કે બ્રાહ્મણના છોકરાંને સુનત કરવી કેવી?! એમ વિચારી પ્રભાકર બોલ્યો કે ‘બાઈ! બ્રાહ્મણના દીકરાને તો જનોઇનોજ અધિકાર છે. પણ તમે સુનત કહો છો તેનું કારણ શું?! બાઈ બોલી કે ‘વીરા, હું પહેલાં તો બ્રાહ્મણી હતી

પણ આ છોકરાનો બાપ સૈયદ તેની સાથે મારે નેક બધાવાથી તેમના ઘરમા આવીને બેઠી ત્યા પછી આ બે છોકરા થયા આ ગામમા કોઈ બ્રાહ્મણનું ઘર નહોતું તેથી ગામના લોકોએ મળીને વિચાર્યું કે કોઈ પંડિત, પુરાણી કે વટેમારગુ બ્રાહ્મણ આવે છે ત્યારે તેને ઉતરવા ખાવાપીવાની અડચણ પડે છે માટે એક બ્રાહ્મણનું ઘર હોય તો વધારે સારૂ માટે આપણા સૈયદના ઘરમા બ્રાહ્મણી છે, તેથી તે સૈયદને બ્રાહ્મણ બનાવવો એટલે થયુ ' એમ વિચારી અમોને બ્રાહ્મણ બનાવ્યા, તેથી હવે આ છોકરાઓને જનોઇ આપવી કે સુનત આપવી તે-વિષે મને વારવાર વિચાર થવા લાગ્યા, પણ કોઇ સમજુ બ્રાહ્મણ મળે તો પૂછુ, એવા ઇરાદામા હતી, તેટલામા તમે આવ્યા તેથી બહુ રાજી થઇ અને મારા મનનો ખુલાસો પણ કર્યો માટે હવે આપ જે સલાહ આપો તે કરીએ,' પ્રભાકરે આ ઇતિહાસ સાભળ્યો બિચારો ચિત્રામણના પૂતળાની પેઠે સ્તબ્ધ થઈ ગયો અને મહા પશ્ચાત્તાપ કરતો વિચારવા લાગ્યો કે 'અરે પ્રભુ ! મારૂ બ્રહ્મત્વ સમૂળગુ નાશ પામ્યું યવનનું અન્ન પાણી આરોગ્યુ જેથી વિદ્યા, કર્મ, ધર્મ અને દેહ ભ્રષ્ટ થયા, પણ હવે ઉપાય શો ?' બ્રાહ્મણી બોલી કે-'મહારાજ ! કેમ મારી વાત સાભળી નિસ્તેજ બની ગયા? મારા પૂછેલા પ્રશ્ન માટે શુ આપનો અભિપ્રાય છે? તે તો મને જણાવો ' મહારાજ બોલ્યો કે-'બાઇ શુ મારૂ કપાળ અભિપ્રાય આપુ ? તારે તો જનોઇ કે સુનત જે થવાનું હશે તે થશે, પણ મારી ઘોર કે ચિતા ? તેજ મોટી મુઝવણમા પડ્યો છુ હું ન બ્રાહ્મણ રહ્યો કે ન મુસલમાન **ધોબીનો કુતરો ઘરનો કે ઘાટનો એકેમા ન રહ્યો.** આ પ્રમાણે અપાર પશ્ચાત્તાપ કરતો પોતાના દેહની શુદ્ધિ કરવા ગગાજીના શરણમા ગયો અને શુદ્ધ થઈ તપશ્ચર્યામા પોતાનું જીવન ગાળ્યુ કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે, એ સૈયદના છોકરા તો મુસલમાનપણામા મોજથી રહ્યા, પરતુ બિચારો પ્રભાકર વિનાકારણે જગતથી વિરત થયો તેજ પ્રમાણે અમો બન્ને જણીઓ પોતપોતાના તાનમા રહીએ, પણ બિચારા છોકરાનો નાહક જીવ જાય માટે એમા કશો પણ હુ ફાયદો સમજતી નથી, તેથી ખુશીની સાથે મારા છોકરાને એ સ્ત્રી લઇ જાય,

આ પ્રમાણે વિચારયુક્ત કરૂણાના વાત્સલ્ય પ્રેમભક્તિના વચનો સાભળી બિરબલ બોલ્યો કે-'બાદશાહે આલીજહા ! આ બાઈનોજ તે છોકરો છે એમા જરા શકા નથી, કારણ કે, જે અતરનું સગુ હોય છે તેનાજ અતરમા પ્રેમનો અશ ઉત્પન્ન થાય છે અને એજ હેતુ માટે છોકરાનું મૃત્યુ થવા વિષેનો પ્રકાર તેને ગમ્યો નહિ, તથા પોતાનો દાવો રદ કરવા તૈયાર થઈ માટે **માના પેટમાજ આતરડાની મગાઈ હોય છે** એ કહેવત સિદ્ધ થાય છે અને આ

બીજી સ્રી છે તે કેવળ ગળેપડુ છે. તેમ તેનો એ છોકરો નથી, જેથી તેને કાપી બે ભાગ કરી વહેંચી લેવા હુકમ થયો છતાં તે કશું બોલી નહિ, માટે એ તરકટખોર છે, તેથી તેને યોગ્ય નશીયત આપવી ઘટે છે; આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે તે છોકરો સમજુબાઇના સ્વાધીન કર્યો અને ગળેપડુ રાંડને વિનાભાડાની કોટડીમાં મોકલાવી દીધી.

વાણિઆ મગનું નામ પાડે નહિ. તે પણ બુદ્ધિ.

*એક વખત બાદશાહ કચેરી ભરીને બેઠો હતો, તે વખતે તેને વિચાર થયો કે સર્વથી દૂરઅંદેશી જાત કઈ હશે? તેથી તેણે લહુવાને પૂછયું. "અબે લહુવા સબસેં દુરઅંદેશી જાત કોનસી?"

લહુવો—સાહેબ, વાણિઆની.

બાદશાહ—છટ્! ઓતો ગંદુજાત હૈ, ઉસ્કી શિકલતો દેખો કૈસી ગુમારસુઆફક લગતી હૈ!

લહુવો—ગરિબપરવર, આપ ન માનો તો મરજી. પરંતુ હું તો ધારૂંછું કે વાણિઆ જેવી બીજી કોઇપણ જાત દૂરઅંદેશી નથી.

બાદશાહ—તબતો હુમારી ખાતરી કરદે કે બનિઆકી જાત દૂરઅંદેશી હૈ. લહુવાએ કોઠારમાંથી તરત એક મણ મગ મગાવી ઢગલો કર્યો, ને બજારમાંથી બે ચાર વાણિઆઓને બોલાવી, તેમને મગનો ઢગલો બતાવી પૂછયું કે "આ શી ચીજ છે?" વાણિઆતો બહુ વિચારમાં પડયા કે આ મગ છે તે લહુવો તથા બાદશાહ બંને જાણે છે, તેમ છતાં આપણને પૂછે છે, તો એમાં કાંઈપણ ભેદ હશેજ, તેથી તેઓ એક બીજાની સલાહ પૂછવા લાગ્યા કે જવાબ શો દેવો?

પહેલો—આપણને વાંકમાં લાવવાનો બાદશાહનો ઇરાદો હશે, તેથી પૂછતા હશે.

બીજો—"નવરો બેઠો નખોદ ઘાલે" તેમ બાદશાહને કાંઈ કામ નથી લાગતું, આટો ખાવો પડે છે તો આપણે, ખોટી પણ આપણે થઇશું, ઉભા રહીને પગ આપણા દુખશે અને ભૂખે તરશે પણ આપણે મરીશું. એને કાંઈ ઉચાટ છે? મોઢેથી બોલવાનું પણ આળસ તેથી લહુવા પાસે પ્રશ્ન પૂછાવે છે? પણ કાંઇક મર્મવિના આમ હોય નહિ.

ત્રીજો—ભાઈ ગમેતેમ હોય, પણ ઉત્તર આપ્યા વગર કાંઈ છૂટકો છે?

* કૌતકમાળા.

કદાપિ આપણી પરીક્ષા કરવા પૂછતા હોય માટે જવાબ તો દેવોજ જોઇએ?

ચોથો વાણિયો—તમે બધા નાના છોકરા જેવી વાતો કરો છો, આમા જરૂર કાંઈ દગો છે, માટે મગનું નામજ પાડવુ નહિ એજ ખરો રસ્તો છે

આ પ્રમાણે માહોમાહે સતલસ કરતા હતા, તેવામા ફરીથી લહુવાએ હાકોટો મારી પુછ્યું, "ભાઇઓ! શુ વિચાર કરો છો? આ શી ચીજ છે? તે જલદીથી ક્હીદો"

એક વાણિઓ—આતો કાંઈ અનાજ જણાય છે

બીજો ,, —હા, કઠોળ જેવુ કાંઈ લાગે છે ખરૂ

ત્રીજો ,, —કઠોળતો ખરૂ, પણ પેલા દેવારે અરે! તેનું શુ નામ (યાદ આવતુ નથી એવો ડોળ કરી) નાના દાણા જેવુ લાગે છે તે?

ચોથો વાણિઓ—આતો મરી જેવા ઝીણા ઝીણા દાણા છે અડદના હોય તો ના નહિ

બાદશાહ—(ગુસ્સે થઈને) સબ બનીએ અંધે હોગયે કે ક્યા? એ મુગ હૈ સો દેખતે નહિ

બધા વાણીઆ બોલી ઉઠયા, હા, આ આ! સાહેબ એજ, આપે નામ દીધુ એજ

લહુવો—શુ નામ?

વાણિઆ—બાદશાહે કહ્યુ એએએજ એનું નામ

લહુવો—તમે ફરીથી બોલો એનું શુ નામ?

વાણિઆ—(ભુલી ગએલુ યાદ કરતા હોય એમ) પેલુ કેવુંરે, બાદશાહે કહ્યુ, એજ, એજ, એતો બાદશાહ સાહેબ બોલશે ત્યારે યાદ આવશે આમ રગઝગ થઈ પણ ફરીથીએ મગનું નામ દીધુ નહિ તેથી બાદશાહને ખાત્રી થઈ કે વાણિઆની જાત બડી ખબરદાર છે પછી એ વખત તો સૌને રજા આપી

---

(૨)

બાદશાહ ઉપલી વાતથી સમજ્યો કે વાણિઆની જાત પહોચેલીતો ખરી પણ કોઈ પ્રકારે એમને ફાંદામા લાવી શિક્ષા કરવી એમ નિશ્ચય કર્યો. તેના ડાહ્યા પ્રધાન લહુવાએ યુક્તિ બતાવી કે "સાહેબ, આપ શિકારમા સૂવર મારીને લાવો, તેને દરવાજાની વચોવચ્ચ ટાંગી વાણિઆઓને બોલાવીને પૂછવુ કે, 'આ શુ જનાવર છે'? વાણિઆ કહેશે કે "સાહેબ સૂવર છે," એટલે આપ સાહેબને અપશબ્દ કહ્યાનું તહોમત મૂકી શિક્ષા [illegible] કાશે" બાદશાહને

આ વાત ગમી. બીજે દિવસે શિકારમાં સૂવર મારી લાવી દરવાજા વચ્ચે ટાંગી, વાણિઆઓને બોલાવવા મોકલ્યા. સિપાઇઓ તેડવા આવેલા જોઈ વાણિઆ-ઓએ વિચાર કર્યો કે, બાદશાહ આપણને બોલાવે છે, તો આપણે કાંઈ વાંકમાં આવ્યા હઇશું. અથવા તો વાંકમાં લાવવા હશે. અગાઉ પણ મગ જેને સઘળા-ઓ ઓળખે, એવી ચીજનું નામ આપણી પાસે કહેવરાવવાનો યત્ન કર્યો હતો માટે જુવાનીઆઓનું કામ નહિ. ચાર ઘરડા વાણિઆઓ જવા તૈયાર થયા. ને ડેલી આગળ પહોંચ્યા કે તરતજ તેમને સવાલ કર્યો કે, “અબે બનિયા યહ કોનસા જાનવર હૈ?” આવા સવાલથી વાણિઆઓ તાજુબ થઈ ગયા, ને કાંઇપણ ખટપટવાળો નવો બુટ્ટો છે, એમ અગમ બુદ્ધિવડે ધ્યાનમાં સહેલા-ઇથી આવી ગયું. તેથી તેઓએ એનું ખરૂં નામ સૂવર કહેવું નહિ, એમ સંત-લસ કર્યો. બાદશાહતો સૂવરના શિકારસાથે વાણિઆઓનો શિકાર નજીક આ-વેલો જોઇ ખુશાલીને ચેહેરે મંદ મંદ હસતો હતો. આથી વાણિઆઓના મન-પર એ મર્મની અસર વધારે થઇ. આખરે તાકીદથી જવાબ માગવાથી વાણિ-આઓ એક પછી એક કહેવા લાગ્યા:—

પહેલો વાણિઓ—(મોં ઉંચું કરી આંખઉપર ચાર આંગળા ધરી, ધારીને જોતો હોય એવો ડોળ કરી) સાહેબ, કદાપિ હાથી સૂકાઈ સૂકાઇને આવો થઇ ગએલ હોય તો ના નહિ.

બીજો વાણિઓ—[આસપાસ ફરીને] સાહેબ, હું ધારૂં છું કે બિલાડી ખુબ જાડી થઈ ગઈ હોય તેના જેવું આ જનાવર છે!

ત્રીજો વાણિઓ—સાહેબ, આતો અમારી ગોળની વખારમાં વણિઅર આવે છે તેવું છે!

ચોથો વાણિઓ—અરે સાહેબ, આતો રીંછનું બચ્ચું છે!

બાદશાહ આવા જૂદા જૂદા ઉત્તર સાંભળવાથી ગુસ્સામાં આવી જઇ કહે છે, “તુમ સબ દેખતે હો કે નહિ? એતો સૂવર હૈ.”

સઘળા વાણિઆઓ—હા આ આ, એજ, સાહેબ.

બાદશાહ—[ફરીથી] કયા નામ ઉસકા?

વાણિઆઓ—આપ સાહેબે કહ્યું એજ.

આ ઉપરથી બાદશાહને લહુવાના કહેવાની વિશેષ ખાત્રી થઇ.

ઉપરની બંને વાતો ઉત્તમ પ્રકારની દીર્ઘદૃષ્ટિનો ચિતાર બરાબર આપે છે. હરેક જાતના કામકાજમાં તેવી શક્તિ ગુંચવાડામાંથી નિખાલસ કરી સા-બાશી અપાવે છે.

બુદ્ધિથી ચોરને વિંછી કરડાવનાર વાણિઓ

*એક વખત નાદોદ ગામમા વાણિઆવાડમા રોજ રાતના ચોરો ફરતા અને ચોરી કરવાનો લાગ જોયા કરતા હતા શેરીના તમામ માણસોના જાણવામા આ વાત આવી હતી તેથી તેઓ સઘળાઓ સાવધપણે રહેવા લાગ્યા કોઇએ આખી રાત જાગતાજ રહેવાનો ઠરાવ કર્યો, તો કોઇએ આખી રાત દીવો બળતો રાખવાનું વાજબી ધાર્યું કોઈ ચોકીદાર માણસ સૂવાડવા લાગ્યા તો કોઈ ક્વાડ બે કલાક ખોખારા હાકોટા કર્યા કરે પરંતુ એક હોશીઆર અને વિચક્ષણ વાણિઆએ કાઇ અલૌકીજ યુક્તિ કરી તેણે એક વાઘરીપાસે વિંછી પકડાવી મગાવ્યો તે એક દાબડામા મૂકી તે વાતથી પોતાની બાઇડીને વાકેફગાર કરી દાબડો ઘરમા મૂકવા આપ્યો ભોગજોગે તેજ રાત્રે તેના ઘરમા ચોરોએ ખાતર પાડયું અને એક ચોર માહે પેઠો ચોર પેઠાની વાણિઆને ખબર પડી એટલે ધીમેથી ચોરને સભળાવવામાટે પોતાની સ્ત્રીને કહે છે કે —

વાણિઓ—સાભળે છે કે ? અરે ! સાભળે છે કે ?

વાણિઆણ—હા, હા, શુ કહો છો ?

વાણિઓ—આજ મે તને પેલો દાબડો આપ્યો તે ક્યા મૂકયો છે ?

વાણિઆણ—તે તો સામેની ભીંતના ગોખલામા મૂકયો છે

વાણિઓ—અરે રાડ ! એમ ગોખલામા તે મૂકાતો હશે ! એ દાબડામા તો લાખો રૂપીઆના હીરા માણેક ને રત્ન છે

વાણિઆણ—ખબર હવે રાત્રિએ તો નિરાતથી ઊંઘો ને ઊંઘવા દો એ તો જ્યા મૂકયો હશે ત્યાનો ત્યા હશે ! સવારમા ઉઠીને પટારામા મૂકી દઇશું, તમે દિવસે નચિંત નહિ તો નહિ, પણ રાત્રે પણ તેવાજ !

વાણિઓ—નચિંત તે શાના હોય ? જેને લાવવું હોય તેને ખબર પડે "તારે તો ખાધે પીધે દીવાળી ને ઉગરે ઉચાટ"

ઘરધણીના કહેવા ઉપરથી દાબડામા લાખો રૂપિઆના જવાહિર જાણી ચોર ઘણું હરખાયો, અને તે ચોરી જવાનું ધારી, વાણિઓ અને તેની સ્ત્રી બને જણા પાછા જપી જાય તેની રાહ જોતો બેઠો થોડીવારે બોલતા ચાલતા બધ થયા, એટલે ચોરે ગોખલામાનો દાબડો ખોળવા માડયો થોડી વારમા તે હાથ લાગ્યો કે ચોરે ઉઘાડીને અંદર હાથ નાખ્યો એટલે તરત વિંછીએ ડંખ

*કૌતકમાળા

મારી. ચોરને ઘણુંજ વસમું લાગ્યું પણ પકડાઈ જવાની ધાસ્તીએ રાડ નહિ પાડતાં હાથપર ફુંક મારવા મંડયો. આ સાંભળી વાણિઓ બોલી ઉઠયો, "ચોર ભાઇ, જરા થુંક ચોપડો થુંક, અને હાથ જરા ઉંડો નાંખો એટલે બીજાં સારાં રત્ન જડશે." આ સાંભળી તે વાણિઆનો પ્રપંચ જાણી ગયો. અને કાંઇપણ ચોર્યા સિવાય શરમીંદા થઈ લાગલો નાશી ગયો.

જેનામાં પોતાનું હિત કે અહિત સમજવાની શુક્તિ નથી તે આ જગતમાં પશુતુલ્ય જીવન ગાળે છે, માટે સારાસાર સમજવાની શક્તિ આવે તેવાં પુસ્તકો વાંચવાં તથા તેની યોગ્ય સંગતમાં રહેવું તે ભલામણ આપી હવે બુદ્ધિહીન મૂર્ખ લોકોની સ્થિતિ કેવી અયોગ્ય છે તે બતાવવાને મૂર્ખ-અધિકારને સ્થાન આપવા આ અધિકારની સમાપ્તિ કરવામાં આવે છે.

मूर्ख-अधिकार.

દુનીયામાં મૂર્ખતાથી અધમ એકપણ પદાર્થ નથી. મૂર્ખતાથી જોઇએ તેવો ધનવાન પણ તિરસ્કારને પાત્ર થાય છે. મૂર્ખતા એક જાતની નથી તેના ઘણા અવાંતરભેદો છે. એક તો જે તદ્દન કાંઈ ભણ્યોગણ્યો ન હોય તે પોતાને આવડે તેમ હોય છતાં કહે છે કે ભણનાર પણ મરે છે ને આપણે પણ મરવું છે, નાહક મગજને શામાટે તસ્દી આપીએ ! આવા વિચાર કરે તે, ખોટું બોલવાથી કોઇ જીભ કાપી લેતું નથી. તેમ તાળવામાંથી ખરીપણ પડતી નથી; માટે ઇચ્છા પ્રમાણે જાણ્યુંઅજાણ્યું બેધડક બકનાર, પોતાના ગુરૂની વિદ્યાથી અભિમાન રાખનાર, બાપકમાઇ ઉપર મોજમજા ઉડાવનાર, સારાસારા પદાર્થો અને બીજાની સ્ત્રીઓ તરફ અવળું વલણ રાખનાર, કોઈની ખોટી ખોટી વાતોમાં ખુશી રહેનાર, મુખ મોં ફાડીને દાંત દેખાડી ખડખડાટ હસનાર, વગર કારણે વાતની વાતમાં હસનાર અને બીજાઓને પણ આરોપી બનાવવામાં ખોટા ખોટા કુતર્કો બાંધનાર; આવી રીતે મૂર્ખોના ઘણા ભેદો છે કે જેઓ પોતાનો અમૂલ્ય મનુષ્યજન્મ વૃથા ગુમાવે છે. તેમ ન થવા અને તેવી મૂર્ખતામાંથી છુટવા માટે આ સ્થળે દૃષ્ટાન્તસહિત લખવાની જરૂર પડી છે, તો દરેક મનુષ્યે તે વાંચી તેવી મૂર્ખતામાંથી નિર્મુક્ત રહી શુભ માર્ગ કે જેમાં લોકમાં યશ વધે અને પરલોકમાં કલ્યાણ થાય તેવે માર્ગે ચાલવું. એવા અભિપ્રાયથી આ અધિકારને સ્થાન આપ્યું છે.

મૂર્ખનુ હૃદય શૂન્ય હોય છે.

अनुष्टुप्. (१–थी–५)

अपुत्रस्य गृहं शून्यं, दिशः शून्या अबान्धवा ।
मूर्खस्य हृदयं शून्यं, सर्वशून्या दरिद्रता ॥ १ ॥ (प्र.नी. श.)

પુત્રહીનનુ (વાઝીયાનુ) ઘર શૂન્ય છે, બન્ધુઓવિનાની દિશાઓ શૂન્ય છે, મૂર્ખનુ હૃદય શૂન્ય હોય છે અને દરિદ્રતા સર્વ રીતે શૂન્ય હોય છે અર્થાત્ જ્યારે પુત્ર ન હોય ત્યારે ઘરમા કોઈ ન રહેવાથી શૂન્ય (ખાલી) થાય અને દિશાઓમા (પરદેશમા) મામા, માસી, ફઇ–વગેરે સબધી ન હોય તેથી જવું ન પડે માટે તે પણ શૂન્ય અને મૂર્ખને કોઈ જોઇએ તેટલા હિતવાક્યો કહે પણ તેના હૃદયમા ન રહે તેથી તે પણ શૂન્ય તેમજ દરિદ્રતાવાળાને કાઈપણ ન સુઝે તેથી તેને સમગ્ર જગત્ શૂન્ય ભાસે છે ૧

નિરૂદ્યમી મૂર્ખનો વિચાર.

पठितेनापि मर्तव्यं शठेनापि तथैव च ।
उभयोर्मरणं दृष्ट्वा, कण्ठशोषं करोति कः ॥ २ ॥ (ज्ञा. पं. क.)

ભણનારો પણ મરેછે અને મૂર્ખ પણ તેમજ મરે છે, માટે બેયનું મરણ જોઇને કઠશોષ કોણ કરે (ગળુ કોણ તાણે)? જો વિદ્વાન ન મરતા હોય તો તો ભણવું ઠીક છે, આતો તેઓ પણ મહેનત કરીને મરી જાય છે આવા કુવિચારથી તે પોતાના જીવિતને નિષ્ફળ કરે છે ૨

બીજાની મોટાઇથી મોટાઇ માનવી એ મૂર્ખતા છે.

गुरुणा विद्यया विद्वान्, पितृवित्तेन वित्तवान् ।
शूरः परसहायेन, नन्दिष्यति कियच्चिरम् ॥ ३ ॥ (सु. सु.)

ગુરૂની વિદ્યાથી પોતાને વિદ્વાન માનનાર અથવા જરૂર હોય ત્યારે ગુરૂ પાસે જાય ત્યારેજ જાણી શકનાર, બાપના પૈસાથી પૈસાવાળો (પોતે કમાવાની શક્તિવગરનો) અને બીજાની મદદથી શૂરવીર હોય તે પુરૂષ કેટલો સમય આનંદ કરી શકે? અર્થાત્ ગુરૂ ન હોય ત્યારે તેનું પોગળ ખુલ્લુ થાય છે બાપ ન હોય ત્યારે બીજા ભાઇઓવગેરે સાથે વેચણ થતાં તેમાથી ભાગ આવે પડતું મળે છે અને પોતાનામા કમાવાની શક્તિ નથી હોતી તેથી પાછળથી તે દુ:ખીજ થાય છે તથા પોતાનામા સામર્થ્ય (બળ) ન હોય અને બીજાના

હે તુચ્છ મતિવાળા ! મૂર્ખતા મેળવવી સુલભ છે, માટે તે મૂર્ખતા મેળવ. મૂર્ખના આઠ ગુણો છે. જેમકે નિશ્ચિત રહેવું, બહુ જમવું, અતિ બકવું, રાત દહાડો સુઈ રહેવું (આઠ કલાક કરતાં વધારે ઉંઘવું), આશાનરસા કાર્યમાં આંધળા અને બહેરાતરીકે વર્તવું, માન અપમાનમાં સમાનતા, ઘણે ભાગે રોગવર્જિત અને મજબુત શરીરવાળો મૂર્ખ સુખે જીવે છે. ૧૦

મૂર્ખનું ઔષધ શું ?

शक्यो वारयितुं जलेन हुतभुक्छत्रेण सूर्यातपो,
नागेन्द्रो निशिताङ्कुशेन समदो दण्डेन गोगर्दभौ ।
व्याधिर्भेषजसङ्ग्रहैश्च विविधैर्मन्त्रप्रयोगैर्विषं,
सर्वस्यौषधमस्ति शास्त्रविहितं मूर्खस्य नास्त्यौषधम् ॥ ११ ॥ (भ. नी. श.)

અગ્નિ પાણીવડે શાંત કરાય છે, સૂર્યનો તડકો છત્રીવડે વારી શકાય છે બહેકી ગયેલો હાથી તીક્ષ્ણ અંકુશવડે વશ કરાય છે, ગાય કે ગધેડું લાકડીવતી વાળી શકાય છે, વિવિધ પ્રકારનાં ઔષધોથી વ્યાધિ મટાડી શકાય છે અને મંત્રોના બળથી ઝેર ઉતારી શકાય છે એટલે સર્વનાં ઔષધો શાસ્ત્રોએ બતાવ્યાં છે પણ મૂર્ખનું ઔષધજ નથી. ૧૧

ઉપરાઉપરી મૂર્ખાઇનું દૃષ્ટાંત.

स्रग्धरा.

कश्चिन्मर्त्त्येष्टदेवीं किल निजरमणीं पूजयन् प्राप कांचित्,
मूर्त्तिं लम्बोदरीयां तदधिकवलिनं मूषकं तद्भुजं च ।
श्वानं संसेवमानः पुनरपि रमणीं स्वां च तत्ताडयित्री-
मानर्चातीव मूर्खः कलयति न मतिं स्वल्पमात्रोपदेशैः ॥ १२ ॥ (दृ. प.)

કોઈ એક મૂર્ખ વાણીઓ વિચારવા લાગ્યો કે મારે કોની પૂજા કરવી જોઇએ ? છેવટે વાણીઓ નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે મારી સ્ત્રી હમેશાં મને અન્ન રાંધીને ભોજન કરાવે છે, માટે તે મહાદેવીની પૂજા કરવી યોગ્ય છે; એમ વિચારીને સ્ત્રીની પૂજા કરવા લાગ્યો. એક દિવસે વાણીઆને ત્યાં કોઈ મહાત્મા આવ્યા તેમણે આ વાત જાણીને વાણીઆને કીધું કે અરે મૂર્ખ ! સ્ત્રીકી કયા પૂજા કરતે હો, કોઈ દેવદેવીકી પૂજા કરો, ત્યારે વાણીએ કીધું કે મહારાજ કોની પૂજા કરૂં ? આપ સમજાવો. એટલે મહાત્માએ એક પત્થરની નાની ગણેશની મૂર્તિ આપી. તે વાણીઓ હમેશાં ગણપતિની મૂર્તિની પૂજા કરવા લાગ્યો.

એક દિવસે ઉંદર ગણેશની મૂર્તિને એક દરમા લઈ ગયો શોધતા શોધતા ઉંદરના દરમાથી મૂર્તિ હાથ લાગી એટલે વાણીઓ સમજ્યો કે આ મૂર્તિકરતા ઉંદર બળવાન્ છે માટે તેની પૂજા કરવી યોગ્ય છે એમ વિચારી લાડુવિગેરેનું નૈવેદ્ય ઉંદરને આપી તેની પૂજા છેટેથી કરવા લાગ્યો તેવામા એક બિલાડીએ આવીને ઉંદરનો મોક્ષ કરી નાખ્યો એટલે વાણીઓ સમજ્યો કે આ ઉંદર કરતા તો બિલાડી દેવી મોટી જણાય છે માટે બીલાડીની પૂજા કરવી યોગ્ય છે એમ વિચારીને બીલાડીની પૂજા શરૂ કરી થોડા દિવસ ગયા બાદ એક કુતરો આવ્યો એટલે બીલાડી બેન તો રસ્તો માપી ગયા એટલે વાણીઓ સમજ્યો કે બીલાડી કરતા ગ્રામરક્ષક (કૂતરો) મહાન્ દેવ જણાય છે તેથી રહી ભાત વિગેરે ખવરાવી તેની પૂજા કરવા લાગ્યો કોઇ દિવસે ગ્રામદેવ ભસવા લાગ્યા એટલે વાણીઆની સ્રીને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો એટલે તેણીએ લાકડી લઈને ગ્રામ દેવને વધાવ્યો એટલે બાઉ બાઉ કરતા ગ્રામદેવ તો પલાયમાન થયા એટલે વાણીઓ સમજ્યો કે આપણે તો જ્યા ત્યા મફત ભટકયા કારણ કે બળવતી એવી આ ગૃહદેવી (સ્વસ્રીને) છોડીને બીજાની તે શામાટે પૂજા કરવી ? આમ વિચારીને ગૃહદેવીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને નિત્ય પૂજા કરવા લાગ્યો

આ ઉપરથી એમ જણાઈ આવે છે કે અલ્પ ઉપદેશથી મૂર્ખ સમજી શકતો નથી ૧૭

મૂર્ખને કેમ ઓળખવો ?

દોહા

*જગરાખ્યે જુદા નથી, ગાદા જનના ગામ, ગુણહીણા તે ગાડીયા, દિને દલપતરામ ૧૩
મૂરખ ન ચહે સ્વર્ગસુખ, ખાનપાન સુલતાન, શિશુ શુ કરે સુવર્ણને, ભક્ષ ચર્વાનુ ભાન ૧૪
મોટાસાથે માન લે, ગુણહિણ નહિ વખણાય, હરિ સાથે પૂજાય પણ, મૂર્ખજ શંખ ગણાય ૧૫
ભણ્યો નથી હું ભવવિષે, લખી ન જાણું લેખ, માટે રામ સુસદિનું, ગોપો મને નરેશ ૧૬
નાણુત શું જોશો તમે, મન રાખો મજબુત, સમજાવ્યુ સમજે નહિ, તે પડ તાણુત ૧૭

વિવાહની વરશી

ચોપાઇ

વધામણી વીવાની કહી, મૂરખને મોકલીઓ તહીં,
અવળુસવળુ જઈ ઉચરે, વીવાની વરશી તે કરે ૧૮
ઓળખિ ન શકે અક્ષર એક, ધૂટો કર્યો રમતમા ટેક,
વળી વેપાર વડા આદરે, વીવાની વરશી તે કરે ૧૯
હરફ ન જાણે હોય હજામ, કરે વળી વૈદકનુ કામ,

* દલપતકાવ્ય.

પછી પરાયા પ્રાણજ હરે, વીવાની વરશી તે કરે. ૨૦
બોલિ ન જાણે વિગતે બોલ, તેનો તે શો કહિયે તોલ;
સભા વિષે પછિ જો સંચરે, વીવાની વરશી તે કરે. ૨૧
નીતીનું તો ન મળે જ્ઞાન, પૃથ્વીપતિનો થાય પ્રધાન;
સંધિવિગ્રહ શું સાંભરે, વીવાની વરશી તે કરે. ૨૨
ભય નિર્ભયનું ન મળે ભાન, એને કરિયે આગેવાન;
તો લશ્કર તે સઘળું મરે, વીવાની વરશી તે કરે. ૨૩
સજે ભલો શોભીતો વેષ, લાયક ગુણ તો ન મળે લેશ;
તેનાથી કંઇ શું સુધરે, વીવાની વરશી તે કરે. ૨૪

એ પણ એક ગમાર.

દોહા.

આખાની આશાથકી, અરધો તજે આહાર; પછી પૂરો પસ્તાયછે, એ પણ એક ગમાર.૨૫
જે વસ્તુ જાતી રહે, એનો શોક અપાર; કરે સદા સંભારીને, એ પણ એક ગમાર.૨૬
જેની સોબતથી થયું, અતિ દુખ એકેવાર; વળી તેની સાથે વસે, એ પણ એક ગમાર.૨૭
સહસા કામ સમેટીને, વળતી કરે વિચાર; પાણીપીને ઘર પૂછે, એ પણ એક ગમાર.૨૮
વાદે નાણું વાવરે, આપે બની ઉદાર; કરજ કર્યાનો ડર નહિ, એ પણ એક ગમાર.૨૯
ભૂતળમાં ભુંડાઇનો, ભરે ભલો ભંડાર; સાળાશી સપને ન લે, એ પણ એક ગમાર.૩૦
સારૂંનરસું શોધિને, જુએ ન સારઅસાર; ગોળ ખોળ સરખાં ગણે, એ પણ એક ગમાર.૩૧
છત ઝાઝી ઘરમાં છતાં, નામ ધરે નાદાર; કૃપણપણું પોતે કરે. એ પણ એક ગમાર.૩૨
ઘરધણિયાણીથી લડી, બાળીદે ઘરબાર; વિમાસણ વળતી કરે, એ પણ એક ગમાર.૩૩
કરી ન પાળે કોઈ દિન, વળતી વધે વિકાર; ભારે પીડા ભોગવે. એ પણ એક ગમાર.૩૪
વિખનું જોવા પારખું, તે મુખમાંહી લગાર; મોહિ વગર મોતે મરે, એ પણ એક ગમાર.૩૫
સમજે જે જન સર્વથી, હુંજ ઘણો હુશિયાર; પછી ન પૂછે કોઇને, એ પણ એક ગમાર.૩૬
ચડે નજર જન ચાલતાં, ચાલે લારોલાર, ઓછે નહિ પરિણામને, એ પણ એક ગમાર.૩૭
વિરૂદ્ધ દીસે વિશ્વમાં, એમ સજે શણગાર; અપજશથી નવ ઓસરે, એ પણ એક ગમાર ૩૮
કરે ખુશામતખોર જન, વખાણ વારંવાર; સાચું માને સર્વ તે, એ પણ એક ગમાર.૩૯
ઉપજ ખરચના આંકનો, શોધે નહિ શુમાર; વણલેખે ધન વાવરે, એ પણ એક ગમાર.૪૦
ભોળપણાથી ભૂમિમાં, ઠગાય વારોવાર; કપટ કશું ન કળી શકે, એ પણ એક ગમાર.૪૧
તનની પીડા ટાળવા, કરે નહિ પ્રતિકાર; ભરૂંસો કરે ભવિષ્યનો, એ પણ એક ગમાર.૪૨
માલ તજી મીઠાશનો, વિખની ભરે વખાર; સાલે સૌને સાલસમ, એ પણ એક ગમાર.૪૩
ઉદ્યમને અળગો ધરી, જૈને રમે જુગાર; ઇચ્છે ધન એમાં થકી, એ પણ એક ગમાર.૪૪
। પેટભરે સદા, ચહે સ્વરગ સંચાર; ભભકો રાખે ભગતનો, એ પણ એક ગમાર.૪૫

પક્કા પાખ ડીતણો, પણ રાખે પતિયાર, ખત્તા ખાય ખરો પછી, એ પણ એક ગમાર ૪
જોતા કઇક જતા રહ્યા, જન જમગાજઠાર, તોપણ તેનો ત્રાસ નહિ, એ પણ એક ગમાર ૪
વેગે કલાક વહિગઇ, ઉગ્યા પછી અગ્યાર, તોય ન ચેતે ચિત્તમા, એ પણ એક ગમાર ૪
પોતે સોપે પુત્રને, અનધનને આગાર, વેઠે સકટ વૃદ્ધ થઈ, એ પણ એક ગમાર. ૪
વૃદ્ધપણે પરણે વળી, નાની સરખી નાર, વળતી હેરે હેરણા, એ પણ એક ગમાર ૫
પ્રભુ કરૂણાથી પૃથ્વીપર, થઇ સુખો સરદાર, આશિષ લે નહિ અવરની, એ પણ એક ગમાર ૫

અભણની અચરત.

હરિ ભજન વિના એ રાગ

"મન શરમાશે, જગલી જન આગળ કાગળ નવ બોલે,
જે જન પાસે, કાગળ નવ બોલે તે જગલી તોલે એ ટેક.

એક મહેતો જગલી જન સાથે, મોકલ્યા ફળ કાગળ દઈ હાથે,
ગયો જગલી ગાસડી લઇ માથે મન શરમાશે ૫૨
કહે જગલી જ્યા ફળ ગણી લેશે, કેટલા છે તે ત્યા ટોણુ કહેશે,
કહે મહેતો કાગળ કહી દેશે મન૦ ૫૩
અર્ધે રસ્તે તે તો આવ્યો, ત્યા વિચાર તે મનમા લાવ્યો,
કાગળ દઇ સુજને ભીવરાવ્યો મન૦ ૫૪
કાગળને મુખ કે જીભ નથી, તો કહેશે કથન કિયા મુખથી,
સતાડુ ફળ હુ તો સુખથી મન ૫૫
કહેવા લાગ્યો કાગળ લઇને, ભાઈ જો તુ બોલે ત્યા જઇને,
તો બોલ અહિં સનમુખ થઇને મન૦ ૫૬
કાઈ કાગળ નવ બોલે વાણી, જગલીએ વાત જુઠી જાણી,
તેથી લીધા માહીથી ફળ તાણી મન૦ ૫૭
જઈ ફળ ઢગલો નૃપ પાસ કર્યો, કાગળ પણ નૃપ આગળજ ધર્યો,
દીલમા મુરખો કાઇયે ન ડર્યો મન૦ ૫૮
કાગળ વાચી ફળ ગણી લેતા, તે લખ્યાથકી ઓછા રહેતા,
પૂછ્યુ જગલીને ધમકી દેતા મન૦ ૫૯
કહે જગલી ટોણુ ઓછા કહે છે, નૃપ કહે આ કાગળ કહી દેછે,
કહે જગલી વાત જુઠી એ છે મન૦ ૬૦
જો કાગળ કરે મુજ સાભળતા, જે દીધા પ્રમાણે નથી મળતા,
તો દડ કેને મારો વગતા મન૦ ૬૧

દ ૧૫નમાળ

રાજા કહે મુરખ જન પાસે, કાંઈ કહેતાં કાગળ શરમાશે;
સમજુ સાથે બોલવા ચહાશે. મન૦ ૬૨
સુણી જંગલી અચરજ ઉર ધરે, આ માણુસ નહિ પણ દેવ ખરે;
જડવસ્તુ જો સંગ વાત કરે. મન૦ ૬૪

ચલ જાઉં કે ટપ જાઉં!!!

*કાઠિયાવાડના એક એજન્સી થાણદારની કચેરીમાં જમાલભાઈ કરીને એક નવો સિપાઈ રાખવામાં આવેલ હતો. જમાલભાઈ ગિચારો અવસ્થાવાન, ભોળીઓ, ને સર્વ વાતે જુના જમાનાના સિપાઈનો નમુનો હતો. એવા માણસને સરકારી નોકરીમાં રહેવું પડયાથી "જૂની આંખે નવા કૌતક" જેવું હતું. પ્રથમની તમામ નોકરી રજવાડામાં કરેલી, જેથી તે વખતની નોકરી નહિ પણ સાહેબીતરીકે ગણી મિઆંએ દિવસ ગુજારેલા; પણ આ સરકારી નોકરીમાં કાંઈ તેમ ચાલે નહિ.?

જમાલભાઈને નોકરીમાં રહ્યાને થોડી મુદત થઈ એટલામાં અણીયાળી ગામ જવાનો તેમનો વારો આવ્યો. થાણદાર તરફથી મુખીને બોલાવી લાવવા હુકમ થયો. જમાલભાઈ અણીયાળી જવાનું સાંભળી ચમકયા! "અરે ખુદા! ઐસા ગામ તો મૈને કભી મેરી જીંદગાનીમેં નહિ સુનાહૈ! યે ગામ કિધર આયા! કૌનસા રસ્તા! ઓ અપનકું તો માલુમ નહિ. અરે! દુસરાતો કુછ નહિ, લેકીન ગામકા નાંમ કીસ તરેહસે યાદ રહા જાયગા? યાદ રહેતેગે તા તો બંદા વિદાતસેબી ઢુંઢલાવે ઐસા હૈ! મગર નામ બડા અટપટા હૈ!" એમ ફડફડવા માંડયું. તે જોઈ ભલા નાયકે એક સોટીને અણી કાઢી જમાલભાઈના હાથમાં આપી કહ્યું કે, "અણીઆળી નામ મોઢે બોલતા જાઓ ને કદાચ ભુલી જાઓ તો આ સોટીની અણીસામું જોજો, એટલે ગામનું નામ અણીયાળી યાદ આવશે."

મિઆં સોટી લઈ અણીયાળી બોલતા રસ્તે પડયા. ચોમાસાનો વખત હતો, તેથી રસ્તામાં ગારો, કીચડ, અને ઘણાં ખાડા ખાબોચીયાં પાણીભરેલાં આવતાં હતાં. એક પાણીનો વહેળો આવ્યો, ત્યાં આગળ પાણી અને કીચડ હતો. તે જોઈ મિઆં વિચારમાં પડયો કે જો પગરખાં ઉતારીને ચાલીશ તો પગે કીચડ ચોંટશે માટે આટલો નાનો વેહેળો કૂદી જવો એજ ઠીક છે. પણ કદાચ પડી જવાયું તો વાગશે ને હાથપગ કીચડવાળા પણ થશે, તો ચાલીને જવું કૂદીને જવું? એ એકે વાત સૂઝે નહિ, પણ "ચલ જાઉં કે ટપ જાઉં" એમ વિચાર થયા કરે. આખર મિઆંએ પોતાના હાથની સોટીનો ટેકો

---

* કૌતુકમાળા.

દઈ ઠેકી જવા નિશ્ચય કર્યો, ને તેમ કરી ઠેકીને પેલી તરફ તે પડયો ખરો, પણ સોટી પાતળી અણીસહીત ભાગી કડકા થઇ, તે કડકા જમાલભાઇએ નાખી દીધા

હવે તો જમાલભાઇને "ચલ જાઉ કે ટપ જાઉ" એ બોલ મોઢે ચઢયો હતો, તેનો તે યાદ રહી ગયો પોતાને જવાના ગામનું નામ પણ એજ ધારી બેઠો ગામનું નામ સૂચવનાર સોટીની અણી હતી તે ભાગી ગઈ હતી એટલે મીઆને ખરૂ નામ યાદ આવવાપણું રહ્યુ નહિ મીઆ રસ્તો કાપતો જાય ને ઉપર મુજબ બોલતો જાય રસ્તામા મળે તે માણસને "ચલ જાઉ કે ટપ જાઉ" ગામ કેટલે દૂર એમ પૂછે, ત્યારે લોકો આશ્ચર્ય પામી કહેતા કે "એવુ ગામ તો કોઈ જગ્યોએ છે નહિ" એમ પાચ છ જણાએ કહ્યુ, એટલે મિઆનો હાથ ઉપર આવ્યો ને બોલવા લાગ્યો કે "મેને અવલ્થીજ બોલદી થાથા કે ઐસા ગામ તો મેરી જીંદગાનીમેં સુના નહિ હૈ! આખરભી ગૈસાને ઐસાજ હુવા! સરકાર બડી દિવાની હૈ? ઐસે ઐસે ઇસ્કુલમે પઢતે સબ લડકેકુ થાનદાર બનાતા હૈ ઉન્કુ ગામકા નામભી માલૂમ નહિ હોતા જો દરબારી [1]દોતીઆ હોવે તો ઐસા ગામકુ કભી ભેજનેવાલા નહિ ચલ જીવ! પાછા! યે થાનદારકી પાસ જાકે અછી તરેહસે ઉસ્કી ધૂલ ઝટકના"

એમ કહી જમાલભાઈ પાછો વળીને થાણુદાર પાસે સાંજે આવ્યો. થાણુદારે પૂછ્યું "તમને જે ગામ મોકલ્યા હતા ત્યા જઈ આવ્યા?" ત્યારે જમાલભાઇએ કહ્યુ, "અરે? તુમને ખાલીપીલી મેરેકુ 'ચલ જાઉ કે ટપ જાઉ' ગામ ભેજા ઐસા ગામ તો દુનિયાકી બિચમેભી નહિ હૈ!"

થાણુદારે કહ્યુ, "તમને અણીયાળી ગામ મોકલ્યા હતા ને 'ચલ જાઉ કે ટપ જાઉ' નું નામ કયાથી લાવ્યા બોલાવો નાયકને?"

નાયકે આવી જમાલને પૂછ્યું, "જમાલભાઈ! તમને અણીયાળી ગામ જવા કહ્યુ હતુ, ને તેની નિશાનીમાટે સોટીને અણી કાઢી આપી હતી, તેમ છતા તમે કેમ ત્યા ન ગયા? સોટી કયા ગઈ! કેમ દેખાતી નથી?"

જમાલભાઈ–હાઆઆઆ! અબ યાદ આયા! સચ્ચબાત! સોટીકુ અણી નીકાલ દીઇથી એ એક પાનીકે ખડ્ડાપર મે કૂદા, તબ ટુકડા હો ગઈ લેકીન ઉસી-બખ્ત મૈને "ચલ જાઉ કે ટપ જાઉ" ઐસા બિચાર કિયાથા સો યાદ રેગયા

આ સાભળી સૌ હસવા લાગ્યા ફરીથી કાગળમા નામ લખી આપી તેને મોકલ્યો

---

[1] મેરેના, કારકુન, સીપાઇદાર, દવાત રાખનાર તે દોતીઆ કમરમાં લાંબી ભૂંગળી દવાત રાખી ૧ ગાની તીન ગજ્જાગ્રમા ન્ય છે ને ઉપ થી કહેવાય છે

આ વાત તદ્દન ભોળા અને અક્કલવગરના અગાઉના રજવાડી સિપાઈના નમુના વિષેની છે.

જીવ તો ગયો પણ રંગ તો રહ્યો.

* એક રેવાસી કોળી પરણેલો હતો, પરંતુ તેની ઓરત ગેર આવતી નહોતી વારંવાર બિચારો કોળી તેડવા જાય, ત્યારે ઓરતનો પક્ષ કરી, તેનાં માબાપ એવું બ્હાનું બતાવતાં કે, તેના પગપર મેંદીનો રંગ મૂકેલો છે, તે રંગ રસ્તામાં રહે નહિ, માટે હમણા મોકલીશું નહિ. તજવીજ પણ એમજ રાખેલી કે ધણી તેડવા આવે કે તેજ વખત પગ ઉપર મેંદીનો રંગ નવેસરથી મૂકે, અને જયાંસુધી તે રહે, ત્યાંસુધી તે રંગને ધણી તરફથી સાચવી રાખે. પગ ધૂએ નહિ, બહાર તળાવ કે નદીએ જાય નહિ. એવી રીતે પોતાના ધણીને દેખાડવા ઢોંગ કરી મૂકે. જ્યારે ધણી વીલે મોઢે પાછો ગેર જાય એટલે પાછું કાંઇજ નહિ.

આવી રીતે દશ વીશ વખત તે કોળીને નકામા આંટાફેરા થવાથી ઘણો ગુસ્સે થયો, ને પોતાની ઓરતને છાની રીતે ઉપાડી લઈ જવાનો નિશ્ચય કર્યો. પણ પ્રથમ કોઈ ચાર પાંચ ન્યાતીલાઓને જાહેર કરવું એ વધારે સારૂં છે, એમ સમજી તે થોડા ન્યાતિલાઓને જાહેર કરી, ઓરતને તેડવા જોડે લઈ ગયો. તે લોકોને જોઈ ઓરતે પગ ઉપર મેંદીનો રંગ લગાવી દીધો. ઓરતને મોકલવાનું કહેતાં તેનાં માબાપે રંગ જતો રહેવાનું બહાનું બતાવ્યું, તેથી સાથેના ન્યાતિલાઓએ ઘણો ઠપકો દીધો કે, "મોટાં છોરૂ સાસરે સારાં." રાજાને શું કમી હોય છે; પણ તેની દીકરીઓ પરઘેર જાય છે. કેમકે **દીકરી તો સાસરે કે મસાણ શોભે!** આમ ઘણી રીતે સમજાવતાં પણ હઠીલાં સાસરીઆં એકનાં બે થયાં નહિ. છેવટે નાતબાર મૂકવાનો ભય બતાવ્યો. એથી એ બાઇને તેના ધણીસાથે સાસરે મોકલવા ઠરાવ્યું તો ખરૂં, પણ તેને પગે મેંદીનો રંગ છે, તે રંગને કાંઈપણ હરકત ન થાય એવી શરતે કબુલ કર્યું આ શરત કરવાનો તેમનો હેતુ એ હતો, કે રંગને હરકત થયા સિવાય તે લઈ જઈ શકે તેમ નથી, તો **"એ પાણીએ ટોઠા મગ ચડવાના નથી"** પણ તેમાં તેઓ નિષ્ફળ થયા. ધણીનો ઈરાદો તો ગમેતેમ કરી **"દળાણું દળતાં પણ વસ્તી રાખવા"** નો હતો, તેથી તે કંટાળી ગયેલ ધણીએ રંગ રહેવા દેવાની શરત કબુલ કરી, ઓરતને પોતાની જોડે લીધી. પગના

---

* કૌતકમાળા

રંગને કાંઈ હરકત ન થાય એટલા માટે જોડા પહેરાવી લીધા ચાલતા ચાલતા એક મોટી નદી આવી ઓરતે જાણ્યુ કે હવે તેનું ફાવશે નહિ ને મને રજા આપી દેશે, પણ રંગને હરકત થવા ન દેવી, એ તેના ધણીના ધ્યાનમાંજ હતું, તેથી ઓરતને પ્રથમ પોતાના ખભા ઉપર નાખી નદીમા ચાલ્યો જરા દૂર ગયો એટલે ઓરતના પગ બરાબર પાણી થવા આવ્યુ, ને રંગ ભીંજાવાનો સંભવ લાગ્યો, એટલે તરત ખભા ઉપરથી ઉતારી બે હાથવતી બે પગ ઉંચા ઝાલી રાખી ચાલવા માંડ્યું ફક્ત શરત મુજબ પગના રંગને બચાવવાના તરફજ તેણે પોતાનું લક્ષ રાખ્યુ આમ થવાથી પગ ઉંચા રહ્યા ને ઉંધે માથે આખુ શરીર પાણીમા ઘસડાતુ ચાલ્યુ તે બાઈએ ઘણું કલ્પાંત કરવા માંડ્યુ પણ જંગલી સાંભળેજ શુ કામ? મોઢામા પાણી પેસવા લાગ્યુ ને તેથી મુંઝાવા માંડી પણ આ કોળીભાઈ લીધી વાત મુકે તો લાજ જાય! ધીરે ધીરે નદી ઉતરી ગયો ઓરત ઉંધે મસ્તકે પાણીમા ઘસડાવાથી બેભાન થઈ મરણ પામી રાહદારીના લોકોએ કોળીને ઠપકો આપી કહે, "અરે! મૂર્ખ, આમ નાની માફક ઘસડી જમ લાવ્યો? આ જો, એનામાં જીવ પણ નથી અરે! રામ રામ! તે બિચારીનો નાહક જીવ લીધો તારે એમ શામાટે કરવું પડ્યું? કોળીએ કહ્યુ, "જીવતો ગયો પણ રંગતો રહ્યો" માણસોએ કહ્યુ, 'રંગતો રહ્યો' એ શુ? તે કોળીએ કહ્યુ તેના માબાપની શરત મારે રાખવી હતી કે તેના પગની મેંદીના રંગને કાંઈ હરકત આવવા દેવી નહિ જૂઓ એના પગ? બરાબર જાળવ્યા છે કે નહિ! જાણતા મરી જાય તમા મારો વાંક શાનો? આવી રીતનું કોળીનું બોલવુ સાંભળી લોકો તેની મુર્ખાઈને હસવા લાગ્યા, ને કોળીભાઈ તો ઘરતરફ ચાલતા થયા

જંગલી ને જડમા જેવા માણસોને જે હકીકત કહેવામા આવી હોય, તેનુ પરિણામ પોતાને ભયંકર ને દુઃખદાયક થતું હોય તેમ છતા પણ કહેલી વાત છોડતા નથી, તે બતાવવાનો આ વાતનો હેતુ છે

ના ભાના હમ, હું ભૂછચો નથી.

*એક [1]ધાણધાર મવાડનો કણબી, પોતાના, દૂરના સગાનો સગો અમદાવાદમા રહેતો હતો તેને ત્યા કામ પ્રસંગે આવીને ઉતર્યો દૂર ગામનો સગો પોતાને ત્યા ઘણે દિવસે આવ્યો, તેથી તેને સારુ, સારી સારી ને સ્વાદિષ્ટ

* [illegible]   ૧ [illegible]

સોઈ બનાવી પીરશી. ઘાણુધાર મૂલકના જડભરથજેવા કણબીએ તેવી રસોઈ સ્વપ્નામાં પણ જોએલ નહિ, તેથી અચ્છો તરાકો માર્યો, એ પેટ ફરી જમ્યો ને છેવટ તૃપ્ત થઈ ઉઠયો. જમી રહ્યાબાદ ઘરધણીએ પાનની બીડી આગળ ધરી કહ્યું કે, "આ લ્યો." પટેલે કહ્યું, "એ શું છે." ઘરધણીએ કહ્યું, "એ પાનની બીડી છે." પટેલે વિચાર્યું કે, વળી આ બલા તે ક્યાંથી વળગી! પેટમાં જો જરાએ મારગ હોત, તો જેમ પાંચ વખત પીરસાવ્યું, તેમ એક વખત વધારે પીરસાવીને વધારે જમત નહિ? હવે તો જરાએ ભૂખ્યો નથી, ને આ શું કામ પાનની બીડી આપતા હશે? એમ વિચારીને ઘરધણીને કહ્યું કે, "હું નથી ભૂખ્યો માટે મારે નથી ખાવી, તમે ખાઓ." ઘરધણીએ કહ્યું "અરે લ્યો, લ્યો, તમે પરોણા ન ખાઓ ને અમારાથી કેમ ખવાય?" પટેલે કહ્યું, "ના, પણ હું ભૂખ્યો નથી." ઘરધણીએ કહ્યું, "પટેલ, આગ્રહ શામાટે કરાવો છો, મારા સમ આ બીડી લ્યો" પટેલે કહ્યું, "ના ભાના હમ, હું નથી ભૂખ્યો" જો ભૂખ્યો હોઉ તો ગીનું લહબહતું પાંદડું ચમ રે'વા દઉ" (કેળનાં પાંદડાંમાં જમવાને પીરસેલ તે પત્રાળી પડતી મૂકેલ માટે) આથી ઘરધણી સમજ્યો કે આ જડસાજેવા પટેલને પાનની બીડી તે શું હશે, ને ક્યારે ખવાય, તેના વિવેકની ખબર નથી! "ગદ્ધા કયા જાને 'જાફરાની બાત'!" તેને જો તેનું અજ્ઞાનપણું બતાવી આગ્રહ કરીશ તો વખતે ખોટું લાગશે. માટે આ વખત વધારે કાંઈપણ કહેવું નહિ એમ દુરસ્ત ધારી વગર બોલ્યો રહ્યો.

ગામડાના લોકો શહેરના લોકોની રીતભાત ને વિવેકથી કેટલા અણવાકિફ હોય છે, તે બતાવવાને ઉપરની વાત ઉપયોગી છે.

કર્યું ભગાના જેવું.

*ખેડામાં ભગવાનદાસ કરીને એક વાણિઓ રહેતો હતો. તે ભગાના ઉપનામથી ઓળખાતો હતો. પોતે સારા કુળનો હોવાથી નાનપણમાં મહેમદાવાદ પરણ્યો હતો. તેનો બાપ તેને નાનો મૂકીને મરી ગયો હતો. તેથી તેની રાંડેલી માને હરીફરીને તેના સામું જોઈ રંડાપો ગાળવાનો હતો. તે તેને આંધળાની આંખ માફક ગણતી હતી. જરાવાર પણ તેને વિલો મૂકતી નહિ. રમવા તો શું, પણ ભણવાએ ઘરબહાર જવા દેતી નહિ. આથી ભગો ૧૮-૨૦ વર્ષનો થયો ત્યાંસુધી કેવળ વ્યવહારની માહિતીવગર મૂર્ખ રહ્યો.

---

૧ કેસર. * કૌતુકમાળા.

ભગાને સાસરે લગ્ન હોવાથી તે અવસરે તેને તથા તેની વહુને તેડાવ્યા વહુ બિચારી માંદી રહેતી હતી તેથી તેનાથી જવાય તેમ નહોતું ભગાને કોઈ દહાડો બારણુંબહાર કાઢેલો નહિ, તેથી તેને એકલો મોકલવાની તેની માની હિંમત ચાલતી નહોતી પણ મોકલ્યા વિના છુટકો નહોતો કેમકે તેના સાસુ સસરા આવા શુભ અવસરે પોતાના જમાઈ ભગાભાઈને ઘેર આવેલા ન જૂએ તો ઘણું ખોટુ લાગે એમ હતુ આખરે ભગાને મોકલવો એમ એની માએ નક્કી કરી જવાના દિવસે તેને પોતાની પાસે બોલાવી કહ્યુ "ભાઈ, તારે સાસરે લગ્ન છે માટે તારે આજે અમદાવાદ જવુ છે, તો તૈયાર થા" ભગો તૈયાર થઇ પોતાની મા પાસે રજા લેવા ગયો—મા એ શીખામણ દીધી કે "દીકરા, તુ હજી બાળક છે કોઈ દિવસ પરગામ એકલો ગયો નથી, તેમાં વળી આતો સાસરે જવું છે માટે હલકા થવુ, થોડુ બોલવું, પૂછે તેનો ઉત્તર ધીમેથી આપવો, એક વાતની હા કહેવી તો એક વાતની ના કહેવી, એમ ડાહ્યો ડમરો થઇને રહેજે" ભગાએ કહ્યુ, "મા ! તારે ફીકર રાખવી નહિ તારા દીકરામાં કાંઇપણ કહેવાપણું આવવા નહિ દઉં પછી કાંઇ?" આમ કહી વિદાય થયો તેની અધિરી મા ભાગોળ સુધી વળાવા ગઈ, ત્યાંપણ ફરીથી એની એ શિખામણ દીધી

સાંજ વખતે ભગો અમદાવાદ આવી પહોંચ્યો સાસરાને ઘેર ઉતારો કરી બેઠો જમાઈ પોતાને આંગણે આવેલો જોઈ માયાળુ સાસુએ હેતથી બોલાવી તેના *ઓવારણા લીધા રમીલી સાળીઓએ પાણી લાવી મુક્યું હોંશીલા સાળો પાનસોપારી તૈયાર કરી આપવા બેઠો એમ ભગાભાઈને સારી તરેહની આદર સત્કાર થવા લાગ્યો સાસુએ સમાચાર પૂછવા માંડ્યા

સાસુ--(પોતાની દીકરી ન આવી તેથી) એકલાજ આવ્યા છો કે?

ભગો--હા

સાસુ--અમારી દીકરી નથી આવી?

ભગો-- ના

સાસુ--તમારી મા સાજા છે?

ભગો--હા

સાસુ--બધા જ ક્ષેમકુશળ છે?

---

*ઓવારણા આમ આપવાના બાબતમાં પોતાના હાથ ... તે હાથ ... પોતાના લમણા સાથે દાબી ટાચકા ફોડવાથી ... દુખ ... આ રીતે બાઈઓમાં માન આપવાની રીત છે

ભગો--ના.

સાસુ--અમારી દીકરી હજી માંદી છે?

ભગો--હા.

સાસુ--હજી સારૂં થયું નથી?

ભગો--ના.

સાસુ--ઓસડ વેસડ કરતા હતા?

ભગો--હા.

સાસુ--કોઇ ઔષધની ટીક્કી લાગતી નથી?

ભગો--(ઘણા જવાબ દેવાથી કાયર થઈ ગયો હોય તેમ મોઢું કહાણું કરીને) ના.

સાસુ--(જમાઇએ મોં બગાડ્યું તેથી વ્હેમ આવવાથી,) શું કાંઇ છાનું રાખવા જેવું છે?

ભગો--હા.

સાસુ--(કોરે બોલાવીને ધીમેથી) છોકરીતો જીવતી છેકની?

ભગો--ના.

સાસુ--અરર! મરી ગઈ?

ભગો-- હા!!!

આથી ઘરમાં રડારોળ થઈ રહી. એવામાં ભગાનો સાસરો બહાર ગયો હતો ત્યાંથી આવ્યો. તેની જોડે ખેડાનો રહેનાર ભગાનો પાડોશી કામનો પ્રસંગ હોવાથી આવ્યો હતો. તેઓ રડારોળ જોઇ ગભરાઇ ગયા, અને પૂછતાં માલમ પડ્યું કે ખેડામાં પરણાવેલી તેની દીકરી ગુજરી ગઇ. પેલો પાડોશી એ બાઇને નજરથી જોઈ તુરતનો આવેલ હતો તેણે કહ્યું, "હું તમારી દીકરીને નજરે જોઈ ઘોડાપર બેશી હમણાંજ ચાલ્યો આવું છું. અને આવા માઠા સમાચાર તમને કોણે કહ્યા?" એટલે સૌએ ભગાભાઇનું નામ દીધું, જે ત્યાં હાજર હતો. ત્યારપછી તે બંન્નેની રજુઆત થઈ તેમાં ભગાભાઇનું ભોપાળું ઉઘાડું થયું કે, તેની ઓરત તો જીવે છે, પણ માંદી છે તેથી આવી શકી નથી. તેની માએ એક વાતની "હા" ને બીજી વાતની "ના" કહેવા શીખામણ દીધી હતી તે ઉપર સુરત રાખી જવાબ દીધો છે તેથી આમ થયું, એમ ખુલ્લું તેણે કહી દીધું. આથી સૌએ તેને ઢોર જેવો મૂર્ખ કહી ફિટકાર આપ્યો! આ વાત ગામોગામ અને દેશોદેશ પ્રસરી ગઇ, અને તે દિવસથી કોઇ માણસ જો બહુ ખોટું કામ કરે તો "કર્યું ભગાના જેવું" એમ કહેવાયું.

કોઈપણ કામમા નહિ ધારેલુ ઘણું ખોટુ પરિણામ લાવનારને આ વાત માના "ભગા" ના જેવો ગન તેના કૃત્યને "ભગાના જેવુ કર્યું" એમ કહેવામા આવે છે આ વાતના હેતુ ખોટુ કૃત્ય બતાવવાનો છે

મૂર્ખાઈથી એક કામમાં અનેક કામ કરવાબાબત.

*પોરબંદર ગામમા એક શેઠને ત્યા પુષ્કળ દોલત હતી શેઠની દુકાનનું સઘળુ કામકાજ તેનો ઘણા વર્ષનો જૂનો ને વિશ્વાસુ મુનિમ ચલાવતો હતો તે પૂરો ખબરદાર, સર્વ વાતનો અનુભવી હોવાથી શેઠને દુકાનતરફના કાંઈ ઉચાટ—ફિકર હતાજ નહિ એ મુનિમના તરફનો શેઠને ઘણોજ સતોષ હતો તેમજ મુનિમ ઉપર શેઠનો પ્રેમ પણ ઘણોજ હતો દરેક કામકાજમા તેને પોતાની બરાબર માન આપતો હતો મુનિમને ત્યાના કોઈ કામ અવસર ઉપર પાચ પચાસની બક્ષિસ પણ શેઠ કરતો હતો મુનિમ શેઠના તરફ બરાબર વફાદાર રહેતો, ને પોતાના ઘરના કામની માફક પૂરી કાળજી અને ઉલટથી શેઠનુ કામ બજાવતો હતો

શેઠની પાસે મુનિમનું આવું માનપાન હોવાથી શેઠાણીથી ખમાયું નહિ શેઠાણીનો ભાઈ કાંઈ કામધધાવગર બેઠેલ હતો, તેને એ મુનિમની જગોપર રાખવા તેની વૃત્તિ થઇ સ્વાર્થને અગે માણસ આંધળુ ભીંત થાયછે તેથી જે વખતે શેઠ મુનિમના વખાણ કરવા કે તેના કામની તારીફ કરવા બેસે, તે વખત શેઠાણી તેમાથી કાઇ નહિ ને કાઇ ખોડ કહી બતાવે પ્રસગ જોઈ તેના કામની ટીકા કરી વાકુ પણ બોલે શેઠને શેઠાણીની વાત કાઇ પસદ નહોતી આવતી, પણ હઠીલી સ્ત્રીની સામી માથાફોડ કરવી, એમા કાઇ ફળ નહિ, એમ સમજીને શેઠ કાઇ જવાબ આપતો નહોતો એક વખત લાગ જોઇ શેઠાણીએ હઠ લીધી કે તમે મુનિમને પગાર ખવરાવોછો તે શુ તમારો કોઈ દિ પોતાના સગાનો તો ભાવ પૂછતા નથી! મારો ભાઈ કેટલા દિવસથી વગરધધે બેઠો છે, તો પગયા પગાર લઇ જાય છે તેથી તે ઘરનો માણસ શુ નરતો! એને મુનિમનું કામ સોપશો તો એ પણ મુનિમના જેવુંજ કરશે

શેઠ જાણતો હતો કે મુનિમનું કામ એનાથી નહિ બની શકે, પણ શેઠાણીના આગ્રહને તાબે થઈ સાળાને લગાડવા મુનિમને રજા આપી પોતાના સાળાને તે જગોએ રાખ્યો સ્ત્રીને દેખાડવા માત્ર મુનિમને રજા હતી, તેનો પગાર ચાલુ રાખ્યો હતો, તેથી મુનિમ દુકાનપર આવ્યા સિવાય શેઠના તરફનું કામકાજ કર્યે જતો હતો

* પોરબંદર

અનુભવવગરનો અણઘડ નવો મુનિમ દુકાનનું કામ શું કરી શકે? બિચારા, શેઠાણીના ભાઈના બાપગોત્રમાં કોઈએ તે કામ કરેલ હોય તો જાણેકની? અનુભવવગરનું કાચું. એક વખત ગામને પાદર પરદેશી ઘીનાં ૫૦૦ કુડલાં વેચવાને આવ્યાં હતાં, તે લેવા નવા મુનિમને મોકલવામાં આવ્યો, પ્રથમ તે ઘીનો ભાવ પૂછી આવ્યો, ફરીને મોકલતાં બીજી વખત કેવો તોલ તે પૂછી જોયો. ત્રીજી વખત કેવા રૂપિઆનો ભાવ કહ્યો છે, એમ જૂદા જૂદા ત્રણ ચાર આંટા ખાધા ત્યારે એક ઘીનો ભાવ નક્કી થયો. તે પછી એ ઘી લેવું કે નહિ, એ સારૂં ગામમાં ઘીનો શો ભાવ ચાલેછે એ તપાસ કરવા મોકલ્યો. પોતાને કાંઈ ભાન નહિ એટલે શેઠ કહે એટલું કરે, આથી શેઠ પણ કાયર થઈ ગયો.

એટલામાં જૂનો મુનિમ સવારમાં પાદર ગયો હશે, તેના જોવામાં ઘીના કુડલાં આવ્યાથી તુરત ત્યાંજ તમામ પાંચસે કુડલાનું સાટું કરી, પોતે શેઠના નામથી લઈ લીધાં. તે વખત બીજા ગામના વેપારીઓ ઘી લેવા હાજર હતા, તેમને થોડાં થોડાં ઘીનાં કુડલાં એકેક રૂપિઆના નફાથી પરભાર્યાં વેચી દીધાં ને રૂ. ૫૦૦ નફાના ગાંઠે બાંધી શેઠની આગળ મૂકી બધી વાત કહી આપી.

શેઠ ઘણોજ પ્રસન્ન થયો ને શેઠાણીને કહ્યું કે, “આ જો તારો ભાઈ ચાર વખત ઘી આગળ જઈ આવ્યો. જેટલું કહ્યું તેટલું કરીને આખર પાછો આવ્યો અને આ જૂના મુનિમે વગર પૂછે પોતાની અક્કલથી ઘી ખરીદ કરી વેચી પણ દીધું, જેના નફાના રૂા. ૫૦૦) લાવી આગળ ધર્યા છે. હવે કહે, એમાંથી કોણ હોશિઆર ને સારો? તારો ભાઈ બતાવ્યુંજ કામ કરે તે શા કામનું? એક દાખડામાં અનેક કામ તેની અક્કલના જોરથી કરી લાવે તો તે મુનિમપણાને લાયક કહેવાય.”

શેઠાણી—ઓહો! કોઈ કામમાં એમ પણ થાય, તેમાં તમે તેનું વાંકું તે શું જોવો છો? કામ કરવાથી ધીરે ધીરે આવડે! કોઈ શીખીને અવતરતું નથી!

શેઠાણીનાં વચન સાંભળી શેઠ વગર બોલ્યા રહ્યા. શેઠાણીએ છાની રીતે પોતાના ભાઈને કહ્યું કે, “હવેથી હુશીઆરી રાખતો જા. આજે શેઠ વઢતા હતા, માટે એક કામમાં અનેક કામ સાથે કરવાની ટેવ રાખવી.

શેઠને એક છોડી બાર વર્ષની થવા આવી હતી. તેના લાયક હુશિઆર સોળ વર્ષનો વર જોવા સારૂ શેઠાણીએ તેના ભાઇને મોકલવાનું પસંદ કીધું, અને તેને તૈયાર કર્યો. જતી વખત તેને શીખામણ આપી કે “સારા કુળનો, ખાનદાન હુશિઆર ને સોળ વરસનો વર શોધી લાવજે હો! વર્ષ વધારે કે ઓ-

છાનો ન જોઇએ બગાણ મેળ વર્ષનો જોઇને સગપણ કરજે વળી બીજો ફેરા થાય નહિ, માટે વિચારીને જે કાંઈ પૂછવું હોય તે પૂછી લેજે

શેઠાણીના ભાઇએ વિચાર્યું કે આમા બીજુ કાંઈ પૂછવાનું નથી, પણ કદાચ મેળ વર્ષનો વર ન મળ્યો, તો વળી પૂછવાનો ફેરો રહેશે, માટે આ વખત ખુલાસો કરૂ તો ઠીક તેથી કહ્યુ કે "જો મેળ વર્ષનો એક વર ન મળે તો આઠ આઠ વર્ષના બે શોધી લાવુ તો ચાલેકની?"

આથી શેઠાણી ઘણું ગીચે ભરાઈ કે મૂર્ખને એટલી અક્કલ નથી કે બે વર તે હોય! પણ પોતાનો ભાઈ એટલે તેને વધારે શું કહી શકે! દુકાનમા કહ્યુ કે "જા, તું તારે દુકાનનુંજ કામ કર" એમ કહીને મોકલવો બધ કર્યો

શે૦ તો આ બધી મૂર્ખાઇ કાઇ બોલ્યાવગર જોયાજ કરતો હતો, કેમકે તેના મનને નક્કી હતું કે શેઠાણીનો ભાઈ મુનિમની જગોએ નભવાનો નથી તેના કામથી એની મેળે તેની બેનને વાક સૂજશે ને રજા દેશે

થોડે દહાડે શેઠને શરીરે મદવાડ થયો, તે એકદમ વધી ગયો, તેથી વૈદને બોલાવવા સારૂ શેઠાણીએ તેને મોકલ્યો વૈદને બોલાવીને ઘેર આવતા તેણે વિચાર કર્યો કે, એક કામમા અનેક કામ કરવાની ભલામણ મારી બેનતર કથી થઈ છે, આ વૈદને બોલાવી જાઉંછુ પણ શેઠને કસર વધારે છે ને કદાચ આરામ ન થયો તો વળી ખાપણ, નાળિએર, સૂતર, વાસ વગેરે લાવવાના આંટા ઘણા થશે, એ ઠીક નહિ માટે એ બધા વાના લઈ જવાય તોજ એક કામમા અનેક કામ કર્યા કહેવાય એમ ધારી વૈદને પરભારો શેઠપાસે ઘેર મોકલી પોતે ખાપણ ઇત્યાદિક લઈ ઘરતરફ વળ્યો વળી સૂઝી આવ્યું કે દૈવ ઇચ્છાથી નઠારૂ પરિણામ આવ્યું તો સગાવહાલાને કહેવા જવું પડશે, માટે તે પણ બે ચાર સગામા કહેતો જાઉ કે ફરીને આંટો ન પડે એથી સગાઓને કહેતો ગયો કે "શેઠને બહુ કસર છે તો તમે સૌ તાકીદે આવી પહોંચજો"

શેઠાણીના ભાઇએ સૂતર, વાસ વગેરે ઘેર લાવીને એક ખૂણામા નાખ્યા તે જોઇને તેની બેહેને પૂછ્યું કે "આ બધુ શું લાવ્યો?" તેણે ઉત્તર આપ્યો કે "તું કહેતી હતી કે એક કામમા અનેક કામ કરવા જોઇએ, તેથી વૈદને તેડવા ગયો તે ભેગા રસ્તામાથી ખાપણ, સૂતર, શ્રીફળ, વાસ વગેરે સામાન પણ લેતો આવ્યો ને સગાને કહેતો પણ આવ્યો છઉ કદાચ તેમનો જીવ ન રહ્યો તો મારે બીજો ફેરો રહે એમ મે રાખ્યુ નથી"

આટલી વાત થઈ એટલામાંતો બારણે ચાર પાચ બાઇઓ [illegible] ઓ ઓ ઓ ઓ ઓ ઓ' કરતા આવી પહોચ્યા! આથી શેઠાણીને પાકી

માથાસુધી જવાળા ઉઠી ને તેના ભાઇને કહ્યું કે, "અરે, પીટયા, ગજબના ક-રનાર! તું તારા બનેવીને મારવાનું ધારેછે ને મને રંડાપો આણેછે! જા! તું તારૂં કાળું કર! તું તો એવો મૂર્ખ છું કે તું એક મૂર્ખમાંથી સો સો મૂર્ખા થાય!"

એમ કહી શેઠાણીએ તેને રજા આપી, એટલે શેઠે જૂના મુનિમને બો-લાવી પાછો રાખ્યો. આ ઉપર એક સાખી છે કે:—

આણંદ પૂછે પરમાણંદ, માણસે માણસે ફેર;
એક નાણું ખરચે ન મળે, એક ત્રાંબીયાના તેર.

માણસ સૌ સરખાં હોતાં નથી. માણસની કિમત તેના ગુણ કર્મપરથી થાયછે. એ બતાવવાનો આ વાતનો હેતુ છે.

ઘી ખાતા, ગુડ ખાતા ને બરાબર [1]ચલતા કયું નહિ.

*એક અણુધ નામનો આરબ એક રાજાની નોકરીમાં હતો. એક વખત ત્રીજોરી પરગામ મોકલવાની હતી, તે સાથે તેની નોકરીની ફરમાસ થઈ. તેથી સળગતી જામગરીવાળી–રૂપાનું પતરૂં જડેલ બંદુક ખાંધપર ગૂટી, કમરમાં જ-મૈએ, છરી, તલવાર અને માબર વગેરે લટકાવી તૈયાર થયો, ને ત્રીજોરીની ગાડી જોડે ચાલવા લાગ્યો. ચાલતાં ચાલતાં ગાડીનું [2]ઠાંઠું છોડે નહિ. ગાડી ઉભી રહે તો પોતે ઉભોજ છે, ને જ્યાં ચાલી કે તે પણ ચાલ્યોજ છે. નહિ ભૂખ કે તરસની દરકાર! નહિ ટાઢ કે તડકાની અને નહિ અંધારી કે અજવાળી રાતની દરકાર! આરબની નિમકહલાલ જાત જે ગુણોથી પંકાઈ છે, તે સર્વ ગુણ તેનામાં હતા. મુખ્ય એક નિમકહલાલીપર બરાબર સુરત હતી. રસ્તામાં ઘી ગોળની રાતબ આપવા રાજાનો હુકમ હતો, તે મુજબ આ આર-બને પણ ઘી ગોળ મળતાં હતાં. ચાલતાં ચાલતાં એક છાણનો પોદળો ભોંય-પર પડેલ તે પ્રથમથી અણુધના જોવામાં નહિ આવ્યાથી તે ઉપર અચાનક પગ પડ્યો, ને તે ઢળતી જમીન ઉપર હોવાથી પગ લપસ્યો. એટલે શરીર હાથમાં રહી શક્યું નહિ, ને અણુધ ભોંયપર પડી ગયો. તે જોઈ જોડેના ત-મામ માણસો ખડખડ હસ્યા.

આથી તમોગુણી આરબે પૂરી રીતે પોતાની મશ્કરી થવાનું માન્યું, ને તેમ થવાનું કારણ, તેનો પગ જે બરાબર રીતે ચાલ્યો નહિ ને લપસી ગયો,

---

* કૌતકમાળા. ૧ ચાલતા. ૨ ગાડાના પછવાડાનો ભાગ.

તે માટે પગના એ મોટા વાંક બદલ તેને શિક્ષા કરવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો તુરત કમરપર હાથ નાખી રૂપેરી મ્યાનમાથી જમૈયો બહાર કાઢી, પોતાના પડી જનાર પગ પ્રત્યે બોલ્યો કે, "ઓ પગકુ ઘી ગુડ ખિલાયા, ઓર તેરેકુ નહિ ખિલાયા? તુ બી ઘી ખાતા, ગુડ ખાતા ને બરાબર સટતા કયુ નહિ? બડા નિમકહરામ!" એમ કહી જોતજોતામા જમૈયો તે પગ ઉપર લગાવી દીધો, ને જાણે પોતાના પગને શિક્ષા કરી સંતોષ થતો હોય એવુ ડોળ બતાવ્યુ એ જોઈ સર્વ કોઈ તેની સમજણને માટે વિસ્મય પામ્યા, પણ કરે શું! જે બન્યુ તે નહિ બન્યુ થવાનું નહિ, પગમાથી લોહી વેહેવા માડયુ! જરાવાર થઈ ત્યાતો ઘા ઠર્યો ને તેથી તેના પગ ભોયપર માડી શકાય તેમ રહ્યુ નહિ, એટલે ગાડી ઉપર બેસારી મુકામપર લાવ્યા ત્યા કેટલાક દિવસ દુઃખ પામી, પાટા પીંડી ને દવા દારૂ કરવાથી આખર આરામ થયો

આ વાત એકજ તરેહનું જ્ઞાન ધરાવનારાઓનું ભોળપણ બતાવે છે

સૂર્યસામે લડાઇ ચલાવનાર મિઆં.

*ગુજરાતમા મુસલમાનનો એક નાનો કસબો હતો ત્યાથી નજીક ત્રણ ગાઉ ઉપર એક શેહેર આવેલુ હતું ત્યા સરકારની મુખ્ય કચેરી હતી, તથા કસબાતીઓના લેવડ દેવડનો સર્વ રીતનો સબંધ હોવાથી હરવખત તેમને એ શેહેરમા આવવુ પડતુ હતુ કસબાતી મિયા સાહેબો પૂરા બંધાણી હતા બંધાણીઓની આ કહેણી છે કે, "શિયાલેકા પરોઢ, ઉન્હાલેકા દુપેર, ઔર ચોમાસેકી રાત અતના સફર કીજીઓ, મગર ગમન મત કીજીઓ." તે મુજબ તડકામા જવા આવવાને બદલે તો સવારને વધારે પસંદ કરતા આવી મિયાભાઇ સવારમા શીરાવીને નીકળતા તે હુક્કા ગડગડાવતા ઠચુક ઠચુક કરતા કલાક નવ દસને સુમાર શેહેરમા આવી પોહોચતા કચેરીના ને બીજા કામથી ફારક થઈને ચાર પાચ વાગતાને સુમારે પાછા વળતા તે સાંજના છ સાત વાગતે ઘરભેગા થતા કસબાથી કચેરીનુ શેહેર ઉગમણી દિશાએ હતુ, તેથી સવારમા જતી ને સાજના આવતી બેઉ વખત તેમને સૂર્ય સામો આવતો હતો સૂર્યનો તડકો બરાબર મોહો ઉપર આવતો હોય તો ભલભલા માણસને પણ આખો લાલ થયા વિના રહે નહિ તો અફીણના બંધાણી મિયા સાહેબોને લાગે તેમા શુ આશ્ચર્ય! નિત્યના આ તડકાની પીડાથી મિયાભાઈ

તદન કંટાળી ગયા અને દુઃખ ટાળવાને માટે ઈલાજ ખોળવાના ઇરાદાથી તમામ કરણાલીઓએ ભેગા થવા નિશ્ચય કર્યો. સૌને દુઃખરૂપી કૂવો આડો આવતો હતો તેથી તે બાબત કોઇએ આનાકાની નહિ કરતા ઉલટથી એક પછી એક ચોરાપર આવી બેઠા એટલે વાત શરૂ થઇ.

એક મિઆં—દેખો યારો, યે સૂરજ અપને પીછે લગા હૈ, હમ જીસ વખ્ત શેહેરકું જાતે ઉસ વખ્ત સામને આતા હૈ, ઔર પીછે આતે ઉસ વખ્તભી સામનેકા સામને!

બીજો—તોબાહ અલ્લાહ! સામને આતા ઇતનાહિ નહિ હૈ મગર આંખુંમેં પૈઠકે અંધે કર ડાલતા હૈ. ઇસકા કુચ્છ ઈલાજતો કરનાહી ચાહીયે.

ત્રીજો—બરૈ ભાઇ, તુમ સચ કહેતેહો, ઐસા ઈલાજ કરના કે ફીરસે સામને આના ન પાવે!

એક વૃદ્ધ મિઆં—તુમ સબ લડકોંકી મુઆફક બાતચીત કરતેહો, ઇસસે કયા ફાયદા હોગા? ઈલાજ કરના હોવે તો ચલો સબ ફજરમેં મેરી સંગ અપને અપને હથિઆર-ઢાલ, તલવાર, બંદુક, બરછી, ઔર તીરકામઠે સબ લેકે! કમબખ્ત સૂરજકી કયા ઓકાત કે અપની સામને રહ શકે? અપને સબ અઢારે ભાઇહે ઔર સામને યે એકીલા સુરજ! ગોલી ઔર તીરકે મારસેં સૂરજકા ટુકડે ટુકડા કર ડાલેંગે!

આ વૃદ્ધ મિઆંની વાત ટુંક અક્કલના અને ઉછાંછળા મનના મિઆંભાઇઓને ગમી ને સૌ એક મત તે પ્રમાણે કરવા કબુલ થઈ ઘેર ગયા. રાત્રિએ સૂતા પણ ઊંઘ આવી નહિ, અનેક પ્રકારના તુરંગ આવવા લાગ્યા. કયારે સવાર થાય અને હથિઆર બાંધી મેદાનમાં નીકળી મર્દાઈ બતાવીએ! એકાદ સૂરજનો ટુકડો હાથમાં આવે તો તો આપણે ઢાલપર જડી દઇશું. વગેરે ભિન્ન ભિન્ન હવાઇ તુરંગમાં વહાણું વાયું.

સવાર થતાં ચાંદભાઈ, સુલતાનભાઈ, અહમદમિઆં, મહમદમિઆં, અક્કડખાં, ફક્કડખાં વગેરે અઢાર ભાઇઓ હથિઆરબંધ થઇ ગામ વચ્ચેથી નીકળ્યા. આ તમાસો ગામના એક સમજુ પણ પ્રપંચી વાણિઆના દીઠામાં આવતાં, પૂછવા લાગ્યો કે, "મેહેરબાનો, આ સર્વ હથિઆર બાંધી તૈયારી કરીને કયાં ચાલ્યા?" એક મિઆંએ ઉત્તર આપ્યો કે, "સૂરજકી સામને લડાઈ કરનેકું ઔર ઉસકું માર મારકે નીચે ગીરાનેકું જાતે હૈં. કયા હમ કુચ્છ કમતી હય?" વધારે પૂછગાછ કરતાં ઉપરની તમામ હકીકત વાણિઆના જાણવામાં આવી તેથી મનમાં હસ્યો. આ મૂર્ખના સરદારો કેવળ અશકય કામ પાર પાડવા ઇચ્છે

છે તો તેમા કાઇ એઓનુ વળવાનું નથી એ એમની મોટી મૂર્ખાઇનો લાભ આપણે ન લઇએ તો વાણિઆના દીકરા શાના!

આમ વિચારી સમય ઓળખીને ગામ બહાર તમામ મિઆભાઈ એકઠા થયા હતા ત્યા જઈ વાણિએ કહ્યુ કે "તમે એકદમ સૂરજની સામે લડાઇ કરવાને તૈયાર થયા છો, પણ તેને આગળથી ખબર આપી છે? અગર તેનો મત વઢવાનો કે તાબે થવાનો છે તે તમે કાઇ જાણવો છે? ગુણ પુરૂષો આમ અણચીંતા કોઇ ઉપર ચઢાઈ કરતા નથી, માટે તમારે પ્રથમથી વિષ્ટિ ચલાવવીજોઇએ"

વાણિઆનું આ કહેવુ સર્વને વ્યાજબી લાગ્યુ એક ડાહ્યામા ખપનાર મિઆએ કહ્યુ કે, "તુમ્હારી બાત તો અચ્છી હે લેકીન ઉસ્કી ઔર હમારી પચાતમે કોન પડેગા? ઔર ઉસ્કી પાસ પેગામ કોણ લે જાયગા

વાણિઓ—અરે મિઆ સાહેબ, નેળના ગાડા કાઈ નેળમા રહ્યા સાંભળ્યા છે! પાચ પૈસા ખર્ચ કરવા હોય તો બધુએ થાય

મિઆ—ખર્ચકી કુચ્છ ગીનતી નહિ, ઓતો ચઇએ ઈતના કરે ગે, લેકીન કામ કરનેવાલા કોન હ?

વાણિઓ—કામ કરવાવાળો હું તૈયાર છુ રૂપિઆ પાચસે તમારે આપના પડશે તો તમારો અને સૂર્યનો કજીઓ હુ પતાવી દઈશ

મિઆ—પાચસો રૂપિઆ કુછ બડી બાત નહિ દો પાચસો કછુ નહિ હોતા! હમ કુછ *સુજીખા નહિ હે કે ઇનેમે પીછા હઠે? હમ સબ ઍનેકુ તયાર હે

વાણિઓ—ઠીક ત્યારે, અત્યારે તો સૌ સૌને ઘેર જાઓ, રાત્રે હું સૂર્યની પાસે વિષ્ટિ કરી તમને એ બાબતના સમાચાર દેવા આવીશ

સઘળા મિઆ સાહેબો પોત પોતાને ઘેર ગયા વાણિઓ પોતાની દુકાને જઈને વિચાર કરવા બેઠો કે અરે દૈવ! ગાડાના ગામ કાઈ જુદા વસતા નથી પણ તેઓ બીજા માણસોની ભેળા ગામમાજ વસે છે! ગોરેગ અહીંથી ઉગમણી દિશાએ છે તેથી જતી આવતી વખત સૂર્ય સામો આવેજ આવ! એટલી સહેલી બાબત પણ તેના મગજમા આવતી નથી! કુદરતી નિયમ તો કાઈથી ફરી શકે એમ નથી, પણ મિઆઓ પોતાનો વખત બદલે એટલે ગોરેગમા જવાનો વખત સાંજનો ને પાછા વળવાના વખત સવારનો રાખે તો પીડા મટી જાય ખરી, માટે એ ગાડીઆઓ પાસે જવા આવવાનો ટાઈમ ફરવાવવો અને રૂપીઆ પાચસે પડાવી લેવા ચુકવુ નહિ

* સોસી

આવો ઠરાવ કરી રાત્રે વાળુ કરીને મિઆંભાઈ પાસે ગયો. ત્યાં તમામ તેની રાહ જોઈ બેઠા હતા; હોકાનો ગડગડાટ થતો હતો; કોઈ અફીણના જોરથી માથું નમાવી ઝોકાં ખાતા હતા; તો કોઇ અગાઉના બાદશાહોની વાતો કરતા હતા, તે સાંભળી બીજા હોંકારા આપી રાજી થતા હતા. ને વાણિઆને આવતો જોઇ તેમણે તેને આદરમાન આપી બેસાર્યો ને એક બુઢ્ઢાએ પૂછયું. "કયું શેઠ, કેસી ખબર હૈ?"

વાણિઓ—ખબરમાં શું પૂછવું! તમારા સામે આજ ગારખુંટ ધરતીમાં કોણ થઇ શકે એમ છે! જ્યાં સૂરજને વાત કરી કે "અમારા કસ્બાતી તમારી સાથે લડાઇ કરવા તૈયાર થયા છે." તેવાંજ તેના તો ગાત્રજ શિથિલ થઇ ગયાં! જાણે તેલમાં માંખી ડૂબી હોય તેવો થઈ ગયો! તેણે કહ્યું જે "મિઆં સાહેબો કહે તેમ કબૂલ છે. હું કાંઇ તેમનાથી બહુ નથી, પણ તેણે—

બુઢ્ઢો મિઆં—(વચ્ચે બોલી ઉઠયો) દેખો સૂરજ કેસા નરમ ઘેંસ જેસા હો ગયા! હં અં અં! પીછે કયા? (વાણિઆને આગળ વાત ચલાવવા કહ્યું.)

વાણિઓ—(કહેવું જારી રાખ્યું) પણ તેણે કહ્યું છે કે એક મારી વાત પણ કસ્બાતિઓએ મંજુર રાખવી.

મિઆં—ઓ બાત કયા હૈ. સૂરજ એસા ડર ગયા હૈ, તબ હમ કાયકું ઉસ્કી બાત મંજુર ન રખે! અલબત રખે.

વાણિઓ—તેનું કહેવું એવું છે કે 'તમારે સાંજે શહેરમાં જવું અને સવારે પાછા આવવું, એટલે કોઇ વખત સામે આવીશ નહિ."

બુઢ્ઢા મિઆં—યે બાતકી ફિકર નહિ. અપના ડરાયા ડરગયા તો જો વો મંગતા હૈ સો હમારે કબૂલ હૈ. લેકીન ઉસ્કી પાસ ફીર જાકે કેહઆના કે અબ કભી સામને આયગા તો ટુકડે ટુકડા કર ડાલેંગે!!!

વાણિઓ—એમાં શો શક? હું જઇને એને કહી આવીશ. માટે ઠરાવમુજબ રૂપિઆ મને આપવા જોઇએ.

કસ્બાતીના ઘરમાં તો કાંઇ રૂપિઆ હતા નહિ તેથી તુરત કરજે કાઢી રૂપિઆ પાંચસે આપ્યા તે લઈ વાણિઓ મિઆં સાહેબોની મૂર્ખાઇને હસતો હસતો ઘેર આવ્યો.

આ વાત કુદરતના નિયમવિરૂદ્ધ અશકય બીના બનવાની ઇચ્છા રાખનારા મૂર્ખ ને અક્કલના દુશ્મન માણસોના દૃષ્ટાંત તરીકે વપરાય છે. તેમજ તેવા બેવકૂફ લોકોને પ્રપંચી લોકો કેવી યુક્તિ વાપરી સંતોષ પમાડી ઠગેછે, તે બતાવી આપે છે.

અલ્લાજે ડર હોય તો અસાંજે માલીએ અચ!

*કાઠિઆવાડના મચ્છુકાંઠામા માળીઆ તાલુકો આવેલો છે તળ માળી આમા અને તેની આસપાસના ગામોમા મિઆણા જાતના મૂસલમાન વસેછે તેઓ શરીરે કદાવર, હીમતે બહાદુર, લડવે શૂરાપૂરા, નોકરીએ નિમકહલાલ, અને જેનું એક વખત જરા અન્ન ખાધેલ હોય તો તેને માથુ આપનાર તરીકે જાણીતા છે

એ જાતનો એક મિઆણો પરગામથી આવતો હતો રસ્તામા ધર્મચુસ્ત આરબ પોતાના હમેશના રીવાજ મુજબ નિમાજ પઢતો હતો નિમાજ પઢતા કોઇવાર ઉભા રહીને, તો કોઈવાર વાંકા વળીને, કોઇવાર ઘુટણભેર બેશીને તો કોઈવાર ભોયસાથે માથુ અડાડીને ખુદાની બંદગી કરવી પડેછે, તેમ આ આરબ કરતો હતો તે જોઇ અજ્ઞાન મિઆણાના મનમા આવ્યું કે, "આ આરબ જરાવાર ઉભો રહે છે બેશી જાય છે, અને વળી વાંકો વળે છે એનું શુ કારણ હશે? જરૂર તે કોઈનાથી ડરે છે ને ધાસ્તીનોમાર્યો આમતેમ કરે છે, માટે તેને પૂછી જોઉં તો ખરો!" એમ ધારી —

મિઆણો—અરે, જનાદાર, તુ આમ ઉંચો નીચો થયા કરે છે તે કોનાથી ડરે છે, અને શામાટે ડર રાખવો પડે છે?

આરબ— નારે ભાઇ, મારે કોઈ માણસનો ડર છેજ નહિ

મિઆણો—ત્યારે તુ આમ શામાટે ઉંચો નીચો થયા કરે છે?

આરબ—આતો હું નિમાજ પડુ છુ અલ્લાની બંદગી કરૂ છુ

મિઆણો—અલ્લા કોણ છે? અને શામાટે તેની બંદગી કરવી પડેછે?

આરબ—અલ્લાએ આપણને પેદા કરેલ છે તે આપણું પોષણ કરેછે આપણને જે જોઇએ તે મળી આવે છે તે એની મ્હેરબાની છે આથી કરીને તેની બંદગી કરી તેના ગુણ ગાવા જોઇએ, અને આપણા હાથથી ઘણી તકસીર બને છે તે બાબતની માફી ચાહવી જોઇએ, તેથીજ આ તેની બંદગી કરૂછુ

મિઆણો—તુ અલ્લાની આમ બંદગી ન કરે તો તે શુ કરે?

આરબ—તેમ ન કરીએ તો તે ભેળી શિક્ષા કરેછે માટે એક અલ્લાનો ડર રાખુછુ અને તેનાથી ડરીને આમ કરૂછુ

મિઆણો—" અલ્લાજે ડર હોય તો અસાંજે માળીએ અચ!

* મેતુકમાળા

મૂર્ખવિષે વધારે વિવેચન કરવું એ અયોગ્ય છે. કારણ કે મનુષ્ય જેવો ભાવ અથવા રજકણો સેવે તેવો ભાવ અંતઃકરણમાં જામતો જાય છે-જેમકે મનુષ્ય કામપ્રદીપક પુસ્તકો વાંચે અથવા કામપ્રદીપક વાતો સાંભળે તો જરૂર મનમા કામવાસના જાગે છે. તેવીજ રીતે કોઈ સ્રી કરૂણાજનક જો રૂદન કરતી હોય તો અવશ્ય વજ્રમય પુરૂષની આંખમાંથી અશ્રુપાત શરૂ થાય છે તેવીજ રીતે પ્રભુ ભક્તિમય વાર્તાલાપ થતો હોય તો જરૂર હ્રુદયમાં નાસ્તિક જેવાને પણ થોડે અંશે ભક્તિભાવ ઉદ્ભવે છે. તો દિવ્ય પુરૂષને તેની પૂર્ણ અસર થાય એ સ્વાભાવિક છે.

મૂર્ખોના જૂદા જૂદા પ્રકારોપર લક્ષ આપતાં તેમાંથી એક એવું સામાન્ય લક્ષણ આપણા ધ્યાનમાં આવે છે કે પરિણામે પોતાનું હિત ન સમજે તે મૂર્ખ કહેવાય. વ્યવહારમાં પોતાનું હિત જાળવતો હોય છતાં પોતાના પાર લૌકિક હિતને ગુમાવતો હોય તો તે વ્યવહારમાં ડાહ્યો ગણાવા છતા પરિણામમાં મોહોટી ફંડાનું પાત્ર બનવાનો હોવાથી મોહોટો મૂર્ખ ગણાય છે. આજ કાલ ઇશ્વરને, તેના ભક્તોને તથા ધર્મને માનવામાં શંકા કરનારાઓ અથવા તેને એક જાતની ઘેલછા ગણનારાઓ ઘણાએક નાસ્તિકલોકો પોતાને સૌથી ડાહ્યા ગણે છે અને ભગવાનની પૂજા કરનારાઓને, ભવિકજનોનો સત્કાર કરનારાઓને તથા ધર્મમાં ચુસ્ત રહેનારાઓને મૂર્ખ કહે છે તથા તેનો ઉપહાસ કરે છે. સર્વવ્યાપક જ્ઞાનવાળા સર્વેશ્વરમાં પોતાની ચચલ ચિત્તવૃત્તિને સ્થિર કરવા માટે જેઓ મૂર્ત્તિમાં ઈશ્વરભાવનાના અભ્યાસી હોય છે તેમને તેઓ અણસમજુ ગણે છે અને પોતે મૂર્ત્તિપૂજાના નિંદક બની પોતાને સમજુ અને વિદ્વાન ગણાવવાની કોશીસ કરે છે. આવી વિફળ વિદ્વત્તાના ઝભ્ભા નીચે ઢંકાએલા એવા ખરા મૂર્ખાઓ સમજતા નથી કે મૂર્ત્તિપૂજામાં ખરી શ્રદ્ધા રાખી ઈશ્વરભક્તિ કરનારાઓ ચિત્તની નિર્મળતા અને એકાગ્રતાને પામીને બહુ સહેલથી તત્વવેત્તા બની ઈશ્વરરૂપજ થાય છે. જ્યારે નાસ્તિકલોકો સેંકડો જન્મે પણ તેવાને તેવાજ એટલે માત્ર પાણી વલોવવાવાળાજ રહે છે. માટે મૂર્ખતાની મોહોટામાં મોહોટી નિશાની નાસ્તિકપણું છે તેનો ત્યાગ દૂરથીજ કરવાની ભલામણ છે.

કદાચ કોઇને પ્રશ્ન થાય કે ત્યારે આવા મિથ્યાત્વ અથવા અજ્ઞાન અથવા મૂર્ખ વિગેરેના અધિકારોજ ન વર્ણવ્યા હોય તો ઘણું સારૂં. છતાં એવા અધિકારો ગ્રાહ્ય શામાટે માન્યા છે, તો તેનું સમાધાન કરવામાં આવે છે કે—

જગતમાં જો દુર્જન હોય નહિ તો આપણે સજ્જન કોને કહેત ? માટે

સજ્જનને અને ડાહ્યાને ઓળખવા ખાતર દુર્જનને તથા મૂર્ખને જાણુવાની જરૂર છે જેમ સુવર્ણ અને પીતળની લગડીઓ સાથે પડી હોય તો પીતળની લગડી છોડી દેવી ને સોનાની લગડી લઇને ઘરેણા ઘડાવવા એ પીતળની માહેતી વિના કેમ જાણી શકાય ! એ નિયમને આધારે મૂર્ખ વિગેરે અધિકારની ગણુના કરી છે

मूर्ख स्वयं प्रगटे–अधिकार.

મૂર્ખ મનુષ્ય જેમ ગુરૂ વગેરેને સતાપ આપનાર હોય છે તેમ તેવા અક્કલહીન વગરજરૂરના વાક્યો ઉચ્ચારીને કે વગરજરૂરની કાઈ ચેષ્ટાઓ કરીને પણ જનસમૂહમા પોતાની મૂર્ખતાને પોતેજ જાહેર કરનારા હોય છે તે બતાવવા માટે આ અધિકારને સ્થાન આપવામ આવે છે કે જે વાચી તેવાઓ કાઇ સમજણ ધરાવતા થાય

મૂર્ખ મનુષ્યો ચુપ રહી શકતા નથી

शार्दूलविक्रीडित.

लोलामात्यवशाश्चतुर्मुखसमाः श्रुत्वा नृपस्तद्गृहे,
गत्वा पश्यति ताः पतिर्वदति भो मौन त्रियेय तदा ।
तद्भोज्ये नृपवर्णिता सुवटिका तिस्रो गिरोचु स्वतो,
दृष्ट्वा क्रोशति तूर्यका हि हसत' मोचे न किं का पय' ॥१॥ (हृ श जै)

કોઇએક પ્રધાનને ચાર સ્રીઓ હતી તે ચારે સ્રીઓ બોબડીઓ હતી એ વાત રાજાએ સાભળી અને વિચાર કર્યો કે આપણુા પ્રધાનની ચારે સ્રીઓ બોબડી છે એ વાત ખરી છે કે ખોટી છે એ જાણુવા સારૂ તેની તપાસ કરૂ એમ વિચારીને પ્રધાનને ઘેર જમવાનો વિચાર બતાવ્યો એટલે પ્રધાને પોતાની સ્રીઓને મૌન ધારણુ કરવા ફરમાવ્યું એ વાત ચારે સ્રીઓએ કબુલ કરી બાદ રાજા ઘેર જમવા આવ્યા ત્યારે સર્વ સ્રીઓને હસવુ આવે એવી રીતે વાત કહીને વડીનું શાક ઘણુંજ સારૂ થયું છે એમ પ્રશસા કરવા લાગ્યા, ત્યારે એક સ્રીથી રહેવાયુ નહિ એટલે બોલી કે "એ વવીઆ તો મે તવીઆ ' ત્યા તો બીજી બોલી કે "એ વવીઆ તો તે તવીઆ ને માઇ આઇઆ તેલાઈ પઇઆ ' ત્યારે ત્રીજી બોલી કે "આહિયા ડીગડઇઆ ' આવુ સાભળી રાજા

હસ્યો ત્યારે પ્રધાને આંખ ફરઠી કરીને ચોથી સ્ત્રીના સામું જોયું. ત્યારે તે બોલી કે "મર્દમાએ બોયાં નહિ, ચાયાં નહિ, ટોયાં શું કાઢી આવો.' ૧

પટેલકી જોરૂને તલ ચોરકર ખાયા, યે બાત પાડા કહે સો માનીઓ મત.

*એક ભોજો પટેલ કરીને નાના ગામડાનો પટેલ હતો. પટલાણીનું નામ રાધા હતું. પટેલ પોતાની ખેતીવાડીનું કામ ઉલ્લાસથી કરીને કાળ ગુજારતો હતો. પટલાણી ઘર આગળનું ઢોરાંઢાખર બાંધવાં, છોડવાં, ખડ પાણી નીરવાં, અને રાંધવાસીધવાનું કામ કરવામાં આખો દિવસ ગુંથાએલી રહેતી.

પોતાના ખેતરની નીપજના થોડા તલ આવ્યા હતા તે પટેલે ઘરમાં રાખી મૂક્યા હતા. તે તલ બહાર કાઢી એક વખત પટલાણી ખાતી હતી. એવામાં ફળીમા બાંધેલ પાડું તેના સ્વભાવ પ્રમાણે આરડ્યું. પટલાણી પટેલથી છાના પૂછ્યાગાછ્યા સિવાય તલ લઈ ખાતી હતી તેથી વિચારી ભોળીભટુકને ઉગી આવ્યું કે "પાડે આ વાત જાણી છે તે રખેને કોઈને કહી દેશે તો મારા વિષે ઘરમાંથી છાનું ચોરી ખાનાર તરીકે લોકોને હલકો વિચાર આવશે ! અરે ! પછી તો આ જીવતર શા કામનું !' તેથી તે બાબતના ઈલાજની તજવીજમાં તે પડી.

પટેલને આવવાના વખતઉપર સોડું ચઢાવીને તાણશ જેવું કર્યું ! તેને આવતો દેખી આડું જોઇને બેઠી ! પટેલે આવી પાણી માગ્યું પણ સાંભળેજ કોણ ! તેનો બાપ ? પટલાણીને બોલાવવા લાગ્યો તો બહુવારે જવાબ દીધો કે, "તમારૂં કાંઈ ઠેકાણું છે ? આજકાલનું પાડું તે પણ મારી મશ્કરી કરવા શીખ્યું ! મારે તો આ ઘરમાં રહ્યું પાલવવાનું નથી. તમારે ગમેતો પાડાને રાખો ને કાંતો મને રાખો ! કાંતો પાડું નહિ ને કાતો હું નહિ !"

પટલાણીનાં આવાં જુસ્સાભરેલાં આકરાં વચન સાંભળવાપરથી પટેલ ડરી ગયો ને ગુસ્સે થવાનું કારણ ધીમે ધીમે પૂછવા લાગ્યો. પટલાણી આંખો ફેરવી બોલી કે, "આજે તમારા ગયા પછી તલ સાફ કરતાં કરતાં બેદાણા મ્હોમાં નાખ્યા, કે તરત મૂઆ પાડાએ આરડી મારી ફજેતી કરવાનું કર્યું ! એ આજકાલનું પાડું મારી ફજેતી કરનાર કોણ ! હુ ઘરધણીઆણી છઉં ! તલ ખાધા તો મારા ધણીના ખાધા ! એમાં એના બાપનું શું લીધું ? તમને કહે એનીતો ફિકર નહિ, પણ કોઇ બીજાને મોટે કહે તો લોકો તલ ચોરી ખાધાનું

* કૌતુકમાળા..

માને, તેથી મારી આબરૂ અને સાચવટને બટ્ટો લાગે, માટે એ મારી ફજેતી લટાવનાર પાડાને અહીંથી કાઢી મૂકો બસ મારે ઘેર નહિ ”

પટેલ--આપણે જો અહીંથી તેને બહાર કાઢી મૂકશુ તો રીસનું બળ્યુ બધે ફજેતી કરશે માટે કાઢી મૂકવુ એ ઠીક નહિ

પટલાણી--હા તમારે તો ઠીકજ છેતો. હાલ પણ આપણે ઘેર છતા બીજાને મોઢે કહીને ફજેતી કરશે તો તેને કોણ ના કહેનાર છે?

પટેલ--અરે! તુ ફિકર મકર ભલેને પાડુ બધાને કહેતુ ફરે, પણ કોઇ માનેજ નહિ એવો સારો ઇલાજ મારી પાસે છે, હુ ગામનો પટેલ છુ એટલે મને કાઇ વાર નથી

આમ બોલી તુરત પટેલે હવાલદાર પાસે જઇને તે વાત કરી, એટલે પટેલના આગ્રહ મુજબ હવાલદારે ભગીઆને બોલાવી સાદ પાડવા હુકમ કર્યો કે, **“પટેલકી જોરૂને તલ ચોર કર ખાયા, યે બાત પાડા કહે સો માનીઓ મત”** ભગીઓ એ મુજબ ગામમા દાડી પીટી સાદ પાડી આવ્યો

આથી પટલાણી ખુશી થયા કે હવે ઠીક થયુ મારૂ ફિટયુ કોને બધ ક હેતું ફરે! પણ હવે તેનું કહેવું માનશે કોણ! ગામના લોકો વાત જાણતા નહોતા તેમણે તે વાત જાણી અને પટેલ પટલાણીની મૂર્ખાઇને હસી પડયા

આ વાત પોતાની છુપી ભિન્ન જાહેરમા મૂકનાર મૂર્ખનો ચિતાર બતાવે છે

મૂર્ખ મનુષ્યો જો આગળપડતો ભાગ ન લે અને ચુપ રહે તો તેમની મૂર્ખતા જાહેર થતી નથી અને લોકોમા તેમની પ્રતિષ્ઠા પણ જતી નથી પણ ઘણાઓ એવા હોય છે કે પોતાની મેળે પોતાની મૂર્ખાઈ જાહેર થાય તેવી ચેષ્ટા લોકોની હાજરીમા કરી તેઓને મશ્કરીનું કારણ આપે છે માટે મૂર્ખજનોએ નિપુણજનોની સમક્ષ પોતાનું ડહાપણ ન ડોળતા ચુપ રહેવુ એજ તેઓને માટે સારૂ છે એ જણાવવા હવે પછી મૂર્ખભૂષણ અધિકારને સ્થાન આપવાને આ અધિકારની સમાપ્તિ કરી છે

मूर्खदूषण-अधिकार.

મૂર્ખને જો પોતાનું માન જાળવવું હોય તો મૌન જેવો બીજો કોઈપણ રસ્તો નથી. જે મૌનમાં ને મૌનમાં સારા લુગડાંલતાં પહેરી રૂડારૂપાળા બેઠા હોય અને જીભ ન ચલાવે તો તો વાત ભારમાં રહે, પણ જો જીભ હાલીતો તોલ થઇ જાય. માટે તેઓએ જ્યાંસુધી યોગ્ય જનરંજક સમયાનુકૂલ બોલતાં ન આવડે ત્યાંસુધી મૌન (મુંગે મોડે) રહેવામાંજ ગાલ છે એમ દેખાડવા આ અધિકારનો આરંભ છે.

ન બોલવાથી મૂર્ખને અનેક ગુણ.

अनुष्टुप् (१ थी ४)

रूपवांश्चापि मूर्खोऽपि, गत्वा च विपुलां सभाम् ।
रक्षेच्च स्वकां जिव्हां, भार्यां दुश्चारिणीं यथा ॥ १ ॥ (सु. र. भां.)

પુરૂષે જેમ પોતાની ખરાબ ચાલની સ્ત્રીને વશ રાખવી જોઇએ, તેમ મૂર્ખ પુરૂષે પોતે રૂડો રૂપાળો હોય તોપણ મોહોટી સભામાં જઇ પોતાની જીભને કાબુમાં રાખવી જોઇએ. (જીભને વશ ન રાખતાં જો કાંઇ બોલવા જાયછે તો તેથી તેની મૂર્ખતા જાહેર થાયછે.) ૧

મૌનમાં ગુણ.

मुखदोषेण बध्यन्ते शुकसारसतित्तिराः ।
बकास्तत्र न बध्यन्ते, मौनं सर्वार्थसाधनम् ॥ २ ॥ (सू. मु.)

પોતાના મુખના (મ્હોઢાના) દોષથી પોપટ, સારસ અને તેતર બંધાય છે (પાંજરામાં પુરાય છે), પણ બગલાઓ તેમાં બંધાતા નથી. માટે મૌન છે તે તમામ અર્થનું સાધન છે (મૌનથી બધાં કામ સધાય છે). મૂર્ખ જો મોઢાથી બોલે તો બંધાય છે ? વિદ્વાનો બોલે તો બંધન આવે પણ મૂર્ખ ન બોલે તો શેનો બધાય ? વિદ્વાનતો વિદ્વત્તાથી છુટી શકે, પણ જો મૂર્ખ બોલે તો બંધાઈ જાય માટે તેમણે ન બોલવું તેજ સારૂં છે. ૨

જીભની વ્યર્થતા (નકામાપણું).

प्रस्तुतं हेतुसंयुक्तं शुद्धं साधुजनप्रियम् ।
यो वक्तुं नैव जानाति, स जिह्वां किं न रक्षति ॥ ३ ॥ (सू. मु.)

જે માણુસ સમયાનુકૂલ, હેતુના સબધવાળુ, શુદ્ધ, સારા માણસોને પ્રિય લાગે તેવુ, બોલી જાણતો નથી તે પોતાની જીભને શા સ્તે (વશ) નથી રાખતો ? અર્થાત્ મૌન રાખી બેસી રહે તો અત્યત સારૂ છે. ૩

મૌન રાખવાનુ દૃષ્ટાન્ત.

वर मौनेन नीयन्ते कोकिलैरिव वासराः ।
यावत्सर्वजनानन्ददायिनी गीः प्रवर्तते ॥ ४ ॥ (सू मु)

કોયલ જ્યાસુધી બધા માણુસોને ખુશ કરનારી વાણી થાય ત્યાસુધી વગર બોલે દિવસો કાઢે છે, તેમ મૂર્ખ પણ માણસોને પ્રિય લાગે તેવી વાણી બોલતા ન આવડે ત્યાસુધી મુગા રહેવુ સારૂ છે ૪

મૂર્ખોપર વિધાતાની કૃપા (!)

उपजाति.

स्वायत्तमेकान्तगुण विधाता, विनिर्मित छादनमज्ञतायाः ।
विशेषतः सर्वविदा समाजे, विभूषण मौनमपण्डितानाम् ॥५॥ (सु. र. भा.)

પડિતોની સભામા અપડિતોએ વિશેષે કરીને ચુપ રહેવુ એ મૂર્ખોને ઘરેણારૂપ છે કારણ કે મૌનપણુ એ મૂર્ખતાને ઢાકી દેવાનાર બ્રહ્માએ પોતા (મૂર્ખો) ને આધીન એવો ઉત્તમ ગુણ સર્જ્યો છે ૫

મૂર્ખો ઓળખવાનો સમજણ

દોહા— *કરે વિચાર કર્યા વિના, અવસર વિરૂદ્ધ ઉચ્ચાર,
સમય વિશેષ સમજે નહિ, એ પણ એક ગમાર
અતરદેગ ઉભરા, બફીને કહાડે બહાર,
યોગ્ય અયોગ્ય જુએ નહિ, એ પણ એક ગમાર
કથને જનના કાળજા, કાપે જેમ કટાર,
ચતુરપણુ ચિત્તમા ગણે, એ પણ એક ગમાર
વણ તેડાવ્યે વળી વળી, આવે વાર અઢાર,
વણ બોલાવ્યો બહુ બકે, એ પણ એક ગમાર.
હસે ભસે લડવા ધસે, ભરી સભા મોઝાર,
માણુમની મરજાદ નહિ, એ પણ એક ગમાર

ચોપાઈ—બોલી ન જાણે વિગતે બોલ, તેનો તે શો કહીએ તોલ,
સભાવિષે પછી જો સચરે, વિવાદની વર્ષા તે કરે

* દલપતકાવ્ય

કણબીલોકોની મૂર્ખતા.

ચોપાઈ *સાંભળ એક હતો સુલતાન, મનમાં મોટું ધરતો માન;
પુત્ર પટેલતણો તે પાસ, કારજ કરવા ગયો પ્રકાશ. ૧૨
કરી હુંકારો ઉચ્ચર્યો કામ, શિર નમિને નહિ કરી સલામ;
ભાસ્યો નહિ ભોળાનો ભેદ, ક્રોધ કરીને કીધો કેદ. ૧૩
ભૂખણ તેનો મોટો ભાઈ, ચાલ્યો ગુણી ગાંપે ચિત્ત ચાઈ;
ધાર્યું જે ધીરજ મન ધરૂં, સલામ બેવડી સારી કરૂં. ૧૪
હુંનો દીઠો સુલતાન, હરખે જૈ બોલ્યો હેવાન;
સલામ દિલ્લીના શાહને, બીજી સલામ વડી હુંદને; ૧૫
ખરેખરો સુણી ઉપજ્યો ખેદ, કીધો તેને પણ ત્યાં કેદ;
બેની વાત સુણી તેનો બાપ, આવ્યો શાહ સમીપે આપ. ૧૬
પ્રેમ ધરીને કરી પ્રણામ, ઠીક ઠરી બોલ્યો તે ઠામ;
લોકતણી તમ હાથે લાજ, માફ કરો અવગુણ મહારાજ. ૧૭
શાહ કહે તારો સુત એક, સમજ્યો નહી સલામ વિવેક;
મુજને સલામ બીજી કહી મુને, હુજી સલામ કહી હુંદને. ૧૮
કારણ એથી કેદજ કર્યો, એવું પટેલ સુણી ઉચર્યો;
તમને સલામ ન કરી તેજ, મોટો મુરખ માણસ એજ. ૧૯
બીજો પણ છે બહુ બકનાર, ચિત્તમાં ચેતી ન કર્યો વિચાર;
સાહિબને કરીયેજ સલામ, કહોને હુંદતણું શું કામ. ૨૦
હેતૂ તો સુલતાનજ હતા, હુંદે વરવો, તો દેવતા;
ઝાઝી એ સુણી લાગી ઝાળ, કેદ કર્યો તેને તત્કાલ. ૨૧
સુણી પટેલતણો જે સગો, ભૂપતિ આગે આવ્યો ભગો;
કરી સલામ કહ્યું તતકાલ, પટેલને છોડો ભૂપાલ. ૨૨
છે મારે સાંકડી સગાઈ, અમે બન્ને આંગળીયા ભાઈ;
રાજી થઈને પૂછે રાય, કેને આંગળીયા કહેવાય. ૨૩
દેતોતો ઉત્તર દીવાન, હું કહું કહી બોલ્યો હેવાન;
પાછ્યાનો મરી જાય પિતાય, પાછ્યાની મા નાત્રે જાય. ૨૪
પ્રસવે પુત્ર સુવાવડ ખાઇ, એ પાછ્યા આંગલીયા ભાઇ;
ડાપત સુણી માથું તે કાળ, હુકમ કર્યો જે પૂરો હાલ. ૨૫
શોરે ચકલે ચાલી વાત, જયે થઈ કણબીની જાત;

---

* દલપતકાવ્ય.

દીઠા બે જણ ડાંપણહાર, તેને ત્યાં કીધા તૈયાર ૨૬
સાહિબ પાસે તમે સંચરી, કહો ઘણી આજીજી કરી,
જીવાડો તોતો જીવીએ, છેક તમારા છોરૂ છીએ ૨૭
પ્રજાતણા છો માતા પિતા, શબ્દ કહો એવા શોભિતા,
ચડે દયા રાજાને ચિત્ત, પટેલ છૂટે પુત્ર સહિત ૨૮

દોહરા

જુગતી સુણીને બે જણા, અંતરમાં ધરી આશ,
આવ્યા અરજી ઉચારવા, પાદશાહની પાસ ૨૯
બીતાં બીતાં બે જણા, ઉચર્યા એવું આપ,
તમે અમારા છોકરા, અમે તમારા બાપ. ૩૦
શબ્દ સુણી સુલતાન તે, ખીજી પામ્યો ખેદ,
હાલ હાલ હુકમે કરી, કીધા તેને કેદ ૩૧
કોઈએ વાત જઈ કહી, નગર કણબીની બાત,
પ્રધાન પાસ ગયા પછી, નગર જે કણબી નાત ૩૨
પ્રીતે કહી પ્રધાનને, વળી વળી વિગત વાત,
પ્રધાન બોલ્યો પ્રેમથી, સુણો સહુ સાક્ષાત ૩૩
અધિપતિ આવે અવસરે, માને નહીં મુજ વેણ,
બેગમ બોલે બે કથન, લાઈક માને કેણ ૩૪
પછે બેગમ પાસે ગયા, કણબી કરી વિચાર,
પ્રણામ કરીને પ્રેમથી, એવો કર્યો ઉચ્ચાર ૩૫
સંકટ પડીયું સામટું, તે માટે તુજ પાસ,
આજ સર્વ આવ્યા અમો, ઉગરવાની આશ. ૩૬
ધણી અમ જ નથી ધારતા, વાત ન સુણે વજીર,
તોય અમારી પ્યારી તું, ધણીયાણી છુ પીર ૩૭
બોલી બેગમ બોલતાં, ભારે રીસ ભરાય,
કણબી ધણિયાણી તો, કણબણ તે કહેવાય ૩૮
એમ કહી એ અવસરે, હુકમ કરીને હાલ,
કેદ કરાવ્યા કણબીને, ક્રોધ કરી તતકાળ ૩૯
વાત વિગતવાર કહી, પૃથ્વીપતિની પાસ,
પતિયે કહ્યું પ્રધાનને, કરજો નહિ કયાસ ૪૦
મૂરખ એવા માનવી, જ જે કણબી જાત,
મારી કાઢો મહલથી, કો ન કોરે ચાલ

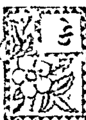
ચોપાઈ.

પ્રધાનમાં ડાંપણ ભરપૂર, હેતે બોલ્યો શાહ હજુર;
કણબી આકરી ચાકરી કરે, કણ પકવી કોઠારો ભરે. ૪૨
મને હુકમ આપો મહારાજ, કેને લે સોંપું એ કાજ;
પૃથ્વીપતિ વિચારે પડયો, જન એકે એવો નહિ જડયો. ૪૩
કરી શકે કણબીનાં કામ, હૈયામાં રાખીને હામ;
પછી બોલ્યો પોતે પરધાન, કથન કહ્યું તે ધારો કાન. ૪૪
રૂડું કણબીથી છે રાજ, એમાં તો સરે નહિં આજ;
અધિક વસેછે વરણ અઢાર, કણબી સૌના પોષણકાર ૪૫
નહિ તિથિ વણ મહિનાનું નામ, ગણાય નહિ કણબીવણ ગામ;
તે કણબીના ગુણ અતોલ, પણ બોલી નહિ જાણે બોલ. ૪૬
રૂઠે કણબી શિર જે રાય, પછી ઘણા મનમાં પસ્તાય;
તમે તજો તે માટે રીસ, આપો કણબીને આશીષ. ૪૭
શીતલ થયો સુણી સુલતાન, મેલ્યા કણબીને દૈ માન;
જમ્યા રમ્યા કણબી ઘર જઈ, મશ્કરી તો મહિપતિની થઇ. ૪૮

વિદ્વાનોની સભામાં કે અન્ય જનસમૂહ જેમાં કોઈ કોઈ પણ નિપુણજનો હોય તેમાં મૂર્ખજનો પણ સારાં કપડાં પહેરી મૌન ધારણ કરી બેઠા હોય ત્યાં લગી તેઓ પણ સભ્ય પંક્તિમાં ગણાય છે. પણ જો તેઓ મૌન રાખી ન શકતાં કાંઇપણ ઉચ્ચાર કરે છે તો તેઓની કિંમત થઇ જાય છે; એટલા માટે તેઓએ મૌન રાખવું એમાંજ તેઓની શોભા છે. માત્ર મુંગા મુંગા બેસી રહી વિદ્વાનો અને નિપુણજનો સાથેનો પરિચય વધારતા રહે તો તેઓની મૂર્ખતા ધીમે ધીમે ઘટતી જાય છે અને તેઓનામાં બોલવાનું ચાતુર્ય પણ ક્રમે ક્રમે આવે છે. માટે મૂર્ખજનોએ પોતાના ભલાને માટે યોગ્ય પંક્તિના મનુષ્યોના પરિચયમાં રહેવું અને તેમના ઉપદેશો સાંભળી તેનું મનન કરવું એ બહુ આવશ્યક છે એમ સમજાવીને પઠિતમૂર્ખ (વેદીયા ઢોર) અધિકાર લેવા યોગ્યતા માની છે. કેટલાક ભણી ગયા હોય છે પણ વ્યવહારને બિલકુલ જાણતાજ નથી તે પણ એક જાતના મૂર્ખોજ છે અને ચાલતું પ્રકરણ પણ તેજ સંબંધનું હોવાથી ઉક્ત અધિકારને સ્થાન આપવા આ ચાલતો અધિકાર બંધ કરેલ છે.

पठित—मूर्खाधिकार.

—⊰(०)⊱—

કેવળ મનુષ્ય શાસ્ત્ર ભણ્યાજ કરે અને ચાલતા વ્યવહાર સમજી શકે નહિ તો એ મનુષ્ય જગતને વધારે ઉપયોગી નીવડતો નથી. કારણ કે, મનુષ્યો જેવી રીતે સમજે તેવી રીતે દાખલા દલીલાથી તે સમજાવી ઉચ્ચ કળાઓ પામે તો તે જીવો સદ્વર્તનમાં અને આત્મદશામાં આગળ વધે. માટે ઉત્તમ શાસ્ત્રવેત્તાએ પણ વ્યાવહારિક જ્ઞાન મેળવવાની જરૂર છે. તે જ્ઞાન ન હોય તો દરેક શાસ્ત્રવેત્તા વેદીઆ ઢોરમાં ખપે છે એમ સમજાવવા આ અધિકારને ઉપયોગી માન્યો છે.

વેદીઆ ઢોર.

ભણ્યા પણ ગણ્યા નહિ.

*ધોળકામાં રહેનાર વેદમૂર્તિ ગરૂડશંકરને વિદ્યાધર નામનો પુત્ર હતો. તેને સાત પૂરાં થઈને આઠમું વર્ષ બેઠું, એટલે શાસ્ત્રની આજ્ઞાનુસાર ઉપવીત-સંસ્કાર કર્યો અને તેજ વર્ષે કોઈ સારા કુલીન ગૃહસ્થની કન્યા સાથે લગ્ન પણ કરી દીધાં. ગરૂડશંકરના બાપદાદા વેદીઆ હતા, તેથી ઘરમાં અગ્નિહોત્રનો કુંડ હતો ત્યાં વેદોક્ત રીતિપ્રમાણે સદા ક્રિયા થતી હતી. પોતાનો ચાલતો આવેલો ધંધો છોકરો પણ ચલાવે તે માટે ગરૂડશંકર ઘણો આતુર હતો. તે માટે ગરૂડશંકરે વાર ન કરતાં વિદ્યાધરને વેદનો અભ્યાસ કરાવવો આરંભ્યો. પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન કરી ફળીમાં દર્ભની સાદડીપર સામસામા બેસી છોકરાને મોટેથી વેદના મંત્ર ભણાવવા માંડ્યા.

ગરૂડશંકર—ॐ गणानान्त्वा गणपति—
વિદ્યાધર—ઉમ ગણાનન—
ગરૂડશંકર—નઠના! સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર કર—
વિદ્યાધર—(ઊંઊં કરી નારાજ થઈ જઈ) डगनानाचा.

છોકરાથી બરાબર શુદ્ધ ઉચ્ચાર નહિ થતા, તેથી ક્રોધમાં આવી જઈ ગરૂડશંકરે તેના વાંસામાં બે ચાર મોટી જેવી ઠોકી, આથી છોકરાએ તાણીને રોવા માંડ્યું. તેની મા આવી પહોંચી, ને પોતાના પતિને કહેવા લાગી કે "છોકરાને મારી નાખવો છે કે શું? એમ વિદ્યા આવતી હશે? હવેથી જો એને માર્યો હોય તો મારે ભણાવવો નથી!'

* [illegible] ૧

આમ થવાથી ગફુલશંકરે વિચાર્યું કે ઘેર રહીને છોકરો ભણશે નહિ માટે પરદેશ મોકલવો. તેથી છોકરાને કાશીએ ભણવા મોકલી દીધો. ત્યાં ગુરૂની આજ્ઞા મુજબ વિદ્યાધરે ચાલવા માંડયું. રાત્ર દિવસ મેહેનત કરી ગુરૂ આપે તે પાઠ કરવા ચૂકે નહિ, અગત્યનાં કામ સિવાય શાળા બહાર જતો નહિ. આવી રીતે વેદ ભણવામાં પોતાનું લક્ષ ચોંટાડી પોપટીઉં જ્ઞાન સંપાદન કર્યું. વ્યવહારની બાબતપર બિલકૂલ લક્ષ આપતો નહિ, તેથી તેવા જ્ઞાનથી તદન અજાણ્યો રહ્યો. સુમારે દશ વર્ષ કાશીમાં રહ્યો તે અરસામાં ચારે વેદ મોઢે કર્યા. તે એવી રીતે બોલતો કે જાણે ગંગાની ધારા છૂટી. તેમાં વળી હ્રસ્વ દીર્ઘનો પણ દોષ આવે નહિ. ગુરૂએ તેના આવા સારા અભ્યાસથી પ્રસન્ન થઈ તેને ઘેર જવાની આજ્ઞા આપી, તેથી પોતાની અઢાર વર્ષની વયે તે વતનભણી વળ્યો. કેટલેક દિવસે સોજીત્રાથી ત્રણ ગાઉ ઉપર ગામ છે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. મધ્યાન્હનો વખત થયો હતો તેથી તે ગામના પાદરે એક નદી વહેતી હતી તેમાં સ્નાન કરી કંઇક ટીમણ કરી લેવાનો વિચાર કરતો હતો. તેવામાં તેના ગામના પિછાનવાળા ત્રણ ચાર જણ મળ્યા. ઘણા દહાડે વિદ્યાધરનો મેળાપ થયો તેથી ખૂબ હર્ષથી ભેટયા. તેઓમાં એક જરા ટીખળી હતો તેણે પૂછયું—"મહારાજ કયાં સુધી અભ્યાસ કર્યો?"

વિદ્યાધર—ચાર વેદ પૂરા.

ટીખળી—શાબાશ! હવે તમારી બરાબરી કરે એવો આ પ્રાંતમાં કોઈ નથી.

વિદ્યાધર—મારે ઘેર સૌ કુશળ છે?

ટીખળી—હા. સૌ ક્ષેમ કુશળ છે. પરંતુ (વેદમૂર્તિની વ્યવહારના જ્ઞાનમાં કેવી કુશળતા છે તેની પરીક્ષા કરવા માટે) એક શોકકારક બનાવ બન્યો છે.

વિદ્યાધર—(અધીરો થઇને) તે શો મને ઉતાવળે કહો ભાઇ.

ટીખળી—તમે વસ્ત્ર ઉતારીને નદીમાં ઉભા રહો એટલે કહું.

વિદ્યાધર—(નદીમાં ઉભો રહી) લો, હવે કહો.

ટીખળી—તમારી સ્ત્રી રાંડી છે.

વિદ્યાધર—શિવ! શિવ! શિવ! આવો કોપ!! (આમ બોલી ન્હાતો ન્હાતો પોક મૂકીને રોવા લાગ્યો).

ટીખળી—હવે તમે છાના રહો અને ઘેર જલદી જાઓ.

વિદ્યાધર—હું શું મોઢું લઇને ઘેર જાઉં! મારા તો પગજ ઉપડતા નથી!!

ટીખળી—શું કરીએ! એમાં આપણો ઈલાજ નથી!

વિદ્યાધરે કપડાં પહેરી ઘરભણી ચાલવા માંડયું. બે ત્રણ ખેતરવા ચાલ્યો એટલે વિચાર થયો કે, "મારે ઘેર જવું તે શી રીતે? મને કાંઈ આવી બાબ-

તનું જ્ઞાન નથી" તેથી પાછો વળી પેલા ટીખળીને પૂછ્યું કે "મારે ઘેર પાધરા જવું કે કેમ?"

ટીખળીએ સલાહ આપી કે, "તમારે માથે ધોતીઉં ઓઢી દરવાજેથી પોક મૂકવા માંડવી તે ઘર સુધી ચાલુ રાખવી. પછી ઘેર પહોંચ્યા કે ત્યાં બેસી થોડી વાર રોયા કરવું, ને ઘરના માણસો આવી છાના રાખે એટલે રહી જવું"

વિદ્યાધર તો પેલા ટીખળીની સલાહ પ્રમાણે પોક મૂકતો ઘર આગળ જઈ બેઠો. આડોશીપાડોશી જોવાને એકઠા થયા. તેના રોવાનો સાદ સાંભળી તેની વિધવા બેન ઘરમાંથી બહાર આવી, અને જુએછે તો પોતાના ભાઇને પોક મૂકતો દીઠો, તેથી ઘણું આશ્ચર્ય પામીને પૂછવા લાગી કે, ભાઇ, તમે આજ દશ વર્ષે ઘેર આવ્યા તેથી અમારે દીવાળીના દિવસ જેવો આનંદ થયો, પણ તમે રોતા કેમ આવ્યા?

વિદ્યાધર—મહા દૈવકોપ થયો!

બહેન—શો કોપ થયો?

વિદ્યાધર—મારી સ્ત્રી મરી ગઈ બેને!!

બહેન—અરે! ભાઇ, આ શું બોલોછો! તમે બેઠા અને તમારી સ્ત્રી તે મરે!!

વિદ્યાધર—જોને બેન, હું બેઠો, તું રાંડી છે, તો તે કેમ ન રાંડે?

વિદ્યાધરનું આવું અતિ મૂર્ખાઈ ભરેલું બોલવું સાંભળી તેની બહેન શરમાઇને ઘરમાં જતી રહી. ભેગા મળેલા લોકોએ કહ્યું કે, "તમે કાશીએ જઇને નવે એટલું વેદનું જ્ઞાન મેળવી આવ્યા પણ આખર "વેદીઆ ઢોર," "ભણ્યા પણ ગણ્યા નહિ"

मम गुरु रूपे पतित धातुरोगा ।

એક શિષ્ય ગુરુની પાસે ઘણી મુદતથી શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરી સંસ્કૃત ભાષા શીખ્યો હતો. પોતાને સંસ્કૃત આવડે છે એમ બતાવવાની એક તરફથી એષણા પૂરી હતી, તેમાં વળી ગુરુનો [illegible] બોધ રોજ હતો કે બોલતાં ચાલતાં [illegible] શીખવું ધ્યાનમાં રાખવો. શીખવું તે દેવવાણી છે. પ્રાકૃત ભાષા નિંદિત છે, તે પાપની ભાષાથી [illegible] છે પાપની ભાષા તો કહે પ્રાકૃત, [illegible] ભાષા બોલવી નહિ, દેવ [illegible] ભાષા છે, માટે [illegible] સંસ્કૃત ભાષા બોલવી યોગ્ય છે

ગુરુના [illegible] શિષ્ય [illegible] બોલવા ચાલવાના ને લખવાના પ્રસંગમાં [illegible] ભાષા [illegible] સિવાય બીજી [illegible]

પડતો હતો, કેમકે વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં તે હતો; તેથી પ્રાકૃત ભાષાવગર અડચણ ક્વચિતજ આવતી.

ગુરૂને કાંઈ કારણસર પરગામ જવાનું હોવાથી શિષ્યને સાથે લીધો. રસ્તામાં ગુરૂને તૃષા લાગવાથી એક કુવાપર જઈને માંહે પાણીની તપાસ કરવા માંડી. ગુરૂ કુવામાં નજર કરવા જાય ત્યાં અકસ્માત રીતે ખશી જવાયું, તેથી માંહે પડી ગયા. આજ્ઞાંકિત સેવક બહાર હતો તે ગભરાઈ ગયો, ને બુમો પાડવા લાગ્યો કે, "मम गुरुः कूपे पतितः धावन्तु लोकाः" એમ સંસ્કૃત ભાષામાં કેટલીક બુમો પાડી તે પાસેના ખેતરોમાં કામ કરનાર ખેડુતોએ સાંભળી તો ખરી, પણ તે બિચારા તેનો અર્થ સમજ્યા વિના શી રીતે આવે! ગુરૂની આજ્ઞા પ્રાકૃત ભાષા બોલવાની નહોતી, તેથી પ્રાકૃત ભાષા બોલે તો ગુરૂની આજ્ઞા ભંગ કરવાનો દોષ બેસે!

ગુરૂતો એકદમ પાણીમાં કૂવાને તળીએ ઉતરી ગયા, પણ તેમને પાણીએ ઉછાળો મારી ઉપર આણ્યા; તે વખત તેમને તરવાની યુક્તિ થોડી થોડી આવડતી હતી તે કામે લગાડી, એટલે પાણીની સપાટી ઉપર મોઢું રાખી શક્યા, ઉપરથી શિષ્યની બુમો સંસ્કૃત ભાષાની સાંભળી વિચાર થયો કે આ ભાષાથી કોઈ લોકો આવી ભેગા થઈ શકશે નહિ, ને આખર મારે મૂંઝાઈ મરી જવું પડશે. વળી શિષ્યને તે બાબતનો કાંઈ વિચાર નથી, કે લોકો એ બોલવું સમજી શકશે નહિ. તેથી તુરત માંહેથી હાક મારી કે "यादृशः समयः तादृशो विधिः" (જેવો સમય હોય એમ ચાલવું.) એટલી સૂચના કરવાથી શિષ્ય સમજી ગયો ને પ્રાકૃતમાં બુમો મારી કે, "મારો ગુરૂ કૂવામાં પડી ગયેલ છે માટે દોડજોરે લોકો." આ સાંભળી તુરત ખેતરના ખેડુતો દોડી આવ્યા ને ગુરૂને બહાર કાઢ્યા.

આ વાત માત્ર કહેલું કાર્ય કરનારા, પણ પોતાની અક્કલથી સમયને અનુસરીને નહિ વર્તનાર લોકોના દાખલા તરીકે બોલાય છે.

હમેશાં શાસ્ત્રની, કે ધર્મ સંબંધી જે આજ્ઞાઓ છે તેમાં દેશ, કાળ ઇત્યાદિ જોઈ વર્ત્તવાનો અપવાદ મૂકેલોજ હોય છે, એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.

घृताधारे पात्रं ? किंवा पात्राधारे घृतं ?

* એક પરભો કરીને વિદ્યાર્થી નાના પ્રકારના વિદ્યાભ્યાસ કરતો હતો. એક વખત તેના શિખવામાં આકર્ષણ વિષયની વાત આવી. આકાશમાં ચંદ્ર સૂર્ય,

* કૌતુકમાળા.

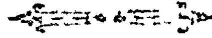
અને લાખો તારાનું મંડળ દેખાઈ રહ્યું છે, તે સર્વ અદ્ધર કેમ કરી રહેલા છે? શામાટે જમીન ઉપર પડી નથી જતા? વળી આપણે રહીએ છીએ તે પૃથ્વી પણ શા આધારે (થાભલા વગર) રહે છે? તેનો વિચાર કરતા આકર્ષણશક્તિઉપર વાત આવી સર્વ પદાર્થને આકર્ષણશક્તિ વળગેલી છે, તેથી એક બીજા અદ્ધર રહી શકે છે આવી વાત તેના મનમા ઉપલક રીતે ઠસી ગઈ હતી આ વાત કારણોસાથે શીખવવામા આવેલ તે મુજબ તેના મગજમા ઉતરેલુ નહિ, અને તેથી ખરી રીતે સમજ્યાવગર ખોટા ડોળથી સમજણ પડ્યાનું માની લીધુ હતુ હવે તેને એ અચબાભરેલ વાત યાદ રહી, તેથી હાલતા ચાલતા કાઇ ચીજ જોવામા આવે કે તેના ઉપર આકર્ષણ શક્તિનું યાદ લાવે અરે! આતે શા આધારે રહેલ હશે? એમ તજવીજ કરેજ કરે પણ ખરી રીતનું પરિપકવ જ્ઞાન એ મળેલીતું નહિ હોવાથી ભાગાખોખરા વિચારથી સમાધાન કરી સતોષ માને

એક વખત કોઈ ગૃહસ્થતરફથી પરણા વિદ્યાર્થીને શેર ઘીનું સીધુ મળ્યું, તે વાડકામા લઇને મુકામપર આવતો હતો રસ્તામા વિચાર થયો કે, "घृताधारे पात्र? किंवा पात्राधारे घृत?" અરે આતે શાને આધારે વાસણ છે કે વાસણને આધારે ઘી રહ્યુ છે? એ સવાલ નક્કી કરવો જોઈએ! વાસણને આધારે ઘી રહેલ છે એતો નજરે જોયાથી માલમ પડે છે, પણ ઘીને આધારે વાસણ છે કે કેમ, એ મોટી શકા છે માટે લાવને અજમાવી તો જોઉ કે તેનો નિશ્ચય થાય? એમ વિચારી પોતાના હાથમાનું વાસણ ઊંધુ નમાવ્યું કે ઘી તુરત નીચ ઢળી ગયું! ખાલી વાસણ હાથમા રહી ગયું અરે! આતો નુકશાન થયું! પણ ઘીના આધારે વાસણ નથી, એ નક્કી થયું તે નવી શોધનો બધો વૃત્તાત હરખાતો હરખાતો જઈ ગુરૂને કહ્યો, ગુરૂ તેની મૂર્ખાઈસામુ જોઇને હસી પડયા.

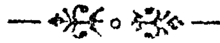
કાઇપણ અધુરૂ શીખ્યાથી તેનું પરિણામ સારૂ થતું નથી એ વાત સૌ કોઇના જાણવામા છે અધુરો ઘડો છલકાય, એટલે ઢળી પડે, તેમજ અધુરૂ શીખેલ પણ છલકાય ને નુકશાનકારક થઈ પડે

માત્ર ગોખણીયા બની રહે અને ચાલુ વ્યવહારને, ચાલુ પ્રસગને, લોકોની મનોવૃત્તિને કાંઈ સમજેજ નહિ તે ઉપહાસપાત્ર થાય છે એટલુજ નહિ પણ પોતાનું કાઇપણ હિત સાધી શકતા નથી વિદ્યા ભણીને પણ વ્યવહાર,

ચાલુ પ્રસંગ વિગેરેમાં પોતાની વિચારશક્તિને દોરતાં શિખવું જોઇએ, જેથી પોતાને અને અન્યને પણ લાભ થાય. અને જો એમ કરતાં ન આવડે તો વિદ્યા ભણાવવામાં ગુરૂએ લીધેલી મેહેનત ફોકટ જાય છે. કારણ કે તેવા વેઢીયાં ઢોરને સદ્ અસદ્નો વિચાર બિલકુલ હોતો નથી. એ બતાવી હવે મૂર્ખવિચાર અધિકારને સ્થાન આપવા આ અધિકારની સમાપ્તિ કરી છે.

मूर्ख विचाराधिकार.

વિદ્યા ભણ્યા છતાં પણ જેઓ મૂર્ખ રહે છે તેઓ પંડિત મૂર્ખ કહેવાય છે. આની પહેલાંના અધિકારમાં એ પંડિત મૂર્ખ કેવા હોય છે તેવું દિગ્દર્શન કરાવવામાં આવ્યું છે. હવે આ અધિકારમાં વિદ્યા ન ભણવાથી અથવા સુસંગતિના અભાવથી જંગલી જેવા રહેલા દુનિયાના વ્યવહારના ભાનવગરના મૂર્ખ લોકોમાં કદીપણ વિચાર કરવાની શક્તિ હોતી નથી અને આવતી પણ નથી તેઓ વિચાર વગરનાજ હોય ને અથવા ક્ષુદ્ર વિચારના કે વિચિત્ર વિચારના હોય છે અને તેમ હોવાથી તેઓ જનસમાજને ઓછા ઉપયોગી નિવડે છે બિલકુલ ઉપયોગી નથી થતા અથવા વખતે હાનિકારક પણ નિવડે છે એ બતાવવાને આ અધિકારને સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે.

આપણે ક્યાં 'આઢહું'?

*શવદાસ અને નાજો એ બે ભરવાડને ઘણી મૈત્રી હતી. તેઓ હમેશાં સાથે ઢોર ચરાવવાને જતા હતા. વગડામાં ઢોરને ચરવા મેલી પોતે લાકડીના ટેકાવતી આખો દિવસ ઉભા રહેતા હતા. ભૂત જેવી ભરવાડની જાતને તેથી જરાપણ થાક વર્ત્તાતો નહિ. કોઇ વખત કાનમાં આંગળીઓ ખોશી સામસામા દૂહા ગણકાવતા હતા. તે જાણે કૃષ્ણ, ગોપીઓ અને ગાયોને બોલાવવાને વેણુ વગાડતા હોય તેની નકલ જેવું લાગતું હતું. કોઇ વખત મોઢાથી ડચકારા, પડકારા, રણકારા, વગેરે બોલીને જાણે ઢોરાંની ભાષાથી સમજાવતા હોય એવો ડોળ લાગતો હતો. સાંજ વખતે ઢોરોને હાંકી, ખભે આડી લાકડી રાખી,

---

૧ ઢોરાને ચરાવવા જવું તે. * કૌતુકમાળા.

પાછળ પાછળ આનદલેર આવતા હતા તેઓના * નેશડા છેટે છેટે હતા તેમની વચ્ચે આડી નદી હતી

એક વખત આખી રાત વરસાદ થયો, તેથી નદીનાળા ભરાઇ ગયા, ને કીચડ પણ થઈ ગયો, તેથી સવારમા ઉઠતા નાજાને વિચાર થઈ આવ્યો કે, આપણે આજે ક્યા ઢોર ચરાવશુ? રાત્રે વરસાદ થયો છે તો કઇ જગો નદીનાળાની અડચણ વગર ઢોરાને લઈ જવાય એવી ઠીક હશે? એ બાબત શવદાસને પૂછુ તો ખરો? તે શુ કહેછે, એવા ઇરાદાથી શવદાસને બોલાવવા લાગ્યો.

નાજો—શવદાસ! હે એએએ!!! આઇ આવ આઇ

શવદાસ—હે એએએ! શુ કામ સે શું કામ!!!

નાજો—હે એએએ! આઇ આવ!!! મારી પાડે

શવદાસ—અલ્યા, હે એએએ!! કાઇ કામ બામ કહેતો ખરો

નાજો—હેએએએ! કામવાળાના દીચરા! હે એએ! આઇ આવ આઇઇઇ

શવદાસે જાણ્યું કે, પોતાનો મિત્ર આટલો આગ્રહ કરીને બોલાવે છે તો જરૂર જવુ જોઇએ કદાપિ કાઈ મોટે સ્વરથી ન કહ્યા જેવુ જરૂરનુ કામજ હોય! આતો વગડા છે તેથી સો જણા આવતા જતા હોય તે સાભળે, માટે મારે જવુ એ ઠીક છે, એમ ધારી કછોટો વાળી લીધો, ને ધાબળો ડાગપર ભરાવી દીધો નદીમા જતા જતા પાણી છાતીપુર થઈ ગયું, કપડા પલળી ગયા, ફક્ત ધાબળો ડાગપર ભેરવી અદ્ધર રાખવાથી કોરો રહ્યો એ રાતે પોતાના મિત્ર પાસે ગયો

શવદાસ—ભાઈ નાજા! હું કામ સે?

નાજો—કામ વના તે બોલાવ્યો હશે?

શવદાસ—તારે હુ કામ સે તે કહી દેને?

નાજો—સે! આવ્યો તો ઘોડે ચડીને હું આવ્યો સુ? ઉતાવળો હું થાય સે!! ધીરે ધીરે કહેવાય સે

શવદાસ—પણ ચટ સરીખો બોલીદેને કે હું કામે મને બોલાવ્યો?

નાજો—મે તો એટલા હારૂ બોલાવ્યો કે આખી રાત મે' વરહ્યો સે તો હવે "આપણે ક્યા આદહુ?"

શવદાસ—તો માળા ભૂત! એટલુ પૂછવુ હતુ તો મને અહીં સુધી હું કામ બોલાવ્યો? હું ત્યા, બેઠા બેઠા કહેત નહિ! આતો મારા લુગડા પલળી ગયા ને ઉનગતા દુખી થયો તેતો વાત નહિ

નાજો—ભૂતના ભાઇ! મને હું ખબર કે તુ આવો આળસુ થઇ ગીયો હઇશ?

---

* વગડામા ઢોર ભરવાડ વિગેરે પોતાનુ રહેવાનુ કરે છે તેને નેશડો કહે છે

ના દાખલાઓથી બતાવવામાં આવ્યું છે. પણ તેઓ મૂર્ખ હોવા છતાં જો કોઈ તેમની ભૂલ જણાવે અથવા તેમને સમજાવવા જાય તો તેઓ એવા દુરાગ્રહી હોય છે કે પોતાની ભૂલ માનતા નથી એટલુંજ નહિ પણ સામા માણસને હલકો પાડવાનોજ યત્ન કરેછે માટે તેવા મૂર્ખ લોકોના સમૂહમાં ડાહ્યા માણસે ચુપ રહેવું એ વધારે સારૂં છે એમ દેખાડવાસારૂ પછી હવે પછી "મૂર્ખ સમીપે વિદ્વન્મૌન" અધિકારને લેવામાટે આ અધિકારની વિરતિ કરવામાં આવેછે.

मूर्खसमीपे विद्वन्मौन—अधिकार.

મૂર્ખોની સભામાં સમય આવ્યા શિવાય વિદ્વાને મૌન રહેવું યોગ્ય છે કારણ જે સ્થળે મૂર્ખોનો કોલાહલ મચી રહ્યો હોય ત્યાં વિદ્વાનનું ભાષણ સંભળાય પણ ક્યાં ! જેમ કાગડાના કીકાટામાં કોયલનું ટવકવુ વ્યર્થ છે તેમ વિદ્વાનોએ બોલેલું મૂર્ખોના બોલવામાં વ્યર્થ છે તેથી સમય આવતાં સૂધી મૌન રાખી બેસવામાં વિદ્વાનોની ખામી ગણાતી નથી મૂર્ખો બોલતા હોય ત્યાં પોતાથી શ્રવણ ન કરાય તો ચાલી નિકળવું અથવા મૌન રહેવું પણ મૂર્ખોને બોલતાં બંધ રાખવા જતાં તેને ન સમજાવી શકતાં પોતાને પણ તેમની પંક્તિમાં ગણાવું પડે છે, માટે સર્વથા મૌન શ્રેષ્ટ છે ઇત્યાદિ સમજાવવા આ અધિકારનો આરંભ છે.

મૂર્ખોની સભામાં વિદ્વાને મૌન રહેવું.

अनुष्टुप्.

युक्तमेव कृतं मौनं, काले प्रावृषि कोकिलैः ।
वक्तारो दर्दुरा यत्र, तत्र नष्टं सुभाषितैः ॥ १ ॥ (सू. मु.)

વર્ષાઋતુમાં (ચોમાસામાં) કોયલ મૌન રાખે છે તે યોગ્ય છે. કારણ કે જેમાં દેડકાં બોલનારાં છે તેમાં સુભાષાવાળાએ બોલવું નષ્ટ (વ્યર્થ) છે માટે જે જગ્યોમાં મૂર્ખોનો સમાજ હોય ત્યાં વિદ્વાનોએ મુંગા રહેવુંજ ઉચિત છે. ૧

તથા—

आर्या.

अपसरणमेव शरणं, मौनं वा तत्र राजहंसस्य ।
कटु रटति निकटवर्ती, वाचाटष्टिट्टिभो यत्र ॥ २ ॥ (सु. र. भां.)

જે જગ્યાએ સામો બેઠેલો બહુ બોલકો ટિટોડા કડવું બોલે છે ત્યાં ગજહંસે મૌન રાખવું અથવા ત્યાંથી ચાલી નિકળવું સારૂં છે

તેમ ગજમાન્ય પુરૂષે જ્યાં વાતુડો સામો બેઠો અપ્રિય બોલતો હોય ત્યાં કાતો મૌન બેઠું રહેવું અથવા ચાલી નિકળવુંજ ઠીક છે ૨

વળી—

उपजाति.

कोलाहले काककुलस्य जाते, विराजते कोकिलकूजितं किम्।
परस्परं संवदतां खलानां, मौनं विधेयं सततं सुधीभिः ॥ ३ ॥ (सु.र.भां.)

જ્યાં કાગડાઓનો કોલાહલ મચી રહ્યો હોય ત્યાં શું કોયલનો શબ્દ શોભે? માટે જે ઠેકાણે મૂર્ખો પરસ્પર વાદ કરતા હોય ત્યાં ડાહ્યા માણસે સદા મૌન રહેવું ૩

મૌનથી વિદ્વાનના ગુણમાં ખામી ગણાતી નથી.

शिखरिणी.

अमुष्मिन्नुद्याने विहगखल एष प्रतिकलं
विलोलः काकोलः क्वणति किल वाचत्पटुतरम्।
सखे तावत्कीर दृढय हृदि वाचंयमकलाम्
न मौनेन न्यूनीभवति गुणभाजां गुणगणः ॥ ४ ॥ (शा.प.)

કોઈની પાસે પોપટને ઉદ્દેશીને વિદ્વાનપ્રત્યે અન્યોક્તિ છે

હે મિત્ર પોપટ! જ્યાંસુધી આ બગીચામાં પક્ષીઓમાં ધુતારો ચપળ આ કાગડો બહુજ ચપળપણે મિષ્ટતાવગરનું બોલે છે ત્યાંસુધી તારા હૃદયમાં મૌનકળાને મજબૂત કર કારણ કે ગુણવાનનો ગુણસમૂહ મૌનથી કાંઈ ન્યૂન થતો નથી જ્યાં વચનોની પરીક્ષા ન હોય અથવા જ્યાં અનાદર ઉપજવા સંભવ હોય ત્યાં વચનનો ઉચ્ચાર કરવો નહિ એ વિદ્વાનો કે જેઓ માનપાત્ર છે તેઓને માટે વાજબી છે ૪

ગધેડાના બોલવા તરફ ઘોડાની ઉપેક્ષા.

स्रग्धरा

वर्षेयन्नामपर्षः समरभुवि तव मानमाभापि सेवा-
त्वंचेच्छायाति न मास्ते नदति भवति तथा भारवारो निनान्तम्
इत्युक्ताऽश्व खरेण मदनिनदनो गूढ शवात्तनयं
तस्मान्मात्वा स्वभावोऽप्यगमनरिपवे मौनमेवाश्रयन्ते ॥५॥ (सु.र.भां)

એક ગધેડો ઘોડાને કહે છે કે તારે હમેશાં ભાર વહન કરવો પડતો નથી, પણ તારા મુખમાં લગામનું આકર્ષ રહે છે. કોઈ વખતે રણસંગ્રામમાં તારાં પ્રાણ પણ દૈવયોગેજ બચે છે. વળી સ્વેચ્છા મુજબ હરવું ફરવું તને થતું નથી, વિગેરે કહ્યા છતાં પણ ઘોડો હસતું મોઢું રાખીને મૌન રહ્યો, માટે જેઓ જાતિવંત છે તેઓ નીચ લોકોના વચનથી મૌનજ રહે છે (અને તેજ નીચને જીતવાનું શસ્ત્ર છે.) ૫

મૂર્ખ વિદ્વાનને પણ મૂર્ખ કહેવરાવે છે.

शार्दूलविक्रीडित.

मूर्खज्ञो पथि गच्छतः कुसुमितं ताभ्यां पलाशद्रुमं,
दृष्ट्वा वक्ति हि पाटलं जडमतिर्भो मूर्ख नो पाटलः ।
वादं तौ कुरुतो जडेन सुकविर्यष्ट्यादिभिस्ताडितो,
यष्ट्या मुष्टिवशाद्विमुञ्च जड हे भो पाटलः पाटलः॥६॥ (दृ. श. जै.)

એક રસ્તાને વિષે મૂર્ખ અને પંડિત બન્ને જણ ચાલ્યા જાય છે તેઓએ ફુલવાળું ખાખરાનું વૃક્ષ જોયું એટલે મૂર્ખ બોલવા લાગ્યો કે આ વૃક્ષ પાટલનું છે ત્યારે પંડિત બોલ્યો કે હે મૂર્ખ! એ પાટલ નથી પણ ખાખરાનું વૃક્ષ છે. આમ પરસ્પર વાગ્યુદ્ધ ચાલ્યું. છેવટે મૂર્ખે લાકડી અને મુઠીના પ્રહારથી પંડિતની પૂજા કરી એટલે તે પ્રહારથી પંડિત મૂર્ખને કહે છે કે અરે મૂર્ખ! મને છોડીદે એ ખાખરો નથી પણ ભાઈ! પાટલ છે પાટલ છે. ૬

મૂર્ખની સામે વાદવિવાદ કરવાથી દૂર રહેવું.

દોહા.

*ગણે નહિ ગંભીર જન, દુર્જનતણા અવાજ;
શ્વાન ભસે સો સામટાં, ગણે નહિ ગજરાજ. ૭
ઉઘાડવો સંડાસ તો, ઢાંકો નાક નિદાન;
જો છંછેડો નીચને, કરો બંધ નિજ કાન. ૮

મનહર.

ચા પરાયા દોષ ચક્ષુ જો ચંચળ થાય, અંચળ તો આપણીજ આંખ આડું ધરીએ;
ચા મુખ સ્વાદ માટે કરે જો વિવાદ કોઇ, રાખીએ વદન બંધ વેણ ન ઉચરીએ;

* દલપતકાવ્ય.

(મજી વિસારી કદી સ ડાસ ઉઘાડીએ ન, જો ઉઘાડીએ તો નાક બધ કરી ફરીએ,
કહે દલપત્તરામ જો કદાપિ કોઈ ઠામ, ખળ મુખ બોલે ત્યારે કાન બધ કરીએ ૯
માનવીઓ મધ્ય અભિમાન ધરી શ્વાન કહે, નગરીના લોક છેક નબળા નરમ છે,
કુતો ભસુ સર્વને મને વારી ન શકે કોઈ, કેવુ મોટુ મારૂ ચોખુ બહતુ કરમ છે,
ત્યારે તેને તેજ ઠામ કહે દલપત્તરામ, ખોટો એવો મોટો તારા મનમા ભરમ છે,
ભસવાનો ભાઈ તેતો તારોજ ધરમ ધાર, સજ્જનને ભસવાની અતિશે શરમ છે ૧૦

મૂર્ખ લોકોની વાતો તથા તકરારો ઢગધડા વગરની હોય છે, કોઈ ડાહ્યો માણસ તેનો યોગ્ય જવાબ આપે તેનાપર તેઓ ધ્યાન દેતા નથી તેઓ કદાચ ધ્યાન દેછે તોપણ તેનું રહસ્ય સમજવાની તેઓનામા શક્તિ હોતી નથી તેઓ પોતાનોજ કક્કો ખરો હોવાનુંજ કૂટયા કરે છે અને પદ્ધતિસર વાત કરનાર ડાહ્યા માણસનું માથુ પકવે છે માટે તેવા મૂર્ખોના સમાગમમા કોઈ કારણસર આવી જવાયું તે વખત ડાહ્યા માણસે મુંગા રહેવું એજ ઉત્તમ છે

બનતાસુધી મૂર્ખ લોકોના સમાગમમા ન આવવાની સભાળ રાખવી એજ વધારે ઉત્તમ છે રાજા ભર્તૃહરિ એમજ કહે છે કે પશુઓની સાથે જગલમા ભટકવું પડે તો તે કબુલ કરવું પણ સ્વર્ગ જેવા સ્થાનમા પણ મૂર્ખનો સમાગમ કરવાથી દૂર રહેવું

આ દશમ પરિચ્છેદમા આવા પ્રકારના પણ અધિકારો લઈને દેખાડવામા આવ્યું કે બુદ્ધિહીન લોકો દુનિયામા નિંદાને પાત્ર થાય છે અને તેઓ પોતાનું કઈપણ હિત સાધી શકતા નથી ધર્માચરણ અને આત્મવિચાર કરવાનો રસ્તો તેઓને માટે ખુલ્યો કયાથીજ હોય ? કારણ કે તેઓની બુદ્ધિ કુઠિત હોય છે માટે બુદ્ધિ કેવા કેવા પ્રયત્નોથી ખુલે તેવા પ્રયત્નોનું તથા બુદ્ધિ શ્રેષ્ઠ હોય છતા શરીર રોગગ્રસ્ત હોય તો બુદ્ધિને વ્યગ્રતારૂપી પિશાચી વળગી તેનો રસકસ ચુસી જાય છે માટે આરોગ્ય પણ જાળવવું જેથી બુદ્ધિ સ્વસ્થ રહે અને આત્મહિત સધાય તે સમજાવવાને હવે પછીના પરિચ્છેદમા યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરવાનું ધારી આ અધિકારની સાથે આ પરિચ્છેદની પણ સમાપ્તિ કરવામા આવે છે અને આ ગ્રથના વાચનારાઓને માટે ઇચ્છવામા આવે છે કે તેઓ સુબુદ્ધિવાળા અને સુપ્રયત્નશીલ બની સમગ્ર સસારનું તથા પોતાનું પણ કલ્યાણ થાય તેવી પ્રવૃત્તિમા પરાયણ રહી પરિણામે નિવૃત્તિનું શાશ્વત સુખ ભોગવે તથાસ્તુ

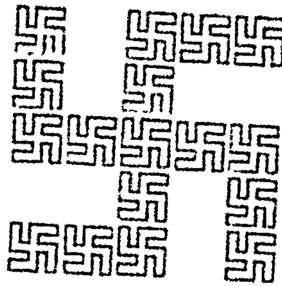

॥ ग्रन्थं संग्रहिता ॥

गीति.

दशमपरिच्छेदोयं विनयविजयमुनिवरमणीतेऽस्मिन ।
ग्रन्थे समाप्तिमगमत्करोतु शं सर्वदा सतां गुणिनाम् ॥

શ્રીવિનયવિજય મુનિવરે કરેલા આ ગ્રંથમાં આ દશમો પરિચ્છેદ સમાપ્ત થયો તે સર્વ ગુણવાન સજ્જનોને સુખ કરનાર થાઓ.

दशम परिच्छेद परिपूर्ण.

एकादश परिच्छेद.

શમ પરિચ્છેદમા લીધેલા અધિકારોનું મનન કરનાર મનુષ્યને નીચત્વ તથા મૂર્ખત્વ વગેરેપર તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થઈ ઉત્તમતા વિદ્વત્તા વગેરે તરફ માનવૃત્તિ પેદા થાય એ સ્વાભાવિક છે. મનુષ્યે પોતાનું મનુષ્યત્વ શોભાવવાને ઉત્તમ થવુ જોઇએ અને તેને ઉપયોગી બનાવવાને વિદ્વાન થવું જોઇએ સારા ગુણો મેળવવા અને વિદ્યાનો આદર કરવો તથા ગુણની પરીક્ષા થાય તે માટે અને વિદ્યાનું સહેલાઈથી સપાદન થઈ શકે તે માટે વિવિધ પ્રયત્નોથી બુદ્ધિને કેળવવી જોઇએ બુઠ્ઠી ધારવાળા હથિયારથી એક નાનું સરખુ દાતણુ પણ કાપી શકાતુ નથી પણ તેજ હથિયારને સજવામા આવે તો તેનાથી લોઢાની છડી પણ કપાઇ જાય છે તેવી રીતે કેળવણી વગરની બુદ્ધિ સાદી વાત સમજવામા પણ પાછી પડી જાય છે અને કેળવાયેલી બુદ્ધિ સૂક્ષ્મ શાસ્ત્રીય વિષયોમા પણ આરપાર જાય છે તો પછી વ્યાવહારિક વિષયોના તત્વને હસ્તગત કરવામા તે સહેલાઈથી ફત્તેહ મેળવતી રહે તેમાતો નવાઇજ શું ? એટલામાટે બુદ્ધિને કેળવવાના વિષયોમા શ્રમ લેવો આવશ્યક છે તથા શરીરની અસ્વસ્થ દશામા કેળવાયેલી બુદ્ધિપર પણ વ્યગ્રતાનું આવરણુ આવે છે માટે શરીરની સ્વસ્થતા જાળવવામા બેદરકાર ન રહેતા પ્રયત્નશીલ રહેવું એ પણ જરૂરનું છે વગેરે હકીકતો સમજાવવા માટે આ ૧૧ મા પરિચ્છેદનો આરભ છે

प्रहेलिका-अधिकार.

મનુષ્યોની બુદ્ધિની ચાતુરી-કેટલીક અસભવિત જેવી જણાતી, પણ ખરી માર્મિક વાતોથી બહુ સારૂ કામ કરી શકે છે, વળી તે વિચારશક્તિને વધારે છે તેમજ પ્રહેલિકાની કવિતાઓ સમજવાથી મનને વિનોદ થાય છે તેની આગે

ગૂઢ અભિપ્રાયો શોધી કહાડવાનું અને સમજવાનું સામર્થ્ય વધે છે, જે સામર્થ્ય ગૂઢ અભિપ્રાયવાળા તત્વ વિષયોનું રહસ્ય તેમાં ઉંડા ઉતરીને બરાબર સમજવામાં પણ રસ્તો ખુલ્લો કરે છે. આવાં દૃષ્ટાન્તો જેમને ભાષામાં વત (વરત) કહેવામાં આવે છે તેનાથી આશ્ચર્યજનક ચમત્કારિક કથનશક્તિ પણ વધે છે વગેરે જણાવવાને આ અધિકારનો આરંભ થાય છે.

ભ્રાંતિ ઉત્પાદક રચના,

अनुष्टुप् (१ थी २)

अपदो दूरगामी च, साक्षरो न च पण्डितः ।
अमुखः स्फुटवक्ता च, यो जानाति स पण्डितः ॥१॥ (शा. प.)

પગ વિનાનો છે પણ દૂર જનારો છે, સાક્ષર (અક્ષરવાળો) છે પણ પંડિત નથી. મુખવગરનો છે પણ ચોખ્ખું બોલનાર છે. આમાં તમામરીતે વિરોધાભાસ થાય તેવું છે પણ તેમ નથી આ સમસ્યા છે અને તેનો પ્રત્યુત્તર—પત્ર (કાગળ) થાય છે. ૧

કાગડાનો કોલાહલ.

तिमिरारिस्तमो हन्ति, चिन्ताचकितमानसाः ।
वयं काका वयं काका, वदन्ति वायसा इति ॥ २ ॥ (कस्यापि.)

સૂર્ય અંધારાને હણે છે એવી ચિન્તાથી આકુલ વ્યાકુલ મનવાળા કાગડાઓ અમો કાકા (કાગડા) અમો કાકા (કાગડા) છીયે આમ બોલે છે અર્થાત્ સૂર્યનો ઉદય થાય તેથી અંધારૂં હણાય છે માટે કાગડાઓને ભય લાગ્યો કે આપણે પણ કાળા અંધારાજેવા છીયે માટે ક્યાંક આપણને પણ હણી નાખશે તો? આવી શંકાથી પ્રાતઃકાળમાં સૂર્યના ઉદયના સમયમાં કાકા કાકા શબ્દ બોલીને અમોતો કાગડા છીયે અંધારૂં નથી આમ તેઓ સૂચવે છે. ૨

શ્રી પાર્શ્વનાથસ્વામી.

आर्या (२ थी ४)

अड ह्रुह नयणा सोलस, पनरस जीहाउ चलणजुअलंच ।
दुन्निजिअ दुन्नि करयल, नमाम्यहं एरिसंदेवम् ॥ ३ ॥ (रु. च.)

સોળ નયનવાળા, પંદર જીભવાળા, બે પગવાળા, બે જીવવાળા અને બે હાથવાળા એવા દેવને હું નમુંછું (અર્થાત્ પાર્શ્વનાથ).

ખુલાસો—શ્રી પાર્શ્વનાથસ્વામીના શરીર ઉપર સાત ફણવાળો સર્પ છે. તે સહિત ભગવાનનું આ વર્ણન છે. સાત ફણા હોવાથી ચૌદ નેત્ર સર્પનાં અને

બે નેત્ર ભગવાનના એમ સોળ નેત્રો, સર્પની એક એક ફણમા બબે જીભ હોય તેથી સર્પની ચૌદ જીભ અને એક જીભ ભગવાનની એમ કુલ પદર જીભ, બે પગ અને બે હાથ તે માત્ર ભગવાનનાજ સર્પને તે હોય નહિ અને બન્નેના મળીને બે જીવ આ પ્રમાણે વિશિષ્ટ સ્વરૂપનું વર્ણન કરી તે શ્રી પાર્શ્વનાથસ્વામીને નમન કરેલુ છે જે વર્ણન સમજાયા પછી ભક્તજનોના અ ત કરણમા વિ શેષ ભક્તિભાવ અને અલૌકિક આનદ ઉત્પન્ન કરે છે ૩

સ્વપ્ન.

उप्पणविमणनाणो, लोयालोयप्पयासदक्खोवि ।
जङ्केवली न पासइ, तदिह अज्जराईए ॥ ४ ॥ (क. च.)

શુદ્ધ જ્ઞાનવાળા, લોક અને અલોક જોવામા સમર્થ એવા જે કેવલી જેને જોઈ શકતા નથી તેને મે આજ રાત્રિમા જોયુ, (અર્થાત્ મે સ્વપ્ન જોયુ)

ખુલાસો—ચાર પ્રકારના ઘાતી અને ચાર પ્રકારના અઘાતી એવા આઠ પ્રકારના કર્મો દરેક જીવને હોય છે જ્યારે ઘાતીકર્મનો ક્ષય થાય ત્યારે જીવ કેવલી બને છે અને ઘાતીકર્મમા બીજુ કર્મ જે દર્શનાવરણીય છે તેનો જ્યારે ઘાત થાય છે ત્યારે કેવલીને નિદ્રા હોતી નથી કારણ કે નિદ્રા દર્શનાવરણીય કર્મનો ભેદ છે તેથી કેવલીને સ્વપ્નું હોઇ શકે નહિ ૪

નાળીએરની સમસ્યા

उपजाति. (५–६)

वृक्षाग्रवासी न च पक्षिराजस्त्रिनेत्रधारी न च शूलपाणिः ।
त्वग्वस्त्रधारी न च सिद्धयोगी जलं च बिभ्रन्न घटो न मेघः ॥५॥ (सु. र भां)

ઝાડના અગ્ર ભાગ ઉપર નિવાસ કરનાર છતા પક્ષીરાજ (ગરૂડ કે ઉત્તમ પક્ષી) નથી, ત્રણ નેત્ર છતા શકર નથી, છાલરૂપી વસ્ત્રને ધારણ કર્યા છતા સિદ્ધયોગી નથી, જળને ધારણ કર્યા છતા ઘડો કહેવાતો નથી તેમ વાદળ પણ કહેવાતું નથી એટલે તેનો જવાબ નાળિયેર ૫

આંબા (કેરી) ની સમસ્યા.

वृक्षाग्रवासी न च पक्षिजातिस्तृणं च शय्या न च राजयोगी ।
सुवर्णकायो न च हेमधातुः पुंसश्च नाम्ना न च राजपुत्रः ॥६॥ (सु. र. भां.)

ઝાડના અગ્રભાગ ઉપર રહેનાર છતા ઉત્તમ પક્ષીજાતિ નથી, ઘાસની પથારી

ઉપર શયન કર્યા છતાં રાજયોગી નથી, સુવર્ણ જેવી પીળી કાંતિ છતાં સુવર્ણ નથી અને નરજાતિ છતાં રાજપુત્ર નથી, પણ "આંબો" છે. ૬

વૃષભની સમસ્યા.

इन्द्रवज्रा.

चक्री त्रिशूली न हरो न विष्णुर्महान्बलिष्ठो न च भीमसेनः।
स्वच्छन्दचारी नृपतिर्न योगी सीतावियोगी न च रामचन्द्रः ॥७॥ (सु. र. भां.)

ચક્ર ધારણ કર્યા છતાં વિષ્ણુ નથી, ત્રિશૂળ ધારણ કર્યા છતાં શંકર નથી, મહા બલિષ્ઠ છતાં ભીમસેન નથી, સ્વેચ્છાચારી છતાં રાજા કે યોગી નથી સીતા (કોશ) નો વિયોગ છતાં રામચંદ્રજી નથી એટલે આનો જવાબ આંકેલ વૃષભ (ખુંટ) છે. ૭

અનેકાર્થ શબ્દથી થતો ચમત્કાર.

દોહો.

હરિઆવ્યો, હરિ ઉપન્યો, હરિપુંઠે હરિધાય;
હરિગયો ઝટ હરિ વિષે, હરિ બેઠો વા ખાય. ૮ કસ્યાપિ.

(હરિ) વરસાદ આવવાથી (હરિ) દેડકો ઉત્પન્ન થયો અને (હરિ) સર્પ (હરિ) દેડકાની પાછળ દોડયો (હરિ) દેડકો ઝટ (હરિ) પાણીમાં પેશી ગયો એટલે (હરિ) સર્પ દેડકાની ગેરહાજરીમાં વાયુભક્ષણ કરવા લાગ્યો. અર્થાત્ સ્થળચર સર્પો પાણીમાં રહી શકતા નથી તેથી દેડકો બચ્યો અને સર્પ ફાંફાં મારીને પાછો વળ્યો. ૮

બન્ને બાજુથી શણગાર.*

સવૈયો.

વાહરે વાહ રસાળિ મહીજ, જહીં મળિ સાર હવારે હવા
વાસ વસે જહિ ચાહિતપીક, કપિ તહિ ચાહીજશે વસવા;
વાદ કરે હજિ તાગ નહીંજ, જહીં નગ તાજિ હરેક દવા;
વાજખિ તાશિર ચાર કહીશ, સહી કર ચાર શિતાબી જવા. ૯ (દલપત.)

---

* આ સવૈયો સંસ્કૃત કાલિદાસ કવિ જેવાની કવિતાની સાથે ટકે તેવો છે એટલે આના ચારે ચરણો અવળાં વાંચવાથી તેનાતેજ શબ્દો આવે છે એ કવિની ઊંચી શક્તિનું ભાન બતાવે છે. વળી તેમાં આબુના પર્વતની જમીન, હવા, ત્યાંનાં, જાનવરો તથા ત્યાંની વનસ્પતિ વિગેરેને વખાણી, ત્યાં જવા માટે કવિએ ભલામણ કરી એક સામાન્ય લખાણને મહો આપ્યો છે એ ખુબી છે.

પ્રહેલિકા એટલે બાળકો જે ઉખાણા કહે છે તે સમજવા. આવી પ્રહેલિકાથી તર્કશક્તિ વધે છે તેમજ કવિ કે શ્રોતાઓને આનંદ ઉપજે છે પ્રહેલિકા સમજવામાટે વધારે શબ્દજ્ઞાનની જરૂર છે આપણા દેશમા એવી પ્રહેલિકા અર સપરસ પુછવાનો વધારે પ્રચાર હતો, એટલુજ નહિ પણ લગ્નવખતે વરકન્યા પણ એવી સમસ્યાના શ્લોકો પરસ્પર પુછતા હતા તર્કશક્તિને ખિલવવાનો તે એક સરલ રસ્તો છે આ પ્રહેલિકા એ અર્થકૂટ છે તેથી તેની સાથે સબધ ધરાવતો શબ્દકૂટ અધિકાર લેવા આ અધિકાર અત્રેજ પૂર્ણ કર્યો છે

શબ્દકૂટ-અધિકાર

જે કવિતાનો અર્થ સરલતાથી ન સમજાય એટલે ગુચવાડાભરેલો હોય તે કૂટ કવિતા અથવા શ્લોક કહેવાય છે એનો અર્થ પડિતો પણ બહુધા મુશ્કેલીએ કરી શકે છે અથવા કોઈવાર તો તેનો કર્ત્તા પોતેજ જો ખરો અર્થ કહે છે ત્યારેજ સમજાય છે આવા કાવ્યમા કવિઓ ઉપરટપકે જોતા માણસને ભુલાવામા નાખે એવા અર્થવાળા શબ્દો તથા ઐતિહાસિક અને પૌરાણિક પ્રસિદ્ધ કથાઓ ગોઠવે છે એટલુંજ નહિ પણ કેટલેક ઠેકાણે સાદી વાત કહેલી હોય પણ તેને બદલે તાણીકરીને ગુચવાડો ઉભો કરે છે જેમ કે ખીલાડી ઉંદર પકડીને ઘરમા દોડે છે એટલી કહેવી હોય તેને બદલે નીચલા બે દોહરા બોલે છે

વૃષભ વિધાતા થાય તે, વિષ્ણુ ગાય થઈ ધાય;
દાનવ સુધાપતિ ઘરે, પય પીવાને જાય　　૧
તેના અરિના પુત્રનું, વેગી વાહન જેહ,
તેની ગળચી દાબતી, ખીલી દોડે ગેહ　　૨

સ્પષ્ટાર્થ—દાનવ (દૈત્ય) ની સુધા (અમૃત) તેનો અધિપતિ મય દાનવ તેને ઘેર વિધાતા (બ્રહ્મા) વૃષભ (વાછડો) બનીને અને વિષ્ણુ ગાય બનીને પય (અમૃત) પીવાને જાય છે આ કથા ભાગવતના સપ્તમ સ્કધના ૧૧ મા અધ્યાયમા પ્રસિદ્ધ છે તે મય દાનવના અરિ (શત્રુ) શકર તેનો પુત્ર ગણપતિ, તેનું વેગવાળુ વાહન ઉંદર તેની ગળચી દાબીને ખીલાડી ઘરમા દોડે છે

આથી જણાશે કે કૂટ એ " ખોદવો ડુગર અને કાઢવો ઉંદર " એવી ઘણી મહેનતે થોડો સાર શોધતા તર્કશક્તિ અને સ્મરણશક્તિ ખીલે છે તથા બહુશ્રુતપણું પમાય છે

ગુણમાં દોષારોપણ.

अनुष्टुप् (१-२)

किं कुर्मः कस्य वा ब्रूमो मोहस्य गतिरीदृशी ।
दुषेर्धातोरिवास्माकं, दोषनिष्पत्तये गुणः ॥ १ ॥ (क. सु.)

શું કરીયે અને કોની આગળ કહીયે? મોહની આવી ગતિ છે કે જે ગુણ કરીયે તે પણ દુષ્ધાતુના ગુણની માફક દોષ થાય છે. દુષ્ ધાતુ છે તેમાં ગુણ કરીયે એટલે ઉનો ઓ થવાથી દુષને ઠેકાણે દોષ થાય તેમજ અમારો કરેલો ગુણ (ઉપકાર) પણ દોષરૂપ થઈ પડયો. ૧*

સુલભ વસ્તુતરફ અણગમો.

सुवृत्तोऽप्येक एवार्च्यो, लघुतापि त्तयोर्द्वयोः ।
वर्णेष्वेकः शिरस्योऽभूत्, बिन्दुस्तद्युगमग्रगम् ॥ २ ॥ (सू. मु.)

દરેક વર્ણમાં (જાતિમાં) સુવૃત્ત (સદાચારવાળો-ગુણવાન) એક હોય તોજ પૂજાય (મનાય) તે બે થાય તોપણ તેમની (ગુણવાનોની) હલકાઈ થાય છે (કિંમત ઘટી જાય છે). તો પછી ઝાઝા થાય ને તેમ બને તેમાં તો શું કહેવું? જેમ વર્ણમાં (અક્ષરોમાં) સુવૃત્ત (સારી રીતે ગોળ) બિન્દુ (અનુસ્વાર-મીંડું) એક હતું ત્યાં સુધી સૌની માથે હતું (ચડતું) અને જો બે મીંડાં થયાં તો તુરત તે વિસર્ગ થઇને આગળ આવે છે અને જો તેથી ઝાઝાં થયાં તો પછી તે નકામાં ગણાય છે. ૨

આવાં શબ્દકૂટનો ફુરસદ વખતે ઉપયોગ કરવાથી બુદ્ધિ ખીલી શકે અને વિશેષ અભ્યાસથી પંડિતની પંક્તિમાં ગણાય તેમાં આશ્ચર્ય નથી. હવે તેની અત્રેજ સમાપ્તિ કરતાં વળી પણ તેનેજ લગતો કર્તૃકર્મ અને ક્રિયાદિ શુભ અધિકાર અહીં લેવો ઉચિત ધારેલ છે.

* આ દૃષ્ટાંત શ્રી મહાવીરસ્વામીના જન્મનું છે કે જ્યારે તે પોતાની માતાના ઉદરમાં હતા ત્યારેજ તેમને વિચાર થયો કે જો હું હાલીશ ચાલીશ તો માતાને દુઃખ થાશે તેથી સ્થિર થઈ રહેવું તે સારૂં છે આમધારી સ્થિર થઈ ગયા ત્યારે તેમનાં માતુશ્રીને ઉલટો ખેદ થયો કે આ ગર્ભ તે શું ગળી ગયો અથવા છોડ થઇ ગયો હશે શું? આવા વિચારથી મહા શોકાકુલ બની ગયાં માટેજ કહેવું પડયું કે મોહની કેવી ગતિ છે કે જે સુખને માટે કર્યું તેપણ દુઃખ મનાય છે અને ગુણ દોષરૂપ થાય છે.

कर्तृकर्मक्रियादिगुप्ताधिकार.

આ અધિકારના શ્લોકોનો પણ અર્થ વાચ્યાવિના તેમાથી કર્તા-કર્મ તથા ક્રિયા વગેરે ગોતવા બહુ કઠણ પડે તેમ છે અને તેથી તેમા બુદ્ધિનો વધારે ઉપયોગ કરવો પડે એ સ્વાભાવિક છે વ્યાકરણ ભણેલાને તો આવા શ્લોકો તેના અર્થ વાચ્યા વિનાજ શિખવાનો મહાવરો રાખવાથી ઘણો ફાયદો થવા સભવ છે આ પણ એક વિદ્વાનોને વિનોદકારક અધિકાર હોવાથી અત્રે તેને સ્થાન આપ્યુ છે જેથી તે સુજ્ઞજનોને આનદકારી થશે

એકથી આઠ સુધિના આ શ્લોકોમાં કર્તા ગુપ્ત છે

अनुष्टुप् १थी ६

गौरीनखरसादृश्यश्रद्धया शशिनं दधौ ।
इहैव गोप्यते कर्ता वर्षेणापि न लभ्यते ॥ १ ॥ (सु. र भां.)

ઉમાના નખની સમાનતાની શ્રદ્ધાથી ચદ્રને ધારણ કર્યો. અહીં કર્તા ગુપ્ત છે એક વરસ સુધી (શોધે) તોપણ જડે નહિ

સ્પષ્ટીકરણ—ઉત્તરાર્દ્ધમા इहैव છે તેમા इहा અને एव એ પ્રમાણે પદ મળે છે इ એટલે કામદેવ તેને हा એટલે હણનાર એવા જે શકર તે અહીં કર્તા છે ૧

अन्नवस्त्रसुवर्णानि रत्नानि विविधानि च ।
ब्राह्मणेभ्यो नदीतीरे ददाति व्रज सत्वरम् ॥ २ ॥ (सु. र भां.)

(હે ભાઈ !) અન, વસ્ત્ર, સુવર્ણ અને અનેક પ્રકારના રત્નો નદીના કાઠા ઉપર બ્રાહ્મણોને આપે છે માટે જલદી તું જા

સ્પષ્ટીકરણ—આ શ્લોકમા ब्राह्मण અને इभ्य એમ બે શબ્દો જૂદા પાડવાથી इभ्य એટલે ધનાઢ્ય કર્તા નીકળે છે એટલે હે બ્રાહ્મણ ! કોઈ એક ધનિક નદીકાઠે અન, વસ્ત્ર વિગેરે આપેછે માટે તરત જા એવો અર્થ થાયછે ૨

राक्षसेभ्य' सुतां हृत्वा, जनकस्य पुरीं ययौ ।
अत्र कर्तृपदं गुप्तं मर्यादा दशवार्षिकी ॥ ३ ॥ (सु. र भा)

રાક્ષસો પાસેથી પુત્રી હરિને જનકની પુરીમાં ગયો. અહીં કર્ત્તાપદ ગુપ્ત છે તેને શોધવામાટે દશ વર્ષનો અવકાશ છે.

સ્પષ્ટીકરણ—राक्षसेभ्यः એમાં બે પદ છે. राक्षसानां इभ्यः (રાક્ષસોનો સ્વામી) રાવણ જનકની પુત્રી સીતાને હરીને લંકામાં ગયો. ૩

श्यामौ तव स्तनावेतौ पिवन्ति सततं मुदा ।
अत्रे कर्तृपदं गुप्तं, मर्यादा दशवार्षिकी ॥ ४ ॥ (सु. र. भां.)

તેઓ હમેશાં હર્ષથી આ તારા કાળા બે સ્તનને પીએ છે અહીં કર્ત્તા પદ ગુપ્ત રહેલ છે તેને શોધવાની મર્યાદા દશ વર્ષની છે.

સ્પષ્ટીકરણ—श्यामौतवः (કાળા રંગના બીલાડા) એ શબ્દ અહીં કર્ત્તા છે એટલે તે બિલાડાં આનંદથી પોતાની માતાના બે સ્તનનું પાન કરેછે. ૪

व्ययवासाः पञ्चशिरा, यरिर्वीनारिभूषणः ।
असिरोमा क्रियादुर्वः शङ्कलायनवीक्षणः ५ ॥ (सु. र. भां.)

વસ્ત્ર વગરનાં એટલે દિગંબર, પાંચ મસ્તકવાળા, યરિ એટલે કામદેવના શત્રુ वीनारीभूषण પક્ષીઓના સ્વામી ગરૂડના શત્રુ સર્પોરૂપી આભૂષણોવાળા, અસિતુલ્ય રોમવાળા અને ચંદ્ર સૂર્યરૂપ નેત્રોવાળાં उ એટલે મહાદેવજી તમારૂં કલ્યાણ કરો.

સ્પષ્ટીકરણ—આ શ્લોકમાં यरि, वीनारिभूषण એ બે વિશેષણો મુશ્કેલીથી ધ્યાનમાં આવે તેમ છે क्रियादुर्वः એમાં પદચ્છેદ કરતા જતાં પ્રમાદ થાય તેવું છે. જેમકે क्रियात्–उः અને वः એમ ત્રણ પદો એની અંદર છે તે સમજાય ત્યારે અર્થ કરવો સહેલ પડે છે. આ ઉદાહરણ પણ કર્તૃગુપ્તનુંજ છે. ૫

व्यामोहं तव भिन्दन्तु छिन्दन्तु दुरितानि च ।
कर्तृगुप्तमिमं श्लोकं, ये जानन्ति विचक्षणाः ॥ ६ ॥ (सु. र. भां.)

તારા પુષ્કળ મોહનો નાશ કરો, અને પાપોને છેદી નાખો. આ શ્લોકમાં કર્ત્તા ગુપ્ત રીતે રહેલ છે તેને જેઓ જાણે તે વિચક્ષણ ગણાય.

સ્પષ્ટીકરણ—આમાં (व्याः) એ કર્ત્તા છે उ મહાદેવ, इ બ્રહ્મા અને अ વિષ્ણુ એ ત્રણે પદોનો સમાસ થતાં પહેલી વિભક્તિનું બહુવચન व्याः થાય છે. તેનો અર્થ એ ત્રણે દેવો તારા મોહનો અને પાપોનો નાશ કરો; એ પ્ર-

માણે થાય આમા પણ વ્યામોહમ્ એ એક પદ જણાતા કર્તારૂપ વ્યા એ પદ છૂટુ તરતમા ધ્યાનમા આવતુ નથી ૬

आर्या ७ थी १०.

न करोति नाम रोष, न बदति परुष न हन्त्यय शत्रून् ।
रञ्जयति महीमखिला, तथापि धीरस्य वीरस्य ॥७॥ } (सु र. भां.)

ખરેખર આ પુરુષ કોઇના ઉપર રોષ કરતો નથી, કઠોર બોલતો નથી અને શત્રુઓને હણતો નથી, તોપણ ધીર, વીરની આખી પૃથ્વીને રંજન કરેછે

સ્પષ્ટીકરણ—આ શ્લોકના धीरस्य આ એક જણાતા પદમા धी કર્તા છે આ વીરની બુદ્ધિ સઘળી પૃથ્વીને રંજન કરેછે એમ ખરો અર્થ થાય છે ૭

शरदिन्दुकुन्दधवल, नगपतिनिलय मनोहर देवम् ।
यैः सुकृत कृतमनिश, तेषामेव प्रसादयति ॥ ८ ॥ } (सु र भां)

જેઓએ હમેશા પુણ્ય કર્યું છે તેઓનુંજ, શરદ ઋતુના ચદ્ર તથા ડોલર પુષ્પના જેવા ધોળા, હિમાલયમા રહેનારા, મનોહર દેવને પ્રસન્ન કરે છે

સ્પષ્ટીકરણ—આ શ્લોકમા मनोहर પદમાથી मन કર્તા નીકળે છે એટલે તેઓનુ મન શકરને પ્રસન્ન કરે છે ૮

૯–૧૦ માં કર્મની ગુપ્તતા.

सुभग तवाननपङ्कजदर्शनसञ्जातनिर्भरप्रीतेः ।
शमयति कुर्वन्दिवस', पुण्यवतः कस्य रमणीयः ॥ ९ ॥ } (सु. र. भां.)

હે સુદર કાતિવાળા પુરુષ ! તારા મુખરૂપી કમળના દર્શનથી ઉત્પન્ન થયેલી પ્રીતિવાળા ભાગ્યશાળી ક્યા પુરુષનો રમણીય દિવસ શાત કરે છે

સ્પષ્ટીકરણ—આમા शमयति પદમા श કલ્યાણ એ કર્મ નીકળે છે અને તેથી શાત કરે છે તેને બદલે કલ્યાણને આપેછે એવો અર્થ થાય છે ૯

एहि हे रमणि पश्य, कौतुक धूलिधूसरतनु दिगम्बरम् ।
सापि तद्वदनपङ्कज, पपौ भ्रातरुक्तमपि किं न बुध्यते ॥१०॥ } (सु. र. भां.)

હે મનોહર સ્ત્રી ! અહીં આવ અને ધૂળથી ધૂસર અગવાળા તથા નાગા કૌતુકને જો. તે સ્ત્રી પણ આવીને તેના મુખરૂપી કમળને પીવા લાગી હે ભાઇ! આમા કર્મ કીધુ છે છતા કેમ સમજતો નથી ?

સ્પષ્ટીકરણ—कौतुकं-कौ પૃથ્વી ઉપર અને तुकं બાળકને એ પ્રમાણે તુક શબ્દ કર્મ છે એટલે પૃથ્વીપર ધૂળથી ભરાઈ રહેલ નગ્ન બાળકને જો. ૧૦

૧૧-૧૨ માં કરણ (તૃતીયા વિભક્તિ) ગુપ્ત.

अनुष्टुप् ११ थी २१.

पूतिपङ्कमयेऽत्यर्थं कासारे दुःखिता अमी ।
दुर्वारा मानसं हंसा गमिष्यन्ति घनागमे ॥ ११ ॥ (सु. र. भां.)

ખરાબ ગંધવાળા કાદવમય સરોવરમાં દુ:ખી થયેલા આ વારી શકાય નહિ એવા હંસો વર્ષાઋતુમાં માનસરોવરમાં જશે.

સ્પષ્ટીકરણ— दुर्वारा એ કરણ વિભક્તિ છે એટલે ખરાબ પાણીને લીધે હંસો માનસરોવરમાં જશે. ૧૧

अहं महानसायातः कल्पितो नरकस्तव ।
मया मांसादिकं भुक्तं, भीमं जानीहि मां बक ॥ १२ ॥ (सु. र. भां.)

महानसायात: (મોટા રસોડામાંથી આવેલો) તારા કાળરૂપ કલ્પાયેલો હું છું. મેં સર્વ માંસાદિક ખાધું છે હે બકાસુર ! હું ભીમ છું એમ મને તું જાણ.

સ્પષ્ટીકરણ—महानसा એ કરણ વિભક્તિ છે એટલે મોટા ગાડાવડે હું ભીમ આવ્યો છું. ૧૨

૧૩-૧૪ માં સંપ્રદાન (ચતુર્થી વિભક્તિ) ગુપ્ત.

अम्भोरुहमये स्नात्वा वापीपयसि कामिनी ।
ददाति भक्तिसंपन्ना पुत्रसौभाग्यकाम्यया ॥ १३ ॥ (सु. र. भां.)

કોઇ એક સ્ત્રી કમળથી ભરપૂર વાવના પાણીમાં સ્નાન કરીને ભક્તિસંપન્ન થઇને પુત્ર અને સૌભાગ્યની ઇચ્છાથી આપે છે.

સ્પષ્ટીકરણ—अम्भोरुहमये એ પદમાં અંભોરુહં અને અયે એવા બે શબ્દો છે, તેમાં અયે એ ચતુર્થી વિભક્તિ છે તેનો અર્થ કામદેવને માટે થાય છે. કામદેવને માટે તે સ્ત્રી કમળ આપે છે. ૧૩

प्रशस्त्यायुक्त मार्गस्य, तव सम्मानितां श्रिताः ।
स्पृहयन्ति न के नाम, गुणरत्नालय प्रभो ॥ १४ ॥ (सु. र. भां.)

હે ગુણરત્નાકર પ્રભુ! યોગ્ય માર્ગે ચાલનારા આપના આશ્રિત જનો કોણ

સ્પષ્ટીકરણ—प्रशस्त्यैक એમ બે પદ છૂટા કરવાથી સપ્રદાન વિભક્તિ નીકળી આવે છે, એટલે કલ્યાણને માટે આપે કહેલા માર્ગથી કોણ સન્માનની ઇચ્છા કરતા નથી ! એવો અર્થ થાય છે ૧૪

અપાદાન (પચમી વિભક્તિ) ગુપ્ત.

शिलीमुखैस्त्वयावीर दुर्वारैर्निर्जितो रिपुः ।
विभेत्यत्यन्तमलिनो वनेऽपि कुसुमाकुले ॥ १५ ॥ } (सु र. मां.)

હે વીર ! તે દુર્વાર બાણોવડે શત્રુને જીતી લીધો છે તેથી અત્યત મલિન તે પુષ્પ સમુદાયવાળા વનમા પણ બીહે છે

સ્પષ્ટીકરણ—अत्यन्तमलिन એમાથી બે પદ છૂટા કરતા પુષ્પિત વનમા (अलिन) ભમરાથી પણ તે અત્યત બીહે છે એમ અપાદાન વિભક્તિ ધ્યાનમા આવતા અર્થ નીકળે છે ૧૫

સબન્ધ (છઠ્ઠી વિભક્તિ) ગુપ્ત.

भानुर्वै जायते लक्ष्म्या, सरस्वत्याथवा मता ।
अत्र षष्ठीपद गुप्त, मर्यादा दशवार्षिकी ॥ १६ ॥ } (सु र मा)

લક્ષ્મી અથવા સરસ્વતીવડે સૂર્ય ઉદય પામે છે આ વાત મનાયેલી છે આમા છઠ્ઠી વિભક્તિ ગુપ્ત છે તેની મર્યાદા દશ વર્ષની છે

સ્પષ્ટીકરણ—भानु એમા भा અને नु એમ બે પદ છૂટા પડવાથી नृ શબ્દની છઠ્ઠી વિભક્તિનુ नु એવુ રૂપ ધ્યાનપર આવે છે એટલે સરસ્વતી અથવા લક્ષ્મીવડે પુરૂષની भा કાંતિ ઉદ્ભવે છે એમ મનાય છે એવો અર્થ નિકળે છે ૧૬

અધિકરણ (સાતમી વિભક્તિ) ગુપ્ત.

या कटाक्षच्छटापातैः पवित्रयति मानवम् ।
एकान्ते रोपितप्रीतिरस्ति सा कमलालया ॥ १७ ॥ } (सु र मा)

જે જરા જોવા માત્રથી મનુષ્યને પવિત્ર કરે છે અને એકાતસ્થાનમા પ્રીતિ રાખનાર છે તે કમળનિવાસી લક્ષ્મી છે

સ્પષ્ટીકરણ—एकान्त આમા એ અને कान्त એમ બે પદ છૂટા પડે છે એટલે अ વિષ્ણુ તેની સપ્તમી ए પતિરૂપ વિષ્ણુને વિષે પ્રીતિવાળા લક્ષ્મીજી છે એવો અર્થ થાય છે ૧૭

૧૮-૧૯ માં સંબોધન (આઠમી વિભક્તિ) ગુપ્ત.

कमले कमले नित्यं, मधूनि पिबतस्तव ।
भविष्यति न सन्देहः, कष्टं दोषाकरोदये ॥ १८ ॥ (सु. र. भां.)

કમળે કમળે હમેશાં સારી રીતે મધુ પીતાં તને દોષાકર (દોષ સમૂહ તથા ચંદ્ર) ઉદય થયા છતાં નિઃસંદેહ કષ્ટ થશે.

સ્પષ્ટીકરણ—कमले આમાંથી कं अले એમ બે પદ નીકળે છે.તેમાં अले એ સંબોધન છે. તેથી હે ભમરા! કમળમાં સુખથી નિત્ય મધુ પીતાં જ્યારે ચંદ્રોદય વખતે તે કમળ બીડાઇ જશે ત્યારે તને કષ્ટ થશે એમાં કાંઇ સંદેહ નથી એવો અર્થ થાય છે. ૧૮

सर्वज्ञेन त्वया किञ्चिन्नास्त्यविज्ञातमीदृशम् ।
मिथ्यावचस्तथा च त्वमसत्यं वेत्सि न क्वचित् ॥१९॥ (सु. र. भां.)

તને સર્વજ્ઞને કંઇપણ અજ્ઞાત નથી આમ કહેવાય છે તે મિથ્યા છે કારણ કે તું ક્યારેય પણ અસત્યને જાણતો નથી.

સ્પષ્ટીકરણ—सर्वज्ञेन આમાં सर्वज्ञ અને इन એમ બે શબ્દો છે તેથી सर्वज्ञेन એ ત્વયાના વિશેષણરૂપે ત્રીજી વિભક્તિનું એકવચન નથી પણ सर्वज्ञेन એમાં બન્ને સંબોધનજ છે. એટલે હે સર્વજ્ઞ સ્વામી! એવો અર્થ થાય છે. ૧૯

૨૦ થી ૨૨ સુધિ ક્રિયાપદ ગુપ્ત.

प्रातः प्रातः समुत्थाय, द्वौ मुनी च कमण्डलू ।
अत्र क्रियापदं गुप्तमवधिर्ब्रह्मणो वयः ॥ २० ॥ (सु. र. भां.)

હમેશ પ્રાતઃકાળમાં બે મુનિઓ ઉઠીને બે કમંડળોને. આમાં ક્રિયાપદ ગુપ્ત રહેલું છે તે શોધવા માટે બ્રહ્માનાં સો વર્ષ સુધીની હદ છે.

સ્પષ્ટીકરણ—प्रातः એ ક્રિયાપદ છે प्रा= પૂરવું. ત્રીજો પુરૂષ દ્વિવચન વર્તમાનકાળનું प्रातः એવું રૂપ થાય છે. એટલે બે મુનિઓ બે કમંડળોને પ્રાતઃ કાળમાં ભરે છે. ૨૦

તથા—

ललाटतिलकोपेतः, कृष्णः, कमललोचनः ।
गोकुलेऽत्र क्रियां वक्तुं मर्यादा दशवार्षिकी ॥ २१ ॥ (सु. र. भां.)

લલાટમાં તિલકવાળા, કમળનાં જેવાં નેત્રવાળા, કૃષ્ણ ગોકુળમાં. અહીં ક્રિયાપદ કહેવાને દશ વર્ષની હદ બાંધી છે.

સ્પષ્ટીકરણ—લલાટ એ પરોક્ષભૂતકાળ ત્રીજા પુરૂષનું એકવચન છે એ ટલે કૃષ્ણ બાળક્રીડા કરે છે ૨૧

द्रुतविलम्बित.

घनघनाघनकान्तिघनोऽघनुन्नुजपुञ्जमिनाब्जिनगुर्विगः ।
सकमलोऽपिनदर्थसमं क्रियामिह विलोकयितुं च सकर्तृकाम् ॥२२॥ } (सु र प्ना

પુષ્કળ પાણીથી ભરપૂર વાદળાની કાંતિ જેવા સુંદર, પાપનો નાશ કરનાર, સૂર્ય અને ચંદ્રરૂપી નેત્રવાળા, ગરૂડ ઉપર બેસનારા, લક્ષ્મીજી સહિત એવા (કૃષ્ણ અથવા રામચંદ્રે) દૈત્ય સમૂહને અહીં કર્તા સહિત ક્રિયાપદ ઓળખવાને છ માસની મર્યાદા છે

સ્પષ્ટીકરણ—આમા अपिनट એટલે પીસી નાખ્યો એ ક્રિયાપદ અને તે હ્યસ્તન ભૂતકાળ ત્રીજો પુરૂષ એકવચનનું રૂપ છે (અર્થાત્ કૃષ્ણે રાક્ષસ સમૂહને દળી નાખ્યો) અને विग (ગરૂડ ઉપર બેસનારા) એ કર્તા છે ૨૨

કર્તા, કર્મ તથા ક્રિયાપદ ગુપ્ત.

अनुष्टुप् २३ थी २५.

भवानिशकरोमेश प्रति पूजापरायण ।
कर्तृकर्मक्रियागुप्त, यो जानाति स पण्डित ॥ २३ ॥ } (सु र प्नां)

પૂજામા પરાયણ થયેલ ભવાનીશંકર મારૂ કલ્યાણ આ શ્લોકમા કર્તા, કર્મ અને ક્રિયાપદ ગુપ્ત છે તેને જે જાણે તે પંડિત કહેવાય

સ્પષ્ટીકરણ—આ શ્લોકના પ્રથમ ચરણમાથી भव अनिशं कर उमेश એમ પદો છૂટા પાડતા ઇચ્છિત સબંધ મળી આવે છે હે કર ! (હાથ) તું ઉમેશ (શંકર) પ્રતિ અનિશ (નિરંતર) પૂજાપરાયણ થા આમા કર એ કર્તા, શંકર એ કર્મ, અને ભવ એ ક્રિયાપદ ગુપ્ત જોવામા આવે છે ૨૩

સમાસ ગુપ્ત

विषादी भैक्ष्यमश्नाति सदारोग न मुञ्चति ।
रुष्टेनापि त्वया वीर शम्भुनारिः समः कृत ॥ २४ ॥ } (सु र प्ना)

હે વીર ! તેં રોષવાળા થઇને પણ તારા શત્રુને શંભુના જેવો કર્યો જેમકે શંભુ વિષાદી (કાલકૂટ વિષનું ભક્ષણ કરનારા) છે તેમ તારો શત્રુ પણ વિષાદી (દુ ખને લીધે કંટાળીને ઝેર ખાનારો) થયો છે તથા શંભુને માટે આપણે કહીએ કે सदा रोगं न मुञ्चति (सदार आग न मुञ्चति) એટલે અર્ધા

ગના–પાર્વતી સહિત છે અને અગ–કૈલાસને છોડતા નથી તેથી તારા શત્રુને માટે પણ सदारोगं न मुञ्चन्ति એટલે હમેશાં રોગને છોડતો નથી અર્થાત્ હમેશાં માંદો રહે છે. ભિક્ષા માગીને ખાય છે એ વિશેષણ સાદી રીતે બન્નેને માટે સમાન છે. ૨૪

વિભક્તિ ગુપ્ત.

प्रमोदं जनयत्येव, सदारा गृहमेधिनः ।
यदि धर्मश्च कामश्च, भवेतां सङ्गताविव ॥ २५ ॥ (सु. र. भां.)

ધર્મ અને કામ એ બન્ને જો સાથે હોય તો સદારા (સ્ત્રીવાળા) ગૃહસ્થો આનંદ ઉત્પન્ન કરેજ છે.

સ્પષ્ટીકરણ—આમાં ગૃહસ્થો અનેકવચનમાં છે અને ક્રિયાપદ એકવચનમાં છે તેથી એ વાકયમાં દોષ જણાય છે માટે गृहमेधिनः એ ષષ્ઠી વિભક્તિ એકવચન સંસ્કૃત વ્યાકરણના નિયમ પ્રમાણે થઈશકે છે અને सदारा એમાં सदा रा એમ બે પદ છૂટાં પાડવાં તેથી रा એટલે ગૃહસ્થની લક્ષ્મી જો સાથે ધર્મ અને કામ હોય તો હમેશ આનંદ આપે છે એ ખરો અર્થ થાય છે. ૨૫

સમજવાના અને સમજીને યાદ રાખવાના ઉપયોગી વિષયો સામાન્ય ભાષાવડે જો કે તરત સમજાઈ જાય છે પણ તેમાં બુદ્ધિને મહેનત ન પડેલી હોવાથી તેને તે સાચવી રાખવાનો વિશેષ આદર હોતો નથી. વગર મહેનતે મળેલું ધન સાચવી રાખવાના પ્રયત્ન કરતાં હમેશાં પૂર્ણ પ્રયત્નને પરિણામે જે વસ્તુ મળે છે તે બહુ આદરપૂર્વક સાચવી રાખવામાં–તેનું પૂર્ણ રક્ષણ કરવામાં આવે છે અને વારંવાર તેનાતરફ ધ્યાન ખેંચાયા કરે છે. તેમ જે વિષય સમજવામાં બુદ્ધિને વિશેષ શ્રમ પડયો હોય તેવા વિષય વિશેષ યાદ રહે છે. તત્વવિચારના કઠિન વિષયો સમજવામાટે કંટાળો ન લાવતાં પૂરતો શ્રમ લેવાનો બોજો ઉઠાવવાની બુદ્ધિમાં યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય તે માટે તેની કસોટી કરનારા આવા શબ્દકૂટ અને અર્થકૂટના સાહિત્યના શ્લોકો બહુ ઉપયોગી છે અને તે બુદ્ધિને ખીલવે છે અને સમજાયા પછી જેમ કોઈપણ વિષયમાં ફત્તેહ મેળવનારને આનંદ અને સંતોષ થાય છે તેમ આનંદ અને સંતોષ આપનાર બને છે. માટે આવા સાહિત્યનું પણ થોડું આસ્વાદન કરાવી આ અધિકાર સમાપ્ત કરવાની સાથે હવે પછી શકુન અધિકાર કે જે બુદ્ધિને માટે ભાવિ અનુમાનો કરવામાં કસોટીરૂપ છે તેને સ્થાન આપવામાં આવે છે.

શકુન-અધિકાર

લોકમા શકુન જોવાની ઘણી રીતિ છે, તેમા કેટલાક શુભ સુચવનારા છે, કેટલાક અશુભ દર્શાવનારા છે, કેટલાક શકુનથી પોતાનું, દેશનું, રાજાનું, વર્ષનું, વ્યાપાર-ધધાનુ હિતાહિત જાણી શકાય છે કેટલાક શકુન અતર છે અને કેટલાક બાહ્ય છે આતરનામા પોતાના અગસ્ફુરણના શકુનો જાણવા, અને બાહ્યમા ઘૂવડપક્ષી, કાગડા, કુતરા તે સિવાયના બીજા પશુપક્ષીઓની ચેષ્ટા સમજવી તેઓના જેવા જેવા દષ્ટાતો દર્શાવ્યા છે તેવાજ ફળ આપનારા થાય છે માટે જો અશુભ શકુન થાય તેમની કોઈ સારા વિદ્વાન્ અનુભવીને મળીને શાન્તિ કરવાથી આરોગ્ય આદિ મળે છે માટે ઉપરનું જ્ઞાન મેળવવાસારૂ આ અધિકારની જરૂરીઆત માની છે

ઉત્તમ શકુનો

अनुष्टुप्. (१ थी ४)

पोतकी पिङ्गला काको, जम्बुकी भषणस्तथा ।
पञ्चैतान्युत्तमान्याहु', शकुनानि मुनीश्वरा' ॥ १ ॥ (शा प.)

ઘરમા માળો બાધી રહેનારી ચકલી, ચડુલ નામનું પક્ષી, કાગડા, શિયાળ અને કૂતરો એ પાચના શકુનો મુનીશ્વરોએ ઉત્તમ કહેલા છે ૧

ઘૂવડના બોલવાથી લાભ.

शान्ताया दिशि वृक्षेषु, ग्रामदूरे च शब्दित' ।
घूकः स्यात्सर्वलोकानामृद्धिरृद्धिसुखार्थकृत् ॥ २ ॥ (शा. व)

પોતાની પૂર્વ દિશામા ઝાડ ઉપર અને ગામથી છેટે ઘુવડ બોલ્યુ હોય તો તમામ માણસોને સમૃદ્ધિ વૃદ્ધિ (વધારો) સુખ, અને પૈસાનો લાભ કરે ૨

શશલો કેવે સ્થળે દેખાવાથી લાભ થાય.

केदारपाल्या गेहे वा, शशको दृश्यते यदि ।
महासुभिक्ष जानीयाल्लीलाना चापि निर्भयम् ॥ ३ ॥ (शा प.)

વાડીમા ખેતરનું રક્ષણ કરનારને રહેવાની ઝુપડીમા અથવા ક્યારાની

પાળ ઉપર જો શશલો (પેઠેલો) દેખાય તો અત્યન્ત સોંઘવારી જાણવી અને જેઓ ભયવાળા હોય તે નિર્ભય થાય (કોઈ પ્રકારની બીક રહે નહિ). ૩

વરસાદ વરસવાનો નિર્ણય.

नीरतीर्थे तटस्थश्चेदङ्गं कम्पयते शुनः ।
तत्र देशे घनां मेघवृष्टिं वदति भाविनीम् ॥ ४ ॥ (शा. प.)

પાણીવાળા તીર્થના કિનારા ઉપર જો કૂતરો શરીર કંપાવે તો ત્યાં (તે દેશમાં) ઘણો વરસાદ થવાનો એમ કહે છે. ૪

અંગસ્ફુરણ (શરીરના ભાગો ફરકે તે) નાં શુભાશુભ ફળ.

आर्या. (५ थी ७)

दक्षिणमङ्गं पुंसः स्त्रियाश्च वामं शुभावहं स्फुरितम् ।
नीचोच्चमध्यमात्रः, फलति च गात्रोचितः स्पन्दः ॥ ५ ॥ (शा. प.)

પુરૂષનું દક્ષિણ [જમણું] અંગ અને સ્રીનું વામ [ડાબું] અંગ ફરકે તો સારૂં કરે, શરીરના નીચા ભાગમાં ઉંચા ભાગમાં, અને વચલા ભાગમાં તથા થડીનો ભાગ એટલે જેને પેડુ કહેવામાં આવે છે તે જગ્યો પૈકી કોઇપણ ભાગ સ્ફૂરે તો શરીરની યોગ્યતા પ્રમાણે ફળ આપે છે. ૫

વળી--

धनवृद्धिरन्त्रकम्पे, नाभिस्पन्दः स्वदेशनाशाय ।
पृष्ठे पराजयाय, स्फुरणं हृदयस्य विजयाय ॥ ६ ॥ (शा. प.)

થડી (જેને જલાશય વૈદક રીતે કહેવામાં આવે છે) તે ફરકે તો ધનની વૃદ્ધિ થાય, નાભિના ભાગમાં ફરકે તો પોતાના દેશનો નાશ થાય, વાંસાનો ભાગ ફરકવાથી પરાજય થાય અને હૃદય (છાતી) ફરકતું હોય તો વિજય થાય. આ પ્રમાણે શરીરના ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ ભાગનાં ફળ આપે. ૬

તથા--

प्रियसङ्गमाय बाह्वोः, कम्पो हृत्कम्पसम्भवो भीत्यै ।
मूर्ध्नि स्फुरिते राज्यं, लभते सीमन्तिनीमक्ष्णोः ॥ ७ ॥ (शा. प.)

બેય હાથ ફરકવાથી પ્રિય-(સ્નેહી) સાથે મેળાપ થાય, અંતઃકરણ થડકતું તો ભય ઉત્પન્ન થાય, માથું ફરકે તો રાજ્યનો (રાજા તરફથી) લાભ ? અને આંખો ફરકે તો સ્રીનો લાભ થાય (ઇચ્છિત સ્રી મળે). ૭

કોશ (ખજાનો) જ્ઞાન.

उपजाति.

वसुन्धरायाः कमपि प्रदेशं, मूर्ध्ना स्पृशन्यत्रवलोकते श्वा ।
ध्रुव तदा तत्र महानिधानमस्तीति सिद्धैः कथितं रहस्यम् ॥८॥ (शा. प.)

ભૂમિના કોઈપણ ભાગને ઉંધુ જોઈ પોતાનુ માથુ અડાડીને જો કુતરો જુવે તો તે સ્થળે અવશ્ય મોટો ભડાર હોવો જોઇયે આમ સિદ્ધપુરુષોએ ગુપ્ત વાત જણાવી છે ૮

અરિષ્ટ (બુરૂ) સૂચન.

इन्द्रवज्रा. (९–१०)

ग्राम निशाया खरसारमेयाः, शून्य विधातु सहिता रुदन्ति ।
ग्रामे भषित्वा भषणा स्मशाने, रुदन्ति नाशाय च मुख्यपुंसः ॥९॥ (शा. प.)

જો રાત્રિમા ગધેડા અને કૂતરા સાથે રૂવે એટલે ગધેડા ભુકે તેની સાથે કુતરા પણ રોવા માડે તો જાણુવું કે તે ગામને ખાલી કરવામાટે રૂએ છે અ-ર્થાત્ ગામમા અનેક પ્રકારના રોગાદિ ઉપદ્રવો થાય અને ગામમા ભસીને સ્મશાનમા જઇને રૂએ ત્યારે જાણુવું કે કોઈ મુખ્ય પુરૂષનો નાશ થશે ૯

તથા—

निष्कारण सम्मिलिता रुदन्तो, ग्रामेऽन्ननाशाय भवन्ति काकाः ।
रोधं च चक्राकृतयो वदन्ति, सव्यापसव्यभ्रमणाद्भय च ॥१०॥ (शा. प.)

કારણુવિના એકઠા થઇને કાગડાઓ રોતા હોય (કળેળાટ કરતા હોય) તો ગામમા અનાજનો નાશ કરે [મોઘવારી કરે], ચકર [ગોળાકારે] ફરતા હોય અને બોલતા હોય તો કાર્ય રૂધે એટલે ન થવા દે અને આડા ને અવળા જાય ને આવે તેમ કરતા બોલે તો ગામમા ભય થાય ૧૦

તેમજ—

-उपजाति. (११ थी १७)

निष्कारण यः प्रपलायते श्वा विरौति, वा वारिणि योऽवतीर्य ।
मृताङ्गरक्तास्थिमुखो स्मार्त्तगृहविशेन्यः स च मृत्युमाह ॥११॥ (शा. प.)

વગર કારણે કુતરો દોડાદોડ કરતો હોય [ભાગી જતો હોય] અથવા

પાણીમાં ઉતરીને રડતો હોય તો તે તથા મુવેલાં પ્રાણીનું અંગ, લોહી, અને હાડકું મોમાં લઇને આવેલો કુતરો રોગીના ઘરમાં પેઠો હોય તો તે મૃત્યુ સૂચવે છે તેમ જાણવું. ૧૧

તે પ્રમાણે—

रात्रौ गृहस्योपरि भाषमाणो, दुःखाय घूकः सुतमृत्यवे वा ।
गृहस्थनाशाय च सप्तरात्रान्नाशाय राज्ञो द्विगुणानुबन्धी ॥१२॥ (शा. प

રાત્રિમાં ઘર ઉપર આવીને ઘૂવડપક્ષી બોલે તો દુઃખ આપે અથવા પુત્રનો વિનાશ કરે, સાત રાત્રિ સુધી બોલે તો ઘરધણીનો નાશ કરે અને બે અથવા તેથી વધારે બોલે તો રાજાનો નાશ કરે. ૧૨

વળી—

त्र्यहं गृहद्वारि रुवत्युलूके, हरन्ति चौरा द्रविणं प्रसह्य ।
तस्मिन्प्रदेशे निशि शाकयुक्तस्तद्दोषनाशाय बलिःप्रदेयः ॥१३॥ (शा. प.)

ઘરના આંગણામાં ત્રણ દિવસ સુધી ઘૂવડ બોલે તો બલાત્કારથી ચોરલોકો તેનું દ્રવ્ય હરિ જાય [લુંટી લેય] તેથી તેની શાન્તિને માટે જે જગ્યાએ તે બોલતું હોય ત્યાં શાકસાથે બલિ—બાકુળા રાત્રે મૂકવા. ૧૩

કાગડાનું ભયકારક શકુન.

मध्यन्दिने वेश्मनि यस्य काको, विरौति रौद्रं विधुनोति चाङ्गम् ।
हरन्ति चौरा द्रविणानि तस्य, ध्रुवं तथान्यो भवति प्रमादः ॥१४॥ (शा. प

મધ્યાન્હ [બપોર] સમયે ઘર ઉપર કાગડો બોલે અને શરીર ધ્રુજાવે [કંપાવે] તો તે ઘરધણીને ત્યાં ચોરી થાય અથવા ચોક્કસ તેવોજ બીજો કાંઈ પ્રમાદ થાય [ધનહાનિ થાય]. ૧૪

કાગડાના શકુનથી ભોજનની પ્રાપ્તિ

गोपृष्ठदूर्वातरुगोमयेषु, तुण्डं विकर्षन्नवलोकितोऽग्रे ।
आहारमन्यस्य मुखे ददाति, ददाति भोज्यं बलिभुग्विचित्रम् ॥ १५॥ (शा. प

જનાર આદમી આગળ ગાય અથવા બળદની પીઠ [વાંસા] ઉપર, ધ્રો-ખડ ઉપર, ઝાડ ઉપર અને છાણ ઉપર પોતાની ચાંચ કાગડો તાણતો હોય અને બીજાના મોઢામાં આહાર આપતો હોય [ખવરાવતો હોય] એવી રીતે દેખે તો તે દિવસે તે જોનારને સુંદર પકવાન્નો વિગેરે ભોજન કરવાના પદાર્થો મળે. ૧૫

તથા—

धान्यपयोवाद्दधिवाप्यवाप्य विरोतिपश्यन्निधिलाभकारी ।
करोति लाभ पुरतः स दृष्टो यस्यास्ति चञ्चौ तृणमप्यशुष्कम् ॥१६॥ } (शा प)

અનાજ, દુધ, દહિં ખાઇને અથવા લઇને આગળ [સામો] કાગડો બોલે તો દ્રવ્યના ભંડારનો લાભ કરે અને લીલુ ઘાસ [ખડ] મોંમાં હોય ને આગળ જોયો હોય તો લાભ આપે ૧૬

વળી—

का कामिति क्षेमनिधौ निनादः, कीकीमितीष्टाशनपानहेतुः ।
करोति क्रूंक्रूमिति चार्थलाभ, कव कव ध्वनिः काञ्चनलाभमाह ॥१७॥ } (शा प)

જે કાગડો કવા કવા એવા શબ્દ બોલતો હોય તો સુખશાતા સમજવી, અને કીં કીં એવી રીતે બોલે તો ઇચ્છિત ભોજન કરાવે, ક્રૂ ક્રૂ એ પ્રમાણે બોલે તો દ્રવ્યનો લાભ કરે, કવ કવ એવા શબ્દ કરતો હોય તો સોનાનો લાભ થાય ૧૭

અંગસ્ફુરણ ફળ.

मन्दाक्रान्ता.

वामस्याधः स्फुरणमसकृत्सङ्गरे भङ्गहेतु–
स्तस्योर्ध्वे हरति नितरां मानसं दुःखजालम् ॥
नेत्रोपान्ते हरति च धनं नेत्रकोणे च बन्धु,
सव्ये चैतत्फलमविकलं व्यत्ययं चापसव्ये ॥ १८ ॥ } (शा. प)

ડાબું અંગ નીચેના ભાગમાં [કેડથી નીચે] વારવાર ફરકે તો લડાઇમાં ભાગવાનું કારણ સમજવું, તે તરફનું જો નાભિના ઉપરના ભાગમાં ફરકે તો મનની તમામ ચિન્તાને હરે [મનના દુ:ખ મટે] આંખની ઉપાંતે ફરકે તો ધનનો નાશ કરે અને નેત્રનો ખુણો ફરકવાથી બન્ધુનો નાશ કરે આ પ્રમાણે ડાબા ભાગનું ફળ યથાર્થ જાણવું અને જમણી બાજુનું તેનાથી ઉલટું જાણવું એટલે ડાબી બાજુમાં શુભ હોય તો જમણી બાજુએ અશુભ અને ડાબીબાજુ અશુભ તે જમણી તરફ શુભ જાણવું ૧૮

અનુશરી પુરૂષો ખાસ કરે છે કે શકુન એ ઉપયોગી વસ્તુ છે–અહિં જેમ બ્યાધિ શકુનનું વર્ણન કર્યું છે તેમ હવે પછી પ્રસ્થાન [પરદેશ જવા સંબંધિ] શકુન વર્ણન કરવા ધારી આ સાતમો શકુનાધિકાર પૂર્ણ કર્યો છે

प्रस्थान शकुन—अधिकार.

કમાં શકુન છે તે ખરેખરૂં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ છે તેને (શકુનને) થોડી સમજવાળા લોકો પણુ સ્વીકારે છે, માટે દરેક શુભ કાર્યમાં પ્રસ્થાન કરવું હોય ત્યારે સારાં શકુન જોઇને પ્રયાણુ કરવાથી ઈચ્છિત કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે, એ બતાવવા આ અધિકારને અત્ર યોજ્યો છે.

શુભ શકુન જાણવાની રીતિ.

अनुष्टुप्.

शुभः प्रागशुभः पश्चादशुभः प्राक्छुभस्ततः ।
पाश्चात्यः फलदोऽवश्यं, शकुनः सर्वकर्मसु ॥ १ ॥ (शा. प.)

ચાલતાં પ્રથમ શુભ શકુન થાય અને પાછળથી અશુભ થાય અથવા પ્રથમ અશુભ થાય અને પાછળથી શુભ શકુન થાય તો પાછલા શકુનનુંજ ફળ આપે છે. ૧

ગામડે વા પરદેશ જવાની તૈયારી કરવાની સમજણ.

आर्या. (२ थी ३)

प्रीतोवदातवेषः, कृतमङ्गल्यः प्रणम्य गुरुदेवान् ।
अप्रतिरथं जपित्वा, शुभे मुहूर्ते प्रतिष्ठेत ॥ २ ॥ (शा. प.)

પ્રસન્નતાપૂર્વક સારાં કપડાં વિગેરે પહેરી, મંગલતિલક વિગેરે કરી, શુભ શબ્દો શ્રવણુ કરી, દેવગુરૂને નમન કરી અપ્રતિરથ-ઇષ્ટમંત્રનો જપ કરીને શુભ મુહૂર્તમાં પ્રયાણુ કરવું. ૨

પ્રસ્થાનને દિવસે વર્જ્ય કાર્યો.

मुण्डनवपनविकर्तनतैलाभ्यङ्गाश्रुमोक्षमुख्यानि ।
मैथुनमद्यदुरोदरकलहानपि वर्जयेत्तदहः ॥ ३ ॥ (शा. प.)

જે દિવસે પ્રસ્થાન કરવું હોય તે દિને મુંડન ન કરાવવું, વપન ન કરાવવું અને વિકર્તન ન કરાવવું, શરીરે તેલ ચોળીને ન્હાવું નહિ અથવા તેલ ચોળવું નહિં, આંખમાંથી આંસુ પાડવાં નહિ, મૈથુન (સંભોગ), મદ્યપાન કોઈ પણુ જાતની હોડ (સ્વદ-અથવા સટ્ટા જુગાર) કજીયો વિગેરે પણુ ન કરવાં.

ખુલાસો—મુંડન, વપન અને વિકર્તન એ ત્રણે હજામત કરાવવાના ભેદો

છે એટલે જે ચોટલી ઉતરાવવામા આવે તે મુડન, માથામા ચોટલી રહેવા દઈ હજામત કરાવવી તે વપન અને કાતર વિગેરેથી વાળ કપાવવા તે વિકર્તન કહેવાય ૩

આ શકુન હમેશા વિદેશ જવાને માટે નક્કી કર્યા છે અને કઈ કઈ વસ્તુ દૃષ્ટિગોચર થઈ હોય તો શુભ ફળ આપે, એ બતાવવા હવે શુભ શકુનનો અધિકાર લેવા યોગ્ય ધારી આ પ્રસ્થાન શકુન અધિકાર પૂર્ણ કર્યો છે

શુભશકુનાધિકાર

"શકુન ચ બૃહસ્પતિઃ" બૃહસ્પતિ મુનિ શકુનને ઉત્તમ માને છે અને અનુભવથી પણ સિદ્ધ થઈ શકે છે કે શકુન તે દીવો છે, માટે શુભ શકુનો કોને કહેવા ? તે જાણવાની પ્રત્યેક મનુષ્યને ઘણી અગત્ય છે ઇત્યાદિ બાબત સ્પષ્ટ સમજાવવા સારૂ આ અધિકારને સ્થાન આપ્યું છે

શુભ શકુનની સમજણ.

अनुष्टुप् (१ थी ४ सुधी.)

सद्यः प्रसूता सुरभी, सवत्साः कामधेनवः ।
रश्मिबद्धो वृषः श्रेष्ठो, द्वौ चे दृश्यन्तत' शुभौ ॥ १ ॥ (शा ५)

તુર્ત જેણે વાછરડાને જન્મ આપ્યો છે એવી ગાય, વાછરડા સહિત એવી કામદુધાઓ (ગાયો) અને રાશથી બધાયેનો બળદ પ્રયાણ વખતે સન્મુખ મળે તો શ્રેષ્ઠ છે તથા જો તેવા બે બળદ સામા મળે તો અત્યન્ત શુભ સમજવા ૧

ગજા વગેરેનાં શુભશકુન કહેવાય છે.

दृष्टः श्रुतो वा भूपालश्चाश्वः केकी करी वृष' ।
प्रस्थाने वा प्रवेशे वा, सर्वसिद्धिकरःस्मृता ॥ २ ॥ (शा. ५)

રાજા, ઘોડા, મોર, હાથી, બળદ, આ પાચ વ્યક્તિઓ પ્રયાણ વખતે અથવા પ્રવેશ વખતે જોવામા અગર સાભળવામા આવે તો તે સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ કરનાર થાય છે એટલે સર્વ વાચ્છિત અર્થને તેઓ સિદ્ધ કરે છે એવો ભાવ છે ૨

કુતરા વગેરેનું શુભ શકુન.

स्पष्टचेष्टः शुभः श्वानो, निर्भीको निकटस्थितः ।
सर्वथा सिद्धये ग्राह्याः शकुनाः स्पष्टदर्शनाः ॥ ३ ॥ } (शा. प.)

કર ચરણ વિગેરેની સ્પષ્ટ ચેષ્ટાવાળો ભયરહિત સમીપમાં ઉભો રહેલ કુતરો શુભ સમજવો. તેમ ખુલ્લાં દેખાતાં પક્ષીઓ હમેશાં કાર્યની સિદ્ધિને માટે શુભ શકુનરૂપે ગ્રહણ કરવાં એટલે તે પક્ષીઓ શુભ છે એમ સમજવું. ૩

કુંજડા નામના પક્ષીનું શુભ શકુન.

समकालं सजातीया, वामदक्षिणराविणः ।
शकुनास्तोरणासंज्ञाः, सिद्धिं कुर्युर्गमागमे ॥ ४ ॥ } (शा. प.)

એક વખતે સરખીજાતના વામ અથવા દક્ષિણ તરફ બોલનારા તોરણના આકારમાં ગોઠવાયેલાં કુંજનામના પક્ષીઓ પ્રયાણ વખતે અથવા આગમન વખતે મળે તો શુભ સમજવાં. ૪

શુભ શકુનમાં ૧૪ વસ્તુની ગણના.

आर्या. (५–६)

दधिदूर्वाक्षतपल्लवशङ्खश्रीखण्डकुसुमानि ।
आदर्शामिषमृत्स्नागोमयगोरोचनायुधमधूनि ॥ ५ ॥ } (शा. प.)

દહિં, દૂર્વા, [ધ્રો] ચોખા, પલ્લવ, શંખ, ચંદન, પુષ્પ, આરીસો, માંસ, માટી, ગાયનું છાણ, ગોરોચન [એક જાતનું ચંદન] હથીયારો અને મધ આ બધાં શુભ શકુન જાણવાં. ૫

રોવા સંબંધી શુભ અને અશુભ શકુન.

वामं रोदनमाहुः, शस्तं यदि रोदिता न दृश्यः स्यात् ।
शंसन्ति द्वेष्याणां तोरणरुदितं च संसिद्ध्यै ॥ ६ ॥ } (शा. प)

જો રુદન કરનાર મનુષ્ય દેખી શકતો ન હોય તો ડાબી તરફ થતું રુદન [રોવું] શ્રેષ્ઠ કહેલું છે અને તોરણમાં [દ્વાર દેશમાં] કરાતી રોવાની ક્રિયાને દુશ્મનોની ઉત્તમ સિદ્ધિને માટે સુજ્ઞ પુરુષો કહે છે એટલે દ્વાર દેશમાં થતી રુદન ક્રિયા શત્રુઓનો વિજય કરાવે છે અને પોતાનો પરાજય કરાવે છે-એવો હેનો ભાવ છે. ૬

આ અધિકારમાં કેવળ શુભ શકુનજ દર્શાવ્યા છે, તો હવે પછી એજ વસ્તુથી કારણસર શુભ અને અશુભ શકુન ઉત્પન્ન થાય છે તે સમજાવવા આ શુભ શકુન અધિકાર પૂર્ણ કર્યો છે.

શુભાશુભ શકુનાધિકાર

કેટલાક શુભ શકુન હોય છે અને કેટલાક અશુભ શકુન હોય છે પણ કેટલાક પ્રકાર તથા સમયના ભેદને લીધે શુભાશુભ (સારા નરતા) આમ મિશ્રરૂપે થાય છે આ બાબત જણાવવા સારૂ આ અધિકારની પાત્રતા માની છે

અનાજથી ઉત્પન્ન થતાં શુભાશુભ શકુન.

अनुष्टुप्.

पिष्टान्नमशुभ सर्वं, मृष्ट धान्य न सिद्धये ।
सिद्धमन्न सर्वसिद्ध्यै, कथित कष्टहेतवे ॥ १ ॥ } (शा. प)

સર્વ પ્રકારનું દળેલું અનાજ, એટલે તમામ જાતના અનાજનો લોટ તથા ભુજેલું ધાન્ય, જો શકુનમા મળે તો તે અશુભ ગણાય અને કાર્યની સિદ્ધિ ન થાય અને જો સિદ્ધ કરેલુ (રાંધેલુ) અનાજ સામું મળે તો સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ થાય અને બગડેલુ અનાજ સામુ મળે તો સકટની પ્રાપ્તિ થાય ૧

વચનથી ઉત્પન્ન થતા શુભાશુભ શકુન.

आर्या (२ थी ६)

सिद्ध्यै केनचिदुक्त पृष्ठे गच्छेति पुरत एहीति ।
मागाः क यासि तिष्ठेत्येवं, रूप निषेधाय ॥ २ ॥ } (शा प.)

પ્રયાણ કરતી વખતે કોઈ પછવાડેથી એમ કહે કે જા, અને આગળથી એમ કહે કે આવ, તો કાર્યની જરૂર સિદ્ધિ થાય અને કોઈ એમ કહે કે ના મા, ક્યા જાય છે ? ઉભો રહે આવા પ્રકારનું જે વચન તે નિષેધને માટે છે એટલે અપશુકનરૂપ હોવાથી કાર્યસિદ્ધિ થવા દેતું નથી ૨

શબ (મુડદા) ના શુભાશુભ શકુન.

दृष्ट शव' प्रयाणे रोदनवन्त' सिद्धाणि मारयति ।
पश्चे स तु प्रवेशे दीर्घरुजं दीर्घनिद्रा वा ॥ ३ ॥ } (शा. प.)

પરદેશ પ્રયાણ સમયે રૂદનના ધ્વનિથી રહિત એવું મુડદું જોવામાં આવે તો તે મનુષ્યનાં પ્રિય કાર્યોને સિદ્ધ કરી આપે છે. અને ગામમાં પ્રવેશ કરતી વખતે મુડદું સામું મળેતો મહાન્ રોગ તથા લાંબી નિદ્રા (મરણ) ને ઉત્પન્ન કરે છે. ૩

મનુષ્યોમાં ત્યાગી વિગેરેના મળવાથી થતાં શુભાશુભ શકુન.

दीनक्षपणोन्मत्तप्रव्राजकविकृतवेपहीनाङ्गाः ।
न शुभाः शुभास्तु सर्वे यतयो भिक्षोल्लसत्पात्राः ॥४॥ (शा. प.)

કંગાલ, ક્ષપણુ (બૌદ્ધભિક્ષુ), ગાંડો, સંન્યાસી, વિકૃત (ખરાબ) વેષવાળા પુરુષો, હીન અંગવાળા જેવા કે આંધળા, લંગડા વગેરે. આ સર્વ પ્રયાણ વખતે સામા મળે તો શુભ નહિં અને જો ભિક્ષાથી ભરપૂર પાત્રવાળા યતિ–સાધુ મળે તો શુભ જાણવા. ૪

શબ્દોથી થતું શુભાશુભ શકુન.

आर्तद्रुतस्वरज्ञा विभिन्नदीनप्रभिन्नलघुरौद्राः ।
निन्द्याः शुभास्तु शब्दाः प्रमुदितपरिपूर्णदृढशान्ताः ॥ ५ ॥ (शा. प.)

પીડાયુક્ત, ઉતાવળા, સ્વરને જણાવવાવાળા જુદા જુદા દીનલોકોના જુદા જુદા નીચેથી બોલાતા (કંગાલીભરેલા) ભયંકર શબ્દો પ્રયાણ વખતે સંભળાય તે. તે નિંદાને પાત્ર કહ્યા છે અને આનંદયુક્ત સંપૂર્ણ દૃઢ (મજબુત) અને શાંત શબ્દો જો સંભળાય તો તેને શુભ જાણવા. ૫

આશીર્વાદરૂપે જે રક્ષણ તેનાથીજ ભક્ષણ તેથી તે અપશકુન.

संहारबीजबहुला केनचिदुक्ता प्रशस्यते नाशीः ।
गमने यद्वत्साक्षात्त्र्यक्षः क्षपयति विपक्षं ते ॥ ६ ॥ (शा. प.)

ગમન (પ્રયાણ) સમયે સંહારનાં બીજો જેમાં ઘણાં છે એવી વાણીવાળી આશીષ કોઈ મનુષ્યથી કહેવાયલી હોય તો તે શુભ શકુન કહેવાતું નથી. સંહારબીજવાળી વાણી કેમ જાણવી ? ત્યાં કહે છે કે, સાક્ષાત્ ત્રણ નેત્રવાળા હર (શિવજી) તારા દુશ્મનનો નાશ કરે તેવી, એટલે પ્રયાણ સમયે તેવી વાણી બોલવી તે વિચારીનેજ બોલવી એવો ભાવ છે. ૬

આ અધિકારમાં શુભ અને અશુભ એમ બન્ને શકુન જણાવ્યાં. હવે ળ અશુભ શકુનમાં જેની ગણત્રી કરી છે તેતરફ દૃષ્ટિ ખેંચવા આ ચાલતો માશુભ શકુન અધિકાર પૂર્ણ કર્યો છે.

अशुभ शकुनाधिकार

મનુષ્ય અશુભ શકુનો થતા હોય છતા પ્રયાણ કરે તો તે કર્તવ્યકાર્યમા વિજય મેળવી શકતો નથી માટે તે અશુભ શકુનો કોને કહેવા ? તે જાણવાની જરૂર છે કારણ કે જો તે અપશકુન થાય તો પાછા ફરવુ અને પુનઃ પાછળના અધિકારમા કહ્યા પ્રમાણે કરવુ તેથી મનુષ્યને અશુભ ફળ થતું નથી ઇત્યાદિ બાબત જણાવવા સારૂ આ અધિકારની ગોઠવણ કરી છે

યુદ્ધ વિગેરે અપશકુનો જણાવે છે

आर्या (१ थी ५)

मार्जारमहिषयुद्ध, स्तनित गृहदाहबन्धुकलहाग्रम् ।
विद्युद्वात्यादुर्दिनमयात्रिक सूतके द्वे च ॥ १ ॥ (शा प)

બીલાડાનું તથા પાડાનું યુદ્ધ (લડાઈ), મેઘની ગર્જના, ઘરોનું બળવુ, બધુઓમા કલહ વગેરે, વિજળી, વટોળીઓ (પવન), મેઘ (વાદળા) થી ઢકાયેલો દિવસ અને મરણ તથા જન્મસબન્ધી આમ બે પ્રકારના સૂતકો, આ બધા પ્રયાણમા નિષેધ છે, એટલે અપશકુનરૂપ છે ૧

ઉલ્કાપાત વિગેરે અપશકુન કહે છે.

प्रतिसूर्यदर्शनोल्का प्रपातकेतुप्रपोगनिर्घाताः ।
वृष्टि' करकापातः, पुसा प्रस्थानविघ्नाय ॥ २ ॥ (शा प.)

આકાશમા બે સૂર્ય દેખાય, ઉલ્કાપાત થાય, કેતુ નામનો પુછડીઓ તારો દેખાય, વજ્રપાત થાય, એકદમ વર્ષાદ પડે, કરા પડવા માડે, આ બધા મનુષ્યોને પ્રયાણ વખતના વિઘ્નો (અપશકુનો) કહ્યા છે ૨

યુદ્ધ પ્રયાણનુ અપશકુન.

क्षोभपलायनभङ्गस्खलनविपर्यासभङ्गवेगादि ।
यन्मुख्यवाहकाना, तदपि निषेधाय गमनस्य ॥३ ॥ (शा प)

(રણમગ્રામમા પ્રયાણ સમયે) અગ્રેસરોમા ખળભળાટ, પલાયન (ભયથી ચાલ્યું જવું તે), ભગાણ પડવું, ઠેસ આવવી, ઉંધા પડી જવું, અને વેગનો ભગ થવા વગેરે જે થાય તે પણ પ્રયાણના નિષેધનેજ સૂચવે છે એટલે એ અપશકુનો છે એમ સમજવું ૩

પદાર્થોનું અપશકુન જણાવે છે.

निन्द्यानि लोहशृङ्खलभस्मेन्धनरज्जुरिक्तभाण्डानि ।
कर्पासकेशविष्ठास्थीनि गुडचर्मलवणानि ॥ ४ ॥ } (शा. प.)

પ્રયાણ સમયે લોઢાની સાંકળ, ભસ્મ (રાખ), ઇંધણ, દોરડું, ખાલી વાસણ, કપાસ, કેશ, વિષ્ટા, હાડકાં, ગોળ, ચામડું અને મીઠું સામું મળે તો અપશકુન જાણવું. ૪

તથા--

तक्रवसातृणकर्परपिण्याकाङ्गारभुजगमार्जाराः ।
निन्द्यास्तुमुण्डमलिना स्तैलंरिपु महिष गर्दभारूढाः ॥५॥ } (शा. प.)

છાશ, ચરબી, ઘાસ, માથાની ખોપરી, તલનો ખોળ, ધૂમાડાવાળો અગ્નિ, સર્પ, બીલાડો, મુંડન કરાયેલો, મલિન શરીરવાળો, તેલ, શત્રુ, પાડો તથા ગધેડા ઉપર સ્વારી કરનાર મનુષ્ય આ બધાં અપશકુન સમજવાં. ૫

જે જે કારણોથી નુકશાની થાય તે તે કારણો પણ જાણવાની જરૂર છે અને તેનું નિવારણ કરવાની પણ ખાસ જરૂર છે. જેથી અપશકુન નિવારણ અધિકારને સ્થાન આપવા આ અશુભ શકુન અધિકાર પૂર્ણ કર્યો છે.

अपशकुन निवारण-अधिकार.

અપશકુન કુત્સિત ફળને ન આપે તે માટે તે અપશકુનોનું નિવારણ જાણવાની આવશ્યકતા છે. તે જણાવવામાટે આ અધિકારને આદ્ય ગણ્યો છે.

શુભ શકુન મેળવવાનું સાધન.

अनुष्टुप्. (१ थी २)

प्राणायामादिकं कुर्यादाद्ये द्विगुणितं द्वये ।
तृतीये शकुने दुष्टे, तद्दिनं गमनं त्यजेत् ॥ १ ॥ } (शा. प.)

પ્રયાણ કરતાં પ્રથમ જો અપશકુન થાય તો પ્રાણાયામ વગેરે કરવું, અને બીજી વખત પ્રયાણ કરતાં અપશકુન થાય તો પ્રાણાયામ વગેરે બમણું કરવું, અને ત્રીજી વખત પ્રયાણ કરતાં અપશકુન દેખાય તો તે દિવસે જવાનું કામ દેવું એટલે જવું નહિ. ૧

અપશકુનમાં દેવને શરણે જવુ.

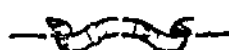
नरस्यात्यन्तिके कार्ये जाते दुःशकुन भवेत् ।
यदा तदा जपेत्तत्र, मन्त्र सुशकुनाप्तये ॥ २ ॥ } (शा. प.)

કોઈ કાર્યમાં અવશ્ય જવાનું હોય અને તેના પ્રયાણમા અપશકુન થાય તો શુભ શકુનની પ્રાપ્તિમાટે ત્યા મત્રનો જપ કરવો એટલે ઇષ્ટદેવના મત્રનો યથાશક્તિ જપ કરીને પ્રયાણ કરવું એવો ભાવ છે ૨

શકુન તથા અપશકુનનો નિર્ણય કરવામા બીજા પદાર્થોઉપર આધાર રાખવામા આવે છે, કદાચ તેમા સમજણફેર થવાથી શકુનના નિર્ણયમા ભૂલ થવા સભવ છે તો આ ક્લિષ્ટ પ્રયત્ન ઓછો કરવા સ્વરોદય પ્રકરણ ઉચ્ચ જ્ઞાન દર્શાવનારૂ હોવાથી આ અપશકુન નિવારણ-અધિકારની સમાપ્તિ કર્યાબાદ સ્વરોદયતરફ વાચકનું ધ્યાન ખેચ્યું છે

स्वरोदय-अधिकार.

ર" ડાબી જમણી નાસિકામા ચાલતો પ્રાણવાયુ ભાવિ શુભાશુભને સૂચવે છે, તેનો સ્વરજ્ઞ પુરુષો સારી રીતે અનુભવ કરે છે અને તેનો ફલાદેશ પણ કહ્યાસુજબજ મળતો આવે છે તેમ સ્વરના બળઆગળ શકુન વગેરેનું ફળ પણ કાઈ કામ કરી શકતું નથી આ બાબતને સ્પષ્ટ સમજાવવાસારૂ આ અધિકારની ખાસ જરૂર માની છે

શકુનોકરતાં સ્વરની ઉત્તમતા

अनुष्टुप्. (१ थी ५)

स्वरोदये शुभे जाते, शकुनैः किं प्रयोजनम् ।
तस्मिंश्चाप्यशुभे जाते, शकुनैः किं प्रयोजनम् ॥ १ ॥ } (शा प)

સ્વરનો ઉદય જો શુભ હોય તો શકુનોથી શું પ્રયોજન છે? એટલે જો ઉત્તમ પ્રકારનો સ્વર ચાલતો હોય તો અપશકુન થાય તોપણ તે કાંઈ વિઘ્ન કરી શકતા નથી અને તે સ્વરજ જો અશુભ થઈ ગયો હોય તોપણ શકુનોથી

શું પ્રયોજન છે? એટલે સ્વર અશુભ ચાલતો હોય અને શકુનો શુભ થતાં હોય તોપણ તે કાંઈ ફળ આપી શકતાં નથી માટે સ્વર સર્વોપરિ છે. ૧

સ્વરના જ્ઞાનમાટે પ્રથમ નાંડીજ્ઞાન કહે છે.

इडा सोमस्य नाडी स्यात्पिङ्गला सूर्यनाडिका ।
इडा सौम्या भवेद्वामा, पिङ्गलोग्रा च दक्षिणा ॥ २ ॥ } (शा. प.)

ઇડા તે ચન્દ્રની નાડી છે, અને પિંગલા તે સૂર્યની નાડિકા છે તેમ ઇડાનાડી ડાબી તરફની છે અને શાંત છે, અને પિંગલા નાડી જમણી બાજુની છે અને ઉગ્ર છે. ૨

પવનની ગતિ કહે છે.

हंसाभिधानः पवनो, नाभिमूलात्समुत्थितः ।
नाडीमार्गेण जन्तूनां, प्रकरोति गतागतम् ॥ ३ ॥ } (शा. प.)

મનુષ્યની નાભિના મૂળમાંથી હંસ નામનો પવન નાડી (ઉપર જણાવેલી છે તે) ના માર્ગથી આવવું જવું કરી રહ્યો છે. ૩

પ્રાણવાયુનું શુભાશુભત્વ કહે છે.

इडया सञ्चरन् वायुः, सौम्ये कार्ये शुभःस्मृतः ।
पिङ्गलायां तथा दीप्ते, द्वयोः क्वापि न शोभनः ॥ ४ ॥ } (शा. प.)

પ્રાણવાયુ જો ઇડા (ડાબી તરફની નાસિકાની) નાડીથી ચાલતો હોય તો શાંત કાર્યમાં શુભ કહેલો છે અને પિગલા (જમણી તરફની નાસિકાની નાડી) માં પ્રાણવાયુ ચાલતો હોય તો ઉગ્ર (તેજવાળા) કામમાં શુભ કહેલ છે; પરંતુ જો પ્રાણવાયુ બન્ને નાસિકામાં સમાનગતિથી ચાલતો હોય તો સૌમ્ય તથા દીપ્ત બન્નેમાંથી કોઇપણ કાર્યમાં શુભ નથી. ૪

પ્રાણવાયુના પ્રવેશ તથા નિર્ગમનનું ફલ કહે છે.

शुभः स्यात्प्रविशन्नन्तर्मारुतो न तु निःसरन् ।
सौम्ये वा दीप्तकार्ये वा, सर्वत्रैषा विचारणा ॥ ५ ॥ } (शा. प.)

(પ્રશ્ન વખતે) શાંત કાર્યમાં અથવા ઉગ્ર કાર્યમાં જો પ્રાણવાયુ નાસિકાની અંદર પ્રવેશ કરતો હોય તો તે શુભ સમજવો. પરંતુ બહાર નિકળતો હોય તો તે શુભ ન જાણવો. ૫

કાર્યપરત્વે ચન્દ્ર સ્વરનું ફળ કહે છે.

आर्या. (૬ થી ૮)

अध्ययनमित्रसङ्गप्रवेशयात्राविवाहदानेषु ।
शुभकार्येष्वखिलेष्वपि शस्तः सोमाङ्गगः पवनः ॥६॥ }(शा प.)

વિદ્યાભ્યાસ, મિત્રનો સંગ, કોઈ સ્થાનમાં પ્રવેશ, યાત્રા, (વિદેશ જવું,) વિવાહ, અને દાન, આ કાર્યોમાં તથા સમગ્ર શુભ કાર્યોમાં પણ ચંદ્રની (ડાબી) નાડીથી ચાલતો પવન ઉત્તમ કહેલો છે ૬

સજીવ નાડી કોને જાણવી ?

यस्यां प्रवहति वायुर्नाडी, सा जीवसंयुता गदिता ।
यस्यां नैष प्रवहति, निर्जीवा सा समाख्याता ॥ ७ ॥ }(शा प.)

જે નાડીમાં પ્રાણવાયુ ચાલતો હોય તે નાડી જીવયુક્ત કહેલી છે, અને નાડીમાં પ્રાણવાયુ ન ચાલતો હોય તે નિર્જીવ કહેલી છે ૭

કાર્યસિદ્ધિનો નિર્ણય.

दीप्ते कार्ये नाडी पश्चिमां निर्जीविता सदा कुर्यात् ।
शान्ते च जीवसहिता, ततस्तु सिध्यन्ति सर्वकार्याणि ॥ ८ ॥ }(शा प)

દીપ્ત કાર્યમાં સદા પશ્ચિમ (ચંદ્ર) નાડીને નિર્જીવ કરવી, અને શાંત કાર્યમાં સજીવ કરવી તેથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે ૮

કાર્યપરત્વે સૂર્યસ્વરનું ફળ કહે છે.

रथोद्धता.

युद्धवादरतिवस्तुविक्रिय द्यूतभोजनभयोग्रकर्मसु ।
सूर्यमार्गगमनः समीरणस्तत्त्वदर्शिभिरतीव शस्यते ॥९॥ }(शा. प)

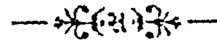
યુદ્ધ કરવું, વાદ કરવો, સ્ત્રીસંગ કરવો, વસ્તુઓને વેચવી, દ્યૂત, ભોજન, ભય તથા ભયંકર કર્મોમાં સૂર્યમાર્ગથી ગતિ કરનારો પવન તત્ત્વદર્શી પુરુષોએ અત્યન્ત વખાણ્યો છે ૯

આ અધિકારમાં જેમ સ્વરઉપરથી શુભ અથવા અશુભ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમ હાથના પંજા ઉપરથી પણ મનુષ્યનું ભવિષ્ય જન્મોત્તરીની માફક કહી શકાય છે બરોબર કોઈ વિદ્વાન સામુદ્રિકવિદ્યામાં તથા જ્યોતિષ

શાસ્ત્રમાં નિપુણ હોય તે સામુદ્રિક જ્ઞાન અને જન્મોત્તરી એ બન્નેનું ભવિષ્ય ફળ મળતું કહી શકે છે, અને જે મનુષ્યોના જન્માક્ષર નથી હોતા તેવા મનુષ્યોને હવે પછી લેવામાં આવતો સામુદ્રિક–અધિકાર ઉપયોગી થઈ પડશે એવી મતલબથી તે અધિકારની સમજુતી આપવા આ સ્વરોદય અધિકારને પૂર્ણ કર્યો છે.

सामुद्रिक–अधिकार.

"સામુદ્રિક" શાસ્ત્ર કેટલું ગંભીર અર્થને બતાવવાવાળું છે ? આ બાબતનું ભાન જિજ્ઞાસુ પુરુષને આ અધિકારનું સમાલોચન કર્યા પછીજ થશે. અને આ સામુદ્રિકશાસ્ત્રના જ્ઞાનની દરેક મનુષ્યવ્યક્તિને ઘણીજ આવશ્યક્તા છે. કારણ કે કોઈ મનુષ્યની ઉત્તમાધમતાની પરીક્ષા કરવી હોય તો તેમાં આ શાસ્ત્ર ઘણુંજ ઉપયોગી છે. અને મનુષ્યને જોવામાત્રથી તેના ગુણદોષ જાણી લેવા એજ વિદ્વાન્ પુરુષની વિદ્વત્તા છે અને તે જાણવાના જ્ઞાનનો આધાર આ શાસ્ત્રઉપર છે. નીતિમાં કહ્યું છે કે—"आकारैरिङ्गितैर्गत्या, चेष्टया भाषणेन च । मुखनेत्रविकारेण, दृश्यतेऽन्तर्गतंमनः" આકારથી, અંદરનાં ચેષ્ટિતોથી, ગતિ (ચાલ) થી, બહારની ચેષ્ટાઓથી, ભાષણથી અને મુખ તથા નેત્રના વિકારથી અંદરનું મન ઓળખી શકાય છે. આમ શાસ્ત્રજ્ઞ પુરુષો જે મનુષ્યની પરીક્ષા કરી તેની ઉત્તમાધમતા વિષે ઘડો બાંધે છે, તેમાં મુખ્ય સાધનભૂત સામુદ્રિક શાસ્ત્ર છે. એમ ઉપયોગી જાણી આ અધિકારનો આરંભ કરવામાં આવે છે.

મનુષ્યનાં અંગોઉપરથી સ્વભાવવિગેરેની પરીક્ષા.

अनुष्टुप् (१ थी ४२)

यथा नेत्रे तथा शीलं, यथा नासा तथार्जवम् ।
यथा रूपं तथा वित्तं, यथा शीलं तथा गुणाः ॥ १ ॥ (क. सु.)

મનુષ્યનાં જેવાં નેત્ર હોય તેવો સ્વભાવ જાણવો, એટલે સ્વભાવની પરીક્ષા આંખ ઉપરથી થાય છે. જેવી નાસિકા (નાક) હોય તેવી નમ્રતા જાણવી. એટલે નમ્રતાની પરીક્ષા નાક ઉપરથી જણાય છે. જેવું રૂપ હોય તેવું ધન સમજવું; એટલે ધનનું અનુમાન રૂપ ઉપરથી થઈ શકે છે; અને જેવું આચરણ હોય તેવા ગુણો જાણવા. ૧

આવર્તઉપરથી શુભાશુભની પરીક્ષા.

आवर्तो दक्षिणे भागे दक्षिणः शुभकृन्नृणाम् ।
वामो वामेऽतिनिन्द्यःस्याद्, दिगन्यत्वे तु मध्यमः ॥२॥ } (क. सु)

મનુષ્યના જમણા ભાગમા દક્ષિણ તરફનો આવર્ત—જમણા ભાગ તરફ વળેલી વર્તુલ (ગોળ) રેખા હોય તો તે શુભકારી છે, અને ડાબા ભાગમા ડાબી તરફનો આવર્ત હોય તો તે નિંદવા યોગ્ય છે અન્ય–બાકીની દિશા (ભાગ) મા આવર્ત હોય તો તે મધ્યમ જાણવો ૨

હથેળી એ દર્પણ છે.

अरेख न बहुरेख वा, येषा पाणितल नृणाम् ।
ते स्युरल्पायुषो निःस्वा, दुःखिता नात्र सशयः ॥ ३ ॥ } (क. सु)

જે મનુષ્યોનુ હાથનુ તળ (તળીયું) રેખાવગરનું હોય અથવા બહુ (ઘણી) રેખાવાળુ હોય તે મનુષ્યો અલ્પ (થોડી) આયુષ્યવાળા, નિર્ધન, અને દુ ખી જાણવા, આમા સશય નથી ૩

ટચલી આગળીની લબાઇ ઉપરથી ધનની પરીક્ષા.

अनामिकान्त्यरेखायाः कनिष्ठा स्याद्यदाधिका ।
धनवृद्धिस्तदा पुसा, मातृपक्षो बहुस्तथा ॥ ४ ॥ } (क. सु)

અનામિકા એટલે ટચલી આગળી પાસેની આગળી તેની છેલ્લી રેખાથી જો ટચલી આગળી અધિક એટલે લાબી હોય તો તેથી પુરુષોને ધનનો વધારો થાય છે તેમ તેની માતાનો પક્ષ ઘણો હોય એમ સમજવુ ૪

હાથની ત્રણ મુખ્ય રેખાઓનુ સ્વરૂપ જણાવે છે.

मणिबन्धात्पितुर्लेखा, करभाद्विभवायुषोः ।
लेखे द्वे यान्ति तिस्रोऽपि तर्जन्यङ्गुष्ठकान्तरम् ॥ ५ ॥ } (क. सु.)

મનુષ્યના હાથની હથેળીના મૂળમાથી જે રેખા નિકળી ચાલે છે તે પિતા (બાપ) ની (આયુષ્ વગેરેને સૂચવવાવાળી) જાણવી અને હથેળીના પડખા માથી જે બે રેખાઓ ચાલે છે તે ધન તથા આયુષ્યની રેખાઓ જાણવી એટલે આગળીઓતરફની, આયુષ્યની અને કડાતરફની ધનની જાણવી કોઈ મનુષ્યની બે રેખાઓ અથવા ત્રણ રેખાઓ પણ તર્જની (અગુઠાપાસેની આગળી) તથા અગુઠાના મધ્યમા જાય છે એટલે કે કોઇની ત્રીજી રેખા આયુ-

પૂની ત્યાં પહોંચી શકતી નથી. તો બે રેખા ધન તથા પિતાની છે, તે ત્યાં-સુધી જાય છે એવો ભાવ છે. ૫

ઉપરના શ્લોકમાં કહેલી રેખાઓનું ફળ કહેછે.

येषां रेखा इमास्तिस्रः, सम्पूर्णा दोषवर्जिताः ।
तेषां गोत्रधनायूंषि, सम्पूर्णान्यन्यथा तु न ॥ ६ ॥ (क. सु.)

ઉપરના શ્લોકમાં જણાવેલી આ ત્રણ રેખાઓ જે મનુષ્યના હાથમાં સંપૂર્ણ અને દોષવર્જિત હોય, એટલે મધ્યમાં અથવા બીજા કોઈ સ્થાનમાં ખંડિત ન થઇ હોય તે મનુષ્યનું કુલ (કુટુંબ), ધન અને આયુષ્ સંપૂર્ણ જાણવાં એટલે તેઓ લાંબો વખત જીવી શકે તથા ધન, કુટુંબનું પણ સુખ રહે. અને બીજી રીતે એટલે આ રેખાઓ ત્રુટી ગએલી તથા દોષવાળી હોય તો ઉપરનું સુખ રહેતું નથી. ૬

આયુષનો નિર્ણય.

उल्लङ्घ्यन्ते च यावन्त्योऽङ्गुल्यो जीवितरेखया ।
पञ्चविंशतयो ज्ञेयास्तावन्त्यः शरदाम्बुधैः ॥ ७ ॥ (क. सु.)

આયુષ્રેખા જેટલી આંગળીઓને ઓળંગી જાય છે, તેટલાં પચીશ વર્ષો તે મનુષ્યનું આયુષ્ સુજ્ઞ પુરૂષોએ જાણવું. એટલે તે રેખા ટચલી, તેની પાસેની અનામિકા તથા વચલી આમ ત્રણ આંગળીઓને ઓળંગી ગઈ હોયતો પોણોસો વર્ષનું આયુષ્ તે મનુષ્યનું જાણવું. અને ચાર આંગળીઓને ઓળંગી જાય તો સો વર્ષનું આયુષ્ જાણવું. ૭

શરીરના વર્ણઉપરથી સુખના સાધનનો નિર્ણય.

न स्त्री त्यजति रक्ताक्षं, नार्थः कनकपिङ्गलम् ।
दीर्घबाहुं न चैश्वर्यं, न मांसोपचितं सुखम् ॥ ८ ॥ (क. सु.)

જે પુરુષનાં લાલ નેત્ર હોય તેને સ્ત્રી તજતી નથી. એટલે વશ રહે છે. જે પુરુષનો વર્ણ સુવર્ણના સમાન પિંગલો હોય તેનો ધન ત્યાગ કરતું નથી. જે પુરુષના લાંબા હાથ હોય તેનો ઐશ્વર્ય ત્યાગ કરતું નથી. અને જેનું શરીર પુષ્ટ હોય તે મનુષ્યનો સુખ ત્યાગ કરતું નથી ૮

અંગુઠાના મધ્યના જવનું ફળ.

यवैरङ्गुष्ठमध्यस्थैर्विद्याख्यातिविभूतयः ।
शुक्लपक्षे तथा जन्म, दक्षिणाङ्गुष्ठगैश्च तैः ॥ ९ ॥ (क. सु.)

મનુષ્યના અગુઠાના મધ્યમા રહેલ એવા જવના ચિન્હોથી તેઓની વિદ્યા, કીર્તિ અને લક્ષ્મી જાણી શકાય છે એટલે અગુઠાના મધ્યનો જવ સ્પષ્ટ દેખાતો હોય તો તે મનુષ્યમા વિદ્યા, કીર્તિ, લક્ષ્મી જરૂર હોય છે તેમ દક્ષિણ (જમણા) હાથના અગુઠામા રહેલા તે જવોથી શુકલપક્ષમા થયેલો મનુષ્યનો જન્મ પણ જાણી શકાય છે ૯

અગોની સ્નિગ્ધતા (કોમળતા)નુ ફળ.

चक्षुःस्नेहेन सौभाग्य, दन्तस्नेहेन भोजनम् ।
वपुःस्नेहेन सौख्य स्यात्पादस्नेहेन वाहनम् ॥ १० ॥ (क. सु)

નેત્રની સ્નિગ્ધતાથી (અમીથી) સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે અને દાન્તોની સુકોમલતાથી ભોજનની પ્રાપ્તિ થાય છે શરીરના રસભરપણાથી સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે અને ચરણોના સુકોમળપણાથી વાહન (ઘોડા વિગેરે) ની પ્રાપ્તિ થાય છે ૧૦

સામુદ્રિક શાસ્ત્રનો ઉપક્રમ કહે છે.

उक्त सामुद्रिके शास्त्रे, नराणा यच्छुभाशुभम् ।
लक्षण तत्समासेन, नखकेशाग्रमुच्यते ॥ ११ ॥ (पा च)

સામુદ્રિક શાસ્ત્રમા પુરુષોનુ જે લક્ષણ શુભ અથવા અશુભ કહેલુ છે તે નખથી કેશના અગ્ર ભાગ સુધી સક્ષેપથી કહેવાય છે ૧૧

પગની શ્રેષ્ઠતાનુ વર્ણન.

अस्वेदौ पाटलौ स्निग्धाङ्गुली कूर्मोन्नतौ मृदू ।
उष्णौ ताम्रनखौ गूढगुल्फौ पादौ नृणा शुभौ ॥ १२ ॥ (पा च)

જેમા પ્રસેનો થતો નથી એટલે જે ઓગળતા નથી, તેમ લાલાઇવાળો શ્વેત જેઓનો રગ છે, તેમ જેની આગળીઓ એક બીજી સાથે મળીને રહે છે, અને કાચબાની માફક ઉંચાઇવાળા, કોમળ, ગરમ, લાલ નખવાળા અને ગૂઢ (અદર રહેલી) ઘુટીવાળા આવા જે પુરુષોના ચરણ (બે પગ) છે તે શુભ છે એમ જાણવુ ૧૨

અશુભ પગો કહેવામાં આવે છે

शूर्पाकारास्तथा भग्ना, वक्राः शीताः शिरायुता ।
सस्वेदाः पाण्डुरा स्युश्चरणास्त्वतिनिन्दिताः ॥१३॥ (पा. च.)

સુપડાના આકારવાળા, તેમ પીંડીથી ભંગવાળા, વાંકા, ઠંડા, નાડીઓથી વિટાયેલા, ઓગળતા, ફીકા રંગવાળા, રૂક્ષ (લુખા–નિસ્તેજ) આવા પ્રકારના મનુષ્યોનાં ચરણો (પગ) ઘણા નિંદિત છે એટલે અશુભ છે એમ જાણવું. ૧૩

ચરણમાં રહેલા ધ્વજ વગેરે ચિન્હો તથા શુભ આંગળીઓનું ફળ.

राज्याय पादयो रेखा, ध्वजचक्राङ्कुशोपमाः ।
अङ्गुल्योऽपि समा दीर्घाः संहिताश्च समुन्नताः ॥ १४ ॥ (पा. च.)

જે મનુષ્યના પગમાં ધ્વજ, ચક્ર, અંકુશજેવી રેખાઓ હોય તેને રાજ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેમ પગની આંગળીઓ પણ સમાન, લાંબી, મળેલી તથા ઉંચી હોય તે હિત (શુભ) ને આપવાવાળી જાણવી ૧૪

પગના અંગુઠાનું શુભાશુભ ફળ કહે છે.

अङ्गुष्ठैर्विपुलैर्दुःखं, सदाऽध्वगमनंनृणाम् ।
वृत्तैस्ताम्रनखैः स्निग्धैः, सहितैस्तु सुखं भवेत् ॥ १५ ॥ (पा. च)

મનુષ્યોના પગના અંગુઠા જો જાડા હોય તો તેથી હમેશાં રસ્તામાં પંથ કરવો પડે તેમ સંકટની પ્રાપ્તિ થાય અને તે અંગુઠા ગોળ, લાલ નખવાળા, કોમળ અને કલ્યાણકારી હોય તો તેથી સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૧૫

અંગુઠાકરતાં તેની પાસેની આંગળી મોટી હોય તો તેનું ફળ.

ह्रस्वात्क्लेशाय भोगायाङ्गुष्ठाद्दीर्घा प्रदेशिनी ।
समा तु मध्यमाश्लिष्टा धिये दीर्घा कनिष्ठिका ॥ १६ ॥ (पा. च.)

મનુષ્યના પગનો અંગુઠો ટુંકો હોય અને તેના કરતાં તેની પાસેની આંગળી લાંબી હોયતો તેને ક્લેશની તથા વિષયભોગની પ્રાપ્તિ થાય છે. એટલે આવી આંગળીવાળો મનુષ્ય ક્લેશ કરનાર તથા વિષયી (કામી) હોય છે. અને તે આંગળી અંગુઠા બરોબર હોય તેમ વચલી આંગળી સાથે ભેટીને રહેતી હોય તથા ટચલી આંગળી લાંબી હોય તો તેથી મનુષ્ય બુદ્ધિમાન છે એમ જાણવું. ૧૬

મનુષ્યની ટુંકી આંગળીઓનુ ફળ કહે છે.

असहिताभिर्हस्वाभिरङ्गुलीभिस्तु मानवः ।
दासो वा दासकर्मा वा, सामुद्रवचनं यथा ॥ १७ ॥ }(पा. च).

સામુદ્રિકના વચન પ્રમાણે જૂદી અને ટુંકી એવી આગળીઓથી તો મનુષ્ય કોઇનો ચાકર અથવા તો ચાકરતુલ્ય કામ કરવાવાળો થાય છે ૧૭

મનુષ્યની ચાલવાની ઢબ ઉપરથી શુભાશુભ કહેવાય છે.

हंसेभवृषभक्रौञ्चसारसानाङ्गतिः शुभा ।
खरोष्ट्रमहिषश्वानगतयस्तु महाधमाः ॥ १८ ॥ }(पा. च)

જે મનુષ્યની ચાલ (ગતિ) હંસ, બળદ, હાથી, ક્રાંચપક્ષી અને સારસ નામના પક્ષીસમાન હોય તો તે ગતિ શુભ જાણવી અને ખર (ગધેડો) સાંઢીયો, પાડો અને કૂતરાના જેવી હોય તો તે ગતિ મહા અધમ જાણવી ૧૮

જંઘા (પીંડી-ગોઠણની નીચેના ભાગ) નુ

શુભાશુભ ફળ કહે છે

दुःखिनः काकजङ्घाःस्युर्दीर्घजङ्घाः स्युरध्वगाः ।
वन्धनं चाश्वजङ्घाना, मृगजङ्घस्तु पार्थिवः ॥ १९ ॥ }(पा च)

જે મનુષ્યોની કાગડાતુલ્ય પીંડીયો હોય તે દુખી થાય છે અને જો લાંબી (પ્રમાણથી અધિક) હોય તો તે મનુષ્યોને સદા ચાલવુ પડે છે અને જેઓની ઘોડાના જેવી પીંડીયો હોય તો તે મનુષ્યોને બંધનની પ્રાપ્તિ થાયછે અને જો મૃગલોસમાન પીંડી હોય તો તે મનુષ્ય રાજા થાય છે ૧૯

ગોઠણ, સાથળ, કેડ તથા મધ્ય ભાગની ઉત્તમતા.

जानुनी मांसलस्निग्धे, ऊरू निस्तीर्णवर्तुले ।
इष्टिकाभा कटी शस्या, मध्यं तु कुलिशोपमम् ॥ २० ॥ }(पा च)

માંસથી ભરેલ કોમળ એવા બે ગોઠણ, વિશાળ અને ગોળ એવી બે સાથળ, ઇટસમાન કટી (કેડ) અને વજ્રસમાન પાતળો મધ્ય ભાગ, આ બધું ઉત્તમ કહેવાય છે ૨૦

હવે ઉદર (પેટ) નુ શુભાશુભપણુ કહે છે.

मृगव्याघ्रोदरो भोगी, श्वशृगालोदरोऽधमः ।
मण्डूककुक्षिर्यस्योदरं स स्यान्महीपतिः ॥ २१ ॥ }(पा. च.)

મૃગ તથા વાઘનીસમાન પેટવાળો મનુષ્ય સંસારના ભોગમાં આસક્ત હોય છે. અને કૂતરા તથા શિયાળનાસમાન પેટવાળો મનુષ્ય અધમ (નીચ) જાણવો. પરંતુ જે મનુષ્યનું દેડકાનાતુલ્ય ઉદર હોય તે પૃથ્વીપતિ-રાજા થાય. ૨૧

નાભિ તથા કુક્ષિ (કાખ) નું શુભાશુભ ફળ.

वर्त्तुलावर्तगम्भीरा नाभिश्शस्या न तून्नता ।
गम्भीरे भूपतिः कुक्षावुत्ताने स्त्रीमुखेक्षिकः ॥ २२ ॥ (पा. च.)

મનુષ્યની ગોળ, ઉંડી અને ગંભીર નાભિ (ડુંટી) હોય તો તે નાભિ શ્રેષ્ઠ જાણવી. પરંતુ ઉંચી નાભિ હોય તો તે ઉત્તમ ન જાણવી. અને જો કુક્ષિ (પડખાંનો ભાગ) ગંભીર હોય તો તે મનુષ્ય રાજા થાય અને ચિતો હોય તો તે મનુષ્ય સ્ત્રીઓના મુખોને જોયા કરે. અર્થાત્ વિષયી થાય. ૨૨

વાંસા તથા હૃદયનું શુભ ફળ કહે છે.

ईश्वरो व्याघ्रपृष्ठः स्यात्कूर्मपृष्टस्तु पार्थिवः ।
समोपचितविस्तीर्णहृदयेन स भोगभाक् ॥ २३ ॥ (पा. च.)

જે મનુષ્યનો વાઘના સમાન વાંસો હોય તે ઇશ્વરતુલ્ય થાય. અને કાચબા જેવા વાંસાવાળો મનુષ્ય રાજા થાય. સમાન કુલેલ વિસ્તારવાળા હૃદય (હૈયા) થી તે મનુષ્ય ભોગને ભોગવવાવાળો થાય. ૨૩

બાહુનું શુભાશુભ ફળ કહે છે

प्रलम्बबाहुः स्वामी स्याद् ह्रस्वबाहुस्तु किङ्करः ।
स्वच्छारुणनखौ दीर्घाङ्गुली रक्तौ करौ श्रिये ॥ २४ ॥ (पा. च.)

લાંબા હાથવાળો મનુષ્ય શેઠ થાય અને ટુંકા હાથવાળો પુરુષ ચાકર થાય છે. સ્વચ્છ (નિર્મળ) અને લાલ નખવાળા, લાલ રંગવાળા, લાંબી આંગળીઓવાળા હાથ જો હોય તો તે મનુષ્ય લક્ષ્મી મેળવે છે. ૨૪

રાજા થવાનાં ચિન્હો.

शक्तितोमरदण्डासिधनुश्चक्रगदोपमा ।
यस्य हस्ते भवेद्रेखा, राजानं तं विनिर्दिशेत् ॥ २५ ॥ (पा. च.)

જે પુરુષના હાથમાં શક્તિ, તોમર, દંડ (લાકડી), તરવાર, ધનુષ, ચક્ર ને ગદાસમાન રેખા હોય તે પુરુષને રાજા જાણવો. ૨૫

ખાસ ચિન્હોનાં ચિન્હો કહે છે.

ध्वजवज्राङ्कुशच्छत्रशङ्खपद्मादयस्तले ।
पाणिपादेषु दृश्यन्ते, यस्यासौ श्रीपतिः पुमान् ॥२६॥ } (पा च)

ધ્વજ, વજ્ર, અંકુશ, છત્ર, શંખ અને પદ્મ વિગેરે ચિન્હો જે પુરુષના હાથ તથા પગના તળીયામાં દેખાતા હોય તે પુરુષને સાક્ષાત્ લક્ષ્મીના પતિ વિદ્યમાન જાણવો ૨૬

સ્વસ્તિક (સાથીયા) વગેરેના ચિન્હનું ફળ કહે છે.

स्वस्तिके जनसौभाग्यं, मीने सर्वत्र पूजितः ।
श्रीवत्से वाञ्छिता लक्ष्मीर्गवाश्च दामकेन तु ॥ २७ ॥ } (पा च.)

જે મનુષ્યના હાથમાં સાથીયાનું ચિન્હ હોય તેને સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય અને માછલાનું ચિન્હ હોય તો તે મનુષ્ય સર્વ ઠેકાણે માન મેળવે અને શ્રી વત્સ (નાગે સાથીયો) નું ચિન્હ હોય તો તેને લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થાય અને દામ (નોજણા) નું ચિન્હ હોય તો તે મનુષ્યને ગાય ભેંસ વગેરે પશુઓની પ્રાપ્તિ થાય ૨૭

હથેળીના પડખાની તથા અંગુઠા પાસેની રેખાનું ફળ કહે છે

पुत्रदा करभे रेखा, कनिष्ठाध कलत्रकृत् ।
अङ्गुष्ठमूलरेखा तु, भ्रातृभाण्डानि शंसति ॥ २८ ॥ } (पा. च)

કરભ (હાથની હથેળીના પડખા) ની રેખા પુત્રને આપવાવાળી જાણવી એટલે ત્યાં જેટલી રેખાઓ હોય તેટલા સંતાન સમજવા, અને ટચલી આંગળીની નીચે અને આયુષ્યની રેખાના મધ્યના પડખા જે રેખા છે તે સ્રીસંબંધી જાણવી એટલે જેટલી રેખા હોય તેટલી સ્રી તે મનુષ્યને પ્રાપ્ત થાય અને અંગુઠાના મૂળની રેખા ભાઈભાંડુને જણાવે છે ૨૮

જવ તથા ઉર્ધ્વરેખાઓનું ફળ.

अङ्गुष्ठेषु यवैर्भाग्य. विद्या चाङ्गुष्ठमूर्धजैः ।
ऊर्ध्वाकारा पुनः पाणितले रेखा महाश्रिये ॥ २९ ॥ } (पा च.)

અંગુઠામાં જેવી જવતુલ્ય રેખાઓથી ભાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે અને

અંગુઠાના મૂલમાં રહેલા જવનાં ચિન્હોથી વિદ્યા પ્રાપ્ત થાય છે. અને જો મનુ-ષ્યના હાથમાં ઉચા આકારવાળી રેખાઓ હોય તો તે ઘણું ધન આપે છે. ૨૯

આયુષ્રેખાનું સિંહાવલોકનથી પુનઃ ફળ જણાવે છે.

यान्त्यां कनिष्ठिकामूलरेखायां तर्जनीं प्रति ।
वृद्धिः स्यादतिवृद्धायां, हीनायां हानिरायुषः ॥ ३० ॥ (पा. च.)

ટચલી આંગળીના મૂળમાંથી નીકળી જે રેખા તર્જની (અંગુઠા પાસેની આંગળી) તરફ જાય છે તે રેખા જો અતિ મ્હોટી હોય તો આયુષ મ્હોટું સમજવું અને તે ન્હાની હોય તો આયુષ્ ટુંકું જાણવું. ૩૦

જાડી, સૂક્ષ્મ, ખંડિત અને ફુટેલ રેખાનું ફળ.

स्थूलरेखा दरिद्राः स्युः सूक्ष्मरेखा महाधनाः ।
खण्डितस्फुटिताभिः स्यादायुषः क्षय एवहि ॥ ३१ ॥ (पा. च.)

જાડી રેખાવાળા મનુષ્યો દરિદ્ર થાય, સૂક્ષ્મ (ઝીણી) રેખાવાળા મનુષ્યો ઘણાજ ધનાઢ્ય થાય અને ખંડિત તથા ફુટેલી રેખાઓથી આયુષનો નાશજ સમજવો. ૩૧

ડોક, હોઠ તથા મુખના આકારનું ફળ.

शंखग्रीवाः प्रशस्यन्ते, शुकोष्ठग्रीवकौ नतु ।
सम्पूर्णवदनं फुल्लकपोलफलकं शुभम् ॥ ३२ ॥ (पा. च.)

જો મનુષ્યની શંખતુલ્ય ગ્રીવા (ડોક) હોય તો તે પ્રશંસાને પાત્ર છે. પરંતુ પોપટનાતુલ્ય હોઠ અને ડોક હોય તો તે પ્રશંસાપાત્ર નથી. ફુલેલા ગાલના ફૂલકવાળું સંપૂર્ણ મુખ શુભ કહેલું છે. ૩૨

દાંતનું શુભાશુભ ફળ કહે છે.

कुन्ददन्तो भवेद्भोगी, विद्यावान्दन्तुरः पुनः ।
दुःखितो विकृतै रूक्षैर्दन्तै र्मूषकसन्निभैः ॥ ३३ ॥ (पा. च.)

જો મનુષ્યના ડોલરની કળીસમાન દાંત હોય તો તે અનેક પ્રકારના ભોગ ભોગવવાવાળો થાય છે. દન્તુર (ઉંચા દાંતવાળો) વિદ્વાન થાય છે અને વિકારને પામેલા, લુખા અને ઉંદરડાના દાંતસમાન દાંતોથી મનુષ્ય દુઃખી થાય છે. ૩૩

દાંતની સખ્યાનું ફળ.

द्वात्रिंशद्दशनो राजा भोगी स्यादेकहीनकः ।
त्रिंशद्दन्ताश्च सुखिन एतद्धीनास्तु दुःखिताः ॥ ३४ ॥ (पा. च)

જે મનુષ્યને બત્રીશ દાત હોય તે રાજા થાય અને એકત્રીશ હોય તો અનેક પ્રકારના ઉત્તમ ભોગ ભોગવવાવાળો થાય અને જો ત્રીશ દાત હોય તો સુખી થાય અને આટલી સખ્યાથી ઓછા દાત હોય તો દુખી થાય છે ૩૪

જીભ તથા સ્વરનુ ફળ કહે છે.

पद्मपत्रसमा जिह्वा रक्ता सूक्ष्मा सुशोभना ।
हंसक्रौञ्चस्वरो धन्यः, क्षीणभिन्नस्वरोऽधमः ॥ ३५ ॥ (पा च)

જે મનુષ્યની કમલના પત્રસરખી લાલ અને પાતળી જીભ હોય તો તે શુભ જાણવી (અને જાડી તથા ફીકા રગની હોય તો અશુભ જાણવી એમ ઉપરના કથનથી અનુમાન કરી લેવુ) અને જે મનુષ્યનો સ્વર હસ તથા ક્રૌચ નામના પક્ષીસમાન હોય તો તે સ્વર ઉત્તમ જાણવો અને ક્ષીણ તથા ફાટી જતો સ્વર હોય તો તે અધમ સમજવો ૩૫

નાસિકા (નાક) નુ ફલ કહે છે.

पार्थिवः शुकनासः स्याद्ह्रस्वनासस्तु धार्मिकः ।
स्थूलाग्रा विकृता नासा येषां ते पातकप्रियाः ॥३६॥ (पा च.)

જે મનુષ્યની પોપટના સરખી નાસિકા હોય તે રાજા થાય અને નાનુ નાક હોય તો તે મનુષ્ય ધાર્મિક થાય છે અને જેઓની જાડા અગ્રભાગવાળી અને ભયકર નાસિકા (નાક) હોય તે લોકોને પાપ વર્ગ્ય પ્રિય હોયછે ૩૬

આંખ ઉપરથી પુરુષની પરીક્ષા.

श्वानतुल्येक्षणाश्चौराः पिङ्गाक्षाः क्रूरकर्मगः ।
गवाक्षाः शुभगा निम्नकेकराक्षा दुराशयाः ॥ ३७ ॥ (पा च.)

જે મનુષ્યોના કૂતરા જેવા નેત્રો હોય તે ચોર થાય પિંગળી આખોવાળા પુરુષો ક્રૂર કર્મ કરનારા હોય છે અને બળદસમાન નેત્રો હોય તો તે શુભ જાણવા તથા ઉંડા (નીચા) અને ઉચ જોયા નેત્રવાળા પુરૂષો દુષ્ટ અત કરણ-વાળા હોય છે ૩૭

કાન, ભ્રૂકુટિ તથા ગળાનું ફળ.

आवर्तकर्णा धनिनः, स्निग्धकर्णा महासुखाः ।
भ्रूयुग्मे मिलिते कूपावर्तगल्हे कुशीलता ॥ ३८ ॥ } (पा. च.)

ગોળ કાનવાળા પુરુષો ધનાઢય હોય છે. કોમળ કાનવાળા પુરુષો મહા સુખી હોય છે. અને બે ભમર સાથે મળી ગઈ હોય તેમ કુવાના ખાડા સમાન ગાલ હોય તો તે મનુષ્યનો ખરાબ સ્વભાવ હોય છે. ૩૮

લલાટ ઉપરથી ફળ કહે છે.

ललाटे चार्धचन्द्राभे राजा धार्मिक उन्नते ।
विद्याभोगी विशाले स्याद्विषमे नैःस्वदुःखित ॥ ३९ ॥ } (पा. च.)

જે મનુષ્યનું લલાટ અર્ધચન્દ્ર જેવું હોય તે રાજા થાય અને ભાલ ઉંચું હોય તો તે ધાર્મિક થાય. પહોળું હોય તો વિદ્વાન્ તથા ભોગી (ભોગ ભોગવવાવાળો) થાય અને ઉંધું કપાળ હોય તો તે મનુષ્ય નિર્ધનપણાથી દુઃખી થાય છે. ૩૯

લલાટની રેખાઓ તથા સ્વરૂપ ઉપરથી ફળ.

रेखाः पञ्च ललाटस्थाः समाः कर्णान्तगोचराः ।
भणितं यस्य गम्भीरं तं विद्यात्सकलायुषम् ॥ ४० ॥ } (पा. च.)

જે મનુષ્યના લલાટમાં સરખી કાનપર્યંત પહોંચેલી પાંચ રેખાઓ હોય, તેમ જે મનુષ્યનો સ્વર [અવાજ] ગંભીર હોય તેને દીર્ઘાયુષ્યવાળો જાણવો. ૪૦

મસ્તક ઉપરથી શુભાશુભ ફળ.

छत्राकारं नरेन्द्राणां, शिरो दीर्घं च दुःखिनाम् ।
अधमानां घटाकारं, पापिनां स्थपुटं पुनः ॥ ४१ ॥ } (पा. च.)

રાજાઓનું મસ્તક છત્રના આકારવાળું હોય છે. દુઃખી મનુષ્યોનું મસ્તક લાંબું હોય છે. નીચ મનુષ્યોનું ઘડાસમાન આકારવાળું હોય છે અને પાપી પુરુષોનું મસ્તક પડીયા જેવું હોય છે. ૪૧

કેશ (વાળ) ઉપરથી શુભાશુભ ફળ કહે છે.

मृदुभिश्श्यामलस्निग्धैः सूक्ष्मैर्भवति भूपतिः ।
स्फुटितैः कपिलैः स्थूलैः, रूक्षैः केशैस्तु दुःखितः ॥४२॥ } (पा. च.)

કોમળ, શ્યામ [કાળા] ચળકતા અને સૂક્ષ્મ [ઝીણા] કેશોથી મનુષ્ય રાજા થાય છે. અને ફુટેલ, પીંગળા, જાડા અને ખરડ કેશોથી દુઃખી હોયછે. ૪૨

કયો પુરુષ બત્રીશ લક્ષણવાળો કહેવાય?

आर्या.

इह भवति सप्तरक्त', षडुन्नतः पञ्च सूक्ष्मदीर्घश्च ।
त्रिविपुललघुगम्भीरो, द्वात्रिंशल्लक्षणः स पुमान् ॥४३॥ (क. सु.)

જેના સાત સ્થાનમા લાલાશ હોય, છ ભાગ ઉંચા હોય, પાચ કોમળ ને ઝીણા હોય, પાચ લાબા હોય, ત્રણ જાડા, ત્રણ ન્હાના અને ત્રણ સ્થાનના ભાગ ગભીર હોય *આ પુરુષ બત્રીશ લક્ષણવાળો કહેવાય ૪૩

ચાર વિશાલ સ્થાનનુ ફલ કહે છે.

उपेन्द्रवज्रा.

उरोविशालो धनधान्यभोगी, शिरोविशालो नृपपुङ्गवश्च ।
कटीविशालो बहुपुत्रदारो. विशालपाद' सतत सुखी स्यात् ॥४४॥ (क सु

જે મનુ'યની છાતી વિશાળ હોય તે ધન તથા ધાન્યને ભોગવનાર થાય અને મસ્તક વિશાળ હોય તો ઉત્તમ રાજા થાય કટિ (કેડ) વિશાળ હોય તો ઘણી સ્ત્રી તથા પુત્રવાળો થાય અને વિશાળ ચરણવાળો હોય તો હમેશા સુખી થાય ૪૪

ઉત્તમ રાજચિન્હો

शार्दूलविक्रीडित

छत्र तामरस धनूरथवरो दम्भोलिकूर्माङ्कुशा,
वापी स्वस्तिकतोरणानि च सर' पञ्चाननः पादपः ।
चक्र शङ्खगजौ समुद्रकलशौ प्रासादमत्स्याय वा,
यूपस्तूपकमण्डलून्यवनिभृत्सच्चामरो दर्पण' ॥ ४५ ॥ (क. सु)

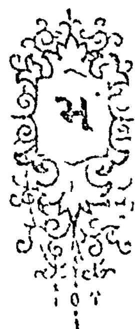
* ૭ લાલ—નખ, ચરણ, જીભ, હોઠ, તાળુ, હસ્ત, નેત્રના છેડા
૬ ઉંચા—કાખ, હૃદય, ડોક, નાક, નખ, મ્હોઢુ
૫ કોમળ—(સૂક્ષ્મ) દાત, ચામડી, કેશ, આગળીના વેઢા, નખ
૫ લાબા—નેત્ર, હૃદય, નાક, હડપચી, હાથ
૩ વિશાળ—કપાળ, છાતી, મુખ
૩ ટુકા—ડોક, પીંડી, પુરુષચિન્હ
૩ ગભીર—ગળુ, સ્વર નાભિ

૩૨ એવી રીતે બત્રીશ લક્ષણો જાણવા

છત્ર, કમળ, ધનુષ, ઉત્તમ રથ, વજ્ર, કાચબો, અંકુશ, વાપી (વાવ) સાથીયો, તોરણ, તળાવ, સિંહ, વૃક્ષ, ચક્ર, શંખ, હાથી, સમુદ્ર, કળશ, મહેલ, મત્સ્ય (માછલું), યવ, (જવ) યૂપ, [સ્તંભ] કીલ્લો, કમંડલ, ઉત્તમ પ્રકારનો ચામર, [ચમરી ગાયના પુછડાના વાળનો બને છે તે] અને અરીસો આવાં ચિન્હવાળો પુરુષ રાજાજ થાય છે. ૪૫

જાગૃત અવસ્થામાં પક્ષી તથા હાથના પંજા ઉપરથી ભવિષ્યની સ્થિતિ જાણી શકાય છે પરંતુ નિદ્રાને તાબે થયા પછી પણ જેવાં જેવાં સ્વપ્નાં આવે છે તેવાં તેવાં એટલે તે ઉપરથી અમુક જાતનાં ફળ આપણને મળે છે એમ ઘણે ભાગે ચોક્સ જેવું અનુમાન બાંધી શકાય છે. એ વિષય ધ્યાનમાં લેવા આ સામુદ્રિક ગ્રંથનું જરૂર જેટલું જ્ઞાન આપી તે અધિકારને સમાપ્ત કર્યો છે

स्वप्न-अधिकार.

મનુષ્યોને શકુન, સ્વર અને સામુદ્રિક શુભાશુભ ફળનું સૂચન કરે છે તેમ સ્વપ્ન પણ શુભાશુભ ફળનું સૂચન કરે છે. પરંતુ તે સ્વપ્નો શીરીતે ઉત્પન્ન થાય છે? અને કયા કયા મનુષ્યને કયે કયે વખતે સ્વપ્ન થાય તો ફળ આપી શકે છે? વિગેરે બાબતો જાણવાની દરેક સુજ્ઞ પુરુષોને આવશ્યક્તા છે, તો ઉક્ત બાબતનું દિગ્દર્શન કરાવવા સારૂ આ અધિકારની જરૂર માની છે.

છ પ્રકારથી સ્વપ્નની ઉત્પત્તિ.

अनुष्टुप् (१ थी ६ सुधी.)

अनुभूतः श्रुतो दृष्टः प्रकृतेश्च विकारजः ।
स्वभावतः समुद्भूतश्चिन्तासन्ततिसम्भवः ॥ १ ॥ (क. सु.)

પ્રથમ તો જે વસ્તુઓ અનુભવેલી હોય તેમાંથી સ્વપ્ન થાય છે અથવા કાને સાંભળેલ હોય વા આંખોથી જે પદાર્થ જોયેલ હોય તેના સંબંધમાં સ્વપ્ન ઉત્પન્ન થાય છે અથવા મનુષ્યની [કફ વિગેરે] પ્રકૃતિના વિકારમાંથી સ્વપ્ન ઉત્પન્ન થાય છે અથવા સ્વભાવમાંથી ઉદ્દભવે છે તેમ (કાર્યો સંબંધી) ચિન્તાના સમૂહમાંથી સ્વપ્ન ઉત્પન્ન થાય છે. ૧

સ્વપ્નોત્પત્તિનુ બીજ.

देवताद्युपदेशोत्थो, धर्मकर्मप्रभावज ।
पापोद्रेकसमुत्थश्च, स्वप्नः स्यान्नवधा नृणाम् ॥ २ ॥ (क. सु.)

મનુષ્યોને સ્વપ્ન *દેવતા વિગેરેના ઉપદેશથી ઉત્પન્ન થાય છે અથવા ધર્મ કાર્યના પ્રભાવથી ઉત્પન્ન થાય છે અને પાપના વધી જવાથી ઉત્પન્ન થાય છે તે (આ બન્ને શ્લોકમા કહ્યા) પ્રમાણે સ્વપ્નના નવ પ્રકાર થાય છે ૨

સ્વપ્નના ફળની નિષ્ફળતા.

प्रकारैरादिमैः षड्भिरशुभश्च शुभोऽपि वा ।
दृष्टो निरर्थकः स्वप्नः, सत्यस्तु त्रिभिरुत्तरै ॥ ३ ॥ (क सु)

પ્રથમ શ્લોકમા કહેવાયેલા છ પ્રકારોથી જે શુભ અથવા અશુભ સ્વપ્ન જોવામા આવે છે તે જો બીજા શ્લોકમા જણાવેલા ત્રણ પ્રકારોથી રહિત હોય તો નિરર્થક થાય છે પરંતુ જો તે ત્રણ પ્રકારોથી યુક્ત હોય તો સત્ય થાય છે એટલે શુભાશુભ ફળ આપે છે ૩

રાત્રિના પહોર પ્રમાણે સ્વપ્નના ફળનો સમય કહે છે.

रात्रेश्चतुर्षु यामेषु, दृष्टः स्वप्नः फलप्रदः ।
मासैर्द्वादशभिः षड्भिस्त्रिभिरेकेन च क्रमात् ॥ ४ ॥ (क सु)

રાત્રિનો પહેલો, બીજો, ત્રીજો, ચોથો એમ ચાર પહોરમા સ્વપ્ન જોવામા આવે તો તે અનુક્રમે બાર, છ, ત્રણ અને એક માસે ફળ આપે છે એટલે જો સ્વપ્ન રાત્રિના પહેલા પહોરમા જોવામા આવે તો બાર માસે, બીજા પહોરમા સ્વપ્ન થાય તો છ માસે, ત્રીજા પહોરમા સ્વપ્ન થાય તો ત્રણ માસે અને ચોથા પહોરમા સ્વપ્ન થાય તો એક માસે ફળ આપે છે ૪

પ્રાત.કાળના સ્વપ્નના ફળનો નિર્ણય.

निशान्त्यघटिकायुग्मे, दशाहात्फलति ध्रुवम् ।
दृष्टः सूर्योदये स्वप्नः, सद्यः फलति निश्चितम् ॥ ५ ॥ (क. सु)

રાત્રિની છેલ્લી બે ઘડીમા સ્વપ્ન થાય તો દશ દિવસમા નક્કી ફળ આપે છે અને જો સૂર્યોદય વખતે સ્વપ્ન જોવામા આવે તો તે તુર્ત ફળ આપેછે ૫

---

* એટલે સ્વપ્નમા દેવતા આવી અમુક કામનો શુભ ઉપદેશ આપી જાય કે તારે આમ કાર્ય કરવુ નહિ

સ્વપ્નની નિષ્ફળતા.

मालास्वप्नोऽह्नि दृष्टश्च, तथाचिन्त्याधिसम्भवः ।
मलमूत्रादिपीडोत्थः, स्वप्नः सर्वो निरर्थकः ॥ ६ ॥ } (क. सु.)

એક પછી બીજો, બીજા પછી ત્રીજો એમ પરંપરાથી જોએલ સ્વપ્નજાળ તથા જે સ્વપ્ન દિવસે જોવામાં આવે તથા જે મનની પીડા અને શરીરની પીડા [રોગ] થી ઉત્પન્ન થાય અથવા જે મળમૂત્ર વિગેરેની પીડાથી એટલે દીર્ઘશંકા લાગી હોય, લઘુશંકા લાગી હોય તેથી ઉત્પન્ન થાય તે સર્વ પ્રકારનું સ્વપ્ન નિરર્થક જાણવું. ૬

સ્વપ્નને અનુસરીને ફળ મળવાની યોગ્યતા.

आर्या. (૭ થી ૧૨)

धर्म्मरतः समधातुर्यः स्थिरचित्तो जितेन्द्रियः सदयः ।
प्रायस्तस्य प्रार्थितमर्थं स्वप्नः प्रसाधयति ॥ ७ ॥ } (क. सु.)

જે મનુષ્ય ધર્મમાં પ્રીતિવાળો છે. તેમ સ્વસ્થ પ્રકૃતિવાળો અને જે સ્થિર ચિત્તવાળો છે, જે જિતેન્દ્રિય (ઇન્દ્રિયોને જીતનારો) છે અને દયાલુ છે તે પુરુષને ઘણુંકરીને સ્વપ્ન ઇચ્છિત અર્થ આપે છે. ૭

સ્વપ્નની વાર્તા જાહેર મેલવામાં ઉઠતી શંકાનું સમાધાન.

न श्राव्यः कुस्वप्नो, गुर्वादेस्तदितरः पुनः श्राव्यः ।
योग्यश्राव्याभावे, गोरपि कर्णे प्रविश्य वदेत् ॥ ८ ॥ } (क. सु.)

ગુરુ વિગેરે મ્હોટા પુરુષ આગળ ખરાબ સ્વપ્નની વાત ન કરવી પરંતુ જો શુભ સ્વપ્ન હોય તો તે વાર્તા તેઓ પાસે કરવી અને વખતે શુભ સ્વપ્ન સંભળાવવાને યોગ્ય એવા ગુરુ વિગેરે મહાત્માઓ ન મળી શકે તેમ હોય તો ગાયના કાનમાં મ્હોઢું રાખીને સ્વપ્નની વાર્તા કહેવી. ૮

શુભ સ્વપ્ન થયા પછી નિદ્રા ન કરવી.

इष्टं दृष्ट्वा स्वप्नं, प्रसुप्यते नाप्यते फलं तस्य ।
नेया निशापि सुधिया जिनराजस्तवनसंस्तवतः ॥ ९ ॥ } (क. सु.)

જો મનુષ્ય ઇચ્છિત સ્વપ્નનું દર્શન કરી શયન કરી [ઉંઘી] જાય છે તો તેને તે સ્વપ્નનું ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી માટે શુભ સ્વપ્ન લાધ્યા પછી બુદ્ધિમાન્ મનુષ્યે શ્રી જિનેશ્વર ભગવાન્‌નાં સ્તોત્રોના સ્તવન [વર્ણન] થી સંપૂર્ણ રાત્રિ ગાળવી, પણ નિદ્રા ન કરવી. ૯

દુષ્ટ સ્વપ્ન થાય તો મનુષ્યે પુનઃ ઉંઘી જવુ.

स्वप्नमनिष्ट दृष्ट्वा, सुप्यात्पुनरपि निशामवाप्यापि ।
नैतत्कथ्यंकथमपि, केषाञ्चित् फलति न स यस्मात् ॥१०॥ (क सु)

અનિષ્ટ સ્વપ્ન દેખીને પાછુ પણ મનુષ્યે શયન કરવુ અને રાત્રિને પામ્યા પછી પણ એટલે રાત્રિ ગયા બાદ આ દુષ્ટ સ્વપ્ન કોઈપણ રીતે કોઇને પણ ન કહેવુ કારણ કે તે દુષ્ટ સ્વપ્ન શયન કર્યું છે માટે ફળતુ નથી ૧૦

શુભ પછી અશુભ અને અશુભ પછી શુભ સ્વપ્ન આવે તો તેના ફળનો નિર્ણય.

पूर्वमनिष्ट दृष्ट्वा स्वप्न यः प्रेक्षते शुभ पश्चात् ।
स तु फलदस्तस्यभवेद्द्रष्टव्यं तद्वदिष्टेऽपि ॥ ११ ॥ (क सु)

પહેલા અશુભ સ્વપ્નને જોઈ પછીથી જે મનુષ્ય શુભ સ્વપ્નને દેખે છે તો પછી દેખેલુ શુભ સ્વપ્ન તેને ફળદાન કરનાર થાય છે તેમ ઈષ્ટ સ્વપ્નમા પણ જાણવું એટલે પ્રથમ ઈષ્ટ (શુભ) સ્વપ્ન થયેલ હોય ને પછી અશુભ સ્વપ્ન થાય તો અશુભ સ્વપ્ન ફળ આપે છે એમ જાણવું એટલે છેલ્લા સ્વપ્નનું ફળ મળે છે ૧૧

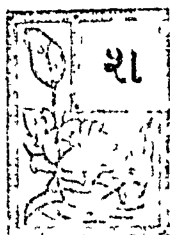
કેવુ સ્વપ્નુ પોતાને અથવા બીજાને ફળ આપે તેની સમજુતી.

दृष्टा' स्वमा ये स्वम्पति तेऽत्र शुभाशुभा नृणा स्वस्य ।
ये मत्यपर तस्य ज्ञेयास्ते स्वस्य नो किञ्चित् ॥ १२ ॥ (क. सु)

અહિં મનુષ્યોએ જે સ્વપ્નાઓ પોતા તરફના જોયા છે તે પોતાને શુભાશુભ ફળ આપનારા થાય છે અને જે સ્વપ્નાઓ બીજા મનુષ્ય તરફના જોયા છે તે તે મનુષ્ય તરફ શુભાશુભ ફળ આપનારા થાય છે તેમા સ્વપ્નના દેખનાર મનુષ્યને કાંઈ શુભાશુભ ફળ નથી ૧૨

સામાન્ય હકીકતતરીકે સ્વપ્નનું વર્ણન કરવામા આવ્યું પણ શુભ સ્વપ્ન કોને કહેવા એ જાણવાની અભિલાષા ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તે સમજાવવા હવે પછી શુભ સ્વપ્ન અધિકાર લેવા યોગ્ય માની આ સ્વપ્ન અધિકારને અહિ પૂર્ણ કર્યો છે

શુભસ્વપ્ન-અધિકાર.

શકુન તથા સ્વરની માફક સ્વપ્ન ફળ આપે છે એમ આગળના અધિકારમાં કહેવામાં આવ્યું છે. તેમાંથી શુભ સ્વપ્ન કયું કહેવાય ? અને તેનું શું ફળ થાય ? વિગેરે બાબત જણાવવાસારૂ આ અધિકાર આરંભાય છે.

સ્વપ્નમાં ઉત્તમ વાહન ઉપર બેસે તેનું ફળ.

आर्या. (१ थी ९)

स्वप्ने मानवमृगपतितुरङ्गमातङ्ग वृषभसिंहीभिः ।
युक्तं रथमारूढो, यो गच्छति भूपतिस्स भवेत् ॥ १ ॥ (क. सु.)

જે મનુષ્ય સ્વપ્નમાં મનુષ્ય, સિંહ, ઘોડા, હાથી, બળદ અને સિંહી [સિંહણ] આ પ્રાણીઓથી જોડાયેલા રથમાં બેસી [એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે] જાય છે, તે મનુષ્ય રાજા થાય. ૧

સ્વપ્નમાં સૂર્ય ચન્દ્રના બિંબને ગળી જાય તેનું ફળ.

यः सूर्यचन्द्रमसोर्बिम्बं ग्रसते समग्रमपि पुरुषः ।
कलयति दीनोऽपि महीं, समुवर्णां सार्णवां नियतम् ॥ २ ॥ (क. सु.)

સ્વપ્નમાં જે પુરુષ સંપૂર્ણ એવા સૂર્ય તથા ચન્દ્રના બિંબને (પોતાના મુખમાં) ગળી જાય છે તે મનુષ્ય દીન [કંગાળ] હોય તોપણ સમુદ્રસહિત સુવર્ણયુક્ત સમગ્ર પૃથ્વીના રાજ્યને ભોગવે છે. ૨

નદીને કાંઠે ધોળા હાથીઉપર બેસી ચોખા જમે તેનું ફળ.

आरूढः शुभ्रमिभं, नदीतटे शालिभोजनं कुरुते ।
भुङ्क्ते हि भूमिमखिलां, स याति हीनोऽपि धर्मधनः ॥३॥ (क. सु.)

જે મનુષ્ય શ્વેત હાથી ઉપર ચડી નદીના કાંઠા ઉપર ચોખા [ભાત] નું ભોજન કરે છે, ધર્મરૂપી જેને ધન છે એવો તે પુરુષ હીનજાતિનો હોય તોપણ સમગ્ર પૃથ્વીને પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ રાજા થાય છે. ૩

સ્વપ્નમાં જમણે હાથે ધોળો સર્પ કરડે તેનું ફળ.

शुभ्रेण दक्षिणस्या यः फणिना दृश्यते निजभुजायाम् ।
आसादयति सहस्र कनकस्य स पञ्चरात्रेण ॥ ४ ॥ (क सु)

સ્વપ્નમા જે મનુષ્યને દક્ષિણ [જમણી] પોતાની ભુજામા ધોળો સર્પ કરડે તો તે મર્ત્ય પાચરાત્રિમા હજાર સોનામહોર મેળવે છે. ૪

સ્વપ્નમાં અગભક્ષણનું ફળ.

यो मानुपस्य मस्तकचरणभुजाना भक्षण कुरुते ।
राज्य कनकसहस्र, तदर्धमाप्नोत्यऽसौ क्रमशः ॥५॥ (क सु)

જે મનુષ્ય સ્વપ્નમા મનુષ્યનું મસ્તક, ચરણ [પગ] ભુજ આ ત્રણ અ-ગોનું ભક્ષણ કરે છે, તે મનુષ્ય ક્રમેથી (મસ્તક ભક્ષણ કર્યું હોય તો) રાજ્ય, (ચરણનું ભક્ષણ કર્યું હોય તો) હજાર સોનામહોર અને (ભુજાનું ભક્ષણ કર્યું હોય તો) પાચસો સોનામહોર મેળવે છે ૫

સ્વપ્નમાં તળાવ, સમુદ્ર, નદી વિગેરેના દર્શનનું ફળ

कमलाकररत्नाकरजलसम्पूर्णापगासुहृन्मरणम् ।
यः पश्यति लभतेऽसावनिमित्त वित्तमतिविपुलम् ॥ ६ ॥ (क. सु)

જે મનુષ્ય સ્વપ્નમા કમળની ખાણરૂપી તળાવ, રત્નાકર [સમુદ્ર], જ-ળથી પૂર્ણ એવી નદીઓ અને મિત્રના મરણને જુવે છે તે મનુષ્ય નિમિત્ત [કારણ] વિના ઘણા ધનને મેળવે છે ૬

સ્વપ્નમાં દેવની પ્રતિમાની પૂજાવિગેરેનુ ફળ.

देवस्य प्रतिमाया यात्रास्नपनोपहारपूजादीन ।
यो विदधाति स्वप्ने, तस्य भवेत्सर्वतो वृद्धिः ॥ ७ ॥ (क. सु.)

જે મનુષ્ય સ્વપ્નમા દેવની મૂર્તિની યાત્રા, અભિષેક, ભેટ અને પૂજાવિગેરે કરે છે, તે મનુષ્યને સર્વ તરફથી [ધન વગેરેની] વૃદ્ધિ [વધારો] થાય છે ૭

સ્વપ્નમાં ઘીવિગેરેના ભોજનનું ફળ કહે છે

आज्यं माज्यं स्वप्ने यो निन्दति वीक्षते यशस्तस्मात् ।
तस्याभ्यवहरणं वा, क्षीरान्नेनैव सह शस्तम् ॥ ८ ॥ (क सु.)

જે મનુષ્ય સ્વપ્નમા શુદ્ધ એવા ઘીને ભેગવે છે તે તેથી પોતાના યશનું

દર્શન કરે છે. એટલે તેની કીર્તિ વધે છે એમ સમજવું અથવા દુધપાકનીજ સાથે તે [ઘૃત] નું ભોજન કરે તો તે શુભ સમજવું. ૮

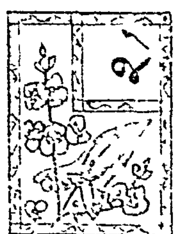
શ્વેત તથા શ્યામ વસ્તુના દર્શનનું ફળ.

कृष्णं कृत्स्नमशस्तं, मुक्त्वा गोवाजिराजगजदेवान् ।
सकलं शुक्लं च शुभं, त्यक्त्वा कर्पासलवणादीन् ॥ ९ ॥ (क. सु.)

ગાય, ઘોડો, રાજા, હાથી અને દેવતાઓને છોડીને બાકીની સમગ્ર કૃષ્ણ [કાળી] ચીજ સ્વપ્નમાં દેખાયતો તે અમંગલ જાણવી. અને કપાસ, લવણ [મીઠું] વિગેરે વસ્તુઓને છોડીને સમગ્ર ધોળી ચીજ સ્વપ્નમાં દેખાયતો તે શુભ સમજવી. ૯ *

મનુષ્યોને એટલાં બધાં સ્વપ્ન આવે છે કે તેની ગણના કરવી એ કાળક્ષેપ કર્યા જેવું છે તથા ગ્રંથનો પણ વિસ્તાર થવા ભય રહે છે તેથી આ નવમા શ્લોકથી સર્વત્ર લાગુ પડે તેવી ટુંક સમજણ સારી અપાઈ ગઈ છે એમ માની હવે અશુભ સ્વપ્ન કોને કહેવું ? એ સમજુતી ગ્રાહ્ય હોવાથી તે અધિકાર તરફ મનને ફેરવી આ શુભ સ્વપ્ન અધિકારની સમાપ્તિ કરી છે.

અશુભ સ્વપ્નાધિકાર.

જેમ શુભ સ્વપ્ન જાણવાની અગત્ય છે તેમ અશુભ સ્વપ્નો પણ જાણવાની જરૂર છે. કારણ કે તેના ફળને મનુષ્ય જાણતો હોય તો તેનું નિવારણ આ પછીના અધિકારમાં બતાવવામાં આવેલ છે તેમ કરે અને તેથી સંકટમાંથી બચી શુભ ફળને પ્રાપ્ત કરે. આ કારણથી આ અધિકારની અપેક્ષા માની છે.

સ્વપ્નમાં ઘોડાવિગેરેની ચોરી થયાનું ફળ.

आर्या (१ थी ९)

अपहारो हयवारणयानासनसदननिवसनादीनाम् ।
नृपशङ्काशोककरो बन्धुविरोधार्थहानिकरः ॥ १ ॥ (क. सु.)

* આ શ્લોકમાં શુભસ્વપ્ન તથા અશુભ સ્વપ્ન એમ બન્ને સ્વપ્નનું કથન કરવામાં આવ્યું છે.

સ્વપ્નમા જે મનુષ્યના ઘોડા, હાથી, રથ, આસન, ઘર અને વસ્ત્ર વિગેરેની ચોરી થાય તો તેને રાજા તરફની શકા (બીક) ની તથા શોકની પ્રાપ્તિ થાય, ભાઇઓમા વિરોધ થાય, અને પૈસાનું નુકશાન થાય ૧

હથીયાર વિગેરેનુ હરણ થાય તો તેનુ ફળ.

हरणं प्रहरणभूषणमणिमौक्तिककनकरूप्यकुप्यानाम् ।
धनमानम्लानिकरं, दारुणमरणावहं बहुशः ॥ २ ॥ (क. सु.)

સ્વપ્નમા જે મનુષ્યના હથીયાર, ઘરેણા, મણિ, મોતી, સોનું, રૂપુ અને કાસાના પાત્રો વિગેરેનું હરણ થાય તો તે મનુષ્યનું ધન અને માનનો નાશ થાય અથવા બહુવાર તેવુ દુઃસ્વપ્ન થયા કરે તો ભયકર એવા મરણની પ્રાપ્તિ થાય ૨

સ્વપ્નમાં પોતાની સ્ત્રીના હરણ વિગેરેનુ ફળ કહે છે

निजभार्याया हरणे, वसुनाशः परिभवे च सङ्क्लेशः ।
गोत्रस्त्रीणा तु नृणा, जायेते बन्धुवधबन्धौ ॥ ३ ॥ (क सु)

જે મનુષ્ય સ્વપ્નમા પોતાની સ્ત્રીનું હરણ દેખે તો તેના ધનનો નાશ થાય અને સ્વપ્નમા કોઈ પરાભવ કરી જાય તો કલેશની પ્રાપ્તિ થાય અને પોતાના કુળની સ્ત્રીઓનુ હરણ જુવે તો તે મનુષ્યોના ભાઇઓનો નાશ થાય અથવા બધ (કારાગૃહ વિગેરે) થાય એમ સમજવુ ૩

સ્વપ્નમાં શયન વિગેરેના હરણનુ ફળ.

जायेत यस्य हरणं निजशयनोपानहां पुनः स्वप्ने ।
तस्य म्रियते दयिता, निबिडा स्वशरीरपीडा च ॥ ४ ॥ (क. सु)

સ્વપ્નમા જે મનુષ્યના પોતાના શયન (પર્યંક વગરે) તથા ઉપાનહ (પગરખા) નું હરણ થાય તો તેની સ્ત્રી મરણને પામે અથવા પોતાના શરીરમા ઘણી પીડા થાય એમ જાણવુ ૪

સ્વપ્નમા બાર વિગેરે ભાંગી પડે તો તેનુ ફળ

द्वारपरिघस्य शयनप्रेङ्खोलनपादुकानिकेतानाम् ।
भञ्जनमपि यः पश्यति तस्यापि कलत्रनाशः स्यात् ॥५॥ (क सु)

સ્વપ્નમા બારણું, તેની ભોગળ, શયન, (ઢાલીયો વિગેરે) હીંડોળો, ચાખડી અને ઘરનું ભાગી પડવુ એમ જે પુરૂષ જુવે છે તે પુરૂષની સ્ત્રીનો નાશ થાય ૫

કેટલાંક સ્વપ્ન ઉપરથી મરણની અટકળ.

अतितप्तं पानीयं, सगोमयं गरलमौषधेन युतम् ।
यः पिबति सोऽपि नियतं म्रियतेतीसाररोगेण ॥ ६ ॥ } (क. सु.)

જે મનુષ્ય સ્વપ્નમાં છાણ સહિત અત્યંત તપેલું પાણી પીએ, અથવા ઔષધની સાથે ઝેર પીએ તે મનુષ્ય પણ અતિસાર (ઝાડા) ના રોગથી નક્કી મરણ પામે છે. ૬

તથા—

स्वप्ने हृदयसरस्यां, यस्य प्रादुर्भवंति पद्मानि ।
कुष्ठविनष्टशरीरो, यमवसतिं याति स त्वरितम् ॥ ७ ॥ } (क. सु.)

સ્વપ્નમાં જે મનુષ્યના હૃદયરૂપી તલાવડીમાં કમળો પ્રકટ થતાં દેખાય છે તે મનુષ્યનું શરીર કોઢથી નષ્ટ થઈ જાય છે અને તુર્ત યમપુરીમાં જાય છે. એટલે તુર્ત મરણ પામે છે. ૭

સ્વપ્નમાં હસે, નાચે અને ભણે તેનું ફળ.

हसने शोचनमचिरात्प्रवर्तते नर्तने च वधबन्धाः ।
पठने कलहश्च नृणामेतत्प्राज्ञेन विज्ञेयम् ॥ ८ ॥ } (क. सु.)

જો મનુષ્ય સ્વપ્નમાં હસે તો તેને થોડા વખતમાં શોક થાય અને નૃત્ય કરે તો મરણ અથવા બંધન થાય તથા અભ્યાસ કરે તો મનુષ્યોની સાથે કલેશ (કજીયો) થાય એમ વિદ્વાન પુરુષે જાણી લેવું. ૮

દુષ્ટ સ્વપ્ન નિવારણની ભલામણ.

दुःस्वप्ने देवगुरून्पूजयति करोति शक्तितश्च तपः ।
सततं धर्मरतानां, दुःस्वप्नो भवति सुस्वप्नः ॥ ९ ॥ } (क. सु.)

દુષ્ટ સ્વપ્ન પ્રાપ્ત થતાં જે મનુષ્ય દેવતાઓ તથા ગુરુઓની પૂજા કરેછે, શક્તિ પ્રમાણે તપશ્ચર્યા કરે છે તથા જે મનુષ્યો હમેશાં ધર્મમાં પ્રીતિવાળાં છે તેઓને દુષ્ટ સ્વપ્ન સુસ્વપ્નરૂપ થઈ જાય છે. અર્થાત દુષ્ટ સ્વપ્ન હોય તોપણ તે શુભ ફળને આપે છે. ૯

દુષ્ટ સ્વપ્નને નિષ્ફળ કરવામાં દેવદર્શનનો પ્રભાવ.

अनुष्टुप्.

अमोघा वासरे विद्युदमोघं निशि गर्जितम् ।
अमोघा देवतावाणी, अमोघं देवदर्शनम् ॥ १० ॥ } (रू. च.)

દિવસે વિજળીનું ઝબકવું, રાત્રિએ મેઘનું ગાજવું, દેવથી બોલાયેલી વાણી અને દેવદર્શન એ ચાર બાબત નિષ્ફળ જતી નથી ૧૦

સારાંશ—દિવસે વીજળી ઝબુકે અથવા રાત્રિએ વરસાદ ગર્જના કરે તો જાણવું કે અવશ્ય મેઘવૃષ્ટિ થવાની છે તેમજ દેવતાઓએ કોઇને આપેલ વચન નિષ્ફળ જતું નથી એટલે કહ્યા પ્રમાણે ફળ પ્રાપ્ત થાયછે તેજ પ્રમાણે દેવનું દર્શન પણ નિષ્ફળ નિવડતુ નથી તેમજ—

દોહરો

દિવસે ઝબુકે વીજળી, રાતે ગાજે મેઘ,
દેવ વાણી મુનિ વચન તે, નિષ્ફળ થાય ન છેક ૧૧

ઘણા સ્વપ્નો શરીરમા થયેલી રોગાદિ વિકૃતિને લીધે પણ થાય છે અને ઘણા દુષ્ટ સ્વપ્નો જે સ્વસ્થ અને અસ્વસ્થ બનાવવાનું ફળ આપનારૂ હોય છે તેઓ અસ્વસ્થ એટલે રોગીને મૃત્યુના મોહોડામા મૂકનારા બને છે માટે પ્રત્યેક મનુષ્યે શરીરરક્ષણમા તત્પર રહેવુ જોઇએ કારણ કે શરીર સ્વસ્થ હોય તોજ સાસારિક કામો તેમજ ધાર્મિક કાર્યો બની શકે છે, માટે પોતાના શરીરની સ્વસ્થતા માટે તથા પોતાના પુત્રાદિક વા શિષ્યાદિકની સ્વસ્થતા જાળવવા આયુર્વેદસબધી સામાન્યજ્ઞાન મેળવવુ આવશ્યક હોવાથી તેના ગ્રથમા જરૂર જેટલુ દિગ્દર્શન કરાવવામે આ અધિકારની સમાપ્તિ કરવામા આવે છે

आयुर्वेद—ज्वरसम्बंधि—अधिकार

નુષ્યોના સુખરૂપ જીવનમા દુખ આપનારા વ્યાધિઓ છે, તે શેનાથી ઉદ્ભવે છે તેનું નિદાન જાણવામા હોય તો સુજ્ઞજનોને તે વ્યાધિઓ દુખપ્રદ થતા નથી અને તે સર્વ રોગોમા અગ્રેસર—રાજા જ્વર (તાવ) છે અને તેમની પાછળ આખુ દળ (લશ્કર) ક્રમે ક્રમે ચડાઈ કરીને આવી સ્થાન મેળવે છે તો પ્રથમથીજ રાજાને રોકવામા પ્રયત્ન કર્યો હોય તો લશ્કરને આવવા સમય મળતો નથી એ રાજા જ્યારે ચડવાનો હોય છે ત્યારે અગાઉથી તેના દૂતોને મોકલે છે, જે શરીરમા તુટ થવી, માથુ દુખવું, વ્યર્થ શોક, ભ્રમ વિગેરે પ્રથમથી આક્રમણ કરે છે કે તુરત રાજાસાહેબની સ્વારી આવી પડોચે છે તેની જો સારી રીતે ઉપેક્ષા અથવા સરભરા (બરદાસ) થાય તો પછી ત્યાથી જવાનો વિચાર ન કરતા તેનું શરીર નગર પચાવી પાડવામા તે પદાત રહેતો નથી માટે પૂ

પહેલાં પાળ બાંધવી યોગ્ય છે કે તેનો જન્મજ ન થાય અર્થાત્ તેમને આવવાનો સમય ન મળે તે પ્રસંગ સમજવા માટે આ અધિકારનો આરંભ છે.

તાવ આવવાનાં ચિન્હો.

अनुष्टुप्. (१ थी ६)

अङ्गभङ्गिर्भ्रमिः स्फोटिः, शोकः श्वासः शिरोऽव्यथा ।
दाहो ज्वरस्य वक्राणि, सप्तापि स्फुटतामगुः ॥ १ ॥ (पा. च.)

શરીરનું ત્રુટવું, ભ્રમ, શરીરનું ભારી થઈ જવું, શોક, બગાસાં, માથાનું દુખવું, દાહ થવો આ સાત તાવના મુખ્ય (ચિન્હો) તાવની પ્રસિદ્ધિને પ્રગટ કરે છે. ૧

મુખ્ય જ્વરોની સંખ્યા.

तत्र ज्वरा दश द्वौ च, मलाजीर्णत्रिदोषजाः ।
स्वेदजो रक्तकालोत्थौ, दृष्ट्यैकद्वित्र्यहान्तराः ॥ २ ॥ (पा. च.)

તેમાં મુખ્ય બાર જાતના તાવ છે તે મલ, અજીર્ણ અને વાતપિત્ત ને કફના દોષથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે શિવાયના આગન્તુક જ્વરના તેર ભેદો છે તેમાં સ્વેદ જ્વર (પરસેવા વળીને આવતો) રક્તજ્વર (લોહી બગડવાથી) કાલજ્વર (ચાતુર્માસાદિમાં આવતો) દૃષ્ટિદોષથી આવતો, એકાંતરો નિત્ય, તરીયો, ચોથીયો વગેરે મળી કુલ ૨૫ પ્રકારના છે. ૨

પહેલો જ્વર આવે ત્યારે શું કરવું તેની સમજણ.

ज्वरस्य प्रथमोत्थाने, भेषजज्ञैर्दिनत्रयम् ।
न देयं क्वथितं तोयं, भेषजञ्च न रोगिणः ॥ ३ ॥ (पा. च.)

પહેલો જ્વર આવે ત્યારે કુશલ વૈદ્યોએ-ડાકટરોએ ત્રણ દિવસ સુધીતો બિલકૂલ રોગીને કાંઈ ક્વાથ (કહાડા) કે ઔષધ આપવું નહિ. ૩

તાવને માટે શું ક્રિયાઓ યોજવી ?

प्रवातं नातिनिर्वातमपथ्यं नैव लङ्घनम् ।
क्रिया साधारणी कार्या, मानुषे ज्वरसंस्थिते ॥ ४ ॥ (पा. च.)

મનુષ્યને જ્યારે તાવ આવે ત્યારે બહુ પવન આવતો હોય તેવા સ્થાનનું કે બિલકુલ પવન નજ આવે તેવા સ્થાનનું સેવન તેને ન કરવા દેવું. અપથ્ય—નુકશાન કરે તેવા ભારે પદાર્થો તેને ન આપવા. તેમ લાંઘણ પણ ન કરાવવી પણ સાધારણ ક્રિયાની યોજના કરવી.

લઘનનો નિષેધ.

भूततापश्रमानङ्गशोकशङ्कादिसम्भवे ।
ज्वरे पित्ताधिके चापि न लङ्घनविधिर्मतः ॥ ५ ॥ }(पा न)

ભૂત બાધાથી, પશ્ચાત્તાપથી અથવા કોઈ સાથે ક્લેશ વિગેરે કરવાથી, ખેદ કરવાથી, મહેનત કરવાથી, કામથી, શોકથી અને શકા આદિથી આવેલા તાવમા અને પિત્તજ્વરમા લઘન (લાઘણુ) ની મનાઈ છે ૫

કાયિક અને માનસિક રોગોને માટે ઉપાય

वातपित्तकफोद्भूतो, रोगः शाम्यति भेषजैः ।
मानसो ज्ञानविज्ञान स्मृतिधैर्य समाधिभिः ॥ ६ ॥ }(पा च.)

વાતપિત્ત અને કફથી ઉત્પન્ન થયેલો રોગ ઓસડથી શાત થાય છે અને મનની નબળાઇથી અથવા વિચારોથી ઉદ્ભવેલો રોગ જ્ઞાન, અનુભવ, સ્મૃતિ (ધર્મશાસ્ત્રો) ના અવલોકનથી, ધીરજથી અને સમાધિ (ચિત્તની એકાગ્રતા) થી તમામ વિચારો છોડી એકજ નિશ્ચય રાખવાને લીધે શાત થાય છે ૬

જ્વર શાંતિ માટે ઔષધ સેવન,

उपजाति

सशर्करानिम्बफलप्रयोगे दिनत्रय भक्षति तस्य हन्ति ।
दाहज्वर शीतजपित्तजत्रा, एकान्तर कामलक चन्न्यात् ॥ ७ ॥ }(कस्यापि)

સાકર સહિત લીંબડાના ફલના પ્રયોગ સાથે પ્રકૃતિ અને રોગનુ નિદાન સમજી યુક્ત ઓષધ ત્રણ દિવસ સેવન કરે તો દાહજ્વર (ઉનો તાવ) શીત જ્વર અને પિત્તજ્વર એકાંતરીઓ વિગેરે તમામ તાવને દુર કર અને કમળાને પણ ખમેડે ૭

કફ, પિત, અને વાયુમાથી સર્વ રોગોની ઉત્પત્તિ જણાય છે તેથી કફ, પિત્ત અને વાયુ શા કારણથી કોપે છે અને કોપ્યા પછી તેમનું કયા ઓષધવડે શમન કરાય છે એ જણાવવાનો હવે પ્રસગ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તે અધિકાર દર્શાવવા આ આયુર્વેદ જ્વરમબધી અધિકાર ટુકામા સમાપ્ત કર્યો છે

—:o:—

व्याधिनिदान–अधिकार.

વર્ષના બાર માસ છે અને છ રૂતુઓ છે તેમાં કયા માસમાં કોના પ્રકોપથી કયો વ્યાધિ થાય છે અને તે શું અનુપાનથી તે દોષ શાંત થાય છે તે જાણવાથી આરોગ્ય જાળવી સુખી રહેવાય છે તેને માટે દિગ્દર્શન ન્યાયથી આ અધિકાર લેવામાં આવે છે.

કફ, પિત્ત અને વાયુનો કઈ કઈ ઋતુમાં કોપ હોય છે તેની સમજુતી.

अनुष्टुप्. (१ थी २)

पित्तं राजा शरत्काले, वैशाखज्येष्ठयोरपि ।
चैत्रफाल्गुनयोः श्लेष्मा, शेषेषु पवनः पुनः ॥ १ ॥ (पा. च.)

શરદ ઋતુમાં (એટલે વિશેષે ભાદરવા આસો માસમાં) પિત્તને રાજા સમજવો તેમજ વૈશાખ અને જેઠમાં પણ પિત્ત રાજા છે કારણ કે તે ચારે માસમાં સૂર્ય બહુ ઉગ્ર તપે છે તેથી પિત્તનો પ્રકોપ થવાનો સંભવ છેજ અને ચૈત્ર અને ફાગણમાસમાં કફનું પ્રાધાન્ય સમજવું તથા તે શિવાયનાં બાકીના માસોમાં વાયુનો પ્રકોપ સમજવો. ૧

કફ, પિત અને વાયુના શમનનો ઉપાય.

कट्वम्ललवणैर्वायुः, कषायस्वादुतिक्तकैः ।
पित्तमेति शमं तिक्तकषायकटुभिः कफः ॥ २ ॥ (पा. च.)

કડવાં, ખાટાં અને ખારાં ઔષધો સેવવાથી વાયુ શાંતિ પામે છે, તુરાં, મધુર અને કડવાં ઔષધોના સેવનથી પિત્ત શમે છે તથા કડવાં તુરાં અને તીખાંથી કફ શાંત થાય છે. ૨

કફ, પિત્ત અને વાયુને નિયમમાં નહિ રાખવાથી રોગો ફાટી નીકળે છે માટે કેવું વર્તન રાખવાથી કફ વિગેરે કોપે છે તે બતાવવા રોગોદ્ભવ અધિકારની હવે પછી યોગ્યતા માની આ વ્યાધિનિદાન અધિકારની સમાપ્તિ કરીછે.

आयुर्वेद-रोगोद्भव-अधिकार

રોગની ઉત્પત્તિ અનિયમિતરીતે પદાર્થોનું સેવન કરવાથીજ થાય છે, અતિશય ભોગો ભોગવવાથી, પાચન થાય નહિં તેવું ભોજન કરવાથી, પુષ્ટિને માટે બહુજ ધાતુઓ સેવનાથી, દિવસે સુવાથી, રાત્રિએ જાગવાથી, ઝાડો પેસાબ વિગેરે રોકવાથી તમામ રોગો શરીરમા ઉદ્‌ભવી સમય આવે ત્યારે ચાતુર્માસમા બીજોની પેઠે બહાર આવે છે જેથી આત્મહિત ચાહનારાઓએ તેવા રોગજનક પદાર્થોનો અને તે પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરવો જોઈએ

રોગોની ઉત્પત્તિનુ વર્ણન.

अनुष्टुप् (१ थी ६)

अत्यम्बुपानतो घस्रशयनान्निशि जागरात् ।
विण्मूत्रादिनिरोधाच, विषमाशनतस्तथा ॥ १ ॥ (पा च)

અતિ પાણી પીવાથી, દિવસના સુઈ રહેવાથી, રાત્રિમા ઉજાગરા કરવાથી, ઝાડો અને પેસાબ રોકવાથી અને વિષમ (ન પચે તેવું) જમવાથી અથવા વાસી થઈ ગયેલા અતિશય ખાટા તીખા અને બગડેલા અન્ન વિગેરે પદાર્થો ખાવાથી રોગ થાય છે. ૧

તથા—

शोकक्रोधादिचिन्ताभ्यो, वनितात्यन्तसङ्गतः ।
अजीर्णाच्च भवेद्रोगो, धात्वतुल्याशनेन च ॥ २ ॥ (पा. च)

શોક, ક્રોધ, મદ, મોહ, મત્સર વિગેરે અનેક ચિંતાઓથી, સ્ત્રીઓ સાથે અતિ સગ કરવાથી, જમેલુ અનાજ ન પચવાથી અને પ્રકૃતિને વિરૂદ્ધ પડે તેવુ ભોજન કરવાથી રોગો ઉદ્‌ભવે છે ૨

અજીર્ણના પ્રકારો

તેમજ—

अजीर्णप्रभवा रोगास्तच्चाजीर्णं चतुर्विधम् ।
आम विपक्व विष्टब्ध, रसशेष तथापरम् ॥ ३ ॥ (पा. च)

રોગો અજીર્ણથી થાય છે અને તે અજીર્ણ આમ, વિપક્વ, વિષ્ટબ્ધ અને રસશેષ એમ ચાર પ્રકારનું છે ૩

અજીર્ણનાં લક્ષણો.

आमे सदृशगन्धः स्याद्विदग्धे धूमगन्धता ।
गात्रभङ्गश्च विष्टब्धे, रसशेषे च जाड्यता ॥ ४ ॥ (पा. च.)

આમ સંબંધી અજીર્ણ હોય તો તેના ઓડકાર, અધોવાયુ, દસ્ત વિગેરેમાં આમના જેવીજ ગંધ હોય છે, વિદગ્ધ (અધપચ્યા) માં ધૂમાડા જેવી ગન્ધ આવે છે; વિષ્ટબ્ધમાં શરીરમાં ત્રુટ (કળતર) થાય અને રસશેષમાં જડતા (કોઇનું બોલવું સમજાય નહિ, ધ્યાનમાં રહે નહિ, કોઈ સ્થળે મહેનત થાય નહિ તેવી સ્થિતિ) થાય છે. ૪

અજીર્ણના મુખ્ય ઉપાયો.

आमे च वमनं प्रोक्तं, विदग्धे तूष्णमापिवेत् ।
विष्टब्धे स्वेदनं कुर्याद्रसशेषे पुनः स्वपेत् ॥ ५ ॥ (पा. च.)

જો આમ અજીર્ણ હોય તો તેને વમન [ઉલટી] કરાવવું, વિદગ્ધ હોય તો ખૂબ ગરમાગરમ કઢી અથવા ગરમ પાણી પાવું, વિષ્ટબ્ધમાં પરસેવો લાવવોઅને રસશેષમાં નિદ્રા લેવી. ૫

શત્રુરૂપ થનારા વિષયો.

पौषमासे निराहारा बह्वाहाराश्च कार्तिके ।
चैत्रे मासे गुडाहारा भवन्तु तव शत्रवः ॥ ६ ॥ (सू. मु.)

પોષમાસમાં ઉપવાસ કરવામાં આવ્યા હોય, કાર્તિકમાં બહુ ખાવામાં આવ્યું હોય અને ચૈત્ર મહિનામાં ગોળનો આહાર કરેલો હોય, તો તેવા દિવસો તારા શત્રુઓ થાય છે; અર્થાત્ પોષમાસમાં ભોજન નહિ કરવાથી, કાર્તિક માસમાં વિશેષ ભોજન કરવાથી અને ચૈત્રમાસમાં ગોળ ખાવાથી શરીરમાં રોગ ઉદ્ભવે છે. ૬

રોગ થવાનાં મુખ્ય ૭ કારણો.

उपजाति.

अत्यम्बुपानाद्विषमाशनाच्च, दिवाशयाज्जागरणाच्च रात्रौ ।
सन्धारणान्मूत्रपुरीषयोश्च षड्भिः प्रकारैः प्रभवन्ति रोगाः ॥७॥ (सू. मु.)

બહુ પાણી પીવાથી, વિષમ-ન પચે તેવા પદાર્થો ખાવાથી, દિવસે નિદ્રાથી, રાત્રિમાં જાગવાથી અને મૂત્ર તથા વિષ્ટાને રોકવાથી એમ ૭ પ્રકારે રોગો થાય છે. ૭

પ્રતિકૂળ વર્તનથી રોગોની ઉત્પત્તિ બતાવ્યા બાદ આવતા રોગાગ અધિકારમા રોગીને લગતા કેટલાક સાધનો બતાવવાની જરૂર જણાવાથી આ રોગોદ્ભવ-અધિકાર પૂર્ણ કર્યો છે

आयुर्वेद-रोगाग-अधिकार

ગોની શાતિ માટે યોગ્ય વૈદ્ય અને રોગીની પૂર્ણ શ્રદ્ધા વગેરેની જરૂર છે તેમ ન હોય તો તે રોગ એકદમ મટતો નથી, તેમાં રોગીની સરભરામાટે સારો ચાલાક માણસ હોવો જોઇયે કે જ રોગીની તમામ હકીકત વૈદ્યને કહી સભળાવે તેમ થવાથી વૈદ્યને તે બહુજ મદદગાર થાય છે અને રોગીને પણ તે યથાયોગ્ય પ્રકૃતિ જાણીને યોગ્ય દવા આપે તેથી તથા સારવારથી એકદમ આરામ થાય છે

ચાર અગથી ચિકિત્સાની પરિપૂર્ણતા.

अनुष्टुप्. (१ थी ३)

भिषक् द्रव्याण्युपस्थाता रोगीपादचतुष्टयम् ।
चिकित्सितस्य निर्दिष्टम्प्रत्येक तच्चतुर्गुणम् ॥ १ ॥ (क. सु)

વૈદ્ય, દ્રવ્ય, ઓષધને માટે સરભરા કરનાર માણસ અને રોગી આ પ્રમાણે ચિકિત્સાના ચાર પાદ છે અને તે એક એક પાદ અથવા અગના ચાર ચાર ગુણો છે તે હોય તોજ તે અગ રોગ મટવામા ઉપયોગી થાય છે ૧

વૈદ્ય તથા ઔષધના ચાર ગુણ.

दक्षो विज्ञातशास्त्रार्थो, दृष्टकर्मा शुचिर्भिषक् ।
बहुकल्प बहुगुण सम्पन्न योग्यमौषधम् ॥ २ ॥ (क सु.]

કુશલ, શાસ્ત્રોના અર્થને જાણનાર, ઘણો અનુભવી, અને પવિત્ર, વૈદ્યકનો ધધો કરનારો વૈદ્ય ચાર ગુણવાળો હોવો જોઇયે, અને ઔષધ પણ ચૂર્ણ અવલેહ વિગેરે જૂદી જૂદી બનાવટો થઈ શકે તેવુ, ઘણો ફાયદો કરે તેવું, નહિ બગડેલુ તથા જે રોગપર વાપરવુ તે રોગને મટાડવાની યોગ્યતાવાળુ એમ ચાર ગુણવાળુ હોવુ જોઇએ ૨

પરિચારક તથા રોગીના ચાર ગુણ.

अनुरक्तः शुचिर्दक्षो, बुद्धिमान् प्रतिचारकः ।
आढ्यो रोगी भिषग्वश्यो, ज्ञापकः सत्त्ववानपि ॥ ३॥ (क. सु.)

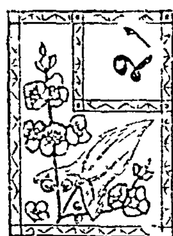
પ્રીતિવાળો, પવિત્ર, ચતુર અને બુદ્ધિવાળો એ ચાર ગુણવાળો પરિચારક હોવો જોઇએ અને રોગી પણ સાધનસંપન્ન, વૈદ્યપર આસ્થાવાળો, પોતાને થતી પીડા વગેરે બરાબર જણાવી શકનારો અને હિંમતવાળો એ ચાર ગુણવાળો જોઇએ. ૩

રોગાંગ એટલે રોગવાળી સ્થિતિમાં જે જે મુખ્ય અંગો છે તે તે યોગ્ય ગુણવાન હોય તો રોગ તરત મટે છે અને આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. એ આરોગ્યની આવશ્યક્તા દેખાડવા આ અધિકારની વિરતી કરવામાં આવી છે

આયુર્વેદ–આરોગ્ય અધિકાર.

જેઓ પોતાનું આરોગ્ય જાળવી જાણતા નથી અથવા પોતાના આરોગ્યને માટે બેદરકાર રહે છે તેઓ પોતાના શરીરનેજ હાનિ કરે છે એટલુંજ નથી પણ આ લોક અને પરલોકને પણ બગાડે છે. કારણ કે આરોગ્ય એટલે તંદુરસ્તી લથડવાથી તેઓ પોતાના કુટુંબનું પોષણ વગેરે વ્યવહાર ચલાવવા કાંઈ ઉદ્યોગ કરવા સમર્થ થતા નથી તેમ ધર્મનું ઉપાસન પણ કરી શકતા નથી. કારણ કે શરીર નીરોગ હોય તોજ કોઇપણ જાતની પ્રવૃત્તિ થઈ શકે છે. માટે આરોગ્ય મેળવવું અને જાળવવું એ બહુ જરૂરનું છે એ સમજાવવાને આ અધિકારને સ્થાન આપવામાં આવે છે.

* આરોગ્ય નહિ જાળવવાથી થતી હાનિ.

તંદુરસ્તી, જાળવિ જાણે નેજ ઘણા જન જંગલી;
નાની વયમાં–મરણ થતાં દે દોષ વૃથા પ્રભુને વળી. ટેક૦
કાયા કુંચીમાં ચૂક પડે, દરદો દિલમાં તેવાર ગડે,
નહિતો માંદગી દુખ નેજ નડે, તંદુરસ્તી૦ ૧

* સુબોધચિંતામણી.

જો તોડે કુદરતનો કાયદો, તો જાય તદુરસ્તી ફાયદો,
આ મત અર્વાચિન ઇલૉયદો, તદુરસ્તી૦ ૨
આકસ્મિક જૂજ બનાવ બને, બાકીના મર્ણ બધા નિપજે—
તે રોગથીજ નિજ પ્રાણ તજે, તદુરસ્તી૦ ૩
માબાપ ચૂકથી બાળ મરે, જૂવાનો જાતે ચૂક કરે,
ત્યારેજ મરે મોટા ઉચરે, તદુરસ્તી૦ ૪
જરિ જાય વસ્ત્ર ત્યારે ફાટે, ધોખો ન ધરે કોઈ ઊચાટે,
તેમ દુખ નહીં ઘરડા માટે, તદુરસ્તી૦ ૫
પણ વસ્ત્ર નવે બાપો આવે, તે વાકા ચાલ્યાવણ નાવે,
તેમ મોત જુવાનોમા ફાવે, તદુરસ્તી૦ ૬
તે સૃષ્ટિ નિયમને સભારી, તનજતન કરો બહુ નરનારી,
ખાનપાને થઈ મીતાહારી, તદુરસ્તી૦ ૭
ખાતા ફરે જે શરીર ન સદે, પછિ વ્યર્થ નસિબનો વાક વદે
કહિ બોધ શોધને તે ન વદે, તદુરસ્તી૦ ૮
બહુ પ્રીત બતાવે અણઘટતી, તેથી બાળક બગડીજાય અતી,
તેમ કેમ ઉછેરવુ તે ન મતી, તદુરસ્તી૦ ૯
જોતે કોઈ માદુ બાળ પડે, સભાળવિના દરદો ઉપડે,
પછિ મરતા મોહુ વાળિ રડે, તદુરસ્તી૦ ૧૦
થાય ગુણાકાર આ રોગતણો, ત્યારે દરદી પડ પિડાય ઘણો,
પછિ હાથ રહી નહિ બાજિ ગણો, તદુરસ્તી૦ ૧૧
શિખવી જોઇએ તન કેળવણી, તે એક જાતની ફરજ ગણી,
તો ઉમ્મર વધશે અગતણી, તદુરસ્તી૦ ૧૨
જો બાળ બાગવે જતન કરે, બહુ લાડ લડાવી ન હામ હરે,
તન કસરત ખૂબ કરાવિ ખરે, તદુરસ્તી૦ ૧૩
નુર બાળલગ્નથી બાળે નહિ, વિશ વર્ષ સુધી પ જાવે નહિ,
વળિ કદી કજોડ કરાવે નહિ, તદુરસ્તી૦ ૧૪

---

* જૈનધર્મની કેટલીક શાસ્ત્રોક્ત પ્રવૃત્તિઓ અને તેની સાથે તદુરસ્તીનો ગાઢ સબધ.

૧ 'પ્રાત કાળે નવકારશી કરવી અર્થાત્ બે ઘડી સૂર્ય ચડ્યા પછી

* જૈનધર્મપ્રકાશ માસિક પુસ્તક ૨૬ ૧૦ મો,

ભોજન કરવું.' આ નિયમથી જઠરાગ્નિ તેજ થયા પછીજ તેનાપર અન્નનું વજન પડે છે, તેની મંદતાના સમયમાં વજન પડતું નથી.

૨. 'સૂર્યાસ્ત થયા પછી ભોજન ન કરવું, અર્થાત્ સૂર્યાસ્ત થયા અગાઉજ જમી લેવું.' આ નિયમથી રાત્રિએ જ્યારે અગ્નિ મંદ પડે છે અને નાડીઓ સંકુચિત થાય છે તેવે વખતે તેનાપર વજન પડતું નથી. તેમજ રાત્રિને વખતે દીપકનો પ્રકાશ છતાં ન દેખી શકાય તેવા અને દીપકના પ્રકાશને લઇને જંપલાઇને પડતા એવા અનેક સૂક્ષ્મ જંતુઓ ખોરાકમાં આવતા બંધ થાય છે, જેથી તંદુરસ્તી બગડતી નથી. આ સિવાય બીજા પણ ઘણા લાભો છે.

૩. 'ઘી, તેલ, દુધ, દહીં વિગેરે પ્રવાહી પદાર્થનાં ભાજનો ઉઘાડાં મૂકવાં નહીં અને ઉઘાડાં રહેલાં હોય તો બનતાંસુધી તે ચીજો ભોજનના ઉપયોગમાં લેવી નહીં.' આ નિયમથી એવા પ્રવાહી પદાર્થોમાં પડીને તદ્રૂપ થઈ ગયેલ જંતુઓ અથવા તેમાં પડેલી અન્ય શરીરને હાનિકારક વસ્તુઓ ઉપભોગમાં લેવાતી નથી અને તેથી તંદુરસ્તી બગડતી નથી.

૪. 'થુંક, બડખો વિગેરે જેમ તેમ જ્યાં ત્યાં નાખવું નહીં અને જ્યાં નાખવું ત્યાં તેનાપર રક્ષા કે ધૂળ ઢાંકી દેવી.' આ નિયમથી વ્યાધિવાળા શરીરના થુંક કે બડખાથી તેમાંના જંતુઓ વિસ્તરતા નથી અને અન્યને હાનિ કરતા નથી.

૫. 'સામટા મનુષ્યો જ્યાં પેશાબ કરતા હોય ત્યાં કોઇના પેશાબ ઉપર પેશાબ કરવો નહીં, પણ તદન કોરી, છુટી ને તડકો આવે તેવી જમીનપર પેશાબ કરવો.' આ નિયમથી મૂત્રજન્ય વ્યાધિઓ જે પરસ્પરને લાગુ પડી શકે છે તેનો અવરોધ થાય છે.

૬. 'જેમ બને તેમ દૂર અને સૂકી જગ્યાએ જ્યાં લોકોનો અવરજવર ન હોય ત્યાં દિશાએ જવું.' આ નિયમથી વસ્તીની અંદર દુર્ગંધી ફેલાતી નથી. અને બીજો પણ તજ્જન્ય રોગાદિ ઉપદ્રવ થતો નથી.

૭. 'દિશાએ જવાનાં અથવા બીજી રીતે અપવિત્ર થયેલાં વસ્ત્રો તરતજ સ્વચ્છ કરી નાખવાં, તેવાં વસ્ત્રોસહિત પુસ્તક વાંચવું નહીં, એટલુંજ નહીં પણ તેનો સ્પર્શ પણ કરવો નહીં.' આ નિયમથી અશુચિનાં પુદ્ગળો કે વ્યાધિકારક જંતુઓ જે વસ્ત્રમાં ભરાઇ રહેલાં હોય તેની માઠી અસર શરીરને થઈ શકતી નથી.

૮. 'સાધુએ તો નિરંતર અને શ્રાવકે બનતાસુધી ઉકાળેલું પાણી પીવું.' આ નિયમથી જળની અંદર રહેલી અનેક પ્રકારની માઠી અસર શરી-

રને હાનિ કરતી નથી, દેશપરદેશનુ પાણી નુકશાન કરતુ નથી (લાગતું નથી) અને તદુરસ્તીમા સુધારો થાય છે

૯. 'જમવાને ઠેકાણે, પાણી રાખવાને ઠેકાણે, અનાજ રાખવાને-દળવાને-ખાડવાને ઠેકાણે ઈત્યાદિ સ્થાનકે ચદરવા જરૂર બાધવા ' આ નિયમથી તે તે સ્થાન ઉપરના ભાગમાથી અથવા છાપરામાથી રજ કચરો અને ઝીણા જીવ-જતુઓ તેમજ ઝેરી જીવજતુની ગરલ વિગેરે ખાવાના પદાર્થોમા પડતા નથી. અને શારીરિક તદુરસ્તીને તેમજ પ્રાણને હાનિકારક કારણોનો અટકાવ થાય છે

૧૦ 'અભક્ષ્ય-નહીં ભક્ષણ કરવા લાયક પદાર્થો-ફળફળાદિનો ત્યાગ કરવો તેમા મુખ્યતાએ વડના, પીપરના, અને ઉબરા વિગેરેના ફળો ખાવાજ નહીં ' આનાથી આવી વસ્તુઓની અદર જે અનેક ઝીણા ઉડના જતુઓ ભરેલા હોય છે, તેવા જતુઓ ખોરાકમા આવવાથી તદુરસ્તી બગડે છે, એ ડાકટરી તેમજ દેશી વૈદ્યકીય બનેનો સિદ્ધાત છે તો તેવા જતુઓનો ભય નાશ પામે છે

૧૧ 'માસ ભક્ષણ કદાપિ કરવું નહીં ' એની અદર નિરતર અનેક જીવોનું ઉપજવું ચ્યવવુ થયા કરે છે એમ શાસ્ત્રકારો કહે છે તે સાથે એ પદાર્થ ક્રૂરતાથી વાસિત છે તેની ઉત્પત્તિ ક્રૂરતાવડેજ થાય છે, ખાનારની વૃત્તિ ક્રૂર-નિર્દય રહે છે અને એવી વૃત્તિ રૂધિરને તપાવનાર તેમજ તદુરસ્તીને બગાડનાર છે

૧૨ 'મદિરાપાન કદાપિ કરવુ નહીં' મદિરાપાન કરવાથી મનુષ્ય ઉન્મત્ત બની જાય છે, કૃત્યાકૃત્ય ભૂલી જાય છે ન કરવાનુ કાર્ય કરી બેસે છે એવા અનેક દષ્ટાતો મોજુદ છે વળી દારૂ તદુરસ્તીનો નાશ કરે છે એ પણ સિદ્ધ થયેલ છે

૧૩ 'મધ, માખણ ખાવા નહીં ' એ પણ અનેક ત્રસ જીવવાળા હોય છે મા। એ જીવો બહુ સૂક્ષ્મ હોવાથી આપણે તેને દેખી શકતા નથી, અને કોઈ પણ પદાર્થ જીવવ્યાપ્ત હોય તે ખાવાથી તદુરસ્તીને નુકશાનજ કરે છે એ સિદ્ધ હકીકત છે

૧૪ 'રાત્રિ વ્યતીત થયેલ રાધેલા પદાર્થો-રોટલી, શાક, દાળ, શીરો, પુરી, લાપશી ઈત્યાદિ બીજે દિવસે ખાવા નહીં ' આ તમામ પદાર્થોના એક જાતિનો કોહવાટ થઇ થાય છે અને તે ખાવાથી તદુરસ્તી બગડે છે એ ચોકસ છે તેથી એ નિયમ શરીરબળમે ખાસ ઉપયોગી છે

૧૫ 'બે રાત્રિ વ્યતીત થયેલુ દહીં ખાવુ નહીં ' એની અદર પણ જીવો ત્પત્તિ થઈ જાય છે અને તે અમુક પ્રયોગવડે જોઈ પણ શકાય છે, તેથી તે

પદાર્થ તંદુરસ્તીને હાનિ કરનાર છે. કોઈ પણ પદાર્થ તાજો ખાવો તેજ શરીરને હિતકારક છે એ વાત ચોકસ છે.

૧૬. 'કોહી ગયેલાં–બગડેલાં–ગંધાઈ ગયેલાં ફળફળાદિ ખાવાં નહિ.' આ નિયમ શરીરસુખાકારીને માટે ખાસ ઉપયોગી છે. કારણ કે પોતાના અસલ રસથી ચ્યુત થયેલ (ચલિત રસ) કોઈ પણ પદાર્થ શરીરને અનુકૂળ નથી, પણ પ્રતિકૂળ છે. ફળફળાદિનું કે અન્ય પદાર્થોનું કોહી જવું તે એની અંદર ત્રસ જીવોની ઉત્પત્તિનું સૂચક છે અને ત્રસ જીવ સંયુક્ત પદાર્થ શરીરને હાનિકારકજ છે.

૧૭. 'બોળ અથાણું ખાવું નહીં.' આવા અથાણામાં પુષ્કળ ત્રસ જીવો પડે છે–ગંધ બદલાઈ જાય છે–દુર્ગંધ આવે છે, છતાં જિહ્વાના રસીયા મનુષ્યો તેનો સ્વાદ છોડતા નથી. પરંતુ તે શરીરને પણ નુકશાન કરે છે. એવાં અથાણાં બે બે વરસનાં રાખી મૂકવામાં આવે છે, તેની અંદર પ્રત્યક્ષ રીતે હાલતા ચાલતા જીવો નજરે દેખાય છે. તેથી શારીરિક તંદુરસ્તી ઇચ્છનારમાટે પણ તે ત્યાજ્યજ છે.

૧૮. 'કાચાં એટલે ઉષ્ણ કર્યા વિના દુધ, દહીં ને છાશની સાથે મગ, ચણા, અડદ, તુર, વાલ, વટાણા, મેથી વિગેરે બે દાળ થાય તેવા (દ્વિદળ) પદાર્થો મેળવીને ખાવાં નહીં.' આ વસ્તુનો મેળાપ જીવોત્પાદક છે એ તો શાસ્ત્રોક્ત હકીકત છે, પરંતુ શરીરના હિતમાટે પણ એ પદાર્થ મેળવીને ખાવા લાભકારક નથી. પાચનક્રિયાને બાધ કરનાર છે, દુધ દહીં કે છાશ ઉષ્ણ કરેલાં હોય છે તો તે મેળવણી શરીરને નુકશાન કરતી નથી.

૧૯. 'વેંગણ–રીંગણાં ખાવાં નહીં.' આ પદાર્થ ખાવાનો પ્રચાર જૈનસિવાય અન્ય કોમમાં ઘણો વિસ્તરી ગયેલો છે, પરંતુ એ પદાર્થ કામોત્પાદક છે, અને જેટલા પદાર્થો કામોત્પાદક હોય છે તેટલા રૂધિરને બગાડનારા હોય છે. વેંગણ બુદ્ધિને જડ કરનાર છે અને બીજી રીતે પણ એ પદાર્થ નુકસાન કરનાર છે.

૨૦. 'અફીણ, ગાંજો, તમાકુ વિગેરે કોઈ પણ વસ્તુનું વ્યસન કરવું નહીં.' આ નિયમ શરીરને અત્યંત લાભકારક છે. વ્યસનમાત્ર શરીરને નુકશાન કરે છે. મનને પરાધીન બનાવે છે, મોહને ઉત્પન્ન કરે છે, પ્રમાણમાં વધી જાય છે તો પ્રાણહાનિ પણ કરે છે. લાભ કોઈ જાતનો નથી. વળી તેવી ઝેરી ચીજનો સંગ્રહ પણ હાનિકારક છે.

૨૧. 'કાચી માટી–ભૂતડો વિગેરે ખાવાં નહીં.' આ પદાર્થો શરીરને

બહુજ નુકશાન કરે છે, પેટને ફુલાવી દે છે, અનેક જાતિના રોગ ઉત્પન્ન કરે છે, પીળા પચકેલ બનાવી દે છે, તંદુરસ્તીનો નાશ કરે છે, તથા જઠરાગ્નિને બુઝાવી નાખે છે તેથી તે ત્યાજ્યજ છે

૨૨ 'બરફ કે કરા ખાવા નહિ' આ પદાર્થ શરીરમાંના બળની હાનિ કરે છે અને શરદી ઉત્પન્ન કરે છે, અગ્નિ મંદ કરે છે તેથી તે અપેક્ષાએ પણ તે ત્યાજ્ય છે

૨૩ "બહુ બીજવાળા ફળો ખાવા નહિ' જે ફળાદિમાં સંખ્યાબંધ માત્ર બીજજ ભરેલા હોય છે તેવા પદાર્થ શરીરને હાનિ કરે છે તેનાથી કેટલાક રોગ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તેવા પદાર્થો ન ખાવાનો નિયમ હિતકર છે

૨૪ 'તુચ્છ ફળ કે જેની અંદર ખાવું થોડું અને ફેંકી દેવું વધારે પડે તે ખાવા નહિ' આ નિયમ શરીરને પણ હિતકર એટલા માટે છે કે એવા પદાર્થો વધારે ખાનારના શરીરમાં અમુક અમુક પ્રકારની રોગોત્પત્તિ થાય છે આર્થિક દૃષ્ટિએ પણ એવા પદાર્થો ત્યાજ્ય છે

૨૫ 'અજાણ્યું ફળ કે કોઇપણ અજાણી વસ્તુ ખાવી નહિ' આ નિયમથી અનેક લાભ થાય છે કેટલીક વખત તેથી પ્રાણ પણ બચી જાય છે નામ વિગેરે નહિ જાણ્યા છતાં એવાં ફળ વિગેરે ખાનારના પ્રાણ ગયાના દૃષ્ટાંતો નો જુદ છે વળી કેટલાક પદાર્થો વ્યાધિ ઉત્પન્ન કરનારા હોય છે તે પણ અજાણતાં ખવાઈ જાય છે તેથી જે પદાર્થ બીજાનો જાણીતો હોય, જેના ગુણદોષ જાણવામાં આવેલા હોય, અને જે ખાનપાનમાં વપરાતો હોય તે પદાર્થજ ખાવો, પણ રૂપ, રસ કે ગંધથી મોહ પામીને અજાણ્યો પદાર્થ ખાવો નહીં

૨૬ 'મીઠાઈ–પક્વાન્ન ચોમાસામાં ૧૫ દિવસ, ઉનાળામાં ૨૦ દિવસ ને શિયાળામાં ૩૦ દિવસ પછી ખાવું નહિ' આ નિયમ શરીરમાટે ખાસ હિતકર છે કારણકે ત્યારપછી તેની અંદરનો રસ અવશ્ય બદલાઈ જાય છે, ગંધ કરે છે, ફુગી વળે છે અને તેમાં જીવોત્પત્તિ થાય છે તેથી તેવી મીઠાઈ ખાવાથી અવશ્ય તંદુરસ્તી બગડે છે

૨૭ 'આર્દ્રાનક્ષત્ર બેઠા પછી કેરી ખાવી નહિ' આ નિયમ જ્યાં ચૈત્ર માસથી કેરી આવે છે તેને અનુસરતો છે જ્યાં શ્રાવણ માસમાંજ કેરી આવે છે તેને માટે નથી આપણા દેશમાં (કાઠીઆવાડ–ગુજરાતમાં) તેની ઋતુ ફાગણ, ચૈત્ર, વૈશાખ, જેઠ એ ચાર માસ છે તેને માટે આર્દ્રાનક્ષત્ર પછી ન ખાવાનો નિયમ જરૂરનો છે આ દેશમાં આર્દ્રાનક્ષત્રમાં ઘણી વખત વરસાદ

પણ થઈ જાય છે. હવા તો અવશ્ય બદલાયછે અને તેથી પાકેલી કેરીની અંદર જીવોત્પત્તિ થાય છે, એ સાંભળેલી નહિ પણ નજરે જોયેલી અને દેખાતી હકીકત છે. જીવોત્પત્તિ પદાર્થ કોહ્યા વિના થતી નથી અને કોહેલો પદાર્થ શરીરને હાનિ કરે છે તે ચોક્કસ છે. તેથી એ નિયમ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે.

૨૮. 'ફાલ્ગુન માસ પછી પત્રશાક ખાવું નહિ' દરેક જાતની ભાજીઓમાં તેમજ પાંદડાંઓમાં ત્યારપછી ત્રસ જીવોની ઉત્પત્તિ નજરે પડે છે, અને એવા જીવોત્પત્તિવાળા પદાર્થો શરીરને નુકશાનજ કરે છે. પરંતુ ખાવાના રસવાળા મનુષ્યો સૂળા વિગેરેનાં પાંદડાંઓ બીજા જીવોએ કોરી ખાધેલાં હોય છે છતાં તેને ખાધા સિવાય રહીશકતા નથી.

૨૯. 'સૂકો મેવો–ખજુર, ખારેક, દ્રાક્ષ, આલુ, કાજુ, પસ્તાં, બદામની મીંજ, ચારોળી, સૂકાં અંજીર વિગેરેમાંથી કેટલાક પદાર્થ ફાગણ સુદિ ૧૫ પછી ને કેટલાક અષાડ સુદિ ૧૫ પછી ખાવા નહિ.' આ નિયમ શરીરને માટે પણ હિતકર છે; કારણકે એમાં ને એની ઉપર ફુગી વળેલી, ગંધ ફરેલી અને ત્રસ જીવ ઉપજેલા વારંવાર નજરે પડે છે, છતાં જીંહાના રસને લીધે કેટલાક મનુષ્યો તેને છોડી શકતા નથી, પરંતુ તે તંદુરસ્તીને પણ હાનિ કરે છે એટલું ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.

૩૦. 'અનંતકાય–કંદમૂળ વિગેરે ભક્ષણ કરવું નહિ.' એની અંદર જીવોત્પત્તિ અતિ વિશેષ કહેવામાં આવે છે એ હકીકત તો શાસ્ત્રોક્ત છે. પરંતુ તે ખાવાથી શારીરિક પણ બીજી હાનિ હોવાનો સંભવ છે. આવા પદાર્થોના ભક્ષણથી કામોત્પત્તિ વિશેષ થાય છે, અને તેનાથી શરીરને બહુ હાનિ થાય છે, માટે તેવા પદાર્થો ત્યાગ કરવાયોગ્ય છે.

૩૧. 'દર પંદર દિવસે એક ઉપવાસ કરવો (પાક્ષિક તપ)' આ નિયમ ખાસ તંદુરસ્તીને સુધારનાર છે. પંદર દિવસે ઉપવાસ કરનારના શરીરમાંથી રોગનાં તત્ત્વનો નાશ થાય છે અને શારીરિક પ્રકૃતિ સુંદર થાય છે.

૩૨. 'દર ચાર મહિને બે ઉપવાસ (ચોમાસી તપ.) અને દર વર્ષને અંતે ત્રણ ઉપવાસ (સંવચ્છરી તપ.) કરવા.' આ નિયમ પણ ઉપર પ્રમાણેજ શરીરને લાભકારક છે. તેવા તપવડે શરીરમાં ભેગો થયેલો હાનિકારક કચરો અને પાણી વિગેરેના દોષ નાશ પામે છે, તંદુરસ્તી સુધરે છે અને નિરોગીપણું ટકી રહે છે.

૩૩. 'દર છ છ મહિને નવ દિવસ સુધી દરરોજ નિરસ આહાર લેવો. લે કે દૂધ, દહીં, ઘી, તેલ, ગોળ અને પકવાન્ન વિગેરે પદાર્થો ખાવા નહિ.

એક વખત જમવુ, ઉષ્ણુ જળ પીવુ.' આ નિયમ શરીરને બહુજ લાભકારક છે કુષ્ઠ જેવા દુરત વ્યાધિ પણ આ પ્રમાણેની પ્રવૃત્તિથી નાશ પામે છે શરીરની સ્થિતિ સુધરે છે હાનિકારક રસને નવ દિવસ સુધી પોષણ ન મળવાથી તે નાશ પામે છે અને મનોનિગ્રહ થવા સાથે શરીર તથા ઇંદ્રિયો ઉપર તેનાથી કાબુ મેળવી શકાય છે

૩૪ 'મળમા, મૂત્રમા, શ્લેષ્મમા, રૂધિરમા, શુક્રમા ઇત્યાદિ શરીરજન્ય તમામ અશુચિમા શરીરથી છુટા પડયા પછી ઘડીની અદર અનેક . તુઓ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે અશુચિઓ જો વ્યાધિવાળા માણસની હોય છે તો તેની અદર તેની વ્યાધિને ઉત્પન્ન કરનારા જતુઓ પણ હોય છે કે જે વૃદ્ધિ પામવાથી–ફેલાવાથી બીજા અનેક નિર્દોષ અને નિરોગી શરીરને તે તે વ્યાધિના ભોગ કરી દે છે તેટલામાટે એવી અશુચિ રક્ષા તથા ધૂળિવડે ઢાકી દેવી, અથવા તાત્કાળિક તેનો નાશ કરવો કે જેથી તે બીજાને ઉપદ્રવ કરે નહિ ' આ નિયમ જૈનોને માટે ખાસ કહેલો છે કારણ કે તેઓ સૂક્ષ્મ જતુઓનો પણ ઉત્પત્તિ, વિનાશ ન થાય એ ધોરણનો સ્વીકાર કરનારા છે આ નિયમથી સ્વપરના શરીરને લાભ થાય છે અને અનેક પ્રકારની હાનિ થતી અટકે છે

૩૫ 'જમવા માટે બે અથવા તેથી વધારે સ્ત્રી કે પુરૂષોએ એકઠા ન બેસવુ, એકબીજાના એઠા પાત્રમા એક બીજાએ ન જમવુ, પાણી પીધેલુ પાત્ર કપડાવડે લુચ્છ્યા સિવાય ન મૂકવુ, અન્યના એઠા કરેલા પાત્રવડે બીજાએ પાણી ન પીવુ, પાણી પીધેલુ જળપાત્ર સામટા પાણીવાળા ઠામમા ન બોળવુ, જમતા એઠુ ન મૂકવુ એઠા હાથ કોઈપણ પદાર્થમા ન નાખવા, એઠી અથવા પોતાના ભાણામા પીરસાયેલી–ખાવા માડેલી વસ્તુ અન્યના ભાણામા ન નાખવી ' ઇત્યાદિ એઠજૂઠને લગતા તમામ નિયમો ખાસ શારીરિક લાભના હેતુભૂત છે પરસ્પરના વ્યાધિની અસરને દૂર કરનારા છે આર્થિક વિચારણાએ પણ લાભ કરનારા છે અને જીવહિંસાના પાપથી દૂર રાખનારા છે

૩૬ 'એવી સ્વચ્છતાથી જમવુ કે થાળીની અદર કઇપણ મિશ્રિત વસ્તુ એકત્ર થઈ અપ્રિય દેખાવ ન આપે એવી રીતે સ્વચ્છતાથી જમ્યા પછી તે સ્વચ્છ થાળી સ્વચ્છ જળવડે ધોઇને તે પાણી પી જવુ.' જેથી પોતાની ગરમી (વિદ્યુત) પોતાને પાછી મળે અને તેમા હાનિકારક તત્ત્વ હોય તો તેનો ચેપ બીજાને ન લાગે–બીજાને હાનિ ન થાય

૩૭ 'વસ્ત્રો સ્વચ્છ રાખવા, સ્વચ્છ પહેરવા, મલિન ન પહેરવા ' આ નિયમ મલિન વસ્ત્રથી થતી શારીરિક હાનિને દૂર કરનાર છે, પોઝીશનમા વધારો કરનાર છે અને વસ્ત્રની સ્થિતિને પણ વધારનાર છે

૩૮. 'દિશાએ જવાના કાર્યમાં તેમજ તેવા બીજા અપવિત્ર કાર્યમાં વાપરવાનાં વસ્ત્રો ખાસ જૂદાં રાખવાં.' આ નિયમ તેવા અશુચિના પરમાણુઓ શરીરને હાનિ ન કરે તેટલામાટે ખાસ ઉપયોગી છે. જો કે તેથી બીજા પણ લાભ છે પણ તે અત્ર પ્રસ્તુત નથી. હાલના કહેવાતા સુધરેલા ભાઇઓની જેમ પવિત્ર અપવિત્ર સર્વ કાર્યમાં એકજ વસ્ત્ર રાખવાં તે શરીરને તેમજ મનને પણ હાનિકારક છે. મનની નિર્મળતા થવામાં પણ નિર્મળ વસ્ત્રાદિ કારણભૂત છે.

૩૯. 'પ્રાયઃ મૌનપણે જમવું.' આ નિયમ પણ અન્ય વાતચિતમાં પડવાથી થતી વ્યગ્રતાને લીધે, જમવામાં બરાબર ધ્યાન ન રહેવાથી, ખાવાનું નિયમિતપણું ન જળવાવાને લીધે થતી શારીરિક હાનિને દૂર કરનાર છે, તે સાથે તેની અંદર બીજા પણ લાભો સમાયલા છે.

૪૦. 'પ્રથમનું ખાધેલું પચે નહિ ત્યાં સુધી ફરીને ન જમવું.' આ નિયમ ખાસ અજીર્ણને અને અજીર્ણથી ઉત્પન્ન થતા વ્યાધિઓને દૂર કરનાર હોવાથી તંદુરસ્તી ચાહનારને પૂર્ણ ઉપયોગી છે.

૪૧. 'જે પદાર્થ પોતાના શરીરને અનુકૂળ હોય તેજ ખાવો. પ્રતિકૂળ પદાર્થો રસવૃદ્ધિથી ન ખાવા.' આ નિયમ પણ શરીરને ખાસ હિતકારક છે. ઘણા માણસો અમુક પદાર્થ પોતાના શરીરને હિતકારક નથી એમ જાણ્યા છતાં અને પૂર્વે તેના કટુ વિપાકનો અનુભવ કરેલો હોય છે છતાં રસનેંદ્રિયને વશ થઇને ખાય છે, પછી તેનાં માઠાં પરિણામ ભોગવે છે; તેથી તેમ ન થવા માટે આ નિયમ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે.

૪૨. 'પરસ્ત્રીનો શ્રાવકે સર્વથા ત્યાગ કરવો, સ્વસ્ત્રીસેવનમાં પણ પ્રમાણ કરવું, તિથિ પર્વાદિકે તેનો પણ ત્યાગ કરવો અને દિવસે સ્ત્રીસેવન સર્વથા વર્જવું.' આ નિયમથી શરીરને અત્યંત લાભ છે, કારણકે એનો શરીરની સાથે બીજા બધા નિયમોકરતાં વધારે ગાઢ સંબંધ છે. શરીરની અંદરની સર્વ ધાતુઓમાં વીર્ય એ સર્વથી ઉચ્ચ અને ખાસ ઉપયોગી ધાતુ છે, તેનો નિરર્થક અથવા પ્રમાણ ઉપરાંત વ્યય કરવો એ ન પૂરી પાડી શકાય એવી હાનિ છે. તેના નિવારણમાટે આ નિયમની ખાસ આવશ્યકતા છે. કામવિકારમાં વધારે લુબ્ધ થયેલા મનુષ્યો શરીરને પાયમાલ કરે છે, ક્ષયાદિ વ્યાધિના ભોગ થઈ પડે છે અને શરીરની કાંતિ, સ્ફૂર્તિ અને બુદ્ધિને પણ ખોઈ નાખે છે, એના વિશેષ સેવનથી કદિ પણ તૃપ્તિ કે શાંતિ થતી નથી. જેમ જેમ વિશેષ વિષયસેવન કરવામાં આવે તેમ તેમ વિકાર વૃદ્ધિ પામતો જાય છે, તેથી તેમાં પરિમિત થવાની [illegible] જરૂર છે. અને અમુક વયે તો સ્વસ્ત્રીનો પણ કામવિલાસને અંગે સર્વથા [illegible] કરવાની જરૂર છે [illegible]

થાય છે ત્યારે એક વખતના પણ સેવનથી વ્યય ઘણો થાય છે, એ ખાસ ધ્યાનમા રાખવાનું છે અને હાલના સમયમા આપણા દેશના હવાપાણી પ્રમાણે ૫૮ વર્ષ પછીની અવસ્થા તે વૃદ્ધાવસ્થા ગણાય છે દિવસનું કામસેવન શરીરને અત્યંત હાનિકારક છે, તેથી તે શરીરસુખાકારીમાટે પણ વર્જ્ય જ છે અને પરસ્ત્રીસેવન તો અનેક પ્રકારે હાનિકારક છે તેથી તે તો સર્વથા વર્જ્ય જ છે

આ અને બીજા પણ કેટલાક ખાસ પાળવાયોગ્ય નિયમો કહેલા છે, તે સર્વનો ઉલ્લેખ અહીં કરવામા આવ્યો નથી તે નિયમોથી શરીરને જે જે લાભ છે અને તે નિયમ ન પાળવાથી જે જે નુકશાન છે તેનું પૂરતુ સ્પષ્ટીકરણ તો ડાકટરી યા દેશી વૈદકમા તેમજ વસ્તુના પૃથક્કરણાદિકમા જે કુશળ હોય તેજ કરી શકે તેમ છે તેવા અભ્યાસીની આવા વિષયને માટે ખાસ આવશ્યક્તા છે તેજ એનાપર પૂરતું અજવાળુ પાડી શકે તેમ છે

હાલના વિજ્ઞાનીઓ અને તદુરસ્તીની વૃદ્ધિના સબધમા વિચાર કરનારઓ જ્યારે અનેક પ્રકારના જતુઓ જે કે શરીરને હાનિકર્ત્તા છે તેનો વિનાશ કરવા માટે તેને શોધી કાઢવામા પ્રયત્નવાન્ છે અને તેના વિનાશના અનેક સાધનો યોજે છે ત્યારે જૈન શાસ્ત્રકારોએ એની ઉત્પત્તિજ ન થાય એ માર્ગ સ્વીકાર્યો છે અને પાણી પહેલા પાળ બાધવાના જેવા નિયમો કરેલા છે જેઓ પ્રમાદને અથવા ઇંદ્રીઓને વશ થઇને તે તે નિયમો પાળતા નથી તેઓ શારીરિક હાનિ પ્રાપ્ત કરે છે અને પછી જતુવિનાશના પ્રયત્નમા પડે છે આ માર્ગ જૈનીઓને માટે સ્વીકરણીય નથી

ઉપર જે જે નિયમો લખવામા આવ્યાછે તે દરેક શ્રાવકભાઈઓએજ નહિ પણ સર્વ જગતને પાળવાના છે તેની અદર હેતુમાત્ર શારીરિક લાભને લગતાજ લખેલા છે, પરતુ તેટલા ઉપરથી તેજ હેતુએ નિયમ પાળવાના છે એમ સમજવાનું નથી. તે નિયમો પાળવાથી પરમાત્માની આજ્ઞાનું આરાધન થાય છે, જીવદયા અનેક ત્રસસ્થાવરાદિ જીવોની પળે છે, આત્માની મલિનતા થતી નથી અને રસનેદ્રિયની આસક્તિ ઓછી થાય છે ઈત્યાદિ બીજા પણ અનેક લાભ છે આ બધા નિયમો શ્રાદ્ધવિધિ વિગેરે શ્રાવકોના આચારને સૂચવનારા ગ્રથાદિને આધારે લખેલા છે, સ્વત નીપજાવી કાઢેલા નથી માત્ર લેખની ઢબ શારીરિક લાભને સૂચવવામાટે તે રૂપમા વાપરેલી છે આ સિવાય પણ બીજા ઘણા નિયમો શ્રાવકભાઈઓ વિગેરેએ પાળવાના છે, તે પ્રસગોપાત્ત પ્રદર્શિત કરશુ હાલ તરતમા આટલા નિયમો પાળવાતરફ પણ જો વલણ થશે અને પાળવામા આવશે તો તેટલાથી પણ ઘણો લાભ પ્રાપ્ત થશે

૧અંગ્રેજ કવિ મિલ્ટને કહ્યું છે કે. માણસનું મન એજ તેના સ્વર્ગની અને નરકની જગ્યા છે; જહાનમ કંઈ જમીનની નીચે નથી અને જનત વાદળાં નથી. આવો વિચાર સંસ્કૃત પુસ્તકોમાં છે:-'મન એજ બંધન (નરક) અને મોક્ષ (સ્વર્ગ) નું કારણ છે.'* આ સૂત્રને અનુસરીને કહી શકાય કે માણસ રોગી કે નિરોગી રહે તેનું કારણ ઘણી રીતે તે પોતેજ છે. આપણા કર્મથી આપણે માંદા પડીએ તેમ વિચારથી પણ માંદા પડીએ. પોતાના દીકરાને કોગળીયું થયું તે જોઈ બાપને પણ થયું, એવા દાખલા આપણે ઘણા જોઇએ છીએ. એક પ્રસિદ્ધ વૈદે કહ્યું છે, કે જેટલા માણસો મરકી વગેરે રોગોથી મરે છે તેના કરતાં વધારે ભયથી મરે છે. 'બીકણ વગર મોતે મરે છે' એ કહેવત વિચારવા લાયક છે.

અજ્ઞાન એ પણ આરોગ્યનો ભંગ કરનારૂં મોટું કારણ છે. આપણી ઉપર અકસ્માત આવી પડે ત્યારે આપણે કંઈ ન જાણવાથી અશક્ત બની બેબાકળા થઈ જઇએ છીએ, ને સારૂં કરવા જતાં બૂરૂં કરી નાખીએ છીએ. શરીરને લગતા સાધારણ નિયમોથી બિનવાકેફ રહી આપણે ઘણી વેળા ન કરવાનું કરીએ છીએ અથવા સ્વાર્થી અને ધુતારા ઉંટવૈદોના હાથમાં આવી પડીએ છીએ. એ એક તાજુબીની વાત છે, છતાં ખરૂં છે કે આપણને આપણી પાસેજ પડેલી વસ્તુનું જ્ઞાન, આપણાથી દૂર રહેલી વસ્તુના જ્ઞાન કરતાં ઓછું હોય છે. મારી શેરીની ભૂગોળ મને નહિ આવડે, પણ ઇંગ્લાંડના ગામ નદી વગેરે હું ગોખી જઈશ. આકાશમાં રહેલા તારાવિષે બબડાટ હું કરૂં ખરો પણ મારા ઘરના છાપરાનું જ્ઞાન મને નહિજ હોય. આકાશના તારા ગણી કહાડવાનો વિચાર કરીશ પણ મારા છાપરામાં શું છે અથવા કેટલી વળી છે તે જાણવાની મને ઇચ્છા પણ નહિ થાય. મારી નજર આગળ રચાતું કુદરતી નાટક હું જોવા માગતો નથી પણ નાટકશાળામાં થતા ઢોંગ જોવાનું મને બહુ મન થશે. તેજ શૈલી પ્રમાણે મારા શરીરમાં શું થાય છે, તે શું છે, તે શાનું બન્યું છે, તેમાંનાં હાડકાં, માંસ, લોહી વગેરે કેમ બને છે, તે બધાં શું કરે છે, મારા શરીરમાં બોલે છે તે કોણ, મારી ગતિ-કેમ ચાલે છે, મને એક વખત સારા, તો બીજી વખત ખરાબ વિચાર કેમ આવે છે, સારી મરજી વિરૂદ્ધ પણ મારૂં મન કેમ કરોડો માઇલ સુધી દોડી જાય છે, મારૂં શરીર તો

૧ આરોગ્ય વિષે સામાન્યજ્ઞાન

* मन एव मनुष्याणां कारणं बंधमोक्षयोः ।

ગોકળગાયથી પણ ધીમું ચાલે છે ત્યારે મારૂ મન પવનના વેગ કરતા હજારો ઘણો વધારે વેગ કેમ ધરાવે છે, તેનું મને ભાન નથી આમ મારી નજીકમા નજીકની વસ્તુ જે મારૂ શરીર, અને તેની સાથેનો મારો સબધ, તેની મને ઓછામા ઓછી ખબર છે

આવી કઠણ દશામાથી છુટવું એ બધાની ફરજ છે શરીર અને મનનો સબધ જાણવો એતો મહા મુશ્કેલીનું કામ છે, પણ શરીરના સાધારણ વ્યાપારવિષે થોડુ જાણવું એતો દરેક મનુષ્યે બહુ જરૂરનું જાણવુ જોઇએ બાળ અભ્યાસમા પણ આ જ્ઞાનનો સમાવેશ થવો જોઇએ મારી આગળી વઢાયતો તેનો ઉપાય હું ન જાણું, મને કાટો વાગે તે હું કહાડી ન શકુ, મને સર્પ કરડે તો બીકમા પડયા વિના, મારે તુરત શું કરવુ એની મને ખબર ન હોય, આ બધાનો વિચાર કરવા બેસીએ તો શરમાવાજેવુંજ લાગવુ જોઇએ અ ઘરા શબ્દો વાપરી આવી બાબતમા પ્રાકૃત મનુષ્ય કઈ સમજી ન શકે એમ કહી દેવું એ કેવળ 'મિથ્યાભિમાન' છે, અથવા તો એથી ભૂડુ 'માણસને ધુતવાનો મહા પ્રપચ' છે

આવી પરાધીનતામાથી અને આવા અજ્ઞાનમાથી ઈન્ડિયન ઓપિનિયનના જે વાચનાર ન છુટયા હોય તે થોડે અશે પણ છુટી શકે એવો આ પ્રકરણોનો પ્રયાસ છે

આપણી આદત એવી છે કે જરા દરદ થાય કે તુરત આપણે દાક્તર, વૈદ, કે હકીમને ત્યા દોડીએ છીએ જો તેમ ન કરીએ તો આપણો હજામ કે પાડોશી જે કઈ દવા લેવાની સલાહ આપે તે લઇએ છીએ આપણી માન્યતાજ છે કે દવા વિના દરદ જાય નહિ આ મોટો વહેમ છે, અને આ વહેમથી જેટલા માણસો દુખી થયા છે ને થાય છે તેટલા બીજા કારણોથી નથી થતા ને નથી થવાના એટલે આપણે દરદ એ શું એટલુ સમજીએ તો કઈક સમતા રાખી શકીએ દરદનો અર્થ દુખ છે રોગનો અર્થ પણ તેવોજ છે દરદનો ઉપાય લેવો એ બરાબર છે, પણ દરદ મટાડવાને સારૂ વિવાદ છે એ કોકટ છે, એટલુજ નહિ પણ તેથી ઘણી વેળા નુકશાન થાય છે મારા ઘરમા કચરો હોય તેને હુ ઢાકી દઉં તેની જેવી અસર થાય તેવી દવાની છે કચરો ઢાકુ તેથી તેજ કચરો સડીને મને હાનિકારક થવાનો છે વળી ઢાકણુ સડી જાય ત્યારે ઢાકણ, એ વધારે કચરો થયો ને આગઉ હતો અને હવે થયો તે મારે કહાડવો નહી આવી દશા દવા લેનારની થાય છે પણ જો હું ક

ચરો કહાડી નાખું તો ઘર જેવું હતું તેવું સાફ પાછું થઈ રહે છે. દરદ—દુઃખ—પેદા કરી કુદરત આપણને સૂચવે છે કે આપણા શરીરમાં કચરો છે. કુદરતે વળી શરીરમાંજ કચરો નીકળવાના રસ્તા રાખ્યા છે, અને જ્યારે જ્યારે દરદ થાય ત્યારે આપણે સમજવું જોઈએ કે આપણા શરીરમાં કચરો હતો તે હવે કુદરતે કહાડવાનું શરૂ કર્યું છે. મારા ઘરમાં પડેલો કચરો કોઈ માણસ કહાડવાને આવે તો હું તેનો ઉપકાર માનું. તે માણસ કચરો કહાડી રહે ત્યાં સુધી મને જરા હરકત પડશે છતાં હું ખામોશ પકડીશ. તેજ રીતે કુદરત મારા શરીરરૂપી ઘરમાંથી કચરો કહાડી જાય ત્યાં સુધી હું ખામોશ પકડું તો મારૂં શરીર સાફ થઈ જાય ને હું નિરોગ એટલે દુઃખ વિનાનો થઈ રહું. મને શરદી થઈ છે; એટલે મારે તુરત કંઇક દવા લેવાની—સુંઠ ખાવાની—દોડ ધામ નથી કરવાની. હું જાણું છું કે મારા શરીરના અમુક ભાગમાં કચરો હતો તે કહાડવા કુદરત આવી છે. મારે તેને રસ્તો આપવો એટલે હું ઓછામાં ઓછી મુદતમાં સાફ થઈ જઇશ. હું કુદરતની સામે થાઉં તો કુદરતને બેવડું કામ; કચરો કહાડવાનું ને મારી સામે લડવાનું. કુદરતને હું મદદ કરી શકું છું. જેમકે જે કારણથી કચરો દાખલ થયો તે કારણ દૂર કરૂં કે જેથી વધારે દાખલ ન થાય; એટલે કે તે દરમિયાન ખાવાનું બંધ કરૂં, તેથી વધારે કચરો પડતો બંધ રહે; અને ખુલ્લી હવામાં યોગ્ય કસરત કરૂં તો વળી હું પણ શરીરની ચામડી વાટે કચરો કહાડતો થઈ જાઉં.

અનુભવ તો એવો છે કે જે ઘરમાં બાટલી પેઠી ત્યાંથી પાછી નીકળતીજ નથી. અસંખ્ય માણસો આખી જીંદગી કંઈ ને કંઈ રોગ ભોગવતા રહે છે, ને એક પછી એક દવા વધારતા જાય છે. વૈદ્યો હકીમો બદલ્યાજ કરે છે. રોગ મટાડે તેવા વૈદની શોધ—ખોળમાં ભમ્યા કરે છે; ને છેવટે પોતે ખુવાર થઈ, બીજાને ખુવાર કરી તાલાવેલી કરતા મરી જાય છે. પ્રખ્યાત મર્હુમ જજ્જ સ્ટીવન જે હિંદુસ્તાનમાં પણ રહી ગએલો તેણે એક વેળા કહેલું, કે જે વનસ્પતિને વિષે વૈદ્યો ઘણું ઓછું જાણે છે, તે વનસ્પતિઓને જેને વિષે તેથી પણ ઓછું જાણે છે એવા શરીરમાં તેઓ દાખલ કરે છે. વૈદ્યો પોતે પણ બરોબર અનુભવ મેળવ્યા પછી એવાજ ઉદ્ગાર કહાડે છે. દાકતર મેજેન્ડી કહી ગયો છે, કે "વૈદું એ મહા પાખંડ છે." સર એસ્ટલી કુપર કરીને પ્રખ્યાત દાકતર થઇ ગયો તેણે કહ્યું છે, કે "વૈદક શાસ્ત્ર એ માત્ર અટકળ ઉપર રચાએલું છે." સર જોન ફોરબઝે કહ્યું છે, કે "વૈદ્યોના ડહાપણ છતાં પણ ઘણા માણસોના રોગ કુદરતેજ દૂર કર્યા છે." દાક્તર બેકર જણાવે છે, કે "રાતીયા તાવમાં જેટલા દરદી મરે છે તેના કરતાં ઘણા વધારે તે દરદની દવાથી મરેછે."

દાક્તર ફ્રેરોથ કહે છે, કે "વૈદાકરત વધારે અપ્રમાણિક ધધો ભાગ્યેજ જોવામા આવે છે" દાક્તર ટોમસ વોટસન કહે છે કે "ઘણા અગત્યના સવાલ વિષે શકથી ભરેલા સમુદ્ર ઉપર આપણો ધધો ભટક્યા કરે છે" દાક્તર કોઅવેલ કહે છે કે "જો વૈદુ નાબૂદ થાય તો માણસજાતને અથાગ લાભ થાય" દાક્તર ફ્રેક કહે છે કે "હજારો માણસોની દવાખાનાઓવાટે કતલ થાય છે" દાક્તર મેસન ગુડ કહે છે કે "લડાઇ, મરકી અને દુકાળમા જેટલા માણસોનો ભોગ થાય છે, તેના કરતા ઘણા વધારેનો ભોગ દવાઓને મળે છે" જયા જયા વૈદો વધ્યા છે ત્યા ત્યા દરદો વધ્યા છે એવું આપણે ઠેકાણે ઠેકાણે જોઇએ છીએ જે છાપાઓમા બીજી જાહેરખબરો નહિ આવી શકે તે છાપાઓમા પણ દવાઓની મોટી જાહેરખબરો આવશે, ઇન્ડિયન ઓપિનિયનમા જ્યારે જાહેરખબરો લેવાતી ત્યારે બીજાઓની પાસે જાહેરખબર માગવા તેના કારભારીઓ જતા, પણ દવાની જાહેરખબરો નાખવાનું દબાણ આ છાપા ઉપર દવાના માલેટો કરતા ને પૈસા પણ પુષ્કળ આપવાની લાલચ આપતા હતા એક પાઇની કિંમત જેની છે તેની દવાનો આપણે રૂપીઓ આપીએ છીએ ઘણે ભાગે દવા શાની બને છે તે તેના કર્ત્તા આપણને જાણવાજ નથી દેતા છુપી દવાઓ એ નામની ચોપડી હાલમા એક દવાવાળાએજ બહાર પાડી છે માણસો ન ભમે તે હેતુ એ ચોપડી બહાર પાડવાનો છે તેમા તે બતાવે છે કે સાર્સાપરીલા, ફ્રૂટ સોલ્ટ, સીરપ વગેરે અકાએલી (પેટન્ટ) દવાઓ છે તેના આપણે ત્રણથી સાત શિલિંગ આપીએ છીએ તેમા આવેલી દવાની મૂળ કિંમત એક ફારધીંગથી એક પેની સુધીની હોય છે એટલે આપણે ઓછામા ઓછું છત્રીશગણું ને વધારેમા વધારે ત્રણસે છત્રીશગણું દામ આપીએછીએ એટલે આપણે ત્રણ હજાર પાચસે ટકાથી પાત્રીસ હજાર ટકા સુધી નફો આપીએ છીએ

આમાથી વાચનારે એટલુ તો જોવું જોઇએ કે દરદીએ દાક્તરોને ત્યા દોડવાની જરૂર નથી, એકાએક દવાઓ લેવાની નથી, પણ બધા માણસ એટલી ખામોશ નહિ રાખે દાક્તરો માત્ર અપ્રમાણિક નથી દરેક વખતે દવા ખરાબ જ છે એવું સાધારણ માણસ નહિ માને એવા બધાને એટલુ કહી શકાય કે "તમે બને તેટલી ખામોશ રાખજો દાક્તરોને બને ત્યાસુધી તસ્દી ન આપતા દાક્તરોને બોલાવો તો સારા માણસની પાસે જજો, અને એકને બોલાવ્યા પછી તેને વળગી રહેજો તેજ બીજાને બોલાવવા કહે ત્યારે બીજાને બોલાવજો તમારૂ દરદ તમારા દાક્તરના હાથમા નથી તમારૂ આયુષ હશે તો તમે ખચીત સારા થશો, અને જો તમે તદબીર કરી તે છતા તમારૂ કે

તમારા સગાનું મરણ નીપજે તે પણ જિંદગીમાં એક પ્રકારનો ફેરફારજ છે." આ પ્રમાણે આપણે વિચારીએ ને ચાલીએ એવો હેતુ આ પ્રકરણો લખવાનો છે. તેમાં શરીરરચના, હવા, પાણી, ખોરાક, કસરત, કપડાં, પાણીના તથા માટીના ઉપચાર, અકસ્માત, બચ્ચાંની માવજત, ગર્ભવેળા સ્ત્રી-પુરુષનું કર્તવ્ય, સાધારણ જોવામાં આવતાં દરદો; આવા વિષયો બાગત વાંચનારની સાથે વિચાર કરવાની મારી ધારણા છે.

આરોગ્ય.

સાધારણ સમજ એવી જોવામાં આવે છે કે જ્યારે અમુક માણસ ઠીક ખાય-પીએ, હરે-ફરે અને વૈદને ન બોલાવે તે આરોગ્યવાળો છે એમ મનાય. આવી માન્યતા ભૂલભરેલી છે, એમ થોડા વિચારથી પણ આપણે જોઈ શકીશું. માણસ ખાય-પીએ અને હરે-ફરે છતાં પોતાના વ્યાધિની દરકાર ન કરવાથી પોતાને કંઈ નથી એમ માની બેસે એવા દાખલા ઘણા જોવામાં આવે છે.

હકીકતમાં તદ્દન નીરોગ એવા માણસ આ દુનિયામાં ઘણાજ થોડા મળી આવશે.

એક અંગ્રેજ લેખક એમ લખી ગયો છે, કે તેજ માણસ નીરોગ કહેવાય, કે જેના શુદ્ધ શરીરમાં શુદ્ધ મન નિવાસ કરે છે. માણસ એક શરીરનોજ બનેલો નથી. શરીર એક તેનું રહેઠાણ છે. વળી શરીર, મન અને ઇંદ્રિયોનો એવો ઘાડો સંબંધ છે, કે એકને વ્યાધિ-દરદ હોય તો બીજાં બગડેછે. શરીરને ગુલાબના ફૂલની ઉપમા અપાએલી છે. ગુલાબના ફૂલનો ઉપરનો દેખાવ તે તેનું શરીર છે, તેની સુવાસ એ તેનો આત્મા-રૂહ-છે. કાગળનું બનાવેલું ગુલાબનું ફૂલ કોઈ પસંદ નહિ કરે, તેને સુંઘવાથી તેમાં ગુલાબની વાસ નથી આવવાની, તેની વાસ એજ ગુલાબની પરીક્ષા છે; તેમજ માણસની વાસ-તેના આત્માનું ચારિત્ર-એજ તેની પરીક્ષા છે. વળી ગુલાબના જેવું દેખાતું બીજું ફૂલ હોય પણ તેની વાસ ખરાબ હશે તો આપણે તે ફેંકી દઇશું, તેમજ માણસનું શરીર ઠીક દેખાતું હોય છતાં તેમાં રહેનાર રૂહ જો ખોટાં વર્ત્તનવાળો હશે તો આપણે તેના શરીરઉપર નહિ મોહાઇએ. એટલે આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે જેનું ચારિત્ર ખરાબ છે તે માણસ નીરોગ નહિજ ગણાય. શરીરનો આત્માસાથે એવો ઘાટો સંબંધ છે કે શરીર નીરોગ હોય તેનું મન શુદ્ધજ હશે. આ ધોરણને આધારે હાલ પશ્ચિમમાં એક પંથજ નીકળ્યો છે. તે માને છે કે, જેનું મન શુદ્ધ હોય તેને દરદો થાયજ નહિ. ને

જેને દરદ હોય તે શુદ્ધ મન રાખી શરીર નીરોગ કરી શકે છે આ મત નાખી દેવા જેવો નથી, તે વાસ્તવિક રીતે ખરેજ છે, પણ પશ્ચિમના સુધારાવાળા લોકો તેનો દુરૂપયોગ કરે છે, આપણે તો તેમાથી એ સાર લેવો રહ્યો છે કે આરોગ્ય સાચવવાનું બળવાન સાધન આપણું મન છે, અને મનની શુદ્ધતા એ આરોગ્ય નિભાવનારી વસ્તુ છે

આ માણસ ગુસ્સાવાળો છે, આનો મિજાજ તામસી છે, બીજો આળસુ છે, ત્રીજો બહેરો છે, આ બધી ખામીઓ એ ખરૂ જોતા દરદની નિશાની છે કેટલાક દાક્તરો એમ માને છે કે ચોરી આદિ ખામીઓ પણ દરદ છે કેટલીક ધનાઢ્ય બૈરીઓ વિલાયતની દુકાનોમાથી નજીવી વસ્તુઓ ચોરે છે–આ સ્થિતિને વિલાયતના દાક્તરો 'ક્લેપ્ટો મેનીયા' એ નામનું દરદ ગણાવે છે કેટલાક માણસ ખૂનખરાબી નહિ કરે ત્યા સુધી તેને ચેન નહિ પડે આ પણ દરદ છે

આમ વિચારતા આપણે કહી શકીએ કે તે માણસ તન્દુરસ્ત છે કે જેનું શરીર અરોગ છે, જેના શરીરમા કઈ ખામી નથી, જેના દાત સાજા છે, જેના કાન, આખ વગેરે મોજુદ છે, જેનું નાક વહેતું નથી, જેની ચામડીમાથી પસીનો નીકળે છે ને બદબો મારતો નથી, જેના પગ ગધાતા નથી, જેનું મ્હોવાસ મારતું નથી, જેના હાથ–પગ સાધારણ કામ કરી શકે છે, જે વિષયાસક્ત રહેતો નથી, જે બહુ જાડો નથી, બહુ પાતળો નથી, અને જેનું મન તથા જેની ઇદ્રિયો હમેશા પોતાના કબજામા છે આવું આરોગ્ય મેળવવું કે જાળવવું એ રમકડાની વાત નથી આપણે આવું આરોગ્ય ભોગવતા નથી, કેમકે આપણા મા–બાપ પણ તે ભોગવતા નહોતા એક મહાન લેખકે લખ્યું છે, કે જો મા–બાપ દરેક પ્રકારે લાયક હોય ને તેને પ્રજા હોય તો તે તેમના કરતા ચઢતીજ જોઇએ જો આ વાત બરોબર ન હોય તો દુનીઆ ચડે છે એમ માનનારાએ પોતાનું વાક્ય બદલવુંજ જોઇએ સપૂર્ણ રીતે નીરોગી માણસને મોતનો ડર રહેતોજ નથી મોતનો ડર આપણે બધા રાખીએ છીએ તેજ બતાવે છે કે આપણે તન્દુરસ્ત નથી મોત એ એક આપણેવિષે મોટો ફેરફાર છે અને સૃષ્ટિનિયમપ્રમાણે તો એ ફેરફાર સરસ હોવો જોઇએ આવું ઉચા પ્રકારનું આરોગ્ય મેળવવાને મથવું એ આપણું કર્તવ્ય છે; અને તેવું આરોગ્ય કેમ મળે અને કેમ સચવાય, એ આપણે હવે પછી વિચારીશું

—:o:—

હવા.

આપણે શરીરની કંઈક રચના જોઈ ગયા તે ઉપરથી આપણને માલમ પડ્યું, કે શરીરને ત્રણ પ્રકારના ખોરાક જોઇએ: હવા, પાણી અને અન્ન. આમાં હવા એ સર્વથી અગત્યની વસ્તુ છે, તેથી કુદરતે તેને એવા વિસ્તારમાં રાખી છે, કે આપણને તે વગરખરચે મળ્યા કરે. એમ છતાં હાલના સુધારાએ હવાની પણ કિંમત કરી મૂકી છે. આ જમાનામાં આપણને હવા ખાવાને દૂર દેશ જવું પડે છે, ને દૂર જતાં પૈસા બેસે છે; મુંબાઇમાં રહેનારને માથેરાન હવા ખાવાનું મળે તો તેની તબીયત સુધરે છે, વળી મુંબાઇમાં રહીને જો મલબાર હીલઉપર રહેવાય તો વધારે સારી હવા મળે, આમ કરતાં દોઢીયાં જોઇએ; ડરબનમાં રહેનારને ચોખ્ખી હવા મેળવવી હોય તો બેરીયામાં જઈ રહેવું, તેમાંએ પૈસા બેસે છે; એટલે હાલના વખતમાં ‘ હવા મફત મળે છે ’ એમ કહેવું, એ તદ્દન વાજબી નહિ ગણાય.

હવા મફત મળો કે તેના દામ બેસો; પણ એ વિના ઘડીભર પણ આપણને ચાલતું નથી. આપણે જોઈ ગયા કે લોહી આખા શરીરમાં ફરે છે, તે પાછું ફેફસામાં આવીને સાફ થાય છે, ને પાછું ફરે છે. આ ગતિ આખો દહાડો ને આખી રાત આપણા શરીરમાં થયા કરે છે. દરેક શ્વાસ બહાર કહાડીએ ત્યારે આપણે ઝેરી પવન બહાર કહાડીએ છીએ, ને શ્વાસ અંદર લઇએ ત્યારે આપણે બહારની હવામાંનો પ્રાણવાયુ લઈ તેવડે અંદરના લોહીને સાફ કરીએ છીએ. આ શ્વાસોચ્છ્વાસ પળે પળે ચાલે છે, અને તેની ઉપર શરીરના જીવનનો આધાર છે. પાણીમાં આપણે ડૂબી મરીએ છીએ તેનો અર્થ એટલોજ કે આપણે શરીરમાં પ્રાણવાયુને દાખલ કરી શકતા નથી, અને માંહેના ઝેરી વાયુને બહાર કાઢી શકતા નથી, મરજીવા બખતર પહેરી પાણીમાં ઉતરે છે, ને પાણીની સપાટી બહાર રહેલી ભુંગળીમાંથી બહારની હવા લે છે; તેથી તેઓ ઘણો વખત પાણીની અંદર રહી શકે છે.

કેટલાક તબીબોએ પ્રયોગો કર્યા છે તે ઉપરથી સાબીત થયું છે, કે જો માણસને હવાવિના પાંચ મિનિટ રાખ્યો હોય તો તેનો પ્રાણ જશે. કેટલીક વખત માની સોડમાં રહેલું બાળક ગુંગળાઇ મરી જાય છે, તે એવા કારણથી કે બચ્ચાંને નાક મોં દબાયાથી બહારની હવા ન મળી શકી.

આ ઉપરથી આપણે જોઇયે છીએ કે હવા એ આપણને સર્વથી જરૂરનો ખોરાક છે, અને તે આપણને વણમાગ્યો મળે છે, પાણી ને અન્ન આપણે

માગીએ ને શોધીએ ત્યારે મળશે, પણ હવા તો આપણી ઇચ્છા વિનાએ આપણે લઇએ છીએ

જેમ આપણે ખરાબ પાણી અથવા તો ખરાબ ખોરાક લેતા અચકાઇએ છીએ, તેમજ ખરાબ હવાવિષે હોવુ જોઈએ, પણ હકીકતમા તો એવુ છે કે આપણે બગડેલી હવા જેટલે દરજ્જે લઇએ છીએ તેટલે દરજ્જે આપણે બગડેલા અન્ન-પાણી લેતા નથી દેખવાનીજ દાઝ છે આપણે પ્રતિમા પૂજનારા છીએ હવાને નરી આખે જોઈ શકતા નથી તેથી આપણે કેટલી ખરાબ હવા લઇએ છીએ તેનો ખ્યાલ નથી કરતા બીજાએ અડકેલો ખોરાક ખાતા આપણે અચકાઇએ, બીજાએ એઠેલુ પાણી પીતા વિચાર કરીએ, અને આપણામા જરાએ નફરત નહિ હોય તોપણ બીજા માણસે ઉલટી કરેલા ખોરાક કે પાણી તો આપણે નહિજ લઇએ, દુકાળીયાની પાસે પણ ઉલટી કરેલો ખોરાક મૂકશું તો તે મરવુ કબૂલ કરશે, પણ તે ખોરાક નહિ લે, પણ સામા માણસે ઓકેલી-શ્વાસવાટે બહાર કહાડેલી હવા આપણે બધા નફરત રાખ્યા વિના લઇએ છીએ! આરોગ્યવિદ્યાના નિયમોપ્રમાણે ઓકેલી હવા, એ ઓકેલા અનાજ જેટલીજ ખરાબ છે એમ સાબીત કરવામા આવ્યું છે, કે માણસે બહાર કહાડેલો શ્વાસ જો બીજા માણસના ફેફસામા દાખલ કરવામા આવે તો તેનું તુરતજ મરણ નીપજશે-એવો ઝેરી તે શ્વાસ છે છતા એક ઓરડીમા ગોધાઈ બેઠેલા કે સૂતેલા માણસો આવો ઝેરી શ્વાસ આખો વખત લીધાજ કરે છે માણસના સારા નસીબે હવા એ એટલો ચચળ પદાર્થ છે કે તે આખો વખત ઉડયા કરે છે ને ઝપાટાભેર ફેલાય છે, વળી ઝીણામા ઝીણા છિદ્રોમાથી પણ દાખલ થાય છે, એટલે એક તરફથી આપણે કોટડીમા ભેગા થઈ હવાને ઝેરી બનાવીએ છીએ ને બીજી તરફથી દરવાજાના તીણામાથી, છાપરાની રહી ગએલી ત્રડોમાથી બહારનો પવન થોડો ઘણો આવ્યા કરે છે, તેથી આપણે તદન ઓકેલી હવા પાછી લેતા નથી આપણે બહાર કાઢેલી હવા નિરતર સાફ થયાજ કરે છે ખુલ્લી હવામા આપણે અદરની હવા બહાર કહાડીએ એટલે તે ઝેરી હવા બહારની હવામા પળવારમા ફેલાઈ જાય છે, ને સારી હવાનું જે પ્રમાણ છે તેને કુદરત જાળવી રાખે છે હવા એ બહોળા વિસ્તારમા આ નાની સરખી પૃથ્વીની આસપાસ વિંટળાએલી પડી છે

હવે આપણે સમજી શકીએ છીએ કે ઘણા માણસો કેમ માદા ને નબળા રહ્યા કરે છે સેકડે નવ્વાણુ ટકાથી ઉપરાત માદગીનુ કારણ તે ખરાબ હવા છે, એમા કાઇજ શક નથી ક્ષય, તાવ, અનેક જાતના કહેવાતા ચેપી રોગો, એ બધાનું કારણ આપણે લીધેલી ખરાબ હવા છે; તેથીજ આપ

ણને તે રોગો દૂર કરવાનો પહેલો, સહેલો ને છેલ્લો ઉપાય ચોખ્ખામાં ચોખ્ખી હવા છે. એને પહોંચનાર વૈદ, દાક્તર કે હકીમ દુનીયામાં બીજો નથી. ક્ષયનો રોગ એ ફેફસાં સડવાની નિશાની છે. ફેફસું સડયું તે ઝેરી હવાને લઇને. જેમ એન્જીનમાં ખરાબ કોલસા ભરવાથી એન્જીન ખરાબ થાય તેમ ફેફસાંનું છે. આથી હાલના દાક્તરો જેઓ સમજ્યા છે તે અચૂક ક્ષયના રોગને સારૂ પહેલો ઉપાય ચોવીશે કલાક ખુલ્લી હવા લેવાનો આપશે. બીજા બધા ઉપાયો તેની પાછળ કામ કરે છે. ને તેના વિના એક પણ ઉપાય કામ કરતો નથી.

હવા આપણે ફેફસાંવાટે લઇએ છીએ એટલુંજ નહિ પણ ચામડીવાટે પણ કંઇક ભાગ લેવાય છે. ચામડીમાં અગણિત બારીક છિદ્રો છે તે વાટે આપણે હવા લઇએ છીએ.

આવી મહા અગત્યની જે વસ્તુ છે તેને ચોખ્ખી કેમ રાખી શકાય એ બધાએ જાણવું જોઇએ. ખરૂં જોતાં બાળક સમજણું થાય ત્યારથીજ તેને હવાની અગત્યવિષે જ્ઞાન આપવું જોઇએ. આ પ્રકરણોના વાંચનાર આ ઘણું સહેલું પણ અગત્યનું કામ કરશે, ને પોતે હવાવિષે સામાન્ય જ્ઞાન મેળવી તે પ્રમાણે ચાલી પોતાના છોકરાઓને તે જ્ઞાન આપશે તથા તેઓની પાસે તે પ્રમાણે વર્તન કરાવશે તો હું મને પોતાને કૃતાર્થ થયો માનીશ.

હવા બગડવાનાં મુખ્ય સાધનો આપણાં જાજરૂ, આપણા વાડા. અને જ્યાં મૂતરડીઓ નોખી હોય ત્યાં મૂતરડી, એ હોય છે. ઘણા થોડા માણસને જાજરૂની ગંદકીથી થતી નુકસાનીનું ભાન હોય છે. બિલાડી કે કૂતરૂં જ્યારે જાજરૂ કરે છે ત્યારે જમીન ઘણે ભાગે પોતાના પંજાવતી ખોદે છે, અને તે ખાડામાં મળત્યાગ કરી તેની ઉપર ધૂળ નાખે છે. જ્યાં સુધરેલી ઢબનાં–પાણીના નળવાળાં જાજરૂ નથી ત્યાં ઉપરપ્રમાણે કરવાની જરૂર છે. આપણાં પાયખાનાંઓમાં એક બકેટમાં આપણે રાખ કે સૂકી માટી ભરી રાખીએ, ને દરેક વખતે જ્યારે તે પાયખાનું વપરાય ત્યારે તે મેલા ઉપર રાખ કે સૂકી માટી, મેલું તદ્દન ઢંકાઈ જાય તેટલી છાંટીએ, તો બદબો અટકે છે, ને માંખી વગેરે ઉડતા જીવો મેલાઉપર બેસી આપણા શરીરને અડકતા નથી. જેનાં નાક બગડી નથી ગયાં અથવા મેલની ગંધથી ટેવાઈ નથી ગયાં, તે માણસ મેલું ખુલ્લું રાખવાથી હવામાં કેટલી બદબો ફેલાય છે તે જાણી શકશે. આપણા ખોરાકમાં પાયખાનાનો મેલ કોઈ ભેળવે ને આપણી આગળ મૂકે તો આપણને ઉલટી થશે; પણ પાયખાનાની બદબો હવામાં ભળે ને તે તે હવા આપણે ગળી [illegible] તેમાં, ને પાયખાનાના મેળવેલા અનાજમાં તલભાર પણ ફેર નથી. ફેર

હોય તો તે એટલેજ કે અનાજને મેલની સાથે ભેળવેલુ આપણે નરી આંખે જોઈ શકીએ છીએ, ને હવામા ભળેલો મેલ આપણે જોતા નથી પાયખાનાની બેઠકો વગેરે તદન સાફ રાખવા જોઇએ આવા કામથી આપણે શરમાઇએ છીએ અથવા તે કરતા આપણને છીટ આવે છે, પણ ખરૂ જોતા તેવા પાયખાના વાપરવાની છીટ જોઇએ જે મેલ આપણા શરીરમાથી નીકળે છે ને જે બીજા માણસ પાસે આપણે ઉંચકાવીએ છીએ તે આપણે પોતે સાફ કેમ ન કરીએ? આવા કામ કરવામા જરાએ એબ નથી, એ આપણે શીખી બચ્ચાઓને શીખ વવુ ઘટે છે બકેટ જ્યારે ભરાય ત્યારે મળને એએક ફટના છીછરા ખાડામા દાટી તેના ઉપર સારી પેઠે ધૂળ ઢાકી દેવી જોઇએ જો આપણને જગલમા મળ ત્યાગ કરવાની આદત હોય તો ઘરોથી સારી પેઠે દૂર જવુ જોઇએ ત્યા હાથપાવડાવતી નાનો ખાડો ખોદી આપણું કાર્ય કરવુ જોઇએ, ને ખોદેલી માટી તેની ઉપર પૂરવી જોઇએ

પેસાબ જ્યા ત્યા કરીને પણ આપણે હવા બગાડીએ છીએ તે આદત તદન નાબુદ કરવા જેવી છે જ્યા પેસાબની ખાસ જગ્યા ન હોય ત્યા ઘરોથી દૂર જઈ સૂકી જમીનમા પેસાબ કરવો જોઇએ, ને તેની ઉપર પણ ધૂળ છાટવી જોઇએ મળને ઉંડા નહિ દાટવાના બે સબળ કારણ છે એક તો એ કે જો મળ બહુ ઉંડા દટાય તો તેની ઉપર સૂર્યના તાપ કામ નથી કરી શકતો, બીજુ એ કે ઉંડા દટાએલા મળથી આસપાસના પાણીના ઝરાને હરકત થવાનો સભવ છે

આપણે ગાદીચા ઉપર, ઓરડાઓની ભોય ઉપર, આગણામા, તેમજ જ્યા આપણે જ્યા જોઇએ ત્યા, વગર વિચાર્યે થુકીએ છીએ થુક એ ઘણીવાર ઝેરી હોય છે, ક્ષયવાળા રોગીનુ થુક બહુજ ઝેરી ગણાય છે, તેમાના જતુ ઉડી બીજાના શ્વાસમા ભળી તેને નુકસાન કરે છે, વળી થુકવાથી ઘરવગેરે બગડે છે એતો જૂદુજ આ વિષે આપણી ફરજ એ છે કે ઘરોની અદર તો જ્યા ત્યા નજ થુકવુ જોઇએ, થુકદાની રાખવી, ને રસ્તે ચાલતા થુકવાની જરૂર જણાય તો સૂકી જમીનમા જ્યા ખૂબ ધૂળ જોવામા આવે ત્યા થુકવુ આથી કરી થુક સૂકી માટીની સાથે મળી ઓછી ઇજા કરશે કેટલાક તબીબોનો અભિપ્રાય એવો છે, કે ક્ષયના રોગવાળા માણસોએ તો જતુનાશક દવા નાખેલી હોય એવા વાસણમાજ થુકવું જોઇએ, સૂકી જમીન ઉપર જ્યા ધૂળ હોય ત્યા તેવો દરદી થુકે તોપણ તેના થુકમાના જતુઓનો નાશ થતો નથી આ ધૂળ ઉડીને તેમા આવી રહેલા થુકના જતુઓને પણ ઉડાડે છે ને લોકોને

ચેપ આપે છે. આ વાત ખરી હોય કે ખોટી, છતાં એટલું તો આપણે તેમાંથી સમજી શકીએ કે જ્યાં ત્યાં થુંકવાની આદત ગંદી અને નુકસાનકર્તા છે.

પડી રહેલું ને ગંધેલું અનાજ, શાક વગેરેનાં છોતરાં જ્યાં ત્યાં ફેંકવાની રીત કેટલાકમાં હોય છે. એ બધાંને જમીનમાં છીંછરાં દાટયાં હોય તો તે હવા બગાડી શકતાં નથી, ને કાળે કરી તેમાંથી ઉપયોગી ખાતર બને છે. સડે એવી કંઇપણ વસ્તુ ખુલ્લી ફેંકવી ન જોઇએ. આ બધી સૂચનાઓ સમજાયા પછી અમલમાં મૂકવી એ તદ્દન સહેલું છે, એમ દરેક માણસ અનુભવે જોઈ શકશે.

આપણી કુટેવોથી હવા કેમ બગડે છે, ને તેને બગડતી કેમ અટકાવી શકાય, એ આપણે જોયું; હવે હવા કેમ લેવી એ વિચારીએ*

---

*ઘ્રાણેન્દ્રિય. (નાક) (સત્ય પ્રકાશ.)

નાક એજ અતિ ઉપયોગી ઓક્સિજન નામની પવિત્ર હવાનું આકર્ષણ કરનાર લોહચુંબક છે. માટે તે લોહચુંબકને જોઇતો ખોરાક આપવામાટે સ્વચ્છ હવાની ખાસ જરૂર છે, સ્વચ્છ હવાથી તે સદા આનંદી રહી આપણને સુખ આપે છે, અને અસ્વચ્છ હવાથી તે સદા ગ્લાનિ પામી આપણને દુઃખ આપે છે.

આ દુનિઆમાં ઓક્સિજન, કાર્બોનિક એસીડ ગ્યાસ, અને હૈદ્રોજન આદિ કેટલીક જાતની હવાઓ છે. જેમાંથી નાક પોતાની ચંચળતાને લઈ ઓક્સિજન નામની હવા પોતાના ખોરાકમાટે શોધી લે છે. અને પાછી તેજ હવાને શરીરમાંથી કાર્બોનિક એસીડ ગ્યાસનાં રૂપમાં બહાર કાઢે છે.

કાર્બોનિક એસીડ ગ્યાસ નામની હવા અત્યંત ઝેરી છે. જો કોઈ મનુષ્ય તે હવા પોતાનાં નાકને લેવા આપે, તો તરત તે મનુષ્ય મૃત્યુ પામે. મનુષ્યોનાં શરીરમાંથી નિકળતી કાર્બોનિક એસીડ ગ્યાસ નામની હવા એકઠી થવાથી આપણને કેટલુંક નુકશાન સહન કરવું પડેછે. પરન્તુ આપણા ઉપર મહાન ઉપકાર કરનાર અઢારે ભારની વનસ્પતિ તે હવાનું આકર્ષણ કરી પોતાના નિભાવ અર્થે શોષી લેછે અને ઓક્સિજન નામની હવા પોતાનાં છિદ્રોદ્વારાએ બહાર કાઢે છે જેનો આપણે ઉપભોગ કરીએ છીએ.

ઓક્સિજન નામની હવા પણ કેટલાંક કારણોને લઈ બગડે છે, ત્યારે આપણને અતિ નુકસાન સહન કરવું પડે છે. માટે તે હવાને સ્વચ્છ રાખવા માટે પ્રથમ તો ચૌદ પ્રકારનાં સમૂર્છિમ જીવોનાં ઉત્પત્તિ સ્થાનક અતિ શુદ્ધ રાખવાની મુખ્ય જરૂર છે.

પ્રાચીન સમયમાં મકાન બંધાવતી વખતે "પૌશધશાળા" ક્યાં ગોઠવવી એની ફીકર થતી હતી. તેની બદલીમાં અત્યારે મકાન બંધાવતી વખતે "પાયખાના" ની પ્રથમ સગવડ કરવામાં આવે છે. પાયખાનાઓ કરાવવાથી તેની સ્વચ્છતાતરફ બેદરકારીને લીધે અસ્વચ્છ હવા પ્રગટ થઈ પોતાનાં ઝેરી જંતુઓવડે ઘરનાં તેમજ આડોસીપાડોસીવિગેરેનાં

આપણે અગાઉના પ્રકરણમા જોઈ ગયા કે હવા લેવાનો માર્ગ તે નાક છે–મોઢુ નહિ, એમ છતા ઘણાજ થોડા માણસોને બરોબર શ્વાસ લેતા આવડે છે બહુ માણસો મોઢાવાટે શ્વાસ લે છે આ ટેવ ઇજા કરે છે બહુ ઠડી હવા જો મોવાટે લેવાય તો ઘણીવાર શરદી થઈ આવે છે, ને સાદ બેશી જાય છે હવામાના રજકણો મોઢાવાટે શ્વાસ લેનારના ફેફસામા પ્રવેશ કરે છે, તેથી કેટલીકવાર ફેફસાને મોટી હાનિ પહોચે છે આનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ વિલાયતજેવા શહેરમા તુરત થઈ જાય છે ત્યા ઘણી ચીમનીઓને લીધે નવેમ્બર માસમા બહુ 'ફોગ'–પીળી ધૂમસ થાય છે તેમા ઝીણા કાળા રજકણો હોય છે જે માણસ તે રજકણોથી ભરેલી હવા મોવાટે લે છે તેના થુકમા તે જોવામા આવે છે આમ ન થાય તેટલાસારૂ કેટલીક સ્ત્રીઓ, જેને નાકવાટે શ્વાસ લેવાની આદત નથી હોતી, તે મોઉપર ખાસ જાળવાળી મુમતી બાધે છે એ મુમતી ચાળણીની ગરજ સારે છે તેમા થઇને હવા જાય છે તે ચોખ્ખી થાય છે કેટલોક વખત વપરાયાપછી તે મુમતી તપાશી હોય તો તેમા રજકણો જોવામા આવશે આવી ચાળણી કુદરતે નાકમા રાખેલી છે. નાકથી લેવાએલી હવા સાફ થયા પછીજ ફેફસાને પહોચે છે, વળી નાકમાથી લેવાએલી હવા ગરમ થઇને અદર ઉતરે છે, આ વાત ધ્યાનમા રાખી દરેક માણસે નાકવાટેજ હવા લેતા શીખી લેવુ જોઇએ તે કઈ મુશ્કેલીની વાત નથી ન બોલતા હોઇએ ત્યારે મો બધ રાખવુ જોઇએ જેઓને મો ઉઘાડુ રાખવાની ટેવ પડી ગઈ હોય તેમણે મોઢે પડદો બાધી રાતના સુવુ, એટલે પરાણે નાકવાટેજ શ્વાસ લેવાશે વળી સવાર સાજ ખુલ્લી હવામા ઉભી તેણે નાકે વીશેકવાર શ્વાસ લેવા આમ કરવાથી નાકેજ શ્વાસ લેવાની ટેવ પડી જશે તદુરસ્ત અને નાકથી શ્વાસ લેનાર માણસ પણ નાકવાટે હમેશા સ્વચ્છ હવામા શ્વાસ લે તો તેની છાતી મજબૂત અને પહોળી થશે આ અખતરો દરેક માણસે કરવાલાયક છે અખતરો કરનારે શરૂઆતમા છાતીનુ માપ લેવુ, ને એક માસ પછી ફરી લેવુ તે જોશે કે તેટલી ટુકી મુદતમા તેની છાતી કઈક વિશેષ

તમામ માણસોને રોગગ્રસ્ત કરી પાયમાન કરે છે ખાળ, ગટર, એઠાનાં વાસણો વિગેરે તરફ પણ બેદરમારી રાખવાથી અસહ્ય ભંકરોના ભોક્તા બનવુ પડે છે માટે જીંદગીની સફળતા સ્વીકારનાર દરેક માનવત આધવેએ વિવેકપૂર્વક વર્તવા ખાસ જરૂર છે

હાલમા પ્લેગ આદિ મહારોગો ફાટી નીકળવાનું મુખ્ય કારણ ઝેરી જતુઓજ છે. અને તે ઝેરી જતુઓનાં સ્થાનકો જ્યાંસુધી શુદ્ધ કરવામા ન આવે ત્યાં સુધી ઝેરી જતુઓની ઉત્પત્તિ થયાજ કરે, જેને લઈ આપણુ સર્વને થોડા યા ઝ્ઝા પ્રમાણમાં દુ:ખ મ‍ કરવુ પડે

પહોળી થઈ છે. સેન્ડો વગેરે ડમ્બબેલની કસરત કરાવે છે તેમાં પણ એજ રહસ્ય રહ્યું છે. ઝપાટાથી ડમ્બબેલ ફેરવતાં શ્વાસ ઉંડા ને ખૂબ લેવાય છે, તેથી છાતી ખૂબ પહોળી ને મજબૂત બને છે.

આમ હવા કેમ લેવી એ જાણવાની સાથે ખુલ્લી હવા રાત ને દહાડો લેવાની ટેવ પાડવાની જરૂર છે. આપણી સાધારણ આદતો એવી છે કે આપણે દિવસના ઘરમાં કે દુકાનોમાં ગોંધાઈ રહીએ છીએ, ને રાતના પણ તિજોરીના જેવી ઓરડીઓમાં સૂઇએ છીએ; બારી બારણાં હોય તે પણ બંધ કરી દઇએ છીએ, આ ટેવ ઘણી વખોડવાજેવી છે. જેટલો વખત બને તેટલા વખત, ને ખસુસ કરીને સૂતી વેળા આપણે ખુલ્લી હવાજ લેવી ઘટે છે; એટલે જેનાથી બને તેણે તો ઉઘાડા વંડામાં, અગાસીમાં, ફળીમાં કે કઠેડામાં સૂવું જોઇએ. જેના નસીબમાં આમ કરવાનું નથી તેણે પોતાની કોટડીના જેટલા દરવાજા ને બારી ખુલ્લાં રાખી શકાય તેટલાં રાખવાં જોઇએ. હવાજ આપણને ચોવીશે કલાક ખાવાનો ખોરાક છે તેનાથી બીલકુલ ડરવાનું નથી. ઉઘાડી હવા કે સવારની કોરી હવા લેવાથી માંદગી થાય એવી વાત, એ માત્ર વહેમ છે. જેણે કુટેવોથી પોતાનાં ફેફસાં બગાડયાં છે તેને એકાએક ખુલ્લી હવા લેવાથી શરદી થઈ આવવાનો સંભવ છે, પણ તેવા માણસે એવી શરદીથી ડરવાનું નથી. એ શરદી ટુંક મુદતમાંજ દૂર થઈ જશે. ક્ષયની બિમારી ભોગવનારાને સારૂ હાલ યૂરોપમાં ઠેકાણે ઠેકાણે ખુલ્લી હવા મળે તેવાં ખુલ્લાં મકાનો બાંધવામાં આવ્યાં છે. દેશમાં મરકીનો ઉપદ્રવ રહ્યાજ કરે છે તેનું ખાસ કારણ આપણી હવા બગડવાની અને બગડેલી હવા લેવાની બૂરી આદત છે. નાજુકમાં નાજુક માણસ ખુલ્લી હવા લે તો તેને ફાયદોજ થાય એ ચોક્કસ રીતે માનવાજેવી હકીકત છે. હવા નહિ બગાડતાં ને સ્વચ્છ હવા લેતાં આપણે શીખી લઇએ તો આપણે ઘણા રોગોમાંથી સહેજે બચી જઇએ, ને દક્ષિણ આફ્રિકાજેવા મુલકમાં આપણી ઉપર ગંદકીનો જે આરોપ છે તે કેટલેક દરજ્જે દૂર થાય.

જેમ ખુલ્લી હવામાં સૂવાની જરૂર છે, તેમજ મોંઉપર નહિ ઓઢવાની પણ જરૂર છે. ઘણા હિંદીની આદત મો ઢાંકીને સૂવાની છે. આમ કરવાથી આપણો બહાર નીકળેલો ઝેરી શ્વાસ આપણેજ લઇએ છીએ. હવા વસ્તુ એવી છે, કે જરા માર્ગ હોય તો ત્યાં તે પેસી જાય છે. આપણું ઓઢવાનું ગમે તેમ લપેટયું હોય તોપણ બહારની હવા થોડી ઘણી તેમાં પેસી જાય છે. જો આમ નજ થતું હોય ને આપણે માથાસુધી ઓઢીને સૂતા હોઇએ તો ગુંગળાઇનેજ મરી જઇએ. પણ તેમ નથી થતું, કેમકે થોડીઘણી પ્રાણવાયુવાળી

બહારની હવા મળ્યા કરે છે પણ તેટલું બસ નથી, માટે ટાઢ વાય તો માથા-ઉપર કઈ નોખુ વસ્ત્ર લપેટવું, કે કાનટોપી પહેરવી, પણ નાક તો જરૂર બહાર રાખવું જોઇએ ગમે તેટલી ઠડી પડતી હોય ત્યારે પણ નાકને ઢાકી મૂકવુ ન જોઇએ

હવા અને અજવાળાને એટલો બધો નિકટ સબધ છે કે અજવાળાને વિષે બે બોલ આ પ્રકરણમાજ લખવા ઘટે છે. જેમ આપણે હવાવિના નભી શકીએ તેમજ અજવાળાવિના ન જીવાય નરકમા અજવાળાનો અભાવજ માન્યો છે જ્યા તેજ નથી, ત્યા હવા હમેશા ખરાબજ હોય છે કોઈ અધારી કોટડીમા આપણે પ્રવેશ કરીશું તો ત્યાની હવામા આપણને બદબો માલમ પડશેજ અધારામા આપણે આખનો ઉપયોગ નથી કરી શકતા, એ બતાવે છે કે આપણે અજવાળામાજ રહેવાને પેદા થએલા છીએ જેટલા અધારાની જરૂર કુદરતે આપણેસારૂ માની છે, તેટલુ અધારૂ આપણને સુખાકારી રાત્રિ પેદા કરીને તેણે આપ્યું છે ઘણા માણસોને એવી આદત પડી ગએલી હોય છે, કે ઘણી ગરમીના દિવસોમા પણ તેઓ પોતાની ભોયરાજેવી કોટડીમા અજવાળુ ને હવા બધ કરીને બેસી કે સૂઈ રહેશે હવા અને અજવાળાવિના રહેનાર માણસો તેજ અને શક્તિવગરના જોવામા આવે છે

યૂરોપતરફ હાલ એવા તબીબો છે કે જેઓ દરદીઓને ખુલી હવા અને અજવાળુ પુષ્કળ આપી તેઓના દરદ મટાડે છે તેઓ માત્ર ચહેરાને હવા અજવાળુ આપે છે એટલુજ નથી, પણ દરદીને લગભગ નગ્ન દશામા રાખે છે, અને આખા શરીરની ચામડી ઉપર હવાની અને અજવાળાની અસર પહોચાડે છે આવી માવજતથી સેકડો આદમીઓ સાજા થાય છે હવા અને અજવાળાની આવ–જા થાય તે માટે આપણા રહેવાના ઘરના બારી–બારણા રાત દહાડો ખુલ્લા રાખવા જોઇએ

ઉપરનું લખાણુ વાચી કેટલાકને એમ શકા થશે કે જો હવા અને તેજની આટલી જરૂરિયાત હોય તો ઘણા માણસો પોતાની કોટડીઓમા પડી રહે છે છતા તેઓને નુકસાન નથી થતું એ કેમ ? આવી શકા કરનારે વિચાર નથી કરેલો એમ કહેવાય જેમ તેમ નિભવું એવો આપણો વિષય નથી આપણો વિષય તો એ છે કે સપૂર્ણ આરોગ્યમા બને તો નિભવું એમ ચોક્કસ રીતે સાબીત કરવામા આવ્યું છે કે જ્યા જ્યા લોકો ઓછી હવા ને ઓછુ અજવાળુ લે છે ત્યા ત્યા તેઓ માદા રહે છે શહેરના લોકો ગામડીઆકરતા

આપણા લોકોમાં ઘાસણી વગેરે રોગો વિશેષ છે, તેનું કારણ ડરબનનો સરકારી દાક્તર એજ આપે છે, કે આપણે એવી સ્થિતિમાં રહીએ છીએ કે આપણને ચોખ્ખી હવા નથી મળતી અથવા આપણે નથી લેતા. હવા અને અજવાળાનો વિષય આરોગ્યને સારૂ એવો જરૂરનો છે કે દરેકે તે કાળજીપૂર્વક સમજવો જોઇએ.

પાણી.

આપણે આગળ જોઈ ગયા કે હવા એ ખોરાક છે, અને પાણીનું પણ તેમજ છે. હવા એ પહેલી પદવી ભોગવે છે અને પાણી બીજી પદવી ભોગવે છે હવાવિના માણસ થોડી મિનિટજ નભી શકે. પાણીવિના કેટલાક કલાકો, ને દેશને લઈ કંઇક દિવસ પણ કહાડી શકે; તોપણ એટલું તો ચોક્કસ છે કે બીજા ખોરાકવિના લાંબી મુદત ચલાવાય તેમ પાણીવિના નજ ચલાવાય. પણ જે માણસને પાણી પીવાનું મળે તે ઘણા દહાડાસુધી અનાજવિના નભી શકે છે. આપણા શરીરમાં પાણીના સીત્તેરથી વધારે ટકા છે. પાણીવિનાના શરીરનું વજન આઠથી બાર રતલસુધીનું ગણાય છે. આપણા બધા ખોરાકમાં ઓછું વત્તું પાણી હોય છેજ.

આમ જે વસ્તુ આપણને બહુ અગત્યની છે તેની સંભાળ પ્રમાણમાં આપણે બહુ ઓછી લઇએ છીએ. મરકીવગેરે રોગો આપણી હવાવિષેની બેદરકારીને લીધે આપણને ઘેરે છે તેવાં પરિણામ આપણી પાણીવિષેની બેદરકારીથી આવે છે. લડાઇમાં રોકાએલાં લશ્કરમાં કાળજ્વર ઘણી વેળા ફાટી નીકળે છે તેનો દોષ પાણીઉપર સાબીત કરવામાં આવ્યો છે; કેમકે લડાઈમાં ફોજોને જ્યાં જેવું મળે ત્યાં તેવું પાણી પીવું પડે છે. શહેરમાં રહેનારાં માણસોમાં પણ ઘણી વેળા આવી રીતના તાવ ફાટી નીકળે છે, તેનું કારણ ઘણી વખત પાણી હોય છે. ખરાબ પાણી પીવાથી પથરીનો રોગ પણ ઘણીવાર પેદા થાય છે.

પાણી બગડવાનાં બે કારણ હોય છે: એક તો એવા પ્રદેશમાં પાણી મળતું હોય કે ત્યાં ચોખ્ખું ન રહે, ને બીજું એ કે આપણે તે પાણીને બગાડીએ. જ્યાં ખરાબ જગ્યાએ પાણી રહેતું કે નીકળતું હોય ત્યાંનું પાણી તો નજ પીવું જોઇએ, ને ઘણે ભાગે આપણે નહિ; પીએ; પણ આપણી ગફલતથી ખરાબ થયેલું પાણી પીતાં આપણે અચકાતા નથી. જેમકે નદીઓમાં આપણે

ગમે તે વસ્તુઓ નાખી તેજ પાણી પીવા ધોવામા વાપરીએ છીએ નિયમ એવો છે કે જે જગ્યાએ આપણે નહાતા હોઇએ તે જગ્યાએથી પાણી કદી પણ પીવાનેસારૂ નહિ વાપરવુ નદીના પાણી હમેશા જે દિશાએથી વહેતા હોય તે દિશામા જ્યા કોઈ ન નહાતુ હોય ત્યાથી પાણી લેવું જોઇએ એથીજ દરેક ગામમા નદીના બે વિભાગ પડવા જોઇએ નીચેનો ભાગ નહાવા-ધોવાનો અને વહેણુ ઉપરનો ભાગ પીવાનો લશ્કરો જ્યારે પાણીની નજીક છાવણી નાખે ત્યારે અમુક એક માણસ નદીનું વહેણુ તપાસી કાઠાઉપર વાવટો નાખે છે, ને તેની ઉપરનો વહેણુ તરફનો ભાગ જો કોઈ પણ ન્હાવા-ધોવા માટે વાપરે તો તેને સજા થાય છે દેશમા જ્યા આવો બદોબસ્ત નથી હોતો ત્યા ખતીલી ઓરનો ઘણીવાર વિરડા ગાળી તેમાથી પાણી ભરે છે એ રીવાજ બહુજ સરસ છે, કેમકે તેમ કરવાથી પાણી રેતી વગેરેમાથી ગળાઇને આપણને મળેછે કૂવાના પાણીમા ઘણા જોખમો કેટલીવાર રહેલા હોય છે છીછરા કૂવામા જ મીનમા ઉતારેલા મળમૂત્રના રસ ભળે છે, વળી તેમા કોઈવાર મુએલા પક્ષીઓ હોય છે, ઘણીવાર પક્ષીઓ માળા બાધે છે, વળી કૂવાને બાધકામ ન હોય તો તેમા પાણી ભરનારના પગનો મેલ વગેરે ઉતરી પાણીને બગાડે છે, એટલે કૂવાના પાણી પીવામા બહુ સાવચેતી વાપરવી એ જરૂરનું છે ટાકીઓમા ભરેલુ પાણી તો બહુ વખત ખરાબ હોય છે ટાકીનું પાણી નિર્દોષ રાખવાને તેને વખતો વખત ધોવી જોઇએ, તે ઢકાવી જોઇએ ને છાપરાવગેરે જ્યાથી પાણીની આવક હોય તે સાફ હોવા જોઇએ આવી ચોખ્ખાઈ જાળવવાનો ઉદ્યોગ થોડાજ માણસો કરે છે, એટલે પાણીના દોષ બને તેટલા દૂર કરવાનો સોનેરી નિયમ તો એ છે કે પાણીને અર્ધા કલાક સુધી ઉકાળી, ઠારીને પછી તેને હલાવ્યા વિના બીજા વાસણમા કહાડી તેને ત્રીજા વાસણમા જાડા ને સાફ કપડાથી ગળીને પીવું આમ કરનાર પોતાની બીજા પ્રત્યેની ફરજમાથી મુક્ત થતો નથી સાર્વજનિક ઉપયોગને સારૂ રહેલુ પાણી એ તેની, તેમજ બીજા બધા તે તે લતામા કે ગામોમા રહેનારાની મિલ્કત છે તે મિલ્કતને તે એક વાલીતરીકે વાપરવા બધાએલ છે, એટલે પાણી બગડે એવુ કર્મ તેનાથી તો નજ થવું જોઇએ તેણે નદી કે કૂવાને બગાડવા ન ઘટે, તેનાથી પાણી પીવાનો ભાગ ન્હાવા-ધોવામા વપરાય નહિ, તેનાથી પાણીની નજીકમા મળમૂત્રનો ત્યાગ થાય નહિ, તે પીવાના સ્થળ આગળ મુડદા બાળી ન શકે અને તેની રાખ વગેરે તેમા નાખી ન શકે

ભર્તું. તેમાં ક્ષારઆદિનો ભાગ હોય છે, ને કેટલીક વેળા સડેલી વનસ્પતિનો ભાગ હોય છે. વરસાદનું પાણી ચોખ્ખામાં ચોખ્ખું ગણાય છે, પણ આપણને પહોંચે તે પહેલાં હવામાં ઉડતાં રજકણો વગેરેનો તે પાણીમાં પણ ભેળ થઈ જાય છે. તદ્દન ચોખ્ખા પાણીની અસર શરીરઉપર જૂદાજ પ્રકારની થાય છે, આમ જાણવાથી કેટલાક અંગ્રેજી દાક્તરો 'ડીસ્ટીલ્ડ' એટલે શુદ્ધ કરેલું પાણી પોતાના દરદીઓને આપે છે. આ પાણી તે પાણીની વરાળ બનાવી ઠારેલું છે. જેને કબજીયત વગેરે રહેતાં હોય તે માણસ આ 'ડીસ્ટીલ્ડ' પાણીનો ઉપયોગ કરે તો તેને પ્રત્યક્ષ પારખું મળી શકે છે. આવું પાણી બધા કેમીસ્ટ (વિલાયતી દવા વેચનારા) વેચે છે. ડીસ્ટીલ્ડ પાણી, ને તેના ઉપાયો ઉપ હાલમાં એક પુસ્તક લખાયું છે. લખનાર માને છે, કે ઉપર પ્રમાણે શુદ્ધ ક ચેલું પાણી પીવામાં આવે તો ઘણા રોગો મટી શકે છે. આમાં અતિશયોક્તિ ઘણી છે, છતાં તદ્દન શુદ્ધ થયેલાં પાણીની અસર શરીર ઉપર ઘણ સારી થાય એ અસંભવિત વાત નથી.

પાણી કઠણ અને નરમ એમ બે પ્રકારનું હોય છે, એ વાતથી બધા વાકેફ નથી હોતા, છતાં એ હકીકત જાણવાજેવી છે. કઠણ પાણી એ કે જેમાં સાબુ વાપરવાથી તુરત ફીણ ન વળતાં છોતા પાણી થઈ જાય છે. આનો અર્થ એ થયો કે પાણીમાં ક્ષાર વધારે છે. જેમ ખારા પાણીમાં સાબુ ન વપરાય તેમ કઠણ પાણીમાં વાપરવો મુશ્કેલ પડે છે. કઠણ પાણીમાં અનાજ પકાવવું એ પણ અઘરૂં છે. તેજ હિસાબે કઠણ પાણી પીને અનાજ પચાવવામાં હરકત આવવી જોઇએ ને આવે છે. કઠણ પાણી હમેશાં સ્વાદમાં ભાંભરૂં હશે, અને નરમ પાણી મીઠું અથવા બિલકુલ સ્વાદવિનાનું હશે. કેટલાકનો અભિપ્રાય એવો છે કે કઠણ પાણીમાંની વસ્તુઓ પોષક હોવાથી કઠણ પાણી વાપરવાથી ફાયદો છે; પણ એકંદર તો એમજ જોવામાં આવે છે કે નરમ પાણી વાપરવું એજ બરોબર છે, વરસાદનું પાણી એ ચોખ્ખામાં ચોખ્ખું કુદરતી પાણી હોય છે. તે પાણી તો નરમજ છે; અને તે વાપરવું ઠીક છે, એમ તો સૌ કોઈ માને છે. કઠણ પાણીને ઉકાળ્યાપછી અર્ધો કલાક ચુલાઉપર રાખ્યું હોય તો તે નરમ થઈ શકે છે. ચુલેથી ઉતાર્યાબાદ ઉપર બતાવ્યાપ્રમાણે તેની વ્યવસ્થા કરવી જોઇએ.

પાણી ક્યારે પીવું, ને કેટલું પીવું, એ સવાલ કેટલીક વખત થાય છે. તેનો સીધો જવાબ તો એ છે કે તરસ લાગે ત્યારે તરસ છીપે તેટલું પીવું. ખાતાં પીવામાં બાધ નથી ને ખાધાપછી પીવામાં પણ બાધ નથી.

ખાતા પાણી પીનારે એટલુ યાદ રાખવુ જોઇએ કે ખોરાક જલદી ગળે ઉતરે એ વિચારથી તો નજ પીવુ ખોરાક પોતાની મેળે ગળે ન ઉતરે તો કાતો તે બરાબર ચવાયો નથી અથવા હોજરી તે માગતી નથી

ખરૂ જોતા તો પાણી પીવાની જરૂર ઘણુ ભાગે નથી ને નહોવી જોઇએ જેમ આપણુા શરીરની બનાવટમા ૭૦ ટકા ઉપરાત પાણી છે તેમજ ખોરાકમા છે કેટલાક ખોરાકમા તો ૭૦ ટકાથી બહુ વધારે પ્રમાણમા પાણી છે એવુ અનાજ એકે નથી કે જેમા પાણી મુદ્દલ નજ હોય વળી આપણે રાધીએ છીએ તેમા તો પાણી પુષ્કળ વાપરીએ છીએ, છતા પાણીની હાજત કેમ થાય છે? આનો પૂરો જવાબ તો ખોરાકના પ્રકરણમા મળી શકશે, પણ સાધારણ રીતે એટલુ આ સ્થળે કહી શકાય કે જેના ખોરાકમા ખોટી તરસ ઉત્પન્ન કરનારી વસ્તુઓ, જેવી કે મસાલો મરચા વગેરે નથી આવતા તેને થોડુ જ પાણી પીવુ પડે છે જેઓ પોતાનો ખોરાક મુખ્યત્વે લીલા મેવામાથી મેળવે છે તેને નહીં પાણી પીવાની ઇચ્છા ભાગ્યેજ થશે માણસને વગર કારણે હમેશા અત્યત તરસ લાગે તેને કઇંક પણ દરદ થયું છે એમ જાણવુ

ગમે તેવુ પાણી પીવા છતા કેટલાક માણસને કઈ નથી થતું, એમ ઉપરટપકે જાણી, બીજા કેટલાક માણસો ગમે તે પાણી પીતા જોવામા આવે છે જે જવાબ હવાના પ્રકરણમા એવી જાતના સવાલનો અપાયો તે જવાબ આ વખતે પણ લાગુ પડે છે વળી આપણા શરીરનું લોહી એવા સરસ ગુણ ધરાવે છે કે ઘણી જાતના ઝેરને તે લોહીજ નાબૂદ કરે છે પણ સરસ તલવારને વાપર્યા પછી જો તેની ધાર બરોબર ન કરીએ તો નુકસાન પહોચે છે, તેમજ લોહીનું છે લોહીની પાસેથી આપણા ચોકીદારનું કામ લઇએ ને તેની માવજત ન કરીએ તો તેની શક્તિ ઘટે, ને છેવટે નાશ પામે, એમા નવાઈ જેવુ નથી એટલે હમેશા ખરાબ પાણી લઇએ તો છેવટે લોહી પોતાનું કામ કરતું અટકેજ

—※(०)※—

ખોરાક

હવા, પાણી અને અન્ન, એ ત્રણ આપણો ખોરાક છે, છતા સાધારણ રીતે તો આપણે અનાજનેજ ખોરાક માનીએ છીએ, અને અનાજમા માત્ર દાણો ગણીએ છીએ ઘઉ, ચાવલ વગેરે ન ખાનારને અનાજ ખાનારો નહિ માનીએ વાસ્તવિક રીતે હવા એ પ્રથમ ખોરાક છે, તેના વિના મુદ્દલ ન ચાલે

એમ આપણે જોયું; ને આવો જરૂરનો ખોરાક આપણે જાણે અજાણે દરેક ક્ષણે ખાયા કરીએ છીએ. પાણી હવાથી ઉતરતો ખોરાક છે, પણ અનાજકરતાં ચઢિયાતો છે, એટલે તે પણ કુદરતે અનાજકરતાં વિશેષ સહેલાઇથી મળી શકે એવી તજવીજ રાખી છે. અનાજ એ ત્રીજો ને છેલ્લો દરજ્જો ભોગવે છે.

અનાજવિષે લખવું એ અટપટું છે. કયું અનાજ લેવું, ક્યારે લેવું, કેટલું લેવું, આ બધા સવાલવિષે બહુ મતભેદ છે. પ્રજાઓની રીતો જૂદી છે, જૂદા જૂદા માણસો ઉપર એકજ અનાજની જૂદી જૂદી અસર થતી જોવામાં આવે છે, આવી સ્થિતિમાં ચોક્કસ વિચાર બાંધવો, અને આજ ખરૂં છે, એમ કહેવું મુશ્કેલ છે, એટલુંજ નહિ પણ અશક્ય છે. દુનિયાના કેટલાક ભાગમાં માણસો બીજા માણસોને મારીને તેનું માંસ ખાય છે એ પણ તેઓનું અનાજ. એવાએ પડયા છે કે જેઓ વિષ્ઠા ખાય છે, આ તેવાનું અનાજ. કેટલાક માત્ર દૂધ પીને નિભે છે, તેઓને દૂધ અનાજ. વળી બીજા માત્ર ફળાહારી છે તેઓનું ફળ અનાજ. આ પ્રકરણમાં અનાજ શબ્દમાં આ બધી વસ્તુનો સમાવેશ માન્યોછે.

જો કે કયું અનાજ ખાવું, એ ચોક્કસ રીતે કહેવું મુશ્કેલ છે, તોપણ તેવિષે વિચાર બાંધવો એ દરેક માણસની ફરજ છે. અનાજવિના શરીરનો વ્યાપાર ન ચાલે એ કહેવાની જરૂર હોય નહિ. અનાજ મેળવવા આપણે સેંકડો દુઃખ સહન કરીએ છીએ. અનાજને સારૂ આપણે અનેક પાપો કરીએ છીએ. આવી સ્થિતિમાં આપણે શા હેતુથી અનાજ ખાઇએ છીએ તે જોવાની આવશ્યક્તા છે. તે ઉપરથી આપણે કયું અનાજ ખાવું એ બરોબર વિચારી શકીશું. આટલું બધા કબૂલ કરશે કે લાખમાં નવ્વાણું હજાર નવસે નવ્વાણું માણસ તો સ્વાદને ખાતર ખાય છે. પછી તેઓ માંદા પડે કે સાજા રહે તેની દરકાર તેઓ કરતા નથી. કેટલાક માણસો ખૂબ ખાઈ શકે તે કારણસર હમેશાં રેચ લે છે, અથવા અન્નપચાવની ફાકી લે છે. કેટલાક ખૂબ સ્વાદથી ઠાંસીને જમ્યાપછી ઓકી કહાડે છે, ને પાછા બીજું સ્વાદિષ્ટ ખાવાને તૈયાર થાય છે. કોઈ ખૂબ ખાઇને પછી એક બે ટંક ખાવાનું છોડી દે છે. કોઇ ખાતાં ખાતાં બેદરકાર રહીને મરી રહે છે. આ બધા દાખલા લખનારે નજરે જોએલા છે. લખનારની પોતાની જિંદગીમાં એટલા બધા ફેરફાર થયા છે કે તેનાં કેટલાંક કૃત્યોપર તેને હસવું આવે છે, ને કેટલાંકની શરમ આવે છે. એક વખત એવો હતો કે લખનાર સવારના ચ્હા પીતો, પછી બે ત્રણ કલાક બાદ નાસ્તો, પછી એક વાગે બરોબર ખાવાનું, પછી ત્રણેક વાગે ચ્હા, ને છ થી સાત વાગે સંપૂર્ણ ખાણું લેતો. આ વખતે લખનારની સ્થિતિ દયામણી હતી. તેને સોજા ચઢતા, દવાની બાટલી તો પાસેજ હતી, બરોબર ખાઈ શકાય તેથી

ઘણી વેળા કંઈ રેચક દવા, ને પછી પુષ્ટિને સારૂ બીજી કંઈ બાટલી, એમ ચાલ્યા કરતું એ વખતે લખનારમા કામ કરવાની જેટલી તાકાત હતી તેના કરતા હાલ તેનામા ત્રણગણી વધારે છે, એમ તે માને છે જો કે હવે તેની ઉત્તર અવસ્થા ગણાય આવી જિંદગી એ દયામણી છે, અને બહુ ઉંડા ઉતરીએ તો તે જિંદગી અધમ, પાપી ને ધિક્કારવા લાયક ગણાવી જોઇએ

માણસ ખાવાને સારૂ જન્મ્યો નથી, ને ખાવાને સારૂ જીવતો નથી, પણ પોતાના કર્ત્તાની પહેચાન કરવા જન્મ્યો છે, ને તે કાર્યને સારૂ જીવે છે. એ પહેચાન શરીર નિભાવ્યાવિના થતી નથી અને ખોરાકવિના શરીર નિભે નહિ તેથી ખોરાક લેવાની ફરજ તેને પડે છે આ ઉંચામા ઉંચો વિચાર થયો આસ્તિક સ્ત્રી-પુરુષને સારૂ આટલો વિચાર બસ છે નાસ્તિક માનવી પણ કબૂલ કરશે કે આરોગ્ય સાચવીને ખોરાક ખાવો જોઇએ ને તન્દુરસ્તીમા શરીર રાખવાસારૂ તે ખાવો

હવે પશુ પખીને જોઇએ ઢોરવગેરે સ્વાદને સારૂ નથી ખાતાં, તે અકરાતી આની પેઠે નથી ખાતા, જ્યારે ભૂખ લાગે છે ત્યારે ને ભૂખ મટે તેટલુજ ખાય છે તે પોતાનો ખોરાક રાધતા નથી, કુદરત તૈયાર કરે છે તેમાથી તે તેનો ભાગ લે છે ત્યારે શું માણસ સ્વાદ કરવા પેદા થયો ? માણસનેજ નશીબે હમેશની માદગી આવી ? ઢોર કે જે માણસના સગમા નથી વસતા તેને ભૂખમરો આવતો નથી, તેમા ગરીબ ને તવગર, એક વર્ગ દહાડામા દશ વખત જમનાર ને બીજો ભાગ્યે એક ટક ખાનાર, એવા ભેદ જોવામા આવતા નથી આ બધા ભેદ આપણી જાતમા રહેલા છે, છતા ઢોરના કરતા આપણે આપણુને અક્કલવાન માનીએ છીએ આથી એ તો દેખીતું છે કે આપણે આપણા પેટને પરમેશ્વર કરી તેની પુજામાજ જીવન ગુજારીએ તો આપણે પશુ-પખી કરતા ઉતરતાજ હોવા જોઇએ

બહુ વિચાર કરતા આપણે જોઈ શકીશુ કે અસત્ય, લપટબાજી, મિથ્યા ભાષણ, ચોરીવગેરે દોષ આપણે કરીએ છીએ તેનું મહા કારણ આપણી સ્વાદેંદ્રિયની સ્વતન્ત્રતા છે જો આપણે આપણા સ્વાદને વશ રાખીએ તો બીજા વિષયોને નાબૂદ કરવા એ બહુ સહેલુ છે છતા વધારે ખાવું, ખૂબ સ્વાદથી ખાવું, એને આપણે પાપ ગણતા નથી જો આપણે ચોરી કરીશું, વ્યભિચાર કરીશું, જૂઠુ બોલીશું તો આપણી ઉપર બીજા તિરસ્કારની નજરથી જોશે નીતિના વિષયમા જુઠાણઉપર, ચોરીઉપર, વ્યભિચારઉપર ઘણા સરસપુસ્તકો

રચાયાં છે; પણ સ્વાદેંદ્રિય જેને વશ નથી તેની ઉપર પુસ્તકો નથી. તે નીતિ અનીતિનો વિષયજ નથી. આનું સબળ કારણ તો એ છે કે આપણે બધા એક નાવમાં બેઠા છીએ. કથરોટ કુંડાને શું હસે ? આપણા મહાન નરો પણ સ્વાદને તદ્દન જીતી શક્યા જોવામાં આવતા નથી;* એટલે સ્વાદ કરવો એમાં દોષ જોયોજ નથી. તેઓએ બહુ કર્યું છે ત્યારે એમ લખ્યું છે કે આપણી ઇંદ્રિયોને વશ રાખવા સારૂ આપણે બને ત્યાં લગી મિતાહાર રહેવું; પણ એમ નથી લખ્યું કે આપણે સ્વાદ કરીએ છીએ તેને પરિણામે આપણામાં બીજી એબો જોવામાં આવે છે. સારા મંડળોમાંથી ચોર, ધુતારા, અને વિષયીને કહાડી મૂકશે; પણ સારા મંડળવાળા પોતે સાધારણ વર્ગકરતાં સેંકડો વધારે સ્વાદ કરતા હશે. **માણસની ગૃહસ્થાઈ તેના ભાણામાં સમાએલી છે,** તેથી જેમ ચોરના ગામમાં ચોરી એ ગુન્હો ન ગણાય તેમ આપણે બધા સ્વાદેંદ્રિયના ગુલામ હોવાથી તે ગુલામીને ગણકારતા નથી, જોતા નથી, એટલુંજ નહિ પણ તેમાં આનંદ માનીએ છીએ. વિવાહ થાય તો આપણે સ્વાદ કરવા–કરાવવાને સારૂ જમણ કરીએ છીએ. કેટલાક મરણ થાય તોપણ જમણ કરે છે. તહેવાર આવ્યો એટલે મીઠા મેવા કરવા. મેમાન આવ્યો તો સારૂં સારૂં ખાવાનું કરવું. આડોશીપાડોશી, સગાં સાઈ–એઓને વખતો વખત જમાડીએ નહિ, ને તેઓને ત્યાં આપણે જમીએ નહિ, તો તે મહા અવિવેક ગણાય. નોતરેલાને દાબીને ન ખવડાવીએ તો આપણે બખીલ ગણાઇએ. રજા પડી તો ખાવાનું સરસ કરવુંજ જોઇએ. રવિવાર આવ્યો એટલે આફરો ચઢે તેટલું ખાવાની આપણને છુટ છે એમ માન્યું. આમ જે મહા દોષ છે તેને આપણે મહા વિવેક ઠરાવી પાડયો છે. ખાવાની તૈયારીઓમાં અનેક ટોંગો દાખલ કર્યા છે કે જેથી આપણી ગુલામી, આપણી હિન્નાનીયત, આપણી નજરે કોઈ રીતે આવેજ નહિ, આવા ઘોર અંધારામાંથી કેમ ઉગરીએ ? આ સવાલ આરોગ્યના વિષયની મર્યાદા બહાર જાય છે, એટલે તે પૂછીનેજ આપણે બંધ રહેવું જોઇશે; પણ આરોગ્યના સંબંધે જેટલો વિચાર કરશો ઘટે તેટલો તેને સહુએ વિચારવો જોઇએ.

હવે બીજી રીતે ખ્યાલ કરીએ. દુનિયાનો કાયદો એવો જોવામાં આવે છે કે કુદરત દુનિયાનાં બધાં પ્રાણી–માણસ, પશુ, પંખી, જીવડાં વગેરેને સારૂ હમેશનો ખોરાક હમેશાં તૈયાર કરે છે. કુદરત આમ કરે તેમાં નવાઈ નથી. કુદરતના દરબારમાં વીમા ઉતારવાપણું નથી, ત્યાં કોઈ ચૂકતું નથી, ત્યાં કોઈ

* જિનેશ્વરોએ તેટલાજ માટે બાર પ્રકારે તપ બતાવેલ છે. કર્ત્તા

ઉંઘતુ નથી, આળસ કરતું નથી, એ ઘટમાળ પળે પળે અચૂક ચાલ્યાજ કરે છે, એટલે વરસનો ભડાર કે એક દિવસનો ભડાર પણ કુદરતને ભરવો પડતો નથી આવા બીન અપવાદી કાયદાને આપણે ફરજીયાત કે મરજીયાત પણ વશ છીએ -જો તે કાયદો સમજીને આપણે વર્તીએ તો એક દિવસનો પણ એકે ઘેર ભૂખમરો ન જ હોય હવે જો દરરોજનું અનાજ દરેકને પૂરતુંજ–વધારે નહિ એમ–પેદા થતું હોય તો દેખીતુ છે કે કોઈ વધારે ખાય–ન ખાવાનું ખાઈ લે–તો તેટલો ઘટાડો થાય અને બીજા કોઇને તેટલી તાણ પડે આમ ભૂખમરાની સહેલી સમજુતી જોવામા આવે છે આ મખલુકમા હજારો બાદ શાહો ને લાખો તવગરોના રસોડામા તેઓને ને તેઓના નોકરોને જોઇએ તેના કરતા ઘણું વધારે અનાજ રધાય છે આ બધુ બીજાના પેટમાથી તેઓ લે છે, પછી કેમ બીજા ભૂખે ન મરે ? બે કૂવાની એકજ સર હોય ને તેમા હમેશા પૂરતુંજ પાણી આવતું હોય, આવામા એક કૂવામા વધારે જાય તો બીજામા ખોટ આવે એ સીધો દાખલો છે એટલે જો ઉપર સૂચવેલો નિયમ ખરો હોય–ને તે નિયમ કઈ લખનારનો ઘરવણાઉ નથી, પણ મહા બુદ્ધિશાળી પુરુષોએ વર્ણવેલો છે–તો આપણે જેટલુ આપણી ખરી હાજત ઉપરાત ખા-ઇએ એટલુ ચોરીનું અનાજ છે અખા સોનીએ ખરૂજ ગાયું છે કે “ કાચો પારો ખાવો અન્ન, તેવુ છે ચોરીતું ધન ” જેટલુ આપણે સ્વાદને અર્થે ખાઇએ છીએ તેટલુ આપણા શરીરમા દશ્ય કે અદશ્ય રીતે ફૂટી નીકળે છે, તેટને દરજ્જે આપણે આપણું આરોગ્ય ગુમાવીએ છીએ ને તેટલે દરજ્જે આપણે દુખી થઇએ છીએ આટલુ જોયા પછી આપણે કયો ખોરાક લેવો અને કેટલો લેવો, તે જરા સહેલથી વિચારી શકીશું

કયો ખોરાક લેવો, એવિષે વિચારતા કયો ન લેવો, એ પ્રથમ જોઈ જઇએ જે કઇ આપણા શરીરમા મુખવાટે જાય છે તેને ‘અનાજ’ એ નામ આપીએ તો દારૂ, બીડી, તમાકુ, ભાગ, ચાહ, કાફી, કોકો, મસાલા વગેરે વસ્તુઓ પણ અનાજજ છે

આ બધા ત્યાગ કરવા લાયક છે, એમ આ લખનારને અનુભવથી સાબીત થયુ છે કેટલીક વસ્તુનો અનુભવ પોતે લીધો છે, બીજીને વિષે બીજાનો અ નુભવ જોયો છે

દારૂ તથા ભાગને વિષે લખવુ શું હોય ? દરેક ધર્મમા તેને દૂષિત વસ્તુ ઠરાવી છે તે પીવાનો બચાવ ભાગ્યેજ કોઈ કરશે દારૂથી ઘણા કુટુબોનું મ સ્યાનાશ વળ્યું છે લાખો દારૂડીઆ પાયમાલ થઇ ગયા છે દારૂ પીનારાને કશું

ભાન રહેતું નથી, તે કેટલીક વેળા મા અને સ્રી વચ્ચેનો તફાવત ભૂલી જાય છે. એ વ્યસનથી માણસની હોજરી બળી જાય છે, ને છેવટે તે પૃથ્વીપર ભારરૂપે જીવે છે. દારૂ પીનારા ગટરોમાં જોવામાં આવે છે. સારા ગણાતા માણસો દારૂ પીધાપછી બે દમડીના બની જાય છે. આવી સ્થિતિ માત્ર દારૂ પીતાંજ થાય છે એમ નથી. એ વ્યસનથી ઘેરાએલો માણસ પોતાને ભાન હોય છે એ સ્થિતિમાં પણ નમાલો જોવામાં આવે છે. તેના મનઉપર તેનો કાબૂ હોતો નથી. ને બાળકની પેઠે તેનું મન ભમ્યા કરે છે. આ દારૂ, ને તેજ દરજ્જામાં ભાંગ, એ તદ્દન તજવાલાયક વસ્તુ છે, એવિષે બેમત નજ હોવા જોઇએ. કેટલાક એવું માને છે કે દવાતરીકે દારૂ લેવાય. હકીકતમાં તેટલી પણ જરૂર નથી, એમ યૂરોપ કે જે દારૂનું ઘર છે ત્યાંના વૈદો કહે છે. પ્રથમ ઘણાં દરદોને સારૂ દારૂ વપરાતો, ત્યાં હવે તેની તદ્દન બંધી થએલી છે. પણ એ દલીલજ જૂઠી દાનતથી અપાએલી છે, દવામાં વપરાય વાસ્તે ખાવામાં વાપરવાને બાધ ન હોય એમ ચોગઠું દારૂના હિમાયતી બેસાડવા માગે છે; પણ એળીઓ કે નેપાળો દવાને સારૂ વપરાય તેથી તેને ખોરાક તરીકે વાપરવાનો વિચાર કોઇ કરતું નથી. કદાચ એમ બને કે કોઇ દરદમાં દારૂથી ફાયદો થતો હોય, છતાં દારૂથી એટલું તો નુકસાન પહોંચેલું છે કે વિચારશીલ માણસની ફરજ છે કે તેણે દેહ જાય તોએ દવાતરીકે પણ દારૂને ન લેવો જોઇએ. દારૂથી આ શરીરને નિભાવતાં સેંકડો માણસોનું અકલ્યાણ થાય તો શરીરને જતું કરવું એ આપણી ફરજ છે. હિંદુસ્તાનમાં લાખો માણસો વૈદોના સલાહ છતાં દારૂ નહિ પીનારા પડ્યા છે. તેઓ દારૂ પીને અથવા તો જે જે વસ્તુને બાધિત ગણે છે તે લઇને જીવવાનું કબૂલ નથી કરતા. અફીણને દારૂની સાથેજ વિચારવા જેવું છે. અફીણનો નિશો દારૂથી જૂદા પ્રકારનો છે; પણ તેથી થતી પાયમાલી દારૂથી બહુ ઉતરતી નથી. અફીણને વશ થએલી ચીનની મહાન પ્રજા તેવીજ રહેશે તો સ્વતંત્ર રાજ્ય મેળવ્યા છતાં સપાટામાં નાશ પામશે. અફીણને વશ થએલા આપણા ગરાશીઆ પોતાનો ગરાસ ખોઇ બેઠા છે

બીડી તમાકુ—જેમ દારૂ, ભાંગ ને અફીણ ખરાબ છે એમ સાધારણ વાંચનાર તુરત સમજી લેશે તેમ બીડી-તમાકુનું નહિ સમજે. બીડી-તમાકુએ પોતાની સત્તા માણસ જાતઉપર એટલી જમાવી છે કે તે નાબુદ થતાં જમાના જવાનો સંભવ છે. નાના મોટા બધા એની ઝડપમાં આવી ગયા છે. વળી નીતિમાન ગણાતા માણસો પણ બીડી વાપરે છે. તે વાપરવામાં શરમ નથી ગણાતી. મિત્રોને આવકાર દેનારૂં એ મહા સાધન છે તેનો અટકાવ થવાને તેનો ફેલાવો વધતો જાય છે. સાધારણ માણસને તો ખબર પણ નથી

કે બીડીનું વ્યસન દૃઢ કરવાને સારૂ બીડીના વેપારીઓ હજારો યુક્તિઓ તેની બનાવટમા કરે છે જરદાને અનેક પ્રકારના સુગધી તેજાબ છાટે છે તેમા અફીણનું પાણી છાટે છે આવા પ્રયોગોથી બીડી આપણી ઉપર વધારે ને વધારે કાબૂ મેળવતી જાય છે તેનો ફેલાવો કરવાને હજારો પાઉંડ જાહેર ખબરોમા વપરાય છે બીડી વેચનારી કપનીઓ યૂરોપમા પોતાના છાપખાના ચલાવે છે, તેઓ બાયસ્કોપ ખરીદે છે, અનેક પ્રકારના ઇનામો વહેચે છે, લોટરીઆ કહાડે છે, જાહેર ખબરોમા પાણીની પેઠે પૈસા વેરે છે પરિણામ એ આવ્યુ છે કે બૈરાઓ પણ બીડી પીવા લાગ્યા છે, બીડીના કાવ્યો રચાયાછે, બીડીને ગરીબના દોસ્તની ઉપમા આપી છે

બીડી-તમાકુથી થએલો નુકસાનીનો આક બાધી શકાતો નથી બીડી પીનાર માણસની લાગણી એટલી બધી બુઠ્ઠી થઈ જાય છે કે તે કોઇની દરકાર રાખ્યા વિના પારકા ઘરમા રજા વિના બીડી સળગાવે છે, કોઇની શરમ તે રાખતો નથી

એવુ અનુભવવામા આવ્યુ છે કે બીડી-તમાકુ પીનાર માણસ તે વસ્તુ મેળવવાસારૂ બીજા અનેક ગુન્હા કરે છે બાળકો પોતાના મા-બાપોના પૈસા ચોરે છે, જેલમા કેદીઓ બહુ જોખમ ઉઠાવીને ચોરેલી બીડી સઘરે છે બીજા ખોરાકવિના ચલાવશે, પણ બીડી વિના નહિ ચલાવે લડાઇમા બીડીની આદતવાળા લડવૈયા બીડી ન મળે તો દીન બની જાય છે, ને તે કાઈ કામના રહેતા નથી *

બીડીને વિષે લખતા મર્હુમ ટૉલસ્ટૉય લખી ગયેલ છે કે એક માણસને પોતાની વહાલીનું ખૂન કરવાનો વિચાર થયો, તેણે છરી કહાડી, વાપરવા તૈયાર થયો, પસ્તાયો ને પાછો હઠયો પછી બીડી પીવા બેઠો બીડીના ધૂમાડા તેના મગજમા પેઠા, બીડીના ઝેરથી તેની બુદ્ધિ ઘેરાઈ અને તેણે ખૂન કર્યું ટૉલસ્ટૉયની ખાસ માન્યતા હતી કે બીડી એ એવા સૂક્ષ્મ પ્રકારનો નિશો છે કે કેટલેક દરજ્જે એ દારૂના કરતા પણ વધારે ખરાબ ગણાવો જોઇએ

બીડીનું ખરચ કઈ જેવુ તેવુ નથી, સહુ બીડી પીનારને તેના ગજા પ્રમાણે તે ખરચ ભારે પડતુંજ હોય છે કેટલાક માણસો બીડીની પાછળ દર માસે ૫ પાઉંડ એટલે ૭૫ રૂપિયા ખરચે છે આ દાખલો લખનારે જાતે જોયોછે

* નવા મકાનમાં રાધણીવાના ધુમાડાથી મકાન કાળુ થાય છે તો નરીરરૂપી મકાનમા એ કાળો ડાઘ કેમ ન લાગે ?

બીડીથી પાચનશક્તિ ઘટે છે. ખોરાકનો સ્વાદ જાય છે. ખાવાનું ફીક્કું જણાય છે, એટલે તેમાં મસાલાવગેરે નાખવા પડે છે. બીડી પીનારનો શ્વાસ બદબો મારે છે. તેના ધૂમાડા હવાને બગાડે છે. કેટલીકવાર મોંમાં ચાંદાં પડે છે. પેઢાં ને દાંત કાળાં કે પીળાં પડી જાય છે, અને કેટલાકને તો વધારે ભયંકર રોગ પણ એથી થએલા જોવામાં આવ્યા છે. દારૂનો નિશો ખરાબ છે એવું માનનાર બીડીનો નિશો કેમ કરી શકે એ ન સમજાય તેવી વાત છે; છતાં જ્યારે બીડીના ઝેરની સૂક્ષ્મતાનો વિચાર કરીએ ત્યારે આપણે તુરત સમજી શકીએ છીએ કે દારૂને ધિક્કારનારા બીડી પીવાને કેમ તત્પર થાય છે. નીરોગ રહેવા ઇચ્છનારા માણસે બીડીને જરૂર તજવી જોઇએ.

દારૂ, તમાકુ, ભાંગ વગેરે વ્યસનો આપણા શરીરનું આરોગ્ય છીનવી લે છે, એટલુંજ નહિ પણ મનનું ને ધનનું આરોગ્ય હણે છે. આપણી નીતિનો નાશ થાય છે ને આપણે આપણા વ્યસનના ગુલામ બનીએ છીએ.

પણ ચ્હા, કૉફી અને કોકોવિષે સમજ પાડવી ને તે ખરાબ છે એમ ઠરાવવું એતો કઠિન કામ લાગે છે. છતાં તે વસ્તુઓ દૂષિત છે એમ કહ્યાવિના છુટકો નથી. તે વસ્તુઓમાં પણ અમુક પ્રકારનો કેફ રહેલો છે. જો ચ્હા કે કૉફીની સાથે દૂધ–સાકર ન હોય તો તેમાં પુષ્ટિ આપનારો કંઈ પણ પદાર્થ નથી. કેટલાક અખતરા માત્ર ચ્હા–કૉફી ઉપર રહેવાના થયા છે તે ઉપરથી સિદ્ધ થયું છે કે તેમાં લોહીને વધારનારી વસ્તુઓ બીલકુલ નથી. ચ્હા કે કૉફી આપણે સાધારણ રીતે થોડાંજ વરસ પહેલાં નજ પીતા; અવસરે કે દવા વખતે તે વસ્તુઓ પીવામાં આવતી; પણ હવે સુધારો પેઠા પછી ચ્હા–કૉફી સાધારણ વસ્તુ થઈ પડયાં છે. સહેજ મળવા આવેલા મેમાનપાસે પણ આપણે એ ચીજો મૂકીએ છીએ; ચ્હાની પાર્ટીઓ આપીએ છીએ. લૉર્ડ કર્ઝનની કારકિર્દીમાં તો ચ્હાએ કેર વાળ્યો છે. તે સાહેબે ચ્હાના વેપારીઓની હિમાયત કરવામાં ચ્હાનો ફેલાવો ઘેરેઘેર કરાવ્યો ને હવે જ્યાં લોકો નીરોગી વસ્તુઓ પીતા હતા ત્યાં રોગી ચ્હા પીતા થઇ ગયા છે.

કોકો બહુ નથી ફેલાયો, કેમકે તે ચ્હાકરતાં કંઇક મોંઘો છે. આપણે સારે નશીબે તેની ઓળખ થોડી કરી છે, પણ તે 'ફૅશનેબલ' ઘરોમાં તો સારી રાજ્યસત્તા ભોગવે છે.

ચ્હા, કૉફી અને કોકો, એ ત્રણે વસ્તુમાં એવો ગુણ છે, કે તે આપણી પાચનશક્તિ મંદ કરે છે. તે નિશાની વસ્તુ છે, કેમકે તેનું વ્યસન જેને ચોંટે છે તે તેને મૂકી શકતા નથી. લખનાર પોતે ચ્હા પીતો ત્યારે તેને ચ્હાને વખતે

ચ્હા ન મળે તો આળસ આવે, આ નિશાની ચોખ્ખી નિશાની છે એક વેળા લગભગ ચારસે બૈરી-છોકરા એકઠા થયા હતા તેઓને ચ્હા કે કૉફી ન આપવી એવો ઠરાવ વ્યવસ્થાપકમડળે કર્યો હતો તે મેળાવડામાના બૈરાને સાજના ચાર વાગતે અચૂક ચ્હા પીવાની આદત હતી વ્યવસ્થા કરનારને ખબર પહોચી કે ઓરતોને જો ચ્હા નહિ મળે તો તે માદી પડશે, અને તેઓ હાલી ચાલી નહિ શકે, ઠરાવમા ફેરફાર કરવો પડયો ચ્હા મૂકવાની તૈયારી થતી હતી તેવામા દોડાદોડ થઇ રહી કે જલદી ચ્હા જોઇએ ઓરતોના માથા ચઢયા હતા, તેઓને પળ એ મહીનાસમાન લાગતી હતી જ્યારે ચ્હા મળી ત્યારે આ ભલી બાઇઓના ચ્હેરા પ્રકાશ્યા ને તેઓ સાવધાન થઇ આ જેવો વર્ણવ્યો છે તેવોજ બનેલો બનાવ છે એક બાઇને ચ્હાની આદતથી એવુ નુકસાન પહોચેલુ કે તેને ખાધુ નજ પચે, માથુ હમેશા દુખે, પણ જ્યારથી તેણે મનને મારી ચ્હા છોડી છે ત્યારથી તેની તબીયત ઘણીજ સુધરી છે ઇગ્લાડમા આવેલી બેટરસી મ્યુનિસિપાલિટિના ડૉકટરે એવી શોધ કરી છે કે તેના લત્તામા હજારો ઓરતોને જ્ઞાનતતુના દરદો છે, તે દરદોનુ કારણ તેઓનુ ચ્હાનુ વ્યસન છે ચ્હાથી માણસોનુ આરોગ્ય બગડવાના ઘણા દાખલા આ લખનારના અનુભવમા આવેલા છે, અને તેની તો ખાસ માન્યતા છે કે ચ્હાથી આરોગ્યને બહુ નુકસાન પહોચે છે

કૉફીને વિષે રો આપણામા દોહરો છે તે બહુ પકાએલો છે-

" કફ કટન, બાયુ હરન, ધાતુહીન બલક્ષીન,
લોહીકો પાની કરે, દો ગુન અવગુન તીન "

આ દોહરો વાસ્તવિક લાગે છે કફ ને વાયુને હરવાની શક્તિ કૉફીમા ભલે હોય તે શક્તિ બીજી વસ્તુઓમા પણ છે, જેને કૉફી લેવાની ઇચ્છા ઉપલા બે કારણસર થાય તેણે આદુનો રસ જરા પીવો, એટલે કૉફીની ગરજ સારશે, પણ જે વસ્તુ ધાતુ કે જેનો સગ્રહ કરવાની પૂરતી જરૂર છે તેને હરી લે છે, જે વસ્તુ બળને ક્ષીણ કરે છે, અને જે વસ્તુ લોહીનુ પાણી કરે છે તેનો તો ત્યાગજ કરવો ઘટે છે

કોકોને પણ કૉફીના દોષો લાગુ પડે છે-તેમા પણ ચ્હામા રહેલુ તત્ત્વ છે કે જેથી ચામડી તદ્દન જડ઼ બને છે

જેઓ આરોગ્યમા નીતિનો સમાસ કરે છે તેઓની આગળ આ ત્રણે વસ્તુની સામે નીચલી વધારાની દલીલ છે ચ્હા, કૉફી, અને કોકો, એ ઘણે ભાગે ગીરમીટમા મળેલી મજુરીથી પેદા થાય છે જ્યા કોકો પેદા થાય છે

ત્યાં તો સીદીઓ ઉપર એટલો જુલમ ગુજરે છે, કે જો આપણે તે નજરે જોઇયે તો આપણને કોકો લેવાની જરાએ ઈચ્છા નહિ થાય. કોકોનાં ખેતરોમાં થતા જુલમને વિષે મોટાં પુસ્તકો લખાયાં છે. ખરૂં છે કે આપણા બધા ખોરાકની ઉત્પત્તિવિષે આપણે પૂરૂં જ્ઞાન મેળવીએ, તો સોમાંથી નેવું વસ્તુઓ ત્યાગજ કરીએ.

આ ત્રણ વસ્તુને બદલે નિર્દોષ ને પુષ્ટિકારક ચ્હા નીચે પ્રમાણે બની શકે છે. એને ચ્હાને નામે પીવો હોય તે ભલે તેમ કરે. કૉફીના સ્વાદમાં ને આ નિર્દોષ ચ્હાના સ્વાદમાં, ઘણા કૉફીનો સ્વાદ કરનારા પણ તફાવત જોઈ શકયા નથી. ઘઉંને લઇ બરોબર સાફ કરવા ને પછી તેને ચૂલા ઉપર તાવડીમાં શેકવા. તે ખૂબ લાલ થઈ લગભગ કાળાશપર આવે ત્યાં લગી ચૂલાપર રાખવા; પછી તેને ઉતારી નાની કૉફીની ઘંટીમાં સાધારણ ઝીણા દળવા. તેમાંથી એક ચમચી ભૂકી પ્યાલામાં નાખી તેની ઉપર ઉકળતું પાણી રેડવું. જો તે એક મિનિટ સુધી ચૂલા ઉપર રખાય તો વધારે સારૂં થાય છે. તેમાં જરૂર જણાતાં સાકર ને દૂધ નાખવાં. સાકર ને દૂધ વિના પણ પી શકાય છે. દરેક વાંચનારે આ અખતરો અજમાવી જોવા જેવો છે. તે ગ્રહણ કરી ચ્હા, કૉફી ને કોકો છોડશે તેનો પૈસો બચશે ને તેનું આરોગ્ય એટલે દરજ્જે બચશે. જે ઘઉંને શેકવા વગેરેની તકલીફમાં પડવા ન માગે તેને આ પુસ્તકના લેખક પાસેથી (ઠે. સત્યાગ્રહઆશ્રમ–અમદાવાદ.) તે ભૂકી મળી શકશે.

કેટલાક પદાર્થો તદન તજવા જેવા છે એ આપણે જોઈ ગયા. કેટલાક બીજા પણ છે કે જે બીજાં કારણોને સારૂ તજવા જેવા અથવા ઓછા લેવા લાયક છે એમ બતાવવાનું રહે છે. આનો વિચાર મુલતવી રાખી હવે આપણો શું ખોરાક હોવો જોઇએ તે વિચારીએ.

આપણે ખોરાક બાબતમાં મોટામાં મોટા દુનિયાના ત્રણ વિભાગ પાડી શકીએ છીએ. એક વિભાગમાં એવા માણસ છે કે જેઓ મરજીથી કે ન ચાલતાં માત્ર વનસ્પતિમાંથી ઉત્પન્ન થએલી વસ્તુઓઉપર નિભાવ કરે છે; આ ભાગ મોટામાં મોટો છે. તેમાં હિંદુસ્તાનનો મોટો ભાગ, યૂરોપનો મોટો ભાગ અને ચીન જાપાનનો ઘણો ભાગ આવે છે. આમાંના થોડા ધર્મને લીધે માત્ર વનસ્પતિ પદાર્થ લે છે, પણ બીજા ઘણા માંસાદિ ન મળવાથી તેના વિના ચલાવે છે; પણ જો પ્રસંગ આવે તો માંસ સ્વાદથી ખાય છે. આવા ઈટાલીયન આઈરીશ, સ્કૉટલાંડના ઘણા માણસો, રૂશિયાની ગરીબ વસ્તી, ચીન, જાપાનની, આમ બધા ગણાય છે. જેમ કે ઈટાલીમાં મુખ્ય ખોરાક મેકેરોની, આયર્લાંડમાં પટાટાં, સ્કૉટ્લાંડમાં [illegible]

બીજો વિભાગ એ વનસ્પતિની સાથે કઈ પણ પ્રકારના માસ મચ્છી એક કે વધારે વખત હમેશા ખાય છે આમા ઇગ્લાડનો મોટો ભાગ આવે છે હિંદુસ્તાનમા તાલેવત મુસલમાન ને હિંદુઓ જેને ધર્મબાધ નથી તેવા, જેમા તાલેવત ચીના જાપાની વગેરે આવી જાય છે આ વિભાગ પણ મોટો છે જો કે પહેલાકરતા બહુ નાનો ત્રીજા વિભાગમા, બહુ ઠડા મુલકમા રહેનારી કેટલીક જગલી ગણાતી પ્રજા છે, અને કેટલાક સીદીઓ છે કે જેઓ માત્ર માસ ખાઈને જિંદગી ચલાવે છે આવો ભાગ બહુ થોડો છે, અને તે પણ જેમ જેમ યૂરોપના મુસાફરોના પ્રસગમા આવતો જાય છે તેમ તેમ પોતાના ખોરાકની સાથે વનસ્પતિ દાખલ કરતો જાય છે આ સ્થિતિમાથી આપણે એટલુંજ અનુમાન કરી શકીએ છીએ કે માણસ ત્રણે રીતે જીવી શકે છે, પણ આપણે તો એ વિચારવાનું છે કે સર્વથી વધારે આરોગ્યવર્ધક ખોરાક કયો ?

શરીરની રચના જોતા એમ જણાય છે કે કુદરતે માણસને વનસ્પતિ ખાનારો બનાવ્યો છે બીજા પ્રાણીઓની જોડે આપણી સરખામણી કરતા એમ જોવામા આવ્યું છે કે આપણી રચના માત્ર ફળાહારી જાનવરોને વધારેમા વધારે મળતી આવે છે-એટલે કે વાદરાને વાદરાનો ખોરાક લીલા ને સૂકા ફળ ગણાય છે તેના દાત અને તેની હોજરી આપણને મળતી આવે છે ફાડી ખાનારા જાનવર જેવા કે સિંહ, વાઘ વગેરેના દાત ને હોજરીની રચના આપણા કરતા જૂદી છે તેઓને જે પજા છે તે આપણને નથી પશુઓ જે માસાહારી નથી, જેવા કે બળદ વગેરે તેઓને આપણે કઈક મળીએ છીએ, પણ ઘાસનો મોટો જથ્થો ખાવાને તેઓને જે આતરડા વગેરે છે તેવા ને તેટલા આપણને નથી આ ઉપરથી ઘણા શોધકો એમ કહે છે કે માણસ માસાહારી નથી, એટલુજ નહિ પણ તે ગમે તે વનસ્પતિ ખાવાને પણ સરજાએલ નથી, તેનો મૂળ ખોરાક તો વનસ્પતિમાએ માત્ર ફળ ફળાદિ હોવો જોઇએ

રસાયનશાસ્ત્રીઓએ પ્રયોગો કરીને બતાવ્યું છે કે જે તત્ત્વો માણસને નિભાવવાને જરૂરના છે તે બધા ફળોમાથી મળી શકે છે જેમકે કેળા, નારગી, ખજુર, અજીર, સફરજન, અનેનાસ, બદામ, અખરોડ, મગફળી, નાળીએર વગેરેમા તદુરસ્તી જાળવનાર ને કૌવત આપનારા બધા તત્ત્વો છે આ શોધકો માને છે કે માણસને રસોઈ કરીને પકાવવાની પણ જરૂર નથી જેમ બીજા પ્રાણી માત્ર સૂરજના તાપમાજ પાકેલી વસ્તુ ઉપર તદુરસ્તી જાળવે છે તેમજ આપણું થવું જોઇએ તેઓ ત્યાસુધી માને છે કે પકાવવાથી ખાવા લાયક વનસ્પતિઓનું સત્ત્વ નાશ પામે છે, અને તેની પોષકશક્તિ ઓછી થાય છે પકા

વેલા ખોરાકથી વનસ્પતિનો ખાસ ગુણ જે આપણને શહુર-ચેતન-આપવાનો છે તે ઓછો થાય છે. આમ કહેનારા એમ પણ દલીલ લાવે છે કે જે વનસ્પતિ પકાવ્યા વિના ન ખાઈ શકીએ તે આપણો ખોરાક હોઇજ ન શકે.

એટલું તો ચોકસ છે કે જો ઉપરની દલીલ ખરેખર હોય તો આપણાં ઘરોમાં, રસોઈમાં ને ખાવામાં આપણો ઘણો વખત જાય છે તેને બદલે આપણે થોડા વખતમાં ખાવાનો કારભાર સંકેલી શકીએ. આપણાં બૈરાંનો બહુ વખત બચે, ઘરમાં રસોડાં વગેરેમાં રોકાતો ભાગ બચે અને તેથી આપણે ઘણી બાબતોમાં એટલા બધા સ્વતંત્ર થઈ શકીએ કે જેથી આપણે બચેલા વખતનો ને પૈસાનો બહુ સરસ ઉપયોગ કરી શકીએ.

પણ બધા રસોઈ કરતા બંધ પડે, પોતાની સ્ત્રીઓને રસોડારૂપી કેદખાનામાંથી છોડે, સ્રીઓ પોતેજ તે કેદખાનામાંથી છુટવા ઇચ્છે, એ બધું સ્વપ્ના જેવું લાગે; અને જે બનવા જોગ નથી તેની વાત શી કરવી એમ કોઈ કહેશે, પણ બધા તે પ્રમાણે કરી શકે કે નહિ તે વિચાર આપણે હાલ કરતા નથી; શું સારૂં છે એજ વિચાર કરીએ છીએ. સંપૂર્ણ આરોગ્યને સમજીએ તો સાધારણ આરોગ્ય મેળવી શકીએ. સર્વોત્તમ ખોરાક કયો એ જાણીએ તો સાધારણ રીતે શું ખાવું એ આપણે જાણી શકશું.

વળી જો ફળાહાર એ સરસ ખોરાક હોય તો બધા તે ધારણ કરે કે નહિ તેની સાથે આપણને બહુ સંબંધ નથી, આપણે પોતે તે ગ્રહણ કરી શકીએ તો કરવા જેવો છે; એમાં વિરોધી મત નહિ પડે.

આ વિષય ઉપર યૂરોપમાં બહુ પુસ્તકો લખાયાં છે. ફળાહારના અખતરા કરનાર પણ યૂરોપિયન મળી આવે છે. કેટલાકે પોતાના અનુભવ બહાર પાડયા છે. આ બધા ધર્મના હેતુથી નહિ પણ માત્ર આરોગ્યના હેતુથી ફળાહારી થયા છે. જુસ્ટ નામે એક જર્મન છે તેણે ફળાહારઉપર સરસ પુસ્તક લખ્યું છે, અને ઘણા દાખલા દલીલથી બતાવી આપ્યું છે, કે ફળાહાર એ ઉત્તમ ખોરાક છે. તેણે ઘણા દરદીઓનાં દરદ ફળાહારથી ને ખુલ્લી હવાથી મટાડયાં છે; તે એટલે સુધી કહે છે કે જે દેશમાં જે ફળ થતાં હોય તેમાંથી માણસ સંપૂર્ણ પોષણ કહાડી શકે છે.

આ જગ્યાએ મારો પોતાનો અખતરો વર્ણવું એ ખોટું નહિ ગણાય. ૭ મહીના થયાં મેં કંઈજ અન્ન લીધું નથી ને માત્ર ફળાહારીજ રહ્યો છું.*

* હવે તો શ્રીયુત ગાંધીને ફળાહાર ઉપરજ રહેવાને લગભગ બે ત્રણ વર્ષ થઇ ગયાંછે.
મંત્રી સ. સા.

દૂધ દહીં પણ નથી લીધા. મારો ખોરાક કેળા, મગફળી, જેતુનનું તેલ (ઓલીવ ઓઇલ) અને લીંબુ કે એવું કંઈ ખાટું ફળ તથા ખજૂર, એ છે હું નથી કહેતો કે આ અખતરો બરોબર ફળીભૂત થયો છે આવો મહાન ફેરફારની અસર જાણવાસારૂ છ માસ બસ નથી, પણ એટલુ તો કહીશ કે જ્યારે બીજા માદા પડયા છે ત્યારે મારી તબીયત સારી રહેલી છે મારામા પ્રથમે માનસિક ને શારીરિક શક્તિ હતી તેના કરતા વિશેષ છે શારીરિક શક્તિને માટે એટલું કહેવું જોઇએ કે જેટલુ વજન હું પ્રથમે ઉપાડી શકતો તેટલુ કદાચ ન ઉપડે, પણ જેટલાં કલાક હું પહેલા મજુરી કરી શકતો તેના કરતા વધારે વખત સુધી વગર થાકયે કરી શકુ છુ માનસિક કામ તો હાલ બહુજ વધારે કરૂં છું છતાં તેને પહોચી વળુ છુ કેટલાક દરદીઓને સારૂ મે આ પ્રકારનો ખોરાક અજમાવ્યો છે, તેના પરિણામ તો અદ્ભુતજ આવ્યા છે તેનું વર્ણન દરદોવિષેના પ્રકરણમાં આપવાની ધારણા છે. એટલે બીજાના અનુભવથી, મારા પોતાના અનુભવથી, ને જે વાચ્યું-વિચાર્યું છે તેથી એટલુ તો લાગે છે કે ફળાહાર એ ઉત્તમ ખોરાક છે

હું માનતો નથી કે આ ભાગ વાચીને ફળાહારનો અખતરો કરવા કોઈ મંડી જશે, મારા આ લખાણની અસર ભાગ્યેજ વાચનારની ઉપર થશે, પણ મારે જો સત્ય લખવું છે ને ધારણા એજ છે તો પછી મને જે બરોબર લાગ્યું છે તેજ બતાવવાની મારી ફરજ સમજુ છુ

પણ જો કોઈ વાચનારને ફળાહારનો અખતરો કરવાનો વિચાર થાય તો તેણે ઠેકડો ન મારતા ધીમે ચાલવાની મારી ભલામણ છે બધાં પ્રકરણો તે વાચી રહે પછી તેણે આગ સોચી, સમજીને જે કંઈ કરવું હોય તે કરવું

હવે પછીના વિભાગમા બીજા વર્ગના ખોરાકનો વિચાર આપણે કરીશુ તે વધારે માન્ય થઈ પડશે, એમ મારૂ માનવું છે, અને આ વિભાગ તે વિભાગપછી વધારે સમજાશે

જેઓ આ પ્રકરણો ધ્યાનપૂર્વક વાચતા હોય તેઓને મારી એટલી વિનતિ છે કે પ્રકરણો પૂરા થયા પછીજ તેમણે છેવટના વિચાર બાંધવા

બીજા દરજ્જાનો અને ફળાહારથી ઉતરતો ખોરાક વનસ્પતિ છે. આમા બધી જાતનો ભાજીપાલો, દાણા, કઠોળ અને દૂધ વગેરેનો સમાસ થાય છે. જેમ ફળાહારમા માણસને જોઇતા તત્ત્વો મળી રહે છે તેમ વનસ્પતિમા પણ છે; છતા બન્નેની અસર એકજ નથી આપણને જે તત્ત્વો ખોરાકમાથી મળે છે તેમાનાં કેટલાક તો હવામા રહ્યા છે, છતા હવામાથી તે મેળવી શકાતા

વસ્તુ વિના ચલાવી શકતા નથી. વળી વનસ્પતિ માત્ર રાંધવાથી તેનું અસલ સ્વરૂપ ખુવે છે, અને તેટલે દરજ્જે નમાલી બને છે; અને વનસ્પતિ ઘણે ભાગે પકાવ્યાવિના આપણે ખાઈ શકતા નથી; છતાં માણસે જો રસોઇ કરેલું અન્ન ખાવું છે અને ભાજીપાલા વિના નજ ચાલે તો તેમાંથી શું ઠીક છે એ વિચારવા જેવું છે.

બધાં અનાજમાં ઘઉં સર્વોપરિ છે. એકલા ઘઉં ખાઇને માણસ નભી શકશે. તેમાં પોષણ કરનારી બધી વસ્તુ ઠીક પ્રમાણમાં છે. તેની અનેક જાતની ચીજો બની શકે છે, અને તે સહેલાઇથી પચે છે. બચ્ચાંઓને સારૂ જે તૈયાર ખોરાકો મળે છે તેમાં પણ કંઈક ઘઉંનો ભાગ હોય છે. ઘઉંની પંક્તિમાં બાજરી, જવાર ને મકાઈ આવે છે, અને તે બધાંની રોટલી કે રોટી થઈ શકે. જો કે ઘઉંની બરોબરી તે અનાજો નથી કરી શકતાં. ઘઉં કેવા પ્રકારે ખાવા એ જરા સમજવા જેવું છે. સફેદ આટો કે જેને આપણે મીલ ફલાવરના નામથી ઓળખીએ છીએ તે તદન નકામો છે, તેમાં કાંઈ સત્ત્વ નથી. તેને માટે ડૉક્તર એલીન્સન એમ જણાવે કે તે ખોરાકની ઉપર તેણે એક કૂતરાને રાખેલો તે મરી ગયો. પણ બીજો આટો હતો તેની રોટી ઉપર કૂતરો બરોબર રહી શકયો. સફેદ આટામાંથી ઘઉંની થૂલી કહાડી લીધેલી હોય છે, અને સ્વાદ તથા કૌવત તો થૂલીમાં રહેલાં છે. સફેદ આટાની રોટીની ઘણી ખપત છે તેનું કારણ એ જણાય છે કે માણસો બીજા સ્વાદ કરવાને માગે તેથી તેની સાથે સફેદ રોટી સ્વાદને સારૂ વાપરે છે. જેમકે ચીઝના ખાનારા કૌવત ચીઝમાંથી મેળવે છે, પણ રોટીને આધારે ચીઝ ખાય છે ને ખાઈ શકે છે. આવા આટાની રોટલી પણ ખરાબ હોય છે; તે ચવડી બને છે, ને તેમાં સ્વાદ કે ગુણ નથી રહેતાં. **સરસમાં સરસ આટો તો એ કે જે બરોબર સાફ કરેલા ઘઉંનો ઘેર દળ્યો હોય. તેમાં પણ પથરાની ઘંટીથી હાથે દળાયો હોય તે સર્વોત્તમ ગણાય છે.** પણ જે પથરાની ઘંટી ન મેળવી શકે તે તે થોડી કિંમતે હાથવતી ચક્કર ફેરવવાની ઘંટી ઘરમાં રાખીને પોતાનો આટો દળી શકે અથવા તો બજારમાંથી ઓયર મીલ અનસીફટેડ લઇ તેનો ઉપયોગ કરી શકે. દળેલા આટાને વગર ચાળેલો વાપરવો જોઇએ. આ આટાની રોટલી સ્વાદે મીઠી ને કસવાળી રહે છે; તેમ સફેદ આટા કરતાં વધારે મુદત ચાલે છે; કેમકે તેમાં સત્ત્વ હોવાથી તે આટો મેંદાના આટા જેટલો વાપરી શકાતો નથી.

બજારની રોટી તદ્દન નકામી છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે; તે સફેદ અથવા બ્રાઉન હોય તોપણ તેમાં ભેગ આવે છે. વળી ખમીર ના-

ખીને આટાને સોડવીને તે રોટી બનાવવામા આવે છે આ મોટો દોષ છે સો'ર વેલા આટાની રોટી નુકસાનકારક છે એવું ઘણા અનુભવીનું કહેલુ છે વળી બ જારની રોટી તૈયાર કરતા તદ્દલ ને ચરબી ચોપડવામા આવે છે એવા કારણ સર તે બન્ને હિંદુ મુસલમાનને ત્યાજ્ય હોવી જોઇએ **ઘેર પકવેલી રોટલી કે રોટી મૂકીને બજારની રોટીથી પેટ ભરવુ એતો માત્ર આળસની નીશાની ગણાય.**

ઘઉં ખાવાનો બીજો સારો ને સહેલો ઉપાય એ છે કે ઘઉંને જાડા ભર ડવા કે ભરડાવવા, ને તેની થૂલી બનાવીને ખાવી આ થૂલીને પાણીમા ખૂબ બાફી તેમા દૂધ કે ઘી સાકર નાખીને ખાધા હોય તો તેનો સ્વાદ સારો લાગે છે, અને તે બીજા ખોરાક કરતા સરસ ખોરાક છે

ચોખામા સત્ત્વ જોવામા આવતું નથી, અને એકલા ચોખા ઉપર માણસ નભી શકે એ વિષે શકા છે, તેની સાથે દાળ, ઘી કે દૂધ વગેરે પદાર્થો હોય તોજ નિભાવ થાય ઘઉં માત્ર પાણીમા રાધીને તેનાથી સારી રીતે તદુરસ્ત રહી શકાય છે

ભાજીપાલો આપણે મુખ્યત્વે કરીને સ્વાદને ખાતર લઇએ છીએ તેનો ગુણ રેચક છે, તેથી તેમા કેટલેક અશે લોહી સુધારવાનો ગુણ છે, છતા તે અડની જાત હોઈ પચાવવામા મુશ્કેલી આપે છે, અને હોજરીને વધારે પડતુ કામ સોપે છે બધાનો અનુભવ હશે કે જેઓ ભાજીપાલો વધારે ખાય છે તે નરમ બાધાના હોય છે તેઓને આપણે 'પેપચીદાસ' કહીએ છીએ તેઓને અપચો વારવાર થાય છે, અને અજીર્ણની દવા લીધા કરે છે કેટલોક ભાજી પાલો તો ખડ છે, એમ આપણે ચોખ્ખી રીતે જોઈ શકીએ છીએ, એટલે ભાજીપાલો ખાવો, પણ ઘણોજ થોડો ખાવો જોઇએ, એ યાદ રાખવા જેવુ છે

કઠોળ–વટાણા, વાલ, તુવેર, મઠ, મગ, મસુર–બહુ તેજી ખોરાક ગણાય છે તેને પચાવતા મુશ્કેલી આવે છે, કેમકે તેને સારૂ હોજરીમા પુષ્કળ અગ્નિ જોઇએ કઠોળ ખાનાર માણસને વખતેવખત વા સરે છે, તેનો અર્થ એજ થયો કે તેનાથી કઠોળની બરદાસ થઈ નથી કઠોળને આપણે 'વાયડા' ગણીએ છીએ એ પણ એવાજ કારણથી કઠોળમા એ ગુણ છે કે તે લાબી મુદત સુધી આપણને નિભાવે છે જે માણસને બહુ મજુરી કરવી પડતી હોય તે માણસ કઠોળની બરદાસ ઠીક કરી શકશે ને તેમાથી કઇક ફાયદો પણ મેળવે, પણ આપણે સાધારણ રીતે ઓછી મહેનત કરનારા છીએ તેનાથી કઠોળ બહુ ન ખાઇ શકાય મજુર અને ગાદીએ બેસનારા બન્ને એકજ જાતનો કે એકજ

ડૉક્ટર હેગ કરીને પ્રખ્યાત લેખક ઇંગ્લાંડમાં છે, તેણે ઘણા પ્રયોગો કરીને બતાવી આપ્યું છે, કે કઠોળ બહુ ખરાબ વસ્તુ છે. કઠોળથી આપણા શરીરમાં એક પ્રકારનો એસીડ વિશેષ પેદા થાય છે, ને તેથી આપણને ઘણા રોગો થાય છે, ને તેથી આપણને ઘડપણ વહેલું આવે છે. આમ હોવાનાં તેણે ઘણાં કારણો આપ્યાં છે; તે અહીં આપવાની જરૂર નથી. મારો પોતાનો અનુભવ એમજ સૂચવે છે કે કઠોળ ખાવામાં નુકસાન છે; છતાં જેનાથી સ્વાદ નજ છોડાય તેણે એવી વસ્તુ વિચારીને ખાવા જેવી છે.

હવે આપણે વનસ્પતિમાંની કેટલી વસ્તુ તજવા જેવી છે તેનો વિચાર કરવો ઘટે છે. હિંદુસ્તાનમાં લગભગ દરેક જગ્યાએ મરચાં, ને તેને લગતો બીજો મસાલો, જેવાં કે ધાણા, જીરૂં, મરી વગેરે ખાવાનો બહુ ચાલ છે; આ ચાલ બીજા ભાગમાં એટલે દરજ્જે નથી. અહીંના સીદીઓને પણ જો આપણે મસાલાવાળો ખોરાક આપીએ તો તેઓ તે એકાએક નહિ ખાય; કેમકે તેમાં તેઓને બદસ્વાદ લાગે છે. ઘણા ગોરાઓ કે જેમને મસાલાની આદત નથી, તેઓ આપણો મસાલાદાર ખોરાક બિલકુલ નહિ ખાઇ શકે અને જો પરાણે ખાય તો તેમની હોજરી બગડે છે ને તેમના મોંમાં ફોલ્લા પડે છે. આ મેં પોતે કેટલાક ગોરાઓને વિષે અનુભવ્યું છે. આ ઉપરથી એટલું તો કહી શકાય કે મસાલો જાતે સ્વાદિષ્ટ છે એવું કંઇ નથી; પણ આપણે ઘણા કાળથી આદત પાડી છે, તેથી તેની ગંધ તથા તેનો સ્વાદ પસંદ કરીએ છીએ. પણ આપણે જાણ્યું છે કે સ્વાદનેજ સારૂ ખાવું એ તો આરોગ્યને નુકસાન કરનારૂં છે.

ત્યારે હવે મસાલો ખાવાનો હેતુ તપાસીએ. સૌ કોઈ કબૂલ કરશે કે મસાલો ખાવાનો હેતુ એ છે કે તેથી વધારે ખોરાક ખવાય ને વધારે પચે. મરચાં, ધાણા, જીરૂં વગેરેમાં પેટમાં અગ્નિ ઉત્પન્ન કરવાનો ગુણ છે, અને તેથી આપણને વધારે ભૂખ લાગતી જણાય છે. તેનો અર્થ એવો કરવો કે ખાધેલું બધું પચી ગયું ને તેનું ચોખ્ખું લોહી બન્યું, તો તે ભૂલભરેલો વિચાર ગણાશે. ઘણાં માણસો જે બહુ મસાલો ખાય છે તેઓની હોજરી છેવટે નાજુક થઇ જાય છે, ને કેટલાકને તો સંગ્રહણી પણ થાય છે. એક માણસને બહુ મરચાં ખાવાની આદત હતી; તે તેનાથી ન મૂકાયાં ને જુવાનીમાં છ માસ ખાટલો ભોગવી મરણ પામ્યો. આપણા ખોરાકમાંથી મસાલામાત્ર બાતલ કરવા એ બહુ જરૂરનું છે.

જે મસાલાને લાગુ પડે છે એજ ટીકા નીમકને લાગુ પડે છે. આ વાત કોઇને ગમશે નહિ, ઘણાને ભયંકર લાગશે છતાં તે અનુભવસિદ્ધ છે. વિલા-

યતમા એક મડળ નીકળ્યુ છે તેનો મત એવો છે કે નીમક એ ઘણા મસાલા કરતા પણુ ખરાબ વસ્તુ છે. આપણા ખોરાકમા આપણુને વનસ્પતિજનિત નીમક મળે છે, તેનીજ જરૂર છે ને તેટલુ બસ છે, પણુ દરિયાઈ મીઠુ અથવા ખનીજ મીઠુ એ તો વગર જરૂરનું છે, અને શરીરમા જેવુ જાય છે તેવુજ પસીનાવાટે ને બીજી રીતે નીકળી જાય છે, એટલે કે તેનો કઈ ખાસ ઉપયોગ શરીરમા થતો જણાતો નથી એક પુસ્તકમા ત્યાસુધી જણાવ્યું છે કે નીમક ખાવાથી લોહીમા બિગાડ થાય છે, પણુ જેણે ઘણા વર્ષ સુધી નીમક ન લીધુ હોય ને જેણે પોતાનું શરીર બીજી રીતે સ્વચ્છ રાખ્યું હોય તેનું લોહી એવુ ચોખ્ખુ થાય છે કે તેની ઉપર સર્પ વગેરેના દશની અસર થતી નથી, કેમકે તેવા લોહીમા એવા દશોની અસરને દૂર કરવાનો ગુણુ રહેલો હોય છે આ વાત ખરેખર છે કે નહિ એ આપણે જાણી નથી શકતા, પણુ એટલુ તો અનુભવપૂર્વક કહી શકુ છુ, કે ખાસી, હરસ, દમ, રક્તપ્રવાહ વગેરે દરદોની ઉપર જો નીમક મૂકાય તો તેની તાત્કાલિક અસર થાય છે એક હિંદીને ઘણા લાબા સમયથી દમ ને ખાસીનું દર્દ હતુ તે નીમક મૂકવાથી ને તેની સાથે જે બીજા ઇલાજો લેવાના હતા તે લેવાયાથી મટયુ નીમક નહિ ખાવાથી કોઇને પણુ માઠી અસર થઈ એવુ મે અનુભવ્યુ નથી મને તો નીમક તજ્યાને બે વર્ષ ઉપરાત થયા છતા તેની માઠી અસર હું જોતો નથી, પણુ કેટલાક ફાયદા અનુભવુંછુ પાણી ઓછું પીવુ પડે છે, શરીરમા સુસ્તી ઓછી રહે છે મારે પોતાને નીમક મૂકવાનો પ્રસગ પણુ વિચિત્ર હતો, જેના દરદને સારૂ મે નીમક છોડયુ તેનું દર્દ ત્યાર પછી હમેશા કેદમા રહ્યુ છે જો તે દરદી ત ન નીમક છોડી શકત તો દરદ નિર્મૂળ થાત એવો પણુ મારો વિશ્વાસ છે

નીમક છોડનારે ભાજીપાલો ને કઠોળ છોડવા પડે છે એ ભારે પડતું લાગે છે એમ મે ઘણા પ્રયોગોમા જોયુ; પણુ લીલોતરી ને કઠોળ છોડયા વિના નજ ચાલે એવું છે મને એમ ભાસ્યુ છે કે લીલોતરી અને કઠોળ નીમક વિના પચાવવા મુશ્કેલ પડે છે આનો અર્થ એમ થતો નથી, કે નીમક પાચન વધારનારી વસ્તુ છે, પણુ જેમ મરચુ ખાધાથી પાચનશક્તિ વધતી નથી પણુ માત્ર વધી એમ જણાય છે, અને છેવટે તેથી થતું નુકસાન જોવામા આવે છે, તેમ નીમકનું છે એટલે નીમક છોડનારે લીલોતરી ને કઠોળ અવશ્ય છોડવા જોઇએ આ પ્રયોગ સૌ પોતાની ઉપર કરીને તેની અસર અજમાવી શકે છે જેમ અફીણુ છોડનારને થોડા દિવસ મુસીબત જણાય છે, અને શરીર શિથિલ જણાય છે, તેમ નીમક મૂકનારને પણુ જણાશે તેથી હારવા જેવું નથી, ખત રાખવાથી નીમક છોડનારને ફાયદોજ થશે

દૂધ એ પણ તજવા યોગ્ય વસ્તુમાં ગણવાની આ લખનારે હિંમત કરી છે. તેનો આધાર એક તો તેનો પોતાનો અનુભવ છે. પણ તે અનુભવને બાજુએ રાખવાની જરૂર છે. દૂધના મહિમા વિષે આપણને એવો સખત વહેમ છે કે તેનો નાશ કરવો એ ફોગટ પ્રયત્ન કરવા જેવું છે. વાંચનાર આમાં બતાવેલા બધા વિચારો કબૂલ રાખશે એવું લખનાર ધારતો નથી, અને વિચારો જેને પસંદ પડશે તે બધા તેનો અમલ કરશે એવું પણ તે ધારતો નથી; તેનો હેતુ પોતાના વિચાર રજુ કરવાનો છે. તેમાંથી જેને જે યોગ્ય લાગશે તેને તે ગ્રહણ કરશે, એટલે દૂધ વિષે પણ લખવું એ અયોગ્ય નથી. ઘણા દાક્તરોએ જણાવ્યું છે કે દૂધ એ કાળજ્વર પેદા કરનારી વસ્તુ છે, તે વિષે ચોપાનીયાં નીકળ્યાં છે. દૂધમાં હવાઈ જંતુઓ તુરત પડે છે, દૂધમાં આરોગ્યને હાનિ કરનારા જંતુ તુરત પેદા થાય છે, દૂધને સાચવવા આપણને ભારે પ્રયત્ન કરવા પડે છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં દૂધખાનાંઓને લગતા કાયદાઓ છે. દૂધ કેમ જાળવવું, કેમ રાખવું, વાસણો કેમ સાફ રાખવાં એ વિષે ઘણી સૂચનાઓ છે. આ પ્રમાણે જે વસ્તુનું જતન કરવું પડે ને જો ન થાય તો તેમાંથી નુકસાન થાય તે વસ્તુ મૂકવી કે રાખવી, એ વિચારવા જેવું ગણાશે.

વળી ગાય કેવી છે, તે શું ખાય છે તેની ઉપર સારા કે નઠારા દૂધનો આધાર રહે છે. ક્ષયથી પીડાતી ગાયના દૂધથી પીનારને ક્ષય થવાના દાખલા તબીબો રજુ કરે છે. તદ્દન તંદુરસ્ત ગાય મળવી મુશ્કેલ છે, ને જો ગાય તંદુરસ્ત ન હોય તો તેનું દૂધ પણ રોગી હોય છે. રોગથી પીડાતી માતાનું દૂધ બાળકને આપવાથી તે રોગનું ભોગી થાય છે એ સૌ જાણે છે. વળી ધાવતા બાળકને દરદ થાય ત્યારે વૈદો દવા બાળકને નહિ આપતાં માતાને આપે છે કે જેથી તેના દૂધ વાટે તે દવાની અસર બાળક ઉપર થાય; અને જે હકીકત સ્ત્રીના દૂધને લાગુ પડે છે તેજ હકીકત ગાયના દૂધને લાગુ પડે છે. આમ દૂધ પીનાર એ દૂધ દેનારના ખોરાકની સાથે, ને તેની તંદુરસ્તી સાથે ગાઢો સંબંધ ધરાવે છે. આવી વિટંબના ને જોખમો જે દૂધ લેવામાં છે તે દૂધ તજવું એ અયોગ્ય નહિ ગણાય ? તાકાદ આપવાનો જે ગુણ દૂધમાં છે તે ઘણી વસ્તુઓમાં છે. જેતુનનું તેલ દૂધની ગરજ ઘણે ભાગે સારે છે. મીઠી બદામને ગરમ પાણીમાં પલાળો, છાલ ઉખેડી તેનો મેદો કરી તેની સાથે પાણી ભેળવી તેને એકરસ કરવાથી દૂધના બધા સારા ગુણ તેમાં હોય છે; ને દૂધથી નીપજતાં જોખમ તેને વિષે નથી રહ્યાં. છેવટમાં કુદરતનો નિયમ તપાસીએ; વાછરડું થોડા માસ દૂધ ધાવી પછી મૂકી દે છે, ને દાંત આવે કે તુરત દાંતનો ઉપયોગ થાય એવી વસ્તુ ખાવા મંડી જાય છે; તેમજ મનુષ્ય જાતિને વિષે

હોવુ જોઇએ માત્ર બાળ અવસ્થામા દૂધ પીવાને આપણે સરજાએલા છીએ આપણને પણ દાત આવે ત્યારે આપણે ચાતો સક્કરજન વગેરે લીલા મેવા ને બદામ વગેરે સૂકા મેવા ચાવીએ અથવા રોટલી ચાવીએ દૂધની ગુલામીમાથી છુટનાર માણસ કેટલો પૈસો ને કાળ બચાવી શકે છે એ ઉપર વિચાર કરવાનુ આ સ્થળ નથી, પણ સૌ પોતાની મેળે તે તપાસી શકશે દૂધમાથી ઉત્પન્ન થતી વસ્તુઓની પણ જરૂર નથી છાશની ખટાશ લીંબુમાથી મળે છે તેમાનુ બીજુ સત્ત્વ બદામ વગેરેમાથી મળે છે ઘીના બદલામા તો તે હજારો હિંદી ખાયછે

હવે ત્રીજા દરજ્જાનો ખોરાક જરા તપાસીએ તે વનસ્પતિ અને માસ મિશ્રિત છે આવો ખોરાક ઘણા માણસો ખાય છે, ને તેમાના ઘણા દર્દોથી પીડાય છે, ને ઘણા નીરોગ પણ જણાય છે આપણે માસ ખાવાને નથી સરજાયા એતો આપણા શરીરના બધા અવયવો ને આપણો બાધો પ્રત્યક્ષ બતાવી આપે છે માસના ખોરાકથી શરીર ઉપર થતી ગાઢી અસરનુ વર્ણન દાક્તર કિંગ્ઝ ફોર્ડ, ને દાક્તર હેગે આબેહૂબ આપ્યુ છે જે એસીડ કઠોળ ખાવાથી પેદા થાય છે તેજ એસીડ માસ ખાવાથી થાય છે, એમ તેણે સાબીત કરી આપ્યુ છે માસ ખાવાથી દાતને ઇજા પહોચે છે, સધિવા થાય છે, તે ખાવાથી માણસમા ક્રોધ વધારે ઉત્પન્ન થાય છે, ને જેને ક્રોધ છે તે પણ રોગી છે આપણી આરોગ્યની વ્યાખ્યા પ્રમાણે ક્રોધી માણસ નીરોગી ન ગણાય

ચોથા ને છેલ્લા દરજ્જાનો ખોરાક ખાનારા એટલે માત્ર માસભક્ષીનો વિચાર કરવાની જરૂર રહેતી નથી, તેઓની અધમ દશા એવી છે કે તેઓનો વિચાર કરતા આપણે માસ નજ ખાઇએ તેઓ કોઇપણ પ્રકારે નીરોગી નથી જરા ઉંચે ચઢે છે, કે જ્ઞાન મેળવે છે એટલે તુરત તેઓનુ મન વનસ્પતિ આહાર તરફ દોડે છે

આ બધાનો સાર એ આવ્યો કે કેવળ ફળાહારી થનાર થોડાજ નીકળશે પણ સૂકા ને લીલા ફળ, ઘઉ તથા ઓલીવ ઑઇલનો અખતરો કરવા યોગ્ય છે ને તે ઉપર માણસ તદુરસ્તી જાળવી શકે છે ફળની અદર કેળા પ્રધાનપદ ભોગવનારા છે સિવાય ખજુર, આલુબુખાર, અજીર એ બધા તાકાદ આપનાર છે લીલી દ્રાક્ષ લોહી સુધારક છે નારગી, સત્રા, સક્કરજન એ બધા કેળાની સાથે મેળવી રોટલીની સાથે ખાઇ શકાય છે રોટલીમા ઓલીવ ઓઇલ નાખવાથી સ્વાદ બગડતો નથી આવા ખોરાકમા અડચણ ઓછી રહે છે, તેથી ખર્ચ ઓછું છે, ને મીઠા મરચાની, દૂધની કે સાકરની જરૂર પડતી નથી છુટી સાકર એ તો તદન નકામી વસ્તુ છે ખાનારા

વહેલા પડી જાય છે, ને તેટલા ગળપણમાંથી કંઈ તેઓ ફાયદો મેળવતા નથી. ઘઉં, બદામ, મગફળી, અખરોટ, લીલો મેવો એ બધામાંથી અનેક વસ્તુઓ ખાવા યોગ્ય બનાવી શકાય છે.

ખોરાક કેટલો લેવો ને ક્યારે લેવો, એ હવે ખોરાકના સંબંધમાં વિચારવાનું રહ્યું; તે હવે પછીના પ્રકરણમાં વિચારીશું.

——:(:o:):——

કેટલું ને કેટલી વખત ખાવું ?

કયો ખોરાક સરસ છે એ આપણે વિચારી ગયા. કેટલું કે કેટલી વખત ખાવું એ વિચારવાની જરૂર છે, અને તે વિષયને માટે જૂદું પ્રકરણ રાખવું ઘટે છે. કંઈક અંશે કેટલું ખાવું એની સાથે સંબંધ રાખે છે. 'કંઈક અંશે' એમ કહેવાનો હેતુ એ છે કે જે વજન ખાવું જોઇએ તે વજન માણસ એકજ વખતમાં ખાઈ શકતો નથી, તેણે ખાવું ન જોઇએ; એટલે ઘણે ભાગે તો કેટલું ખાવું ને કેટલી વખત, એ પરસ્પર સંબંધ ધરાવતાં નથી.

કેટલું ખાવું એ વિષે ડૉકટરોના ઘણા મત છે. એક ડૉકટર કહે છે કે ખૂબ ખાવું ને જૂદી જૂદી જાતના ખોરાકના ગુણ પ્રમાણે ખાવાનાં વજન આપ્યાં છે. બીજો ડૉકટર કહે છે કે મજુરી કરનારે અને માનસિક કામ કરનારે જૂદા પ્રકારનો ને જૂદા વજનમાં ખોરાક લેવો જોઇએ. વળી ત્રીજો કહે છે કે મજુર ને જામ બન્નેને સરખો ખોરાક ખાવાનો છે—ગાદીપતિને ઓછો ચાલે ને મજૂરને વધારેજ જોઇએ એવો નિયમ નથી. નબળા ને સબળાને જૂદાં વજન જોઇએ એતો સૌ કોઈ જાણે છે. મરદ અને સ્ત્રીના ખોરાકમાં તફાવત હોય છે. મોટા ને બાળકના, ઘરડા ને જુવાનના ખોરાકના વજનમાં તફાવત હોય છે. છેવટે એક લેખક તો એવું કહે છે કે જો આપણે ખોરાકને એટલો ચાવીએ કે તેનો તદન રસ મોંઢામાં થઈ જઈ થુંકની પેઠે પોતાની મેળે ગળે ઉતરી જાય, તો આપણે માત્ર પાંચથી દશ રૂપીઆ ભાર ખોરાકથી ચલાવી શકીએ. આ માણસે પોતે હજારો અખતરા કર્યા છે. તેનાં પુસ્તકોની હજારો નકલ ખપી છે, અને તે બહુ વંચાય છે. આવી સ્થિતિમાં કેટલું ખાવું એ વજન આપીને જણાવવું તે ફોકટ છે.

પણ ઘણે ભાગે બધા ડાક્તરો લખી ગયા છે, કે સેંકડે નવ્વાણું ટકા માણસ, જોઇએ તેના કરતાં વધારે ખોરાક ખાય છે. ડૉકટરો એમ ન લખી ગયા હોત તોપણ આપણે તે વાત સમજી શકીએ એવી સાધારણ છે. આમ હોઇને ઓછું ખાઇને કોઈ પોતાની તબીયત બગાડે એવી ધાસ્તી રાખી, ઓ-

છામા ઓછું કેટલુ ખાવુ જોઇએ, એ કહેવાની જરૂર રહેતી નથી ખરૂ જોતાં તો એમ કહેવાની જરૂર છે કે જ્યારે આપણા ખોરાકવિષે આપણે વિચાર કરતા થઇએ ત્યારે આપણે બધાએ ખોરાક ઘટાડવો જોઇએ

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ખોરાકને ખૂબ ચાવવાની જરૂર છે તેમ કરવાથી ઘણા ઓછા ખોરાકમાથી વધારે ને વધારે સત્વ આપણે ખેંચી શકીશું ને આપણુને દરેક રીતે ફાયદો થશે એવુ બતાવવામા આવ્યુ છે કે જે માણુસ યોગ્ય ખોરાક પચે એટલોજ ખાય છે તેનો દસ્ત થોડા, બાંધેલો, કાળાશ પડતો, ચીકણો, સૂકો ને દુર્ગંધથી તદન રહિત હોય છે આવો આખો દસ્ત જેને ન આવે તેણે વધારે અને અયોગ્ય ખોરાક ખાધો છે, અને જે ખાધો છે તે બરાબર ચાવીને મોમાના થુંકની સાથે મળવા દીધો નથી આ રીતે માણુસ પોતાની દસ્ત વગેરેની હાજતો ઉપરથી કહી શકે છે કે તેણે વધારે કે ઓછું ખાધું છે જેની જીભ સવારના બગડેલી છે જે બેચેનીથી સૂવે છે, જેને રાત્રે સ્વપ્ના આવે છે તેણે વધારે ખાધુ છે જેને રાતના પેસાબ કરવા ઉઠવુ પડે તેણે પ્રવાહી પદાર્થ બહુ ખાધા-પીધા છે આમ બારીક અવલોકન કરીને દરેક માણુસ પોતપોતાના ખોરાકનું વજન કહાડી શકે છે ઘણા માણુસના શ્વાસમા બદબો હોય છે; તેને તેનો ખોરાક અવશ્ય હજમ થયો નથી કેટલીક વાર વધારે ખાનારને ગુમડા થાય છે, તેને ખીલ ફૂટી નીકળે છે, નાકમા સાલણુ થાય છે આ બધા ઉપદ્રવોને આપણે ગણકારતા નથી કેટલાકને હેડકીજ આવ્યા કરે છે, કેટલાકને વા સરે છે આ બધાનો અર્થ તો એટલોજ છે કે આપણુ પેટ એ આપણુ પાયખાનુ બન્યુ છે, ને આપણે આપણા પાયખાનાની પેટી સાથે રાખીને ફરીએ છીએ. જો આપણુને અવકાશ મળે અને આપણે આ બાબત ઉપર ખૂબ વિચાર કરીએ તો આપણુને આપણી દેહ ઉપર તિરસ્કારજ છુટે આપણે હરગીજ વધારે ન ખાઇએ અને જમણુની તથા જમણવારની વાત છોડી દઇએ, નાતમા જમવાનું કે નાતને જમાડવાનું નીમ પાળીએ, આપણી પરોણાગત પણ જૂદાજ પ્રકારની થાય ને આપણે સુખી રહી પરોણાને સુખી કરીએ બાકતનુ તો નામજ ભૂલી જઇએ આપણે દાતણ કરવાને કોઇને નોતરતા નથી, પાણી પીવાને નોતરતા નથી જમવુ એ પણ એક શરીરનો વહેવાર છે, તે ચલાવવામા શા સારૂ આખો મુલક રાળીએ છીએ? પરોણા આવ્યા એટલે તેની ને આપણી કમબખ્તી. જવાબ એ છે કે બહુ મહાવરાથી આપણે આપણા મ્હો બગાડયા છે, તેથી કંઈ ને કંઈ ખાવાના બહાના શોધીએ છીએ પરોણાને ખૂબ જમાડી તેને ત્યા ખૂબ જમવાની આશા રાખીએ છીએ વળી તેવો અવસર શોધીને આપણે વધારે પ-

વાનો જમવાનો લાગ મેળવીએ છીએ. આપણે એ પ્રમાણે ખાઈ રહ્યા પછી એક કલાકે જો કોઈ શુદ્ધ શરીરવાળાને આપણું મોં સુંઘવાનું કહીએ ને તેનો વિચાર જાણીએ તો આપણને શરમાવું પડે. એવા પણ શોખી જવાનો પડયા છે કે જે સારૂં ખાવાને ખાતર ખાઇને તરત ફ્રુટસોલ્ટ પીએ અથવા ખાધેલાનું વમન કરી પાછા બીજાં પકવાનો ખાવા બેસે.

આવા—વત્તા કે ઓછા—આપણે બધા છીએ; તેથી આપણા મહાપુરુષોએ આપણને સારૂ અપવાસો, રોજા વગેરેનાં વ્રત ઠરાવ્યાં છે. રોમન કેથોલિક ખ્રિસ્તીમાં પણ ઘણા અપવાસો છે. માત્ર શરીર સુખાકારીને સારૂ માણુસ દર પખવાડીએ અપવાસ કે એક ટાણું કરે તેમાં જરાએ ખોટું નથી. તેને ઘણોજ ફાયદો થાય. ચોમાસામાં ઘણા હિંદુઓ એક વખત જમવાનું વ્રત રાખે છે, તેમાં સુખાકારી સમાએલી હોય છે. જ્યારે હવામાં ઘણી ભિનાશ હોય, સૂર્ય દેખાતો ન હોય ત્યારે હોજરી ઓછું કામ કરે છે, તેથી માણસે ખોરાક પણ તે સમયે ઓછો ખાવો જોઇએ.

હવે કેટલીક વખત ખાવું એ વિચારીએ. હિંદુસ્તાનમાં તો અસંખ્ય માણસો બે ટંકજ ખાય છે. ત્રણ ટંક ખાનારો મજુર વર્ગ નીકળશે. ચાર ટંક ખાનાર તો અંગ્રેજી વાયરો વાયા પછીજ પેદા થયા જણાય છે. હાલમાં અમેરીકા તેમજ ઇંગ્લાંડમાં સભાઓ સ્થપાઈ છે તેનું કામ બધા માણસોને બે વખતથી વધારે ન ખાવાનો બોધ આપવાનું છે આ સભાની એવી સલાહ છે કે આપણે સવારનો નાસ્તો નજ ખાવો જોઇએ. રાતના ઉંઘ લીધી હોય તે ખોરાકની ગરજ સારે છે. એટલે સવારના પહોરમાં આપણે ખાવાને સારૂ નહિ પણ કામ કરવાને સારૂ તૈયાર થયા હોઇએ છીએ. તેઓ એમ માને છે કે એક પહોર કામ કર્યા પછીજ આપણે ખાવાને તૈયાર થઇએ છીએ; એટલે આવા માણસો દિવસના બેજ વખત ખાય છે. વચમાં ચ્હા વગેરે પણ પીતા નથી. આ વિષય ઉપર ડયુઈ કરીને જાણીતો ડૉકટર છે તેણે પુસ્તક લખ્યું છે; તેમાં તે અપવાસના, નાસ્તો છોડવાના, ઓછું ખાવા વગેરેના ફાયદા ઘણી સરસ રીતે બતાવે છે. મારો પોતાનો અનુભવ તો આઠ વરસથી એ છે કે બે કરતાં વધારે વખત ખાવાની જરૂર યુવાવસ્થા ગયા પછી તો નથીજ. માણસનો બાંધો જ્યારે બંધાઈ રહે છે ને તેને વધવાનું બંધ થાય છે ત્યારે તેને વધારે વખત કે વધારે ખાવાની જરૂર નથી.

કસરત.

માણુસ જાતને જેટલી જરૂર હવાની, પાણીની અને અનાજની છે તેટલીજ કસરતની છે એટલુ ખરૂ કે કસરત વિના માણુસ ઘણા વર્ષ સુધી નભી શકે તેમ ખોરાક, હવા, પાણી ને અનાજ વિના ન નભી શકે; પણ કસરત વિના માણુસ આરોગ્ય ન રહી શકે એ સર્વમાન્ય વાત છે કસરત એટલે મોઈ દાડીયા, ફુટબોલ, ક્રિકેટ કે ફરવા જવુ એજ નથી, કસરત એટલે શારીરિક ને માનસિક કામ જેમ ખોરાક હાડકા માસને સારૂ તેમજ મનને સારૂ જોઇએ, તેમ કસરત શરીરને તેમજ મનને જોઇએ, શરીરને કસરત ન હોય તો શરીર માદુ રહેશે અને મનને નહિ હોય તો મન શિથિલ રહેશે મૂઢપણું એ પણ એક પ્રકારનો રોગજ ગણવો જોઇએ મોટા પહેલવાન જે કુસ્તી કરવામા ભારે હોય પણ જેનું મન ગમારના સરખુ હોય તેને આપણે અગેગી એ શબ્દ લગાડીએ એ અજ્ઞાનની દશા છે અગ્રેજીમા કહેવત છે કે તન્દુરસ્ત શરીરમા તન્દુરસ્ત મન હોય તેજ માણુસ આરોગ્યવાળો ગણાય

આવી કસરતો કઈ? કુ઼રતે તો આપણે સારૂ એવી સરસ ગોઠવણી કરી છે કે આપણે હમેશા કસરત કર્યાજ કરીએ, જરા શાતિથી આપણે તપાસીશું તો આપણને માલૂમ પડશે કે દુનિયાનો ઘણોજ મોટો ભાગ ખેતી ઉપર નભે છે ખેડુતના ઘરના બધાને કસરત મળી રહે છે તે દરરોજ આઠ દશ કે તેથી પણ વધારે કલાકસુધી ખેતરવગેરેમા કામ કરે ત્યારેજ તેને ખાવા પહેરવાનું મળી શકે છે તેને મનની જૂદી કસરત જોઈતી નથી ખેડુત મૂઢ દશામા કામ કરી શકતો નથી તેને જમીનની માટીની પરીક્ષા જાણવી જોઇએ ઋતુઓના ફેરફારની માહીતી રાખવી જોઇએ, યુક્તિસર હળ ફેરવતા આવડવું જોઇએ, તારા, સૂર્ય, ચદ્રની ગતિ સાધારણ રીતે જાણવી જોઇએ ગમે તેવા અક્કલવાન શહેરવાસી જ્યારે ખેડુતના ઘરમા જાય છે ત્યારે દીન બની રહે છે, ખેડુત કહી શકશે કે બીયા કેમ વવાય આસપાસની દરેક કેડીનું તેને જ્ઞાન છે, આસપાસના માણુસોનું તેને જ્ઞાન છે, તારા વગેરેના દેખાવપરથી તે રાતના પણ દિશા પારખી શકે છે પક્ષીઓના સાદ ઉપરથી, તેઓની ગતિ ઉપરથી તે કેટલુક કહી શકે છે જેમકે અમુક પક્ષી અમુક વખતે એકઠા થાય કે કનોલ કરે તો તે કહેશે કે આ વરસાદની અથવા તો એવી બીજી નિશાની છે આમ પોતાને જોઈતી ખગોળવિદ્યા, ભૂગોળવિદ્યા, ભૂસ્તરવિદ્યા, વગેરે શાસ્ત્રો ખેડુત સમજે છે તેને પોતાના છોકરાને પોષવા પડે છે, તેથી માનવધર્મશાસ્ત્રનું પણ સાધારણ જ્ઞાન છે, અને પૃથ્વીના વિશાળ ભાગમા રહે તો તે ઈશ્વરનું મહત્ત્વ સહેજે

સમજે છે. શરીરે તો મજબૂત છેજ. પોતાનું વૈદું પોતેજ કરી લે છે. અને માનસિક કેળવણી તેને છે એ આપણે જોઈ શકયા.

પણ બધા કંઈ ખેડુત થવાના નથી, વળી આ પ્રકરણો ખેડુતના ઉપકારને સારૂ લખાતાં નથી; જેઓ વેપારી અને એવા પ્રકારના ધંધાર્થી છે તેઓએ શું કરવું, એ સવાલ છે. આ સવાલનો જવાબ આપણુને સમજપૂર્વક મળે તેવા હેતુથી ખેડુતની જિંદગીનું કંઈક વર્ણન આપ્યું છે. તેની રહેણી ઉપરથી આપણે જેઓ ખેડુત નથી તે આપણી રહેણી કંઈક ઘટાવી શકીએ અને એટલું સમજીએ કે જેટલે દરજ્જે આપણે ખેડુતને લગતી જિંદગી ભોગવતા નથી તેટલે દરજ્જે આપણે નીરોગી ઓછા રહેવાના. ખેડુતની જીંદગી ઉપરથી આપણે જોઇયે છીએ કે માણસે આઠ કલાક શારીરિક કાર્ય કરવું જોઇએ; ને તે એવું કે જેથી તે કરતાં કરતાંજ મનની શક્તિને કસરત મળે. હવે વેપારી વગેરેને કેટલીક કસરત મળી રહે છે. પણ તે એકમાર્ગી છે. તે કંઈ ખેડુતની જેમ ખગોળવેત્તા, ભૂગોળવેત્તા, ઇતિહાસ જાણનારો નથી. તેને ભાવતાલની ખબર પડે, સામાને કેમ યુક્તિસર માલ વેચવો એ ખબર પડે, પણ તેથી મનશક્તિ પુરી કસાતી નથી. તે ધંધામાં શરીરની હિલચાલ કંઈક થાય છે, તે ઘણી ઓછી ગણાય.

આવા માણસોને સારૂ પશ્ચિમના લોકોએ શોધ્યું છે કે તેઓએ ક્રિકેટ વગેરે રમતો રમવી; વર્ષમાં તહેવારો પાળી તેવે સમયે વળી વિશેષ રમતો રમવી; અને માનસિક કેળવણી સારૂ બહુ મગજમારી ન કરવી પડે તેવાં પુસ્તકો વાંચવાં. આ એક રસ્તો છે, તેને વિચારી લઇએ. આમ રમતમાં વખત ગાળતાં કસરત મળે છે એમાં શક નથી; પણ એ કસરતથી માણસનું મન સુધરતું નથી, એ આપણે અનેક દાખલામાં જોઈ શકીએ છીએ. ક્રિકેટ રમનારા અથવા ભારે ફૂટબોલ રમનારાની સંખ્યા જોતાં તેમાંથી પ્રમાણમાં કેટલા માણસો સારી મનશક્તિવાળા મળી આવશે ? હિંદુસ્તાનમાં જે રાજા ખૂબ રમતીઆળ છે તેની મનશક્તિવિષે આપણે શું જોયું છે ? વળી જેઓ ભારે મનશક્તિવાળા છે તેઓમાંથી કેટલા રમતીઆળ છે ? આપણે અનુભવે જોઇયે છીએ કે મનશક્તિવાળા ઘણાજ ઓછા રમતીઆળ જોવામાં આવશે. વિલાયતના ગોરાઓ હાલ રમત ઉપર ખૂબ ઉતર્યા છે, તેઓને તેઓનાજ મહાકવિ કિપલીંગે અક્કલના શત્રુ છે, એવા વર્ણવ્યા છે; અને કહ્યું છે કે તેઓ ઇંગ્લાંડના વેરી બનશે. હિંદુસ્તાનમાં આપણા મનશક્તિવાળા ગૃહસ્થોએ જૂદો રસ્તો પકડયો જોવામાં આવે છે-તેઓ મનને કસરત આપે છે, અને પ્રમાણમાં શરીરને ઘણી ઓછી

યવા મુદ્દલ આપતા નથી. આવાને આપણે ખોઈ બેસીએ છીએ. તેઓનાં

શરીર એકલી મગજમારીથી ક્ષીણ થઈ જાય છે, કઈ ને કઈ રોગ તેઓના શરીરમા ઘર કરે છે, અને જ્યારે તેઓનો અનુભવ દેશને ખૂબ કામ લાગે એવો હોય તેવે સમયે તેઓ દેહત્યાગ કરે છે આ ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે એકલી મનકસરત કે એકલી શરીરકસરત બસ નથી, તેમજ જે કસરત ઉપયોગી નથી એટલે રમતમા મળે છે તે કસરત બરાબર ગણાય નહિ, પરન્તુ જે કસરતમા મન અને શરીર બન્ને એકી વખતે ને આખો વખત કેળવાય એજ ખરી કસરત છે, ને એવો માણસ તન્દુરસ્ત રહી શકે આવો માણસ તો ખેડુતજ છે

ત્યારે હવે ખેડુત નથી તેણે શું કરવુ ? ક્રિકેટ વગેરે રમતોથી મળતી કસરત એ બરોબર નથી, એટલે આપણે એવી કસરત શોધવી જોઇએ કે જેથી ખેડુતના જેવો કઇક અર્થ સરે વેપારી અને બીજા બધા પોતાના ઘરની આસપાસ વાડી બનાવી શકે છે, ને તેમા ખોદવાનું કામ બે કે ચાર કલાક હમેશા કરી શકે છે ફેરીવાળા વગેરેને તો પોતાના ધધામાજ કસરત મળી રહે છે આપણે પાક્કા ઘરમા રહેતા હોઇએ તો તેની જમીનમા કેમ કામ કરી શકીએ એ સવાલ ન ઉઠવો જોઇએ, કેમકે એ હલકા મનની નિશાની છે ગમે તેની જમીનમા આપણે ખોદવા વાવવાનું કામ કરી શકીશું તેથી આપણને ફાયદોજ છે આપણા ઘર સુધરશે ને આપણે બીજાની જમીન ઠીક રાખ્યાનો સતોષ ભોગવી શકીશુ જેઓને જમીનની કસરત ન મળી શકે અથવા જેઓને તે કોઇપણ રીતે પસદ આવે તેમ નથી તેવાઓને સારૂ બે શબ્દની જરૂર છે, જમીનમા કામ કરવા સિવાય સર્વોત્તમ કસરત ચાલવાની છે એ કસરતોની રાજા કહેવાય છે ને એ વાત વાસ્તવિક છે આપણા ફકીરો અને સાધુઓ બહુ તન્દુરસ્ત રહે છે તેના કારણોમા એક એ પણ છે કે તેઓ ગાડી, ઘોડા વગેરે વાહનોનો ઉપયોગ કરતા નથી તેઓ પોતાની બધી મુસાફરી પગે કરે છે થોરો કરીને મહાન અમેરીકન થઈ ગયો તેણે ચાલવાની કસરતવિષે બહુ વિચારવા લાયક પુસ્તક લખ્યુ છે તેણે એમ જણાવ્યુ છે કે પોતાને વખત ન મળે એવા બહાનાથી જે માણસ ઘર બહાર નીકળતો નથી, હાલતો-ચાલતો નથી ને લખવા વગેરેના કામો કરે છે, તે માણસના લખાણો વગેરે પણ જેવો તે માદો તેવા માદા હોય છે પોતાના અનુભવ વિષે તે જણાવે છે કે તેણે સરસમા સરસ પુસ્તકો લખ્યા ત્યારે તે હમેશા વધારેમા વધારે ચાલતો હમેશા ચાર પાચ કલાક ચાલવુ એ તેના મનમા કઈજ ન હતુ આપણને ખરેખરી ભૂખ લાગી હોય ત્યારે જેમ આપણે કામ નથી કરી શકતા, તેમજ કસરતને વિષે હોવું જોઇએ આપણા માનસિક કામનું માપ લેતા આપણને આવડતું નથી તેથી

આપણે જોઈ શકતા નથી કે શારીરિક કસરત વિના કરેલાં માનસિક કાર્યો નીરસ ને નમાલાં હોય છે. ચાલવાથી લોહીનો ફેરાવો ઝપાટાબંધ દરેક ભાગમાં થાય છે, તેથી દરેક અંગની હીલચાલ થાય છે, અને બધાં અંગ કસાય છે. ચાલવામાં હાથ વગેરેની હીલચાલ થાય છે એ યાદ રાખવું જોઇએ. ચાલવાથી શુદ્ધ હવા આપણને મળે છે. વળી બહારના ભવ્ય દેખાવો આપણે જોઇયે છીએ. ચાલવું તે હમેશાં એકજ જગ્યાએ અથવા ગલીઓમાં હોવું જોઇએ નહિ, પણ ખેતરોમાં ને ઝાડીઓમાં ફરવું જોઇએ, તેથી કુદરતની શોભાની કિંમત કંઈક કરી શકાય છે. એક બે માઇલ ચાલવું તે ચાલવું ગણવાનું નથી, પણ દશ બાર માઈલ ચાલવું એજ ચાલવું ગણાય. આવું હમેશાં જેનાથી ન બને તે દર રવિવારે ખૂબ ચાલી શકે છે. એક દરદી એક અનુભવી વૈદને ત્યાં ગોળી લેવા ગયો, તેને દરદ અજીર્ણનું હતું. વૈદે તેને હમેશાં થોડું ચાલવાની સલાહ આપી. દરદી બોલ્યો કે તેનામાં જરાએ તાકાદ નથી. વૈદ સમજ્યો કે દરદી બીકણ હતો, તે તેને પોતાની ગાડીમાં લઈ ગયો. રસ્તામાં ચાબુક જાણી જોઇને પાડી નાખ્યો. વિવેકને ખાતર દરદીને ચાબુક લેવા ઉતરવું પડ્યું. વૈદે પોતાની ગાડી હાંકી મૂકી. બિચારા દરદીને હાંફતા હાંફતા પાછળ જવું પડ્યું. તેને ખૂબ ચલાવ્યા પછી ગાડી પાછી વાળી દરદીને ગાડીમાં લીધો; ને તેને કહ્યું કે તને ચલાવવો એજ તારી દવા હતી, તેથી વૈદને ઘાતકી દેખાવાને જોખમે પણ દરદીને ચલાવવો પડ્યો. દરદીને પણ કકડાવીને ભૂખ લાગી હતી તેથી ચાબુકની વાત ભૂલી ગયો. તેણે વૈદનો ઉપકાર માન્યો ને ઘેર જઇને સંતોષપૂર્વક ખાધું. જેઓને ચાલવાની ટેવ નથી ને જેઓને બદહજમી ને તેથી ઉત્પન્ન થતાં દરદો થાય છે તેઓએ ચાલવાનો અખતરો કરી જોવો.

પોષાક.

ખોરાક ઉપર આરોગ્યનો આધાર રહે છે તેમ પોષાક ઉપર પણ કંઈ દરજ્જે રહે છે. ગોરી ઓરતો પોતે માનેલી શોભાને ખાતર એવો પોષાક પહેરે છે કે તેથી તેમની કેડ અને પગ સાંકડાં રહે. આથી અનેક પ્રકારનાં દરદનાં ભોગી તેઓ થાય છે. ચીનમાં ઓરતોના પગ એટલા નાજુક રાખે છે કે આપણાં બચ્ચાંના પગ પણ તેથી મોટા હોય છે. આથી ચીનની ઓરતોના આરોગ્યને ઘણો ધક્કો પહોંચે છે. આ બે દાખલા ઉપરથી વાંચનાર તુરત સમજી શકશે કે પોષાકની પસંદગી ઉપર આરોગ્યનો આધાર કંઈક ભાગે પણ રહે છે ખરો.

સારામા શારા ચિત્રો તો નગ્નદશાનાજ જેવામા આવે છે પોષાક પહેરી શરીરના સાધારણ અગો ઢાકવામા આપણે કેમ જાણે કુદરતનો દોષ ખતાવતા હોઇએ નહિ ? જેમ આપણી પાસે વધારે પૈસા હોય તેમ આપણે વધારે ટાપટીપ કરતા જઇએ છીએ કોઈ કઈ રીતે ને કોઈ કઈ રીતે રૂપ કહાડવા ઇચ્છે છે, ને પછી પોતાનુ મ્હો અરીસામા જોઈ મલકાય છે કે વાહ ! હુ કેવો રૂપાળો ? આપણા બધાની દષ્ટિ જો ઘણા મહાવરાથી બગડી ન હોય તો આપણે તુરત જોઈ શકીશુ કે માણસનુ સારામા સારૂ રૂપ તો તેની નગ્નદશામા રહેલુ છે, અને તેનુ આરોગ્ય પણ તેમા છે એક પહેરણ પહેર્યું કે તેટલે દરજ્જે રૂપનો ભગ કર્યો કેમ જાણે આટલુ બસ ન હોય તેથી મરદ અને સ્ત્રી બન્ને જવાહીર પહેરે છે કઈ મરદો પગે બેડી પહેરે છે, કાનમા વાળી લટકાવેછે, ને હાથે વીંટી રાખે છે આ બધા ગદકીના ઘર છે, ને શોભા તો તેમા શી રહેલી છે એ સમજવુ સહેલુ નથી ઓરતોએ હદવાળી છે પગે ન ઉપડે તેવા કહ્યા કે ઝાંઝર, કાનમા પુષ્કળ વાળીઓ, નાકે વળી કુલડા, હાથે પણ જેટલા દાગીના હોય તેટલા ઓછા આ પહેરી શરીરે પુષ્કળ મેલ ચઢાવીએ છીએ કાનમા ને નાકમા તો મેલની સીમા રહેતી નથી આ મેલી દશાને આપણે શણગાર માની પૈસાના ખર્ચમા તણાતા જઇએ છીએ ! ચોરોના ભયથી જીવને જોખમમા નાખતા ડરતા નથી ખરૂ કહ્યુ છે કે અભિમાનથી પેદા થએલી મૂર્ખતાને આપણે દુખો વેઠી જે કિંમત ભરીએ છીએ તે અઢળક છે કાનમા ગુમડા થવા છતા બૈરીઓએ પોતાના કાનની વાળી કહાડવા દીધી નથી હાથે ગુમડુ થાય, હાથ પાકે પણ બગડી ન કઢાય આગળી પાકે પણ હીરાની વીંટી મરદ કે ઓરત કાઢે તો તેના રૂપમા ખામી આવે ! આવા દાખલા તો ઘણાઓએ નજરે જોયા હોવા જોઇએ

પોષાક વિષે બહુ સુધારા કરવા મુશ્કેલ છે, છતા ઘરેણાને રજા આપી શકીએ તેમ છીએ જરૂર જણાતા સીવાયના કપડા પણ જતા કરી શકીએ તેમ છીએ રીત રિવાજને અનુસરવા ખાતર કેટલાક કપડા રાખી બીજાને રજા આપી શકીએ તેમ છીએ જેનુ મન, પોષાક એ માણસનુ આભૂષણ છે, એ વહેમમાથી છુટુ થયુ છે, એ માણસ ઘણો સુધારો કરી પોતાનુ આરોગ્ય સાચવી શકે છે

હાલ વળી એવો વાયરો વાયો છે કે યૂરોપનો પોષાક આપણે પહેરવો એ સરસ છે, ને એથી આપણો રૂવાબ પડે, તથા આપણને લોકો માન આપે આ બધુ વિચારવાનો આ અવસર નથી અહીં તો એટલુજ કહેવુ જરૂરનુ છે

કે યૂરોપનો પોષાક યૂરોપના ઠંડા ભાગોમાં ભલે યોગ્ય હોય; પણ હિંદુસ્તાનનો પોષાક-બન્ને હિંદુ અને મુસલમાનો-હિંદુસ્તાનને સારૂ બંધબેસતો છે. આપણાં લુગડાં છુટાં હોવાથી હવા આવ-જાવ કરી શકે છે. સફેદ હોવાથી સૂર્યનાં કિરણો વિખરાઇ જાય છે. કાળા રંગના કપડામાં સૂર્ય હમેશાં વધારે ગરમ લાગશે, કેમકે તેને લાગવાથી કિરણો વિખરાઈ જતા નથી.

આપણે માથું તો હંમેશાં ઢાંકીએ છીએ, બહાર નીકળતી વેળાએ તો જરૂર ઢાંકવાના', પાઘડી એ આપણી ઓળખ થઇ પડી છે; છતાં જ્યાં પ્રસંગ આવે ત્યાં માથું ખુલ્લું રાખવાથી ફાયદોજ છે. વાળ વધારવા ને પટીયાં પાડવાં એ તો જંગલીપણુંજ જણાય છે. વધારેલા વાળમાં ધૂળ, મેલ ને લીખો વાસ કરે છે. માથામાં ગુમડાં થાય તો તેની માવજત કરવી એ પણ મુશ્કેલ પડે છે. પાઘડી પહેરનારને માથાના વાળ સાહેબ લોકની જેમ વધારવા એતો અણસમજ ગણાય.

પગને વાટે આપણે બહુ દરદના પંજામાં આવી પડીએ છીએ. બૂટ વગેરે પહેરનારના પગ સુંવાળા થઈ જાય છે. તેમાં પસીનો છુટે છે ને તે બદબો મારે છે. જે માણસને વાસની પરીક્ષા છે તેનાથી બૂટ પહેરનાર માણસ બૂટ ને મોજાં કહાડે ત્યારે તેની પડખે ઉભી શકાતું નથી, એટલી વાસ તેના પગમાંથી છુટે છે. આપણે તો જોડાને કાંટારમાં કે પગરખાં કહીએ છીએ, એટલે કાંટામાં ચાલવું હોય, બહુ તડકામાં કે ટાઢમાં રખડવું હોય ત્યારેજ આપણને જોડા પહેરવાની જરૂર છે, અને તે પણ આખા પગને ઢાંકે તેમ નહિ પણ માત્ર તળીયાને ઢાંકે; એટલે જરૂર જણાય ત્યારે માત્ર સેંડલ પહેરવાં જોઇએ. જેને માથું દુખવાનું દરદ હોય, જેને શરીરની નબળાઈ હોય, જેને પગનો દુખાવો હોય ને જેને જોડા પહેરવાની આદત હોય, તેણે જોડા પહેર્યા વિના ચાલવાનો અખતરો કરી જોવો; એટલે તેને તુરત માલમ પડશે કે પગ ખુલ્લા રાખી, તેને જમીનનો સ્પર્શ થવા દઇ, તેને પસીના રહિત રાખી આપણે કેટલો ફાયદો તુરત ઉઠાવી શકીએ છીએ. સેંડલ એ બહુ સરસ જોડાની જાત છે, ને પ્રમાણમાં સસ્તી જાત છે. આફ્રિકામાં પાઇનટાઉન આગળ ટ્રાપીસ્ટ લોકો જેને જોઇએ તેને સારૂ બનાવે છે, ને ફિનિકસમાં પણ સેંડલ બની શકે છે. સાધારણ વર્ગ એકલા સેંડલથી ચલાવી લે તેટલી તેની હિંમત નહિ ચાલે. તેવા માણસે પણ જ્યારે જ્યારે પગને છુટા રાખી શકાય ત્યારે તો રાખવાજ, ને જ્યારે બૂટ વિના ચલાવાય ને કંઇક પણ તળીયાંને સારૂ જોઇએ ત્યારે સેંડલનો ઉપયોગ કરવો.

ગુહ્ય પ્રકરણ.

જેણે આરોગ્યના પ્રકરણો ધ્યાનપૂર્વક વાચ્યા છે તેને મારી વિનતિ છે કે આ પ્રકરણ વિશેષ ધ્યાનથી વાચવું, ને તે ઉપર ખુબ વિચાર કરવો બીજા પ્રકરણો હજુ આવશે અને તે ઉપયોગી થઇ પડશે, એમ હું માનું છું, પણ આ વિષય ઉપર બીજું એકે પ્રકરણ આના જેવુ અગત્યનું નહિ હોય મે અગાઉ સૂચવ્યું છે કે આ પ્રકરણોમા એવી એક પણ બાબત મે લખી નથી કે જેને વિષે મને જાતિ અનુભવ થયો નથી, અથવા જે હું પોતે દ્દઢતાપૂર્વક ન માનતો હોઉં

આરોગ્યની ઘણી ચાવીઓ છે, અને તે બધી ચાવીઓની જરૂર છે, પણ તેની મુખ્ય ચાવી બ્રહ્મચર્ય છે સારી હવા, સારો ખોરાક, સારૂ પાણી વગેરેથી આપણે આરોગ્ય મેળવી શકીએ, પણ જેટલો પૈસો કમાઇએ તેટલો ઉડાવીએ તો કઇ બચતુ નથી, તેમજ જેટલુ આરોગ્ય મેળવીએ તેટલુ ઉડાવીએ તો પાસે પુછી શી રહેવની છે? માટે સ્ત્રી અને પુરુષ બન્નેને આરોગ્યરૂપી ધન સાચવનાને સારૂ બ્રહ્મચર્યની સપૂર્ણ જરૂર છે, એમા કોઇએ શક લાવવાનો નથી જેણે પોતાનું વીર્ય સાચવ્યું છે તેજ વીર્યવાન-બળવાન કહેવાય ને ગણાય

બ્રહ્મચર્ય તે શું? એ સવાલ થશે પુરૂષે સ્ત્રીનો ભોગ ન કરવો ને સ્ત્રીએ પુરુષનો ભોગ ન કરવો, એ બ્રહ્મચર્ય છે 'ભોગ ન કરવો' એટલે એકબીજાનો વિષયની ઇચ્છાએ સ્પર્શ ન કરવો એટલુજ નહિ, પણ એ બાબત વિચાર પણ નહિ લાવવો—એ બાબતનું સ્વપ્નું પણ ન હોવું જોઇએ પુરુષે સ્ત્રીને જોઇને ઘેલા ન થવું અને સ્ત્રીએ પુરુષને જોઇને ઘેલા ન થવુ જે ગુહ્યશક્તિ આપણને કુદરતે આપી છે તેને દબાવી, આપણા શરીરમાજ સગ્રહ કરી, તેનો ઉપયોગ આપણું આરોગ્ય વધારવામા કરવો, અને તે આરોગ્ય એકલા શરીરનું નહિ પણ મનનું, બુદ્ધિનું અને યાદશક્તિનું છે

હવે જરા આસપાસ કૌતુક બને છે તે જોઇયે નાનેથી મોટા બધા માણસો તેમજ સ્ત્રીઓ, ઘણે ભાગે આ મોહમા ડુબેલા પડયા છીએ આપણે એવે સમયે ગાડાતુર બની જઇએ છીએ આપણી બુદ્ધિ ઠેકાણે રહેતી નથી, આપણી આખને પડદા આવી જાય છે, આપણે કામાન્ધ બનીએ છીએ કામમા આવી ગયેલા પુરુષોને, સ્ત્રીઓને ને છોકરા-છોકરીઓને મે તદન બાવરા જેવા જોયા છે મારો પોતાનો અનુભવ તેથી જૂદો નથી જ્યારે જ્યારે તે દશામા હું આવેલો છું ત્યારે ત્યારે મારૂ ભાન હું ભૂલી ગયો છું એ વસ્તુજ એવી છે આમ એક રતિભાર રતિ (સુખ) ને સારૂ આપણે એક ક્ષણથી વિશેષ બળ

એક પળમાં ગુમાવી બેસીએ છીએ. જ્યારે આપણો મદ ઉતરે છે ત્યારે આપણે રંક હાલતમાં રહીએ છીએ. બીજે દહાડે સવારમાં આપણું શરીર ભારે રહેછે, આપણને ખરૂં ચેન રહેતું નથી, આપણી કાયા મંદ થઈ ગઇ હોય છે, આપણું મન ઠેકાણા વગરનું હોય છે; તે બધું ઠેકાણે લાવવા—રાખવા, આપણે દૂધના કાઢા પીએ છીએ, ગજવેલ ફાકીએ છીએ, યાકુતિઓ લઈએ છીએ, વૈદ્યોની પાસે જઇને પુષ્ટિકારક દવા માગીએ છીએ; કયા ખોરાકથી આપણો કામ વધે એ આપણે શોધ્યા કરીએ છીએ. આમ દિવસો જાય છે, ને જેમ જેમ વર્ષ જાય છે તેમ તેમ અંગે, અક્કલે હીણા થઇએ છીએ અને ઘડપણમાં આપણી બુદ્ધિ ગએલી જોવામાં આવે છે.

ખરૂં જોતાં એમ ન થવું જોઇએ—ઘડપણમાં બુદ્ધિ મંદ થવાને બદલે તેજ થવી જોઇએ, આ દેહે મેળવેલો અનુભવ આપણને તથા બીજાને ઉપયોગી થઈ શકે એવી આપણી સ્થિતિ રહેવી જોઈએ; અને જેઓ બ્રહ્મચર્ય પાળે તેની તેવી સ્થિતિ રહે છે. તેને મરણનો ભય નથી અને મરણ સમયે પણ તે ઇશ્વરને ભૂલતો નથી, તે ખોટાં વલખાં મારતો નથી, ને ચાળા કરતો નથી. તે હસમુખે ચહેરે આ દેહને છોડી માલેકને પોતાનો હિસાબ આપવા જાય છે. આજ પુરુષ—આમ મરે તેજ સ્ત્રી. તેઓએજ ખરૂં આરોગ્ય જાળવ્યું એમ ગણાય.

આપણે સાધારણ રીતે વિચાર કરતા નથી કે આ જગતમાં મોજ—મજા, અદેખાઇ, મોટાઈ, આડંબર, ગુસ્સો, અધીરાઇ, ઝેર વગેરેનું મૂળ આપણે બ્રહ્મચર્યનો ભંગ કરીએછીએ તેછે. આપણું મન આપણે હાથ ન રહે, ને દરરોજ એક કે વધારે વખત એક બાળક કરતાં પણ બેદરકારીએ, તો પછી જાણ્યે અજાણ્યે કયા ગુન્હા નહિ કરીએ—કયું ઘોર કર્મ કરતાં અટકીશું ?

પણ આવું બ્રહ્મચર્ય પાળનારાને કોણ જુએ છે ? એવું બ્રહ્મચર્ય જો બધા પાળે તો દુનિયાનું સત્યાનાશ વળે. આમાં ધર્મચર્ચા આવી જવાનો સંભવ છે, એટલે તેટલો ભાગ છોડી માત્ર દુન્યવી વિચારજ કરીશું. મારા વિચાર પ્રમાણે આ બન્ને સવાલનું મૂળ આપણી બીક અને કાયરતા છે. આપણે બ્રહ્મચર્ય પાળવા માગતા નથી એટલે તેમાંથી નીકળી જવાનું બહાનું શોધીએ છીએ. બ્રહ્મચર્ય પાળનારા આ દુનિયામાં ઘણાએ પડ્યા છે, પણ તેને શોધતાં તુરતજ મળતા હોય તો તેનું મૂલ્ય પણ શું હોય ? હીરાને મેળવતાં પૃથ્વીના આંતરડામાં હજારો મજુરોને ગોંધાઈ રહેવું પડે છે, અને ત્યાર પછી પણ પર્વત જેટલી કાંકરીઓમાંથી એક મૂઠી જેટલા હીરા હાથ આવે છે; ત્યારે બ્રહ્મચર્ય પાળનારા હીરાને શોધવાને સારૂ કેટલો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ, તે સૌએ ત્રિરાશી બાંધીને જવાબ શોધી કહાડવો. બ્રહ્મચર્ય પાળતાં [illegible]

તેની સાથે આપણને સબધજ કયાં છે? આપણે કઈ ઈશ્વર નથી-જેણે પૃથ્વી બનાવી છે* તે પોતાનું સભાળી લેશે બીજાઓ પાળે કે નહિ એ સવાલ આપણને કરવાનોજ ન હોય આપણે વેપાર, વકીલાત વગેરે ધધામા પડતા વિચારતા નથી કે બધા વકીલ કે વેપારી થાય તો શું થાય? છેવટમા જે બ્રહ્મચર્ય પાળશે તે પુરુષ અથવા સ્રીને કાળે કરીને બન્ને સવાલોનો જવાબ મળી આવશે, એટલે કે તેના જેવા બીજા તેને મળી રહેશે, અને બધા બ્રહ્મચર્ય પાળે તો પૃથ્વીનું શું થાય તે પણ તે ધોળા દિવસ જેવું જોઈ શકશે

ઉપરના વિચારો જજાળી માણસો કેમ અમલમા મૂકી શકે? પરણેલા શું કરે? જેને છોકરા છે તે શું કરે? જેનાથી કામને વશ નજ રાખી શકાય તે શું કરે? આપણે સરસમા સરસ શું છે તે જોયું તે નમુનો આપણી પાસે રાખીએ તો પછી તેની તેવીજ કે ઉતરતી નકલ કરી શકીએ બાળક પાસે અક્ષર લખાવીએ ત્યારે સારામા સારા અક્ષરનો નમુનો તેની પાસે મૂકીશું તો બાળક તે ઉપરથી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પૂરી કે અધુરી નકલ કરશે, તેમજ આપણે અખડ બ્રહ્મચર્યનો નમુનો આપણી સામે રાખી તેની નકલ કરવા મથી શકીએ તેમ છીએ પરણ્યા એટલે શું? કુદરતી કાયદો તો એ છે કે જ્યારે સ્રી-પુરુષને પ્રજાની ઈચ્છા થાય ત્યારેજ તેઓ બ્રહ્મચર્યને તોડે આમ વિચારપૂર્વક કોઈ જોડુ વર્ષે કે ચાર પાચ વર્ષે એક વેળા બ્રહ્મચર્ય તોડે તે તદ્દન ગાડા નહિ બને, અને તેઓની પાસે વીર્યરૂપી પુજી ઠીક એકઠી રહી શકશે ભાગ્યેજ એવા સ્રી-પુરુષ આપણા જોવામા આવશે કે જેઓ માત્ર પ્રજાની ઉત્પત્તિને ખાતરજ કામભોગ કરતા હોય, બાકી હજારો માણસો તો કામભોગ માગે છે, ઇચ્છે છે ને કરે છે તેનું પરિણામ એ આવે છે કે તેઓની ઈચ્છા વિરૂદ્ધ પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે આ વિષયભોગ ભોગવતા આપણે એટલા આધળાભીંત બની જઇએ છીએ કે સામેનાનો વિચારજ કરતા નથી આમા સ્રીકરતા પુરુષ વધારે ગુન્હેગાર છે પોતાના ગાડપણમા સ્રીની નબળાઇનો અને પ્રજાનો ભાર ઉપાડવાની-તેને ઉછેરવાની તેનામા તાકાદ છે કે નહિ તેનો તેને ખ્યાલ પણ રહેતો નથી. પશ્ચિમના લોકોએ તો આ બાબતમા હદજ ઓળગી છે તેઓ પોતાના ભોગ ભોગવવાને ખાતર ને પ્રજા ઉત્પન્ન થાય તેનો બોજો દૂર રાખવા ખાતર અનેક ઉપચારો વાપરે છે તે ઉપચારો ઉપર પુસ્તકો લખાયા છે, અને વિષય ભોગવવા છતા પ્રજા ઉત્પન્ન ન થાય એવું બતાવનારા ધધાર્થીઓ પડયા છે! આપણે આવા પાપમાથી હજુ તો મુક્ત છીએ, પણ આપણી સ્રીઓ ઉપર બોજો લાદતા આપણે ઘડીભર વિચાર કરતા નથી, ને આપણી પ્રજા નબળી, વીર્યહીન, બાયલી અને બુદ્ધિહીન થાય તેની

* લેખક ઈશ્વરને પૃથ્વીનો કર્તા માને છે એમ જણાય છે

દરકાર પણ રાખતા નથી. જ્યારે જ્યારે પ્રજા ઉત્પન્ન થાય ત્યારે આપણે ઈશ્વરનો પાડ માનીએ છીએ, એ આપણી કંગાલ દશા ઢાંકવાનો એક રસ્તો છે. **નબળી, પાંગળી, વિષયી, નમાલી પ્રજા આપણને થાય એને આપણે ઈશ્વરી કોપ કેમ ન માનીએ? બાર વર્ષના બાળકને પ્રજા થાય એમાં આપણને શું સુખ માનવાનું હોય? તેમાં ઉત્સવ શો ઉજવવો હોય? બાર વર્ષની બાળા માતા થાય એને મહા કોપ કેમ ન માનવો?** તુરત વાવેલા ઝાડમાં ફળ થાય તો તે નબળું હોય છે એમ આપણે જાણીએ છીએ, તે ઝાડને ફળ ન બાઝે એવા આપણે ઈલાજ લઇએ છીએ; છતાં બાળક સ્ત્રીને બાળક વરથી પ્રજા ઉત્પન્ન થાય ને આપણે ઉજાણી કરીએ એ તો ભીંત ભૂલવા જેવું થયું. હિંદુસ્તાનમાં કે દુનિયામાં નમાલા માણસો કીડીની પેઠે ઉભરાય તેથી હિંદુસ્તાનનો કે દુનિયાનો શો ઉદ્ધાર થઈ શકે? પશુ આપણા કરતાં સારાં છે, કે જ્યારે તેઓને પ્રજા ઉત્પન્ન કરવાની હોય ત્યારેજ નર માદાનો મેળાપ આપણે કરાવીએ છીએ. મેળાપ પછી ને ગર્ભકાળ તથા જન્મ પછી બચ્ચું ધાવણ છોડી મોટું થાય ત્યાંસુધીનો કાળ તદન પવિત્ર ગણવો જોઇએ, ને પુરુષે તથા સ્ત્રીએ તે કાળ દરમિયાન તો બ્રહ્મચર્ય પાળવુંજ જોઇએ; તેને બદલે આપણે ઘડીભર પણ વિચાર કર્યા વિના આપણું કાર્ય કર્યેજ જઇએ છીએ! આવાં રોગી મન આપણાં છે એનું નામ અસાધ્ય રોગ. એ રોગ આપણને મોતની મુલાકાત કરાવે છે, અને મોત થતું નથી ત્યાંસુધી આપણે ઘેલા માણસની પેઠે ભમ્યા કરીએ છીએ. પરણેલાં સ્ત્રી–પુરુષોની ખાસ ફરજ છે કે તેઓએ પોતાના વિવાહનો ખોટો અર્થ નહિ કરતાં શુદ્ધ અર્થ કરી જ્યારે ખરેખર પ્રજા ન હોય ત્યારે વારસ ઈચ્છીનેજ પોતે ભેગાં થવું.

આપણી દયામણી દશામાં આમ કરવું બહુ મુશ્કેલ છે. આપણો ખોરાક, આપણી રહેણી, આપણી વાતો, આપણી આસપાસના દેખાવો, એ બધા આપણી વિષયવાસના જાગ્રત કરનારા છે. વળી અફીણની પેઠે વિષયનો આપણને અમલ ચઢેલો હોય છે, તેવી સ્થિતિમાં આપણે વિચાર કરી પાછા હઠીએ એ કેમ બને? પણ જે બનવું જોઇએ તેને વિષે કેમ બને, એવી શંકા ઉઠાવનારને સારૂ આ લખાણમાં જવાબ નથી. જેઓ વિચાર કરી કરવું જોઇએ તે કરવાનો પ્રયત્ન કરવા તૈયાર હોય તેને સારૂ આ લખાણ છે. જેઓ પોતાની સ્થિતિમાં સંતોષ માની બેઠા છે તેને આવું વાંચતાં પણ કંટાળો આવશે; પણ જેઓ પોતાની કંગાળ દશા જોઈ શકયા છે ને તેથી કંઈક ભાગે કંટાળ્યા છે તેને મદદ કરવાનો આ લખાણનો હેતુ છે.

ઉપરના લખાણ ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે જેઓ પરણ્યા

નથી તેઓએ આવા કઠણ કાળમા પરણવુજ ન જોઇએ, અને જો પરણ્યા વિના નજ ચાલે તો જેમ બને તેમ મોડુ પરણવુ જોઇએ **પચીસ કે ત્રીસ વર્ષ સુધી ન પરણવામા જુવાન પુરૂષોએ 'પણ' લેવાં ઘટે છે.** આવુ કરવાથી આરોગ્ય મળવા ઉપરાત જે બીજા ફાયદા મળે તેનો વિચાર આ સ્થળે આપણે કરી શકતા નથી, પણ સૌ કોઈ પોતાની મેળે તે ફાયદા નીપજાવી શકશે

જે માબાપો આ લખાણ વાચે તેને એટલુ કહેવુ ઘટે છે કે તેમના છોકરાને બચપણમાથીજ વિવાહ કે સગાઈ કરી વેચી આપે છે તેથી તેઓ ઘાતકી બને છે, તેમા પોતાના બચ્ચાનો સ્વાર્થ તપાસવાને બદલે પોતાનો અધ સ્વાર્થ તપાસે છે પોતાને મોટા થવુ છે, પોતાની નાત જમાતમા નામ મેળવવુ છે, છોકરાના વિવાહ કરી તમાશો જોવો છે છોકરાનું હિત જુએ તો તો તેનો અભ્યાસ તપાસે, તેનું જતન કરે, તેને શરીરની કેળવણી આપે આ જમાનામા બાળક છોકરાંને પરણાવી ઘરસસારી ખટપટની જવાબદારીમા મૂકી દેવા એથી તેઓનું બીજુ કયું મોટુ અહિત હોઈ શકે ?

છેવટમા જે સ્રી કે પુરુષ એક વખત પરણ્યા છે તેમા મોતથી વિયોગ થાય ત્યારે તો તેઓએ વૈધવ્ય પાળવુ એ આરોગ્યનો ફાયદો છે કેટલાક ડૉકટરોએ એવો અભિપ્રાય આપ્યો છે કે જુવાન પુરુષ અથવા સ્રીને વીર્યપાત થવાનો અવકાશ મળવોજ જોઇએ, બીજા કેટલાક ડૉકટરો એમ પણ કહે છે કે કોઇપણ સ્થિતિમા વીર્યપાત કરવાની જરૂર નથી આમ ડૉકટરો લડી મરે છે ત્યા આપણે ડૉકટરાથી દોરવાઈ આપણા વિચારને ટેકો મળ્યો એમ સમજી વિષયમા લીન રહેવાનું સમજીએ એમ નજ થવુ જોઇએ મારો પોતાનો અનુભવ અને બીજાઓ જેનો અનુભવ હું જાણુ છુ તે ઉપરથી હું બેધડક રીતે કહી શકુ છુ કે આરોગ્ય જાળવવાને સારૂ વિષય કરવાની જરૂર નથી, એટલુજ નહિ પણ વિષય કરવાથી-વીર્યપાત થવાથી આરોગ્યને ઘણી નુકસાની પહોચે છે ઘણા વર્ષથી બધાએલી મજબુતી-મનની ને તનની-એક વખતના વીર્યપાતથી પણ એટલી જતી રહે છે કે તેને પાછી મેળવતા બહુ વખત જોઇએ છીએ, અને તેટલો વખત જતા પણ અસલ સ્થિતિ આવીજ શકતી નથી ભાગેલા કાચને સાધો મારી તેની પાસેથી કામ ભલે લો, પણ તે ભાગેલો તો ગણારોજ

વીર્યનું જતન કરવાને સારૂ સ્વચ્છ હવા, સ્વચ્છ પાણી, અગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણે સ્વચ્છ ખોરાક અને સ્વચ્છ વિચારની પૂરી જરૂર છે આમ નીતિને આરોગ્યની સાથે ઘણો નિકટ સબધ છે-સપૂર્ણ નીતવાનજ સપૂર્ણ આરોગ્ય મેળવી શકે જાગ્યા ત્યાથી સવાર સમજી ઉપરનું લખવુ ખૂબ વિચારી જેઓ

તે સૂચના અમલમાં મૂકશે તેઓને પ્રત્યક્ષ અનુભવ મળશે. થોડી મુદત જેણે બ્રહ્મચર્ય જાળવ્યું હશે તે પણ પોતાના મનમાં વધેલું બળ ને શરીરનું બળ, એ બન્ને જોઈ શકશે; અને એક વખત જો તેના હાથમાં પારસમણિ આવશે તો તેને જીવની સાથે જતન કરી સાચવશે. જરાએ ચૂકશે તો તુરત જોઈ લેશે કે તેણે મોટી ભૂલ કરી છે. મેં તો બ્રહ્મચર્યના અગણિત લાભ વિચાર્યા પછી જાણ્યા પછી, ભૂલો કરી છે, ને તેનાં કડવાં પરિણામ પણ જોયાં છે. ભૂલ પહેલાંની મારા મનની ભવ્ય દશા, ભૂલ પછીની મારી દીન દશા, એનો મને તાદૃશ ચિતાર આવ્યા કરે છે. પણ મારી ભૂલોમાંથી હું એ પારસમણિની કિંમત જાણતાં શીખ્યો છું. હવે અખંડ જાળવીશ કે નહિ એ જાણતો નથી. ઈશ્વરની સહાયથી જાળવવાની આશા રાખું છું. મારા મનને અને શરીરને તેથી થએલા લાભ હું જોઈ શકું છું. હું પોતે બાળપણે પરણેલો, બાળપણે અંધ બનેલો, બાળપણે પ્રજા પામેલો ઘણે વર્ષે જાગ્યો; જાગીને જોયું તો મહાભારતમાં પડેલો એમ લાગે છે. મારી ભૂલથી ને મારા અનુભવથી જો કોઈપણ ચેતી લેશે ને બચશે તો આ પ્રકરણ લખીને હું કૃતાર્થ થયો સમજીશ. આ પણ નિરાશી બાંધવા જેવી છે. મારામાં ઉત્સાહ ઘણો છે એમ બહુ માણસોએ કહ્યું છે ને હું માનું છું; મારૂં મન તો નબળું ગણાતું નથી–કેટલાક તો મને હઠીલો ગણે છે, મારા શરીરમાં ને મનમાં રોગો રહેલા છે, પણ મારા પ્રસંગમાં આવેલાના પ્રમાણમાં હું સારી રીતે આરોગ્યવાળો ગણાઉં છું. આ દશા જો હું વીસ વર્ષ સુધી વધારે કે ઓછો વિષયમાં રહ્યા પછી જાગવાથી સાચવી શક્યો છું તો એ વીસ વર્ષ પણ બચાવી શક્યો હોત તો ક્યાં હોત? હું પોતે તો સમજું છું કે મારા ઉત્સાહનો આજે પાર જ ન હોત, અને પ્રજાની સેવામાં કે મારા સ્વાર્થમાં હું એટલો ઉત્સાહ બતાવી શકત કે તેની બરોબરી કરનારની કસોટી થાત. આટલો સાર મારા ભાંગેલા દાખલામાંથી ખેંચી શકાય છે. જેઓ અખંડ બ્રહ્મચર્ય પાળી શક્યા છે તેઓનું શારીરિક, માનસિક, નૈતિક બળ જેણે જોયું હોય તેજ વિચારી શકે; તેનું વર્ણન ન થઈ શકે.

આ પ્રકરણ વાંચનાર સમજેલ હશે કે જ્યાં પરણેલાને બ્રહ્મચર્ય પાળવાની સલાહ આપવામાં આવી છે ત્યાં, ને રંડાયેલ પુરુષને વૈધવ્ય ભોગવવાની સલાહ આપી છે ત્યાં, પરણેલ કે ન પરણેલ પુરુષ યા સ્ત્રીને બીજે ક્યાંય પણ વિષય કરવાનો અવકાશ હોયજ નહિ. પરસ્ત્રી અથવા વેશ્યા ઉપર કુદૃષ્ટિ કરવાથી શું ઘોર પરિણામો આવે છે એ આરોગ્યના વિષયમાં વિચારી શકાય ; એ ધર્મનો ને ઉંડી નીતિનો વિષય છે. અહીં તો માત્ર એટલુંજ કહી ય છે કે પરસ્ત્રી અને વેશ્યાગમનથી માણસો વિસ્ફોટક આદિ નામ ન લેવા

યોગ્ય-નીચ દરદોથી પીડાએલા ને સડતા જોવામા આવે છે કુદરત એવી દયા કરે છે કે તેવા સ્ત્રી પુરુષોને તુરતજ ઘા પડે છે તેમ છતા તેઓ સૂતેલા રહે છે, ને પોતાના દરદોને સારૂ દવા શોધવા ડૉકટરોને ત્યા ભટકયા કરે છે। જ્યા પરસ્ત્રીગમન ન હોય ત્યા પચાસ ટકા વૈદો ને ડૉકટરો નકામા થઇ પડે. એ દરદોએ માણુસ જાતને એવી બાથ ભીડી છે કે તે બાબતમા વિચારશીલ ડૉકટરો જણાવે છે કે તેઓની શોધો છતા પણ જો પરસ્ત્રીગમનનો સડો ચાલ્યા કરશે તો પ્રજાઓના ઝપાટાભેર અત આવશે. એથી થતા રોગોની દવાઓ એવી છે, કે જો તે રોગનો નાશ થયો એમ લાગે તો બીજા ઘર કરે છે, ને તે પેઢી દર પેઢી ઉતરે છે

હવે પરણેલાને બ્રહ્મચર્ય પાળવાનો ઉપાય બતાવી આ ધાર્યા કરતા લ બાએલુ પ્રકરણ બધ કરીએ ખોરાક, હવા, અને પાણીના નિયમો જાળવ્યાથી પરણેલા માણુસો બ્રહ્મચર્ય જાળવી શકે નહિ તેઓએ પોતાની સ્ત્રીની સાથેની એકાત તજવી જોઇએ વિચાર કરતા દેખાશે કે સ્ત્રીની સાથે વિષય ભોગવવા સિવાય એકાતની જરૂર હોય નહિ. રાત્રિએ સ્ત્રી-પુરૂષે જૂદી ઓરડીઓમા સૂવું જોઇએ દિવસના બન્નેએ સારા ધધામા ને સારા વિચારોમા નિરતર રોકા એલા રહેવું જોઇએ પોતાના સુવિચારને ઉત્તેજન મળે તેવા પુસ્તકો વાચવા, તેવા પુરુષોના ચરિત્રો વિચારવા, અને ભોગમા તો દુખ રહ્યુ છે એ વિચાર વારવાર કરવો જ્યારે જ્યારે વિષયની ઇચ્છા થઈ આવે ત્યારે ત્યારે તેણે ઠડા પાણીથી નહાઈ લેવું આમ કરવાથી શરીરમા જે મહા અગ્નિ રહ્યો છે તે બીજુ ને સારૂ રૂપ પકડી પુરુષ અને સ્ત્રી બન્નેને ઉપકારી થઈ પડશે ને તે ઓના ખરા સુખમા વધારો થશે આવું કરવું એ મુશ્કેલ છે, પણ મુશ્કેલીએ જીતવાને તો આપણે જન્મ્યા છીએ, આરોગ્ય મેળવવું હોય તેણે આ મુશ્કેલી જીતવીજ પડશે ¹

*૧ સ્થૂળ શરીરની નીરોગ સ્થિતિ એ ખરૂ આરોગ્ય નથી, પણ સ્થૂળ શરીર અને સૂક્ષ્મ શરીર વિકારરહિત હોવું એજ ખરૂ આરોગ્ય છે ૨ શરીર મન અને આત્મા એ ત્રણુની જેના યોગથી ઉત્તરોત્તર ઉન્નતિ થાય, તેજ આ રોગ્યનો ખરો નિયમ છે ૩ કેવળ અમુક એક પ્રકારના આહારથીજ શરીર આરોગ્યસપન્ન થશે એવી સમજણુ ભૂલભરેલી છે સદ્ગુણુ એ આરોગ્યમ

૧ પૃષ્ઠ ૩૬ થી અહીં સુધીનો લેખ મહાત્મા ગાંધી મો ક. નો છે

* પ્રાતઃકાળ માસિક

બહુ પુષ્ટિકારક છે, અને સદાચારી મનુષ્યોનુંજ આયુષ વિશેષ આરોગ્યસંપન્ન હોય છે. ૪ સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ શરીરનો બહુજ નિકટ સંબંધ છે. એક શિવાય બીજું ટકી શકતું નથી. સ્થૂળને સ્થૂળનો આહાર મળવો જોઇએ અને સૂક્ષ્મને સૂક્ષ્મનો આહાર મળવો જોઇએ સ્થૂળ શરીરનો આહાર એટલે નિયમિત ખાવું પીવું અને વ્યાયામ અને સૂક્ષ્મ શરીરનો આહાર એટલે સદ્‌ગુણ અને સદાચાર ૫ તાવ, ઉધરસ, ક્ષય વગેરે સ્થૂળ શરીરના રોગ છે; અને કામ, ક્રોધ, ઇર્ષ્યા, દ્રોહ, આળસ વગેરે મનના એટલે સૂક્ષ્મ શરીરના રોગ છે. ૬ સ્થૂળ શરીરના રોગ પ્રથમ શરીરને અને તે પછી ક્રમે ક્રમે સૂક્ષ્મ શરીરને દુર્બળ કરી નાંખે છે અને તે પ્રમાણેજ મનના-સૂક્ષ્મ શરીરના રોગ પ્રથમ મનને અને પછી સ્થૂળ શરીરને રોગી બનાવે છે. ૭ સાત્વિક આહાર શરીરને નીરોગ કરીને મનને સત્વગુણી અને સદ્‌ગુણી બનાવે છે. ૮ તામસ આહાર (મદ્યમાંસ ઇત્યાદિ) મનને તમોગુણી બનાવી નીચ સ્થિતિને પહોંચાડે છે. ૯ પરોપકાર, દયા, ક્ષમા, સ્વાર્થત્યાગ, ઉદારપણું, ઉત્સાહ, હિંમત, સ્વજનપ્રેમ, અને સ્વદેશ સેવા ઇત્યાદિ ઉત્તમ ગુણો મનનો સુવિકાસ કરી શરીરને આરોગ્ય આપે છે. ૧૦ શરીર અને મન એ બે જ્યાં વિકારરહિત હોય છે ત્યાંજ આયુષ આરોગ્ય, આનંદ અને કીર્તિ એનો વધારો થાય છે.

આ દશ નિયમો નર રત્ન દાદાભાઈ નવરોજજી પાળે છે ને તેને આજે આજે ૯૦ વર્ષ થયાં છે. તા. ૧૮-૭-૧૪.

*પ્રવૃત્તિની શુદ્ધિના પ્રમાણમાંજ અંતઃકરણમાં ઉલ્લાસ હોય છે. બાહ્ય સ્નાન, કસરત વગેરેથી નિરામયતા પ્રકટે છે તે કરતાં અંતઃકરણમાં રાગદ્વેષનો અભાવ, નિઃસ્વાર્થપણું, નિષ્કાપટ્ય, ઋજુતા વગેરેથી વિશેષ પ્રકૃતિ સૌંદર્ય જામે છે. શરીરને વ્યાયામની તો પ્રજામાં બહુજ જરૂર છે. જેનામાં સાચી નિષ્ઠા છે, જેનામાં યોગ્ય વ્યાયામ છે, જેનામાં ન્યાયીપણું છે, જેનામાં કૃતઘ્નપણું નથી, જેનામાં ધૈર્યબલ, તિતિક્ષા, શમદમાદિ સંપત્તિ છે, જેનામાં દીર્ઘદષ્ટિ છે, જેનામાં વૃત્તિની લોલુપતા નથી, જેનામાં અડગપણે નિર્મોહિતા સાધવાનું બળ છે, જેનામાં સમયને અનુસાર યત્ન સેવવાનું સામર્થ્ય છે, જેનામાં આત્માના બળના ધર્મો સચોટ સેવવાનું બળ છે તેવા પુરૂષનેજ કુદરતનું અગાધ ઐશ્વર્ય અનુભવવા યોગ્ય મળે છે. આયુષ, પુષ્ટિ, ધન, ધામ આદિ સર્વ પ્રકૃતિનાં ભરેલાં છે. સત્કીર્તિ જેમણે મેળવવાની છે તેમણે તે દિશાના યત્નો સેવવા અને જેમણે આરોગ્ય મેળવવું છે તેમણે તે દિશામાં પ્રયત્નો સેવવા. મનુષ્યે સર્વાંશે ઉચ્ચ થવું. મનુષ્યે

* ભાગ્યોદય માસિક

પ્રત્યેક વાતાવરણમા સર્વોત્તમ વેષ ભજવવો મોહવશ થઈ ગબડી પડવુ નહિ પોતાનુ સર્વોત્તમ લક્ષ્ય મૂકવુ નહિ મહાપુરૂષોની પ્રવૃત્તિ તૃષ્ણા, રાગ, દ્વેષ, મોહ, ભય વગેરે વિકારોથી મલિન હોતી નથી તેથી તેમની પ્રવૃત્તિમા અનાયાસે સ્વાસ્થ્ય, તેજ, બળ વગેરે દૃષ્ટિગોચર થાય છે ખાઈ પીને શરીરને લઠ્ઠ જેવુ બનાવવુ એવો આશય જેમનો હોય છે તેમનુ શરીર દૈવીબળથી પોષાતુ નથી તે શરીરપર વર્ચસ્ પ્રકટતુ નથી પણ જેમની પ્રવૃત્તિમા નિર્મળતાનો સૂર્ય દેદીપ્યમાન હોય છે તેમનીજ વાણીમા અગાધ સામર્થ્ય હોય છે તેમનીજ રીતિ નીતિ સૌ કોઇને અનુકરણ કરવા જેવી લાગે છે વય વગે તેમ ચારિત્ર્યની નિર્દોષતા સિદ્ધ કરો શરીર પ્રજતુ હોય તો વાચવા લખવાના કે મનોબળ વધારવાના યત્નોને શિથિલ પાડો અને શરીરમા યોગ્ય ગરમી પ્રકટાવનાર યત્નોજ સેવો અમુક સમયે મિષ્ટાન્ન મળનાર છે માટે ખૂબ કસરત કરીએ એવા વિચાર નજ સેવો, પણ મિષ્ટાન્નમાથી જેટલુ પચે તેટલુજ સ્વીકારો અનીતિના અશને પ્રત્યેક વર્તનમાથી દૂર રાખો અને તમે યોગ્ય વિચારણાથી યુક્ત રહેશો સાચી નિરામયતા સર્વ અશમા મારો અત કરણમા વ્યાધિ હોય છે તો બહાર શરીરમા પણ પ્રકટે છે અનેક રોગોનુ મૂળ તપાસીશુ તો તેમના કારણો મલિન અત કરણના કાર્યો છે શરીરમા અત કરણ છે તે મહાન્ પ્રેરક સત્તા છે એ અત કરણમા કોઈ ગુપ્ત અલૌકિક સત્તા વસે છે તે સીધા, સાદા, સરળ, દેવતવાળા, યથાર્થ માર્ગોએ વહેવાને આપણને પ્રબોધે છે એને જો આપણે એ બોધને અનુસરી વિવિધ પુરૂષાર્થ કરીએ, વિવિધ કસોટીઓમાથી પસાર થઇએ અને અતરના ઉંડાણમાથી સતોષ પ્રકટે એવા સાચા સગીન પ્રયત્નો જમાવીએ તો કુદરતમાથી આપણા હિતના અગમ્ય સ્વરૂપો પ્રકટ થાય છે, અને જેમના અત કરણમા નિર્મળ ચારિત્ર્યને સધાવનાર સસ્કારો છે તેઓ આ જગતના મહાન્ નિયતા છે તેઓ સર્વાશે નિરામય, દુ ખથી અતીત, સુખસ્વરૂપ બને છે નિરૂત્સાહ, નિરાશા, મન્દતા, જડતા, આલસ્ય, પ્રમાદ, કાપટ્ય વગેરે જેમના આચરણમા જણાતા નથી તેમનામા સત્વબળ ઉભરાય છે તેઓ સત્વપૂર્ણ બને છે, અને જે પ્રકૃતિસૌંદર્ય તેમને મળે છે તે યથાર્થ હોય છે મનુષ્યે પ્રકૃતિને નીરોગ સાધવી એ નીરોગતા તત્વવિદ્ની દૃષ્ટિએ જેવી હોવી ઘટે તેવી સિદ્ધ કરે મુખપર કાતિ જોઇએ તેજસ્ દેદીપ્યમાન જોઈએ, વર્ણ ગૌર કે પ્રતાપ પાડનાર જોઇએ, વાણીમા બળ હોવુ જોઇએ, સેકડો મનુષ્યોને ઉન્નતિ પથપર ચઢાવવાનુ સામર્થ્ય જોઇએ, જે શરીરને જોતા બીજા મનુષ્યો વદન કરવા પ્રેરાય એવુ તેજસ્વી વા ઓજસ્વી શરીર જોઇએ, અર્થાત પરિશ્રમ કરવાનુ સામર્થ્ય શરીરમા જોવુ જોઇએ, તે દૃઢ હોવુ જોઇએ. આ

માટે વર્તનમાં નિર્મળતાનો ભાનુ પ્રકટ હોવો જોઇએ, અપકીર્તિ કે કલંક લાગે એવું એકપણ વર્તન નજ જોઇએ. પૂર્ણ પ્રેમથી પીરસાયલા પદાર્થ જમવા જોઇએ. અપમાનથી મિશ્ર ભોજન નજ સ્વીકારવું. શરીરમાં પડેલા પદાર્થો પૂરેપૂરા પચવા જોઇએ. ભૂખ કકડીને લાગે ત્યારે જઠર જીરવે એટલુંજ ખાવું, શરીરમાં કચરો વારંવાર ભરવો નહિ, થોડા સમય તીવ્ર ભૂખનું ભાન થાય તોપણ ભૂખને તીવ્રતર થવા દેવી. ચાર મનુષ્યો ચાહ પીતા હોય કે ખાતા હોય તો આપણને દેખાદેખી ખોટી ભૂખની કે ચાહની વૃત્તિ પ્રકટે છે. આવી ખોટી વૃત્તિને વશ થવાથી શરીરમાં ભાર, શિથિલતા, સ્ફુર્તિનો અભાવ વગેરે પ્રકટે છે, માટે તાત્પર્ય એજ કે સાચી ભૂખ પ્રકટવા દેવી, જઠરમાં પડેલું અન્ન સર્વોત્તમ પ્રકારે પચી જાય એટલી પૂરેપૂરી કસરત કરવી.

અન્નની દરેક માણસને જરૂર પડે છે, દિવસમાં એક કે બે વખત જમવાની જરૂર પડે છે, જમવાનો વખત થાય છે ત્યારે વૃત્તિ વલવલે છે. જરા વહેલું મોડું થાય છે તો ધુંવાપુંવા થઈ જાઓ છો અને તે સિવાય ચાલતું નથી. આ બધું શાને માટે ? માત્ર શરીરના પોષણમાટેજ છે. અન્નનું ગ્રહણ કરવાથી શરીર ટકી શકે છે. છતાં પણ ગમે તેવા અન્નનો સ્વીકાર કરતા નથી પણ જે રૂચિકર અને સ્વાદિષ્ટ હોય, જે શરીરને પોષણ આપી શરીરને પુષ્ટ કરનાર હોય તેવા અન્નનેજ ગ્રહણ કરવામાં આવે છે.

*હવે હું તમને એક વિલક્ષણ બીના કહું છું. જ્યારે જ્યારે તમારામાંથી કોઈ અનારોગ્ય થાય, ત્યારે તેણે પોતે પોતાને યા તમારામાંથી કોઇએ તેને (પોતાની દૃષ્ટિ) આગળ ખડો કરવો અને માનસિક કથન એવું કરવું અને દૃઢ રીતે કલ્પના કરવી કે તે બરાબર આરોગ્ય છે. આથી તે ઝપાટામાં સાજો થશે. તે માંદાને ન ઓળખતા હો અગર તે તમારાથી હજારો મૈલ દૂર હોય તે છતાં પણ તમે તે કરી શકો. તે યાદ રાખો, અને હવે વધુવાર માંદા ન બનો.

×શંકા—મારાં નેત્ર બગડયાં છે, તેને સુધારવા મારે શો ઉપાય કરવો ?

સમાધાન—જે અપ્રિય સ્થિતિનો આપણને અનુભવ થાય તે સ્થિતિને દૃષ્ટિથી જોવી નહિ, અને વૃત્તિથી તેનું ચિંતન ન કરવું, અને તેવી જગાએ જે પ્રિય સ્થિતિ આપણે જોઈતી હોય તેને દૃષ્ટિથી જોવી, અને વૃત્તિથી તેનું ચિંતન કરવું એ સર્વ પ્રકારનાં દુઃખ વ્યાધિ વગેરે ટાળવાનો અધ્યાત્મિક ઉપાય છે. તમને નેત્રનો રોગ પ્રિય નથી, તો હવે તમારા મનમાંથી તે રોગને કાઢી

* સ્વામી વિવેકાનંદના મત.

નાખવાનો પ્રયત્ન કરો તમને પક્ષઘાતનો વ્યાધિ થયો નથી, તો તેનું તમે કાંઈ ચિંતન કરો છો ? નેત્રનો વ્યાધિ પણ તમને થયોજ નથી, એમ મનમા નિશ્ચય કરી તેનું ચિંતન કરવાનું પ્રથમ છોડી દો તમે કહેશો કે વ્યાધિનો અનુભવ થતો હોય ત્યા પછી અનુભવજ નથી થતો, એવુ ચિંતન શી રીતે કરાય ? પણ એવુ ચિંતનજ કરવાનું બળ મેળવવાની તમારે અગત્ય છે જેનો અનુભવ થતો હોય તેને ઉંડા ભોયરામા પૂરી તેના ઉપર એવી મોટી શિલા ઢાંકવાની છે કે તે તમારી નજર આગળ આવેજ નહિ અને જ્યારે આપણે, જેનો આપણે અનુભવ કરવો છે, એવી આપણી પ્રિય સ્થિતિનું ચિંતન કરીએ છીએ, ત્યારે આ અપ્રિય અનુભવવાળી સ્થિતિનું ચિંતન અટકીજ જાય છે બે પરસ્પરથી ઉલટી સ્થિતિના ચિંતન આપણી વૃત્તિ એકેકાળે કરી શકતીજ નથી આથી પ્રયત્નથી પ્રિય સ્થિતિનુજ ચિંતન કરો તેમ કરવા તમે સમર્થ છો તમે રાજા નથી, તોપણ ઘણીવાર તમે તમને કોઈ રાજા અથવા એવીજ કોઈ સુખવાળી સ્થિતિમા કલ્પો છો, અને કલાકોના કલાક તમારા તે શેખશલ્લીના તરંગોમા કાઢી નાખોછો બરાબર તેજ પ્રમાણે જે પ્રિય સ્થિતિ તમારે જોઈતી હોય તેનું ચિંતન કરો, અને જે અપ્રિય સ્થિતિ ન જોઈતી હોય તેને ભુલી જાઓ તમારા નેત્ર પૂર્ણ નિરોગી છે, એ પ્રમાણે માનસિક દૃષ્ટિથી જુઓ તમને ઓછુ જ ણાતું હોય તો ગરૂડ જેવી તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિની કલ્પના કરો તેવા નેત્ર તમને પ્રાપ્તજ છે, તેવી કલ્પના કરી તે કલ્પનામા રમ્યા કરો બળનો અને પૂર્ણ આરોગ્યનોજ વિચાર કરો, અને તે વિચારમાજ મનને દૃઢ જોડેલુ રાખો નિર્બળતાનો અને રોગનો વિચાર સરખો પણ મનમા આવવા દેતા નહિ સઘળેજ આરોગ્ય અને સુખ વ્યાપી રહ્યુ છે, તે વિના અશુભ કશું છેજ નહિ, એ વિચારને પ્રયત્નથી પુષ્ટ કર્યા કરો જ્યા જ્યા દુ ખ દોષ અથવા અશુભ જણાય તેનાપ્રતિ નેત્રને મીંચો પ્રાણીમા કે પદાર્થમા કશામાજ દોષ જુવો નહિ, સર્વ સારા છે, સર્વજ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે, એમ જોયા કરો, તમારા નિર્ણય કરેલા નીતિના ધોરણથી કોઈ ઉલટુ ચાલે છે, અથવા અન્યાયથી કે અધર્મથી વર્તે છે, એવું તમને જણાય તોપણ તે ઉપર સ્વલ્પ પણ ધ્યાન આપતા નહિ તેમનું પણ કલ્યાણ ઇચ્છો, અને તેમનામા કલ્યાણને જુઓ (સામાએ આમજ વર્તવું જોઈએ, એવું તેમને માટે ધોરણ બાધવાની તમારે કશીજ અગત્ય નથી) સર્વત્ર શુભ જોવાનું (તમે તમારૂ પોતાનું) ધોરણ બાધો, અને તે ધોરણે આગ્રહથી વર્તે જાઓ આ પ્રમાણે એકમાસ પ્રયત્ન સેવતા તમારા નેત્ર વગેરેમા કેવો સારો સુધારો થયો છે, તેનો તમને પોતાનેજ અનુભવ થતા, સર્વત્ર શુભ દર્શન કરવાને ારી મત ત્યજવાનું તમનેજ

ડો. એ. બરનેથી જ્યારે જ્યારે પોતાના શ્રીમંત અને મોજમજામાં ડુબેલા રોગીઓને જોવા જતો ત્યારે હમેશાં તેઓનાં રસોડામાં જતો, અને રસોઇઆની મુલાકાત લેતો. તે તેમને કહેતો, ‘ સારા ભલા મિત્રો ! હું તમારો હમેશનો દેવાદાર છું, કારણ કે તમે મારા ઉપર ઘણુ ભારે ઉપકાર કરો છો. રસોઇ કરવામાં તમે ચતુરાઈ અને કુશળતા દર્શાવો છો, તથા વિવિધ પદાર્થોને સ્વાદવાળા બનાવી તેવડે તમારા શ્રીમંત શેઠોના શરીરમાં તમે જે વિવિધ રોગોને દાખલ કરો છો તેથીજ અમે ડાકટરો આજે બગીઓમાં બેસીને તાગડધીન્ના કરીએ છીએ. અમને જો તમારી મદદ ન હોત તો અમારે સર્વને ટાંટીઆ ઘસડતા જ્યાં ત્યાં જવું પડત, અને સુકું પાકું ખાવાનું પણ અમને પેટ ભરીને મળત નહિ.

*મેં અને તમે અજાણતાં કરેલાં ખુનો.

માંદા માણસો આગળ શું બોલવું અને શું ન બોલવું, તેનું સોએ નવાણું મનુષ્યોને બિલકુલ ભાન હોતું નથી. માંદા માણસોને સારૂં લાગવામાટે તથા તેની તેઓ અત્યંત દાઝ ખાય છે, એ દેખાડવાને માટે તેને સહજ તાવ આવ્યો હોય છે, તોપણ પેટે હાથ અડાડીને, ત્રણગજ લાંબું મુખ કરી તેઓ બોલે છે, ‘ શો તાવ ચઢયો છે તાવ ! પાણીનાં દેઘડાં પેટ ઉપર મૂક્યાં હોય તોએ ધખી જાય !’ પાસે મા અથવા બીજું કોઈ સંબંધી બેઠું હોય તો તે પોતાનું વધારે હેત બતાવવાને બોલે છે, અરે ત્રણ દહાડાથી આમ લોઢાની પેરે શરીર ધખ્યું જાય છે. કોણ જાણે શુ થવા બેઠું છે, અને હવે આમાંથી શું નીપજનાર છે, તે ભગવાનને ખબર. આવાંને આવાં સેંકડો વચનો દિવસમાં સેંકડોવાર માંદા મનુષ્ય પાસે તેનાં સંબંધીઓ તથા તેને જોવા આવનાર સર્વ બોલે છે. કેટલાક તો વળી આવી બાબતોમાં પોતાની અત્યંત કુશળતા જણાવવામાટે રોગીને થોડીવાર ધારી ધારીને જોઇને પછી બોલે છે, ભાઈ ! તમારા ડાબા કે જમણા પડખામાં કંઈ દરદ જેવું થાય છે ? અને દૈવયોગે રોગી જો કદાચ કહે છે કે હા, એવું વખતે વખતે જણાય છે, તો તરતજ અત્યંત ગંભીર મુખ કરી બોલે છે, મેં પહેલેથીજ ધાર્યું હતું કે લીવરમાં અને સ્પાઇનમાં કંઈ બિગાડ થવો જોઇએ; અને તેમજ નક્કી થયું ! એ સાલો લીવરનો રોગ એવો ખરાબ છે કે કેમે કર્યો મટતો નથી. મારા વનમાળીને થયો હતો તે એનો જીવ લીધો ત્યારે છુટયો ?

પ્રિય વાચક ! માંદા મનુષ્યો આગળ બોલાતા વચનોનો આતો બહુજ ઉતરતા પ્રકારનો નમુનો છે, બાકી રોગીઓને ઘેરે ઘેર ફરીને જો તમે અનુભવ કરશો તો તમને જણાશે કે રોગીની પાસેના મનુષ્યો રોગીઓ પાસે જેવા વચનો આખો દિવસ બોલે છે, તે વચનો સાજાસમા મનુષ્યને પણ ત્રીજે દિવસે ચાંદાઉપર સુવાડવાને બસ છે

શું રોગીઓ આગળ આવા વચનો બોલવાથી રોગીઓનો રોગ વધે છે? હા, વધે છે, અને હજારો સ્થળે તેમના પ્રાણ હરે છે

મનના વિચારોની શરીર ઉપર કેટલી અસર થાય છે, તે બહુજ થોડા મનુષ્યો જાણે છે. આપણા મનમા જો દઢપણે ચોટી જાય છે કે મને હવે અમુક અમુક રોગ થયો છે, અથવા થતો જાય છે, તો તે પ્રમાણે શરીરમા તેવા ફેરફારો થયા વિના રહેતાજ નથી સો ડિગ્રી તાવવાળા મનુષ્યને ઘરમા જે જુએ તે કહે કે હાય હાય ! શો ગજબ તાવ આવ્યો છે; અને રોગીનું હૃદય સામાની વાતને તત્કાળ સ્વીકારી લે, એવુ નરમ હોય છે, તો જોતજોતામા તાવ વધી ગયા વિના રહેતો નથી વિશેષે કરીને રોગમા દશમા નવ માણસના અતઃકરણ દુર્બળ હોય છે, અને તેથી સામા મનુષ્યો તેને જે કહે છે તે તેઓ તત્કાળ માની લે છે, અને આમ હોવાથી રોગીની દાઝ જાણનારા જે મનુષ્યો રોગીના ઉપર પોતાનું પારવિનાનું હેત છે, એમ દર્શાવવાને માટે તેનેજ તમારો રોગ ઘણોજ ભયકર છે, હમણાથી ઝટ ચેતશો નહિ તો ક્ષય થઇ જશે, પછી હાથમા વાત નહિ રહે, પેલા દામોદરને તમારા જેવુંજ પહેલા થયું હતું, પણ બરાબર ઓસડ ન કર્યું એટલે તેમાથી ક્ષય થયો ને બે મહિનામાતો સાફ થઇ ગયો, એવા એવા વચનો કહે છે, તેઓ રોગીના મનમા જે રોગની તેઓ ધાસ્તી બતાવે છે, તેના બીજ રોગીના હૃદયમા રોપે છે ઘણા રોગીઓ આ સાભળેલી વાતને પછી પથારીમા પડયા પડયા દિવસે અને રાત્રે ઘુટયા કરે છે, અને ભય અને ચિંતાથી વ્યાકુળ થઈ પારવિનાના દુખદ ચિત્રો પોતાની ભવિષ્ય સ્થિતિમા રચે છે ભય અને ચિંતાથી સાજા મનુષ્યોની પણ કેવી સ્થિતિ થાય છે, એ સર્વ જાણે છે, અને કેટલાકતો 'ચિંતા ચિતાસમાન' અર્થાત્ ચિંતા ચિતાના અગ્નિની પેઠે શરીરને બાળી મૂકે છે, એવા જ્ઞાનના વચનો જ્યા ત્યા બોલે છે, તોપણ અજ્ઞાનતાથી નિર્દોષ રોગીઓના હૃદયમા ચિંતાનો અગ્નિ પ્રકટાવે છે

ન્યુયોર્ક વર્લ્ડ નામના વર્તમાનપત્રે, આ સબધમા પોતાના પત્રમા ફ્રાન્સની એક છોકરીનો જે દાખલો હમણા પ્રકટ કર્યો છે, તે પ્રત્યેક વિચારવાન્ મનુષ્યે બહુ લક્ષમા લેવા યોગ્ય છે

ફ્રાન્સના એક પ્રાંતમાં એક અગીઆર વર્ષની છોડી હતી. તેનો કાકો ડાકટરનો ધંધો કરતો હતો, અને તેથી રોગીઓને જોવા જ્યારે જ્યારે તે જતો ત્યારે પોતાની ભત્રીજીને પણ પોતાની સાથે પ્રસંગોપાત્ત તેડી જતો. તેથી તે છોકરીના જાણવામાં વિવિધ રોગોનાં નામ તથા લક્ષણો આવ્યાં. આ પ્રમાણે કેટલાક માસ જતાં એક દિવસે તે છોડી સહજ માંદી પડી. તેને કંઇ મોટો ભારે રોગ થયો નહોતો, અને તેથી બે ત્રણ દિવસમાં તો તે મટી જવા આવ્યો, પણ એટલામાં દૈવયોગે તેનો કાકો તેને ત્યાં આવી ચઢયો, અને તેને ખાટલામાં સુતેલી જોઇ, વગર જોયે અને વગર તપાસ્યે અવિચારથી બોલી ઉઠયો કે, અરરર! આ છોડીને તો પક્ષાઘાત થયો જણાય છે ? તે છોડીએ આ વચન સાંભળ્યું, અને તે તેના અંતઃકરણમાં એવું તો સજડ ચોંટી ગયું કે થોડીજવારમાં તેનાં સઘળાં અંગો રહી ગયાં. આ સ્થિતિમાં કેટલાક દિવસો વહી ગયા, પછી વળી પેલા ડાકટરે એક દિવસ તપાસીને કહ્યું, બહેન ! તને કંઈ ક્ષય જેવું તો નથી જણાતું ? થોડીજવારમાં, ક્ષય રોગીઓને જેમ થાય છે તેમ તે ભયંકર ઉધરસ ખાવા લાગી, અને તેને કફમાં લોહી પડવા માંડયું.

મનમાં સજડ મૂળ ઘાલતા વિચારોની આવી અસર થતી હોવાથી વિચારવાન મનુષ્યે કોઇના આગળ કંઇપણ બોલતા બહુ સાવધ રહેવું જોઇએ, તેમાં પણ રોગી આગળ પોતાની જીભને ફાવે તેમ નચવવી નહિ જોઇએ. એકલી જીભને વશમાં રાખવી જોઇએ એટલુંજ નહિ, પણ મુખનો તથા નેત્ર વગેરેનો ભાવ પણ રોગી આગળ એવા પ્રકારનો ન થવો જોઇએ કે જેથી રોગીને એમ ભાન થાય કે મને જોવા આવનાર મારા રોગને બહુ ભયભરેલો માને છે. હમેશાં રોગી આગળ સારીજ વાતો કાઢવી. પોતાનો રોગ મટવાની આશા અને શ્રદ્ધા તેનામાં વધે, એવાંજ વચનો કહેવાં જોઇએ. ખરેખરો તાવ વધારે હોય તોપણ તેને સઘળાએ એમજ કહેવું જોઇએ કે હવે તાવ ઉતરવાઉપર છે. આ વચનો પણ એવી રીતે ન કહેવાં કે રોગીને એમ ભાન થાય કે તે મને છેતરે છે. જ્ઞાતિનાં તથા પાડોશનાં માંદા માણસોની તથા મરણ પામેલાઓની, ભયને તથા ચિંતાને વધારનારી વાતોનો ચોપડો, ગજ ગજ લાંબાં મોં કરી વાંચનારી ડાસીઓને તથા તેવાજ સ્વભાવના પુરુષોને રોગીના ઘરમાંથી ઘરનિકાલનીજ શિક્ષા કરી દેવી. ડાહ્યા માણસોએ ઘરમાં માણસ માંદું પડતાં, તે માંદું છે, એવી વાતો જ્યાં ત્યાં ન કરવી, અને મંદવાડ વધારે હોય તોપણ 'સારૂં છે, સારૂં છે' એવાંજ વચનો પ્રસન્ન વદને જેને તેને કહ્યા કરવાં; પણ મંદવાડ બહુજ વધ્યો છે, એવું જ્યાં ત્યાં કહીને, ન્યાત જાતનાં, તથા ઓળખીતાં પાળખીતાં મનુષ્યોરૂપી તીડોનાં ટોળાને રોગીને જોવા માટે પોતાના ઘરઉપર ઉતરી પડે એમ ન

ઠરવુ જેમ તીડા દાણાના એનરઉપર પડી ખેતરમા ઉગેલો એ એક દાણો ખાઈ જાય છે, તેમ રોગીન જોવા આવનાર સેકડો અવિવેકી તીડા રોગીના શરીરનું રહ્યુ સહ્યુ સત્વ ખાઈ મૂકી તેને મૃત્યુની વહેલી મુલાકાત કરાવે છે વળી મદવાડની વાત, સબધીજનોમા જેમ ઓછી ચર્ચાય તેમા લાભ હોવાનું એક બીજુ કારણ કે રોગીને જોવા આવનાર મનુષ્યો તથા રોગીને ઓળખનારા મનુષ્યો રોગીના સબધમા જે વિચારો કરે છે, તેના મોજા રોગીના અતકરણને અથડાય છે, અને જો તે વિચારો સારા હોય છે, તો રોગીને સારી અસર થાય છે, નહિતો તેનો વ્યાધિ વધવામા પુષ્ટિ મળે છે, અને જનસમાજના અજ્ઞાનને લીધે ભારે મદવાડમા રોગીના સત્વર મરી જવાના સભવના વિચારો જેટલા મનુષ્યો સેવે છે, તેના કરતા સારૂ થવાના વિચાર સોએ એકટકો પણ સેવતા નથી આથી રોગીના ઘરનું ભય અને ચિંતાનું વાતાવરણ વધારે બળવાન થતું જાય છે, અને તેની રોગીઉપર બહુજ માઠી અસર થાય છે જેમ મનુષ્ય મોટો, અને જેમ તેને ઓળખનારા વધારે, તેમ તેના મદવાડને ઓછો પ્રસિદ્ધિમા મૂકવો જોઇએ જે મોટા માણસો આખા દેશમા અથવા દુનિયામા જાણીના હોય છે તેમના મદવાડની વાત તારથી જ્યારે આખી દુનિયામા પ્રસરી રહે છે, અને સઘળાજ તેના બચાવના અસભવના વિચારો, ભય અને ચિંતાથી જો સેવે છે, તો તે મોટા માણસનો વ્યાધિ વધતોજ જાય છે, અને ઘણે પ્રસગે તેનો પ્રાણ પણ લેછે આ વગેરે કારણોથી આપણા મદવાડના તેમજ બીજા દુખો, આ જગતમા કોઇને પણ ન કહેવામાજ લાભ છે

પ્રિય વાચક! શસ્ત્રોથી બીજાને મારી નાખનાર મનુષ્યો ખુની ગણાય છે, અને સરકાર તેને પકડીને ફાસીએ ચઢાવે છે પણ પોતાના અયોગ્ય વચનોથી અને વિચારોથી હજારો નિર્દોષ મનુષ્યોને અદષ્ટ રીતે મારી નાખનાર લાખો પુરુષો અને સ્ત્રીઓ આ જગતમા મોટા પ્રતિષ્ઠિત, વ્યવહારકુશળ, ડાહ્યા અને સામાની દાઝ જાણનાર ગણાય છે. તેઓ નિર્ભયપણે સારા સારા વસ્ત્રો પહેરી સઘળે હરે ફરે છે તેમને સરકાર તરફથી પકડવામા આવતાં નથી અને સરકાર કે પ્રજા કોઈ તેમને ખુનીતરીકે ગણતું નથી? મે પણ પૂર્વે આવા ઘણા ખુનો કર્યા છતા, જ્યારથી મારો દોષ મારા સમજવામા આવ્યો છે, ત્યારથી મે તે દોષ પ્રયત્નપૂર્વક છોડયો છે, અને તમારામા પણ જો એ દોષ હોયતો તમને તે છોડવા પ્રેમપૂર્વક વિનવુ છું અને સાથે સાથેજ તમને જણાવી દઉછુ કે આ મારી વિનતિનો જો તમે સ્વીકાર કરશે . પૂર્વે તમે કરેલા સઘળા ખુનોના દોષથી તમે આ [illegible] મુક્ત થશો

મનુષ્યના સ્થૂલ શરીરમાં કે સૂક્ષ્મ શરીરમાં બાહ્યવાતાવરણમાંથી દાખલ થતાં કે અંદર ઉત્પન્ન થતાં વિષમય પરમાણુઓ પોતાની સ્વાભાવિક શક્તિથી તથા બહારની અને અંદરની આકસ્મિક કે પ્રમાદવડે ઉભા કરેલા હેતુઓ-વાળી અનુકૂળતાઓ મળવાને લીધે અભિવૃદ્ધિને પામી આરોગ્યને નિર્બળ બનાવે છે તથા નષ્ટ પણ કરે છે. આરોગ્ય નિર્બળ થતાં રોગોનું બળ વધતું આવે છે અને તે બળ અમુક હદ ઉપરાંત જતાં મૃત્યુનો પંજો પડવાનો પ્રસંગ પણ આવે છે માટે આરોગ્યને નિર્બળ ન થવા દેવું તથા રોગોના આક્રમણ સમયે પણ નષ્ટ ન થવા દેવાને જે પ્રયત્નોની જરૂર છે તે પ્રયત્નો સેવવાના યોગ્ય ઉપદેશો તથા તેની યોગ્ય સૂચનાઓ દરેક મનુષ્યે સંપૂર્ણ રીતે લક્ષમાં રાખવી જોઇએ. અને જેમ હાનિકારક સૂક્ષ્મ વિષમય પરમાણુઓથી બચવાને કાળજી રાખવી જોઇએ તેવીજ રીતે સત્વર પ્રાણહારક પ્રત્યક્ષ વિષ પદાર્થોથી બચવાને પણ સંપૂર્ણ કાળજી રાખવી જોઇએ એ બતાવવાને હવે પછીના અ-ધિકારને સ્થાન આપવા આ અધિકારની નિવૃત્તિ કરવામાં આવે છે.

विषापहरण–अधिकार.

કેટલાક વ્યાધિઓ જેમ અતિ દુઃખપ્રદ છે તેમજ કેટલાંએક પ્રાણીઓ પણ મહાઝેરી હોવાથી અતિ દુઃખપ્રદ છે કે જે-મના દંશથી મનુષ્યો જો તુરત ઉપાય ન લે તો પ્રાણથી મુક્ત થઈ જાય છે અને કેટલાએકના દંશથી (કરડવાથી) પ્રાણમુક્ત ન થતાં ઘણો વખત દુઃખ થાય છે. અચાનક આવી પડતી આ પ્રાણહરણ પીડામાંથી બચવા–બચાવવાને તેવા વિષને ઉતારનારા ઉપાયોની મા-હિતી બહુ જરૂરની છે. એવા વિષહર પ્રયોગો ઘણા છે તેમાંથી આ સ્થળે જરૂર જોગ ટુંકમાં જણાવ્યા છે.

સર્પદંશનો ઉપાય.

अनुष्टुप्. (१ थी १२)

सर्पदष्टप्रदेशे तु, स्वयमेव विचक्षणः।
मूत्रयेत्तत्क्षणादेव, निर्विषत्वमवाप्नुयात् ॥ १ ॥ } (शा. प.)

જે ઠેકાણે સર્પદંશ થયો હોય (સર્પ કરડયો હોય) તે ઠેકાણે તરતજ પોતે પેસાબ (તેના ઉપર) કરવો તેથી ઝેર ઉતરી જાય છે (કોઈ વૈદ્ય શાસ્ત્રનો એવો પણ મત છે કે, પાન કરવાથી તાત્કાળિક અસર થાય છે) ૧

ખજુરાના દશનો ઉપાય.

खर्जूरालीढमङ्ग यत्तस्मिन्नङ्गे विनिक्षिपेत् ।
दीपतैल ततस्तीव्र विष नश्यति देहिनाम् ॥ २ ॥ (शा. प)

જે અંગમાં ખજુરો અડી ગયો હોય (કરડયો હોય) ત્યાં જલદીથી દીવાનું દીવેલ (તલનું તેલ કે એરંડીયું) નાખવાથી માણસોને તે ઝેર ઉતરી જાય છે ૨

સ્થાવર જંગમ વિષોનો ઉપાય.

स्थावर जङ्गम चैव नखदंष्ट्रादिकं च यत् ।
श्रीफलस्य जटा सूक्ष्मा, चूर्णीकृत्य निरापयेत् ॥ ३ ॥ (शा. प.)

*સ્થાવર અથવા જંગમ તેમજ નખ અથવા દાઢ વગેરેનું ઝેર હોય ત્યાં નાળીયેરની ચોટલી બારિક વાટીને લગાવવાથી શાંતિ થાય છે ૩

તથા

शाणद्वयमितं चूर्णं, काञ्जिके न तु पाययेत् ।
स्थावर जङ्गम क्ष्वेड, तथा दूषीविष च यत् ॥ ४ ॥ (शा प.)

બેય જાતની પિપરનું ચુરણ કાંજી સાથે પાવાથી સ્થાવર જંગમ સમગ્ર ઝેર તથા દૂષીવિષ તે તમામ નાશ પામે છે તેમાં કાંઈપણ વિચાર કરવા જેવું નથી ૪

ઝેર ઉતારવાનુ ઔષધ.

वन्ध्याकर्कोटिकामूल गोमूत्रेण घृतेन वा ।
तण्डुलोदेन पीतं वा निहन्ति निखिल विषम् ॥ ५ ॥ (शा. प)

વંધ્યા કંકોડીના મૂળીયા ગાયના મૂત્ર સાથે અથવા ઘી સાથે અથવા ચોખાનું પાણી કરી તેની (ધોવણી) સાથે પીધું હોય તો તમામ ઝેર ઉતરે છે ૫

* જે પૃથ્વીમાં ઝેરી પદાર્થો–વછનાગ, સોમલ, ધતુરા, ઝેરીમાટી વિગેરે તે સ્થાવર વિષ ને સર્પ, વીંછી, કાનખજુરા, હડકાયેલ કુતરા વિગેરે પ્રાણીઓનું વિષ જંગમ વિષ છે

અસાધ્ય સર્પદંશ.

अस्मिन्योगे तु सर्पेण, दष्टो मृत्यु मवाप्नुयात् ।
कृत्तिका भरणी स्वाती मूलपूर्वात्रयाश्विनी ॥ ६ ॥
विशाखार्द्रामघाश्लेषा चित्राश्रवणरोहिणी ।
तारास्ताः सर्पदष्टस्य त्यजेन्मन्दकुजौ तथा ॥ ७ ॥
पञ्चमी चाष्टमी षष्ठी तथा चामा चतुर्दशी ।
संध्याचतुष्टयं दुष्टं, दुष्टयोगाश्च राशयः ॥ ८ ॥ (शा. प.)

આ યોગમાં જો સર્પ કરડયો હોય તો તે માણુસ મૃત્યુ પામે. કૃત્તિકા, ભરણી, સ્વાતિ, મૂલ, ત્રણપૂર્વા, એટલે પૂર્વાફાલ્ગુની, પૂર્વાષાઢા અને પૂર્વાભાદ્રપદ, અશ્વિની, વિશાખા, આર્દ્રા, મઘા, અશ્લેષા, ચિત્રા, શ્રવણ અને રોહિણી. એટલાં નક્ષત્રો હોય શનિ અને મંગળવાર હોય, પાંચમ, છઠ અને અષ્ટમી ચતુર્દશી તથા અમાવાસ્યા એ તિથિઓ હોય તેમજ પ્રાતઃકાલ, મધ્યાન્હકાલ, સાયંકાલ, મધ્યરાત્રિ એ ચાર દુષ્ટ સંધ્યા હોય, દુષ્ટ યોગ હોય અને દુષ્ટ રાશિઓ હોય તો સર્પવિષથી બચવું અશકય છે. ૬-૭-૮.

અસાધ્ય વિષ પણ નિષ્ફળ.

अर्ककर्पासयोर्मूलं, जलपीतं जयेद्विषम् ।
पटोलमूलनस्येन, कालदष्टोऽपि जीवति ॥ ९ ॥ (शा. प.)

આકડા અને કપાસનાં (વણનાં) મૂલ પાણીમાં વાટીને પીવાથી વિષને હરે છે તેમ પરવળના મૂલનો રસ નાકમાં નાખવાથી કાલના દંશમાંથી પણ જીવેછે. ૯ તથા

पाठामूलं विनिष्पिष्य, गोघृतेन पिबेत्तु यः ।
स भवेद्विषनिर्मुक्तो, नात्र कार्या विचारणा ॥ १० ॥ (शा. प.)

પહાડ મૂલને વાટીને ગાયના ઘી સાથે જે પીએ તે સર્વ વિષથી મુક્ત થાય તેમા વિચાર કરવા જેવું નથી. ૧૦

ઝેરના વિકારથી થયેલા ફોલ્લાના નાશનો ઉપાય.

अजामूत्रं च तद्विष्टा, सूकरस्य तथैव विट् ।
बुद्बुदं लेपतो हन्यान्मण्डलिक्ष्वेडसम्भवम् ॥ ११ ॥ (शा. प.)

બકરીનું મૂત્ર અને લીંડિઓ તથા ભુંડની વિષ્ટા ચોપડવાથી મંડલિક નામના સર્પના ઝેરથી થયેલા ફોલ્લાઓ મટે છે. ૧૧

વિંછીના ઝેરનો ઉપાય.

पलाशबीजमर्कस्य, दुग्धे पिष्ट हरेत्क्षणात् ।
विषं वृश्चिकसम्भूत, दशस्थानविलेपनात् ॥ १२ ॥ } (शा. प.)

ખાખરાના બીજને વાટીને આકડાના દુધસાથે, જે જગ્યાઉપર વીંછીએ દશ કરેલો હોય ત્યા લગાડવાથી તાત્કાલિક વીંછીના ઝેરને ઉતારે છે ૧૨

સર્પભયનિવારણ.

आर्या (१३ थी १४)

आषाढशुक्लपक्षे, भानोर्दिवसे शिरीपवृक्षस्य ।
मूल जलेन पिष्ट्वा, पिबेन्न भीस्तस्य सर्पोत्था ॥ १३ ॥ } (शा. प)

આષાડ માસના શુકલપક્ષમા રવિવારને દિવસે સરસડાનું મૂલ પાણી-સાથે વાટીને પીવાથી સર્પોનો ભય રહેતો નથી ૧૩

સર્પદશનો તાત્કાલિક ઉપાય.

सद्यो भुजङ्गदंशे, रविसुतमलपूरिते कदाचिदपि ।
व्रजति न धातुपु गरल, सत्य पापाणरेखेव ॥ १४ ॥ } (शा. प.)

તત્કાલ સર્પના દશની જગ્યા ઉપર આકડાનું દુધ પુરી દેવાથી કોઇ દિવસે પણ તે માણુસના શરીરમા વિષ લોહી વગેરે ધાતુઓમા વ્યાપ્ત થઈ શકતું નથી તે ખરેખર પાષાણુની રેખા સમાન છે ૧૪

સર્પદશથી થયેલ ઘેનના નાશનો ઉપાય.

वशस्थ

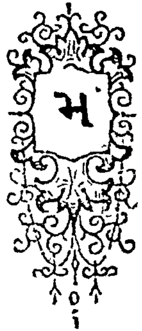
शिरीषपुष्पं स्वरसेन भावित त्रिः सप्तकृत्वो मरिच सितादृयम् ।
प्रयोजयेदञ्जनपानभावनैर्विमोहितानामपि सर्पदंशिनाम् ॥ १५ ॥ } (शा. प.)

સરસડાના પુલને સરસડાના પાનના રસમા એકવીશ વખત ભાવનાયુક્ત કરીને (તેના રસમા ભીંજવીને) તેમા મરી અને ખમણી સાકર મેળવીને અજન તથા પાન કરાવવાથી તે, સર્પના દશથી બેશુદ્ધ થઈ ગયેલ હોય તેને શુદ્ધિમા લાવે છે ૧૫

સ્થાવર અને જગમ એમ બે પ્રકારના વિષ છે પૃથ્વીમાથી પેદા થતા તથા વૃક્ષના મૂળ વગેરે જે વિષરૂપ હોય તે સ્થાવર વિષ અને સર્પ, વીંછી

વગેરેનાં જંગમ વિષ ગણાય છે. બન્ને જાતનાં વિષમાં અતિ ઉગ્ર તો પ્રાણ લીધેજ રહે પણ સામાન્ય વિષ ઉપચારોથી નષ્ટ થાય છે. વિષની પ્રતિક્રિયા તરતજ કરવી જોઇએ, કારણ કે તેમાં વિલંબ થાય તો તે પ્રાણને તરત હરી લેછે. વિષહર ઉપાયોનું સામાન્ય જ્ઞાન પણ ઘણી વખત જ્યાં યોગ્ય વૈદ્ય કે ડાક્ટરની મદદ તરત ન મળી શકે તેવી સ્થિતિ હોય ત્યાં બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે એટલે કે મનુષ્યનાં પ્રાણસંરક્ષણરૂપ પરમ દયાધર્મનું ઉત્તમમાં ઉત્તમ અનુષ્ઠાન એ વખતે થાય છે. મનુષ્યદેહની રક્ષા કરવામાટે આવી બાબતો જાણવી જેમ જરૂરની છે તેમ મનુષ્યદેહની રચના કેવા પ્રકારની છે તે જાણવું પણ જરૂરનું છે અને તેથી હવે પછી શરીરવ્યવસ્થા અધિકારને સ્થાન દેવા આ અધિકારની સમાપ્તિ કરી છે.

શરીરવ્યવસ્થા—અધિકાર.

મનુષ્યનું શરીર શ્યાથી બંધાય છે તે જાણવાની જરૂર છે. કારણ કે તે જાણવાથી તેમાંથી મમત્વ ઉઠાવીને સર્વમાં સમાન બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે અને કુદરતની વિચિત્ર રચના—ચાતુરીનું ભાન થાય છે, કેવા પદાર્થોથી કેવું મનુષ્ય શરીર બને છે અને તેને સ્વાધીન રાખી કેમ ઉત્તમપદે પહોંચાય છે તે સમજવાથી શારીરિક વિઘ્નોને આવતાં અટકાવી તથા આવી પહોંચેલાં વિઘ્નોને દૂર કરી એજ શરીરને ઉત્તમ સાધનરૂપ બનાવીને મોક્ષમાર્ગને ખુલ્લો કરી તેમાં વગર વિઘ્ને આગળ વધી શકાય છે. માટે આ શરીરવ્યવસ્થા અધિકારને અહીં આદર આપવાની આવશ્યક્તા ધારી છે.

શરીરના બંધારણમાં કલાદિનું વિજ્ઞાપન.

अनुष्टुप्. (१ थी १५)

कलाः सप्ताशयाः सप्त धातवः सप्त तन्मलाः ।
सप्तोपधातवः सप्त त्वचः सप्त प्रकीर्तिताः ॥ १ ॥ } (यो. चिं.)

સાત કળા, સાત આશય, સાત ધાતુઓ, સાત તેના મલ, સાત ઉપધાતુઓ, અને સાત ત્વચા (ચામડીયો) એ સમગ્ર સાત સાત કહેલ છે. ૧

શરીરના ધારણભૂત સાત કળાઓ

मासासृग्मेदसा तिस्रो, यकृत्प्लीन्होश्चतुर्थिका ।
पञ्चमी च तथान्त्राणा, षष्ठी चाग्निधरा मता ॥ २ ॥
रेतोधरा सप्तमी स्यादिति सप्त कलाः स्मृताः ॥ } (यो चि.)

માસ, લોહી, મેદ (ચરબી) ની, એમ ત્રણ કલાઓ તે નામથીજ ઓળખાય છે યકૃત્ (કાળજુ) અને પ્લીહા (બરોળ) ને ધારણ કરનારી ચોથી અને આતરડાને ધારણ કરનારી પાચમી અને અગ્નિને ધારણ કરનારી છઠ્ઠી તથા વીર્યને ધારણ કરનારી સાતમી રેતોધરા એમ સાત કળા કહેવાય છે. ૨

સાત આશયો.

श्लेष्माशयः स्यादुरसि, तस्मादामाशयस्त्वधः ।
ऊर्ध्वमग्न्याशयो नाभेर्वामभागे व्यवस्थितः ॥ ३ ॥
तस्योपरि तिलं ज्ञेय, तदधः पवनाशयः ।
मलाशयस्त्वधस्तस्य, वस्तिर्मूत्राशयः स्मृत ॥ ४ ॥
जीवरक्ताशयमुरो, ज्ञेयाः सप्ताशयास्त्वमी ।
पुरुषेभ्योऽधिकाश्चान्ये, नारीणामाशयास्त्रय ॥ ५ ॥
धरा गर्भाशयः प्रोक्तःस्तनौ स्तन्याशयौ मतौ ॥ } (यो. चि)

છાતીના મધ્યમા શ્લેષ્માશય (કફાશય) છે, તેની નીચે આમાશય છે, નાભિની ઉપર ડાબી બાજુ અગ્ન્યાશય છે. ૩

તેની ઉપર તિલ (પિપાસાસ્થાન) છે, તે અગ્ન્યાશયની નીચે પવનાશય છે, તેની નીચે મલાશય છે, અને બસ્તિ (ચામડીની કોથળી છે તે મૂત્રાશયના નામથી ઓળખાય છે ૪

ઉર સ્થાનની અંદર જીવરક્તાશય છે, એ પ્રકારે સાત આશયો જાણવા પુરૂષકરતા સ્ત્રીઓને ત્રણ આશયો વધારે છે તેમા ધરા તે ગર્ભાશય છે અને બે સ્તનો તે સ્તન્યાશય (દુધ રહેવાના સ્થાનો) છે ૫

સપ્ત ધાતુઓ.

रसासृग्मांसमेदोऽस्थिमज्जाशुक्राणि धातवः ।
जायन्तेऽन्योन्यतः सर्वे, पाचिताः पित्ततेजसा ॥ ६ ॥ } (यो. चि.)

રસ, રૂધિર, માંસ, ચરબી, હાડકાં, મજ્જા અને વીર્ય એ સાતે ધાતુઓ પિત્તના તેજથી પાકીને અન્યોન્ય-એકમાંથી બીજી તેમાંથી ત્રીજી-એમ ક્રમપ્રમાણે ઉત્પન્ન થાય છે. ૬

સાત મળો.

जिह्वानेत्रकपोलानां, जलं पित्तं च रञ्जकम् ।
कर्णविट्रसनादन्तकक्षामेढ्रादिजं मलम् ॥ ७ ॥
नखनेत्रमलं वक्त्रे, स्निग्धत्वं पिटिकास्तथा ।
जायन्ते सप्तधातूनां, मलान्येतान्यनुक्रमात् ॥ ८ ॥ (यो. चिं.)

જીભ ઉપરનો રસ (પાણી), આંખનાં આંસુ, ગાલનો પરસેવો, એ રસધાતુનો મળ છે અને તે રસને રંગનાર પિત્તને રક્તધાતુનો મળ જાણવો, કાનના મેલને માંસધાતુનો મલ જાણવો જીભપરની છારી, દાંતની ખેરી, કાખનો મેલ લિંગાદિપર થતો મેલ એને મેદ ધાતુનો મલ જાણવો. ૭

નખને હાડકાનો મલ જાણવો, આંખના ચીપડા તથા મોઢાપરની ચકચકિતતા મજ્જાનો મલ જાણવો અને જુવાનીમાં મોઢાપર જે ખીલ થાય છે તેને શુક્ર ધાતુનો મળ જાણવો. આ પ્રમાણે અનુક્રમે સાત ધાતુઓના સાત મળો થાય છે. ૮

સાત ઉપધાતુઓ.

स्तन्यं रजश्च नारीणां, काले भवति गच्छति ।
शुक्रमांसभवः स्नेहो, वसा सा परिकीर्तिता ॥ ९ ॥
स्वेदो दन्तास्तथा केशास्तथैवौजश्च सप्तमम् ।
ओजः सर्वशरीरस्थं, स्निग्धं शीतं स्थिरं मतम् ॥१०॥
सोमात्मकं शरीरस्य बलपुष्टिकरं मतम् ।
इति धातुभवा ज्ञेया, एते सप्तोपधातवः ॥ ११ ॥ (यो. चिं.)

સ્ત્રીઓનાં સ્તનનું દુધ અને રજ (અટકાવ) એ સમય પ્રમાણે આવે છે ને જાય છે તે બન્ને ક્રમથી રસધાતુની અને રક્તધાતુની ઉપધાતુ છે, (એ બન્ને ઉપધાતુઓ સ્ત્રીઓની જુવાનીમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને વૃદ્ધાવસ્થામાં નાશ પામે છે). શુક્ર અને માંસમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો સ્નેહ તે વસા કહેવાય છે. તે માંસ ધાતુની ઉપધાતુ છે. ૯

પરસેવો મેદધાતુની ઉપધાતુ છે, દાંત હાડકાની, કેશ (વાળ) મજ્જાની

અને ઓજ શુક્રની ઉપધાતુ છે આ પ્રમાણે દરેક ધાતુઓની ઉપધાતુઓ છે. તેમા ઓજ છે તે સર્વ શરીરની અંદર રહેનાર, સ્નિગ્ધ (ચિકાસવાળુ) સ્થિર અને શીત (ઠંડુ) કહેવાય છે ૧૦

તે ઓજ સોમાત્મક અને શરીરને બળ તથા પુષ્ટિ કરનારૂ છે આ પ્રમાણે સાત ધાતુઓથી થયેલી આ સાત ઉપધાતુઓ જાણુવી. ૧૦

સપ્તત્વચા (ચામડીઓ).

ज्ञेयावभासिनी पूर्वे सिध्मस्थान च सा मता ।
द्वितीया लोहिता ज्ञेया तिलकालकजन्मभूः ।१२॥
श्वेता तृतीया सख्याता स्थान चर्मदलस्य च ।
ताम्रा चतुर्थी विज्ञेया, किलासश्वित्रभूमिका ॥१३॥
पञ्चमी वेदिनी ख्याता, सर्वकुष्ठोद्भवस्ततः ।
विख्याता रोहिता पष्ठी, ग्रन्थिगण्डापचीस्थिति' ॥१४॥
स्थूला त्वक् सप्तमी ख्याता, विद्रध्यादेः स्थितिस्तु सा ।
इति सप्तत्वचः प्रोक्ताः स्थूला व्रीहिद्विमात्रया ॥१५ ॥
(यो चिं.)

અવભાસિની નામની પહેલી ચામડી છે તેના ઉપર સિધ્મ નામનો કોઢ થાય છે અને બીજી લોહિતા નામે છે તે તિલ અને રૂવાડા થવાનું સ્થાન છે. ૧૨

ત્રીજી શ્વેતા નામની છે તેનાપર ચર્મદલ કોઢ થાય છે, ચોથી તામ્રા છે તેનાપર કિલાસકોઢ અને શ્વિત્ર કોઢ થાય છે ૧૩

પાચમી સમગ્ર કોઢના સ્થાનભૂત વેદિની નામની ચામડી છે, છઠ્ઠી રોહિતા નામની છે તેનાપર ગાઠો, ગડગુમડા વિગેરે અને રસોળીઓ થાય છે ૧૪

અને સાતમી સ્થૂલા નામની ચામડી છે તેનાપર વિદ્રધિ આદિ ગાઠો થાય છે એ રીતે સાત ચામડીઓ છે તે તમામ જાડી બે ક્મોદ જેટલી હોય છે ૧૫

શરીરમાના મુખ્ય મુખ્ય તત્ત્વો.

* પૃથ્વી, પાણી, આકાશ, તેજ ને વાયુ,
આ પંચતત્ત્વનો ખેલ જગત કહેવાયુ.

ઉપલી કડીમા શરીરનું વર્ણન ઘણે પ્રકારે આવી જાય છે એમા એમ કહ્યુ છે કે પૃથ્વી એટલે માટી, પાણી, આકાશ, તેજ અને વાયુ, એવા પાચ

* આરોગ્ય વિદે સામાન્યજ્ઞાન—માહા મા માની મો દ.

તત્ત્વો મેળવીને જે ખેલ કુદરતે કર્યો છે, તેને આપણે આ જગતને નામે ઓળખીએ છીએ. જે વસ્તુનું જગત બન્યું છે, તેજ વસ્તુનું આ માટીનું પુતળું, જેને આપણે આપણું શરીર કહીએ છીએ તે બનેલું છે. આપણામાં કહેવત છે કે 'યથા પિંડે તથા બ્રહ્માંડે' 'જેવું દેહે તેવું દેશે' આ ચાવી આપણે યાદ રાખીએ તો આપણે ખચીત સમજીશું કે શરીરને નિભાવવા સારૂ સ્વચ્છ માટી, સ્વચ્છ પાણી, સ્વચ્છ ખુલ્લાપણું, સ્વચ્છ અગ્નિ (સૂર્ય) સ્વચ્છ હવા, એ જરૂરનાં છે; ને તેમાંના એક પણ તત્ત્વથી આપણે ડરવાનું નથી. ખરૂં જોતાં તો તેમાંના એક પણ તત્ત્વની શરીરને વિષે પ્રમાણમાં ખામી થાય ત્યારે દરદ થાય છે.

શરીરને વિષે આટલું જાણવાની આવસ્યકતા છે, પણ એટલુંજ જાણવું એ આપણા વિષયને સારૂ બસ નથી.

શરીર ચામડી, હાડકાં, માંસ અને રૂધિર (લોહી) નું બનેલું છે. હાડપિંજર ઉપર શરીરનો મુખ્ય આધાર છે, તેને લીધે આપણે ટટાર ઉભા રહી શકીએ છીએ, તેને લીધે ચાલી શકીએ છીએ. હાડકાં એ શરીરના નાજુક અવયવોનું રક્ષણ કરેછે; ખોપરી એ ભેજાનું, અને પાંસળીઓ એ હૃદય તથા ફેફસાનું રક્ષણ કરેછે. દાક્તરોની ગણતરી પ્રમાણે આપણા શરીરમાં ૨૩૮ હાડકાં છે. હાડકાંનો બહારનો ભાગ કઠણ છે એવું આપણે સૌ જોઇ શકીએ છીએ, પણ તેવી સ્થિતિ અંદરના ભાગની નથી, અંદરનો ભાગ પોચો ને પોલો છે, એક હાડકું બીજાની સાથે સંધાએલું રહે છે તે જગ્યાએ કૂર્ચાનું આવરણ હોય છે. આ કૂર્ચા તે પોચું હાડકુંજ ગણાય.

આપણા દાંત એ પણ હાડકાં છે. પ્રથમ બચપણમાં દૂધીઆ દાંત આવે છે તે સૌને પડી જાય છે. પછી છાશીઆ દાંત આવે છે તે પડયા એટલે પાછા નથી આવતા. દૂધીઆ દાંત છથી આઠ મહીને ફૂટવા શરૂ થાય છે, અને બાળક બેએક વરસનું થાય તેવામાં ઘણા-ખરા બધા ફૂટી રહે છે. છાશીઆ પાંચ વરસ પછી ફૂટવા લાગે છે, ને ૧૭ થી ૨૫ વરસની ઉમર સુધીમાં બધા ફૂટી રહેછે. દાઢ સર્વથી છેલ્લી ફૂટે છે.

ચામડીને આપણે સ્પર્શ કરીશું તો ઘણી જગ્યાએ આપણા હાથને માંસના લોચા જણાશે. આ સ્નાયુ કહેવાય છે, અને તેનાવડે આપણાં જ્ઞાનતંતુઓ કામ લેછે. આપણે હાથ ભીડી ઉઘાડી શકીએ છીએ, જડબાં હલાવી શકીએ છીએ, આંખ મીંચાવી શકીએ છીએ, એ બધું સ્નાયુને આધારે થાય છે.

શરીરસંબંધી બધું જ્ઞાન આપવું એ આ પ્રકરણોની હદબહાર છે, લખનારને પોતાને તેવું જ્ઞાન છે પણ નહિ, આપણા અર્થને સારૂ જાણવાજેટલુંજ

આ પ્રકરણમા અપાશે, એટલે ઉપરનું સમજાયા પછી આપણ શરીરના મુખ્ય ભાગો ઉપર જઈએ છીએ, તેમા હોજરી એ સર્વોપરિ ગણાય હોજરી એ ક્ષણભર આળસ કરે તો આપણા ગાત્ર માત્ર ઢીલા થઈ જાય જેટલો ભાર આપણે હોજરીપર મેલીએ છીએ તેટલો ભાર સહન કરવાની શક્તિ મહાવિકરાળ પ્રાણીઓમા પણ નથી આ હોજરીનું કામ અનાજને પાચન કરવાનું ને પાચન થયેલા અનાજવડે શરીરનુ પોષણ કરવાનું છે સચાને જેમ એન્જીન તેમ માણસને હોજરી છે આ ભાગ ડાબા પડખામા પાસળાંની અંદર છે તેમા અનેક ક્રિયાઓ થઈ, જૂદા જૂદા રસો તૈયાર થઈ અન્નમાથી તત્ત્વ ખેંચાયછે, અને બીજા ભાગ મળ–મૂત્ર થઈ આંતરડામા થઈ બહાર નીકળે છે તેની ઉપરની બાજુએ કલેજાનો ડાબો ભાગ છે હોજરીની ડાબી તરફ બરોળ છે કલેજું પાસળીઓની અંદર જમણા પડખામા છે કલેજાનું કામ લોહી શુદ્ધ કરવાનુ અને પિત્ત પેદા કરવાનુ છે આ પિત્ત પાચનક્રિયાને સારૂ ઉપયોગનુ છે

પાસળીઓની નીચે છાતીની બખોલમા બીજા ઉપયોગી વિભાગો છે, તે અંતઃકરણ અથવા રક્તાશય અને ફેફસા એમ છે આ અંતઃકરણની થેલી બે ફેફસાની વચમા ડાબી તરફ હોય છે છાતીમા ડાબા જમણા મળી ચોવીશ હાડકા છે પાચમા અને છઠ્ઠા પાસળાની વચ્ચે અંતઃકરણનો ધબકારો થાય છે આપણને ડાબુ અને જમણું એમ બે ફેફસા છે, તે શ્વાસનળીના બનેલા છે, હવાથી ભરેલા છે, ને તેમા લોહી સાફ થાય છે ફેફસામા હવા પહોચે છે તે શ્વાસનળીવાટે તે હવા નસકોરાંમા થઇને જવી જોઇએ આમ નાકમા થઇને હવા જાય તે ગરમ થઇને ફેફસામા ઉતરે ઘણા માણસો આ વાતથી અજાણ્યા હોઈ હવાને મોઢાવાટે ગળે છે ને નુકસાન ખમે છે મોઢું ખાવા વગેરેના કામમા લેવાનું છે હવા તો માત્ર નાકવાટેજ લેવી જોઇએ

આપણે શરીરની કંઈક રચના તપાસી ગયા, તેના કેટલાક મુખ્ય ભાગનુ સહેજ જ્ઞાન લીધુ; હવે જેની ઉપર દેહનો આધાર છે એ પ્રવાહી–લોહી–ને તપાસીએ લોહી આપણને પોષણ આપે છે, વળી તે બગાડમાથી પોષણ કરનાર ભાગને નોખો પાડે છે, નિરૂપયોગી વસ્તુઓ–મળમૂત્રો–ને બહાર કહાડે છે, ને શરીરને એકસરખી ગરમીમ રાખે છે લોહી શરીરમા રહેલી નળીઓ–નસો–વાટે નિરંતર ફર્યા કરે છે આપણી નાડી ચાલે છે તે લોહીની ગતિને લીધે જુવાન ને તંદુરસ્ત માણસની નાડી એક મિનિટમા લગભગ ૭૫ વખત ચાલે છે, એટલે ૭૫ ધબકારા મારે છે બચ્ચાની જલદ ચાલે છે, ને ઘરડા માણસની ઓછી ચાલે છે

ગુરૂપાસેથી સમગ્ર વૈદ્યવિદ્યા શીખનાર, યશરેખાવાળો, વૈદકશાસ્ત્રની ક્રિયામાં કુશળ, દરદીપાસેથી ધનાદિ વસ્તુ લેવામાં ઈચ્છારહિત, કામ કરવામાં ધીરજવાળો તથા કૃપાળુ અને શુદ્ધ એવો વૈદ્ય વૈદું કરવાને અધિકારી ગણાયછે. ૨

ઉત્તમ ગુરૂને વૈદ્યની સાથે સરખાવે છે.

रागादिरोगान्सततानुषक्तानशेषकायप्रसृतानशेषान् ।
औत्सुक्यमोहारतिदाञ्जघान, योऽपूर्ववैद्याय नमोऽस्तु तस्मै ॥ ३ ॥ (सु.र.भां)

જે વૈદ્યે (ગુરૂએ) સર્વના શરીરમાં રહેલા હાનિકારક કાર્યની પ્રવૃતિની ઉત્સુકના મોહ અને અશાંતિને આપનાર, કાયમ પોતાની પાસે રહેનાર એવા જે રાગાદિ (મોહ–કામ–ક્રોધ વિગેરે) રોગોને હણ્યા છે તે અપૂર્વ વૈદ્ય (ગુરૂ) ને નમસ્કાર છે. ૩

વૈદ્યવિદ્યા ઘણી ઉપયોગી છે.

अन्यानि शास्त्राणि विनोदमात्रं, प्राप्तेषु वा तेषु न तैश्च किंचित् ।
चिकित्सितज्योतिषमन्त्रवादाः, पदे पदे प्रत्ययमावहन्ति ॥ ४ ॥ (सु. र. भां.)

બીજાં શાસ્ત્રો કેવળ વિનોદ (રમત કે આનંદ] માટે ઉપયોગી છે. તે શાસ્ત્રો ભણ્યાથી કંઇ વિશેષ નથી; પરંતુ વૈદક, જ્યોતિષ અને મંત્રશાસ્ત્ર એ ત્રણ, પગલે પગલે પ્રતીતિ ઉત્પન્ન કરી ઉપયોગી થાય છે. ૪

વળી

વૈદ્યપ્રતિ આદરબુદ્ધિ.

वसन्ततिलका.

मा वोधि वैद्यकमथापि महामयेषु,
प्राप्तेषु यो भिषगिति प्रथितस्तमेव ।
आकारयत्यखिल एव विशेषदर्शी,
लोकोऽपि तेन भिषगेष न दूषणीयः ॥ ५ ॥ (सु. र. भां.)

વૈદ્યવિદ્યા નિંદ્ય હોવાથી વૈદ્યકને જાણવું નહિ એમ જે કહે છે તે વ્યર્થ છે. કારણ કે જ્યારે મહા રોગો પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે જે વૈદ્યના નામથી પ્રસિદ્ધ હોય તેનેજ સર્વ ડાહ્યા માણસો બોલાવે છે તેથી એ વૈદ્ય દુષણ આપવા યોગ્ય નથી (જરાપણ હલકી પંક્તિમાં ગણવા યોગ્ય નથી.) ૫

વ્યાધિ વખતે વૈદ્ય વિના ધીરજ આપનાર કોણ છે?

शार्दूलविक्रीडित (६–७)

मस्ते दुःसहवेदनाकवलिते मग्ने स्वरेऽन्तर्गत,
तप्ताया ज्वरपावकेन च तनौ तान्ते हृषीकव्रजे ।
दूने बन्धुजने कृतप्रलपने धैर्यं विधातुं पुनः
कः शक्तः कलितामयप्रशमनो वैद्यात्परो विद्यते ॥६॥ (सु र भां)

જે વખતે મસ્તક દુ:સહ વેદનાથી ગ્રસિત હોય, સ્વર ગળાની અંદર બેસી ગયો હોય, જ્વરરૂપ અગ્નિથી શરીર ગરમ થયું હોય, ઇંદ્રિયોનો સમૂહ નિર્બળ થયો હોય અને બંધુજન દુ:ખી થઈ વિલાપ કરતો હોય તે વખતે રોગને શમાવનાર વૈદ્યવિના બીજો કોણ ધીરજ આપવાને શક્તિમાન છે? (અર્થાત વૈદ્યની અગત્ય છે) ૬

કેવો વૈદ્ય વંદનીય છે?

कालज्ञानविदां वरो मधुरवाक् शान्तः शुचिः शास्त्रवित्,
धीरो धर्मपरो निदानचतुरो रोगप्रयोगे पटुः ।
सन्तुष्टः सदयोऽपमृत्युभयहृन्मृत्युक्षणज्ञो गुणी,
सम्मूढः प्रतिकारकर्मणि न यो वन्द्यः स वैद्योत्तमः ॥७॥ (सू मु.)

જે વૈદ્ય કાલજ્ઞાન જાણનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ હોય, મધુરવાણી બોલનારો હોય, શાંત હોય, પ્રમાણિક હોય, શાસ્ત્રનો જ્ઞાતા હોય, ધીરજવાળો હોય, ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધાવાળો હોય, નિદાન કરવામાં ચતુર હોય, રોગના ઉપાયો કરવામાં પ્રવીણ હોય, સંતોષી હોય, દયાળુ હોય, અકાળ મરણના ભયને હરનારો હોય, મૃત્યુના વખતને ઓળખનારો હોય, ગુણી હોય અને રોગનો ઉપાય કરવામાં મુંઝાય એવો ન હોય, તેવો સર્વોત્તમ વૈદ્ય વંદનકરવા યોગ્ય છે ૭

બીજે રસ્તે ચડેલાઓને સર્વથા અગત્યની ભલામણ.

स्रग्धरा.

भ्रान्ता वेदान्तिनः किं पठत शठतयाद्यापि चाद्वैतविद्या ।
पृथ्वीतत्त्वे लुठन्तो विमृशथ सततं तर्कशास्त्रार्किताः किम् ।
वेदैर्नानागमैः किं ग्लपयथ हृदयं श्रोत्रियाः श्रोत्रशूलैः ।
वैद्यं सर्वानवद्यं विचिनुत शरणं प्राणसंप्रीणनाय ॥ ८ ॥ (सु र. भां)

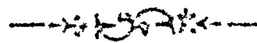
હે વેદાંતીઓ! શું ભણી રહ્યા છો? તમે પણ શાની પેઠે અદ્વૈતનિધાનો પાઠ શું કરી રહ્યા છો? કઠોરવાણીવાળા હે તર્કવેત્તાઓ! પૃથ્વી વગેરેનાં તત્વોમાં લોટપોટ બની નિરંતર શું વિચાર કરી રહ્યા છો? કાનને ન ગમે એવી જૂદાં જૂદાં શાસ્ત્રો અને વેદોની વાતો કરી હૃદયને આ માટે દુઃખી કરો છો? પ્રાણના રક્ષણ અને પોષણ માટે સર્વ રીતે નિર્દોષ એવા વૈદ્યને શરણરૂપી શોધી કાઢો. (તો જીવતા રહેશો. વેદાંત વગેરેની વાતો તાવ અતિસાર વગેરે મૃત્યુના દૂત સરખા રોગોના ક્રૂર પંજામાંથી છોડાવશે નહિ). આથી વેદાંત વગેરેની નિંદા સમજવાની નથી પણ માત્ર ઉત્તમ વૈદ્યની ઉપયોગિતા અને આવશ્યકતા ધ્યાનમાં લેવાના છે. ૮

જેમ કલ્પવૃક્ષ કે ચિંતામણિમાંથી ધારેલી વસ્તુઓ મળી આવે છે તેમજ જે મનુષ્યશરીર છે તેવડે અનેક કાર્યો સાધી શકાય છે એટલે મનુષ્ય જો ધારે તો સ્વર્ગમાં જઈ શકે અથવા મુક્તિ પણ મેળવે છે તેમજ શરીરનો જો અપવ્યય કરેતો નરકાદિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

સુમાર્ગે ચાલવા અવશ્ય મનુષ્યદેહની પૂરી જરૂર છે તેથી જો દેહ વ્યાધિગ્રસ્ત થયેલો હોય તો સર્વ મનોરથ નિષ્ફળ થાય છે. માટે દેહ લાંબી આવરદા ભોગવે એ ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર હોવાથી આ સુવૈદ્ય-અધિકારનું વર્ણન કરી બતાવ્યું છે તથા કુવૈદ્ય કેવા હોય તે બતાવી તેમની જાળમાં નહિ પડવાની ચેતવણી આપવાની જરૂર હોવાથી તે અધિકાર હવે પછી લેવા આ સુવૈદ્ય-અધિકારની વિરતિ કરી છે.

આયુર્વેદ-કુવૈદ્ય-અધિકાર.

આયુર્વેદના ગ્રંથોનો યથાર્થ અભ્યાસ અને પરિપક્વ અનુભવ-વિનાના લોભાણુ વૈદ્યો કુવૈદ્ય કહેવાય છે. તેવા વૈદ્યોને હાથે અનેક મનુષ્યો દુઃખી થાય છે અને કોઈવાર મૃત્યુને વશ પણ થાય છે, તેમના પાશમાં નહિ ફસાવાની ચેતવણી આપવામાટે સુવૈદ્યના અધિકાર પછી આ કુવૈદ્યનો અધિકાર લેવામાં આવે છે.

કુવૈદ્ય યમરાજથી પણ વધારે ભયંકર છે.

अनुष्टुप्. (१ थी ६)

वैद्यराज नमस्तुभ्यं यमराज सहोदर ।
यमस्तु हरति प्राणान्वैद्यः प्राणान्धनानि च ॥ १ ॥ (सु. र. भा.)

યમરાજાના સગાભાઈ એવા હે વૈદ્યરાજ! તમને તો નમસ્કારજ છે કારણ કે, યમરાજ તો ફક્ત પ્રાણુજ હરે છે અને વૈદ્યરાજ તો પ્રાણુ તથા ધન એ બન્નેને હરે છે ૧

કુવૈદ્યથી થતો યમરાજનો ઉપકાર.

वैद्यराज नमस्तुभ्यं क्षपिताशेषमानव ।
त्वयि विन्यस्तभारोऽय कृतान्तः सुखमेधते ॥ २ ॥ (सु. र. भां.

જેણે સર્વ મનુષ્યોનો નાશ કર્યો છે એવા હે વૈદ્યરાજ! તમને નમસ્કાર છે કારણકે યમરાજા તમારા ઉપર કામનો બોજો મૂકીને નવરા બેઠા આનંદ કરે છે (અર્થાત્ યમરાજાનું જે મનુષ્યના નાશનું કામ છે તે તમોએ ઉપાડી લીધુ છે એટલે તે નવરા થયા છે) ૨

કુવૈદ્ય દરદીને મરણુવશજ કરે છે.

चिता प्रज्वलिता दृष्ट्वा वैद्यो विस्मयमागतः ।
नाहं गतो न मे भ्राता, कस्येदं हस्तलाघवम् ॥ ३ ॥ (सु. र भां.)

કોઈ ઠેકાણે શ્મશાનમા ચિતા સળગેલી જોઇને વૈદ્ય વિસ્મય પામી ગયો કે હું કે મારો ભાઈ ગયા નથી છતા આ કોના હાથની કુશળતા હશે? (અર્થાત્ અમો બેઉભાઇની ક્રિયા વિના સત્વર મનુષ્યનો દેહપાત થતો નથી) ૩

કુવૈદ્ય દરદીનુ ધન કેવી રીતે હરે છે?

कषायैरुपवासैश्च कृतामुल्लाघता नृणाम् ।
निजौषधकृता वैद्यो निवेद्य हरते धनम् ॥ ४ ॥ (सु र भां.

ઉકાળા તથા ઉપવાસથી મનુષ્યોને જે ફાયદો થાય છે તેને વૈદ કહે છે મારી ઔષધિથી થયો છે, એમ બતાવી પૈસા કઢાવે છે ૪

અધમ વૈદ્યોને યમરાજના પાશજેવા ગણી છોડી દેવા જોઇએ.

अज्ञातशास्त्रसद्भावाञ्शस्त्रमात्रपरायणान् ।
त्यजेद्दूराद्भिषक्पाशान्पाशान्वैवस्वतानिव ॥ ५ ॥ (सु र. भां.

જેણે વૈદકશાસ્રનો અભ્યાસ કર્યો નથી પણ કેવળ શસ્ત્રવિદ્યા (કાપકૂપ નેજ પરાયણુ રહે છે તેવા વૈદને યમના પાશની માફક તજીદેવા જોઇએ ૫

કુવૈદ્યને કેવી બેદરકારી હોય છે?

यस्य कस्य तरोर्मूलं, येन केन मगृह्य च ।
यस्मै कस्मै प्रदातव्यं, यद्वा तद्वा भविष्यति ॥ (सू. मु.)

જે તે ઝાડનાં મૂળીઆં લઈ, જેની તેની સાથે ઘસીને ગમે તે દરદીને આપવું. પછી દરદીનું જે થવાનું હશે તે થશે. એમ ધારી કુવૈદ્ય વૈદું કરે છે. ૬

કલિયુગમાં નઠારા વૈદ્યો ઘણા છે અને સારા વૈદ્ય કોઇકજ હોયછે.

आर्या.

प्रच्छन्ना यमदूता, इव प्रभूताः कलौ न के वैद्याः ।
शास्त्रवित्तरलबुद्धिः सरलः परलोकभीर्विरलः ॥ ७ ॥ (सू. मु.)

કળિયુગમાં છુપા યમરાજના દૂતના જેવા વૈદ્યો ક્યાં થોડા છે ? અર્થાત્ એવા ઘણા વૈદ્યો છે. પરંતુ વૈદકશાસ્ત્ર જાણનાર, ચપલ બુદ્ધિવાળો અને પરલોકથી બ્હીનારો સરળ વૈદ્ય કોઈ વિરલો મળી આવે છે. ૭

કેવળ પેટભરા વૈદ્યો કેવા હોય છે?

उपजाति. (८ थी १२)

मिथ्यौषधैर्हन्त मृषाकषायैरसह्यलेहैरयथार्थतैलैः ।
वैद्या इमे वंचितरुग्णवर्गाः, पिचण्डभाण्डं परिपूरयन्ति ॥८॥ (सु. र. भां.)

આ વૈદ્યો ખોટાં ઔષધ, ખોટા ઉકાળા, સહન ન થઈ શકે તેવાં ચાટણ અને વિધિ પ્રમાણે નહિ બનાવેલ તેલોથી માંદાઓને છેતરી પોતાનું પેટરૂપી પાત્ર ભરે છે. ૮

કુવૈદ્ય યાચકને નજ આપે.

टोऽपि दद्याद्गणकोऽपि दद्यात्संप्रार्थितः पाशुपतोऽपि दद्यात् ।
द्यः कथं दास्यति याचमानो, यो मर्तुकामादपि हर्तुकामः ॥ ९॥ (सु. र. भां.)

યાચના કરવાથી નટ, જોષી કે પાશુપત-આવો પણ કાંઈ આપે છે. પરંતુ વૈદ પાસે યાચના કરી હોય તો તે કાંઈ આપતો નથી કારણ તે વૈદ મરનાર પાસેથી કે દરદી મુવા પછી તેના વારસ પાસેથી પણ ધન લેછે. તે તો કેમજ આપે ? ૯

કુવૈદ્યમાં દયા હોતી નથી.

। व्याधिभिर्ध्यायति बाध्यमानं, जनौघमादातुमना धनानि ।
पाधीन् विरुद्धौषधतोऽस्य वृद्धिं, नयेत्कृपा तत्र कुतोऽस्तु वैद्ये ॥१०॥ (सू. मु.)

જે પૈસા લેવાની ઇચ્છાથી, ઘણાં માણસો માંદાં પડે એવું ચિ ્વે છે અને વિરૂદ્ધ ઔષધ આપી રોગીના રોગ વધારવાનું કરે છે. તેવા કુવૈદ્યની અંદર દયા ક્યાંથી હોય ? ૧૦

કુવૈદ્યના હૃદયને લોભ છોડતો નથી.

रसायनैः सार्धमिहौषधानि, तदत्र वासान्मम मन्दता न ।
इतीव वैद्यस्य हृदन्तराल, लोभः पटुत्वं कलयन्न मुञ्चेत् ॥११॥ (सू मु.)

અહીં રસાયનો સહિત ઔષધો છે તેથી હું અહીં રહીશ તો મંદ પડીશ નહિ જાણે એમ વિચારી તે વૈદ્યના હૃદયની અંદર રહેવાના પોતાના કાર્યદાને ધારતો લોભ તેને (વૈદ્યના હૃદયને) છોડતો નથી ૧૧

કુવૈદ્યમાં ધર્મનો અભાવ.

प्रत्यूषमवीक्ष्य पुरीषमूत्रदुर्गन्धसंबन्धवशेन मन्ये ।
सद्धर्मगन्धः सुरभिस्वभावो, विजृम्भते नो भिषजां गणेषु ॥१२॥ (सू मु)

પ્રાતઃકાલે જોવાના વિષ્ટા અને મૂત્રના દુર્ગંધના સબંધ લઈને વૈદ્યોની અંદર સદ્ધર્મનો ઉત્તમ ગંધ રહેતો નથી એમ હું માનું છું ૧૨

અર્ધદગ્ધ વૈદ્યો.

शिखरिणी

न धातोर्विज्ञान, न च परिचयो वैद्यकनये
न रोगाणां तत्त्वावगतिरपि नो वस्तुगुणधीः ।
तथाप्येते वैद्या इति तरलयन्तो जडजना-
नमून्मृत्योर्भृत्या इव वसु हरन्ते गदजुषाम् ॥ १३ ॥ (सु र भां.)

જેને લોહાદિક સપ્તધાતુનું જ્ઞાન નથી, વૈદ્યકશાસ્ત્રનો પરિચય નથી, રોગના તત્વની માહિતી નથી, વસ્તુ (ઔષધિ) ના ગુણનું જ્ઞાન નથી છતા મૂર્ખ મનુષ્યોને છેતરીને જમરાજાના દૂત જેમ પ્રાણને હરીને તેમ કુવૈદ્યો દરદીઓનું ધન હરી લે છે ૧૩

કુવૈદ્યને લીધે વૈદ્યવિદ્યાના હાલ.

स्रग्धरा

सत्क्षेण लोकेनेव कुन्त्युपतिमुग्व दृश्यते सानुकम्पै-
र्व्हानार्थगम्ना श्रितमभिपुल्कः स्पृश्यते पीनमङ्गम् ।
क्षीणाना राजतेऽन्तर्गिरनिहितमन काष्ठमूत्राश्रितोऽयं,
पूर्वासिद्धाऽऽकल्पाना सकल्गुणनिधिर्वैद्यविद्याभिरन्या ॥ १४ ॥ (सु र भां)

સુંદર કટાક્ષવાળું, ચંચળ નેત્રવાળું એવું કુલીન સ્રીનું મુખ દયાથી (વૈદ્ય) જુવે છે; અર્ધીલાજવડે, રોમાંચિત એવાં સ્રીઓનાં પુષ્ટ અંગને અડકે છે; પુરૂષાર્થહીન પુરૂષોનું લાંબાવખતથી દાટી રાખેલ ધન, કાષ્ઠ, ઔષધિ, અગ્નિ તથા પાણીવડે (ઉકાળાથી) હરી લેછે, માટે પૂર્વથી સિદ્ધ સર્વ કળાના, ગુણના ભંડારરૂપ (!) વૈદ્યવિદ્યા અભિવંદન કરવા યોગ્ય છે. અર્થાત્ વૈદ્યવિદ્યાનો આવો ઉપયોગ ધિક્કારનું પાત્ર છે. ૧૪

*કળિકાળના ઉંટવૈદો. (૧૫ થી ૨૧)

વૈદ બન્યા ને વાત ઉઠાડી ઉલટ બગાડી આ;
નાડી અનાડિ જરા ન જાણે—જોજો ટીંખળ આ. ૧૫
જડિબુટ્ટિ જંગલિયો શીખ્યા ધાતુ રસાયણ ખા;
કેંકે પણ નહિ વાળી જાણે—જોજો૦ ૧૬
ભીખ ન શીખ્યા ભણી ન જાણ્યા ખેડ કર્યે શું ખા;
વૈદ બનીને કર ધીકેળાં—જોજો૦ ૧૭
જીવે તો દંડી લે દમડા મર્યે કાંધિઓ આ;
દાડો ખાવા ઝટ લૈ દોડે—જોજો૦ ૧૮
જો જો ગપ્પતણી આ ગોળી ફજેત ફાકી ખા;
અસ્દાવાનો કરે ઉકાળો—જોજો૦ ૧૯
જે તે ઝાડતણાં લૈ મૂળાં જે તે સાથે ખા;
જે તે થાશે ધર દે દમડા—જોજો૦ ૨૦
ટીંખળ કેતાં પાર ન આવે પ્રભુજીના ગુણ ગા;
જોડકળામાં રહિ છે જુગતી—જોજો૦ ૨૧

પોતાના માનવજન્મની સફળતા થવા માટે પ્રત્યેક મનુષ્યે આ ભયંકર ભવસમુદ્રને તરવાની ઇચ્છા રાખવી જોઇએ. એ ઇચ્છા પાર પાડવાનું મુખ્ય અને નિશ્ચિત સાધન સત્યધર્મનું સેવન છે. સત્યધર્મનું સ્વરૂપ જાણવામાટે શ્રેષ્ઠ ગુરૂનું શરણ લેવું જોઇએ. ઉત્તમ પ્રારબ્ધના યોગથી શ્રેષ્ઠ ગુરૂ મળે અને સત્યધર્મનો ઉપદેશ પણ કરે, પરંતુ જ્યારે એ ધર્મનું નિયત સેવન થાય ત્યારેજ ધારેલી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. ધર્મનું નિયત સેવન કરવામાં યોગ્ય મનોબળ અને શરીરની સ્વસ્થતા એ બે આવશ્યક સાધનો છે. જો શરીર અસ્વસ્થ હોય તો તેને લીધે મનોબળ પણ શિથિલ થાય છે જેથી શરીરસાધ્ય અને મનઃસાધ્ય

* કળિકાળનાં કૌતક (ટીંખળ.)

ઉપદેશશ્રવણાદિ અને ધ્યાનાદિક ધર્માચરણ થઈ શકતા નથી માટે રોગાદિકથી બચાવીને શરીરની સ્વસ્થતા આપણાથી બની શકે ત્યાસુધી જાળવવી એ માટે પ્રત્યેક મનુષ્યે આયુર્વેદની મુખ્ય બાબતોનું સામાન્ય જ્ઞાન મેળવવું જોઇએ એમ ધારી આ પરિચ્છેદમા છેવટ આયુર્વેદની તેવી મુખ્ય મુખ્ય કેટલીક સામાન્ય બાબતોના અધિકારોને સ્થાન આપવામા આવેલ છે આયુર્વેદના વિશેષ અભ્યાસવગરના મનુષ્યો રોગોથી દૂર રહેવાના ધોરી નિયમો ધ્યાનમા રાખી શકે અને નાહાના નાહાના કારણોથી થતા નાહાના નાહાના રોગોના ઇલાજો ધ્યાનમા રાખી તેનો પણ સમયસર ઉપયોગ કરી લાભ મેળવી શકે તેમ વિષ દંશ જેવી તત્કાલ ઈલાજ લેવા જેવી આપત્તિને વખતે વૈદ્યની મદદ મળતા વિલંબ થાય તો ત્યા વિષને આગળ દૂર સ્થિતિપર ન પહોચવા દેવાને બની શકતા ઉપચારો પણ કરી બને તેટલી તેની સામે ટક્કર લઈ શકે અથવા પૂરતો લાભ પણ મેળવી શકે પરતુ નજર ન પહોચે તેવા નિદાનોવાળા, સામાન્યબુદ્ધિને મુંઝવણમા નાખે તેવા પૂર્વરૂપો અને રૂપોવાળા, સાત્મ્ય અસાત્મ્યના નિર્ણયમા ગોથા ખવરાવનારા તથા અનેક પેટાભેદોને લીધે ભ્રમમા નાખી દેનારા તથા સાધ્ય, કષ્ટસાધ્ય, યાપ્ય અને અસાધ્યના વિચારભ્રમણમા ડુબાવી દે તેવા રોગોની ઉપસ્થિતિમા તો વૈદ્યનુંજ શરણ લેવું જોઇએ કારણ કે તેવા ગભીર પ્રસગોમા જો વગર યોગ્યતાએ હાથ નાખવામા આવે તો હાનિ થાય છે વૈદ્યનું શરણ લેવામા પણ વૈદ્યની યોગ્યાયોગ્યતા જોવી જોઇએ દુનિયામા કર્ત્તવ્યપરાયણતા અને લોભવશતા એ બન્ને સામસામે એકબીજાથી વિરૂદ્ધ જતી બાબતો ફેલાતી ભોગવે છે અને દરેક ધધામા તે જોવામા પણ આવે છે પૂરતા અભ્યાસ અને અનુભવથી કર્ત્તવ્યપરાયણતાને બરાબર સાચવીને વાજબી લાભ મેળવે તેવા વૈદ્યોજ શરણ લેવાને યોગ્ય છે અને તેઓનેજ સુવૈદ્ય કહેવા જોઇએ જ્યારે પોતાની કાંઈ જાતની યોગ્યતા ન હોય, અભ્યાસનો અને અનુભવનો પણ અભાવ હોય છતા કવળ પૈસા કમાવાના ઉદ્દેશથી “રોગીનું ગમે તે થાઓ પણ આપણને પૈસો મળે એજ આપણી કૃતાર્થતા છે એમ માનનારા મૂર્ખ માત્ર નામધારી વૈદ્યો પણ દુનિયામા થોડા પડયા નથી તેવા વૈદ્યોથી ચેતતા રહી તેમના પાશમા ન સપડાવું પડે તેટલામાટે છેવટ તેમની ઓળખાણ થવામાટેનો અધિકાર આપી આ પરિચ્છેદની સમાપ્તિ કરવામા આવે છે અને જે શરીરના સરક્ષણની આવશ્યકતા દેખાડી છે તે શરીરમા અયોગ્ય કે અમર્યાદિત મમતા બાંધી આ મહાનિના અપમ મા [illegible] ન ઉતરી પડાય તેને માટે હવે પછીના પરિચ્છેદતરફ ધ્યાન ખેચવામા આવે છે

ગ્રન્થસંગ્રહિતા,

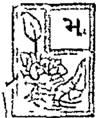
गीति.

विनयविजयसङ्कलितः सत्काव्यालङ्कृतः परिच्छेदः ॥
एकादशः प्रशस्तः सततं भूयात्सतां मुदे सोऽयम् ॥ १ ॥

વિનયવિજય મુનિએ ગોઠવેલો, સારી કવિતાઓ વિગેરેથી અલંકૃત તે આ અગિયારમો પ્રશસ્ત પરિચ્છેદ નિરંતર સજ્જનોને આનંદ આપનાર થાઓ.

एकादश परिच्छेद परिपूर्ण.

द्वादश परिच्छेद.

નુષ્ય શરીરને નિભાવવાના મુખ્ય સાધનરૂપ આહારની શુદ્ધતા સાત્મ્યતા, ક્રમઘટના અને પૂર્ણતા તથા પરિમિતતા વગેરે જેમ આહાર કરતી વખતે જાળવી રાખવાની જરૂર છે પણ અન્ય પ્રસંગે આવશ્યકતાવાળા વ્યવહાર કૃત્યો કરતીવેળા પણ તેને વળગી રહેવાની જરૂર નથી તેમ શરીરસંરક્ષણ જેવો આવશ્યક વિષય પણ જીવન વ્યવહારની નિર્વિઘ્નતાને માટે જો કે ધ્યાન આપી જાળવવાનો છે પણ તેને એટલું બધું વળગી રહેવું જરૂરનું નથી કે જેથી આત્મસુખના અન્ય સર્વ દ્વારો બંધ થઈ જાય અને “ બકરૂ કહાડતા ઉંટ પેસી જાય ” શરીરસંરક્ષણ કરતા શરીરમા અને તે પછી તેથી આગળ વધી શરીરસાથે સંબંધ ધરાવનારી અન્યવસ્તુઓમા એવી મમતા કે એવી આસક્તિ ન બંધાઈ જવી જોઈએ કે જેને લીધે અંતઃકરણમાથી દૈવીસંપત્તિનો દીવો ઠરી જઈ ત્યા આસુરી સંપત્તિની અંધાધુંની જામી જાય અને તેમા આંધળો બની ભમતો અને ગોથા ખાતો આત્મા મોક્ષસુખ ગુમાવી–સ્વર્ગસુખથી રઝળી પડી નરકદુઃખો ભોગવવાને લાયક થઈ જાય એ સમજાવવાને આ પરિચ્છેદની આવશ્યકતા માની છે અને તેમા પણ આરંભમા, સઘળી અધમ આસક્તિઓ અને અસત્પ્રવૃત્તિઓનું મૂળ મોહ છે અને તેજ આ સંસારસમુદ્રમા ડૂબાવનાર છે, તેજ વિષમા અમૃતભાન કરાવનાર છે અને તેજ મૃગતૃષ્ણિકામા મહાસરોવર બનાવનાર છે તેથી મોહનું સ્વરૂપ અને તેનો પ્રભાવ દેખાડવાને તેના અધિકારની આવશ્યકતા માની છે

मोह–अधिकार.

ખરેખર ચરાચર આખું જગત્ મોહને આધીન છે. એટલે પ્રાણી માત્ર પોતે જે જે સ્થિતિમાં ગોઠવાયું છે તે તે સ્થિતિમાં મોહને લીધે ન્યૂન આનન્દ માનતું નથી. પરંતુ એક વિષ્ટાનો કીડો પણ પોતાના નિવાસમાં અત્યંત આનંદ માનેછે ત્યાં દેવ, મનુષ્યો તથા અન્ય પ્રાણીઓ પણ પોતપોતાની યોનિમાં આનંદ માને તેમાં શું આશ્ચર્ય? આપણે જોઈએ છીએ કે પક્ષીઓ પોતે ભૂખ્યાં હોય છે તોપણ દાણા ચંચુમાં લાવીલાવીને પોતાનાં બચ્ચાંઓના મુખમાં નાખે છે. એટલે મનુષ્યને તો પુત્રાદિના પોષણમાં સ્વાર્થનું અનુસંધાન થાયછે કે આ મ્હારો પુત્ર મ્હારી વૃદ્ધ અવસ્થામાં મારૂં પોષણ વિગેરે કરશે પરંતુ પક્ષીઓને તો પાંખો આવ્યા સુધીજ સંબંધ ટકી શકે છે. પાંખો આવી કે કોણ માતા અને કોણ પુત્રો? તોપણ પક્ષીઓને તેનાં પોષણાદિમાં કેવાં આસક્ત જોઈએ છીએ? ખરેખર આ મોહનો વિસ્તાર છે. એક તૂટી ઝુંપડીમાં રહેનાર મનુષ્ય પણ પોતાના વૈભવ આગળ મરણની છેલ્લી ઘડી સુધી તમામ દેવેન્દ્રના વિભવોને પણ તુચ્છ કરી માને છે–આ સર્વ મોહનુંજ કારણ છે–આ બાબત મનુષ્યપ્રાણીને જાણવાની ઘણીજ આવશ્યક્તાછે અને તેથીજ આ અધિકારનો આરંભ કર્યો છે.

જેમ સૂર્યમાં અંધકાર નથી, તેમ આત્મામાં મલિનતા નથી.

अनुष्टुप् (१ थी ३.

निर्मलं स्फाटिकस्येव, सहजं रूपमात्मनः ।
अध्यस्तोपाधि सम्बन्धो, जडस्तत्र विमुह्यति ॥१॥ } ज्ञा. सा.

શબ્દાર્થ—આત્માનું સ્વાભાવિક સ્વરૂપ સ્ફટિકમણિના જેવું નિર્મળ છે (તે તજીને) કલ્પિત ઉપાધિ સંબંધથી જડ પુરૂષ તેમાં મોહ પામે છે. ૧

વિવેચન—જીવનું નિજસ્વરૂપ, નિરૂપાધિક સ્વભાવ સુંદર સ્ફાટિકમણિ જેવું કલંકરહિત છે. તે તજીને કર્મનાવશથી દેહાદિરૂપ જે સંબંધ—સંયોગ જીવને થાય છે તે દેહાદિમાં સત્વનો આરોપ કરીને જડ, મૂઢ, અજ્ઞજીવ નિજપણું માનતો હર્ષશોકાદિથી વ્યાકુળ થાય છે. ૧

જ્યાંસુધી મનુષ્યને મમતા અને અહંતા હોય ત્યાંસુધી તપના ફળની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

ममेयमहमस्येति प्रीतिरीति रिवोत्थिता ।
क्षेत्रे क्षेत्रीयते यावत्तावत्काऽशा तपः फले ॥२॥ } ज्ञा. सा.

જેમ ખેતરમા ઉત્પન્ન થયેલી ઇતિ (ધાન્યનો નાશ કરનાર ઉપદ્રવ વિશેષ) આ (ખેતર) મારૂ છે અને હુ એની છુ એમ માનીને ખેતરની માલિકી ધરાવે છે ત્યાસુધી ધાન્યરૂપ ફળની આશા રહેતી નથી, તેજ પ્રમાણે આ મારૂ છે અને હુ એનો છુ એવી અત કરણમા ઉત્પન્ન થયેલી પ્રીતિ જ્યાસુધી સ્ત્રીપુત્રાદિમા ચાલુ રહે છે ત્યાસુધી તપસ્યાના ફળને વિષે શી આશા રાખવી ? કાઇજ નહીં ૨

મોહ વગેરે દોષો કયે ઠેકાણે વિશેષ હોય છે.

नास्तिके शकुना कुब्जे वास्तुदोषाः पशौ छलम् ।
निःस्वे चाहारदोषाः स्युर्न वैराग्यमसात्विके ॥३॥ } (सू. मु.)

નાસ્તિકમા શકુન, કુબ્જમા વાસ્તુદોષ, પશુમા છલ, અને ધનરહિતમા આહારના દોષો નથી હોતા, તેમ સત્વગુણરહિત મનુષ્યમા વૈરાગ્ય પણ નથી હોતુ મતલબ કે જે નાસ્તિક હોય તે કાઈ શકુનની દરકાર ન કરે, કુબ્જ એટલે કુબડો હોય તેને મકાનના બારી બારણા નાના મોટા હોય તેની નડતર ન હોય તેથી તે બાબતની તેને પણ દરકાર ન હોય, પશુમા પ્રપચ હોય નહિ અર્થાત્ હુ કપટ કરૂ છુ તેવુ ભાન તેને હોતુ નથી. અને ધનરહિત મનુષ્ય હોય તેને કાઈ માલ મસાલાદાર તીખા તમતમતા સ્વાદિષ્ટ ખોરાક ન મળે એટલે તેને અજીર્ણાદિ આહારદોષ લાગુ પડતો નથી તેમ જેનામા સત્વગુણ ન હોય તેનાથી વૈરાગ્ય પણ ઘણુ દૂર હોય છે ૩

મોહની વિચિત્રતા,

आर्या (४–५)

दाराः परभवकारा बन्धुजनो बन्धनं विष विषयः ।
कोऽयं जनस्य मोहो, ये रिपवस्तेषु सुहृदाशाः ॥४॥ } (सू. मु.)

મનુષ્યને સ્ત્રીઓ બીજા જન્મને કરાવનારી છે, બધુજન તે બધન છે, શબ્દાદિ વિષય તે ઝેર છે છતા પણ મનુષ્યનુ આ કેવુ અજ્ઞાન છે કે જેને લીધે શત્રુઓમા મિત્રની આશાઓ બાધી રહ્યા છે । ૪

पुत्रो मे भ्राता मे स्वजना मे गृहकलत्रवर्गो मे ।
इति कृतमेमेशब्दं पशुमिव मृत्युर्जनं हरति ॥५॥ } (सू. मु.)

આ પુત્રો મ્હારા છે, આ ભાઈ મ્હારો છે સ્વજન (કુટુબીજન) મ્હારા

વિગેરેએ તેને રજા આપી, એટલે અશ્વઉપર આરૂઢ થઇને દીન દુખી લોકોને ધન આપતી, પોતાના દુષ્કર્મના દુખથી દૂભાએલી એવી તેણીએ નદીના કાઠે નગરવાસીઓએ રચેલ ચિતામા નિર્ભય થઇને પ્રવેશ કર્યો પાસે રહેલા નાગરિકોએ જેટલામા તેણીની ચિતામા અગ્નિ સળગાવ્યો, તેટલામા ભવિતવ્યતાના યોગથી અકસ્માત્ પુષ્કળ વરસાદ થયો જે વખતે વરસાદ થયો તે વખતે વરસાદના પાણીથી પરાભવ પામીને વૃષભોની જેમ નીચુ મુખ કરી સ્વજનતાના અભાવથી સર્વ લોકો પોતપોતાને ઠેકાણે ચાલ્યા ગયા તે વખતે તરતજ ચિતા બુઝાઈ ગયે છતે જીવન્મૃત એવી તે જરામાત્ર દાઝી અને નદીના પૂરમા તણાવા લાગી તણાતી તણાતી દૈવયોગે નદીકાઠે કયાક અટકી રહી. તે વખતે લગભગ મૃતતુલ્ય એવી તે કોઇક ગોવાળીયાના જોવામા આવી, એટલે તે ગોવાળીયો કામલક્ષ્મીને પોતાને ઘેર લઈ ગયો અને મનમા દયા લાવીને નિરતર તેને ઔષધોપચાર કરવા લાગ્યો કેટલેક દિવસે તેનું શરીર નિરોગી થયું અને દૈવયોગે પ્રથમકરતા પણ અતિશય સ્વરૂપવતી તે થઈ

હવે રૂપ, સૌભાગ્ય, લાવણ્ય અને મનહર શોભાવાળી તેણીને જોઇને ગોવાળીયો કામથી વિહ્વલ બની તેને કહેવા લાગ્યો —"હે સર્વાંગ સુભગે! હવે જો તુ મારે ઘેર રહીશ, તો મારી તમામ મિલકતની તું સ્વામિની છે અને હુ તારો દાસ છુ પરતુ જો તુ અહીંથી જઇશ, તો મારા પ્રાણ તરતજ ચાલ્યા જશે, એમ જાણીને હે ભાગ્યવતી! હવે તને જેમ સારૂ લાગે તેમ કર " આ પ્રમાણેનું તેનું બોલવુ સાભળીને કામલક્ષ્મી વિચાર કરવા લાગી "પૂર્વે પણ મે સાત નરક જેટલુ મહાપાપ ઉપાર્જેલુ છે, માટે નિર્નિમિત્ત ઉપકારી એવા આ ગોવાળીયાનુ પણ ઇષ્ટ થાઓ " જેમ સો તેમ પચાસ ' એવી લોકમા પણ કહેવત છે મને લાગે છે કે, આટલા મહાપાપ કર્યા છતા હજી કાઈ ન્યૂન હશે કે જેથી સર્વભક્ષી અગ્નિમા મે પ્રવેશ કર્યો છતા તે ન્યૂનતા પૂરી કરવાને વિધાતાએ મને જીવતી રાખી છે " કામલક્ષ્મીનું મન વિષયોથી ઉદ્વેગ પામેલુ હતું, છતા આવા અનેક પ્રકારના વિચાર કરીને કઈક ઇંદ્રિયોની ચપલતાથી તે ગોવાળીયાની ગેહિની થઈ પછી ગાયનું દોહવું, છાશ વલોવવી વિગેરે ગોપગૃહને ઉચિત એવી સર્વ ક્રિયાઓ સસર્ગના વશથી તે આસ્તે આસ્તે શીખી અને દહીં, છાશ વિગેરે વેચવા માટે ગોકુલમાથી તે આ નગરમા દરરોજ આવવા લાગી હે સુજ્ઞ પુરોહિત! ખરેખર! દુખથી દગ્ધ થયેલી પાપિણી કામલક્ષ્મી તે હુંજ છુ! પતિ અને પુત્રના વિયોગથી દુખ પામી, રાજાની પત્ની થઇને પૂર્વના પતિસ્નેહના વશથી દુષ્ટ બુદ્ધિ વડે રાજાનો પણ મે વધ કર્યો, સર્પના દશથી— નો પતિ મરણ પામેલો જોઇને ત્યાથી

હું ભાગી ગઈ અને દેશાંતરમાં વેશ્યા થઈ, ત્યાં પોતાના પુત્રને જાર કરીને રાખ્યો. ત્યારપછી હું ચિતામાં પેઠી અને નદીના જળથી તણાણી. અહા! નીચ કર્મ આચરતી એવી હું અત્યારે ગોપાંગના થઇ છું. આ પ્રમાણે ઉપરાઉપર મારી ઉપર દુઃખો પડ્યાં, તો હે ભ્રાત! અત્યારે ભાજન ભાંગી જવાથી હું ક્યા દુઃખને રડું? વિવિધ પ્રકારના દુઃખસમૂહથી વિધુર થઈ ગયેલી હું એટલા માટેજ કહું છું કે—"જેમ બહુ ઋણુ તે ઋણુ નહિ, તેમ અતિ દુઃખ તે દુઃખ નહિ."

આ પ્રમાણે તેણીનું ચરિત્ર સાંભળી કામલક્ષ્મી મારી માતા છે, એમ સમજીને વેદવિચક્ષણુ પુરોહિત તરતજ પોતાની માતાના ભોગરૂપ દુશ્ચરિત્રથી પરિતાપ પામીને સાશ્રુલોચને તેણીના પગમાં પડ્યો. તે જોઇ પોતાના ચરણુને સંકોચતી તે કહેવા લાગી:—"હે વર્ણોત્તમ! આ અયોગ્ય આચરણુ શું કરો છો?" પુરોહિત શ્યામ મુખવાળો થઇને સગદ્ગદ કહેવા લાગ્યો:—"હે માત! તેજ હું તમારો વેદવિચક્ષણુ નામનો પુત્ર છું." પરસ્પરનો પોતાનો સંબંધ જાણીને માતા પુત્ર બંનેના મુખપર શ્યામતા છવાઈ ગઈ, અને જાણે ભૂમિમાં પેસવાને ઇચ્છતાં હોય, તેમ બંને નીચું મુખ કરીને પૃથ્વીપર દૃષ્ટિ કરી રહ્યાં. પોતપોતાના દુર્વૃત્તાંતના પરિતાપરૂપ અગ્નિથી પરસ્પર બંનેનું મન બળી જવા લાગ્યું અને લજ્જાવેશના વશથી તેઓ એક બીજાની સન્મુખ જોવાને પણુ સમર્થ ન થયા.

પછી નીર, અગ્નિ કે ભૃગુપાત[1] વિગેરેથી પોતાના પાપની શુદ્ધિ કરવાને માટે આત્મઘાતની ઇચ્છા કરતી કામલક્ષ્મીને તે દ્વિજ કહેવા લાગ્યો:—"હે માત! આત્મઘાત કરવાથી શું? તેમજ ગત વસ્તુનો કે ગત બનાવનો શોક કરવાથી પણુ શું? હવે તો પાપનો વિઘાત કરવાને તપકર્મમાં યત્ન કર. કારણુ કે પ્રાણી આત્મઘાત કરવાથી પોતાના પૂર્વ કર્મથી મુક્ત થઈ શકતો નથી; પરંતુ તેનું ફળ ભોગવવાથી અથવા તો તીવ્ર તપથીજ તે મુક્ત થાય છે. સિદ્ધાંતમાં પણુ કહ્યું છે કે:—

"पावाणं च खलु भो कडाणं कम्माणं पुव्विं दुच्चिण्णाणं दुप्पडिक्कंताणं, वेइत्ता मुक्खो, नत्थि अवेइत्ता, तपसा वा सोसइत्ता."

"કરેલાં પાપકર્મો કે જે પૂર્વે ખપાવ્યાં ન હોય અથવા પડિક્કમ્યાં ન હોય તો તે વેદવા વડેજ છૂટી શકે છે, વેદવામાં ન આવે તો છૂટી શકતાં

[1] ભેરવજવ ખાવો-પર્વતના શિખર ઉપરથી શરીર પડતું મૂકી પ્રાણુ ખોવા.

નથી અથવા તપથી તે શોધી શકાય છે " માટે હે અબા! તીવ્ર એવું કોઈ તપકર્મ કર, કે જેથી અગ્નિવડે સુવર્ણની પેઠે આત્મા શુદ્ધ થાય સાત ધાતુ મય અને અસાર એવા આ માનવદેહથી ડાહ્યા માણસો આત્માની શુદ્ધિ કરનાર એવા ધર્મરૂપ સારનો સંગ્રહ કરે છે " કહ્યુ છે કે —

" अत्थिरेण थिरो समलेण निम्मलो परवसेण साहिणो,
देहेण जइ विढप्पइ, धम्मो ता किं न पज्जत्त."

" અસ્થિર, મલિન અને પરવશ એવા આ દેહથી જો સ્થિર, નિર્મલ અને સ્વાધીન એવો ધર્મ સાધી શકાય–વધારી શકાય, તો પછી પ્રાપ્ત કરવાનું શું બાકી રહે? ' આ પ્રમાણે પોતાની માતાને શાસ્ત્રોક્તિની યુક્તિઓવડે સમજાવીને આત્મઘાતના વિચારથી પાછી વાળી, પાપશુદ્ધિ કરવાની ઇચ્છાથી તેણીની સાથે શ્રુતસાગરના પારગત અને પાસેના ઉપવનમા પધારેલા શ્રી ગુણાકરસૂરિને વાદવાને વેદવિચક્ષણ તેજ વખતે ચાલ્યો ત્યા જઈ આચાર્ય મહારાજને વાદીને તે બને યોગ્ય સ્થાને બેઠા, એટલે કૃપાળુ મનવાળા એવા તે (આચાર્ય) આ પ્રમાણે ધર્મોપદેશ દેવા લાગ્યા —

" આ સંસારમા પિતા મરીને પુત્ર થાય, મિત્ર શત્રુ થાય અને માતા પુત્રી થાય, કારણ કે કર્મવશ પ્રાણીઓને તેનો કાઇપણ નિયમ હોતો નથી એકજ પ્રાણીએ પ્રત્યેક જીવોને જન્મ આપ્યો છે અને અપત્યસ્નેહના વશે અનંતવાર તેને લડાવ્યા છે અને પાળ્યા છે તેવીજ રીતે એક જીવે બધા જંતુઓને ક્રોધાવેશથી ઘણીવાર મારેલા છે અને પોતાના શરીરની પુષ્ટિને માટે ઘણીવાર ભક્ષણ પણ કરેલા છે માટે ખરી રીતે તો આ સંસારમા કોઇ કોઇને પોતાનો કે પારકો નથી છતા અહો! અજ્ઞ પ્રાણીઓ રાગ અને દ્વેષના વશથી વૃથા પાપ ઉપાર્જન કરે છે આ સંસારમા જીવોના બધા સંબંધ અનિયમિત છે, માટે વિવેકી પુરૂષો સ્ત્રીપુત્રાદિના પ્રેમમા બંધાતા નથી (મોહ પામતા નથી) જે વસ્તુ એકને ગમતી હોય છે તેજ વસ્તુ બીજાને અણગમતી હોય છે, તેથી વસ્તુઓમા રમ્યારમ્યની વ્યવસ્થા પણ યથાર્થ સત્ય નથી જ્યારે મન સ્વસ્થ હોય ત્યારે જગત્ અમૃત જેવું લાગે છે, અને દુ:ખ આવતા તેજ વિષમય ભાસે છે, તેથી મનના સંકલ્પ પ્રમાણેજ વસ્તુ રમ્ય અરમ્ય લાગે છે એટલામાટે મમતારહિત એવા ભવભીરૂ પુરૂષો રાગદ્વેષને અલગ કરી અખિલ વસ્તુઓમા સમતા ધારણ કરે છે " આ પ્રમાણે ધર્મોપદેશ સાભળીને તે માતા પુત્ર સંસારથી ઉદ્વેગ પામ્યા અને દીક્ષા લેવાને ઉત્સુક થયા એટલે પુન આચાર્યે આ પ્રમાણે તેમને કહ્યુ —" જેમ ચોખી ભીંતપર આળેખેલુ ચિત્ર

અતિશય શોભા પામે છે, તેમ સમ્યક્ પ્રકારની આલોચનાપૂર્વક શુદ્ધ થયેલ એવા ભવ્ય જીવનું વ્રતગ્રહણ વધારે દીપ્તિમાન થાય છે. માટે પ્રવજર્યા લેવાનો જો તમને આગ્રહ હોય, તો જન્મથી માંડીને મન, વચન અને કાયાથી કરેલા પાપની પ્રથમ તમે આલોયણા લ્યો." ગુરૂએ આ પ્રમાણે કહેવાથી તેમણે રાગ અને દ્વેષથી જે જે દુષ્કૃત કર્યું હતું તે અને અવાચ્ય પાપ પણ સમ્યક્ પ્રકારે આલોવ્યું. એટલે પ્રવર્ધમાન સંવેગવાળાં અને નિષ્કપટ મનવાળાં એવાં તે બંનેને આચાર્ય મહારાજે પ્રાયશ્ચિત તપ દઇને દીક્ષા આપી. પછી નિયાણા વિનાનું અને નિષ્કપટ દુષ્કર તપ તપતી અને જિનેશ્વર ભગવંતે પ્રરૂપેલ આવશ્યકાદિ ક્રિયાઓમાં નિરંતર અપ્રમત્ત રહેતી એવી કામલક્ષ્મી ઘણા કાળસુધી સાધ્વીઓની સાથે પૃથ્વીતળપર વિહાર કરીને અંતે અશેષ કર્મો ખપાવીને મોક્ષપદ પામી.

વેદવિચક્ષણ મુનિ સુંદર સંવેગથી રંગિત થઇને પાંચ પ્રકારના આચારને નિરતિચારપણે પાળવા લાગ્યા. સૂત્ર અને અર્થથી સર્વ દ્વાદશાંગીનો તેમણે અભ્યાસ કર્યો અને અનુક્રમે તે છત્રીશ ગુણોએ સહિત એવા આચાર્યપદને લાયક થયા. તે પછી આચાર્ય પદવી મેળવીને વસુધાતળપર વિહાર કરતા, પ્રાણી વર્ગને પ્રતિબોધવાને માટે આ રીતે ધર્મોપદેશ દેવા લાગ્યા:—"જેઓ બાળબ્રહ્મચારી છે અને જેમણે સંસારના મોહનો ત્યાગ કરીને સર્વ ચારિત્રનો આશ્રય કરેલો છે, તેજ પુન્યવંત પ્રાણીઓ આ સંસારમાં વખાણવાલાયક છે. તેમજ જેમણે મારી માફક બંને લોકથી વિરૂદ્ધના આચરણવડે નિંદાતા ઉપાર્જન નથી કરી, તે પ્રાણીઓ પણ વખાણવાલાયક છે. અથવા તો કોને સ્ખલના થઈ નથી? કોના સર્વ મનોરથ પૂર્ણ થયા છે? આ સંસારમાં કોને નિરંતરનું સુખ છે? અને દૈવથી કોણ ખંડિત નથી થયું?' આવા પ્રકારનો ન્યાય હોવાથી કેટલાક માણસો પૂર્વકર્મોથીજ પ્રેરાઇને નિષિદ્ધ કૃત્યો પણ કરે છે; પરંતુ તેની શુદ્ધિને ઈચ્છતા એવા તેઓ સદ્ગુરૂની પાસે સમ્યગ્ આલોયણા લઇને જો તીવ્ર તપ કરે, તો તેઓ પણ નિશ્ચય વખાણવાલાયક થાય છે." આ પ્રમાણે ઉપદેશ દેતા વેદવિચક્ષણસૂરિ પોતાનો અંતકાળ પાસે આવતાં સર્વ પ્રાણીઓને ખમાવીને, શ્રેષ્ઠ એવું પાદપોપગમન અનશન અંગીકાર કરી ધ્યાન તથા તપના બળથી સર્વ કર્મોને એકીસાથે ખપાવીને અંતકૃત કેવલી થઈ પરમપદને પામ્યા.

કામલક્ષ્મી અને વેદવિચક્ષણ પુરોહિત ભારે દુષ્કર્મ કરીને પણ આવા દુષ્કર તપથી પુનઃ ગુરૂપદ પામ્યાં. મોટા પુરૂષો પાપકર્મ કરવાને સમર્થ હોય છે, તેમ ખપાવવાને પણ સમર્થ હોય છે, પરંતુ નીચ પુરૂષો તો માત્ર

પાપકર્મ કરવાનેજ સમર્થ હોય છે માટે હે ભવ્યો ! તપનો અતુલ પ્રભાવ આ દૃષ્ટાંતપરથી સમજી લેવો

જ્યારે મનુષ્ય તે બાહ્ય પદાર્થમાથી સુખ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે તે છેતરાશેજ તે માત્ર ઇંદ્રિયોમા પોતાને અધ થયેલો જોશે સસારના પદાર્થો ઉપર મોહ રાખીને તમે સુખ પ્રાપ્ત કરી શકો નહિ આ એક નિયમ છે તમારા સસારના હરકોઈ મોહનુ પરિણામ હૃદય ભગ્ન થવામાજ આવશે, બીજુ કાઈ નથી કરોડાધિપતિમા શ્રદ્ધા રાખશો નહિ, પ્રભુમાજ આસ્થા રાખો આ અને પેલા પદાર્થમા શ્રદ્ધા રાખશો નહિ પ્રભુમા, તમારા નિજાત્મામા—સ્વરૂપમાજ શ્રદ્ધા રાખો સસારના મોહરૂપી એન્જીનની પાછળ દુખના ગાડેગાડા સકળાયલા છે જ્યા એ મોહને પ્રવેશવા દીધો કે એ બધાજ વેગનો તે ઠેકાણે ઠલવાઇ પડશે

જગતમા મોહક પદાર્થ અનેક છે જેમકે ધન, ધાન્ય, વસ્તુ, પશુ બાળ બચ્ચા વિગેરેમા જે આસક્તિ થાય છે તેને શાસ્ત્રકારો રાગ કહે છે, તે રાગ મોહ રાજાનો મોટો પુત્ર છે તેનુ સામ્રાજ્ય ચૌદ રાજલોકમા પ્રવૃત્તિ વાળુ છે તેમા પણ કચન ને કામિની એ વધારે રાગના હેતુ છે તે રાગનુ સ્વરૂપ બતાવવા આ મોહ અધિકારની સમાપ્તિ કરી છે

रागदोपाधिकार.

ગ એટલે આસક્તિ કોઇપણ બાબતમા થઈ જાય તો પછી કર્તવ્યનુ ભાન રહેતુ નથી જેમા આસક્તિ થાય છે તે હાનિકારક હોય તોપણ તેને છોડી શકાતુ નથી રાગ અને દ્વેષ એ બને હાનિકારક છે તેમા પણ રાગ એટલે આસક્તિ વધારે હાનિકારક છે સસારપર, સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, ખાવા પીવાના પદાર્થો કામાભિલાષ વગેરે પરની આસક્તિ મનુષ્યને દુર્ગતિમા નાખનારી થાય છે માટે રાગ એ દોષરૂપ છે એમ દેખાડવાને આ અધિકારનો આરભ છે

જડ પદાર્થો પણ દુઃખી થાય છે.

अनुष्टुप् (१ थी ४)

मुखे पुरीषप्रक्षेप तथा पाषाणक्षेपणम् ।
एकेन्द्रियाऽपि सहते मृत्तिका रागदोषतः ॥१॥ (सू मु)

મૃત્તિકા (માટી) જો કે એકેંદ્રિય છે તોપણ રાગના દોષથી (એટલે ઘડારૂપે રાગ–રંગ–ધારણ કર્યો છે તે દોષથી) મુખમાં વિષ્ટા પડે છે અને પથરાના પ્રહારને પણ કોઈ વખતે સહન કરે છે; ત્યારે મનુષ્યાદિ જીવો તો પચેન્દ્રિય છે, તેને સંસારમાં રાગ (આસક્તિ) કરવાથી દુઃખ કેમ સહન ન કરવું પડે ? ૧

તથા—

रागोयं दोषपोषाय चेतनारहितेष्वपि ।
मञ्जिष्ठा कुट्टनस्थानभ्रंशतापसहा भृशम् ॥ २ ॥ (सू. मु.)

ચેતનરહિત (જડ) જાતિમાં પણ આ રાગ દોષને વધારે છે. જેમકે મજીઠ (રાગવાળી છે–લાલ રંગની છે માટે) કુટ્ટન (કુટાવાના પ્રહાર , સ્થાનથી ભ્રષ્ટપણું અને તાપ એઓને અત્યન્ત સહન કરનારી થાય છે. ત્યારે રાગી જીવને ઉપરનાં સંકટો પ્રાપ્ત થાય તેમાં શું કહેવું ? ૨

રાગરહિતજ સુખી છે.

क यामः कुत्र तिष्ठामः किं कुर्मः किं न कुर्महे ।
रागिणश्चिन्तयन्त्येवं, नीरागः सुखमासते ॥३॥ (सू. मु.)

ક્યાં જઈએ ? ક્યાં ઉભા રહીએ ? શું કરીએ ? અને શું ન કરીએ ? એમ રાગી (સંસારાસક્તિવાળા) પુરૂષો ચિંતા કર્યા કરે છે અને રાગ (સંસારાસક્તિ) થી રહિત મનુષ્યો સુખે રહે છે. અર્થાત્ તેને તેવી કાંઈજ ચિંતા કરવી પડતી નથી. ૩

અનુરાગી ચિત્તનો વેગ રોકી શકાતો નથી.

अपि चण्डानिलोद्भूतरंगितमहोदधेः ।
शक्येत प्रसरो रोद्धुं नानुरक्तस्य चेतसः ॥ ४ ॥ (सू. मु.)

પ્રચંડ પવને ખળભળાવેલ તરંગોથી યુક્ત એવા મહાસાગરનો પ્રસર (ફેલાવ) રોકી શકાય છે. પરંતુ સંસારમાં રાગી બનેલા ચિત્તનો પ્રસર (વેગ) રોકી શકાતો નથી. ૪

વીતરાગી મુનિનેજ ચિત્તસ્થૈર્યનું સુખ.

उपजाति.

न देवराजस्य न चक्रवर्तिन स्तद्वै सुखं रागयुतस्य मन्ये ।
यद्वीतरागस्य मुनेः सदात्मनिष्ठस्य चित्ते स्थिरतां प्रयाति ॥ ५ ॥ (हृ. प.)

સંસારમાં રહેલા રાજદશાસંયુક્ત એવા ઇંદ્ર અને ચક્રવર્તિઓને પણ

તેવું સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી કે જેવું સુખ વીતરાગી અને આત્મનિષ્ઠ એવા મુનિના ચિત્તને વિષે સ્થિર થઈને રહે છે

ભાવાર્થ—આ સસારમા કેટલાક પ્રાણીઓ મોટી રાજઋદ્ધિ, સુખ સૌભાગ્ય, સ્ત્રીપુત્ર પરિવાર વિગેરેની પ્રાપ્તિવાળા ઇદ્ર અને ચક્રવર્તિ વિગેરેને જોઇને તેને પરમ સુખી માને છે અને તેવું સુખ પ્રાપ્ત કરવા-મેળવવા પોતે ઇચ્છે છે, પરતુ જ્ઞાની કહે છે કે-હે બધુઓ! એમા તમારી ભૂલ થાય છે જે સુખ આત્મનિષ્ઠ એવા મુનિમહારાજને પ્રાપ્ત થએલ હોય છે તેના અનતમા ભાગનું સુખ પણ ઉપર કહેલા ઇદ્ર ચક્રાર્ત્યાદિકને હોતુ નથી કેટલીક વખત તો તેઓને પૂછવાથી પણ જણાય છે કે તેઓ ખરા સુખી નથી પણ દુ ખી છે તેઓ કહે પણ છે કે-ભાઇઓ! તમે ઉપરઉપરથી અમને બહુ સુખી માનોછો પરતુ અમને જે ચિતા છે, જે ઉપાધિ છે, જે દુ ખો છે, તે બધા જો તમો જાણો-સમજો-અનુભવો તો તમે અમને સુખી કહોજ નહિ અમને ઉપરનું અનેક પ્રકારનું સુખ છે, અમે ગાડીઘોડામા બેસીને ફરીએ છીએ, અનેક સુંદરીઓની વચ્ચે ઘુમીએ છીએ, પરતુ અમને અભ્યતર સુખ-નિશ્ચિંતપણું-શાતિ અલ્પ પણ નથી આવા કથનથી અને જ્ઞાનીઓના તેવા પ્રકારના અનુભવથી ઉપર જણાવી છે તે હકીકત અક્ષરશ સત્ય છે ખરૂ સુખ વ તરાગી અને આત્મનિષ્ઠ એવા મહાત્માઓનેજ હોય છે-તેમનેજ હોઈ શકે છે અન્યત્ર તેવા સુખના બિંદુનો પણ સભવ નથી. ૫

રાગથી રહિત એવા પુરુષને ઘર એજ તપોવનરૂપ છે.

वशस्थ.

वनेऽपि दोषा' प्रभवन्ति रागिणा,
गृहेऽपि पञ्चेन्द्रियनिग्रहस्तप. ।
अकुत्सिते कर्मणि यः प्रवर्तते,
निवृत्तरागस्य गृह तपोवनम् ॥ ६ ॥   (सू. मु.)

રાગી (વિષયાસક્ત) પુરુષોને વનમા પણ દોષો પ્રાપ્ત થાય છે અને ઘરમા પણ પાચ (ચક્ષુ, શ્રોત્ર, રસના, નાસિકા અને ત્વક્-ચામડી) ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવામા આવે તો તે તપ છે એટલે જે મનુષ્ય અનિંદ્ય (વિહિત) કર્મમા વર્ત્તે છે, તે નિવૃત્ત રાગવાળા (સસારાસક્તિવગરના) પુરૂષને ઘર પણ તપોવનરૂપ છે ૬

જેનાપર આસક્તિ થાય છે તેના દોષ હોય તોપણ ધ્યાનમાં આવતા નથી.

वसन्ततिलका

नग्नेऽपि शूलिनि कपालिनि कालकूट–
प्रोत्सर्पिसर्पभयदे ज्वलदग्निनेत्रे ।
गौरी ररञ्ज मृतभस्मकृतांगरागे
दोषं न पश्यति जनो जनितानुरागः ॥ ७ ॥ (सू. मु.)

નગ્ન, ત્રિશૂલને ધારણ કરનાર, પુરુષોના કપાલને ધારણ કરનાર, કાલકૂટ (ઝેર) અને આમતેમ સપાટાબંધ ગતિ કરતા સર્પવડે કરીને ભય આપવા-વાળા, ત્રીજા નેત્રમાં અગ્નિવાળા અને મરેલાં મનુષ્યોના શબની ભસ્મનું અંગ-લેપન કરનારા શંકરની ઉપર ગૌરી પ્રસન્ન થયાં, અર્થાત્ બીજા બધા દેવોને છોડીને તેને વર્યાં કારણ કે જેને જેના ઉપર અનુરાગ ઉત્પન્ન થયેલ છે તેને તેના દોષો જોવામાં આવતા નથી. ૭

*અતિ રાગ કરવો નહિ—સ્વાર્થનિષ્ઠ સંબંધીજનોસાથે રાગજ કરવો યોગ્ય નથી. જેના સંયોગે રાગ ધરી પોતે સુખ માને છે, તેનાજ વિયોગે દુઃખ પણ પોતેજ પામે છે. એટલુંજ નહિ, પણ સંબંધી જનની સ્વાર્થનિષ્ઠતા સમ-જાતાં પણ દુઃખ થાય છે, તો જ્ઞાની અનુભવી પુરૂષોના પ્રમાણિક લેખોમાં પ્રતીતિ રાખી વા સાક્ષાત્ અનુભવ કરી તેવા સ્વાર્થનિષ્ઠ જગતમાં રાગજ કરવો યોગ્ય નથી. તેમાં પણ અતિ રાગતો પ્રકટ અવિવેકજ છે. તેથી અંધની પેરે તે કંઈ ગુણ–દોષ દેખી શકતો નથી, છતાં રાગ કરવા ઇચ્છા થાય તો, સંત સુસાધુજનોસાથેજ કરો, કે જેથી કુત્સિત રાગ–વિષનો નાશ કરી તે આત્માને નિર્વિષ કરે. અન્યથા રાગ–રંગથી પોતાનો સ્ફટિક જેવો નિર્મળ સ્વભાવ બગાડી પરવસ્તુમાં મમતા બાંધી જીવ અત્ર તેમજ પરત્ર દુઃખનોજ ભોક્તા થાય છે.

(રંજયત્યસૌ રાગઃ) આત્માનું શુદ્ધ સ્ફટિક જેવું સ્વરૂપ બદલી જેના-વડે તે રંજિત થાય તે રાગ. રાગ મોહ રાજાનો મોટો પુત્ર ગણાય છે અને તેનું પરાક્રમ કેસરીસિંહ જેવું હોવાથી તે એકલો જગત માત્રનો પરાભવ કરી શકે છે. હું અને મારૂં–મમતારૂપી પાશમાં તે મુગ્ધ મૃગલાઓને પકડયાજ કરે છે, તેની સામે ટક્કર લેવી સહેલી નથી, તેથી વિવેક શિખરપર ચડી અપ્ર-

* જૈન હિતબોધ.

મસ્ત પુરૂષવરોજ તેની સામે ટકી શકે છે તોપણુ જેમ જેમ મોહ મમતાને તજી ધર્મ મહારાજનું શિક્ષણુ લેવાય છે તેમ તેમ રાગાદિક દુશ્મનો પાતળા પડી અતે પોબારા ભણી જાય છે

*આઠ કર્મમા મોહ અનતકાળપર્યંત સસારમા પરિભ્રમણુ કરાવનાર હોવાથી તેને મહારાજાની ઉપમા આપી છે તે સર્વ કર્મમા મુખ્ય છે તે મહારાજાના મુખ્ય બે પુત્ર છે રાગકેસરી ને દ્વેષગજેદ્ર તેમા પણુ રાગકેસરી મોટો પુત્ર છે રાગનો નાશ કરવાથી દ્વેષનો નાશ સહેજે થઈ જાય છે રાગની પ્રધાનતા હોવાથીજ સર્વ દોષોનો નાશ કરનાર પરમાત્મા વીતરાગ શબ્દે ઓળખાય છે એ રાગકેસરીનો પ્રધાન વિષયાભિલાષ નામે છે રાગનું બળ સસારી પ્રાણીઉપર જે ચાલે છે તે આ મત્રીવડેજ ચાલે છે ઇંદ્રિયોના વિષયની અભિલાષાવડેજ પ્રાણીઓ રાગને વશ થાય છે તે મત્રીના પાચ ઇંદ્રિયરૂપ પાચ બાળકો છે તેનો પ્રપચજ આ જગતમા વિસ્તરેલો છે. જગત્ બધુ તેને વશ થયેલુ છે તેમાથી બચવાની ઇચ્છાવાળો અહીં સૌની ભેળો રહેવાથી બચી શકે એમ નથી, પણુ જો તે વિવેક પર્વતના અપ્રમત્તતારૂપ શિખરપર જઇને ચારિત્રધર્મ રાજાના આશ્રયમા રહે તો તે બચી શકે તેમ છે તેનો માર્ગ બતાવનાર સદાગમ (શ્રુતજ્ઞાન) મત્રી છે તેથી પ્રથમ તેને મળવુ જોઇએ અર્થાત્ શ્રુતજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરી, વિવેક (સ્વપરના વિવેચનરૂપ) મેળવી, અપ્રમાદી થઈ, ચારિત્રધર્મનો સ્વીકાર કરે-તેનું આરાધન કરે, તેની સામે રાગનો કોઈપણુ ઉપાય ચાલી શકતો નથી. રાગ ઉલટો તેનાથી ભય પામી દૂર નાસે છે કોઈ જીવને શ્રુતજ્ઞાનવડે ખરી વાત સમજાણી, હેય જ્ઞેય ને ઉપાદેય પદાર્થો પૃથક્ પૃથક્ સમજાણા, ખરો વિવેક આવ્યો એટલે પ્રમાદ જે વિષય કષાયાદિ તે તજ્યા અને ચારિત્રધર્મનો આશ્રય લીધો, પછી રાગને પેસવાનો માર્ગજ રહ્યો નહિ, એટલે તે નિરાશ થઇને પાછો આવ્યો પરતુ તે છિદ્રાવલોકી હોવાથી છિદ્ર શોધવા લાગ્યો એવામા ઉપશમશ્રેણી માડી અગ્યારમે ગુણુઠાણે પહોચ્યા છતા પણુ તેની કાઇક ચળિત વૃત્તિ જોઈ એટલે તેને પાડી દીધો અર્થાત્ ત્યાસુધી પહોચ્યા છતા પણુ જો અસાવધાનીમા રહ્યો તો પડી ગયો અને રાગને વશ થવાથી મિથ્યાત્વ ગુણુઠાણું પામી નરક નિગોદમા ચાલ્યો ગયો રાગની આવી પ્રબળતા છે તેનું વર્ણુન શ્રી ઉપમિતિ ભવ પ્રપચાદિ કથામા બહુ સારી રીતે આપેલું છે

રાગનું નિવારણુ કરવા માટે તપ જપ શ્રુત વિગેરે અનેક ઉપાયો કહ્યા

* જૈનધર્મ પ્રકાશમાસિક

છે, તેનાથી રાગ નાશ પામે છે. તે ઉપાયોજ જેને ઉલટા રાગાદિકના કારણ-ભૂત થયાં, અર્થાત્ તપ કરીને ક્રોધ કર્યો, તેનું અભિમાન કર્યું, તેના ફળની પ્રાપ્તિ માટે નિયાણું કર્યું, આગામી ભવે સ્ત્રીવિલાસાદિ પ્રાપ્ત થવાની ઇચ્છા કરી, જપ કરવા માટે આત્મધ્યાન કરતાં કરતાં તે જપનો દુરૂપયોગ કર્યો, અન્યનું અહિત કરવામાટે જપ કરવા માંડચો, શ્રુતનું અભિમાન કર્યું, આગ્રહ પકડી ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણા કરી, ખોટો બચાવ કરવામાં બુદ્ધિનો ઉપયોગ કર્યો ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારે અમૃત જેવા તપ જપ શ્રુતાદિ ઉપાયોને વિષરૂપ કરી દીધા; એટલે જે ઉપાયોવડે તરવાનો હતો તેનાવડેજ ઉલટો ડુબ્યો-દુર્ગતિમાં ચાલ્યો ગયો. કર્ત્તા કહે છે કે જેને અમૃતજ વિષપણે પરિણમે ત્યાં બીજો ઉપાય શું કરવો ? માટે તપ જપ શ્રુત સંયમાદિ ઉત્તમ ઉપાયો નિરર્થક ન થાય, અવળા ન ઉતરે, મદના કારણભૂત ન થાય, આત્મહિત કરનારાજ થાય તેવો પ્રયત્ન કરવો.

તપસ્વી અષાડાભૂતિ મુનિ વેશ્યાના વચનથી પોતે અર્થલાભ પણ આપી શકે છે એવા મદમાં આવી ગયા અને તેથી એક તરણું ખેંચતાં દ્રવ્યનો ઢગલો થયો. તેને પરિણામે તે દ્રવ્યનો ઉપભોગ લેવા સારૂ વેશ્યાના વચનથી તેને ત્યાં રહ્યા. એમને તપથી ઉત્પન્ન થયેલી લબ્ધિ (શક્તિ) સંસારને અર્થે થઈ. તેમજ શ્રેણિકપુત્ર નંદિષેણ મુનિ પણ શ્રુતના પારગામી થયા હતા, છતાં પૂર્વો-પાર્જિત નિકાચીત કર્મોદયથી વેશ્યાના પાશમાં પડચા અને ત્યાં બાર વર્ષ રહ્યા. પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા શ્રુતનો ત્યાં પણ ઉપયોગ કર્યો. દરરોજ વેશ્યાગમન માટે વેશ્યાવાડે આવનારા કામીપુરૂષોમાંથી દશ દશ માણસોને પ્રતિબોધ પમાડી, પાપકાર્યથી પાછા વાળી ભગવંત પાસે મોકલવાની પ્રતિજ્ઞા કરી અને ત્યાર પછી ભોજન કરવું એવી દૃઢતા રાખી. એ પ્રતિજ્ઞા બાર વર્ષપર્યંત પાળીને છેવટે એક સોની મળતાં તે પ્રતિબોધ ન પામવાથી પોતે વેશ્યાનું ઘર છોડી ચાલી નિકળ્યા. અહીં જોવાનું એ છે કે એવા શ્રુતનિધિ છતાં પણ રાગકેસરીએ તેને પાડી દીધા. માટે એનાથી સદા ચેતતા રહેવું ઘટે છે.

૧૯ મા ને ૨૨ મા પ્રભુ શિવાય વર્તમાન ચોવિશીના ૨૨ તીર્થંકરો રાજ-પુત્રી સાથે પાણિગ્રહણ કરી સંસારવાસમાં રહ્યાં છે; અને પૂર્વના રાગના અભ્યા-સથી તેમાં વર્ત્યા છે. અહીં પણ જોવાનું એ છે કે, એવા મહાપુરૂષો પણ પૂર્વના ભોગાવળી કર્મના ઉદયથી તેને એકદમ તોડી શકયા નથી. એટલામાટે-જ કર્ત્તા દૃષ્ટાંત આપે છે કે, જે બળવાન્ મનુષ્ય વજ્રના બંધનને પણ સહ જમાં ત્રોડી શકે છે, તે સ્નેહ તંતુને-એક કાચા સૂત્રના તાંતણાને ત્રોડી શકતા

નથી સખ્તમા સખ્ત વાસને કોરી નાખનારો ભમરો અત્યત સુકોમળ કમળને કોરીને રાત્રિએ બહાર નિકળી શકતો નથી તેનું કારણ માત્ર કમળપર તેનો સ્નેહ–રાગ છે તેજ છે સ્નેહ–રાગ પ્રથમ દર્શને આવો સુકોમળ દેખાતા છતા તેનું પરિણામ ઘણું કઠોર છે

અહીં કર્ત્તા એક પુદ્ગલિક દૃષ્ટાત રાગમા અભ્યતર રક્તપણુ હોવાથી બાહ્ય રક્તવાળા પદાર્થનું–મજીઠનું આપે છે મજીઠ અત્યત રાતી હોવાથી તેને અનેક પ્રકારના કષ્ટ સહન કરવા પડે છે, તેમજ જે પ્રાણી સસારમા રક્ત હોય છે–આસક્ત હોય છે તેને તેવીજ રીતે દુર્ગતિગમનાદિ અનેક કષ્ટો સહન કરવા પડે છે રાગનો સ્વભાવજ એવો છે કે તે પ્રથમ સ્નેહ ઉત્પન્ન કરાવી પછી કષ્ટમા પાડે તિલમા સ્નેહ હોવાથીજ તેને ઘાણીમા પીલાવું પડે છે રાગના મુખ્ય ત્રણ ભેદ કહેલા છે કામરાગ, સ્નેહરાગ ને દૃષ્ટિરાગ આમા દૃષ્ટિરાગ મિથ્યાત્વપ્રત્યયી હોવાથી તે અનેક ભવમા પરિભ્રમણ કરાવે છે, ધર્મને ધર્મ તરીકે ઓળખવા દેતો નથી અને અધર્મમા ધર્મબુદ્ધિ ઠસાવી દઇને તેને ફરવા દેતો નથી કામરાગ, સ્નેહરાગ તો મુનિજન શિવાય પ્રાયે સર્વ પ્રાણીમા ઓછે વત્તે અશે દેખાયજ છે તેનાવડે ફસી પડેલા પ્રાણીઓ સસારમા આસક્ત થઈ સાસારિક દુખને પણ પ્રથમ પગલે સુખ માની બેસે છે અને પ્રાતે તેના દુખનો પૂરતો અનુભવ કરે છે

રાગની આવી દુર્નિવાર સ્થિતિ હોવાથી કર્ત્તા કોઇની સાથે પણ રાગ કરવાની સ્પષ્ટ નાજ કહે છે પરતુ છેવટ આ પ્રાણીથી રાગ કર્યા શિવાય રહેવાશેજ નહિ એમ જણાવવાથી તેને એક માર્ગ બતાવે છે કે ‘ જો તમારાથી રાગ કર્યા શિવાય નજ રહેવાય તો મુનિમહારાજ સાથે રાગ કરજો–તેની સાથે પ્રેમ બાધજો તેના પરિચયમા પ્રીતિવાળા થજો ’ અહીં કોઇ પ્રશ્ન કરે કે–‘ શું એ રાગ હાનિ નહિ કરે ? ’ તેને ઉત્તર આપે છે કે ‘ મણિધર સર્પના મુખમા તો ઝેરજ હોય છે, પણ તેના માથાપરનો મણિ તે વિષને ક્ષણ માત્રમા દૂર કરનાર છે, તેમ રાગ તો વિષરૂપજ છે, પરતુ મુનિમહારાજનો પ્રસગ–તેમની વાણીરૂપી અમૃતનો સસર્ગ કરાવનાર હોવાથી તે વિષની અસર થઇ શકતી નથી એ પ્રસગ ઉલટો ગુણકારી થાય છે. ’ એટલા ઉપરથીજ કર્ત્તા પ્રાતે કહે છે કે–એવા સુજશ–યશવાન્ મુનિમહારાજ અથવા અન્ય ઉત્તમ પુરૂષ સાથેનો જે સ્નેહ તે રાગનો નાશ કરવાનું પરમ ઔષધ છે તેથી સુજ્ઞજનોએ એ ઔષધનું સેવન કરી અનાદિ કાળથી લાગેલા રાગરૂપ વ્યાધિને મૂળમાથી દૂર કરવો એટલે વાસ્તવિક

પરિણામે હાનિકર વસ્તુઉપર જેને પ્રીતિ તેને રાગ કહેવામાં આવે છે પણ જ્યાંસુધી અજ્ઞાનથી અંતઃકરણ દબાયેલું હોય છે ત્યાંસુધી રાગ રહે છે. પરંતુ યથાર્થ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવાથી જે વસ્તુ ઉપર રાગ હોય તે વસ્તુ જો પરિણામે કડવો વિપાક દેવાવાળી હોય તો તેને તજી દેવાય છે પણ તે યથાર્થ જ્ઞાનવાન જીવોજ કરી શકે બાકીતો જીવોને એક જાતનો દૃષ્ટિરાગ થઇ જાય છે અને તેથી દેવગુરૂ અને ધર્મ જેવી વસ્તુને પણ ઓળખી શકતા નથી તે બતાવા માટે આ રાગદ્વેષ અધિકાર પૂર્ણ કર્યો છે.

दृष्टिराग—अधिकार.

માત્ર જોવાથીજ મોહ પામી આસક્તિવાળો બનનાર માણસ જેમાં પોતે મોહ પામે છે તેના પરિણામનો વિચાર નથી કરતો. આમ થવાથી તે કર્તવ્યભ્રષ્ટ અને દુઃખી થાય છે એ બતાવવાને આ અધિકારનો આરંભ છે.

અજ્ઞાનનું માહાત્મ્ય.

आर्या.

जिणआणविचयंतागुरुणोभणिरुणजेणमज्जन्ति ।
तोकिंकीरईलोओछलि ओगड्डरिपवाहेण ॥ १ ॥ (उ. सि. र.)

જેમ એક ગાડર કૂવામાં પડે તેની પાછળ બીજાં જેટલાં ગાડરો હોય, તે સર્વ હિતાહિતનો વિચાર કર્યા વિના કૂવામાં પડે છે તેમ અજ્ઞાની માણસ જો કુગુરૂની સેવા કરે તો તેને જોઈ જે બીજા સર્વ મનુષ્યો તે કુગુરૂનેજ ભજે છે તેમાંથી કોઇપણ મનુષ્ય ગુણદોષનો વિચાર કરતો નથી તે અજ્ઞાનનું માહાત્મ્ય છે. ૧

અશુદ્ધ દેવ ગુરૂ ધર્મ—ભવિષ્યમાં શોચ.

उपजाति.

माग्रस्यशुद्धैर्गुरुदेवधर्मैर्धिग्दृष्टिरागेण गुणानपेक्षः ।
अमुत्र शोचिष्यसि तत्फले तु, कुपथ्यभोजीव महामयार्त्तः ॥२॥ (अ. क.)

"દૃષ્ટિરાગથી ગુણની અપેક્ષા વગર તું અશુદ્ધ દેવગુરૂ ધર્મ પ્રત્યે હર્ષ "બતાવે છે તે માટે તને ધિક્કાર છે! જેવી રીતે કુપથ્ય ભોજન કરનાર મહા "રોગી મહાપીડા પામીને હેરાન થાય છે તેવીજ રીતે આવતા ભવમા તું તે "(કુદેવ ધર્મગુરૂસેવન) નું ફળ પામીને શોચ કરીશ" ૨

ભાવાર્થ—ગુણવાન્ ગુરૂનો આશ્રય કરવાની જરૂર કેટલી છે ને આપણે પહેલા ભાગમા જોઈ ગયા છીએ અને એવા ગુરૂનેજ નમન કરવું એ ખાસ કર્તવ્ય છે એવા ગુરૂએ બતાવેલા એકાત ગુણવાળા દેવને તેના જેવા થવા માટે ભાવથી ભજવા અને એવા ગુરૂ અને દેવનો બતાવેલો ધર્મ આદરવો એ ગુણાપેક્ષીપણું છે આવી રીતે જે પ્રાણી ગુણની અપેક્ષા રાખતો નથી અને માત્ર પૌદ્ગલિક પદાર્થો જેવા કે પુત્રપ્રાપ્તિ, ધનપ્રાપ્તિ, અનેક રોગાદિનાશની આશસા અને મિથ્યાત્વજન્ય દૃષ્ટિરાગથી ગમે તેવા વિષયી ગુરૂને ભજી સસાર વધારનાર અધર્માચરણ કરે છે તે પ્રાણી ભવિષ્યમા બહુ પસ્તાય છે આ જીવને સસારરોગ તો થયેલોજ છે તેમા પાછુ કુગુરૂના પ્રસગથી અયોગ્ય આચરણરૂપ કુપથ્ય ભોજન પોતે કરે છે અને ગુરૂના અયોગ્ય આચરણને પુષ્ટિ આપતો જાય છે એટલે રોગ વધતો જાય છે અને ગુરૂસેવાનો હેતુ જે સસાર ઘટાડવાનો છે તે નાશ પામતો જાય છે

મુખ્ય મુદ્દે ગુરૂ મહારાજની જોગવાઈ બરાબર થવાની જરૂર છે, પછી દેવ અને ધર્મ તો તેમના ઉપદેશથી નિયમસર શુદ્ધજ મળતા જશે જેઓ આ બાબતમા ગફલત રાખી તપાસ કરતા નથી તેઓ આ ભવમા પણ કેટલીકવાર પસ્તાય છે હિંદુસ્તાનમા ધર્મને નામે ગોસાઇઓ, મહત, કાજી, આગાખાન, શ્રીપૂજ્યો તથા ગોરજીઓ શા શા કામો કરે છે તે અવલોકન કરનારના જોવા સમજવામા આવી જાય તેમ છે અજબ છે કે અવિવેકી અવિચારી પ્રેમલા અનુયાયીઓ અને ભગતો તે બાબતમા આખ ઉઘાડવાની પણ દરકાર કરતા નથી

દૃષ્ટિરાગ જેમ જીવોને અનત ભવમા ડુબાવે છે તેમ પુત્રપુત્રાદિ ઉપરનો રાગ પણ જીવોને અનતકાળ થયા ભમાવી રહ્યો છે અને તેથી જીવો કેવી ઘેલછા કરી રહ્યા છે તે હવે પછી બતાવવા સારૂ આ દૃષ્ટિરાગ અધિકારની સમાપ્તિ કરીછે

अपत्यममत्वमोचनाधिकार.

મનુષ્ય લોઢાની દૃઢ સાંકળોથી બંધાણો હોય તો છુટી શકે છે. પરંતુ અપત્ય (છોકરાં) ની મધુરવાણીરૂપી સાંકળથી બંધાયેલ હોય તે છુટતો નથી એટલે દરેક પ્રાણીને પોતાના પુત્રવિગેરે ઉપર અપાર મમતા હોય છે. કુકડી જેવું અજ્ઞ પ્રાણી પણ કોઈ પોતાનાં બચ્ચાં ઉપર ધસી આવે તો પોતે પોતાના જાનના ભોગે પણ પોતાનાં બચ્ચાંઓને પોતાના આશ્રયમાં રાખી સામાની સાથે લડવા મેદાન પડે છે પણ બચ્ચાંઓને છોડતી નથી. વળી ભક્તામરમાં પણ માનતુંગાચાર્યજી મહારાજ સૂચવે છે કે–प्रीत्यात्मवीर्यमविचार्य मृगो मृगेन्द्रं, नाभ्येति किं निज शिशोः परिपालनार्थम् । મૃગ જેવું નિર્બળ પ્રાણી પણ પોતાની શક્તિનો વિચાર કર્યાવિના માત્ર પોતાનાં બચ્ચાં ઉપરની પ્રીતિથીજ શું સિંહસામે દોડતું નથી ? અર્થાત્ દોડે છે. ત્યારે મનુષ્ય પુત્રોની મમતા કેમ છોડી શકે ? અને મનુષ્યને મમત્વ છોડવામાં ખરા લાભની પ્રાપ્તિ છે તેટલામાટે પુત્ર આદિના સંબંધથી ઉત્પન્ન થતા દુઃખને જણાવવા સારૂ આ અધિકારનો આરંભ છે.

પુત્રપુત્રી બંધનરૂપ છે તેનું દર્શન.

उपजाति. १ थी ३.

मा भूरपत्यान्यवलोकमानो, मुदाकुलो मोहनृपारिणा यत् ।
चिक्षिप्सया नारकचारकेऽक्षि, दृढं निबद्धो निगडैरमीभिः ॥१॥ (अ. क.)

"તું પુત્રપુત્રીને જોઈને હર્ષઘેલો થા માં. કારણ કે મોહ રાજા નામના "તારા શત્રુએ તને નરકરૂપ બંદિખાને નાખવાની ઈચ્છાથી આ (પુત્રપુત્રીરૂપ) લોઢાની બેડીવડે મજબૂત બાંધ્યો છે." ૧

વિવેચન—"પિતા અને માતા વચ્ચે સ્નેહબંધનરૂપ પુત્ર નામની સાંકળ નાખવામાં આવે છે" એમ કવિ ભવભૂતિ કહે છે. પુત્રને જોઇને માણસ ગાંડો ઘેલો થઈ જાય છે અને તેની સાથે બોલવામાં રમાડવામાં એવી જાતની ચેષ્ટા કરે છે કે જાણે તે પોતે ગાંડો થઈ ગયો હોય. વળી બાળકની સાથે બાળક થઇ જાય છે. પ્રસંગોપાત્ત ગ્રંથકર્તા તેને સમજાવે છે કે, મોહરાજાએ આ બંધન કર્યું છે. કેદમાં પડેલા માણસને કોઇપણ પ્રકારનો આનંદ થતો

નથી તેને સુખ નથી; તેમજ આ પુત્રબંધનથી તારી સર્વ સ્વતંત્રતાનો નાશ થાય છે તારે દેવસેવા, પિતૃસેવા કે આત્મસેવા કરવી હશે તે પણ ઓછી થશે અથવા નહિ થઈ શકે આર્દ્રકુમાર ફરી દીક્ષા લેવામાટે જવા ઇચ્છતા હતા ત્યારે પુત્રે કાચા સુતરના બાર તાંતણા તેના પગ ફરતા વીંટ્યા; તેવા તાંતણા તો શું, પણ દર્શન માત્રથી પણ હાથીની સાંકળ તોડવાની શક્તિવાળા એવા અને હજારો માણસોને બાઝે પડે તેવા આર્દ્રકુમારથી તે કાચા સુતરના તાંતણા તૂટ્યા નહિ, અને બાર વરસ વધારે ઘરમા રહેવું પડયું પુત્રપુત્રીઓનું બંધન આવા પ્રકારનું છે

મહા વૈરાગ્યભાવ જાગૃત થતા કોઈ આસન્નસિદ્ધિ જીવને સંસારત્યાગ કરવાની ઇચ્છા થાય છે ત્યારે સ્ત્રી અને પુત્ર કેટલા બંધનરૂપ થાય છે, તે સર્વને અનુભવસિદ્ધ છે આત્મધર્મ અને ઉંચા પ્રકારની ફરજ અદા કરવા જતા પુત્રધર્મ અને પતિધર્મને કાંઈપણ બાધ આવે તોપણ વધારે માન હમેશા આત્મધર્મને જ મળવું જોઈએ અને જનયજ્ઞ કરતા પિતૃયજ્ઞ કે પુત્રયજ્ઞનો ભોગ આપવો પડે તોપણ સર્વ ધર્મને તે ઇષ્ટ જ છે

પુત્રપુત્રી શલ્યરૂપ છે તેનું દર્શન.

વંશસ્થ.

आजीवितं जीव भवान्तरेऽपि वा, शल्यान्यपत्यानि न वेत्सि किं हृदि ।
चलाचलैर्यैर्विविधार्तिदानतोऽनिशं निहन्येत समाधिरात्मनः ॥२॥ } (ઈ.વ

"હે ચેતન! આ ભવમા અને પરભવમા પુત્રપુત્રી શલ્ય છે એમ તું
"તારા મનમા કેમ જાણતો નથી? તેઓ થોડી અથવા વિશેષ ઉમર સુધી
"જીવીને તને અનેક પ્રકારની પીડા કરી તારી આત્મસમાધિનો નાશ કરે છે ૨

વિવેચન—છોકરાઓ અનેક ઉપાધિના કારણ છે, તે ઉપરાંત વળી મા બાપને શલ્યભૂત છે જો ચળ એટલે ઓછા આયુષ્યવાળા હોય તો માબાપને શોક કરાવે છે અને જો વિધવા મૂકીને જાય છે તો તો શોકનો કાંઈ પાર જ રહેતો નથી જો અચળ એટલે વધારે આયુષ્યવાળા હોય છે તો કેળવણી, વેવિશાળ, લગ્ન, સંસારમા વધારવા વિગેરે કાર્યોમા પિતાને અનેક પ્રકારની ઉપાધિ કરનારા થાય છે; તેમા પણ પુત્રને ઇચ્છા પ્રમાણે આગળ નહિ વધતો જોઈને પિતાને મનમા બહુ લાગી આવે છે વળી તેઓ [illegible] એટલે [illegible] હોય તો કુકર્મો કરીને પિતાના ચિત્તને શાન્તિ રહેવા દેતા નથી. વળી અનિશ [illegible] સમાધાનનો અર્થ [illegible] કરીએ તો તેવા પુત્રપુ

ત્રીથી પણ શાંતિ રહેતી નથી. આવી રીતે પુત્રપુત્રીથી સર્વદા સમાધિનો નાશ તો થાય છેજ.

પુત્રકરતાં પણ પુત્રીની બાબતમાં વધારે ચિંતા રહે છે; તેને ભણાવવી; સારો વર શોધવો અને તેનાં પુત્રપુત્રી સુધી દરેક પ્રસંગે પોતે હાથ લંબાવવો અને કમનશીબ હોય તો તેનાં વૈધવ્યનાં દુઃખો જોવાં–આ સર્વ અંતઃકરણમાં શલ્યરૂપજ છે.

આવી રીતે આ ભવમાં અપત્યથી સમાધિનો નાશ થાય છે અને તે દુર્ધ્યાનના પરિણામે આવતા ભવમાં પણ ઠરીને બેસવાનો વારો આવતો નથી. આ શ્લોક જેને પુત્ર ન હોય તેણે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવો છે. આ સંબંધમાં આ અધિકારની છેવટના ઉદ્ગારોમાં વિશેષ સ્વરૂપ છે.

આક્ષેપદ્વારા પુત્રમમત્વ ત્યાગનો ઉપદેશ.

उपजाति.

कुक्षौ युवत्याः कृमयो विचित्रा, अप्यस्रशुक्रप्रभवा भवन्ति ।
न तेषु तस्या न हि तत्पतेश्च, रागस्ततोऽयं किमपत्यकेषु ॥३॥ } (अ.क.)

" પુરુષનું વીર્ય અને સ્રીનું રક્ત–તે બન્નેના સંયોગથી સ્રીની કુક્ષિમાં " વિચિત્ર પ્રકારના કીડાઓ ઉત્પન્ન થાય છે; તેના ઉપર સ્રીનો કે તેના પતિનો " રાગ થતો નથી, ત્યારે પુત્રો ઉપર શાસારૂ રાગ થાય છે. ?" ૩

વિવેચન—એકજ સ્થાનમાં સંયોગને પરિણામે પુત્રપુત્રી અને બેઇંદ્રિય જીવો (સમ્મુર્છિમ મનુષ્યો પણ) ઉત્પન્ન થાય છે. એક ઉપર પ્રીતિ થાય છે અને બીજા ઉપર દુર્ગચ્છા થાય છે–આ પ્રેમની વિચિત્રતા છે. સૂક્ષ્મ જીવોની ઉત્પત્તિ ધર્મશાસ્ત્ર અને કામશાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે. સ્થાન, સમય અને સંજોગમાં એકાકાર વૃત્તિ છે, છતાં પણ મનના દ્વિધાભાવથી પ્રેમમાં આવી વિચિત્રતા છે, એ જોવા જેવું છે. આ ઉપદેશ આક્ષેપથી કરેલો છે અને જોકે શબ્દો કર્કશ છે છતાં પણ ઉપદેશના ગર્ભમાં જે ઉચ્ચ ભાવ છે તે ધ્યાન આપવા યોગ્ય છે.

અપત્યપર સ્નેહબદ્ધ ન થવાનાં ત્રણ કારણો.

आर्या.

त्राणाशक्तेरापदि संबन्धानन्त्यतो मिथोऽगवताम् ।
संदेहाच्चोपकृतेर्मापत्येषु स्निहो जीव ॥ ४ ॥ } (अ. क.)

" આપત્તિમાં પાલન કરવાની આશક્તિ હોવાથી, પ્રાણીઓનો દરેક પ્રકા-

"ર્નો પરસ્પર સબંધ અનંત વખત થયેલો હોવાથી અને ઉપકારનો બદલો "વાળવાનો સંદેહ હોવાથી હે જીવ! તું પુત્રપુત્ર્યાદિપર સ્નેહવાળો થા મા" ૪

વિશેષાર્થ—પુત્રપુત્ર્યાદિના સ્નેહમાં આસક્ત ન થવાનાં ત્રણ કારણો બતાવે છે (૧) દુઃખમાથી રક્ષણ કરવાને તેઓ શક્તિમાન નથી કર્મજનિત પાપોદય થવાથી આપત્તિ આવે છે તેમાથી રક્ષણ કરવાને કોઈ પણ શક્તિમાન હોય તો તે આત્મશક્તિજ છે, બીજાનું કાઈપણ ચાલતું નથી કર્મસ્વરૂપ સમજતા હોય તેઓને આ દલીલનું વાસ્તવિકપણું સમજાઈ જશે

(૨) પ્રાણીઓને પરસ્પર અનેક સંબંધ થાય છે કારણકે પ્રાણી માતા, પિતા, સ્ત્રી, પુત્રપણે અનતવાર થાય છે [સમતાદ્વારમા આ સંબંધી સંપૂર્ણ વિવેચન થઈ ગયું છે,] પણ અપત્યપર આસક્ત ન થવાનું આ એક મજબૂત કારણ છે તેથી અત્ર તે તરફ ધ્યાન ખેચવામા આવે છે.

(૩) ઉપકારનો બદલો વાળવાનો સંદેહ છે. અનેક પુત્રો તો પિતાની પહેલાજ દુનિયા ત્યજી જાય છે અને કેટલાએક કુપુત્ર નીવડે છે આવા પુત્રો પિતાને જરાપણ ઉપયોગી થતા નથી, એટલુજ નહિ પણ શોક અને ચિંતાનું કારણ થઈ પડે છે કોણીકે પોતાના પિતા શ્રેણીકના શા હાલ કર્યા હતા તે પ્રસિદ્ધ વાત છે વૃદ્ધાવસ્થામા ડોસાને કેવી રીતે હડધૂત કરે છે તે અનુભવીઓએ જોયું છે વારસો લેવાની લાલચે કેટલાએક પુત્રો કેવા કેવાં કૃત્યો કરે છે તે પ્રસિદ્ધ વાત છે જગતમા સુપુત્રો નથી એમ કહેવાની મતલબ નથી રામ અને અભયકુમાર જેવા પણ છે,* પણ પોતાનો પુત્ર કેવો નીવડશે તે વીમો છે અને તે વીમાની ખાતર પોતાનું આત્મસાધન ન કરવું એ અનુચિત છે આ ત્રણ કારણથી અપત્યસ્નેહબદ્ધ થવું નહિ બીજા કાર્યને છેડે થયેલી શકાનું અત્ર નિવારણ થઇ જાય છે

પુત્રથી ઘેલા થયેલાને પુત્ર શત્રુ છે.

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

पुत्रः स्यादिति दुःखितः सति सुते तदामये दुःखित-
स्तद्दुःखादिकमार्गने तदनये तन्मूर्खतादुःखितः ।
जातश्चेत्सगुणोऽथ तन्मृतिभयं तस्मिन्मृते दुःखितः-
पुत्रव्याजमुपागतो [illegible] । मा कस्यचिज्जायताम् ॥५॥ (सु.र.भां.)

* આવા [illegible] છે, તેથીજ ગ્રંથકર્તા 'ગંરદ' શબ્દ [illegible]
મની બે [illegible] છે

દુનીયામાં મનુષ્યને પુત્ર ન હોય તો કેમ પુત્ર ઉત્પન્ન થાય એમ વિચાર કરી દુઃખિત થાય છે. વખતે પુત્ર હોય તો તેને રોગની ઉત્પત્તિ થતાં દુઃખી થાય છે. પુત્રને બીજાં પણ દુઃખ વિગેરે ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તે દુઃખોનો નાશ કરવા સારૂ દુઃખી થાય છે. તે પુત્ર અન્યાય કરે અથવા મૂર્ખ રહે તો તેથી પણ મનુષ્ય દુઃખિત થાય છે અને વખતે તે પુત્ર ગુણવાન્ થાય તો તેના મરણની બીક લાગે છે અને વખતે મરણ પામે તો તે વખતે મનુષ્ય દુઃખિત થાય છે. આવી રીતે શત્રુજ પુત્રના બ્હાનાને પ્રાપ્ત થયો છે એટલે શત્રુજ પુત્ર થઇને આવેલ છે; માટે આ શત્રુરૂપી પુત્ર કોઇને ત્યાં ઉત્પન્ન થાઓમાં. ૫

આવી રીતે અપત્યમમત્વમોચન અધિકાર પૂર્ણ કરવામાં આવે છે. પુત્રપ્રાપ્તિથી અતિ હર્ષ માનવો નહિ, પુત્રમરણથી દિલગીર થવું નહિ અને પુત્રપુત્ર્યાદિના બંધનથી સંસાર વધારવો નહિ એ મુખ્ય ઉપદેશ છે. આ સંબંધમાં વધારે અગત્યની બાબત એ છે કે પુત્ર ન હોય તો દુર્ધ્યાન કરવું નહિ. પુત્રપુત્રો હોય તો તેને કાઢી મૂકાતાં નથી પણ ન હોય તો તેણે સંતોષ રાખવો જોઇએ. તેઓએ માનવું કે દુનિયાની મોટી જંજાળથી તેઓ મુક્ત છે અને આત્મસાધન, ધર્મકાર્યમાં દ્રવ્યવ્યય અને દેશસેવામાં જીવનઅર્પણ કરતાં તેઓને કશી અડચણ નથી. અત્યંત દિલગીરી સાથે લખવું પડે છે કે મનુષ્યવ્યવહારમાં આથી તદ્દન વિરૂદ્ધ દેખાવ નજરે પડે છે. ખસુસ કરીને કેળવણીથી બેનશીબ રહેલા માણસો શાસ્ત્ર અને સંપ્રદાયવિરૂદ્ધ આચરણ પુત્રપ્રાપ્તિસારૂ કરે છે. જાણે કે પુત્રથીજ મોક્ષ હોય તેમ માની લૌકિક મિથ્યાત્વરૂપ માનતા માને છે, લીલ પરણાવે છે અને આખો દિવસ દુર્ધ્યાન કર્યા કરે છે; આટલુંજ નહિ પણ કેટલાએક મૂર્ખાનંદો તો તેને માટે એક છતાં બીજી સ્ત્રી પણ પરણે છે. આને બદલે તો ભાઇનો અથવા સગોત્રનો કે બીજો ચાલાક પુત્ર દત્તક કરી લેવો તે પણ અમુક અંશે સારૂં છે, કારણ કે તેથી પુત્રપ્રાપ્તિની ઇચ્છા પૂર્ણ થાય છે અને પોતાની સ્ત્રીને અન્યાય થતો નથી. બાકી એક સ્ત્રીની હયાતીમાં બીજી સ્ત્રી કરવામાં તો અભણ સ્ત્રીઓ પોતાનો હક સ્થાપન કરી શકતી નથી તેથી તેના ભર્ત્તારો તેની નબળાઇનો ગેરલાભ લેછે, પણ આવું સ્વાર્થીપણું હવેના જમાનામાં ચાલવાનું નથી. પુત્રવાન્‌ને શું સુખ છે તે તેઓ જોતા નથી; તેમાં બીલકુલ સુખ નથી. પણ દૂરથી જોતાં બહુ પુત્રવાળો સુખી જણાય છે. પુત્રવાનોને પુત્રની ખાસ કિંમત નથી પણ પુત્ર ન હોય તેઓ પોતાની જીંદગીને નિષ્ફળ માને છે. આ તદ્દન અજ્ઞાનતા અને

મોહનો કેફ છે તેનાપર જ્ઞાનનો પ્રકાશ પડવાની જરૂર છે. અપત્યપર સ્નેહ રાખી સસારયાત્રા વધારવી, એવો જૈનશાસ્ત્રનો ઉદ્દેશ નથી ચોથા શ્લોકમા જે ત્રણ કારણો બતાવ્યા છે તે તરફ ખાસ ધ્યાન ખેચવામા આવે છે. આ અધિકારમા બહુ ઓછા શ્લોક છે, પણ મુદ્દાની હકીકતનો સંક્ષેપમા સારી રીતે સમાવેશ કરી દીધો છે

—※(०)※—

देहममत्वमोचनाधिकार.

મનુષ્યોને સ્ત્રી પુત્ર અને ધન વગેરે કરતા પોતાના દેહઉપર વિશેષ મમત્વ હોય છે એટલે કે પામર પ્રાણીઓ પોતાના શરીરનેજ સુશોભિત કરવામા આખી જીદગી વ્યર્થ ગુમાવી નાખે છે અને તેથી કર્ત્તવ્યભ્રષ્ટ રહેવાને લીધે પરિણામે નરકને પ્રાપ્ત થાય છે ઇત્યાદિ બાબત જણાવવાસારૂ આ અધિકાર આરભાય છે

શરીરપરનુ મમત્વ ત્યાગ કરવા માટે અકુશ.

अनुष्टुप्. (१ थी ४)

माता जातिः पिता मृत्युराधिव्याधी सहोद्गतौ ।
प्रान्ते जन्तोर्जरा मित्र, तथाप्याशा शरीरक ॥१॥ } (अा. शा.)

જન્મ એ માતા છે, અને મૃત્યુ એ પિતા છે તેમ આધિ (મન.પીડા) વ્યાધિ (શરીર પીડા) આ બન્ને સહોદ્દગત (સાથેજ જન્મેલા) બધુઓ છે. અને છેવટ જીવને વૃદ્ધાવસ્થા એ મિત્ર છે તોપણ આવા દુખદ શરીરમા જીવવાની આશા રહે છે ૧

રોગાદિની વૃદ્ધિ થઈ હોય તોપણ ઉત્તમ મુનિને ખેદ થતો નથી.

अपि रोगादिभिर्वृद्धैर्न मुनिः खेदमृच्छति ।
उडुपस्थस्य कः क्षोभः प्रवृद्धेऽपि नदीजले ॥२॥ } (अा. शा.)

વધી ગયેલા રોગોથી પીડિત પણ ઉત્તમ પ્રકારનો મુનિ ખેદ પામતો નથી. ત્યા દૃષ્ટાન્ત આપે છે કે—નદીમા પાણી વધી જાય તોપણ વહાણમા બેઠેલા મનુષ્યને કોઈ જાતનો ક્ષોભ (ગભરાટ) હોય ? અર્થાત્ કોઇપણ જાતનો ક્ષોભ નહિજ હોય. ૨

દેહઉપર જે મમત્વ છે તેની શરીરઉપર રહેલ બોજાની સાથે સરખામણી.

शिरःस्थं भारमुत्तार्य, स्कन्धे कृत्वा सुयत्नतः ।
शरीरस्थेन भारेण, अज्ञानी मन्यते सुखम् ॥ ३ ॥ } (अा. शा.)

મસ્તક ઉપર રહેલા ભારને ઉતારીને અને ઉત્તમ યત્નથી સ્કંધ (ખભા) ઉપર રાખીને જો કે ભાર શરીરઉપરજ રહેલ છે તોપણ અજ્ઞાની મનુષ્ય સુખ માને છે કે મને ભાર ઓછો થયો છે તદ્વત્ દેહના સંબંધની પ્રતિક્રિયાઓ જાણી લેવી. અર્થાત્ દેહઉપરની મમતાને લીધે તેના સુખને માટે આવા નિષ્ફળ ઉપાયો લઇને સુખ નહિ મળ્યા છતાં પણ કાંઇક સુખ મળ્યું માની મનુષ્ય સંસારયાત્રામાં આગળ વધ્યે જાય છે. ૩

દેહવગેરેમાં મમતા છોડવામાં શું અનુસંધાન કરવું ?

नित्यमित्रसमं देहं स्वजनाः पर्वसन्निभाः ।
नमस्कारसमो ज्ञेयो धर्मः परमबान्धवः ॥४॥* } (अा. शा.)

મનુષ્યને દેહ નિત્યમિત્ર છે અને સગાંવહાલાં પર્વમિત્ર છે તથા નમસ્કારમિત્રપ્રમાણે ધર્મ તે ખરો બાંધવ (મિત્ર) છે એટલે જીવને શરીર તથા સગાંવ્હાલાં છોડી દેછે પરંતુ ખરે વખતે ધર્મમિત્રજ તેને સહાય્ય કરે છે.

---

* આ શ્લોક માટે એક એવી આખ્યાયિકા છે કે—એક મનુષ્યને ત્રણ મિત્રો હતા તેમાં એક મિત્ર એવો હતો કે તેની સાથેજ આખો દિવસ ફર્યા કરે અને ભોજન વખતે પણ સાથેને સાથે રહે તેથી તે તેનો નિત્યમિત્ર હતો અને બીજો પર્વમિત્ર હતો તે પર્વ હોળી દીવાળીએ તેને ત્યાં જમવા વિગેરે જાય અને ત્રીજો એવો મિત્ર હતો કે માત્ર રસ્તામાં ભેગા થાય ત્યાં કેવળ નમસ્કારનોજ સંબંધ. હવે આ ત્રણ મિત્રવાળા મનુષ્યને એક દિવસ રાજ્યસંબંધી સંકટ આવ્યું, તેમાં તેણે પ્રથમ "નિત્ય મિત્ર" હતો તેને કહ્યું કે ભાઈ! મને મદદ કર ત્યારે તેણે ચોખ્ખી ના કહી કે ના ભાઈ મારાથી તારી કશી મદદ થઈ શકે તેમ નથી. પછી "પર્વમિત્ર" ને કહ્યુ કે ભાઇ! મારે માટે યોગ્ય મહેનત લઈ આ સંકટમાંથી મુક્ત કરાવ. તેણે પણ પ્રથમના મિત્રની માફક ના કહી. ત્યારે છેવટ નિરાશ થઈ ત્રીજા "નમસ્કારમિત્ર" ને કહ્યું કે ભાઈ! હવે મારે અન્ય આધાર નથી, તુંજ સાચો આધાર છે માટે મને આ સંકટમાંથી છોડાવ. ત્યારે તે નમસ્કારમિત્રને દયા ઉત્પન્ન થઇ. તેણે વકીલ બારીસ્ટરની સગવડ કરી પોતાના મિત્રને રાજ્યબંધનથી મુકાવ્યો. આ દૃષ્ટાંતનો સાર એવો છે કે શરીર તે મનુષ્યનો "નિત્યમિત્ર" છે તે મરણ વખતે જીવને છોડી દેછે તેમ પર્વમિત્ર એટલે સગાંવહાલાં પણ કોઈ મદદ કરી શકતાં નથી ત્યારે ખરે વખતે નમસ્કાર મિત્રની માફક ધર્મજ જીવને ખરી મદદ કરે છે.

અથવા (શ્લોકાર્થ બીજો) હમેશા દેહને મિત્રસમાન જાણવો એટલે દેહ તે હુ નથી પરતુ હુ (જીવ) તેનાથી જુદો છુ પણ દેહ તે ધર્મ કર્મ કરવામા મદદ આપનાર મિત્ર છે. આમ અનુસધાન કરવું અને પર્વો (ચાતુર્માસી, અષ્ટમી, ચતુર્દશી અને પચમી) વિગેરે આ સર્વ સ્વજન કુટુબી જાણવા એટલે ખરે ખર્ખરે મદદ કરે તેજ સ્વજન કહેવાય. તો બીજા કોઈ પરલોકમાં સાહાય્ય કરી શકે તેમ નથી પણ પર્વોના વ્રતો કર્યા હશે તો તેજ પરલોકમાં ખરી મદદ કરશે તેથી તેને કુટુબી જાણવા

નમસ્કાર (નમ્રતા) સમાન ધર્મને પરમ બાધવ (ભાઇ) જાણવો એટલે જેમ જગતમા નમસ્કાર (નમ્રતા) વાળા પુરૂષને સર્વત્ર સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે તેમ પરલોકમા ધર્મ તેજ ખરી મદદ કરશે માટે તેનેજ બાધવ જાણવો ૪

અશુચિ શરીરથી સ્વહિતગ્રહણ.

उपजाति-(૫ થી ૭)

यतः शुचीन्यप्यशुचीभवन्ति, कृम्याकुलात्काकशुनादिभक्ष्यात्।
द्रागभाविनो भस्मतया ततोऽगान्मासादिपिण्डात् स्वहितं गृहाण ॥५॥ (अ.क.)

"જે શરીરના સબધથી પવિત્ર વસ્તુઓ પણ અપવિત્ર થઈ જાય છે, જે કૃમિથી ભરેલુ છે, જે કાગડા કુતરાને ભક્ષણ કરવાને યોગ્ય છે, જે થોડા વખતમા રાખ થઇ જવાનુ છે અને જે માસનોજ પિંડ છે તે શરીરથી તુ તો તારૂ પોતાનુ હિત કર" ૫

વિવેચન—અતિ સુંદર વસ્તુઓ પણ શરીરના સબધમા આવતા અપવિત્ર થઈ જાય છે મલ્લિનાથે છ રાજાઓને જે અકસીર ઉપદેશ આપ્યો તે આ શરીરની રચના બતાવીનેજ આપ્યો હતો આવું શરીર જીવતું હોય એટલે કે જ્યાસુધી તેમા આત્મા—ચેતન હોય ત્યાસુધી કૃમિ વિગેરેથી ભરેલુ હોય છે અને મરણ પામ્યા પછી તે જરાપણ ઉપયોગમા આવતું નથી. ઢોરના ચામડા, માંસ, પૂછડા, શીંગડા, ખરી અને ચરબીના પણ પૈસા ઉપજે છે ત્યારે માણસનું શરીર તો બિલકુલ નકામુજ છે અને ચાર દિવસ કદિ પડયું રહે તો રોગનો ઉપદ્રવ કરે છે તેથી મરણ પછી તેની રાખ કરી નાખવામા આવે છે, અને હાલ છે તે પણ માસનો લોચોજ છે એવા શરીરપર મોહ શો કરવો? જે દુર્ગંધ દૂરથી જોઈ નાક આડા રૂમાલ દઈએ છીએ તેવીજ દુર્ગંધ આ શરીરમા ભરેલી છે. આ સબધમા છઠ્ઠી ભાવના વાચવાની ભલામણ કરવામા આવે છે પુરૂષના નવ અને સ્ત્રીના બાર દ્વારમાથી ગટરની જેમ અપવિત્ર પ-

દાર્થો નીકળ્યાજ કરે છે અને સુંદર પદાર્થો શરીરના સંસર્ગથી તે રૂપને પામેલા હોય છે અને પામતા જાય છે.

હવે આટલા ઉપરથી જાણવાનું એ છે કે, ઉપરના શ્લોકમાં વિસ્તારથી સમજાવ્યું તે પ્રમાણે શરીરને જરા જરા ખવરાવીને તેનાથી આત્મહિત કરી લેવું. જેમ શરીરથી સંસારમાં ડૂબાય છે તેમ તેનાથીજ તરી શકાય છે, માટે આ શરીરનો સદુપયોગ કરવો. આજ ભાવ નીચેના બે શ્લોકથી વધારે સ્પષ્ટ થશે.

શરીરઘરને ભાડું અને તેનો ઉપયોગ.

परोपकारोस्ति तपो जपो वा, विनश्वरान्यस्य फलं न देहात् ।
सभाटकादल्पदिनाप्तगेह मृत्पिण्डमूढः फलमश्नुते किम् ॥ ६ ॥ (अ.क.)

જે નાશવંત શરીરથી પરોપકાર, તપ, જપરૂપ ફળ થતાં નથી તે શરીરવાળો પ્રાણી થોડા દિવસને માટે ભાડે રાખેલા ઘરરૂપ માટીના પીંડાપર મોહ પામી શું ફળ મેળવે ? ૬

ભાવાર્થ—નયસારના ભવથી વીરપરમાત્માના જીવે પરોપકાર, તપ અને ધ્યાનની શરૂઆત કરી, શરીરપરનું મમત્વ છોડી દીધું અને છેલ્લા ભવમાં સાડાબાર વર્ષ તપ કર્યું અને ઉપસર્ગો સહન કર્યા તેનું વર્ણન વાંચતાં પણ વિચાર થાય છે. આવી રીતે શરીરનો ઉપયોગ કરવાનો અત્ર ઉપદેશ છે. આવું જો ન થઇ શકે તો પછી શરીરપ્રાપ્તિથી લાભ શો ?

ટીકાકાર ધનવિજયગણિ લખે છે કે “કોઈ પ્રાણીએ ભાડું આપીને થોડા દિવસ માટે એક ઘર ભાડે રાખ્યું હોય અને પછી આ મારૂં ઘર છે અને વપરાશે તો નાશ પામશે એમ માની તે ઘરને વાપરતો નથી; પછી મુદત પૂરી થાય છે એટલે ઘર તો છોડી દેવું પડે છે; તેવીજ રીતે આ શરીર જીવને ટુંક (પરિમિત) આયુષ્યયુક્ત પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે આ જીવ વિચાર કરે છે કે પરોપકાર, તપસ્યા વિગેરે કરીશ તો આ શરીર દુર્બળ થઈ જશે, માટે આપણે તો તેવું કાંઇ પણ કરવાના નથી. આવા ખોટા વિચારથી મૂઢ બુદ્ધિવાળો જીવ શરીરનો સદુપયોગ કરતો નથી અને આયુષ્ય પૂર્ણ થાય છે કે તુરત શરીરને તજી દેવું પડે છે ત્યારે તે મનુષ્યભવ અને શરીર બંનેથી ભ્રષ્ટ થાય છે.

શરીરને ક્યારે પોષવું, કેમ પોષવું, શામાટે પોષવું વિગેરે સવાલોનો અત્ર નિર્ણય બતાવ્યો છે, તે મનન કરવા યોગ્ય છે.

શરીરથી કરી શકાતુ આત્મહિત.

मृत्पिण्डरूपेण विनश्वरेण, जुगुप्सनीयेन गदालयेन ।
देहेन चेदात्महित सुसाध, धर्मान्न किं तद्यतसेऽत्र मूढ ॥७॥ (श्र क.)

'માટીના પિંડરૂપ, નાશવત, દુર્ગંધી અને રોગના ઘર એવા આ શરીર વડે જ્યારે ધર્મ કરીને તારૂ પોતાનુ હિત સારી રીતે સાધી શકાય તેમ છે ત્યારે હે મૂઢ! તેમા યત્ન કેમ કરતો નથી?" ૭

ભાવાર્થ—આ શરીર પાર્થિવ માટીના પિંડરૂપ, નાશ પામનાર, દુગચ્છનિક અને વ્યાધિનુ ઘર વિગેરે દોષોથી યુક્ત છે, ત્યારે હવે તેનાથી કાઇ લાભ મેળવાય તેમ છે? જો આપણને તેનાથી કોઇપણ પ્રકારનો લાભ મળી શકે તેમ હોય તો તે સાધી લેવો જ્ઞાનીમહારાજ કહે છે કે 'ઇંદ્રિયદમન, સયમપાલન વિગેરે મહાન્ કાર્યો આ શરીરદ્વારા થઈ શકે છે' તે કરવાને માટે અત્ર ઉપદેશ આપે છે વિદ્વાનોનુ કર્તવ્ય અને ખૂબી એ છે કે તદ્દન ખરાબ, પણ છોડી ન શકાય તેવા પદાર્થનો શુભ ઉપયોગ શોધી કાઢવો, એટલે કે આ શરીર ઉપર જણાવેલા અવગુણોવાળુ છતા પણ જ્યારે છોડી શકાય તેમ નથી ત્યારે તેનાથી જે જે આત્મહિત થાય તેમ હોય, તે તે કરી લેવું, તેમા કિંચિત્ પણ પ્રમાદ કરવો નહિ અત્યારે ચેતવું નહિ અને પાછળથી પશ્ચાત્તાપ કરવો તે મૂર્ખનુ કામ છે

શરીરને પાપથી પોષવુ નહિ

વશસ્થ. ૮–૯.

पुष्णासि य देहमघान्यचिन्तयस्तवोपकार कमय विधास्यति ।
कर्माणि कुर्वन्निति चिन्तयायतिं, जगत्ययवञ्चयते हि धूर्त्तराट् ॥८॥ (श्र क)

પાપને અણુવિચારતો જે શરીરને તુ પોષે છે તે શરીર તારા ઉપર શુ ઉપકાર કરશે? (તેથી તે શરીર માટે હિંસાદિક) કર્મો કરતા આવતા કાળનો વિચાર કર આ શરીરરૂપ ધૂતારો પ્રાણીને દુનિયામા છેતરે છે ૮

ભાવાર્થ—શરીરને પોષણ આપવા સારૂ હીન ખોરાક અને ઉપચાર કરાવવા પડે છે અને તે માટે પૈસા પેદા કરવા પડે છે હિંસા, અસત્ય વિગેરે પાપો પણ સેવવા પડે છે શરીર ધીમે ધીમે નાજુક તબીઅતનું બની જાય છે, તેને સાબુ ચોળવા, પખા નખાવવા અને અખાદ્ય પદાર્થો દવારૂપે ખવરાવવા પડે છે આવી રીતે પોષણ કરેલું શરીર પણ જરાએ બદલો વાળતું નથી વારવાર કટાળો આપ્યા કરે છે અને છેવટ ઘણી વાત તો રોગનું ઘર થઈ

વળી આવાં કર્મો કરતી વખતે પ્રાણીએ ભવિષ્યકાળનો વિચાર કરવો જોઇએ. શરીરને જરા સુખ આપવા ખાતર જેનાં નામ ન આપી શકાય તેવી દવાઓ ખાતાં છતાં પણ તે તો પોતાનું ધાર્યુંજ કામ કરે છે અને પરભવમાં નીચ ગતિ થાય છે તે નફામાં રહે છે. વળી આવાં કર્મોથી પોષેલ શરીર પણ નાશ તો પામેજ છે. આપણે તેને પોતાનું માની બેઠા છીએ, પણ વાસ્તવિક સ્વરૂપ તેમ નથી. ખરેખર, વિદ્વાન્ ગ્રંથકર્તા કહે છે તેમ શરીરરૂપ ધૂતારો સર્વ પ્રાણીઓને ઠગે છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે શરીરને પાપી કાર્યથી પોષવું નહિ. ધાર્મિક કાર્યમાં ઉપયોગી થાય છે તેથી તેને જોઇતો નિરવદ્ય ખોરાક આપી મમત્વ વગર પાળવું, એટલુંજ કર્તવ્ય છે.

શરીરપરનો મોહ સંસારમાં રઝળાવે છે, એ નિસંશય છે. સનત્કુમાર ચક્રવર્તીને શરીરપર બહુ પ્રેમ હતો, પણ જ્યારે તે મોહ પરાકાષ્ઠાએ પહોંચ્યો ત્યારે શરીર વિષમય થઇ ગયું અને પુરાણમાં ત્રિશંકુ માટે એક દૃષ્ટાંત આપેલ છે તે પણ શરીરપર અત્યંત પ્રેમ રાખનારને બોધ આપે તેવું છે. 'આ ત્રિશંકુ રાજાને શરીરપર એટલો બધો પ્રેમ હતો કે એજ શરીરથી સ્વર્ગમાં જવાની તેને ઇચ્છા થઇ. પોતાના કુળગુરૂ વસિષ્ઠને આ વાત જ્યારે કહી ત્યારે તેઓએ તે વાતને હસી કાઢી. ત્યારપછી પોતાના પુત્રોને પ્રયત્ન કરવા કહ્યું, પરંતુ તેઓએ પણ મશ્કરી કરી વાત ઉડાવી દીધી. આટલા ઉપરથી ત્રિશંકુ ગુસ્સે થઈ ગયો અને વિશ્વામિત્રપાસે ગયો. વિશ્વામિત્રના કુટુંબ ઉપર દુકાળના વખતમાં ત્રિશંકુએ ઉપકાર કર્યો હતો, તેથી વિશ્વામિત્રે તેની માગણી કબૂલ કરી અને યજ્ઞ કરવા માંડયો. તપના પ્રભાવથી વિશ્વામિત્રે ત્રિશંકુને આકાશમાં ચડાવવા માંડયો પણ સ્વર્ગના ગઢ આગળ પહોંચ્યો ત્યાં ઇંદ્રે તેને ઉંધે માથે પછાડયો. અર્ધ રસ્તે પહોંચ્યો ત્યાં વિશ્વામિત્રે આ વાત જાણી એટલે બોલ્યા કે तिष्ठ त्रिशंको तिष्ठ આ ઉચ્ચારથી ત્રીશકુ ઉંધે માથે લટકી રહ્યો. ન મળ્યું સ્વર્ગસુખ અને ન મળ્યું સંસારસુખ. શરીરપરના મમત્વથી સર્વ ખોયું.' (આપ્ટે ડીક્શનેરી). આ હકીકતપરથી શરીરમોહ કેટલો નુકશાનકર્તા છે એ જોવાનું[1] છે.

પંડિત અને મૂર્ખને ઓળખવાનું સાધન.

अमेध्यपूर्णे कृमिजालसङ्कुले स्वभावदुर्गन्ध्यशुचौ तथाऽध्रुवे ।
कलेवरे मूत्रपुरीषभाजने रमन्ति मूढा विरमन्ति पण्डिताः ॥१॥ } (सू. मु)

[1] ચોથા પાદમાં जगतिने બદલે કોઇ સ્થાનકે जगति એવો પાઠ છે, તેનો અર્થ જગતના પ્રાણીઓને' એમ હોઇ શકે; પણ પ્રથમ પાઠ વધારે સમીચીન જણાય છે.

અમેધ્ય (અસ્થિ, મજ્જા, માસ, મેદ, રુધિર, ત્વચા અને રોમાવલિ એમ સાત અપવિત્ર) પદાર્થોથી પૂર્ણ, કૃમિ (કરમીયા) ઓના સમૂહથી ભરપૂર, સ્વભાવથી દુર્ગંધિવાળો, અપવિત્ર તથા નાશાત્મક ધર્મવાળા અને મૂત્ર તથા વિષ્ઠાના પાત્રરૂપ આ દેહમા મૂઢ લોકો રમણ કરે છે અને પડિત લોકો આ દેહથી વિરામ (વૈરાગ્ય) ને પામે છે. ૯

શરીરકારાગૃહમાંથી છૂટવાનો ઉપદેશ.

वसततिलका १० थी १२

कारागृहाद्बहुविधाशुचितादिदुःखा-
न्निर्गन्तुमिच्छति जडोऽपि हि तद्विभिद्य ।
क्षिप्तस्ततोऽधिकतरे वपुषि स्वकर्म-
व्रातेन तद्दृढयितुं यतसे किमात्मन् ॥ १० ॥ (अ क.)

મૂર્ખ પ્રાણી હોય છે તે પણ અનેક પ્રકારના અશુચિત્વ વિગેરે દુખોથી ભરેલા બદીખાનાને ભાગીને બહાર નીકળી જવા ઈચ્છા રાખે છે તારા પોતાના કર્મોવડેજ તેથી પણ વધારે આકરા શરીરબદીખાનામા તું નખાયો છે, છતા તે બદીખાનાને વધારે મજબૂત કરવા શાસારૂ યત્ન કરે છે ? ૧૦

ભાવાર્થ—કેદખાનામા ક્ષુધા, તૃષા, ગદકી, સખ્ત કામ વિગેરે અનેક દુખો સહન કરવા પડે છે, તેથી તેમા રહેના માણસની વૃત્તિ એવીજ હોય છે કે ક્યારે આમાથી છૂટુ ? ક્યારે લાગ મળે ને આ સળીઆ ભાગી નાસી જઉ ? શરીરરૂપ કેદખાનામા તો મહા અશુચિ ભરેલી છે, તેમાથી નાસી જવાનો યત્ન કરવાને બદલે આ જીવ તેને સુંદર આહાર, આઇસક્રીમ, કોલ્ડડ્રીંક, કનિષ્ઠ ઔષધોથી ઉલટો પાળે છે, પોષે છે, ચોળે છે, પપાળે છે અને તેને જરા પીડા થતા ગાડાઘેલો બની જઈ હાયવોય કરી મૂકે છે

વિચારવાન્ પ્રાણીએ શરીરકારાગૃહનો સદુપયોગ કરવો જોઇએ તેનાપર એવો અમલ ચલાવવો જોઇએ કે ફરીવાર તે કેદખાનામા આવવુંજ પડે નહિ શરીરપરનું મમત્વ છોડવું એ જરાપણ મુશ્કેલ નથી એક ગાગરમા બોર ભર્યા છે ગાગરનું મ્હો સાકડુ છે વાદરો ગાગર નજીક આવી બોર લેવાની ઈચ્છાથી હાથ નાખી મોટી મુઠ્ઠી ભરે છે પછી હાથ નીકળતો નથી ત્યારે સમજે છે કે ગાગરે મને પકડી રાખ્યો છે વાસ્તવિક શુ છે ? ગાગરને પોતે પકડી રાખી છે, અને જેવો મદારી એક ચાબખો મારે છે કે હાથ છૂટી જાય છે તેવીજ રીતે આ જીવ માને છે કે મને શરીરે પકડી રાખ્યો છે, સ્રીપુત્રે પકડી રાખ્યો છે વસ્તુત તો વાદરાની પેઠે પોતેજ તેઓને મૂકતો નથી.

તેથી મમત્વ છોડવું હોય તો જરાપણ મુશ્કેલી નથી, માટે વિચાર કરો; નહિ તો જ્યારે કાળરૂપ મદારી આવી સપાટો લગાવશે ત્યારે તો પોતાની મેળેજ શરીરનો એકદમ ત્યાગ કરવો પડશે.

શરીરસાધનથી કરવાયોગ્ય કર્તવ્યતરફ પ્રેરણા.

चेद्वाञ्छसीदमवितुं परलोकदुःख-
भीत्या ततो न कुरुषे किमु पुण्यमेव ।
शक्यं न रक्षितुमिदं हि [1]च दुःखभीतिः,
पुण्यं विना क्षयमुपैति,न वज्रिणोऽपि ॥ ११ ॥ (अ. क.)

જો તું તારા શરીરને પરલોકમાં થનારાં દુઃખના ભયથી બચાવવા ઇચ્છતો હોય તો પુણ્યજ શામાટે કરતો નથી ! આ શરીર (કોઇવડે પણ) પોષી શકાય તેવું નથી; ઇંદ્ર જેવાને પણ પુણ્યવગર દુઃખની બીક નાશ પામતી નથી. ૧૧

ભાવાર્થ—હે ભાઈ ! તને કદાચ એમ ભય લાગતો હોય કે, આ શરીરને અહીં મૂકીને પરલોકમાં જશું ત્યારે બહુ દુઃખ ભોગવવાં પડશે અને તેથી અહીંજ વધારે જીવી લેવું સારૂં છે; આવા વિચારથી તું રાત્રિભોજન, કંદમૂળ, અભક્ષ્ય, અનંતકાય વિગેરેનું ભક્ષણ કરતો હો અને શરીરને પોષતો હો તો તેમાં તારી ભૂલ થાય છે. વધારે ઉત્તમ રસ્તો એ છે કે તારે ખૂબ પુણ્ય કરવું. આથી તારૂં શરીર આ ભવમાં સારૂં રહેશે અને તને પરભવસંબંધી ભય નહિ રહે. હાલ તને જે સ્થિતિહીનતા લાગે છે તે પુણ્ય ઓછું હોવાને લીધેજ છે, અને તેજ કારણથી ઇંદ્ર અને ચક્રવર્તીઓ પણ બ્હીકમાં રહ્યા કરે છે. શરીરપ્રાપ્તિનો હેતુ શો અને તે હેતુ સૌથી સારી રીતે કેવી રીતે પાર પડે તે વિચારવાની બહુ જરૂર છે.

અથવા આ શ્લોકનો ભાવ બીજી રીતે પણ સમજવાયોગ્ય છે. જો તું શરીરનું રક્ષણ કરવા ઈચ્છતો હો તો પુણ્ય કર, કારણ કે પરભવમાં જે શરીર પ્રાપ્ત થશે તે તેથી સારૂં પ્રાપ્ત થશે. આનું કારણ એ છે કે આ શરીરને બચાવવા કોઈપણ શક્તિવાન્ નથી, ઇંદ્ર સરખા પણ અશક્ત છે; માટે પુણ્યધન પ્રાપ્ત કરવું, પુણ્યવગર પરલોકનાં દુઃખનો ભય નાશ પામવાનો નથી. ઘડાનો

૧ કોઇક પ્રતમાં અત્ર न છે અને ચતુર્થ પંક્તિમાં च છે, તેનો ભાવ પણ તેજ છે.

નાશ થવાની બ્હીક રાખવા કરતા ઘડા બનાવવાની કળા શીખી લેવી, જેથ નાશ થાય ત્યારે નવો પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ હાજર રહે

દેહાશ્રિતપણાથી દુઃખ નિરાલંબનત્વમા સુખ.

देहे विमुह्य कुरुषे किमघं न वेत्सि,
　देहस्थ एव भजसे भवदुःखजालम् ।
लोहाश्रितो हि सहते घनघातमग्नि-
　र्बाधा न तेऽस्य च नभोवदनाश्रयत्वे ॥१२॥　(प्र क)

શરીર ઉપર મોહ કરીને તુ પાપ કરે છે, પણ તને ખબર નથી ? સસારસમુદ્રમા દુખો ખમવા પડે છે, તે શરીરમા રહ્યો છે તેથીજ પામે છે અગ્નિ લોઢામા રહ્યો હોય છે ત્યાસુધીજ હથોડાના (ઘણ) ના પ્રહારો (ઘા ખમે છે, તેથી જ્યારે તું આકાશની પેઠે આશ્રયરહિતપણું અગીકાર કરીશ ત્યારે તને અને અગ્નિને કાઈપણ પીડા નહિ થાય ૧૨

ભાવાર્થ—અત્યારસુધીમા પરલોકદુખશકાથી પુણ્યસચય વધારે કરવાને ઉપદેશ કર્યો હવે આ શ્લોકમા કહે છે કે આ લોકમા પણ તુ દુખ શાસા પામે છે ? શરીરથી તને કોઇપણ પ્રકારનું સુખ નથી, ઉલટા તારે જે જે દુખો ભોગવવા પડયા છે, તે શરીરસબધથીજ ભોગવવા પડયા છે, શરીરસાથેને સબધ છોડી દે તો એકદમ મોક્ષે ચાલ્યો જઈશ જેઓ શરીરને અભક્ષ્યર્થ પોષે છે તેઓ તો બને રીતે માર ખાય છે આ ભવમા પણ મોટી ઉમ્મરે દુખી થાય છે કદાચ ચઢતા લોહીમા માલમસાલા બે વર્ષ નુકશાન બતાવે નહિ પણ જરા મોટી ઉમ્મર થતા તેની અસર જણાયા વગર રહેતી નથી શરીર થોડા વખતમા જર્જરીભૂત થઈ જાય છે પરલોકમા પુણ્ય વગર શ હાલ થાય તે તો પ્રસિદ્ધજ છે બને શ્લોકનો ઉદ્દેશ એ છે કે હે ભાઇઓ પરલોકમા સુખ પામવાની મરજી હોય અને આ ભવમા શરીરને સામાન્ય રીતે સારી અવસ્થામા રાખવું હોય તેને બહુ પપાળવું નહિ

ધર્મના સાધન તરીકે શરીર ઉપયોગી છે તેથી તેને વિસારી પણ મૂકવું નહિ વિચાર કરીને મધ્ય રસ્તો પકડવો એ ઉચિત છે

અગ્નિ જ્યારે લોહના સબધમા આવે છે ત્યારે મોટા મોટા ઘણ તેના-પર પડે છે, પણ જ્યારે લોઢામાથી નીકળી જાય છે ત્યારે બધી પીડા મટી જાય છે આત્મા અગ્નિ જેવો છે શરીરરૂપ લોહના સબધથી રોગ, દુખ વિગેરે ખમે છે, પણ જ્યારે તેની સાથેનો સબધ છોડશે કે તેના દુખો નાશ

પામી જશે. આ જીવ જેને પોતાનો આશ્રય માને છે તે શરીરજ આશ્રિતને દુઃખ આપે છે એ બહુ દુઃખકારક બીના છે; તેથી હવે તો એવું કામ કરવું જોઇએ કે કોઈપણ પ્રકારના વિચારને અયોગ્ય[1] એવા એ નાલાયક શરીરનો આશ્રયજ કરવો પડે નહિ. શરીરપર મમત્વ ઓછું કરવા આ ઉપમા બહુ ઘટતી છે; આ ઉપરાંત નીચેનો શ્લોક પણ વિચારવા જેવો છે.

શરીરને શુભમાર્ગ ઉપર નહિ લઈ જવાથી દુઃખનીજ પ્રાપ્તિ.

आदौ तनोर्जननमत्र हतेन्द्रियाणि,
काङ्क्षन्ति तानि विषयान्विषमांश्च मानम् ।
हानिप्रयासभयपापकुयोनिदाःस्यु-
र्मूलं ततस्तनुरनर्थपरम्पराणाम् ॥ १३ ॥ (आ. शा.)

આ લોકમાં પ્રથમ દેહનો જન્મ થાય છે અને જન્મ્યા પછી દુષ્ટ એવી તે ઇન્દ્રિયો વિષમ (ભયંકર) એવા વિષયો (શબ્દ વિગેરે) ને અને માનને ચાહે છે અને તે વિષયો પરિણામે હાનિ, પ્રયાસ (મહેનત), બીક, પાપ અને કુત્સિત (પશુ વિગેરેની) યોનિમાં જન્મ આપનારા થાય છે. માટે શરીર તેજ અનર્થની પરંપરાઓનું મૂળ છે. કારણ કે પ્રથમ દેહની ઉત્પત્તિ થઇ તે પછીજ બીજી જાતના અનર્થો ઉદ્ભવ્યા છે માટે મૂળ દુઃખનું કારણ શરીરજ છે. યોગી પુરુષો આમ જાણી દેહમાં મમત્વ (મ્હારાપણા) નો ત્યાગ કરે છે. ૧૩

શરીરનો સદુપયોગ કરવાથી સુખની પ્રાપ્તિ

પૃથ્વી.

अनेन सुचिरम्पुरा त्वमिह दासवद्वाहित-
स्ततोऽनशनसामिभुक्तरसवर्जनादिक्रमैः ।
क्रमेण विलयावधि स्थिरतपोविशेषैरिदं,
कदर्थय शरीरकं रिपुमिवाद्य हस्तागतम् ॥ १४ ॥ (आ. शा.)

આ શરીરથી પહેલાં તું લાંબા વખતસુધી દાસની માફક (પશુ વિગેરેની યોનિમાં) ભાર વગેરે ઉપડાવી દુઃખી થયેલો છો તો હાથમાં આવેલા આ શરીરરૂપી દુશ્મનનો ઉપવાસ, એક વખત ભોજન, રસનો ત્યાગ વિગેરે

---
1 Not deserving any consideration

કર્મોથી અને કર્મેથી મરણપર્યંત સ્થિર એવા તપોથી તું તિરસ્કાર કર એટલે ગત શ્લોકમા જે દુ ખનું નિદાન શરીરને કહ્યુ છે તેથી હવે આ મનુષ્યજન્મમા તેનો બદલો લે ૧૪

જીવને સૂરિએ સમજાવેલી ખરી હકીકત.

शार्दूलविक्रीडित.

दुष्टः कर्मविपाकभूपतिवशः कायाह्वयः कर्मकृत्,
बद्ध्वा कर्मगुणैर्हृषीकचषकैः पीतप्रमादासवम् ।
कृत्वा नारकचारकापदुचितं त्वां प्राप्य चाशुच्छलं
गन्तेति स्वहिताय संयमभरं तं वाहयाल्पं ददत् ॥१५॥ (प्र. क)

શરીર નામનો નોકર કર્મવિપાક રાજાનો દુષ્ટ સેવક છે, તે તને કર્મરૂપી દોરડાએ બાંધીને ઇંદ્રિયોરુપી દારુ પાવાના પાત્રોવડે તને પ્રમાદરૂપ મદિરા પાશે આવી રીતે તને નારકીના દુ ખ ખમવાને યોગ્ય કરીને પછી કાંઈ બ્હાનું લઇને તે સેવક નાસી જશે, માટે તારા પોતાના હિતને માટે તે શરીરને જરા જરા આપીને સંયમના ભારને વહન કરાવ ” ૧૫

વિવરણ—એક કર્મવિપાક નામે રાજા ચતુર્ગતિ નગરીમા રાજ્ય કરે છે આ રાજાને અનેક સેવકો છે અને શરીર પણ તે અનેકમાનો એક સેવક છે હવે રાજા દરરોજ કચેરી ભરે છે, તેમા એક દિવસ આ જીવ યાદ આવ્યો એટલે પોતાના સેવકોને હુકમ કર્યો કે આ જીવને બંદીખાનામા નાખી દો, નહિતો કદાચ તે મોક્ષનગરમા ચાલ્યો જશે કે જ્યા આપણી સત્તા (jurisdiction) જરા પણ નથી શરીર નામના સેવકે તૈયારી કરી અને રાજાને કહ્યું કે જીવને કબજે રાખવા મારૂ દોરડાનો ખપ પડશે કર્મવિપાકે કહ્યુ “અરે કાયા ! તેમા તારે મુંઝાવાનું નથી આપણી શાળામા કર્મ નામના હજારો દોરડા છે, તેમાથી તારે જોઇએ તેટલા લઇ લે ફક્ત તું આ જીવથી સાવચેત રહેજે, નહિ તો તને તે થાપ ખવરાવી દેશે ” વળી પાછો શરીર સેવકને વિચાર થયો કે કામ આકરૂ છે તેથી રાજાને કહ્યુ કે “ મહારાજા ! આ જીવમા તો અનંતશક્તિ છે તેથી મને મારીને હઠાવી દે, માટે કોઇ એવી વસ્તુ આપો કે તેના ઘેનમા પડયો રહે અને પોતાની શક્તિ છે તેનો તેને ખ્યાલજ આવે નહિ ” આ ઉપરથી બહુ વિચાર કરીને રાજાએ મદ્ય, વિષય, કષાય, નિદ્રા અને વિકથા એ પાંચ પ્રમાદરૂપ આસવ (દારૂ) આપ્યા

અને ભલામણ કરી કે ઇંદ્રિયોરૂપ વાસણમાં આ આસવ લઈ આ જીવને પાયા કરવો.

શરીરે આવી રીતે પોતાના રાજાનો હુકમ થતાં તરતજ અમલમાં આણ્યો. દારૂના ઘેનમાં મગ્ન થઈ ગયેલા જીવને કૃત્યાકૃત્યનો પણ વિવેક રહ્યો નહિ; અને જ્યારે શરીરને ચોકસ થયું કે આ જીવ હવે મોક્ષે જશે નહિ પણ નારકીમાંજ જશે, ત્યારે પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ થયું છે એમ માની આ જીવને છોડીને ચાલ્યો જવાનો વિચાર કરવા લાગ્યું. હવે એવા વખતમાં અકસ્માત્ ગુરુમહારાજ (મુનિસુંદરસૂરિ) આ જીવને મળી ગયા. બંદીખાનામાં પીધેલ અવસ્થામાં પડેલા આ જીવને જોઇને તેઓને બહુ દયા આવી એટલે તેમણે તે જીવને કેદખાનાનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું અને પછી કહ્યું કે “ હે ભાઈ ! આ બંદીખાનામાંથી અત્યારે પણ નીકળી જા. આ શરીર જરા લોભી છે, માટે તારે એવી યુક્તિ કરવી કે, તેને થોડું થોડું ખવરાવવું અને મોક્ષનું સાધન તેનાવડેજ તૈયાર કરવું અને તારે પાંચ ઇંદ્રિયોપર સંયમ રાખવો ને પાંચ પ્રમાદરૂપ દારૂ તો કદી પીવોજ નહિ. ”

મુનિસુંદરસૂરિ મહારાજના આ ઉપદેશ ઉપર હાલમાં જીવ વિચાર ચલાવે છે. ઉપદેશ પ્રમાણે અમલ થવાની બહુ જરૂર છે, પણ વાત એમ છે કે આ જીવ પારકી પંચાતો કરવી હોય ત્યારે બહુ લાંબો પહોળો થઇને વાતો કરવા મંડી જાય છે, પણ તેને પોતાના શરીરનું ભાન નથી. તે માંદો પડે તો કરી કરવાનું વૈદ્ય કહે ત્યારે ગોટા વાળશે અને સાજો હશે ત્યારે આખો દિવસ બંદૂકમાં દારૂ ભર્યોજ કરશે. અલ્પજ્ઞ જીવને વસ્તુસ્વરૂપનું જરા પણ ભાન નથી, તેથી મદિરામાં મસ્ત પડી રહી અકાર્ય કરે છે, અનાચરણ સેવે છે અને દુઃખી થાય છે. કોઈ વખત એક નાની ફોડકી થઈ હશે તો હાય વોય કરી મૂકશે અને કોઈ વખત તાવ આવ્યો હશે તોપણ કામ છોડશે નહિ. વાસ્તવિક રીતે તેનાં સર્વ આચરણો જોવામાં આવે તો દારૂ પીધેલાના જેવાંજ લાગશે, પણ દારૂ કેવો છે અને પાનાર કોણ છે તે આ જીવ સમજતો નથી અને તેથીજ તેને સીધી રીતે જ્ઞાન થતું નથી. આ શ્લોકમાં તેનું જે સ્વરૂપ બતાવ્યું છે તે સમજીને શરીરપાસેથી તો કામ કાઢી લેવાનું છે. રીતસર તેને પોષીને તેની પાસેથી સંયમપાલનરૂપ કામ કરાવી લેવું. પુષ્ટિકારક ખોરાકપર તેટલો શક્તિવ્યય ન હોય તો અપચો—અજીર્ણ થાય છે અને થોડી વસ્તુ આપી વધારે કામ લેવું એ વ્યવહારદક્ષતા ગણાય છે, એ નિયમ શરીરના સંબંધમાં પણ લાગુ પાડવો યુક્ત છે.

દેહમમના રાખવાથી આ જીવને પશ્વાદિ અનેક યોનિમા ભ્રમણુ કરવું પડે છે તો તે ઉપરના રાગનો ત્યાગ કરવા-આ પ્રકરણમા સારીરીતે ભલામણુ કરી હવે રાગનો ભાઈ દ્વેષ નામનો છે અને તે બન્ને ભાઈ ભેળા મળીને જગતને કેવી ભ્રમણા કરાવી રહ્યા છે તે બતાવવામાટે આ દેહમમત્વમોચન અધિકારની સમાપ્તિ કરી છે અહીં સુધીના બધા અધિકારો ફક્ત એકલા રાગનાજ આભારી છે.

रागद्वेपदोपाधिकार.

ગતમા એક વસ્તુ ઉત્તમ હોય કે અધમ હોય પણુ તેમા ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિને રાગદ્વેષની પ્રાપ્તિ થાય છે એટલે એક વસ્તુ એક મનુષ્યને પ્રિય હોય છે તો તેજ વસ્તુ બીજા મનુષ્યને અપ્રિય હોય છે આમ રાગદ્વેષથી થાય છે અતઃકરણનો સ્વભાવ છે કે રાગદ્વેષને વશ્ય બનીને રહેવુ અને જ્યાસુધી અતઃકરણ રાગદ્વેષને વશ્ય હોય છે ત્યાસુધી જીવનું કલ્યાણુ નથી માટે રાગદ્વેષના પાશથી છુટવા માટે દૃઢ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ સામાન્ય ઇચ્છાથી કે સામાન્ય પ્રયત્નથી રાગદ્વેષના પજામાથી નિકળી શકાતુ નથી અને તેથીજ રાગદ્વેષથી મુક્ત થવા માટે મહાત્માઓ યત્નથી તપ કરી રહ્યા છે તે રાગદ્વેષની બાબતમા વાચક મહાશયોનુ ચિત્ત આકર્ષવા આ અધિકારને યોજ્યો છે

રાગદ્વેષના ભાવાભાવથી તપનુ નિરર્થકપણુ

अनुष्टुप्

रागद्वेपौ यदि स्याता, तपसा किं प्रयोजनम् ।
तावेव यदि न स्याता, तपसा किं प्रयोजनम् ॥१॥ (सू मु)

(મનુષ્યમા) રાગ અને દ્વેષ જો હોયતો-તપથી શુ પ્રયોજન છે ? એટલે જો રાગદ્વેષ હોય તો તે મહાન્ તપનો નાશ કરી નાખે છે માટે રાગદ્વેષવાળા પુરુષનું તપ નિરર્થક છે અને જો કદી તે (રાગદ્વેષ) ન [illegible] તો તપથી શુ પ્રયોજન છે ? એટલે તપ કરી પરિણામે [illegible] વાનું છે તે ફળ તો પ્રાપ્ત થઈ [illegible] તો તપશ્ચર્યાનું [illegible] ગદ્વેષનો ત્યાગ કરવો એવો

રાગદ્વેષ છોડવાનું ઉત્તમ ફળ.

उपजाति.

स्तवैर्यथा स्वस्य विगर्हणैश्च, प्रमोदतापौ भजसे तथा चेत् ।
इमौ परेषामपि तैश्चतुर्ष्वप्युदासतां वासि ततोऽर्थवेदी ॥२॥ (अ. क.)

"જેવી રીતે પોતાની પ્રશંસા અને નિંદાથી અનુક્રમે આનંદ અને ખેદ પામે છે તેવીજ રીતે પરની પ્રશંસા અને નિંદાથી આનંદ અને ખેદ થતો હોય અથવા તે ચારે ઉપર ઉદાસીન વૃત્તિ રાખતો હોય તો તું ખરા અર્થનો જાણકાર છે." ૨

ભાવાર્થ—ઉપર કહ્યું તેજ અત્ર પાઠાંતરે કહ્યું છે. પારકો માણુસ ગમે તે હોય, ભલે તે મિત્ર હોય કે શત્રુ હોય; પરંતુ જ્યારે તેના ઉપર ગુણવાન હોવાથી પ્રમોદજ થાય ત્યારે શાસ્ત્રના રહસ્યનું જાણકારપણું પ્રાપ્ત થયું છે એમ સમજવું અથવા તો તે ચારે વસ્તુ સ્વગુણપ્રશંસા, સ્વદોષનિંદા પરગુણપ્રશંસા પરદોષનિંદા-એના ઉપર ઉદાસીન વૃત્તિ આવી જાય તો તે પણ વધારે સારૂં છે; એટલે એતરફ ધ્યાન આપવા વલણુજ ન થાય; ફક્ત પોતે પોતાનેજ યોગ્ય રસ્તે કામ ચલાવ્યા કરે એવી ઉદાસીન વૃત્તિ પ્રાપ્ત થાય તો વધારે ઠીક છે; પણ કેટલીકવાર ઉદાસીન વૃત્તિને નામે બેદરકારી દાખલ થઈ જાય છે તેનાથી ચેતવાની જરૂર છે. અત્ર ઉદાસીન વૃત્તિ કહી છે તે જાણી જોઇને અજ્ઞાન રહેવું એમ નથી, પણ તે જાણવા તરફ સ્વાભાવિક વળણુજ ન રાખવું એ છે. આનંદઘનજી મહારાજ શ્રી શાંતિનાથજીના સ્તવનમાં કહે છે કે-

માન અપમાન ચિત્ત સમ ગણે, સમ ગણે કનક પાષાણરે;
વંદક નિંદક સમ ગણે, ઇશ્યો હોય તું જાણરે.
શાંતિજિન એક મુજ વિનતિ.

આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનો અત્ર ઉપદેશ છે.

સ્તુતિમાં રાગ અને નિંદામાં દ્વેષ કરવાનું પરિણામ.

वंशस्थ. (३–४)

जनेषु गृह्णत्सु गुणान् प्रमोदसे,
ततो भवित्री गुणरिक्तता तव ।
गृह्णत्सु दोषान् परितप्यसे च चेद्[1],
भवन्तु दोषास्त्वयि सुस्थिरास्ततः[2] ॥ ३ ॥ (अ. क.)

બીજા માણસો તારા ગુણની સ્તુતિ કરે ત્યારે તું હર્ષ પામીશ તો તારામા ગુણની શૂન્યતા થશે, અને લોકો તારા દોષો ગ્રહણ કરે ત્યારે ખેદ પામીશ તો તે દોષો તારામા નિશ્ચળ-દૃઢ થશે ૩

ભાવાર્થ—આપણામા કાવ્યચાતુર્ય, પ્રમાણિક વ્યવહાર, તપ, દાન, ઉપદેશ દેવાની અદ્ભુત શક્તિ કે એવો કોઇપણ સદ્ગુણ કે સદ્વર્તન હોય તેની આપણા સ્નેહી, સગા કે રાગીઓ પ્રશસા કરે, તે સાભળી આપણને આનદ થાય કે તુરત મદ ચઢે છે, કેટલીકવાર આ બનાવ આડકતરી રીતે બને છે માયાથી કે દેખાવ કરવાની ટેવથી આ જીવ તે વખતે બોલે છે કે 'એમા કાઈ નહિ, એતો મારી ફરજ હતી વિગેરે,' પણ એમા ઘણી વખત માયા હોય છે બીજા માણસો ગુણસ્તુતિ કરે એ સાભળવાની ઈચ્છા થાય, પોતાનું વર્તન બીજાને જણાવવાની ઈચ્છા થાય અને બીજા તેના વખાણ કરે તે સાભળી આનદ થાય ત્યા ગુણપ્રાપ્તિનો છેડા આવે છે જેને ગુણ ઉપર ગુણ ખાતરજ પ્રેમ હોય છે તે, લોકો શું બોલે છે, શું ધારે છે એની દરકારજ કરતા નથી–એનો વિચાર પણ કરતા નથી

એજ નિયમ પ્રમાણે જ્યારે પોતાના દોષ સાભળીને ખેદ થાય છે ત્યારે પછી દોષ દૂર કરવાની વિચારણા કે કર્તવ્યનું ભાન રહેતું નથી અને બીજા માણસો શું કહે છે તે તરફ ધ્યાન રહે છે, તેથી ખેલ બગડે છે, અને તેને લીધે દોષો જામી જાય છે, દોષપર રીસ થાય છે અને એને દોષ છોડવા એ પોતાની પ્રિય વસ્તુ છોડવા જેવું થઈ પડે છે, અથવા ઘણીવાર દોષને દોષ તરીકે ઓળખી શકાતોજ નથી અને દોષ છુપાવવાનો પ્રયત્ન થાય છે, કારણ કે અમુક વિચાર, ઉચ્ચાર કે આચારતરફ એનું ધ્યાન રહેતું નથી, પણ લોકો તેને માટે શુ ધારે છે કે બોલે છે તે તરફ ધ્યાન રહે છે લોકોનું ધારવુ બરાબર ન હોય તો આ જીવ છેતરાય છે લોકોમા આતર હેતુનો વિચાર કરી મત બાધનારા અલ્પ હોવાથી ધારણામા ભૂલ કરનારા વિશેષ હોય છે, અને તેથી લોકપ્રશસા કે જનરૂચિપર આધાર રાખનારા બહુધા ઠગાય છે હવે ગુણદોષને અગે કર્તવ્ય શું છે તે વિશેષ સ્પષ્ટ રીતે જોઇએ

સ્તુતિ તથા નિદામા રાગ અને દ્વેષ કયારે ગામે છે ?

प्रमोदसे स्वस्य यथान्यनिर्मितैः,
स्तवैस्तथा चेत्मतिपथिनामपि ।
निगर्दणे' स्वस्य यथोपतप्यसे
तथा रिपूणामपि चेत्ततोसि वित् ॥ ४ ॥ (अ क.)

બીજા માણસોએ કરેલી તારી પ્રશંસા સાંભળીને જેમ તું ખુશી થાય છે તેવીજ રીતે શત્રુની પ્રશંસા સાંભળીને પણ તને પ્રમોદ થાય, અને જેવી રીતે તારી પોતાની નિંદા સાંભળીને ખેદ પામે છે તેવીજ રીતે શત્રુની નિંદા સાંભળીને ખેદ પામે; ત્યારે તું ખરેખરો જાણકાર છો એમ સમજવું. ૪

ભાવાર્થ—પોતાના કે પારકાના ગુણોની સ્તુતિ સાંભળી ગુણઉપર પ્રમોદ થાય અને પોતાના કે પારકાના દોષોની નિંદા સાંભળી દોષઉપર તિરસ્કાર થાય એવું વલણ કરવાનો અત્ર ઉપદેશ છે. એમાં પોતાની કે પારકાની સ્તુતિ ગણવાનીજ નથી. એને પ્રમોદ થાય છે તે ગુણનો થાય છે, ગુણઉપર થાય છે, ગુણ પ્રત્યે થાય છે. એમાં ગુણવાન્ કોણ છે એજ જોવાનું છે. ગુણવાન્ માણસ ભલે શત્રુ હોય, હાડોહાડ વૈરી હોય, પણ તેના સદ્‌ગુણમાટે તેના તરફ આકર્ષણ થાય છે. ટુંકામાં ગુણ ઉપર ગુણ ખાતરજ પ્રેમ થાય છે. આવી સ્થિતિ જરા અવલોકન કરી વિચાર કરવાની ટેવ પડવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. એવીજ રીતે જેમ પોતાની નિંદા સાંભળી ખેદ થાય છે તેવીજ રીતે શત્રુની નિંદા સાંભળીને પણ ખેદ થાય ત્યારે જે કાર્ય કરવાનું છે તે સિદ્ધ થયું સમજવું. સમજણ, જ્ઞાન, વિદ્વત્તા એ સર્વનો સમાવેશ આ નાની વાતમાં થાય છે. ગુણ તરફ ગુણ ખાતરજ પ્રેમ રાખવો એ ઉપદેશ છે. ભર્તૃહરિ કહે છે કે પારકાના નાના સદ્‌ગુણને પણ જે મોટો પર્વત જેવો કરીને તેને માન આપે છે તેને સંત જાણવો, પણ મુનિસુંદરસૂરિ મહારાજ તો આગળ વધી જણાવે છે કે જે પ્રાણી ગુણને ગુણ ખાતર માન આપે તેજ જાણકાર છે. શાસ્ત્ર વાંચ્યાં હોય તેનું ફળ એજ છે અને તેવીજ રીતે દોષ ઉપર દોષ ખાતરજ અપ્રીતિ રાખે તેજ ખરો જ્ઞાની છે. આવી રીતના વર્તનનું ફળ શત્રુમિત્રપર સમભાવમાં આવે છે. એવી રીતના વર્તનથી મનને જે ટેકો અને શાંતિ મળે છે તે અનિર્વચનીય છે અને વાસ્તવિક રીતે કહીએ તો તે અનુભવગમ્યજ છે. ઉપાધ્યાયજી કહી ગયા છે કે "રાગ ધરી જે જીહાં ગુણ લહીએ." જે જગ્યાએ ગુણ હોય ત્યાં રાગ રાખવો, એમાં ગુણવાન્ કોણ છે તે જોવાનુંજ નથી; જ્યાં ગુણ હોય ત્યાં રાગ રાખવો.

જિનેશ્વર ભગવાન તે જીવો ઉપર કેમ પ્રસન્ન થાય ?

वसन्ततिलका

गादयोहिरिपवोजिननायकेना जीयंतयेनिजवलाद्बलिनोपि वाढम्
णन्तिताञ्जडधियोहृदयालयेये । तेषांप्रसीदतिकथंजगतामधीशः (अ.क.)
॥ ५ ॥

જિનેશ્વર ભગવતે રાગાદિ (સંસારની આસક્તિ) વિગેરે બળવાન્ શત્રુઓને પોતાના અનંતબળથી ખરેખર જીત્યાજ છે માટે તે બળવાન્ એવા રાગાદિ શત્રુઓનું જે જડબુદ્ધિવાળા માણસો પોતાના હૃદયમંદિરમાં પોષણ કરે છે, તેઓને સર્વ જગતના અધીશ્વર એવા શ્રી ભગવંત કેમ પ્રસન્ન થાય? નજ થાય અર્થાત્ જે ભગવંતના શત્રુઓ છે તેનું જેઓ પોષણ કરે છે તેના ઉપર ભગવાન્ કેમ પ્રસન્ન થાય! મતલબ કે નજ થાય ૫

વસ્તુસ્થિતિ કેવી વિપરીત છે તેનો અહીં જરા પ્રાસંગિક વિચાર થઈ આવે છે આ પ્રાણી સુગુરૂના ઉપદેશથી, સુશાસ્ત્રના અધ્યયનથી અને ધર્મકથાના વ્યાખ્યાનશ્રવણથી મિથ્યા માર્ગ કયો છે અને કેવો છે અને કેવા પરિણામ નીપજાવનારો છે તે જાણે છે, સમજે છે અને કોઈ કોઈ વાર તેનાપર વિચાર પણ કરે છે, છતાં તેનો ત્યાગ કરી શકતો નથી તે સમજે છે કે માયામમતાના માર્ગો કુટિલ છે, વિષયકષાયના માર્ગો અંધારાવાળા છે, પ્રમાદ વિકથાના માર્ગો આડાઅવળા છે અને સ્થૂલ પૌદ્ગલિક ગૃદ્ધિના માર્ગો ખાડા ટેકરાવાળા છે, એ સર્વ કુમાર્ગો છે, મિથ્યા માર્ગ છે એમ જાણવા છતાં પણ તેના ઉપર અનાદિ પ્રેમને લીધે, તેની તરફની અનાદિ રાગાંધતાને લીધે અને, તેના દુર્વ્યસનને લીધે તેનો તે ત્યાગ કરી શકતો નથી, તેના ઉપર પોતાનું સામ્રાજ્ય ચલાવી શકતો નથી અને ઉલટી તેને પોતાના ઉપર સત્તા ચલાવવા દે છે—એ તેનું અજ્ઞાન છે, મૂર્ખતા છે, મૂઢતા છે અને ઉપરના અર્થમાં લખીએ તો તેની સાધારણ બુદ્ધિનો પણ અભાવ અથવા ગેરહાજરી દર્શાવનારછે

રાગદ્વેષ માટે શ્રી આનંદઘનજી મહારાજનું કથન.

*राग दोस जग बंध करत है, ईनको नास करेंगे,
मर्यो अनंत कालतें प्राणी, सो हम काल हरेंगे,　　　अब हम ६

“ રાગ અને દ્વેષ જગતને બંધન કરનાર છે તેઓનો અમે નાશ કરશું અને અનંતકાળથી પ્રાણી મરણ પામ્યો છે તે કાળને અમે (હવે) મટાડી દેશું ”

ભાવ—આ દુનિયામાં પૌદ્ગલિક દ્રવ્યપર પ્રીતિ અપ્રીતિ કરાવનાર વસ્તુ શું છે તેની બરાબર શોધ કરવી જોઇએ એક વસ્તુ તરફ વિશેષ આકર્ષણ થાય, અન્ય તરફ ઓછું આકર્ષણ થાય, કોઇ તરફ દુગંછા થાય, કોઇ ઉપર તિરસ્કાર થાય એ સર્વનું કારણ રાગ અને દ્વેષ છે પૌદ્ગલિક વસ્તુપરના પ્રેમને રાગ કહેવામાં આવે છે અને તેનાથી ઉલટા ભાવને દ્વેષ કહેવામાં આવે છે અજ્ઞાનતાને પૂર જોસમાં પ્રસરાવનાર, અજ્ઞાનથી પૂર જોસમાં પ્રાપ્ત થનાર અને

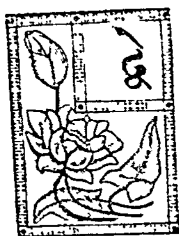
* આનંદઘન પદ રત્નાવળી.

જેવું નથી. આથી રાગદ્વેષને કાબુમાં લેવાની ખાસ જરૂર છે એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે.

પ્રાણીને મરણનો મોટો ભય છે તે જ્યાંસુધી સંસારમાં પ્રાણી હોય છે ત્યાંસુધી લાગે છે. ખાવા પીવાની સગાં સ્નેહીઓની તથા બીજી અનેક પ્રકારની ઉપાધિ ભોગવનાર વ્યાધિગ્રસ્ત ભિખારી પણ મરણને ઇચ્છતો નથી, મરવાની વાત આવે ત્યાં ચોંકી જાય છે અને કોઇ 'મર' એવો શબ્દ તેને કહે તોપણ ક્રોધ કરે છે. આવાં મરણનું કારણ શોધી તે કારણને અટકાવી દઈ મરણનેજ અટકાવી દેવાં એ ખાસ કર્તવ્ય છે, એથી ઉપાધિ ઓછી થઇ જાય છે, સંસારચક્રના ફેરા આળસી જાય છે અને માનસિક કે આત્મિક અવનતિ એકદમ અટકી જાય છે. કર્મબંધ કરાવનાર રાગદ્વેષરૂપ મહા ઉગ્ર શત્રુનો નાશ થવાથી આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે માટે મોટો પુરૂષાર્થ કરી તેઓને પોતાના કબજામાં લેવાનો પ્રયત્ન કરવો યુક્ત છે.

જેમ રાગદ્વેષ તજવાની ખાસ ભલામણ કરવામાં શાસ્ત્રકારોએ કચાશ રાખી નથી તેમજ એકલા દ્વેષથી ઉત્પન્ન થતી ઇર્ષ્યા કલેશાદિને તજવાની પણ તેટલીજ જરૂર છે તેનાજ કારણથી જગતમાં ઝગડા ટંટા કુસંપ અદેખાઈ ચાડી વિગેરે અનેક દુર્ગુણોથી જીવાત્માં ઘેરાઇ ગયો છે તે બતાવવા માટે હવે દ્વેષદોષ અધિકારને સ્થાન આપવા જરૂર જાણી આ રાગદ્વેષ અધિકારની વિરતિ કરી છે.

द्वेषदोषाधिकार.

દ્વેષને ધારણ કરનાર મનુષ્યો હમેશાં સામાપક્ષને ઉતારી પાડવા અથવા નુકશાન કરવા ઇચ્છે છે પણ તેમ બનતું નથી અને ઉલટું પોતાને ખમવું પડે છે એ બતાવવા આ અધિકાર કેવળ ગુર્જર પદ્ય તથા ગદ્યથી યોજ્યો છે.

ઇર્ષ્યા કરનારની અધમતા.

*જવાસા શિદને મરે છે સુકાઇ.

ચારેદિશ વરસાદની થઈ ચડાઇ, દેખી તેની સરવથકી સરસાઇ;
હાંરે તારા ઉરમાં આવી અદેખાઇ. જવાસા૦ ૧

* દલપત.

થયાં નવપલ્લવ તરૂવર સરને, અખિલજન હરખીયાં એને ઉતરવે;
હાંરે તુતો ગંઠક બલીમરે ગરવે. જવાસા૦ ૨
ધાર્યું તેં તો અભિમાન અતિઘણુંઆજે, બીજાની ચડતી દેખીને તું દાજે;
હાંરે જાણે ધન કેમ મુજશિર ગાજે. જવાસા૦ ૩
એનો એક વાલ તારાથી ન તૂટે, તેનો જશ તારે ખુટાડે ન ખુટે;
હાંરે ઠાલો શિદને કપાલ તું કૂટે. જવાસા૦ ૪
એનો જગકર્તાએ કીધો વધારો, તેથી તેતો સર્વને લાગે છે સારો;
હાંરે તુતો તોલ તપાસને તારો. જવાસા૦ ૫
જેને તેતો સરવનું ઇચ્છે છે સારૂં, નહિ ચહાતો કોઇનું થવાને નઠારૂં;
હાંરે તેણે શું બગાડયું ભાઈ તારૂં. જવાસા૦ ૬
એને એકે આળ ચડાવ્યું ન ચડશે, એના સામું ફેંકતાં તુજ શિર પડશે;
હાંરે તારી ઈર્ષા તે તુજનેજ નડશે. જવાસા૦ ૭
જ્યારે તુજ અંગમાં શોષ જણાયો, ત્યારે તું અદેખો ને ભૂંડો ભણાયો;
હાંરે તું તો હલકો હઠીલો ગણાયો. જવાસા૦ ૮
તું તો જાણે માન હું મેળવું મોટું, તેતો બીજા લોકના ચિત્તમાં ચોટયું;
હાંરે ખેંચી લેતાં તો મળવાનું ખોટું. જવાસા૦ ૯
હજી થાને ગંભીર તજી હલકાઈ, અલ્પ ગુણ મળતાં ન જવું છલકાઈ;
હાંરે ભલું તેથી થાશે તારૂં ભાઇ. જવાસા૦ ૧૦
થયું સહુ પ્રફુલ્લિત તું તેવો થાને, સરસ ગુણ વરસાદના તું તો ગાને;
હાંરે મિત્રતાથી હળીમળી જાને. જવાસા૦ ૧૧
કહ્યાં કથન આતો ટારે શુભ કામે, દેખી તારૂં દુઃખ દિલ ધારી દયા મેં;
હાંરે રૂડી રીતથી દલપતરામે. જવાસા૦ ૧૨

*મનહર.

ગાજે જ્યાં ગગનઘન જવાસો સુકાઇ જાય, તરૂવર તો તમામ ફાલીને ફુલાય છે;
સૂરજની શોભા દેખી સર્વને સંતોષ થાય, ઘુડ તો ઘલાય ખુણે ઘણું ગભરાય છે.
અદેખાને ઉપદ્રવ કરે નહીં કોઇ તોય, અદેખાનું શરીર સ્વભાવથી સુકાય છે;
સુણો રૂડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ, તેમ દ્વેષી જનતે સ્વભાવે જલી જાય છે. ૧૮

કવિત.

કહું તને શુભ કામ, રૂડો નથી તારો રાગ,
કોયલનો કર્યો થાંક કાઢીએ શે કારવો।

* દલપતકાવ્ય ભાગ બીજો

કોયલ સાથે કંકાસ મિથ્યા તું શામાટે કરે,
બકવાથી તને કોઈ બાંધશે—ન બારણે;
સૃજનારે સૃજ્યો સ્વર, તેથી તું સંતોષ પામ,
વૈર કર્યે તારો વાંક થશે—ન નિવારણે;
દાખે દલપતરામ, માન નહિ મળે આમ,
માર મનમાંની રીસ, ધાર મન ધારણે. ૧૪

નવરાઓ નખોદ વાળે.

[1]બારહાથનો ફરે ત્યારે બકવા ચાલે.

અંતકાળે સગું નહિ કોઇનુંરે.—એ રાગ.

ચોરે ચૌટે ચંડાળ ચોકડી મળીરે, કરે નિંદા નકામી નિત્ય; ટેક.
ધંધો ખુટતાં વધી ખુબ ખોદણીરે. ધંધો૦ ૧૫
કોઈ સ્ત્રીની કે કોઇના કંથનીરે, થાય વાતો એવી અઘટીત. ધંધો૦
વળી કોઇના ઘરની હલકાઈનારે, ગપ મારી મોઢું મલકાય; ધંધો૦ ૧૬
તેર ત્રણના કરે કુટીલાઈથીરે, કરી હાંસી હૈયે હરખાય. ધંધો૦
ગણે કોઇની મુડી અદેખાઈથીરે, છિદ્ર શોધે છાનાં દિનનીશ; ધંધો૦ ૧૭
સૌને પોતાની જેવા બનાવવારે, કરે કોટી પ્રકાર કોશીશ. ધંધો૦
પાડે કોઈનાં ચાળા ચતુરાઇથીરે, કોઇની ચાલી બતાવે ચાલ; ધંધો૦ ૧૮
કરે કાળક્રમણ એ રીતથીરે, શુણી સામાને ઉપજે સાલ. ધંધો૦
નથી સાર રહ્યો રોજગારમાંરે, નથી જાવા વિદેશમાં જોમ; ધંધો૦ ૧૯
દેશી કારીગરી ડૂબી ગઇરે, તેથી મારે તડાકા ઘોમ. ધંધો૦
વળી વિદ્યા નથી વિત્તહારણીરે; નથી હુન્નર કળા કોઈ પાસ; ધંધો૦ ૨૦
દેશ તેથી દરિદ્ર થઈ ગયોરે, મળી નાણું જતાં નવરાશ. ધંધો૦
ઘણા ઘરમાં ભમે બારહાથનોરે, તોય મૂકે ન મૂર્ખ મિજાશ; ધંધો૦ ૨૧
જરવાળાને જોઈ બળી જાયછેરે, તેનાં નાણાંનો ઈચ્છે નાશ. ધંધો૦
બળ ટાંગામાં ઝાઝું બાળનેરે, જોર હાથે જુવાનને હોય; ધંધો૦ ૨૨
પણ પડતી દશા પંહની થતાંરે, બહુ જીભનો લવારો જોય. ધંધો૦
મૂર્ખ મિત્રો મળે નિત્ય એકઠારે, રાત રોંઢેને સાંજ સવાર; ધંધો૦ ૨૩
થાય વિદ્યા વિનોદ ત્યાં ક્યાંથકીરે, પણ વામા વિનોદ વિચાર. ધંધો૦ ૨
ઘટે બબ્બે ઘડી નિત્ય બેસવુંરે, જ્ઞાન વિદ્યા વૃદ્ધિની વાત; ધંધો૦
પણ તોએ વલ્લભદાસ વીનવેરે, અતિ થાતાં આળસ ઉદમાત. ધંધો૦ ૨

૧ સુબોધચિંતામણી

*હડાળાની કુતરી.

કાઠિઆવાડ પ્રાંતમાં લીંબડી સ્વસ્થાનમાં હડાળા ગામ છે. તે ગામ ઘણા જુના વખતનું વસેલું છે. તે ગામના પાદરમાં એક કુતરી રહેતી હતી. પોતાની જાતના જાતિસ્વભાવ મુજબ, અજાણ્યા માણસને પાસે આવેલ જોઈ ભસે તો તો કાંઈ નહિ, પણ આતો બહાદૂર તેથી ભસવાની બાબતમાં ઘણીજ વિચિત્ર હતી. કોઈ અજાણ્યું માણસ નજરે પડે એટલે દૂર હોય ત્યાંથી તેના સામું ભસવા માંડે તે દેખાતું માણસ પાસે આવે અને પાછું નજરથી દેખી ન શકાય એટલે વેગળે જાય ત્યાંસુધી તેને ભસ્યાજ કરે.

હડાળા ભાલના પ્રદેશમાં હોવાથી ત્યાંની જમીન ટેકરા ટેકરી કે ઝાડ-વગરની ને સપાટ, તેથી આશરે ગાઉ દોઢ ગાઉ છેટેથી જતું આવતું દેખી શકાય છે. આમ હોવાને લીધે આ ખારીલી કુતરીનો દિવસનો ઘણો ખરો ભાગ ભસવાના કામમાં જતો હતો. વખતપર તેના નસીબયોગથી થોડો ઘણો વિસામો માણસ જાતના વગર આવરા જાવરાએ મળતો હતો. તેનું ડાચું ભસી ભસીને એવું વજ્ર જેવું થઇ ગયું હતું કે ભસવાની આળસ કે કાયરતા કદી થતીજ નહિ. કેટલાક જૂવાન ગામડીઆ વટેમાર્ગુઓ તેને વધારે ચીડવવા-સારૂ સામે આવી લાકડી ઉગામી ઉભા રહે તેથી ચીડાઇને વધારે ભસે એટલે લાકડીના ઘા પણ વખતે થતા, છતાં ભસવામાં પાછી પાની આપતી નહિ, પણ પોતાના ખારીલાં સ્વભાવનું પોત બતાવતી હતી. માર પડે ત્યારે જરા દૂર જાય પણ ભસવાનું કામ છોડે નહિ, આથી તે "હડાળાની કુતરી" ભસ-વામાં એકી ગણાવા લાગી, અને બધે જાહેર થઈ.

એક દિવસ બાદશાહનું લશ્કર સોરઠ ઉપર ચડાઇ માટે આવતું હતું તે હડાળાના પાદરમાંથી નિકળ્યું, લશ્કરનાં માણસો કાંઈ થોડાં નહોતાં, કે સહેજ-વારમાં આવતાં બંધ પડે. તે તો એક પછી એક આવવાજ લાગ્યાં. તે માણસો જેવાં તેના જોવામાં આવ્યાં કે કાન ચમકાવી મોઢું સર્જ્ કરી જાણે તે આ-વતા લશ્કરને હરાવતી હોય એમ ટાળ કરી ભસવું શરૂ કર્યું, લશ્કર તો સવા-રમાંથી આવવું શરૂ થએલું તે બપોર સુધીમાં પણ આવતું પૂરૂં થયું નહિ, તે દરમિઆન કુતરી નરમ થઇ ગઇ. વજ્ર જેવું મોઢું દુખવા આવ્યું, મોઢેથી લાળ અને છેવટે લોહી વહેવા માંડયું, આંખોમાં ખાડા પડયા, ને ઉભું રહી શકાય એમ રહ્યું નહિ, એટલે નિરાશ થઈ ભોંય પડી; તોપણ ધીમે ધીમેથી

* કૌતકમાળા.

ભસ્યા કરતી. છેવટ સુધી પણ પોતાનો ખારીલો સ્વભાવ છોડ્યો નહિ. જરા જરા વારને અંતરે પોતાનું ડાચું ફુલાવ્યા કર્યું, અને નેસી આખરે તે કુતરી ભસી ભસીને મરી ગઇ.

ઈર્ષા ધરાવનાર ખારીલા માણસને નસિહત આપવા આ વાતનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. તેવા માણસોને, કાંઇપણ કારણ નહિ છતાં ખારીલી ટેવ રાખવાથી ખેદ થઇ પરિણામે ઘણું નુકશાન થાય છે, ને તે "નસરાણાની કુતરી" ની ઉપમાથી ઓળખાય છે.

કુતરાની કાશીજાત્રા.

પાટણ શહેરથી એક સંઘ જાત્રા કરવાસારૂ નિકળ્યો, ગામ બહાર નિકળ્યો કે એક કુતરો તેમનાં ગાડાં જોડે ચાલ્યો. એક મજલ આવી મુકામ કર્યો, ત્યાં પેલો કુતરો પણ જણાયો. તેને જોઇને સઘળાના મનમાં આવ્યું કે આ કુતરાથી હવે આપણે ગામ પાછું જવાશે નહિ, આવ્યો તો ભલે! હવે તો હસતાં પણ પરોણો અને રોતાં પણ પરોણો! એ નિમકહલાલ પ્રાણી રસ્તામાં ઉપયોગી થઇ પડશે. સૌ સંઘવાળા ખાવા આપશે. એમ ધારી સાથે લીધો. સંઘની કુચપર કુચ થવા લાગી. કુતરો અમનચમનથી મજા કરતો ચાલ્યો જાય છે. સંઘના લોકો તેનાપર ઘણી માયા રાખતા હતા. ખાવાનું એટલું આપતા કે ખાઇ ખાઇને કુતરો *ઓકરી જતો હતો. પરદેશની અંદર પોતાના ગામનું કુતરૂં પણ ક્યાંથી? સ્વદેશી [1]મનુષ્ય તો શું? પણ પશુ વનસ્પતિ ઉપર પણ પરદેશમાં ઘણી પ્રીતિ ઉપજે છે; તેથી માયાળુ સંઘવાળા

---

* ખાઈ ખાઇને ખુબ ધરાઈ જતું.

૧ એક યુરોપિયન એક સિદીને ચાકર તરીકે ઈંગ્લાંડ લઈ ગયો હતો. ત્યાંના મોટા અને સુંદર મેહેલો ને મકાનો, બાગ બગીચાઓ અને કારખાનાં વગેરે જોયાં, પણ કશાથી તેને આનંદ ઉપજ્યો નહિ; દિલગીરી એ કે પોતાના વતનનું માણસ તો શું પણ પશુ પંખી પણ નજરે પડે નહિ. આથી સિદો ઘણોજ હોલ દોલ બની ગયો હોય તેમ બાવરો બાવરો ઉદાસી ચહેરે રહેતો હતો. એક વખત પોતાના શેઠની વાડીમાં ફરતો હતો, તેવામાં ખજુરીનું ઝાડ જોયું, તે જોતાંજ એકદમ તેની પાસે જઇ તેને બાથ ભીડી રોઇ પડયો, અને બોલ્યો કે, "અરે! મારા સ્વદેશી! તું મારી પેઠે અહીં ભુલું પડયું છે કે શું?" આ વખત શેઠ પાસે ફરતો હતો તેણે સિદીને ઝાડથી છોડાવી તેમ કરવાનું કારણ પૂછયું. સિદીએ પોતાના મનની તમામ વાત કહી. આથી સર્વને સ્વદેશ તરફ કેવી લાગણી હોય છે તેની ખાતરી થાય છે.

કોઈ કોઈ વાર તે કુતરાને ગાડામાં બેસાડતા હતા. કોઈવાર ગાડા નીચે તે ચાલતો, ત્યારે એવો ડોળ કરતો કે જાણે આખું ગાડું પોતેજ ખેંચતો હોય, અને તેમ કરી ગાડામાં બેસનારને શિખામણ આપતો હોય, કે "તમે જે હું આમ કરૂં છું, મેં આમ કર્યું, મારે આમ કરવું છે એવો જે દુનિઆનો ભાર ઉપાડવાનું મિથ્યાભિમાન ધરાવોછો તે હું આ ગાડું ખેંચી જાઊંછું તેની બરાબર છે!" કુતરાને સંઘના માણસો તરફથી સર્વ વાતનું સુખ હતું, પણ રસ્તામાં ગામ આવ્યું કે તેના ભોગ મળતા. અજાણ્યા ને પરદેશી કુતરાને જોઈ તેના નાતીલા તમામ આગતા સ્વાગતા કરવાને દોડી આવતા! પ્રથમ બે ચાર જણ આવે કે ભાષણ (ભસવા) કરવા માંડે એટલે બીજાઓ એકઠા થાય! ઘણા એકઠા થયા કે તેની આસપાસ ફરી વળી બાથો ભીડે તેથી આ બિચારો સુંથાઇ જાય. તેઓ ઘણા તેથી આ એકને ઘણું આકરૂં પડે, પણ ઇલાજ નહિ! લોહી લુહાણ થાય ત્યાંસુધી સરભરા પૂરી થાય નહિ! નાસે તો પાછળ પડી પકડી પાડે! છેવટ સંઘના માણસો બહુ મુશ્કેલીથી તેને છોડાવે ત્યારેજ છુટો થઇ શકે! દરેક ગામ આવે ત્યા આવી રીતે કુતરાની પંચાતી તો હાજરજ. તેથી ગામ આવે ત્યારે કુતરાને ગાડા ઉપર બેસાડી, કપડાવતી ઢાંકી રાખવા લાગ્યા. થોડે દહાડે સંઘ કાશીએ જઇ પહોંચ્યો. ત્યાં એક માસ રહી પાછો ફર્યો, અને કેટલેક દહાડે સંઘ કુતરાસહિત પોતાને ગામ આવ્યો.

ઘણા મહિનાસુધી ફળીઆનો કુતરો બહાર ગામ ગએલો તે આવી પહોંચ્યો, તેથી ફળીઆનાં તમામ કુતરાં પૂછડીઓ હલાવતાં હલાવતાં અને મોઢું ચાટતાં આસપાસ ફરી વળી સમાચાર પૂછવા લાગ્યાં. તેઓમાં એક ડાહીઓ હતો તે બોલ્યો, "કેમ ભાઇ, તું આટલા દિવસ કયાં ગયો હતો, ત્યાં શું કર્યું, કેવી મજા કરી, તે સઘળું અમને કહેતો ખરો?"

કુતરો કહે, "હું આપણા ગામના સંઘજોડે કાશીએ ગયો હતો. ત્યાં અને રસ્તામાં ઘણા પ્રકારની મજા ભોગવી છે. ખાવાપીવાનું પૂરૂં સુખ હતું. અહીં જેમ દશ વીશ ઘેર આંટા ખાઇએ, તેમાં અરધ ઘેરથી ધોકલા ને અર્ધ ઘેરથી રોટલા મળે ત્યારે માંડ પૂરૂં થાય તેમ મારે નહોતું. મને હોંશથી તુ તુ કરી ઘી ચોપડેલી રોટલી, પકવાન વગેરે આપતા હતાં. રસ્તામાં થાકી જાઊં તો ગાડામાં પણ બેસાડતા હતા. આ બધા સુખમાં એક આપણી જાતની તરફથી પરમ દુઃખ હતું. તેઓ જ્યાં મળતાં ત્યાં મને હાથ જીભ કઢાવતા હતા, (જોરમાં ભસવા સારૂ જીભ કાઢવી પડે તે), છેટેથી પરદેશી પરોણો દેખે કે લાગલાજ દોડી પહોંચી સામૈયું કરે અને આસપાસ વિંટળાઈ

વળે! પ્રથમતો મોઢેથી સરભરા કરે, પણ પછીથી હાથપગ છતાં મોઢેથીજ સરભરા કરવાનું ઠીક ન લાગતું હોય, તેમ હાથે પગે આપણી તો ચંપી કરે અને ગાલપર જોરથી બચી પણ લે! સેવામાં તો કસર નહોતી! પણ સારા ભાગ્યે સંઘના દયાળુ માણસોના વચ્ચે પડવાથી મોતના પંજામાંથી બચતો. ને તેથીજ તમોને વાત કહેવા આવી શકયો છઊં. આપણી જાત કેવી અદેખી છે! કહે છે: તે ખરૂં છે કે:—

પંડયો પાડો ને કુતરો, ત્રણે જાત કજાત;
નાગર કાગડ ને કુકડો, ત્રણે જાત સજાત.

આ વાત કુતરાજેવી પરસ્પર અદેખાઈ ધરાવનારા માણસોને શિક્ષામાટે છે. માણસોમાં એવા સ્વભાવવાળા ઘણા હોય છે કે જેને કુતરા કહીને લોકો ઓળખે છે. કુતરાનો સ્વભાવ એ છે કે કોઇપણ પરદેશીના કે અજાણ્યા કુતરાને જોયો કે તેના પ્રત્યે તુરત ઝેર વેર દેખાડવું. વળી એકજ ફળીના જેઓ રાત દિવસ ભેગા રહેતા હોય છે, તેઓ પણ જ્યારે ખાવાનું હોય છે, તે વખત એવા વઢી મરે છે કે તે ખાવાનું ઢળી ધૂળમાં ભળીને નિરૂપયોગી થઈ જાય તો ખેર! પણ નરસાશ રાખી એક બીજાને ખાવા આપે નહિ, વળી એક વધારે ખાઈ જાય તો બીજાને ઓછું રહે, તેની એટલી બધી ઇર્ષા કરે કે કાંઇ કહેવાની વાત નહિ. જરા વધારે બીજાને ગયું તોય શું! એમ મોટું મન રાખે નહિ. એવા સ્વભાવના માણસો પોતાના કુટુંબ, સગાં અને ન્યાતિલા સાથે એવીજ વર્તણુક ચલાવે છે, તેમજ કેટલાક તો પોતાને કાંઈ નફા નુકશાન વગર બીજાનું સારૂં જોઇને બળી મરે છે, તેમને પણ ઘણા ધિક્કાર છે. હમેશાં માણસે યાદ રાખવાનું છે, કે પોતાને કાંઇ નુકશાન ખમતાં પણ સલાહસંપ રહે તેમ કરવું. નુકશાન ખમવું એ ડાહ્યા માણસનું કામ છે. કહેવત છે કે 'નમે સો ભારી' આજ કાલ દરેક વર્ણમાંથી કેટલીક નાતો અને નાતોમાંથી તડ થયેલાં જોવામાં આવે છે, તેનાં કારણોમાં એક કારણ ઉપર જણાવેલી પ્રકૃતિના માણસો પણ છે. તો પોતાના કુટુંબ, સગાં, અને ન્યાતિલા સાથે સંપથી વર્તવું જરૂરનું છે.

દ્વેષથી થતી હાનિ.

*જ્યારે કોઇ માણસના અવગુણનો વિચાર કરો છો, ત્યારે તે વિચારદ્વારા કોઇ ત્રણ ઘાતકી કામો કરો છો:—

---

* મહાન્ ગુરૂનો પ્રસાદ.

૧ અવગુણના વિચારથી, તમારી આસપાસનું (પાડોશનું) વાતાવરણ ભરાઇ જાય છે, તેથી એટલે અંશે તમે જગતના દુઃખમાં ઉમેરો કરો છો.

૨ એક મનુષ્યમાં અમુક અવગુણ (અશુભતત્વ) છે એમ તમે માનતા હો તે પ્રમાણે અવગુણ ખરેખર તેનામાં હોય, તોપણ એ બાબતનો વિચાર કરવાથી, તમે તેને પુષ્ટિ આપો છો, અને આ રીતે તમે તમારા જાતિભાઇને સુધારવાને બદલે ઉલટા વધારે બગાડો છો, પણ ઘણીવાર તો તે અશુભ તત્વ તેનામાં નથીજ હોતું, ફક્ત તમારી કલ્પનાએ તેવું માની લીધેલું હોય છે, અને તેથી તમારો દુષ્ટ વિચાર તમારા આ બાંધવને, ખરાબ કામ કરાવવા લલચાવનારો થઇ પડે છે, કારણ કે જો તે ઉચ્ચ દશાએ પહોંચેલો પુરૂષ ન હોય તો તમે તેના સંબંધી જેવો વિચાર કર્યો હોય તેવો તે (તમારા વિચારના બળથી) બનવા માંડે છે.

૩ તમે તમારૂં મન સારાને બદલે નરસા સંબંધી વિચારોથી ભરો છો અને આ રીતે તમે તમારી ઉન્નતિનો અવરોધ કરો છો. આથી તમારૂં સૂક્ષ્મ શરીર સુંદર અને પ્રિય દેખાવાને બદલે, તમો તેને તદન બેડોળ અને દુઃખજનક બનાવો છો (આંતરચક્ષુવાળા પુરૂષો તમારી તે વિકૃતિ જોઇ પણ શકે છે).

આ પ્રમાણે નિંદા કરનારને અને જેની નિંદા થઇ હોય તેને આટલું બધું નુકશાન કર્યાથી પોતાને સંતોષ ન વળતો હોય તેમ નિંદા પોતાનાં સઘળા જોરથી કરે છે. બીજાઓને પોતાના ગુન્હાના ભાગીદાર બનાવવા પ્રયત્ન કરે છે. નિંદા કરનાર પોતાની દુષ્ટ વાત બીજાઓ માની લેશે એમ ધારી બીજાઓ સમક્ષ આતુરતાથી લલકારે છે અને પરિણામ શું આવે છે ? જે માણસની વાત ચાલતી હોય છે, તે દુર્ભાગ્ય મનુષ્યતરફ તે વાત સાંભળનારા મનુષ્યો પણ ખરાબ વિચાર મોકલવામાં સામેલ થાય છે. આ ક્રિયા હંમેશ ચાલ્યા કરે છે. અને પરિણામે તેમાં એકાદ નહિ પણ હજારો માણસો જોડાય છે. આ કેવું નીચ અને ઘાતકી પાપ છે, તેનો તમને હજી કાંઈ ખ્યાલ આવે છે ? તમારે તેનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઈએ. તમે કોઇપણ મનુષ્યનું ભુંડું બોલશો નહિ. જ્યારે કોઇ શખ્સ તમારી રૂબરૂ બીજા કોઇનું ભુંડું બોલવા માંડે ત્યારે તે સાંભળવાની ચોખ્ખી ના પાડો અને તેને જણાવો "કે કદાચ આ વાત ખોટીજ હશે તો ? અને જો ખરીજ હશે તોપણ એ વિષયઉપર ન બોલવું એજ દયામય છે."

ઉપસંહાર.

જેઓની દૃષ્ટિ સત્સંગ અને ઉત્તમ શાસ્ત્રબોધના સુસંસ્કારોને લીધે પોતાના

અને અન્યના હિતમાર્ગપર સ્થિરતાવાળી હોય છે, જેઓની પ્રવૃત્તિ પવિત્ર ભાવનાઓની પ્રેરણાવાળી તથા પવિત્ર ઉદ્દેશો તરફજ વલણવાળી હોયછે, જેઓની આશા કોઇને પણ દુઃખી ન થવા દેવાની તથા સર્વને સુખી જોવાની હોય છે અને જેઓની સમગ્ર બુદ્ધિવૃત્તિઓ સ્વાર્થની સંકુચિત ચેષ્ટાઓથી દૂર રહી આત્મવત્સર્વભૂતેષુ। એ દૈવી સંપત્તિના મૂળ સૂત્રને સર્વોત્તમભાવે અનુસરી સકલ વિશ્વને સુખ અને શાંતિના સામ્રાજ્યની શીતલ છાયા નીચે સ્થિતિ પામેલું જોવાની સદ્‌ભાવનાઓમાંજ સુખ હોય છે તેવા દૈવી મનુષ્યો અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો મનુષ્યાવતારમાં આવી આ મર્ત્યલોકને અધઃપાતમાંથી બચાવનારા તે દેવપુરૂષો જે ગૃહમાં, જે મંડલમાં, જે જ્ઞાતિમાં, જે ગામમાં અને જે દેશમાં વિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે તે ગૃહાદિકમાં આસુરી સંપત્તિનું રક્ષણ કરનારા તેના સેનાનાયકોરૂપ દ્વેષાદિક પોતાનો પગપેસારો કરી શકતા નથી. પરંતુ જે સ્થળે તેવા દેવપુરૂષોની હાજરી નથી, તેઓનો પ્રચાર નથી, તેઓની સંભાવના નથી તેવાં સ્થળોમાં તેઓ પોતાનો પગપેસારો કરવા હિંમત ધરે છે અને પગભર થઈ પવિત્ર ભાવનાની પાયમાલી કરે છે આસુરી સંપત્તિના રક્ષક તેના અનેક સેનાના નાયકો છે પરંતુ દ્વેષ તેઓમાં વિશેષ પ્રધાનતા તથા પ્રબળતા ભોગવનારો છે એમ આપણે તેનાં પ્રચંડ પાપાત્મક પરિણામો ઉપરથી સમજી શકીએ છીએ નિર્દોષની પણ પડતી અને પાયમાલી કરવાની તથા અન્યના જીવિતનો અંત લાવવાની નીચ ઇચ્છાને જન્મ આપવો એ પણ દ્વેષનુંજ કામ છે અને તેથીજ તે અનંત અધઃપાતના કારણરૂપ છે. માટે આત્મહિતની આકાંક્ષાવાળા પ્રત્યેક મનુષ્યે દ્વેષનો નહિસરખો પણ અંકુર પોતાની માનસભૂમિમાં પ્રકટ થતો જણાય કે તેને તરતજ દાબી દેવો જોઇએ અને તેને નિઃશેષનિર્મૂળ કરી દેવા માટે તથા આત્મહિતમાં ઉપયોગી સમગ્ર દૈવી સંપત્તિના લાભમાટે ઉપર જણાવ્યું તેવા મનુષ્યાવતારમાં આવેલા દેવપુરૂષોના સમાગમમાં રહી પોતાની સદ્‌ભાવનાઓ પ્રબળ રહે તેવી દરેક પ્રવૃત્તિ કરવી એ અવશ્ય- કર્ત્તવ્ય છે. એમાં જો જરાપણ પ્રમાદ થાય તો દ્વેષાદિક પાપ પ્રવૃત્તિઓના પાશમાં ફસી પડતાં કંઈ વિલંબ થતો નથી.

આ સઘળું સમજાવવા માટે આ સાહિત્યસંગ્રહરૂપ અમારી પ્રવૃત્તિ છે. તમારા માનસક્ષેત્રમાં કઈ કઈ જાતનાં બીજ વાવવાને યોગ્ય છે તથા કઇ કઇ જાતનાં બીજ વાવવાને યોગ્ય નથી તે, ગ્રાહ્ય વિષયોની ઉત્તમતા તથા અગ્રાહ્ય વિષયોની નિકૃષ્ટતા સમજાવીને તમારી બુદ્ધિમાં બરાબર ઉતારવાનો આ ગ્રંથ દ્વારા યત્ન કરવામાં આવ્યો છે. અન્ય પરિચ્છેદોની પેઠે આ પરિ-

ચ્છેદમાં પણ પરસ્પર અનુકૂળ સંબંધવાળા તેમજ પ્રતિકૂળ સંબંધવાળા સંખ્યાબંધ ભિન્ન ભિન્ન વિષયોનું વિવેચન, અભિરૂચિ ઉપજાવે એવી સાહિત્ય સામગ્રીના યોગથી તમારી પાસે મૂકવામાં આવે છે. એ સઘળું વિવેચન તમારી પાસે ધરવાનો અમારો પ્રયાસ અને તે ગ્રહણ કરવાનો તમારો પ્રયાસ સફળ થયો ત્યારેજ ગણાય કે જ્યારે તમે ગ્રાહ્ય વિષયોનું ગ્રહણ કરી તે પ્રમાણે વર્ત્તન કરો અને ત્યાજ્ય વિષયોનો ત્યાગ કરી તેની ઝેરી અસર જે તમારા અંતઃકરણની નજીક પણ ન આવવા દેવાનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરો એજ ખરૂં સુખ છે, એજ અખૂટ શાંતિ છે અને એજ આત્મકલ્યાણના પરમધામનું સુપ્રકાશિત સત્ય દ્વાર છે. ખરી ધર્મપ્રવૃત્તિ એજ છે એજ અનંત આત્મસુખ છે. કથનમાત્રથી કશી સિદ્ધિ નથીજ. આ પુસ્તકના જે જે પરિચ્છેદો લખાયા છે, તેમાં જે જે વિષયો લેવાયા છે તે સર્વ વાંચવાનું તથા હવે પછી જે જે પરિચ્છેદો લેવામાં આવશે અને તેમાં જે જે વિષયો આવશે તે પણ સઘળા વાંચવાનું સાર્થક ત્યારેજ સમજવાનું છે કે જ્યારે તે સઘળું જ્ઞાન ગ્રાહ્ય વિષયની ગ્રાહ્યતાને અનુસરી જે ગ્રાહ્યરૂપે અને ત્યાજ્ય વિષયની ત્યાજ્યતાને અનુસરીને ત્યાજ્યરૂપે વર્ત્તનમાં પ્રતિફલિત થશે. સંક્ષેપમાં આટલી સૂચના કરી આ પરિચ્છેદની સાથે પુસ્તકના આ તૃતીય વિભાગની પણ સમાપ્તિ કરવામાં આવે છે.

ગ્રંથસંગ્રહિતા.

गीति.

विनयविजय मुनिनाऽयं ग्रथितः प्रथितः परः परिच्छेदः ।
द्वादश इह संपूर्णः पूर्णतया शंकरोतु सर्वेषाम् ॥

વિનયવિજય મુનિએ ગ્રથિત આ પ્રખ્યાત શ્રેષ્ઠ બારમો પરિચ્છેદ અહીં પૂર્ણ થયો તે સર્વનું પૂર્ણપણે કલ્યાણ કરો.

॥ द्वादश परिछेद परिपूर्ण ॥

इति श्रीव्याख्यानसाहित्यसंग्रह
तृतिय भाग संपूर्णम्.

વ્યાખ્યાનસાહિત્યસંગ્રહ ગ્રન્થમાટે મળેલા

અભિપ્રાયો.

—❀—

મહાત્માઓ તરફથી બીજા ભાગ પૃષ્ટ ૫૬ ૯ થી. ૧ આચાર્ય શ્રી બુદ્ધિમાગ મહારાજ ૨ શ્રી રત્નવિજયજી મ૦ ૩ પ્રવર્તકજી શ્રી કાંતિવિજયજી મ૦ ૪ શાંતમૂર્તિ હંસવિજયજી મ૦ ૫ પંન્યાસજી શ્રી સંપતવિજયજી મ૦ ૬ પ્રસિદ્ધવક્તા શ્રીમાન્ શ્રી વલ્લ વિજયજી મ૦ ૭ પંન્યાસજી શ્રી સોહનવિજયજી મ૦ ૮ શ્રીમાન્ શ્રી લલિતવિજયજી ૯ શ્રીવિમળવિજયજી મ૦ ૧૦ પંન્યાસજી (હાલ આચાર્યશ્રી) કમળવિજય સૂરિજી મ૦ ૧૧ શ્રીસિદ્ધિવિજયજી મ૦ ૧૨શ્રીમાન્ શ્રીજયવિજયજી મ૦ ૧ શ્રી અમરવિજયજી મ૦ ૧૪ ગુણવિજયજી મ૦ ૧૫ વિજયકમળ સૂરિના શિષ્ય શ્રી વિનયવિજયજી મ૦ ૧૬ કસ્તુરવિજ મ૦ ૧૭ શ્રીપ્રતાપમુનિજી મ૦ (સ્થાનકવાસી મુનિચંદના નીચે મુજબ)—૧૮ મુનિકલ્યાણ ૧૯ મુનિ જયચંદજી ૨૦ મુનિ દેવચંદજી એ વીશ મુનિરાજોના અભિપ્રાયો આ પુસ્તકના બ ભાગના પૃષ્ટ ૫૬ ૯ થી સાહિત્યશોખીન ભાઇઓએ વાંચ્યા હશે અગર વાંચશોજ તે શિ પણ ઘણા મુનિઓના આવેલ અભિપ્રાયોમાંથી અત્રે થોડા આ ગ્રન્થની કસોટી માટે દર્શાવેલ

—❀—

સાહિત્યસંગ્રહ માટે મારો અભિપ્રાયઃ—

એવા આખા સળંગ ગ્રંથનું રહસ્ય પ્રગટ કરવાથી અધિક લોકોપકાર થાય મૂળ ગ્રંથકારને પણ યથાયોગ્ય ન્યાય મળે છે, આપણે તે અન્ય વાચકવર્ગ તેની મોદના કરવા ઉપરાંત તેનું પૂર્વાપર અવિરૂદ્ધ રહસ્ય પ્રગટ કરી આદરતાં શીખીએ ઇ

ઉજળી બાજુ જોનારને સઘળું ભવ્ય જણાય છે. અંધારી બાજુ જોનારને ઉલટું ણાય તો તે ખોટું નથી. શોધક બુદ્ધિથી જિજ્ઞાસુ જીવને જ્યાં ત્યાંથી તત્વ મેળવવા પ્રેરણા થાય તેવે પ્રસંગે તેટલી આતુરતાદિક જોઇ કોઇકને કંઇ આશ્ચર્ય જેવું પણ લાગે

સંગ્રહ કરવાનો તમારો ઘણા વખતનો અભ્યાસ હોઇ જૂદી જૂદી ચીજમાં અનુકૂળ લાગેછે (જેમ સરતું સાહિત્ય કરે છે તેમ) મતલબ કે કોઇપણ અતિ ઉ વિષયનું જ્ઞાન વાંચનારને તલસ્પર્શી જેમ થઇ શકે તેમ કરવા લક્ષ રાખવું ઇષ્ટ. રંજન માટે આ પ્રવૃત્તિ નહિ પણ પ્રવૃત્તિ એવી ઉપયોગી અને સંગીન હોય કે જેથી રંજિત થાયજ.

સદ્ગુણાનુરાગી—
શ્રીમાન્ શ્રી કર્પૂરવિજયજી મહારાજ.
પાલીતાણા.

મુનિ શ્રી વિનયવિજયજી—

તમારો વ્યાખ્યાનસાહિત્ય સંગ્રહ ગ્રંથ આહિની જૈન પાઠશાળામાંથી લઈને વાંચતાં માલૂમ થાય છે કે બંને ભાગમાં સારૂં વ્યાખ્યાન કર્યું છે. વાંચનારને બોધદાયક છે તથા વિશેષ વાંચનારને સારૂં જાણપણું થાય તેમ છે.

પંન્યાસજી શ્રી ચતુરવિજયજી મહારાજ
દાદા.

વ્યાખ્યાનસાહિત્યસંગ્રહ માટે—

વ્યાખ્યાન સાહિત્ય સંગ્રહ મુનિ મહારાજ શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજકૃત શેઠ મક જી કાનજી તરફથી મળ્યો, વાંચી બહુ આનંદ થયો. આ ગ્રંથની અંદર બહુજ ઉપકાર થાય વા વિષયો છે અને સર્વને ઉપયોગમાં આવે તેવા અને ગ્રંથની અંદર એવીતો ખુબી ખી છે કે જે વિષય જોઇતો હોય તે વિષય દેખતે સાર હાથમાં આવે તેવો છે.

પૂર્વોક્ત ગ્રંથ બનાવવામાં મુનિમહારાજને ઘણી મહેનત પડી હશે તેમ હું માનું છું વખત ખાસ વાંચવો જોઇએ એજ.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શ્રી વીરવિજયજી મહારાજના શીષ્ય
પન્યાસજી શ્રી દાનવિજયજી મહારાજના શિષ્ય
મુનિ શંકરવિજયજી
પાલીતાણા.

ીમાન્ વિનયવિજયજી મહારાજ સાહેબ—

આપશ્રીના તરફથી વ્યાખ્યાનસાહિત્યસંગ્રહ દ્વિતીય ભાગ. " ગુરૂમહારાજજી " શ્રીમાન્ વિજયજી મહારાજ સાહેબ ઉપર આવ્યો, તે પહોંચ્યો. તે ગ્રંથ જૈન અને જૈનેતરને ોવ ઉપયોગી છે તેમાં આપશ્રીનો પરિશ્રમ પ્રશંસનીય છે, 'परोपकाराय सतां विभूतयः' વાક્યને આપે યથાર્થ કર્યું છે, આ ગ્રંથ પ્રસ્તુત જમાનાને અનુકૂળ છે. તેવા ગ્રંથોની ત આવશ્યકતા છે, ઇતિશમ્.,

લી. પરોપકારી શ્રીમાન્ હંસવિજયજી મહારાજ
સાહેબનો ચર્ણોપાસક
કુસુમવિજયજી
મંદસોર (માળવા ,

વ્યાખ્યાનસાહિત્યસંગ્રહકર્તા મુનિ શ્રી વિનયવિજયજી—

આ પુસ્તક ગુણગ્રાહક બુદ્ધિથી મનનપૂર્વક વાંચનારને અવશ્ય લાભકારક થશે. અને સંગ્રહકર્તાએ આ પુસ્તકમાં ઘણી મહેનત કરીછે એમ સાબીત થાયછે અને તે ઉપયોગી છે.

સ્થાનકવાસી લીંબડી સંઘાડાના મુનિરાજ
નાગજી સ્વામી.—મોરબી.

જૈને સાહિત્યમાં ઉચ્ચ સ્થાનને પામેલો આ વ્યાખ્યાન સાહિત્ય સંગ્રહ ભાગ બીજો આદિથી અંત સુધી અવલોકન કરતાં વિવિધ દ્રષ્ટાંતથી યુક્ત દરેક ભવ્ય જીવોને ઉપયોગી થઇ પડે તેવો સરલ ભાષામાં ગોઠવેલ છે અને એવો પરિશ્રમ લેવામાં મુનિશ્રીએ જે પ્રયાસ કર્યો છે તેને માટે ધન્યવાદ ઘટે છે, વળી પણ તેરીજ રીતે આવા સદગ્રંથો જનસમૂહના હિતાર્થે બહાર પાડવામાં શ્રમ લેશો એવી આશા છે.

સ્થાનકવાસી મુનિશ્રી શિવલાલજી તથા તેમના ગુરૂ
લીંબડી સંપ્રદાયના પંડિતવર્ય
શ્રી લાધાજી સ્વામી. ધોરાજી.

રાજેશ્રી વર્ગ તરફથી મળેલા અભિપ્રાયોઃ—

(૧) રા. રા. મુળજીભાઇ ગોકળભાઈ મુનસફ સાહેબ ધોરાજી–ઈંગ્રીશમાં–(૨) રા. રા. સુખલાલભાઇ કેવળદાસભાઈ ગીરવહીવટદાર સાહેબ અને ફર્સ્ટ કલાસ મેજીસ્ટ્રેટ જુનાગઢ સ્ટેટ (૩) રા. રા. મણિલાલભાઈ જેલસુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ જુનાગઢ–(૪) રા. રા. અરજુનસિંહજી વિજયસિંહજી પોલિસસુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ–ભાણવડ–(૫) રા. રા. છોટાલાલ જીવણજીભાઈ ન્યાયાધીશ–ભેસાણ (૬) રા. રા. શેષકરણ શોભાગ્યચંદ એલ એમ એન્ડ એસ મેડીકલ ઓફીસર ધોરાજી (૭) રા. રા. ડાહ્યાલાલ હકમચંદ એકાઉન્ટન્ટ રેલવે આડીટ આફીસ–જુનાગઢ (૮) રા. રા. બાલુભાઈ લવજી પાલણપુર દરબારના કામદાર (૯) રા. રા. પ્રેમચંદ કેવળચંદ–પાલણપુર રાજ્યના અધિકારી (૧૦) ગ. રા. ગિરધરલાલ ઉમેદચંદ તારમાસ્તર ધોરાજી (૧૧ વકીલ જગજીવન પ્રેમજી ભેસાણ (૧૨) વકીલ ભગવાનજી ઉકાભાઇ બગસરા (૧૩) રા. રા. મોતીચંદ પાનાચંદ મુનસફ સાહેબના શિરસ્તેદાર જામ કંડોરણા–૧૪ મહાત્મા ગાંધી મોહનલાલ કરમચંદના મિત્ર રા. રા. મનજીભાઈ નથુભાઇ ઘેલાણી–ભાણવડ–૧૫ રા. રા. ગુલાબચંદ ચિંતામણદાસ ઈંગ્લીશ શાળાના માસ્તર સાહેબ–સુજાનગઢ–ઈંગ્લીશમાં (૧૬) વકીલ જાદવજી વાલજી રાજકોટ (૧૭) વકીલ તુલસી ડાહ્યાભાઇ રાજકોટ (૧૮) રા. રા. દેવચંદ કલ્યાણજી નિમક ખાતાના અધિકારી વેરાવળ–(૧૯) ડ્રિલ માસ્તર દેશળજી મેપજી જામનગર એ ઓગણીશ અભિપ્રાયો આ ગ્રન્થના બીજા ભાગના પૃષ્ઠ ૫૭૬થી છપાયેલ છે તે વાંચવાથી આ ગ્રન્થના ઉપયોગીપણા માટે ખાત્રી થશે. એ શિવાય રાજેશ્રી વર્ગ તરફથી આવેલા છે તેમાંથી નમુના માત્ર આ નીચે દાખલ કરેલ છે—

જામનગર સાહિત્યપ્રકાશક મંડળના સેક્રેટરી તરફ—

વિ. તમારા તરફથી મુનિમહારાજ શ્રી વિનયવિજયજીમહારાજે બનાવેલ વ્યાખ્યાતસાહિ-ત્યસંગ્રહ ભાગ ૨ જો મને ભેટ મળેલો છે. તે માટે તમારો ઉપકાર માનવામાં આવેછે. ઘણો અવકાશ નહિ મળવાથી પુસ્તક ઉપર ઉપરથી મેં વાંચી જોયું છે. પુસ્તક ઘણું ઉપયોગી માલુમ પડે છે. ખાસ કરીને સાહિત્યપ્રેમીજનને તથા ભાષણ કરનારને ઘણા ઉપયોગી શ્લો-કોનો તેમાં સમાવેશ થયો છે. પુસ્તકની ભાષા સરલ અને સંસ્કારી છે. મહારાજશ્રી વિનય-વિજયજીએ લોકોના ઉપકાર અર્થે મહાન્ પરિશ્રમ લઇ આ પુસ્તક તૈયાર કરેલું છે તેમાટે તેમને ધન્યવાદ ઘટે છે.

સાંકળચંદ નારણજી શાહ

ઓનરરી ફ૦ ક૦ મેજીસ્ટ્રેટ

જામનગર.

વ્યાખ્યાનસાહિત્યસંગ્રહ ભાગ ૨ જો—સંશોધક મુનિમહારાજ શ્રી વિનયવિજયજી, પ્રકાશક સાહિત્યપ્રકાશક મંડળ જામનગર. કિંમત રૂા, ૨-૮-૦ ધર્મના સ્વરૂપ તેમજ વ્ય-વહારના સ્વરૂપને દર્શાવતા માર્ગો અને વિચારોપર અનેક મહર્ષિઓ જે આજ્ઞામંત્રો શ્લોકારૂઢ કહી ગયા છે, તેવા શ્લોકો । સંગ્રહ જુદા જુદા વિષયો અને રહસ્યોના હેતુની પુષ્ટિમાં જે ભિન્ન ભિન્ન ગ્રંથોમાં જ વાય છે, તેનો સંગ્રહ કરવાનો મુનિરાજશ્રી વિનય વિજયજી મહારા-જના ચાલુ શ્રમ આ બીજા ભાગ રૂપે વિશેષ પ્રકાશમાં આવ્યો છે. જેમાં સમ્યક્ચારિત્રના રક્ષણાર્થે પ્રથમ ભાગ ઉપરાંત ત્રણ પરિચ્છેદો આપવામાં આવેલ છે અને તે રીતે પ્રથમ ભાગથી નવાજ બેહજાર જેટલા શ્લોકો ભાવાર્થ તેમજ વિવેચન સાથે વિષય સંકલનાથી ગોઠવ્યા છે. જેથી તે અનેક મહાપુરૂષોની પ્રસાદી તેમજ વિવિધ મહાન ગ્રંથોનું તત્ત્વ બ-તાવવાને બહુ કિંમતી સાધન છે. આ ગ્રંથની યોજના માટે અનેક વિદ્વાન મુનિરાજો, ધર્મા-ચાર્યો, વર્ત્તમાનપત્રો તેમજ સાક્ષરોના અભિપ્રાયો જે મોટા પ્રમાણમાં પ્રગટ કરેલા છે, તેજ તેની ઉપયોગિતાનો પુરાવો છે. મહારાજશ્રીનો આ શ્રમ ઉપકારક છે. અને તેવા સંગ્રહને વિષય સંબંધની સંકલનામાં વધારે ક્રમિત કરવામાં તે એક સાહિત્યના ખજાનારૂપ થઇ પડશે.

દેવચંદ દામજી

જૈન પત્રના અધિપતિ.

ભાવનગર.

જૈનેતર વિદ્વાનો (પંડિતો) તરફથી મળેલા

અભિપ્રાયો.

(૧) હંસરાજ શર્મા, અમૃતસર પંજાબ–૨૭૫, મોરારજી માધવજી સંસ્કૃત પાઠશાળાના શાસ્ત્રી, જામનગર (૩) શાસ્ત્રી પોપટલાલ અબાશંકર. જામનગર (૪) પં. વલ્લભજી જેઠાભાઇ. જામનગર (૫) શાસ્ત્રી કાશીરામ કરસનજી. માંગરોળ (૬) શાસ્ત્રી કરૂણાશંકર રતનજી. પ્રભાસપાટણ (૭) શાસ્ત્રી ગયાપ્રસાદજી. આગરા (૮) શાસ્ત્રી જેઠાલાલ ભાઇશંકર. કુંડલા–(૯) શાસ્ત્રી કરૂણાશંકર ઓધવજી. બગસરા (૧૦) શાસ્ત્રી શંકરલાલ જયશંકર. ધોરાજી–(૧૧) રા. રા. પોપટલાલ ઉમેદચંદ. અમદાવાદ, ઈંગ્લીશમાં.

ઉપર લખેલા અભિપ્રાયો બીજા ભાગના પૃષ્ટ ૫૮૫ થી વાંચનાર વાંચી શકશે.

જાહેર સંસ્થાઓ તરફથી મળેલા—

૧ સરસ્વતી માસિક–પ્રયાગ–૨ સાહિત્ય માસિક વડોદરા–૩ કહાપણુ માસિક–જામનગર–૪–પ્રાતઃકાળ માસિક વડોદરા– ૫–જૈનપત્ર ભાવનગર–૬ –જૈનશાસનપત્ર ભાવનગર–૭ આત્માનંદ પ્રકાશ ભાવનગર.–૮ દિગંબરજૈન સુરત–૯–શ્રી લક્ષ્મીચંદ જૈન લાયબ્રેરી–આગરા–૧૦ શ્રીજૈન શ્રેયસ્કર મંડળ પાલીતાણા–૧૧ શ્રીઆત્માનંદ જૈનસભા ટ્રેક્ટ સોસાયટી અંબાલા શહેર પંજાબ ૧૨ ઉપાધ્યાય શ્રી વીરવિજય લાયબ્રેરી આગરા. ઉક્ત અભિપ્રાયો બીજા ભાગના પૃષ્ટ ૫૮૯થી શરૂ થયેલ છે તે વાંચવાથી આનંદ થશે.

સદ્‌ગૃહસ્થો તરફથી મળેલા—

૧–શા વીરચંદ જીવાભાઇ અમરેલી–૨–શા શીવજી દેવચંદ કોચીન મલબાર–૩–શા વશરામ રાયચંદ રાણપુર–૪–શેઠ દેવચંદ મેઘજી ધારગણી–૫–શા ખેતસી મકનજી સખપર ૬–શા–આણંદજી ખુશાલ ભમોદરા–૭–શા ધનજી ભીંડા—ભમોદરા એ અભિપ્રાયો બીજા ભાગના પૃષ્ટ ૫૯૪ થી વાંચી વાકેફ થવાશે. એ શિવાયના જે આવેલા છે તેમાંથી કેટલાક આ નીચે છાપેલ છે.

(ઓધવજી સંદેશો કહેજો શ્યામને)
વ્યાખ્યાન સાહિત્ય સંગ્રહ દ્વિતીય ભાગમાં,
ભાષા પ્રિયકર, સાદી ને અભિરામ જો;
આનંદ રસની મધુરી ધારા વહી જતી
પીતાં ભવિજન પ્યાલા ભરિ ઘટ ધામજો–વ્યાખ્યાન૦ ૧
આપીકા કૂપમાં પડતાં વારેય છે,
ટાળી કુરીત ઉપદેશી સુરીત જો;
તજી અધર્મને ધર્મના કૃત્યને શીખવે,

વાતો મીઠી કહે વળી સુંદર ગીત જો, વ્યાખ્યાન૦ ૨
સંગ્રહ કર્ત્તા વિનય વિજય મહારાજજી,
જૈન સાહિત્ય જ્ઞાતા ને વિલાસી જો,
જસ વાણી કોમળ, મન સુજ્ઞોને વસી
આદિત્યના સમ કીર્તિ જન પ્રકાશી જો વ્યાખ્યાન૦ ૩

માસ્તર આદિત્યરામ વલ્લભદાસ.
ધર્મશિક્ષક—જૈનપાઠશાળા.
ડભોઈ.

પરમદયાળુ મુનિમહારાજશ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ સાહેબની પવિત્ર સેવામાં. આપના બનાવેલા વ્યાખ્યાન સાહિત્ય સંગ્રહ ભાગ ૧ લો તથા બીજો એમ બન્ને ભાગો વાંચ્યા તે વાંચતાં ઘણોજ આનંદ ઉત્પન્ન થયો છે ને તેમાં જે વિષયો મૂકેલા છે તે વ્યવહારિક તેમજ ધાર્મિક બધી વાતે લગતા છે અને આ ગ્રંથમાં આપ સાહેબ શ્રીએ રમણુતા કરી સંશોધન કરીને જે મેલવણી કરી છે તે હદ બેહદ કરવામાં આવી છે તો આ ગ્રંથ વાંચતાં અંત;કરણમાં શાન્તિ ઉત્પન્ન થાય છે તે રમણુતામાં આપ સાહેબે જે પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો છે તે પ્રશંસાપાત્ર છે. આ ગ્રંથ જૈનોને તથા જૈનેતરોને પણ ઘણોજ ઉપયોગી થઇ પડે તેવો છે એવી મારી ખાસ વિનંતિ છે.

શેઠ. છગનલાલ ભાઇચંદ,
આજ્ઞાનુસારી સેવક.
ઉમતા.

પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી વિનયવિજયજીની પવિત્ર સેવામાં—વિનતિ કે આપનો વ્યાખ્યાનસાહિત્યસંગ્રહ ભાગ પહેલો તથા બીજો મેં વાંચ્યો છે તે વાંચતાં મારૂં અંતઃકરણ એટલું ખુશી થયું કે જો તેનું અહિં વર્ણન કરીએ તો તેનો પારજ આવે નહિ એટલુંજ નહિ પણ તેની અંદર આપે જે ખરા આત્માનું ખરા ચારિત્રનું અને જીવદયાનું સ્વરૂપ બતાવેલું છે અને મારા જેવા પામર પ્રાણીને આપે જે ભાન કરાવેલું છે તે માટે હું તમારો આભાર માનું છું અને ઇચ્છું છું કે વખતો વખત આવાં પુસ્તકો આપ બહાર પાડો, અને તેનો વખતો વખત લાભ આપશો એમ હું ધારૂં છું અને આ બન્ને પુસ્તકો માટે આપ કૃપાળુને વારંવાર અભિનંદન આપુંછું.

શાહ અમૃતલાલ પોપટલાલ.
જૈનજ્ઞાન પ્રસારક સભાના મેમ્બર.
જામનગર.

પ્રકાશક.

અગાઉથી થએલ ગ્રાહકોનાં મુબારક નામોનું લિસ્ટ.

અ

અમદાવાદ.

૧૧ શા–લલુભાઇ જેઠાલાલ.
૧ શા. લાલભાઇ ધોળસાજી.
૧ શા. લીલાચંદ મૂળચંદ.
૧૦ શા. ચીમનલાલ મગનલાલ.
૧ શા. મોહનલાલ હેમચંદ.
૧ શા. મોતિલાલ કેવળદાસ.
૧ શા. જેસીંગભાઇ કાળીદાસ. જરીવાળા.
૧ શા. મનસુખરામ. જેસીંગભાઇ.
૧ શા. સારાભાઈ અમથાભાઈ.
૧ શા. ચમનલાલ પાનાચંદ
૧ શા. સોમચંદ લલુભાઇ.
૧ શા. કેશવલાલ બાપાલાલ.
૧ શા. ન્યાલચંદ ગુલાબચંદ.
૧ શા. ફકીરચંદ લલુભાઇ.
૧ શા. લલુભાઇ મગનલાલ
૧ શા. ભોગીલાલ તલકચંદ.
૧ શા. દલસુખભાઇ કરમચંદ.
૧ શા. નગીનદાસ તારાચંદ.
૨ ઝવેરી. મુળચંદ આશારામ વૈરાટી.
૧ શા. દલસુખભાઇ કીકાભાઇ.
૧ માસ્તર. રતનચંદ અમીચંદ.
૧ શા. વાડીલાલ. જેસીંગભાઇ.
૧ શા. ભટાભાઈ કપુરચંદ.
૧ શા. ચીમનલાલ પુંજાભાઈ,
૧ શા. પોપટલાલ લાલચંદ.
૧ શા. મુલકચંદ દલીચંદ.
૧ શા. ફકીરચંદ મગનલાલ.
૧ શા. માણેકલાલ ચુનીલાલ.
૧ શા. કેશવલાલ એચરદાસ.
૧ શા. મન . . .
૧ શા. હરખચંદ રતનચંદ.
૧ શા. છોટાભાઈ રવચંદ,
૧ શા. અમૃતલાલ મણિલાલ.
૧ શા. મોહનલાલ હકમચંદ.
૧ શાહ ખાતે બાઈ જેકાર.
૧ શા. છગનલાલ મણીલાલ.
૧ મોહનલાલજી લાઇબ્રેરી હ. ઝવેરી મોહનભાઈ ડાહ્યાભાઇ.
૧ શા. લલુભાઈ કેવળદાસ.
૧ શા. હરગોવનદાસ પ્રેમચંદ.
૧ શા. મણીલાલ કીલાભાઈ.
૧ શા. રતનચંદ અમીચંદ.
૩ શા. ડાહ્યાભાઈ છગનલાલ.
૧ શા માણેકલાલ મોહનલાલ.
૧ શા. મુલચંદ ત્રીભોવનદાસ.
૧ શા. વાડીલાલ મોતીલાલ.
૧ શા. કસ્તુરચંદ ગુલાબચંદ.
૧ શા. ચુનીલાલ મનસુખરામ.
૧ શા. ચુનીલાલ. મલુકચંદ.
૧ શેઠ. વસ્તીમલ મેઘરાજ.
૧ શા. સુખરામ જેઠાલાલ.
૧ શા. મણિલાલ હીરાચંદ.
૧ શા. મોહનલાલ પીતાંબરદાસ.
૧ શા. જેસીંગભાઇ ઉગરચંદ.
૧ શા. ગોપાલદાસ અમથાલાલ.
૧ શા. અમુલખ તારાચંદ.
૧ શા. સાંકળચંદ કેશવલાલ.
૧ શા. મોહનલાલ છોટાલાલ.
૧ શા. સાંકળચંદ મફતલાલ.
૧ શા. ઉમેદરામ કાલીદાસ.
૧ શેઠ. સરદારમલ બાપુદન.
૧ શા. નાથાલાલ જેઠાભાઈ.
૧ શા. નેમચંદ દેવચંદ.

૧ શા. મોહનલાલ દોલતરામ.

અમરેલી.

૧ શા. વીરચંદ જીવાભાઇ.

અલીઆવાડા.

૧ શા. આણંદજી સોમચંદ.

આ

આસોદર.

૧ શા. બાપુલાલ કચરાચંદ.

ઇ.

ઇચલકરંજી.

૧ શા. મોતીચંદ ડુંગરસી.

ઉ.

ઉનાવા.

૧ શા. વાડીલાલ મગનલાલ,

ઉપલેટા.

૧ શા. મંગળદાસ ઘેલુચંદ.
૧ શેઠ. છગનલાલ ભાઇચંદ. ઉમતા.

એ.

૧ શા. રૂપચંદ ઝવેર એકલેરા.
૧ શા, નાનચંદ નિહાલચંદ. એકલેરા.

ક.

૧ શા. મણીલાલ ઉજમસી. કરકથલ.
૧ બાબુ લીલાધર કાલીદાસ. કલકત્તા.
૧ માંડવીઆ. છગનલાલ અમરસી. કોલકી.

ખ

૧. શ્રી. કર્પુરવિજયજીલાયબ્રેરી ખંભાત.

ખેડા.

૧ શેઠ. રતનચંદ હરગોવનદાસ.
૧ શા. બેચરદાસ કુબેરદાસ
૧ ભાવસાર દામોદર વીઠલદાસ.
૧ શા. સાંકળચંદ કેવળદાસ.
૧ ભાવસાર. પરસોતમ હરજીવન.
૧ શા. મોહનલાલ જોગાભાઇ

ગ.

૧ મેતા. માવજી ધરમસી. ગીંગણી.
૧ શા. સુંદરજી. પ્રેમજી. ગુંદા.

ચ.

૧ શા. કેશવજી પરસોતમ. ચીચોડ.
૧ વિશાશ્રીમાલીસંઘ સમસ્ત. ચીતલ.

છ.

૧ જૈનસાળા, છત્રાસા.

જ.

જામનગર.

૧૧ શા. કસ્તુરચંદ. કશળચંદ. જામનગર.
૫ શેઠ. લાલજી રામજી. ”
૧ માસ્તર જેઠાલાલ ત્રીકમજી. ”
૧ બાઇ મણી શા. વીરજીની ધર્મપત્ની. ”
૧ વકીલ. ચુનીલાલ ચત્રભુજ. ”

ઝ.

૧ માસ્તર. સુખલાલ. રવજી ઝીંઝુવાડા.

ડ.

ડભોઇ.

૧ શ્રીમદ્ આત્મારામજી જૈન પાઠશાળા.

ત.

૧ શા. કેશવજી. જુંઝાભાઇ તળાજા.
૧ શા. કેશવલાલ ઉમેદચંદ. તાસગામ.

દ.

૧ જૈન લાઇબ્રેરી. દાઠા.
૧ રા. રા. કોઠારી ધરમચંદ. ચેલજી.
દીવોદર.
૧ વોરા હેમચંદ મયાચંદ. ”
૧ શા. મોહનલાલ રૂપચંદ. ”
૧ પટવા રળીયાતરામ દેવચંદ દેણપ.

ધ.

ધર્મજ.

૧ શા. હીરાચંદ. બકોરદાસ.
૧ શા. શંકરલાલ ફુલચંદ.
૧ પટેલ. તળસીભાઈ. હાથીભાઇ.

૧ શા. કીશોરચંદ વીરચંદ.
૧ પટેલ. પુલાભાઈ. જીવાભાઈ.
૧ મેતા. દામજી ભીમજી ધારમણી

ધોરાજી.

૧ શા. ગોકળજી હંસરાજ.
૧ માજની. સીરાજ. સોમજી.
૧ શા. મંગળજી. જસરાજ.
૧ શા. લાલચંદ વીરજી.
૨ શા. મુલજીભાઈ. જેચંદ.
૧ મારવાડી. શોભાગચંદ. મુળચંદ.
૧ શા. રૂપચંદ. તલકચંદ.
૧ શા. મુળચંદ. અભેચંદ. ઇજનેર
૧ શા. કાનજી સુંદરજી.

ન

નડીઆદ.

૧–ઝવેરી ચંદુલાલ ગોકળદાસ–સબરજીષ્ટર

૧–શ્રીસંઘ સમસ્ત નવાગામ.

૧–શ્રી જૈનજ્ઞાનપ્રસારક વાચનાલય નીપાણી

પ

૧–શ્રી કર્પૂરવિજય જૈન પાઠશાળા પછેગામ
૧–શા દેવજી રાજાણી પડાણા
૧–વસા વાસણજી દામોદર પાટણવાવ
૧–વસા મેઘજી ડાહ્યા ,,
૧–ભણશાલી માધવજી નથુ પાનેલી મોટી
૧–શ્રી તપગચ્છ સંઘ ,,
૧–સા રામચંદ દેવરાજ ,,
૧–સા મોતીચંદ નથુભાઇ ,,
૧–શેઠ સુંદરજી પ્રેમજી ,,
૧–પારી પ્રેમચંદ કેવળચંદ પાલણપુર
૧–શ્રી જૈન વિદ્યોતેજક સભા" ,,
૧–મેતા વાલુભાઈ લવજી" ,,
૧–સા મોતીચંદ લીલાધર પીપરીઆ–

પેટલાદ.

૧–શા છગનલાલ ખીમચંદ
૧–શા ફતેચંદ જેઠાદાસ
૧–શા [illegible]

૧–શા ભુલાખીદાસ અમરચંદ
૧–શા મણીલાલ મગનલાલ

બ

૪–શા ટોકરશી કુંવરજી બો[illegible]
૧–શા નગીનદાશ લખમીચંદ બો[illegible]
૧–શા નાનચંદ પીતામ્બર
૧–દેવચંદ લલુભાઇ
૧–હેમચંદ રવચંદ
૧–હેમચંદ પીતામ્બરદાસ
૧–સા સુહાગમલ સહસમલ બીચ[illegible]

ભ

ભાણવડ.

૧–સા ખુશાલચંદ ગોવરધન
૧–સા ભીમજી મનજી
૧–ભગત વલભદાસ દેવરામ
૧–સા પ્રેમચંદ કચરાણી
૧–સા વસનજી નથુભાઈ
૧–શ્રી જૈનશાળા
૧–વોરા ડાહ્યાભાઇ ભીમજી ભોળગા[illegible]

મ

૬–શા ત્રીભોવન મુલજી મજે[illegible]
૧–વોરા વસરાજ જેઠા મતીર[illegible]
૨૦–શેઠ મકનજી કાનજી માંગ[illegible]
૧–સા ખીમચંદ એચર મા[illegible]
૧–સા દલસુખ જમનાદાસ મુજ[illegible]
૧–શા પ્રેમચંદ જેઠાભાઇ મુ[illegible]
૧–શા મગનલાલ વીરચંદ મુ[illegible]
૧–શા તલકચંદ ગોબર "

મોટી ખાવડી.

૧–ખાવડીના ભંડાર ખાતે
૨–શા રતનશી લાધા
૧–શા વેલજી મેઘજી
૨–શા હીરજી ઠાકરસી

મોટી મારડ.

૧–[illegible]ગભાઇ દેવજી

૧—મેતા બાવાભાઇ માંવજી
૧—મેતા જાદવજી રૂગનાથ
૧—દોશી સોમચંદ જગજીવન
૧—શ્રીસંઘ—મોટી—મોરડ

લ

૧—ચોકશી ચુનીલાલ માણેકચંદ લીંમડી

વ

૧—શા વાઘજી કમળશી વઢવાણ
૧—વોરા જીણા સુંદરજી વણુથલી
૧—વોરા બાવા ડાહ્યા વડોદરા
૧—કુલચંદ ખેરચંદ વલાદ
૧—શા શા દેવચંદ કલ્યાણજી વેરાવળ

શ

૧—માં હીરજી નાગજી શીવા
૧—શા ગોપાળજી દયાળ શીહોર
૧—વિશા શ્રીમાળી સંઘસમસ્ત શેડુભાર

સ.

૧ પરિખ. મુળજી. શવજી. સરદારગઢ
૧ શ્રી તપાગચ્છસંઘ. સરધાર.
૧ મેતા ડીસાભાઇ. ચુનીલાલ. સાણંદ.
૧ શ્રીયુત. સંઘ સમસ્ત સીદસર.

હ.

૧ શા. પ્રેમચંદ ડાહ્યાભાઈ હડમતીઆ

પાછળથી ગ્રાહકો થયેલ તે સ્વીકારેલ નથી કારણકે ગ્રન્થની કિંમત રૂ. ત્રણથી ઓછે પોસાય તેમ નથી. છતાં પણ જે વખતે હેંડબીલ બહાર પાડેલ તે વખતેજ જે જે ગ્રાહકો ના ઓર્ડરો આવેલ તેજ સ્વીકારેલ છે.

સાહિત્ય પ્રકાશક મંડળ—
જામનગર.

पहेला, बीजा अने त्रीजा भागना श्लोकोनं

अक्षरानुक्रमणिका.

आ

प